

14 / 308

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE

NEMZETKÖZI HELYZETÜNK SZEMPONTJÁBÓL

MÁSODIK KÖTET

ELSŐ EZREDÉVÜNK MÁSODIK FELE

ÍRTA

DR. KÖVÁRY LÁSZLÓ

ERDÉLY S A MILLENNIUM LEFOLYÁSA TÖRTÉNETÉNEK ÍRÓJA

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE

KÖVENDI WERESS SÁNDOR

SZERZŐ UTÓDA TULAJDONA

9. VIII. 5.

100. 308
321

KOLOZSVAR,

NYOMATOTT AJTAI K. ALBERT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1909.

Kedves nöm

Knausz Johannának

*kinek hosszú életemet,
mint író ösztönömet*

köszönöm,

e kötet kiadójának

ajánlva.

TARTALOMÁTNÉZET, MINT ELŐSZÓ.

Most, a midőn új korszakba lép történetünk, ha szintén ismételjük is magunkat, miként a nagy mindenség, a földgömb, úgy az emberi universum is öröklörvényeken nyugszik, azzal a különbséggel, hogy az emberiség öröklörvénye a fejlődés, a küzdelem, a haladás. Hisz az emberi értelemnek a természet is a negyedik napon állította elé a napot, holdat és csillagokat és a korszak újíto, világító plánetákat.

Mint a civilizatio és a napfoltok tízezer éves ciklust követnek, évek helyett századok kellene, hogy nagy emberek nagy eszmékkel megtermékenyítsenek egy-egy kort s elfordulva századokra megcsappanjon a termékenység. Az ázsiai ókor árnya, a görög-római ókor fényes ciklusa után Európára idők következtek, melyben a gyengékkel szemben nincs jog, törvény, igazság, a néptömegre nézt a földi élet siralomvölgye.

A középkor e pontján megjelenik Ázsiából kétszázezer magyar, ott, a hol a felújított római birodalom mindent lefoglalt, magának hazát szerez, melyben szabad a föld, szabad az ember, a nemzet, az ország, a királyság. Hová a kereszt felvan állítva, a föld, az ország feudum, a római birodalomtól kapott hűbér. Népe, királya vazallus, kit fegyverbe szólíthat. A magyar belépett a római egyházba, de nem a római szent birodalomba. Koronát fogadott el a pápaságtól, de nem lépett bé a klerus nemzetköziségébe. A korona magának tartotta a főpapság kinevezési jogát, belépett az európai nemzetek családjába, de nem a feudalismus rangfokozatos társadalmába. A nemzet köteléke tekintet nélkül a nyelvre, mindenkinek nyitva áll: ki fegyverre vállalkozik.

Anglia kivívta alkotmányát a magna charta után mindjárt keletkezett az aranybulla, mi nálunk a vérszerződésig megy vissza.

Az Árpádok körülbástyázták az országot szövetséges tartományokkal, melyek adót nem fizettek s kialakult a szabad föld, szabad nemzet, független királyság alapján épült magyar birodalom, mely a keleti császársággal királynékat, császárnékat cserél, s kikkel fentartja a politikai egyensúlyt. És mintha nemzetünk történetétől Álmos és Árpád, Szent István, Szent László és Kálmán vagy III. Béla, II. Endre, IV. Béla, Nagy Lajos és Mátyás után el-el fordulnának a civilizációnak nagy elméket megtermékenyítő napfoltjai, hogy hosszabb idő múlva ismét hozzánk visszaforduljanak.

Ez alatt nyugaton a fajok nemzetekre oszlanak. Kelet-Európában még mind nemzet nélkül próbálnak birodalmat fentartani. A pápaság és császárság a hegemonia felett fegyverben áll. A latin elem a germán elemet a Rajna mentén visszaszorítja; az a Dunamentének fordul. Az Árpádok kipusztulnak, idegen dynasztiák jönnek trónunkra. A védtelen keleti császárságot megszállja a török. A hierarchia és feudalismus rangfokozatos szervezete a mohamedanismus demokracziájával szemben gyengének bizonyul és a nélkül, hogy Európa megvédelmezne, reánk szakad a mohácsi vész s Európára a maig megoldatlan keleti kérdés. A győztes szultán itt hagyta az országot, a székvárost s az Árpádok koronáját, a királyi palotát. A koronát érintetlenül itt hagyta, mintha mondta volna: folytassátok nemzeti királyságotokat. A nádor fiát, a hatalmas erdélyi vajdát, miként Mátyást királynak választják s miként Mátyás ellen III. Frigyest a dunamenti egyháziak és világi főurak, Ferdinándot, Ausztria herczegét királynak választják. Fegyverre kerül. A váradi béke a Duna mellékét Ferdinándnak, a Tiszamentét Zápolyának juttatja. A török visszatér, Budát megszállja, Zápolya özvegyét Erdélybe kísérteti. Az ország három részre szakad. A török megszállja az Alföldet, a Dunántúl Ferdinándnak marad, a Tisza mentén kialakul a török hódoltság. Keleten az erdélyi fejedelemség.

A mint a jezsuita-rend keletkezett s a tridenti zsinat V.-ik Károlyt elkedvetlenítette, a császárság, melyet Mátyás király a Dunamentéről kiszorított volt, visszament a bécsi ágra. Alakul a szent liga. Támadják a török hódoltságot, támadják az erdélyi fejedelemséget, hol a reformatio a lutheranus, reformatus vallá-

sokon át az unitarius, az egy istenség vallásáig hatolt volt. Tizenöt éves háború keletkezett. Közben kitört a Bocskai-forradalom. A török hódoltság s az erdélyi fejedelemség nemcsak fenn maradt, protestáns kézre került s keletkezett a bécsi béke.

A bécsi ág másodszor is kihalt. Bécs s a császárság a Steier ágra szállt. A szent liga a reformatiot künn támadja meg. Keletkezik a harminczéves háboru. Az erdélyi fejedelmek kiszállnak, Bethlen Gábor megköti a nikolsburgi, I. Rákóczy György a linczi, a protestáns hatalmak a westfáli békét. Bontják a római birodalmat. A szentbirodalommal szemben szuverenitást biztosítanak maguknak.

A protestantizmus megharczolása után a világi absolutizmussal való mérkőzés következett. A renesszánsz a görög világ nyomán felvetette volt a politikai liberalismus eszméjét, mit a hierachia és feudalismus leplezett abszolutizmusa elismerni nem akart. Európára az angol és francia forradalmak következtek, melyek a parlamentarizmus diadalával végződnek.

Végefelé járt a harminczéves háboru, az angolok kezdik; a negyvenes években lefejezik a királyt, a nyolczvanas évek forradalma formulazza a parlamentarizmust. Nálunk az absolutkormányzás ellenében a megsemmisíteni szándékoltt alkotmányos élet megmentése foly. Keletkezik nyomán a Wesselényi, a töröktől támogatott Thököli, a francziák által támogatott Rákóczy-forradalom, mi az angolok közbejöttével a szathmári békével végződött.

Az angolok után folytatják a francziák. A forradalmat az encyklopedisták, az irodalom készíti elő. Kitör az északamerikai szabadságharcz. A mint győzelmesen végződött, kitört a nagy francia forradalom, mely véget vetett az évezredes római császárságnak.

Megalakult az osztrák császárság. A szent liga ismét felüti fejét. A Bourbonokat visszaülteti. Új forradalom tör ki, mely a Bourbonokat elüzi. Orleansok kerülnek Franciaország trónjára, azokat is elüzik s parlamentarizmus helyett a francziák, miként Északamerika köztársaságba mennek. Velünk e közben a történt, hogy ki szintén nem lépett be a római birodalomba, Lengyelországot felosztják. A magyar felébred, mit elkoboztak, visszaállítja alkotmányát. Kitör a francia harmadik forradalomra a 48.-ki sza-

badságharcz. Azt orosz segítséggel leverik. Ausztriát Olaszországból, Németországból kiszorítják s reá következik a 67-iki kiegyezés.

A Rákóczy-forradalom után az utolsó időkben keletkezett a *pragmatica sanctio*, most keletkezett a dualismus, igaz, hogy paritás alapján. Magyarország, mint a szintén alkotmányossá vált Osztrák monarchia egyik fele lép elő. Itt értünk ezredéves fennállásunk megünnepléséhez. De azért fennmaradt a dunamenti helyzet súlya, még mind hangzik a *Rajnadal* után a *Drang nach osten*.

TÖRTÉNETÜNK HARMADIK KORSZAKA.

A Habsburgház alatti idők.

(1526—1896.)

ELSŐ FEJEZET.

A z o r s z á g.

I. A Mohács után fennmaradt Magyarország.

Az új-kor beköszöntése s a Mohács utáni idők.

A civilizációt Ázsiától átvette Európa, folytatását Európától átvette Amerika. Az európai világtörténet Amerika 1490-ben történt felfedezése, mások szerint Luther fellépése óta a középkorból az új-korba lépett. A mi középkorunkat Mohács hantolta el.

Min a középkor nyugodott, Amerika fölfedezése az Európára nehezült feudalizmus elől menekülni kívánók részére nyitott új világrészt. Luther fellépése a hierarchia hatalmas túltengése ellen, a gondolkodás világának nyitott új, tágasabb láthatárt. Nekünk Columbus a tengertőli, Luther a máglyátóli félelmet győzte le. Amerika felfedezése összébb hozta a már ismeretes négy világrészt, az emberiséget. A reformáció fellépése a lelkek világában az új bátorságot felfedezte.

A fajok, nemzetek, osztályok, ember s ember között emelt választó falak omlani kezdenek. Megyünk az idők felé, mit később a fraternité, egalité, liberte jelszavakkal fejeznek ki. S mi éppen ez időben érkeztünk Mohácshoz.

Keresztelő Szent János fejevétele 1526 augusztus 29-ik napján Mohácsnál a király, két hadvezér, hat püspök, hatszáz főúr, nyolczszáz ágyú maradt a csatatéren. Zápolyát, Erdély s a Tiszamente, Bebek Felső-Magyarországi, Frangepán horvátországi útban levő hadtesteit be nem várva csatát fogadtak. A csata a Dunántúl, a püspökségek, a latifundiumok hazája csatavesztése volt.

A vihar két legnagyobb magvetője Brandenburgi György a Korvin uradalmak ura a vihar elől kimenekült, Bakocz primás meghalt, s kik politikájukat követték csatatéren maradtak. S az anya, kinek fia a haditanácson, mely a csata elfogadását elhatározta, mint váradí püspök indítványozta, hogy bejelenthetik hús ezer martir halálát, Perényi nádor özvegye siklói várából leszállt népével együtt a holtakat megsiratta, elhantolta s emléket állíttatott.

De nemcsak a Dunántúl politikája a klerus politikai uralma bukott meg, mely Zápolya nádor halálával huszonhat év óta a világiakat mellözve kancellár kezébe tette a kormányt. A török elé kettős fővezérséggel ment papi és világi fővezérrel a kalocsai érsekkel Tomori Pállal és Zápolya Györggyel.

De tán nem is a Dunántúl, a klerikalis kormányzat, az Anjouk banderialis szervezete bukott el, mely felbontotta a nemzet Árpádkori egységét. Bevezette a czimeres arisztokracziát és jobbágyságot mit a Jagellok a Dózsa lázadás után göröngyhez kötöttek, melyet aztán nem mertek az Adantus hegyéről, miként Hunyadi a véres kard meghordozásával harcba szólítani. S megjelentek a kétszázezernyi török ellen a zászlós urak a zászló nyelével zászlóalj nélkül, s miként a rómaiak neki mentek a cannéi ütközetnek, hol véka számra maradtak a drága gyűrűk.

De talán még nem is a banderialis rendszer, hanem a Dunántúlra menekült feudalizmus és a rangfokozatos szolgasági érzet bukott meg, a mely a középkor bukásával nálunk nem akarta észre venni, hogy nyugat már újkorba lépett.

Az Árpádok nemcsak országot, birodalmat hagytak hátra. Nem csak mint Magyarország, mert egyszersmind Bulgaria, Bosznia, Szerbia Kumanianak czimzett Oláhország királyai haltak el. A keleti császársággal szemben a szörényi, sói, ozorai, macsói bánságokkal bátyázták körül az országot, pedig a keleti császársággal, császárnékat, királynékat cseréltek.

Az Árpádokra következett első század közepén megjelent a török, a mint meghódította Albániát, beült Konstantinápolyba, elvesztettük Bulgáriát, Boszniát, Szerbiát, Oláhországot, s még csak a Horvátországot védő Jajcza maradt; 1528-ban ezt is elvesztjük. A bánságokat veszítjük, s keletről az ország le van sze-

relve. Mint az akkori krónikás verselt, az osztrák, míg a török Pozsonyig, a bajor, míg Passauig, s a sváb, míg Augsburgig nem nyomúl, meg nem mozdúl. A kereszténység leigázása a kedélyét nem érinti.

De már magát az országot is darabolják. Zsigmond király a Szepességet a lengyel királynak zálogba adta, Sztarosták kormányozzák. A Dunántúlra már bekezdett nyomólni Ausztria, várakat, városokat szállott meg. Fraknó, Kabold, Borostyánkő, Szarvaskő, Kőszeg, Kismarton váruradalma utánok szakad. Az első csak Mária Theresia, az utóbbiak csak III. Ferdinánd alatt szakadnak vissza.

A részek közül Szlavoniában a mai Horvátországban és Erdélyben tartományi élet fejlett ki, de egy a törvény, egy a megyei szervezet; a tartományi jelleg csak a kormányzásban jut kifejezésre, a mennyiben ott bán, itt vajda képviseli a hatalmi ténykedést, a főkormányzást, főbiráskodást és fővezérséget. Szlavonia, a mai Horvátország négy megyéje: Verőcze, Körös, Zágráb és Varasd megyék élén fő- és alispánok vannak.

Erdély élén már Árpádok alatt vajdák, mint királyi helytartók állanak, de egyelőre csak is a magyar megyék, nem egyzersmind a székelyföld és szászföld vajdái. Tartományi alakulása 1437-ben vette kezdetét az által, hogy a fellázadt nép ellen a magyarok, székelyek és szászok unióba léptek. Mátyás király 1471. június 3-ról már így nevezi: *In regno nostro Hungariae et partium Transsilvanarum*; II. Ulászló 1494. aug. 24-ről: *Tam in regno nostro Hungariae quam in partibus Transsilvanniae*.

De bármely pusztítások is voltak a kétszázad alatt, az Árpádoktól lejött évszázadokban alkotmányunkban, energiánkban az idegenből jött dinasztikiak alatt tördelik, darabolják, de azért az anyaországban a várak száma még mind 385, a városoké 459, a községek száma 12.873, miket mint elejétől a Duna, Tisza s mellékfolyói hasítanak, a Kárpátok övedzenek. S még mindig Európa egyik legnagyobb országa. Az ország czimerében Werbőczy szerint e négy fehér vágás vörös mezőben: a Duna, Tisza, Dráva, Száva; a hármás halom: Tátra, Mátra, Fáttra.

Az akkori független államok, Francziország, Spanyolország, Anglia, Svédország, Dánia, Lombardia öröklő királyságokból s a

választási alapon álló öt hatalom, Lengyelország, Magyarország, Csehország a császárság és pápaság, s Velence, Genua, Florencz, Svájcz köztársaság. Köztük Magyarország a Dunementén még mind nagyhatalom számba megy.

A nemzet.

II. A rangfokozatos feudalizmus által megtámadott társadalom szervezete.

A magyar nemzet a mintegy kétszázezernyi magyar család, hét törzs, egységes temperamentummal egységes nyelvvel, egységes vezérelt alatt indult ki Ázsiából. A mint Európa határára érték a vezérválasztást az Árpádokhoz kötötték, átlépték a kárpátokat, s így éltek le egy századot, mikor Szent István felbontotta a törzsszervezetet s előállott az egységes nemzet, a magyar monarchiának czimzett királyság.

Európa középkorát élte, melyben a feudalizmus, ez a rangfokozatos szervezet már fellépett volt. A latin faj már nemzetekre kezdett volt oszlani. A german faj még törzsekben, fejedelmek alatt élt. Társadalom és kormány még nem hallott fogalom. Mint egy író kifejezte, a feudalis fejedelem, király csak nyergében érezhette otthon magát. Szent István, midőn felbontotta a törzsszervezetet, nemcsak az egységes nemzetet, előállította egyszersmind az egységes társadalmat, mely miként a régi római tegezte egymást, s ezután felfelé kurtitva kelmed, lefelé még kurtábban ked.

A kijött hét törzs már akkor családi életet él. Szent István a mint a törzsszervezetet felbontotta, hogy a megszállt terület a már genusok, nemekre oszlott törzsek kezében maradjon, a vezérek és azok ágazatai között a legszélesebb öröklési rendet állított fel, s a nyelvi és társadalmi kapocs után előállott a harmadik, a vérségi kapocs, s előállott a magyar faj hazaszeretete, mihez a magával hozott szabadságszeretet hozzájárulván, fentartotta a magyart.

Bár Szent István idejében a keleti vallás kiszakadt, a latin-ság és germánság még mind azon ábrándnak élt, hogy legalább

nyugaton a felújított római birodalom megváltoztathatja. Már az Árpádok alatt a pápaság hozta a szerzetes rendeket, a császárság hozta a német telepítéseket. De ez még mind nem tört réseket a magyar nemzet és társadalom szervezetén.

De az Árpádok kihalása után trónunkra jönnek az Anjouk. A második és utolsó Nagy Lajos, a haderő banderialis szervezete alapítása színe alatt ránk indította az arisztokrácia s jobbság rendiségét. Az Anjoukra Luxenburgi Zsigmond következett. Mint rendet akarta az új országgyűlésen felléptetni a városok polgárságát, s nem sikerült. A nemesség megbontása céljából osztani kezdte a czimereket. Előállanak az Árpádok után szereplő Lindvai Bánffi, Czobor, Drágfi, Gara, Hédervári, Hunyadi, Laczkfi Ország, Rozgonyi, Ujlaki, Thurzó családok. Letűntek. De fennmaradtak a Balassák, Battyániak, Báthoriak, Bebekek, Bethlenek, Csákiak, Erdődiek, Forgácsok, Frangepánok, Lorántfiak, Pálfiak, Palócziak, Perényiek, Széchiek, Zápolyák, Zrinyiek.

Az Árpádkor vége felé még minden czim a de genere. A honfoglaló nemzetségekhez tartozás jelzésére később birtokukról előneveket vesznek fel, de a feudális báró, gróf, herczeg címeket a magyar nem vette fel.

A klerus nemzeti klerusnak indult. Az Árpádok alatt nem akarnak papi ruhát viselni, nem akarnak a nemzetből kiválni. A Jagellok korában a világiaktól magukhoz ragadják a vezetést, a kormányt, s reánk szakadt a mohácsi vész.

A politikai nemzet.

III. Fennmarad a politikai nemzet, a nemesség.

Bontják az országot, bontják a nemzet társadalmi egységét, de fennmaradt a mi fennmaradásunk egyik biztosítóka a politikai nemzet, a fegyverköteles nemesség egységes szervezete.

Mikor már nyugat Európa rendekre, osztályokra kezd szakadni, Szent István politikai nemzetet alkot. A politikai nemzet ezen kiváló magyar intézmény, sajátlag, a faji eredet kutatása nélkül, a nemesség körébe tartozás intézménye még mindenkinek nyitva

áll. Kezdetben az elsőfoglalás joga, a nemeslevél, az udvari, egyházi, katonai szolgálat és érdem, a haza minden polgárának még a beszármazottnak is útat nyit keretébe. A honvédelem, a közgazgatás terhe a földön fekvén, a földbirtok a nemesség kezében: ellenszolgálmánykép, ők a nemzeti hadsereg, ők a tisztviselők ex propriis.

Külföldön, hol a feudalismus kifejlett, mindenkinek meg volt a maga seniora. Nálunk minden nemes a korona tagja, mi ugyanannyit tesz, egyenesen a király alattvalója.

A nemzet fogalma a népelemet keretéből kizárni látszik, fegyvert nem ad kezébe, de a beléphetés nyitva áll. De már az Anjoukor bontja. A haderő banderiális alapra fektetése, jobbágság behozatala a keretet mind szűkebbre szorítja. A nemzet nemességre, jobbágságra szakadt, egyelőre érdem után nemesi rangra emelkedhetés kilátásával, de a Jagellok alatt elvétetett tőlük a szabad költözködés, akkor, midőn Angliában társadalmi úton a jobbágy felszabadulás már csaknem keresztül lett vive. Ez időtől a jobbágnak polgári jogai nincsenek, törvényszék előtt ura képviseli, a föld, melyet mivel, a telek, melyben lakik uráé; ő robotot tesz érte, a régi rabszolgáktól csakis annyiban különbözik, hogy csakis a birtokkal volt eladható, s így családi köteleke biztosítva volt. S a lefegyverzés azt idézte elő, hogy Mohács-hoz nem merték fegyverre hívni a nemzet zömét, a népet.

A Verböczy populusa e szerint a politikai nemzet, a nemesség, s mint kifejezésre juttatta, egy nemesnek sincs sem több, sem kevesebb joga mint a másíknak.

Alkotmány.

IV. A fennmaradt alkotmány s biztosítékai, a vármegyék, országgyűlés, koronázás.

Fenn maradt az alkotmány.

A csodás alkotmány a honfoglaló ősök, az Árpádok testamentuma. A magyar nemzet összetartója, Talmudja. Ez a bölcs alkotmány, melynek szögletköve a család és nemzet. Mely mikor

az első európai intézmény, a papság útban volt, hogy a nemzetből kiszakadjon, a fő kegyúri jogot a koronának tartotta fenn, s magyar maradt a klerus, a főpapságot a földhöz kötötte, s a fegyverhordozás alól fel nem mentette. Mely midőn a feudalizmus nemzetközivé akarta tenni az arisztokráciát, kifejezésre juttatta, hogy birtokát nem az uralkodók kegyéből, hanem a nemzettől, a koronától bírja, mely a haza iránti kötelezettségekkel a birtok arányában van megterhelve. S nemcsak arra figyelmezteti, hogy a politikai nemzet egy tagjának sincs több, kevesebb joga, mint a másoknak, de egyszersmind arra is, hogy minél nagyobb részhez jutott a haza testéből, annál nagyobb kötelezettség terheli. És ezen egységesség alapjára fektetett alkotmány lett forrásává annak a közszellemnek, hogy nemzeti maradt a klerus, nemzeti maradt az arisztokratia.

A magyar alkotmány, mint Európa egyik legrégebb, legszabadelvűbb alkotmánya Anglia felett áll, azon különbséggel, hogy kodifikálva van. Kiindulása az etelközi vérszerződés, s a hazába érkezéskori pusztaszeri ösgyűlés. Írásos alapvonalai Szent István, II. Endre. IV. Béla, III. Endre, Nagy Lajos, Zsigmond, Albert, Mátyás az Igazságos, II. Ulászló alapvető törvényeiben vannak letéve, s Werbőczy Tripartitumában kodifikálva.

Választó királyság vagyunk. A szuverenitás a nemzet és király között meg van osztva. Királyát a nemzet választja, s ha feltételeit elfogadja, esküjét az alkotmányra leteszi, a nemzet megkoronázza. Mohács előtt minden királyunk beszélt a nemzet nyelvét, még Zsigmond és Albert is fogytékosan.

V. Fennmaradt Codifikatiónk s Werbőczy Tripartituma.

E ponton, hol a budai királyi várból a nemzeti lobogó nemsokára letűnik, a koronázó Székesfehérvár királyi sirboltjai maholnap bezárulnak, s a törvényhozás nem lesz a nemzeti őserő kifejezésre juttatása, a nemzet csak a letűnt századok örökéből él; most, a midőn Magyarország nagyhatalmi állása történelmétől megválunk, s reá mutatunk a nagy idők által reánk hagyott örök-

ségre, az alkotmányra: harczi dicsőség mellett még egy visszapillantást illik szentelnünk az ősök bölcsessége, kodifikátori nagy szelleme jelentőségére.

Az Árpádkor örökül hagyta az Endre aranybulláját, azon kor alkotmányát; benne a 31-ik pontot a törvénytelen rendeletek elleni szabad ellentállás jogát minden egyes nemes részéről; egy pontot, melyben a lengyeleket tönkretevő liberum veto alapja volt letéve. De a melyet a nemzet minden más nemzetet felülmúló faj és hazaszeretete, dynasztikus érzelme, ott hagyott pihenni az aranybulla chartájában.

A Werböczy kodexet a vegyes házi korszak hozta létre. Ez a kor a nemzet kodifikatori szellemét oly színvonalra emelte, hogy a corpus juris dekretumai alapján létrejött 1514-ben Werböczy István ítélőmester tollából az Opus Tripartitum iuris consvetudinarii incliti Regni Hungariae című törvénykönyvünk s az 1517-ben nyomtatásban a nemzet kezébe adatott.

Az országgyűlés rendelte el 1498-ban Horváth Ádám ítélőmesternek 1507-ben másik ítélőmesternek Werböczynek: e szerint a nemzet akkori szellemszárnyalásának, európai színvonalon állásának kifejezésére juttatása.

Európa azon időben a középkorból az újkorba átlépés napjait élte, a rendi állam bomladozik, új elemek készülnek benyomulni a kormány sáncaiba, az absolutismus már fellépett, alakot kezd ölteni. Az új államrendbe benyomuló viszonyok kiegyeztetésére, a középkori rendi állam jog szokásai fentartására polgári törvénykönyv szerkesztése van napirenden. Franciaország 1505 és 1514-ben szokásos törvényeit összeíratta, mi is követtük. Azt a munkát végeztük, melyet a francia forradalom által teremtett új viszonyok beálltával Poroszország 1792-ben, Franciaország 1807-ben Ausztria 1811-ben végzett. Werböczy codificatiója, eszerint egykorú a kultúra élén haladó Franciaországgal, s esemény számba megy, a mennyiben több kultur nemzetet megelőztünk.

Az aranybulla II. Endre korának a keresztes hadjáratokon angol lovagokkal való érintkezés hatása. Werböczy Tripartituma, Ulászló király francia neje, hazája szelleme a francia akkori codificatio hatását gyanittatta; de ősi alkotmányunkat nemzeti szokásjogainkat, századok állami élete joggyakorlását szövegezte, nemzeti törvénykönyvet alkotott.

Mátyás király jogtudósai a római jog alapján a magyar jog életet bizonyos zavarba hozták volt. Egy polgári törvénykönyv alkotása annál kívánatosabbá vált. Werböczy megbízásától hét év múlva 1514 okt. 17-ki országgyűlésre betérjesztette, a gyűlés 10 tagú bizottságot küldött ki, átvizsgálta, a király szentesítette, de az alaki kellékekből hiányzott a pecsét és a törvény kihirdetése. A Tripartitum jogfogalmaink szerint bár nem írott törvény, de szentesítette az idő, mert a mint Werböczy 1517-ben kinyomatta, a bírák elfogadták a szokás kötelező erőre emelte. S mert a nemzeti hagyományokat írta össze, törvénykönyvvé vált. Különben csak az történt nálunk, mi az egyházban, a XII. században. Gratiánus bolognai szerzetes Codex decretumum bár a pápák által megerősítve nem volt, a nyugati egyház törvénykönyvévé lett.

A magyar Gratiánus törvénykönyve nemcsak jogtudományi termék, hanem a nemzet múltjának, közéletének visszatükrözése. A magyar magán és közjog eszméi, alapelvei, tradíciói vannak benne letéve. Minden nemes a korona tagja; nincs valakinek nagyobb, vagy kisebb szabadsága, mint a másiknak és e mondás a szabadság és hazaszeretet, az együvé tartás termékenyítő fogalmaivá váltak. Egy kötet Sybilla-könyv; Ariadne fonal, mely nélkül a későbbi nehéz századok viharából soha ki nem kerültünk volna.

Hogy a nemzet kézikönyvévé váljék, megjelentek magyar fordításai. Veress Bálint 1567., Heltai Gáspár 1571., Laskai János 1581-ben újabb, meg újabb fordításban adták a nép kezébe. A magyar tudományos akadémia 1844-ben s újabban 1894-ben legújabb fordításokkal örvendeztette meg a közönséget.

Werböczy alkotó szelleme a középkori rendi Magyarország törvényeit, jogszokásait korának szellemében codificálta. Törvénykönyvében a jogállamot, a magánélet jogviszonyait, a jogrend és szabadság alapelveit az állameszme fogalmát oly codificatori talentummal úgy szövegezte, hogy a mohácsi vész után Hármaskönyve vált a nemzet összetartó kapcsává, szabadságunk államiságunk bizonyítéka s védelmi fegyverévé. A nemzet szerencsétlensége napjaiban, mint egy nagy múlt hagyományai előtt kegyelettel meghajlott, megtanulta, szentesítette, szabványait tiszteletben tartotta. A haza három részre fog szakadni, de törvénykönyve egy marad,

a török hódoltság, az erdélyi fejedelemség ép úgy fog hivatkozni reá, mint a korona alatt maradt Magyarország. Mint Mózes törvénye a zsidókat, összetartotta a nemzetet.

A Werböczy Tripartituma, törvénykönyve nélkül mely századokon át lesz a magyar nemes bibliája, nemzetünk, hazánk szétmállott volna.

A vármegyék.

VI. Fennmaradtak a vármegyék.

A megyei gyűlések már szervezve vannak. Tagjai a nemesek. Élére főispánt a király nevez a megye előkelőiből. Az alispánt már II. Ulászló óta a megye választja. Az Árpádok alapították a főpapságot és nemességet, az Anjouk a főnemességet és jobbágyságot, Zsigmond a polgári rendet. Kivéve a jobbágyságot, a másutt úgynevezett, de nálunk jogilag meg nem alakult paraszterendet, minden rend már elfoglalta helyét a társadalomban és alkotmányban. A polgár megyei tisztséget nem viselhet, nemesi birtokot nem szerezhet, de a nemes sem a városban. Mint rendi állam a központosítás eszméjét nem ismerjük, az önkormányzat alapján állunk. Az állam hatalma, funkciója ki van osztva a király, az országgyűlés, megyék és földesurak között. A közoktatás a papság, az igazságszolgáltatás a földesurak kezében.

A köznemesség már előtérbe nyomult. A tisztség választása kezökbe esett. Mit eddig a főispán kinevezés útján töltött be, az alispánság is választás alá került. A megyék kiadványai addig az alispán és szolgabírák családi pecsétei alatt keltek, a megyék hivatalos pecséttel látták el magukat. Megkapták a vármegyék azt a tartományszerű jelleget, melyet az utolsó időkig megtartottak.

Mátyás óta közigazgatási és bíraskodási hatáskörökkel bírnak. Már pecsétjük van. A kiadványok már a megyék pecsétje alatt kelnek. Megkapták hatósági szervezetüket, de még megyeháza nincs: mégis útjában vannak annak, hogy a mint mondani szeretik: fennmaradásunk feltételei, s hogy alkotmányunk bástyaivá váljanak.

Az örökös főispáni intézmény III. Béláig megy vissza, ki 1183-ban Modrus megyét Bertalan vegliai ispánnak (comes) a Frangepánok ősenek adományozta.

A vegyesházi királyok alatt beindult volt, hogy a megyékből egyes nagybirtokok, egyesek, egyes családok részére kiszakasztattak, családi komitatussá, grófságokká alakultak. Így alakult a szentgyörgyi és bazini grófság. Így a Hunyadi János részére 1453-ban adományozott besztercei grófság, a Mátyás király által Zápolya Jánosnak adományozott szepesi grófság. Azonban az 1495-ki országgyűlés az eféle örökös grófságokat, illetve főispán-ságokat eltörölte, területeiket az illető megyékbe visszakeblezte.

VII. Fennmaradt az országgyűlés.

Az országgyűlés, alkotmányunk létfeltétele szervezve van. Nemcsak mint törvényhozó, de egyszersmind mint legfelsőbb bíraskodási testület működik. Szervezi a haderőt, választja a nádort, királyt; koronáz és törvényt hoz.

Ulászló 1498-ki törvénye értelmében minden évben összehívandó. De összehívták mindannyiszor, a hányszor veszedelem idején a király mint nemzeti hadsereg felett szemlét, lustrát kívánt tartani.

A gyűlés helye az utolsó Árpádok óta legtöbbször a Rákosmezeje Pest mellett. Valamint a Hunyadiak kora óta a személyes megjelenés lett gyakorlattá. A főrendek bandérium élén jelennek meg, kik személyesen köteleztetnek megjelenni, a főpapság, főnemesség a karok; s kik képviselők, követek útján vesznek részt, mint a megyék és városok. A rendek már külön tanácskoznak. Alsó és felső házunk van. A fejenkénti szavazást nem ismerik, ha kell curiatim szavaznak. Mit Anglia csak nagy forradalma útján birt keresztül vinni, nálunk a vezetés, különösen a Jagellok alatt már az alsóház kezében van. A többség határoz, de nincs liberum vétója az egyesnek, kisebbségnek. A kormány felelőssége törvénybe igttatott.

A végzéseket a király még a gyűlés tartama alatt szentesítette, azon különbséggel, hogy a mely gyűlésben fejenként lett

a megjelenés, megvitatták a tárgyakat s 10—15 nap után a szövegezésre bizottságot hagytak hátra.

Az állam és az udvartartás költségei, külön választása nyugaton is most foly; II. Ulászló alatt a jobbágyságtól az ország részére 50, az udvartartás részére 20 denárt szednek. Az 1511-ki országgyűlés az állam részére külön, az udvartartás részére a külön adót mintegy állandósította.

Werböczy törvénykönyvében, Ulászló alatt, fentartotta és áthagyta alkotmányunk, köz és mágnajogunk alapelveit, tradícióit; a városok, megyék részére az önkormányzás jogát, a választási rendszert, az országgyűlés részére a katona és adómegszavazás jogát, a tisztviselők felelőségének elvét, a királyi hatalom korlátolt voltát már törvénybe ígatta.

VIII. Kormányforma.

Pénzügy, hadügy.

Mint már kifejtett középkori állam, a centralisatiót nem ismerjük. Nem csak a közigazgatás, még a kormányzás funkciói nagy része is ki van osztva autonom testületek között, önkormányzati alapon. Mint alkotmányos nemzet megye és országgyűlésen ellenőrzi a végrehajtó hatalmat, de a feudalizmus rendszerében feküdt a minél gyengébb kormány és királyi hatalom.

Az Árpádok egységes és hatalmas kormánya alapfeltételeinek már csak romjai vannak meg. Az államélet legvitálisabb tényezői a had és pénzügy alatt az ősalap, a föld, a nép, a királyi uradalmak, nem a régi többé.

A pénzügy terén az adó rendszeresítve van, kapuszám szerint rovatik ki Mátyás király óta egy arany forintban. Mátyás az ország összes jövedelmeit rendre 400,000 arany forintra emelte. II. Lajos alatt az ország és király jövedelme külön lett választva. Az 1524-re szóló költségvetés az állami jövedelmet 180,909 frtra, a királyi jövedelmekkel együtt mintegy 300,000 forintra teszi, mi a mai pénzértékhez képest legalább is 3 millió. Ebből a pénzverés 124.247 forint, a harminczad 32.000 frt. Erdély adója 31.700 frt, a kamara nyereség 23.000 frt, a királyi városok censusa 6312 frt,

a zsidók adója 1600 frtra volt előirányozva, mihez az arany, ezüst és sóbányák jövedelme, s a megszavazott adó járult.

A hadügy, a honvédelem terhe a földbirtokon, a nemesség vállain feküdt. A katonaságot a nemesség képezte, kik fejenkénti felüléssel tartoztak, s megyei vezérlet alatt szállottak táborba. A banderáiis-rendszer behozatala óta a fő- és zászlós-urak külön banderiumok élén saját zászlóik alatt jelentek meg. A véres kard hordozás a népfelkelőket hívta táborba. Egy szervezet, mely erős kézben mindig igen jónak bizonyult.

A kormányt a nádor, a főkancellár, országbíró tárnok mester képviselik. Hozzájuk számít az erdélyi vajda, a horvátországi bán.

A belügyi kormányzat a nádor alatt a főispánok, megyegyűlések, a királyi városokban a tárnokmester alatt a városi tanács kezében. Az igazságügy élén az országbíró áll, mellette egy ítélőmester. A Curiai bíraskodás már Zsigmond alatt szervezve van. Az 1492. t. cz. már kimondja a birói függetlenséget. Az első forum a megye. Törvénykönyvünk Werböczy Tripartituma.

A kormányelnök a nádor, a palatinus. Az Árpádok gondolata, a választó királyság intézményének követelménye, kifejezésre juttatása az interregnumok alatt a király helyett a kiskorú király gyámja, az ország hadvezére a királyi méltóság attributumaival felruházva. Ő hívja össze a királyválasztógyűlést. Rendes időben a király képviselője, ki szintén jutalmaz, jószágokat adományoz. Egy méltóság, melyet a nemzet érzelve határtalan bizalommal ruházott fel.

Mátyás király Bécs elfoglalása után 1485-ben azon gondollattal, hogy több időn távol marad az országtól, a régi traditiók alapján hatáskörét szövegezte, abban az irányban, hogy helyettese legyen a királynak, a mint egy levelében is kifejezte, a nemzet képviselője. A szövegezés törvényerőre emelkedett, s ez a fogalom a nemzet lelkében hozzá is tapadt a nádori méltósághoz.

A mint azonban a feudális királyság eszméje nálunk is hódítani kezdett, a vegyesházi királyok a nemzet királyválasztási jogát háttérbe igyekeztek szorítani, s újat akartak nyitni a feudális felfogásnak, hogy az ország a dinasztikiaké. Garákat neveztek nádorokká, míg aztán Albert alatt a nádorválasztást a nemzet kezébe vette. Mátyás után a Jagellók a nádorválasztás jogát érin-

tetlenül hagyták, de Ulászló alatt II. Lajos gyámságát a nádor kibocsátotta kezéből, s Mohácsnál már nem jelenik meg mint az ország fővezére. Mi csak is adalék azon kor jogérzete végzetes hanyatlásához.

A király.

IX. Fennmaradt a királyi korona és királyi méltóság.

Mohácsnál a király elesett, de fennmaradt a királyi korona és a királyi szék. Szent István koronája s vele a magyar királyi méltóság, ez az unikum egész Európában. A magyar korona fedett korona, mint akkor csak is a pápaságé és császárságé: mi szuverenitás kifejezésre juttatása. Szentkoronának nevezzük, mert a pápa megszentelte, mint a mely viselőjét apostoli misszióval, pápai legatusi hatalommal ruházta fel, melynélfogva főpapokat nevezhet ki. A nemzet szemében az az aranyedény, melyben a hétvezér a vérszerződés alkalmával a nemzet, az akkori és későbbi nemzedékek nevében az unió esküjét letette.

Nem csak a királyi korona tartalma, a királyi méltóság fogalma is más, mint az akkori Európa más királyainál. Választó királyság vagyunk. A nemzet választja, esetleg elmozdithatja királyát, míg másutt egy magasabb méltóságtól kapta vagy örökölte. Nálunk a királyi hatalom forrása a nemzet akarata, mi nem csak a választási jog fentartásában, de abban is kifejezésre jutott, hogy a választott király nem maga teszi fel a koronát fejére, hanem a nemzet, a nemzet világi és egyházi legnagyobb képviselője.

Az a fogalom tartalom, mellyel a nemzet a koronát, királyt felruházta, magyar nemzeti sajáttság. A koronázott király szent és sérthetetlen attributum védelme alatt áll, a felségsértő lázadó a nemzet ellen. Az imádásszerű tisztelet, szeretet, érzés, mely a magyart koronája, királya látására eltölti, a feudális népek és nemzeteknél meg nem fogamzhatott. Hogy a korona a nemzeté, nem a dinasztiaé, hogy a nemzet őrzi, a nemzet teszi fejére a királytisztelet, haza és szabadságszeretetünk forrása lett. S lett, hogy a nemzet, haza, király egységes fogalommá vált a magyar lelkében.

A koronában a nemzet függetlensége, szabadsága alkotmánya jelképét látja, miként Róma palladiumában. Több nekünk, mint a mit a klenodium kifejez.

Az 1492. VI. törvénycikk kötelezi a királyt, mint egyszerűen Csehország királyát, hogy mikor Magyarországon tartózkodik, csak magyar tanácsosokat, kancellárokat, kincstartókat, kamarásokat, asztalnokot, pinczemestert, ispánokat, kamarai és egyéb tisztviselőket tartson. A VII. t.-cz. elrendeli, hogy mikor a magyarországi ügyek tárgyaltnak, a királyi felség magyarokkal tárgyaljon és tanácskozzék, idegeneket pedig a tanácsba ne bocsáson be.

Az utolsó király már civillista korlátai közé volt szorítva. Udvartartását udvari méltóságok intézték, a főudvarmester, főpohárnokmester, főkamarásmester, főétekfogómeester, főlovászmester.

Az Árpádok kihalta után Ottó király a koronát mint örökségét magához vette, de mint a nemzet tulajdonát az erdélyi vajda elvette tőle, s visszaadta rendeltetésének. Az 1439-ki országgyűlés őrizésére felállította a koronaöri méltóságot. Az utolsó időkben letéteményi helye a visegrádi vár. Az 1493. III. t.-cz. állandó őrizetére koronaörséget szervezett.

A koronázás, a nemzet ezen legnagyobb ünnepélyének szertartása érintetlenül szállanak a jövő századokra. II. Ulászló életében a hitlevél már valódi törvénycikk; első fenmaradt hitlevelünk alakjában tétetett, erre tette le királyi esküjét.

Az Aujou, Luxenburg, Habsburg, Hunyady, Jagello-ház választás útján emelkedett a magyar királyi székbe. Nemzeti dinasztiaikká váltak. A Jagello-ház tatárgondolkodásához tapad az a megbélyegző folt, hogy a koronát, melyet a nemzet szabad akarata tesz fejére, mi nem volt a királyé, hanem a nemzet függetlenségének szimboluma, dinastiája érdekében, mint családi klenodiumot, szokott családi szövetkezés tárgyává tette. II. Ulászló mindjárt trónralépése után 1491. nov. 7-én Miksával arra az egyezsége lépett, hogy ha fiu örökös nélkül találna meghalni, koronája szálljon Miksára és utódaira a Habsburg házra. A nemzet az 1492-ki országgyűlésen nemcsak hogy a szerződést el nem fogadta, sőt kiáltványban fegyverre szólította a hazát. Titokban még is aláírásra birt néhány áruló főurat. Az 1493-iki országgyűlés, melyet e végre hívott össze, másodszer is visszaütöztette.

Az elfogadás megtagadása az 1405. országgyűlésen határozott formuláztatást nyert. Zápolya által vezetett Erdély és Felsőmagyarország hangulatához képest a szerződést érvénytelennek nyilvánították. S miután Ulászló nem fogadta el a rendek azt az ajánlatát, hogy leányát annak jegyezze el, kit az ország utódjául meg fog választani: az ugyanazon év szeptemberében tartott országgyűlésen kimondatott, hogy Ulászló fiörökös nélkül történhető halála esetén, a királyválasztásnál minden idegen mellőztetni fog, s magyart fognak királyokul választani: és habár II. Ulászló 1415-ben újabb szerződésre lépett, mint szokásos családi szerződés a magyar nemzetre nézt kötelező erővel nem bírt. Magyarország királyválasztási joga érintetlenül szállt át a Mohács utáni időkre.

Az Egyház és Klerus.

X. Fennmaradt a nemzeti klerus Rómával szemben.

Fennmaradt a papság, mely Európa leghazafiasabb papsága; rendíthetlen alapjának, szervezetének birtokában. A magyar korona öt érsekséggel, az esztergomi és kalocsai mellett a zárai, spalatói és raguzai érsekség s nagyszámú magyar és tartományi püspökség apátsággal rendelkezett. Élén az esztergomi érsek áll, ki az Árpádok korától a király kancellára. A püspökségek az esztergomi és kalocsai érsek alá vannak osztva. Az egri érsek még nem létezik. II. Ulászló alatt az esztergomi érsek már megkapta állásának azt a fényét, mely mint az egyház fejét megillette. Azonban még nem primás, csak 1536-ban ruháztatott fel e címmel és méltósággal. A püspökök közül a veszprémi a királyné kancellára. A püspökségek mellett káptalanok, egyszersmind országos levéltárak. Főkegyúri jogánál fogva a püspökök kinevezési joga a király kezében. A főpapi méltóságra emelkedhet minden tehetség előtt nyitva áll. Bakács esztergomi érsek és bibornok a Mohács előtti idők e nagy alakja jobbágy fiú. Egy főpapság áll elő, mely a királyok adományából ma Európa leghazafiasabb, de egyszersmind Európa leghazafiasabb papsága.

Hogy mily hatalmas főpapsággal rendelkezett ez időben a magyar állam, legyen elég felhozunk, hogy az esztergomi érsekség 4000, a kalocsai érsekség 2000, a pécsi püspökség 3300, az egri püspökség 3000, a váradi 2000, az erdélyi 1500, a csanádi 900, a veszprémi 900, a győri 800, a váczai 500, a nyitrai püspökség 275 forintot hivatalosan bevallott jövedelem után fizette az apostoli kamarának a megerősítésért a megfelelő taksát. Ide számítottak a zágrábi, tinini, modrusi, szerémi, bozniai, zenggi, a zárai, raguzai, spalatoai, skardonai, abei, végliai érsekségek, püspökségek.

Szilvester pápának a korona küldésekor Szent Istvánhoz intézett bullája azon intézkedésén maradt, mely szerint a pápa Szent Istvánt és utódait felhatalmazza, hogy országa jelen és jövőndő egyházait helyette és utódai helyett intézhessék és rendezhessék. E jog pedig mint Werböczy hármaskönyve I. r. 11. czimében kifejtetik, azzal a hatálylyal bir, hogy a király a püspöki székek betöltésével vagy áthelyezésével teljhatalommal kinevezi a főpapokat, adományozza a püspöki javadalmakat s Róma megerősítése nélkül is püspök, választott püspök czímmel élvezi püspöksége jogait és javadalmait, csak egyházi ténykedést nem végezhet, ha püspökké felszentelve nincs. A király e jogával szemben a pápának csak az marad fenn, hogy a kinevezetteket feljogosítsa a püspökké felavatáshoz, vagyis a mint szeretik formulázni a magyar király nem jelöl, nem javasol, nem választ, nem bemutat, hanem kinevez.

MÁSODIK FEJEZET.

Mohács után Zápolya és I. Ferdinánd királysága közt Magyarország kétfelé válása.

1526—1538.

I. Zápolya János erdélyi vajda királlyá választása s megkoronáztatása.

A Mohács után fennmaradt Magyarország épségének megmentése, a nemzeti királyság folytathatása volt a lesújtott nemzet első gondja.

A mohácsi csata után II. Szoliman szeptember 12-én Budára bevonult, szeptember 25-én haza indult, október 9-én átlépte a Dunát. A magyar királyság függetlensége jelvényeit, székvárost, királyi palotát, az Árpádok koronáját érintetlenül hagyta. Mint a ki történetírókkal járt, s maga is emlékiratot hagyott hátra, Mátyás könyvtárát, korvináit megtizedelte, a nemzetre bizta a királyi szék betöltését, a nemzeti királyság folytatását.

Mig az apátságok, püspökségek hazája a Dunántúl 25 ezer emberrel kétszázezer ellenében a mohácsi csatát vivta, s Frangepán Kristóf horvátjaival s a Bebek Felsőmagyarország s a vágvidék nemeseivel, Zápolya negyvenezer erdélyi s tiszamentiekkal útban volt: mielőtt egyesülhettek volna, a török sereg már elindult hazafelé s Szolimán is Budát oda hagyta. Nem maradt hátra egyéb, mint a II. Lajostól üresen hagyott trón betöltéséről gondoskodni. Szolymán még be sem volt Budára vonulva, szeptember 9-ről már a Werböczy ellenében választott nádor, Báthory István s a nyugati párti uraknak kezében volt Ferdinánd Ausztria hercege levele, melyben az áll, hogy Magyarország minden rendeit azokban a szabadságaikban és törvényeikben, melyekben a néhai magyar

királyok idejében éltek, ha tán fegyverrel jutna is az országlás birtokába, éppen úgy megtartja és oltalmazza, mintha mindnyájuk akaratával választatott volna magyar királylyá. Rauber Kristóf laibachi püspök és Penflinger István írásba hozták Ferdinándtól: hogy a rendek attól ne féljenek, mintha tanácsaikba külföldieket alkalmazni, vagy a javadalmakat s egyházi méltóságokat idegeneknek adományozná; sőt inkább szabályúl tenni s rendelni kívánja, hogy mindezek örökre azoknál maradjanak, kik magyar vérből, a magyar nemzetből származtak.

A mint Szolymán Budára bevonúlt, a csatából kimaradt nemzeti párt nevében Várdai Pál egri érsek s pelsőczy Bebek János a Vágvidék vezérférfia szeptember 16.-án körlevelet bocsátanak ki, fegyverre hívják a nemzetet. II. Lajos özvegye Mária királyné s a mohácsi csatából menekült nádor Báthory Pozsony várába vonták magukat. A fegyverben maradt tábor, Zápolya János erdélyi hatalmas vajda, a Dózsa lázadás lecsendesítője, Mátyás király bécsi főhadvezére, nádora unokája, Zápolya István († 1499) s Hedvig († 1521) tescheni hercegnő fia, az ország legtekintélyesebb, leggazdagabb főura, ki nővére után Zsigmond († 1548) lengyel király sógora jelöltsége körül csoportosúltak.

Zápolya János a királynéhoz fordúlt, hívjon össze országgyűlést, s egyszersmind lépéseket tett, hogy az özvegy királyné kezét megnyerje.

Két trónjelölt kínálkozik. Egyik 23 éves, fiatal, másik 36 éves, férfiu. Egyik idegen, a másik hazafi. Egyik II-ik Ulászlóval kötött szerződésre, a másik a nemzetnek az ellen tiltakozó végzésére támaszkodik. Egyik uralkodó rokonai külsegélyét teszi kilátásba, másik 72 belföldi várát veti a haza oltárára s az 1505-ki törvénycikkre támaszkodik, mely a Jagellok kihaltával hazafit kívánt királynak a trónon.

A mint Szolymán haza indúlt, az addig Pozsonyban veszteglő nádor Báthory egyszerre elöterbe lép, s Mária királyné nevében november 25-re országgyűlést hirdetett: egyszersmind Zápolyához is irtak, menjen le Erdélybe s hirdessen tartományi gyűlést.

Zápolya, kinek hada ez időben Fegyverneknél, Szolnok táján táborozott, a rendelet vételével egyik ősi várába, a tokaji várba

vonúlt. Kiséretében ott látjuk több főúr között a Zápolya csatáiból már ismert Petrovics Pétert, ki vele atyafi gyermek, ott a nemzeti párt két bajnokát Ártándi Pált és Balázst, ott az olasz főúri család elmagyarosodott ivadékát a biharmegyei birtokos palotai Czibak Imrét, osdolai Kun Kocsárdot, Dóczi Jánost és Gergelyt, Apafi Lénártot, különösen Zápolya tollát Werbőczy Istvánt: Tokajba október 14-re értekezletet hívtak össze.

A nemzeti királyság hívei körüle csoportosultak. Később csatlakozott Frangepán szlavoniai bán. Brodarics István szerémi püspök hatezer ember kíséretében mozdul meg. Megjelenésére Buda megnyílt, azt sereggel megrakja. November 8-án Székesfehérvárra veszik útjokat. Mária királyné tiltakozása daczára megkezdődött az országgyűlés. Képzelné lehet a hongyűlést, hol az olygarkiatól üldözött Werbőczy a fiatal Ferdinánd ellen, s a már babérokkal rakott Zápolya mellett szónokolt, emlegetvén a szintén nem királyi vérből származott Mátyás dicső korszakát, fejtegetve az idegenek királylyá választását tiltó 1505-iki országos végzés indokait. Az országos rendek a Mohácsnál felfedezett szerencsétlen II. Lajost november 7-én királyi pompával ősi szokás szerint eltemették, november 10-én Zápolyát Magyarország királyának választották, s másnap János királyt a magyar koronával ünnepélyesen megkoronázták. Ily zilált állapotban is 40 nap elég volt a nemzetnek arra, hogy jogrendet léptethessen életbe. Azonban Mária királyné a koronázás ellen tiltakozik. V. Károly császár és Ferdinánd testvére részéről felvetette a Habsburgház igényét a magyar trónra.

I. Ferdinánd.

II. János királlyal szemben az osztrák herceg mint I. Ferdinánd királylyá választatik.

Mária királyné tiltakozása Zápolya János királylyá választása ellen egy okmány, mely régi időket kíván felújítani. Megoldása akar lenni az Árpádok azon politikájának, hogy felvették a római vallást, de nem akarnak belépni a római birodalom köte-

lékébe. Folytatása a germánságnak a Dunán lefelé áradni akarásának, melyet Szent István után a nemzet fegyverére vett, s a pápaság a császár ellen tovább folytatott. Felújítani akarása, hogy minden római hitű ország és birodalom legyen a császárság feuduma, a mivel szemben mint pápai feudumba jöttek az Anjouk. S kezdődött a német dinasztíának kerülő úton, a házasság útján a magyar trónra vágyakodása. Csakhogy, mert nem feudalis királyságban, nálunk a korona nem ment kelengye pótlék számba. Megőriztük királyválasztási jogunkat. S Mátyás király a már német jelleget felvett római császárságot még a felső Dunáról is a germán föld határán túlra szorította.

A törökség inváziója véget vetett a germánság lefelé áradása vágyának. Már támadja Magyarországot s a déli osztrák tartományokat. A biztos veszély a két szomszédot közelebb hozta egymáshoz. Ausztria a katholizált szláv zónából alakult. Bár a pápabarát délnémet szomszédságban keletkezett, IV. Rudolf az Anjouk korában már felvette a főhercegi címet, s mintegy kilépett a germán kötelékből. Mikor Miksa császár, mintegy tüntetésül a reformácziónak indult germánság ellen a katholizált szláv tartományok népeit összehúzta, ha nem is kiválás, államalkotás szerbe ment az államban. A köztünk és a nagynémetek közt felhúzódó katholizált szláv zóna egy külön fejedelemséggé vált, mely gyengébb, mint Magyarország. De mögötte áll a császárság. Az a hatalom pedig, mely Mátyás királyt és Zápolya megválasztását támogatta: Róma, a Colonnák ostroma alá jutott, kik szeptember 20.-án benyomúltak, VII. Kelemen pápát az Angyalvárba szorították.

A ki Zápolya királysága ellen tiltakozott, Mária királyné V.-ik Károly császár és Ferdinánd testvére. Mindhárman unokái a Habsburgház ez időszertinti hatalma megalapítójának, az 1519-ben meghalt Miksa császárnak. V. Károly és Ferdinánd 1522-ben megosztottak. V. Károly a spanyol, Ferdinánd az osztrák ág ösévé lett. Pártjuk zászlóvivője nálunk ecsedi Báthori István nádor.

A mint a Zápolya párt koronázáshoz készült, Ferdinánd október 15-én a Dunamenti végvárba, Hainburgba jött, s a Pozsonyból hozzáment főurakkal megkezdte a tanácskozást.

A Habsburgház régóta táplálja a vágyat, hogy hercegi címéhez a magyar királyi címet is felvehesse. Zsigmond király

s császár idejében Albert király s fia V. László személyében, mely ág kihalt, hozzá is jutott. Most a III. Frigyes ága keresi koronánkat s a fennebbi történelmi traditiók mellett, saját ága történelmi igényeire hivatkozik, melyek ott veszik kezdetüket, a mikor Albert özvegye kiskorú fiával kifutott, a koronát magával vitte. Mátyás király a koronáért hadat viselt, III. Frigyes 1462-ben következő jog kikötése mellett szolgáltatta vissza: nem ment teljesezésbe. II. Ulászló következett. Ulászlóval 1491-ben fegyvercsörgés közt felújították, de az 1505 október 14.-ki országgyűlés azzal a határozatával, hogy idegent a trónra nem fognak választani, szerződésüket semmisnek nyilvánította. Miksa más évben berontott, érvényt kívánt igényüknek szerezni. Ulászlónak fia, leánya született, jónak látták, az osztrák birodalomszerzés módját, a házasság útját használni, siettek a még kiskorú gyermekek részére nőt és férjet juttatni. Így lett Ferdinánd II. Ulászló veje, a Mohácsnál elesett II. Lajos sógora.

Isméltödik a jelenet, melyet Mátyás királylyá választásával szemben a dunántúli nagyok lejátszottak volt, hol III. Frigyes császárt a nemzet zöme ellen királynak választották. S a mint Ferdinánd adományleveleiből összeállíthatjuk, 1527—1532 között pártja nagyobb emberei: tekintetes és nagyságos Báthori István, András és György, Thurzó Elek, Battyáni Ferencz, Ország Imre, Török Bálint, Bebek Ferencz; az egregius, a nemes és nemzetes urak közül Révai István és Ferencz, Oláh Miklós és Máté, Serédi György és Gáspár, Tallóczy Bánffy Boldizsár és György, Justh András és Menyhárt, Pekry Lajos, Gyulaffy István, Kende Imre november 25.-ére szintén királyválasztó gyűlést hirdettek Pozsonyba, bár a megyék képviselve nem voltak jelen. A szentferencziek zárdája volt az országterem. Ferdinánddal, ki október 23.-a óta cseh király, koronázási hitlevelet irattak alá s neje jogán december 16.-án királylyá választották.

A két király.

III. A két király, a Zápolya és Ferdinánd pártja fegyverrel mérkőzik.

Zápolya sógorához, a lengyel királyhoz menekül.

A nemzet fölébredt. Mátyás király nyomtatja Budán a Budai krónikát, a legelső krónikát a magyarok múltjáról. S megjelenik Krakkóban a legelső magyar nyomtatvány. A legelső magyar nyelvű könyvet: Szent Pál leveleit Komjáthi Benedek fordításában Krakkóban nyomtatták 1533-ban, özv. Perényi Gáborné, Frangepán Katalin költségén.

Most a midőn az Árpádok korát Mátyás király után Zápolya alatt másodszor is felújítani akarják, bele szól, hogy a török jó szomszédunkat, a keleti császárságot megszállta, balkáni tartományaink elvételével a latin közvetlen szomszédságtól elvágott, s nyugat felől még mind fennáll a Drang nach Osten.

A latin sferának köszönjük az Árpádok nemzeti királyságát. Szent István alatt és után a german sfera feudumává akarja tenni a magyar királyságot. Róma a koronát a nemzetnek visszajuttatja, átveszi negyven éves harczunkat a császárság ellen. A germán sfera papíron is feudumává akarja tenni Magyarországot, a Vatikán elébe vág, trónunkra az Anjoukat juttatja. Mátyás és Zápolya királyságát elismerte.

Ellenben a germán sfera fegyverrel és politikával hazánkat, nemzetünk függetlenségét folyvást támadja. A mint Árpád meghalt, fegyverrel rontanak reánk, leverjük. Szent István meg sem halt, a rajnavidéki svábok a strasszburgi érsek vezetése alatt Magyarországon akarnak átmenni s mert kapunkat előttük bezárjuk, megjelenik a császárság, azt kiverjük . . . s utána negyven évi harcz szakadt reánk, mely alatt — mit a pápa visszajuttatott — Szent István koronáját kivitték az országból. Barbarossa Frigyes, a mint trónra lép, fegyverre szólítja ellenünk a német birodalmat, szerencsénkre a németek nem vállalkoztak. De kéznél volt a keresztahadjáratból kifejlett német lovagrend, hazánk délkeleti szegle-

tében le akart telepedni, mint a regebeli óriások várakat kezdtek építeni s mert a magyar királyt elismerni nem akarták, ki kellett vernünk.

A német lovagrend északról a Luxemburgokkal visszafordul, a császárságot trónunkra segíti, felkezdi darabolni Magyarországot. A nemzet fölismeri a lehető veszélyt, Mátyásban visszaállítja a nemzeti királyságot, mely a császárságot a német földről kiszorítja. Idővel a germánságnál hódítani kezd a meggyőződés, hogy ez idő szerint sem a Sweizban felütött Geszler-kalappal, sem a magyar koronára tett császári koronával a latin sferába betörni nem lehet. Az utolsó Luxemburg, mint egyszersmint magyar király fényes magyar főúri banderiumokkal s még fényesebb körmőnczi aranyokkal megjelenik a konstanci zsinaton a háromfelé vált pápaságból visszaállítja a római pápaságot. Az ultramontán, az európai Tibet, Stiria ura III. Frigyes császár Mátyás ellenében Rómában megjelenik, de hiába próbál. Az osztrákház politikát változtat. A délnémet, ki nekünk első királynénkat adta a gwelf, a pápabarát bajor légkörével kezd barátkozni s a klerikalisok Ferdinándot ellenkirállyá választják. Róma már Zápolyát elismerte. A császár Ferdinánd bátyja VI. Kelemt az Angyalvárba szorítja, Ferdinándot elismerteti. Zápolyát kiközösítetteti.

A császárság hatása alatt Ferdinánd Magyarországot a német birodalom tartozékának kezdte tekinteni. Németekkel kezdte elárasz-tani, kiket adományokkal lát el. Tisztségeket idegeneknek osztogatott, rendeleteit német nyelven bocsátotta ki, magyarul nem beszélt, soha magyarokkal nem társalkodott. Biztosító leveleit a magyar rendekhez német nyelven küldözgette. A magyarokkal való alkudozásokra osztrák és cseh tanácsosokat küldött. A nádorságot betöltetlenül hagyta, a magyar kancellária tisztviselőit a magyar törvények alól kivette.

A két választott király a Duna és Tiszamenti párt között az összecsapás kikerülhetlen. Zápolya 1527 februárius 6.-áról kiáltványt bocsát ki, melyben Ferdinándot a magyar nyelv és nemzetiség kiirtani akarásával gyanusítja s márczius 17.-én Budán hongyülest tart, hol a rendek vagyonuk tizedrészét a haza oltárára ajánlják.

És nem ok nélkül folytak a készülétek, mert a közbenjárás, mit a két király közt Zsigmond lengyel király folytatott, e közben

hajótörést szenvedett. Ferdinánd, ki februárius 24-ike óta koronázott cseh király, június 19.-én Zápolya királyságát érvénytelennek nyilvánítá, hadat izent s július 31.-én sereg élén megjelent Magyarhon határán, elébe jött pártjának a legfényesebb ígéretek mellett az alkotmány és nemzetiség fentartására az esküt másodszor is letette.

Zápolya jónak látta Budát odahagyni. Ferdinánd király augusztus 20.-án mondhatni kardcsapás nélkül vonult be a királyi székvárosba s első gondja volt, hogy még az nap Luther vallását betiltsa.

János király augusztus 28.-ról Mohitól a Budára hirdetett országgyűlés ellen tiltakozott. Ferdinánd részéről gróf Salm Miklós tábornok német hadakkal utána nyomult. Zápolya előbb Ládánál, szeptember 27.-én Tokajnál csatát kezd, de elveszti, a Tiszán át maga is alig menekült s tüzérsége odaveszett. Saját várain kívül alig maradt valami hűségében, harczy síkon álló ereje csak a horvát urakból állt, kik az általa bánná nevezett Frangepán Kristóf alatt honn keményen csatáztak, mig nem éppen a tokaji csata napjain a hős Frangepán Varasdnál elesett. Nem volt mit tennie, a nagyobb erő elől seregének s kíséretének romjával Erdélybe vonult.

És e kíséret bár számra nézve csekély, de még sem megveendő. Jánosnak csak tábora nincs, de vannak vezérei, vannak kormányférfiai, diplomatái: mint Lasky, Stalielo erdélyi püspök, Werböczy, Brodarics István szerémi püspök, Frangepán Ferencz kalocsai érsek s a kiknek számát most szerencsétlenségében egy esemény szaporította. Első csatája helyén Sajóládon hivatja a kolostor perjelét, hogy drágaságait reá bizza. A perjel, ki 1504-ig Korvin János hunyadi várát, azután Zápolya anyját, Hedvig herczegasszonyt szolgálta s később mint meglett férfi barátta lett . . . e férfi a dalmata születésü Martinuzzi György volt.

A mint csatlakozott, Zápolya öt Lengyelországba, Laskit pedig Konstantinápolyba indítá. Sokat vesztett, de mint a kit I. Ferencz francia, VIII. Henrik angol király elismert, nem látott mindent elvesztve.

Azonban mig János király e lépéseket teszi, a Budára beült Ferdinánd Székesfehérvárra koronázó gyűlést hirdetett. A Visegrádon őrzött koronát az elpártolt Perényi Péter kiszolgáltatta. Az egybegyűltek I. Ferdinánd ausztriai herczeget és cseh királyt azzal

a föltétellel, hogy az országban fog lakni, egy évvel később mint Zápolyát, magyar királlyá koronázták. Zápolya javait elkobozták intézkedéseit, adományozásait megsemmisítették.

János király a törökhöz fordul.

IV. János király a törökkel szövetséget köt. A szultán segítségére jő, Budát részére beveszi.

Magyarország egy jó részének birtokosa, a nemzeti párt képviselője, mint földönfutó hagyta itt hazáját. De volt mégis valaki, ki az egykor hatalmas, most vagyontalan nagybátyját fogadta: a lengyel király leánya Zápolya nővérétől, ki mostoha anyja ellenzése daczára, de atyja elnézése mellett 600 gyalogost, 400 lovaszt bocsátott rendelkezésére s kieszközlé, hogy Lengyelország fővezére Tarnovszky János, Tarnow várát a menekültnek megnyitá.

Mitől mint nagyon is katolikus ember egyelőre annyira idegenkedett, itt kétségbeesésének legmagasabb pontján lepte meg a törökkel részére megkötött szövetség híre; mely a mily véletlen, éppen oly nagy horderejű.

Lasky Jeromos épp azon napokban érkezhetett Konstantinápolyba, melyekben urának is bujdosnia kellett. A szemes diplomata ismerte a török szokást, miszerint mindig a kegyenczet kell előbb megnyerni, ha a szultánhoz akar jutni. E kegyencz egy keleti módon élő és öltözködő keresztény férfi, Gritti András Velence konstantinápolyi követe s később dogeja, szerelemgyermeke, ki Péra legpompásabb palotáját bírta s kegyét a legnagyobb hatalmasságok vadászták, mint a kinél a szultán és Ibrahim nagyvezér órákig mulatott: e férfi a nevezetessé vált Gritti Alajos (1480—1534) eszes, szép külsőjű, finom modoru pénz és hatalomvágyó ember. Ennél kopogtatott először a francia udvartól utasított Lasky és a nagyvezér december 22.-én, a szultán 1528 januárius 27.-én ünnepélyes kihallgatásban részesíté, ki a próféta szent nevére igéré, hogy Magyarországot visszafoglalja s arról Zápolya János király részére ezennel lemond. Lasky februárius 3.-án elindult. Diadalérzettel sietett tudtul adni királyának, hogy

a szultán adott szava zálogául már is 50 ágyut rendelt s az oláhoni vajdák s a szélbeli basáknak meghagyta, hogy őt támogassák. Bár e szövetségben a hatalmasabb francia király megelőzte Jánost, csak azután nyugodott meg a pogánynyali szövetségben, miután Martinuzzi kilátatá a cséri barátokkal az evangéliumból, hogy a ki jót tesz velünk, az mind felebarátunk.

Becsvágya mindent mozgásba hozott. Meglevő drágaságait zálogba veté. Frangepán Ferencz kalocsai érsek és Brodarics István szerémi püspök segítségével, kik mindketten állhatatosan megmaradtak János király pártján, német, lengyel és cseh földön toborzást indított. Martinuzzi haza indult s pártja főnökeinél felmutatta a remény zöld ágát. Lasky április 10.-én Oláhországban sereg élén állt, Stalielo május 16.-án Rimeauval, a francia követtel útra kél, jön az I. Ferencz király által János királynak ajánlott szövetséget aláírni. Martinuzzi megvitte a hírt, hogy somlyai Báthory István, Czibak Imre s több főur ott fogják várni a határon.

Ezen előzmények után János király Lengyelországot odahagyta, Werbőczy s mások kíséretében átlépte hazája határát. Kis seregével, melyet Athinai Simon és osdolai Kun Kocsárd vezettek, 1528 szeptember 28.-án Sárospataknál csatát fogadott és győzött s azzal mintegy diadalmenettel vonult Alsómagyarországra, a török basák fedezete alá. Debreczenen át ért Makóhoz, hol az üdvözlé-
tére küldött Mezeth bég szultána nevében üdvözölte.

Így álltak a dolgok a magyar hazában, midőn bizonyossá lön a hír, hogy a szultán 1529-ben ismét felénk indult. A szultán juliusban Magyarhon határán állt. János mint kétes barátjának, Ferdinánd mint nyílt ellenségének nézett elébe, mert megizente neki, hogy az elfoglalt magyarhon kulcsait nyakában hozza, jöjjön Ferdinánd Mohácshoz s vágja le nyakával együtt, különben Bécsben fogja felkeresni.

Szolimán roppant haddal lépte át a határt. Augusztus 8.-án Mohácshoz ért. Zápolyát mint magyar királyt köszöntötte. Innen Buda alá nyomult, melyet Nádasdy Tamás németekkel védelmezett; öt nap alatt bevette s János királyt ígéretéhez képest a magyar királyi székbe ülteté. Tovább haladt s Visegráddal együtt a magyar szent koronát is kezére kéri. Szeptember 26.-án már Bécs alatt volt, keményen ostromolta s 20000 emberélet feláldo-

zása után a roppant esőzés miatt október 15.-én az ostromot félbe kellett szakasztania. Pestre jött s október 28.-án megjelenván nála János király és udvara, őt barátjának, testvérének, szövetségesének nyilvánítá, megesküdt az égre, napra, holdra, csillagokra, földre, Mahomed prófétára, atyjára, az anyja tejére, hogy János királyt, hűtös testvérét, semmi szükségben el nem hagyja, ha minden országába kerülne is s megátkozó esküjében magát, hogy ha ígérétnek eleget nem tesz, szálljon az Isten haragja reá és maradékaira s valamit teste érinteni fog, válják mindaz kövé, hasadjon el alatta a föld. Nyelje el testestől-lelkestől.

Szolimán tehát, miben annyian kételkedtek, beváltá szavát: Zápolyáért harczra kelt, Budát visszafoglalta s azt a koronával együtt visszaadta. S hogy szövetsége képviselve legyen, a János királyért annyit tett Gritti Alajost itt hagyá, mint biztosát. Mire a császár a pápánál oda hatott, hogy a Vatikán János királyt, mint török szövetségest, december 22.-én exkommunikálta, de Magyarországon kihirdetetlen maradt.

V. Gritti szereplése és megöletése.

János király ismét Budán látva magát, 1530 februáriusában országgyűlést tart s híveit: Lindvai Bánffy Jánost a nádorság, Gritti Alajost kincstartóság s Lasky Jeromost ennek a török behozatalában társát az erdélyi vajdaság méltóságával tisztelé meg. Két idegen lépett egyszerre az ország főméltóságába, mi János királytól sok főurat elidegenített.

Ferdinánd király a német földön sereget huzott össze. Roggendorf október 30.-án Buda alatt termett, lövetni kezdte. Ember sem sok, de élelmiszer még kevesebb a várban. János király erélye s különösen Gritti vitéz védelme addig tarták a várat, míg Buda előbbi oltalmazója, a Zápolyához tért Nádasdy Tamás seregével segítségére jött s feltarták az ostromot, míg a belgrádi basa megérkezett s december 19.-én a székvárost felszabadította.

Őt hosszu s a hadjárat terheitől nehéz év tölt el, mióta János és Ferdinánd király egymással tusakodik, a nélkül, hogy azon reményt táplálhatná a nemzet, hogy a megszakadozott országot

valamelyik osztatlanul egyesítendi kormánypálczája alatt. Kimerülve a bizonytalanságban, egy új párt azon gondolatra jött, hogy mindkét királyt mellözve, egy fővezér alatt, adófizetés mellett az egész országot török véduralom alá adja. E párt a két király tiltakozása daczára gyűlést hirdetett, melyet Ferdinánd december 3.-áról, János király december 15.-én betiltott.

Zápolya a mellett Grittit a leghívebb, leghatározottabb emberei ellenzése daczára az eddigi kincstárnoki méltóságból Magyarország és Erdély főkormányzójává, saját helytartójává emelte. A kincstárt Martinuzzi kezébe tette át, ki pénzügyi miveletei által János királyt pénzzavarából ki kezdé szabadítani. 1532 jan. 15.-én V. Károly császárhoz levelet intézett, melyben valahára magát késznek nyilatkozatta véget vetni a harcznak s hajlandónak, állandó béke felett alkudozásba bocsátkozni. A béke-bizottmány Pozsonyban csakugyan özszeült; de mivel mindkét fél arra törekedett, hogy a másikat lemondásra bírja, eredmény nélkül oszolt el. A haza ügye ismét csak a had koczkáján maradt, mibe most a török is bele kezd játszani. Szolimán megjelent, mintha ismét Bécs felé tartana. Felhatolt Kőszegig, hol Jurisics Miklós 25 napon át feltartóztatta s azzal haza vonult. De nagy tanulságot hagyott maga után: Ferdinánd belátta, hogy császári testvére segítségével nem bízhatik, mert serege Bécsnél vesztegelt a helyett, hogy Budát segítette volna visszafoglalni; Zápolya pedig meggyőződött arról, hogy ha Szolimán még egy néhányszor, bár mint barát jő is, Magyarországot pusztává tarolja. Hitéhez még az is járult, hogy Gritti döllyfében Ártándy Pált és Balázst felakasztatá s ezek következtében a két király december 31.-én négy hónapi fegyverszünetet kötött, hogy annak tartama alatt a békeegyezményt komolyan elpróbálják.

A békekötő-bizottmány 1533 februárus 7.-én összeült, azonban János király arra ébredett, hogy Ferdinánd a szultánnal örök békesség felett alkudozik. Biztosait márczius 6.-án Pozsonyból visszahívta. A tárgyalások után Ferdinánd követeit Konstantinápolyba inditá, Esztergom kulcsát mint az általa birt Magyarhon jelzalogát a szultán lábai elé téteté; mire junius 13.-án Szolimán öt testvérének fogadta s neki azon ígéretet tette, hogy a mit Zápolyával végez, azt magáévá teendi.

Nevezetes lépés. Ferdinánd éppen úgy, mint Zápolya nevében Lasky, Magyarország felett elismerte a török felsőségét s a szultán Ferdinándnak csaknem azon ígéretet biztosítá, mint egykor János királynak. S ezt éppen azon emberek: Ibrahim és Gritti vitték ki, kik 1528-ban Zápolyának. Ibrahim és Gritti fényes reményeknek nézve elébe, Ferdinándnak megizenték, hogy Gritti fog a végrehajtással megbízatni, ki előbb Ferdinándhoz megy s oly dolgokat fog megsűgni, miket a magyar főuraknak nem lesz jó megmondania.

Képzeltetni a vihart, melyet a hír mindkét király főemberei keblében felköltött. Magyarország elárultatása minden hazáját féltő magyart pártkülönbség nélkül a legmélyebb elkeseredésbe ejtett.

Ily előjelek után köszöntött be a nagy fordulatot hozó 1534-ik év, melynek már az elején hirdetni kezdték, miképp Gritti jő, hogy mint szultáni biztos a két király között békét hozzon létre. De jött a hír is, hogy az a terv, hogy mind a két királyt megbuktatva, Gritti király, Dóczy János nádor, Battyáni Orbán temesi ispán legyen, Lasky pedig az erdélyi vajdaságot vegye át.

Gritti Konstantinápolyból június 18.-án megindult. Fia már június 21.-e tájt Brassóhoz érkezett, fedezte a szorost, melyen atyjának jönnie kellett, miután azon hír terjengett, hogy Czibak Inre a szorosban meg fogja támadni.

Gritti, ki bár 50—60 év között van, még folyvást a legjobb életerőnek örvendett, augusztus első napjaiban lépte át Erdély határát. A Bodzán jött, mint azon kor legjártabb keleti szorosán. Battyáni vezeté, ki 2000 lovassal messze elébe lovagolt. Fia Antal a mellé gyűjthetett főurakkal és kis táborával a szoros nyiltabb helyén várta. Az ünnepelt főkormányzó mint egy Dzsingis khán jött drágakövektől ragyogó lován, melynek nyeregkapájából ezreket érő buzogány lógott alá. Törökösen volt öltözve, aranynyal, ezüsttel áttört drága szövetben, nyestprémes főveggel. Nyomában olasz-, görög-, török-, zsidókiséret, mint megannyi árverező, vám- és adószedő. Köztük négy kocsi, melynek elsőjében kisebb fia Péter, a többiben udvarnokai, hangászai ültek s mindezek után 100 felterhelt rabszolga, 98 teve, 50 öszvér czipelte mintegy beduin karaván után a podgyászt és sátrakat.

Erdély legszebb rónaságára ért, Brassó mellé, hol mintegy

250 sátrat vonatott fel, melyek között egy királyi fényben ragyogott s innen tudtára adta az országnak megérkeztét, rendelkezett, hogy Erdély rendjei hódolatra jöjjenek.

Majláth és Lasky, az első a Ferdinánd, utóbbi a Zápolya vajdája oda mentek s mindketten mellette maradtak. Stalielo püspök is elhozta a papság hódolatát s csakhamar távozott. De még hiányzott egy, kit Gritti dolyfe leginkább várt s ez Czibak Imre, ki főkörmányzósága ellen szavazott s kit ezért, mint Ártándiékát, mai napig sem tudott felakasztatni.

Azonban Czibak is közelgett. Mint a váradi püspökség, Gyula, Világosvár, Hunyadvár ura, aranyos zászlót s farkasfogas címerével ellátott paizst vitetve maga előtt: befolyása s gazdagsága érzetében úgy jelent meg, mint Erdély főúraihoz illett, kiket vezetett.

Másnap éjfél tájt Felmernél, hol Czibak pár száz főnyi kíséretével vesztegelt, Battyáni a mi veszélyről sem álmodó főurat meglepte, megrohanta s a vele jött janicsárság Czibak Imrét, mint a függetlenségi párt egyik fejét, leszúrta.

Reggelre erdélyi főúr alig virradt meg Gritti táborában. Egyiket a félelem, mást hazafi fájdalom, harmadikat a bosszuvágy repíté szét a hazában.

Míg ő Medgyes felé halad, a merénylet híre felkelté a székeleyeket. Kun Kocsárd mint fővezér, Majláthot kezét fog. Írnak a két oláhoni vajdának. A véres kard, mint lángpallos járja be a hazát. A pártok elfeledik, hogy Ferdinándot, vagy Jánost uralják: a hon és közbátorság ellensége ellen villámgyorsan egyesültek.

Gritti táborával Medgyes falai közé vonult. A várost Battyáni parancsnokságára bízta.

Ideje is volt, mert néhány nap múlva már mutatkozott a felkeltett nép. A székeleyek is megérkeztek. Péter moldvai vajda is megjött, de seregét nem Gritti mellé, hanem az ostromlók sorába állítá.

A megfélemlített dolyfős úr alkudozáshoz fog, de mi eredményre sem vezetett. Erre a 20—30000 felkelt s az 5000 lovas ostromhoz fogott, de mivel a város kimélése tekintetéből éhséggel tervelték bevenni, hosszasan folyt. Egy hónap múlva, szeptember 27.-én rohamot kísértének. Szeptember 28.-án nyolcz ágyut szegeznek a falaknak s reggel 4 órára húsz lépésnyi széles rés láton gott rajta. Gritti lóra veti magát. Mint főkörmányzó és a szultán

képviselője lépett fel. Előmutatta megbízó levelét, 200,000 aranyat ígért váltságul, de Majláth tudára adta, hogy meg fog halni s átadta embereinek. Kun Kocsárd az alatt Dóczyval végzett s átadá a népnek, mely lesújtá. Gritti feje, miként a Czibaké elesett.

VI. A két király megköti a váradi békét. Magyarország kétfelé szakad.

Zápolya ez esemény után Erdélybe érkezett s október 28.-ára Tordára közgyűlést hirdetett. Meghívott minden nemzetet és pártot. Majláth Istvánt, Ferdinánd helytartóját mint Erdély legnépszerűbbé lett fiát Erdélyi vajdává nevezte. Mi által a szultán bossúságára a felkeltek forradalmát mintegy magáévá tette.

Ferdinánd, mintha már látta volna, hogyan semmisíti meg a szultán Grittiért János királyt: elveté álarczát, Magyarország alkotmányos életének véget akart vetni. A meghalt nádor helyébe német tábornokot nevezett ki az ország főméltóságára, mi még saját pártját is oly ingerültségbe hozta, hogy azt csak is az oly hosszasan megtagadott országgyűlés összehívásával csillapíthatta le. November 19.-én gyűltek egybe. Thurzó Elek helytartóvá lett s 60 törvénycikket írtak össze, melyek között a német katonaság rakonzátlanlansága ellen törvénybe iktatták, hogy az a nép veritékéből él s ma-holnap egyebe sem marad a szegény népnek, mint meztelen teste, az is kék foltokkal.

A hosszas háboru s a török gyakori átvonulása miatt János birodalmában sem ment sokkal jobban. A töröktől megrohantatás félelme nyomása alatt, mert a fegyverszünet szeptember 15.-én lejárt, békepontokat írtak össze, melyek alapján János Magyarországot és Erdélyt, Ferdinánd Budát és Temesvárt a császár kezébe kívánja bocsátani s maga megelégszik Felsőmagyarországgal Szepességi herczegség czime alatt; végül, hogy az erdélyi, váradi és még három püspökség az ő tanácsában maradjon. Nem kis örömmel vette a hírt, hogy a császár 1536 márczius 20.-án a békebizottmány további munkálkodását az ő udvarába határozta áttétetni.

Csak a szultán haragja volt még fenn, de ide is engesztelő követek indultak; s ezek azon szerencsében részesültek, hogy a

Grittivel bűnös szövetkezésben kapott Ibrahim fővezért a szultán márczius 15.-én megfojtatá.

E ponton közelít junius elején a császár békebiztosa Veze János, lundeni érsek Nagyvárad felé, hol ekkor János udvarát tartotta. Ötszáz fényes lovas ment elébe, kiket Stalielo püspök és Enyingi Török Bálint vezettek. A tanácskozások megkezdődtek; de mindjárt az első feltételnél, miszerint Budát a császár oltalmába bocsássa, János király kételkedését nyilvánítá az iránt, hogy azt képesek volnának a szultán ellenében megoltalmazni, mi az egész tanácskozmányt megakasztá. A lundeni érsek egy dán száműzött, ki Magyarország gazdag püspökségei egyikére áhitozott, mint ügyes diplomata csakhamar belátta, hogy János udvarában a békéhez való kedv megcsappant: az érsek országos és magán reményeit dugába dölve látva, szeptember 11.-én a legnagyobb boszúsággal eltávozott.

Természetes, erre a két király közti harc újra kitört. Még el sem távozott volt az érsek, Ferdinánd serege már kivonta fegyverét, hogy János királyt egyezkedésre kényszerítse. A bekövetkezett 1537. évben még keményebb hadjárathoz készültek. Ferdinánd januárius 25.-én hongyülést tartott. Újra ismétli, mit tiz év óta ígér, hogy személyesen jő a harc vezetására s a hongyülés újra tetemes pénz- és haderőt szavaz meg. Ebersdorfer és Fels, Ferdinánd vezérei új erővel kezdik Felsőmagyarország várai ostromát. János király a hadvezérré lett Martinuzzival vitézül kívánják elfordítani, vagy a Ferdinánd által birt várak bevételében kapni kárpótlást. Május 3.-án Tokajt kezükbe ejtik. A harci szerencse egész nyár folytán mindkettőjük felé mosolyog. Szeptember 25.-én azonban Tokaj visszaesik. A koczka Jánosra nézve változik. Ferdinánd a győzelmet csaknem kezében tartja, midőn októberben veszi a hírt, hogy alsómagyarországi táborát 25000 főnyi legvitézebb seregét Kacziáner vezérlete alatt, a Jánost támogató török basák tönkre verték. A viszály és boszúpohara mind mélyebben ürült mindkét részről s feneke mind keserűbb. Tiz éve már Mohácsnak s ma is ott állanak, a hol kezdetben. Viszont alkudozásra, pihenésre, békére gondolnak. Még síkon állt a tábor, a békebizottmány már munkában. Deczember 20.-án a lundeni érsek

is Nagyváradra érkezik s végre valahára komolyan kezdenek alkudozni.

János belátta, hogy a török, ha szintén barátja is, a persa háboru miatt eléggé nem támogathatja. Új szövetkezésre gondolt s e célból engedett udvarának, mely házasodását sürgeté, azonban kinézett apósa a lengyel király azt kívánta, hogy királynak ismertesse el magát; elgondolta, hogy egyik erős oszlopa a francia király, főellenségével a császárral novemberben tíz évi fegyverszünetet kötött, miből februárius 8.-án a nizzai béke nőtte ki magát s így ez időtől a császárt is nyakára várhatja: mindezeket megfontolva, nem látott más üdvöt, mint a békét, ha szintén áldozattal is.

Ferdinánd szintén belátta, hogy sok igaz van a németországiak azon példabeszédében, hogy Magyarország az emberek mézárszéke s a németek temetkezője lett, megunta örök pénz-zavarát s meggyőződött, hogy Magyarország miatt többi tartományait is kockáztatja, mint Würtenberget, maga is békét óhajtott. Közösen elismerték, hogy a pártok mind két részen ki vannak merülve, hogy a viszály csak a török hadak patkójának készíti elő az utat; Zápolya tehát legalább életéig, Ferdinánd legalább maradékai számára akarta biztosítani jogát. Alkalmasint mindkettő fentartá magának az utógondolatot, hogy ha megerősödik, aztán majd elbánik a másikkal. Ezekből kiindulva, komolyan hozzáláttak a tanácskozáshoz s hat évi alkudozás, tíz évi meddő harc után 1538 februárius 24.-én Nagyváradon aláírták a békét, mely a két párt nemzetirtó dulakodásának véget vetett.

Nevezetes béke, nevezetes okmány, méltó, hogy pontjai kivonatát ide iktassuk:

1. Károly és Ferdinánd Jánost testvérükké fogadják, vagyis királynak ismerik el.
2. Magyarországot ezentúl közös erővel fogják védeni.
3. János lemond minden eddigi szövetségéről s a császárral és Ferdinánddal köt szövetséget.
4. A császár és a római király Jánost Magyar- Horvát- és Dalmátországok királyának czimezendik.
5. Ha Jánosnak fia lesz, Ferdinánd neki a maga leányai közül adand nőt.

6. Az ország birtokára s kormányára nézve mind a kettőjük a mit bír, királyi hatalommal tartja meg. A határok kitűzésére biztosok szállnak ki. Horvát- és Tótország Ferdinánd, Erdély János kezén marad.

7. János halála után az ország minden részeivel Ferdinándra szálland.

9. Ha Jánosnak fia lesz, ez annak minden ősi, szerzett, vagy czentül szerzendő javait Szepesi herczeg czime alatt öröklí. Az ősi javak elidegenített részei a béke kihirdetésétől számítandó két év alatt országos költségen váltassanak vissza.

10. Mi ebből a Ferdinánd kezén van, addig is a császárnak zárlata alatt legyen.

11. Mig a szepesi herczegség János fiának teljesen át nem adatik, addig sem Ferdinánd, sem örökösei ne birhassák az egész országot s minden tisztviselő esküvel kötelezze magát, hogy csak ezen feltétel alatt lesz hü Ferdinándhoz.

12. A herczeg a császár és Ferdinánd köteles leend birtokában védeni.

13. Ha Jánosnak fia nem lesz, hogy a császárnak nagyobb érdeke legyen az országot védeni, örökségének fele a császárra száland, másik feléről János szabadon rendelkezhetik.

14. Ha János halála után neje gyermekek nélkül marad életben, az örökség fele azé lesz, mig második házasságra nem lép. Ezen utóbbi esetben százezer arany forintot kap jegyajándékul.

15. Ha Jánosnak leányai lesznek s azokat maga már ki nem házasíthatja, a császár és Ferdinánd kötelesek őket illően, mint királyleányokat kiházasítani.

16. Ferdinánd, midőn az ország másik része is reá száll, az ország jogainak és törvényeinek megtartására magát esküvel kötelezendí s erről új alattvalóinak külön okmányt adand.

17. Mivel János király kijelenté, hogy mindenek felett az ország fentartása fekszik szívéen, a béke kihirdetése akkorra halasztassék, midőn a császár azt az ország veszedelme nélkül megtörténhetőknek ítélendi.

Mindenesetre örökemlékü pontok a magyar történet lapjain, mert ezekben íratott alá Erdélynek Magyarországtól való elsza-

kadása. Örökemlékü törvényhozásunkban az úgynevezett magyar-honi részekre - partiumra — úgy mint a Szilágy-, vagyis Kraszna, Középszolnokmegye s az azokból kiszakadt Kővárvidékére s a velük jött Zarándmegyére nézve is, mert ez okmány által csatoltattak Erdélyhez. S örök emlékü végre Magyarországra, mert ha e pontok Erdély elszakadásának útát nem nyitnak, a magyar alkotmányos élet és nemzetiség e révpart nélkül rég hajótörést szenvedett volna.

HARMADIK FEJEZET.

Magyarország török hódoltságra, erdélyi fejedelemségre, királyi Magyarországra sza- kadása s alakulásának kezdete.

(1538—1570.)

I. A váradi békére következett zavarok. János király házassága, halála.

Ferdinánd és János király tehát elismerte egymást. Magyarországnak két királya van, kik egymással véd- és dacszövetségre léptek.

És e beke titokban s a souverenitást magának követelő török nélkül és ellen kötött: ezért köték ki, hogy e békekötés egy ideig titokban marad. Mi volt e pontnál az illetők utógondolata, tán lehet sejteni: elég, hogy csakhamar új viszályok tüzköve lőn s az lett belőle, hogy soha ki sem hirdettetett, soha a nemzet, az országgyűlés el nem ismerte s maig sem tudjuk bizonyossággal mit irtak alá, mert eredetijét nem bírjuk, honnan többször némely pontjának érvényessége kétségbe hozatott. Így kötött meg, de János király ellenei, hogy őt a szultán kegyében megdöntsék, a titok leplét csakhamar leránták.

Nemsokára már hallatszott a hír, hogy Szolimán nagyszerű hadjáratra készül, melynek nyílt célja a hűtlen magyar, lengyel, török udvarral szemben egyaránt változékony hitű Péter, moldvai vajdának Grittierti megfenyítése volna: de valóságos célja Erdély s Moldva elfoglalása lenne. És szárnyalt a hír is, hogy a szultán János és Péter kivetésére tör, mióta Ferdinánddal kezdetek szövetkezni.

Szolimán Péter vajdát elüzte, az Erdélybe menekült.

A két haza legnagyobb férfiai, mint Perényi Péter, Török Bálint, Bebek Ferencz; Erdélyből Majláth István, Balassa Imre

vajdák, Kendi Ferencz, Stalielo püspök, János király mellett álltak. Petrovicsot a temesi bánt seregével minden órán várták; s ott állt a lángelméjű Martinuzzi, mint az egész hadsereg szelleme és fővezére.

A dolgok e feszült pillanatában, mikor már Szolimán két állomásra állt Erdély határától, a lekötelezett Lufti nagyvezér a szultán és János közé veté magát. Jánosnak titokban megízente, hogy fordúljon Szolimánhoz ajándékkal, hűbérigéretekkel s a berontást eltávoztatja. János király megfontolva, hogy a német seregek még mind vesztegelnek, tanácsot tart, követséget rendelnek, mely Szolimánt köszöntse s ajándékokkal megengesztelje. A fogás sikerült. Szolimán, mert látta a roppant ellentállást és az időből is kifogyott: meghagyta, hogy Péter vajdát elfogják s utána küldjék s azzal haza vonult.

Mig ezek lefolytak, János király Erdélyben mulatott. November 1-én Tordáról a francia király követét visszabocsátja. Szebenbe megy, honnan november 11.-én Stalielo püspököt Velenczébe, Rómába, Franciaországba indítja, hogy mig egyfelől az akkor tervbe volt európai háborut a török ellen szorgalmazza, másfelől Ferdinánd királyt a békepontok elárulásáért bevádolja.

János király nősülésre gondolt. S meg is kérte egykori sógora, Zsigmond király második házasságából született leányát Izabellát, de azt, mig magát királynak nem ismerteti el, megtagadták s most a szép és fiatal királyleány kezét elnyerte. Izabellát behozták 1539 februáriusában, a nász és koronázás végbe ment.

Ferdinánd egyelőre jó képet csinált a dologhoz, a násztünnepnél magát Serédi Gáspár által képviseltette. De jobban belátva, hogy e házasság igényeit koczkáztatja, a békepontok kihirdetését most inkább sürgeté, mint valaha.

A két király viszálykodása, a terjedő protestans vallás szabaddabb eszméi s a török elleni fegyverben állás, Erdély, Magyarország s az osztrák tartományok főembereit azon gondolatra hozák, hogy mind a két királyt megbuktatván, egy a sweizihoz hasonló foederatív köztársaságot alkossanak s Lengyelország és a két Oláhhon példájára a töröknek adót fizetve, maguknak békét biztosítsanak. A mozgalom szélesen el volt ágazva s élén benn és künn hatalmas nagyemberek, sőt Ferdinánd udvara főnökei sem maradtak ki

a játékból. A nagyszerű terv kezdeményezése színhelyéül Erdély volt határozva s az első föllépéssel Majláth István, Erdély vajdája volt megbízva.

A dolog természetesen titok. De Majláth István 1540 elején már oly erősnek hitte magát, hogy Konstantinápolyba küldött s 12000 arany adó felajánlása mellett Erdélyt magának kérte s a portát azzal kecsegteté, hogy példáját Magyarhon és az osztrák tartományok is azonnal követendik, ha ajánlatát elfogadja; de a követség rosszul ütött ki: a szultán azt kérdé: él-e még János király és ha igen, engedelmeskedjeteK, mert a mit ígérteK, ha akarom, Jánostól is megkaphatom.

Ezalatt Török Bálint Várad felől, Petrovics Hunyad felől benyomúlt. Sehol semmi ellentállás, sehol más ellenség, mint a vajdák saját várai. Sőt Kornis Miklós és Andrassy Márton székely és szász csapatokkal nevelték a bejött királyi seregeket. A várak ostroma megkezdődött.

Zápolya, ki tábori zaj között tölté élte nagy részét, ha nem is volt Nagy Sándor vagy Hunyadi Mátyás, a puskaporszagot soha sem kerülte. Bár ifjú szép neje érdekes állapotban, maga sem a legjobb egészségben, mégis harctérre készül. Midőn főemberei zúgolódtak, hogy oly emberbe, mint Majláth, hogyan helyeztetett akkora bizalmat s kérdezék, melyik szablyát vegyék elé: melylyel Dózsa pórhada ellen harczoltam — szólt — Majláth uram sem érdemel mást.

Zápolya Erdélybe Majláth ellen indult, április 18.-án Gyalunál van, hova Verböczy cancellára, Petrovics egyik vezére, Verancz Antal — akkor még világi ember, de azért a gyulafehérvári praepostság helytartója — jöttek elébe Kolozsvárról. Majláth, hogy a bizonyos veszélyt kikerülje, Fogaras várába futott. János Tordára, május 7.-re hongyülést hirdetett, a két vajdát s pártosait megidéztette. A pártosok egyrésze megjelent, a király megkegyelmezett nekik. A gyűlés végével Gyulafehérvárra indúlt. Lassan haladt, mert már szenvedett. Naponta gyengébben érezte magát és egyik oldalát szélhűdés érte. Ferdinánd junius elsején követet küldött be, ki a váradi béke ürügye alatt a dolgok állását kémlelni jött. Azonban a király betegsége mind súlyosabb. Mikor Budáról eljött, 100 arany díjat tűzött volt ki annak, ki meghozza

az atyai öröm hírét, július 7.-én fia született s már július 13.-án az örömhírnök előtte állt. A nagyszerű hírre az ágyuk megdőrdültek, a király lóra ült, kilovagolt a koronaherczeget éljenző táborba, lakomát rendeztetett. Erre szélhüvése megújult, mások szerint a követtel bentjárt orvostól mérget kapott, elég, hogy másnap július 14.-én érezni kezdé, hogy halála közeleg. Hivatja tanácsosait, Verböczy Istvánt cancellárját, Petrovics Pétert rokonát, Török Bálintot egyik vezéré, Martinuzzi György és Eszéki János püspököket.

János király honszerető lelkének utolsó erejével, különösen hármat ajánlt, hogy ha a hon java úgy kívánja, fiát koronázzák meg, idegen királyválasztástól óvakodjanak s a törökkeli frigyet tartsák meg. Fia gyámjául Petrovicsot s Martinuzzit nevezte. Nem sokat hagyakozott, de eleget mondott arra, hogy a váradi 1538-ban kötött szerződést övéi lelkében szétszaggassa. Erre július 22.-én majdnem 14 évi országglás után elhalt az utolsó koronás magyar fő, mintegy 53 éves korában. Benne a nemzet utolsó vérbeli királyát temette el.

Buda megszállása.

II. Zápolya halálával Budát a török megszállja.

A haza három részre szakad.

János király távol székvárosától, Erdélyben halt el. Ifjú özvegye Budán vette a gyászseset hírét. Váratlan halála országszerte meglepetést idézett elő. Több mint egy évtizede már, hogy a nemzet harci sátorban él, nincs a ki Szapolyait felváltsa.

Körülötte volt tanácsosai, vezérei, halálát egyelőre eltitkolták. Egymást hitlevéllel lekötelezték, a királynénak és királyfinak hűséget esküdtek. Werböczy Istvánt s a pécsi püspököt a portára indították megvinni a hírt s hogy a szultán oltalmát fia részére is megnyerjék.

A tanácsosok augusztus elején Szászsebesre hívták Erdély nemzeteit, a hűségesküt Izabella és fia részére letették; Erdélyt Bornemissza Boldizsárra bízták s egy hónap mulva Martinuzzi,

Török Bálint, Petrovics Péter a király holttestével és a koronával, ezer lovas fedezete alatt Arad felé kiindultak.

A halál hírére Szapolyay pártja nyugodt maradt, a másik fél a haza egyesítését Ferdinánd alatt még határozottabban sürgette. Fels Lénárd tábornok Ausztria felől már beindult.

János király helytartói nehogy a királyfi legitimitását kockáztassák, Székesfehérvárra siettek s 1540 szeptember 15.-én János király tetemeit királyi pompával a magyar királyok sírboltjába helyezik. Azzal a Rákosmezőre összehívott királyválasztó gyűlésre mentek, hol János király pártja, országnagyjai várták; az özvegy királyné is megjelent s kéthónapos fiát János Zsigmondot királynak választották azzal a rendelkezéssel, hogy nagykorúságáig János király özvegye kezében legyen a kormány. Három tanácsost adtak melléje, Petrovics Péter temesi bánt, Martinuzzi Györgyöt a pénzügy, Török Bálintot a hadügy vezetésére.

A váradi békeponatok szerint János király halálával az országnak Ferdinándra kellett volna szállni. De a pontok titoktartás mellett köttettek, országgyűlés nem erősítette meg s eredetijét a történelem maig sem látta. Azért Fels, Ferdinánd vezére október 7.-én már Esztergomnál járt, Visegrádot bevette, október 20.-án Budát ostrom alá vette. Izabella késznek nyilatkozott a békeponatok megtartására, Buda elhagyására: ha Ferdinánd is teljesíti a pontokat, a Szapolyai birtokokat visszaadja, melyek azonban már el voltak adományozva. Még folyt az egyezkedés, mikor megjött Werböczy üzenete, hogy a szultán a királyfiut kegyébe fogadta. A vár feladásáról többé szó sem volt. Az ostromló sereg november 16.-án, cserben hagyva a királyi pártot, megszaladt. Jókor, mert a belgrádi basa csakhamar Buda alatt termett.

A szomorú emlékü 1541-ik év tavaszán Roggendorf tábornok jelent meg s május 20.-án 20,000 emberrel Budát körülfogta. A királypárti urak szintén táborában vannak. Az ostrom foly, a vár falai omlanak, a várban mindössze 2000 fegyveres. Izabella hajlandó lett volna félelmétől a vár feladásával menekülni, de Martinuzzi keményen ellent állt. Szolimán augusztus elején már Belgrádon van, a pasák előre száguldanak, az ostromló sereget augusztus 21.-én megrohanták, körülfogták s megverték, mi Roggendorfnak is életébe került.

Pár nap mulva a nevezetes augusztus 26.-án Szolimán is Buda alá érkezett. A kölcsönös üdvözlések és ajándék-váltások után a szultán, mert vallása tiltja, hogy keresztény nő lakába menjen, felkérte a királynét, hogy a királyfit, kit épp azzal a kegyével kíván elhalmozni, mint atyját, küldje le táborába, hogy lássa. Az anyai szívnek meg volt sejtelve. De főemberei tanácsára augusztus 29.-én, a mohácsi vész évfordulója napján, az egy éves János Zsigmondot a tanácsosok Szolimánnak bemutatták.

Míg a királyfi fogadása foly, janicsár-csapatok vonulnak Buda felé. Az őrsg fejei s az őrsg egy része, mint díszkiséret, a török táborban. S csak arra ébrednek, hogy a királyi lak előtt 3000 janicsár sorakozik.

A királyfit a szultán nyájasságával halmozta el s ajándékokkal visszaindította. De nem a tanácsosokat. Budát meg kelle őrsggel raknia, szólta a szultán. Változékony nő kezére nem bízhatja, különben Ferdinánd kezébe kerül, vagy minden évben hadjáratra kell készen lennie. Szeptember 1.-én értesítette a királynét, hogy Budát átvette, mert látja, hogy megoltalmazni nem bírja s hogy készüljön Erdélybe: biztosította, hogy mihelyt fia felnő, egész Magyarországot reá szállítja, addig is neki adományozta a Temesi bányságot és Erdélyt a Tiszáig. Szeptember 2.-án a szultán is felment s egy mecsetté alakított templomban imát végzett. Szeptember 4.-én fényesen kiállított áthnámé, frigylevél kísérte ígéreteit. Másnap ott álltak a fogatok Mátyás király palotája előtt s mert az ostrom felemésztette a lovakat, ökörfogatok a magyar királyné számára.

A királyné lesújtottan elhagyta a fényes királyi várat, mit soha sem fog látni. Minden kincse gyermeke s a szent korona. A mint haladt a szultán Martinuzzit, Petrovicsot, Battyáni Orbánt elbocsátá, hogy csatlakozzanak. Werböczyt Budára küldé, lenne az ország főbírája. Török Bálintot, mert nem látta megbízhatónak, Konstantinápolyba vitte. Szeptember 22.-én még egyszer felment Budára, hálát adott s azzal haza indult.

Mily rövid s mily szomorú történet. Ki tudja, hány magyar szív szakadt meg hallatára. A nagy királyok budai vára török kézben. Mátyás király fényes királyi laka török pasák, janicsárok tanyája. Nemzeti lobogónkat a vár ormán hosszú időre a félhold váltja fel.

De nemcsak mi veszítettünk. Ez időtől a török birodalom Bécs kapujától csak néhány mértföld. Magyarország, a német birodalom védbástyája elesett, a nemzet, mely vére hullásával másfél századnál tovább tartotta vissza a nagy hódítót, Európától elhagyatva áll.

Az egykor hatalmas magyar birodalom már Ferdinánd és János között ketté szakadt, most harmadik osztozkodónak jön a török. Ferdinánd és Szolimán között 1537-ben létrejött fegyverszünet s a Ferdinánd és Szapolyai között 1538-ban megkötött nagyváradai béke pontjaiban már le volt téve Magyarország feldarabolásának gondolata. Annál elszomorítóbb, mivel a szepességi városok 1412 óta a lengyel királyságnál vannak elzálogosítva, nyugaton Fraknó vidéke 1491-től Ausztriához van szakasztva. Sajátlag öt darabba szakad hazánk.

Míg Szapolyai és I. Ferdinánd egymással küzdött, a király kettő, de az ország egy. Buda bevételével hazánk harmadik része a szultánok fenhatósága alá kerül. Budát s az Alduna vidékét a török, Pozsonyt s a nyugati részt Ferdinánd, Erdélyt s a Tiszavédekét János Zsigmond bírja. Egy rész török hódoltság, a másik erdélyi fejedelemség nevet kap, a harmadik magyar királyság marad. Három uralom, három főváros, három állami szervezet, mit pár évtized múlva a zsitvatoroki béke állandósít. Magyarországból Erdélynek 2082, a töröknek 1859 □ mértföld szakad ki, míg a magyar korona alatt csak 1222 □ mértföld, a legkisebb rész marad.

A török hódoltság székvárosa Buda, sajátlag Konstantinápoly, az erdélyi fejedelemségé Gyulafehérvár, a királyi Magyarországé Pozsony, illetőleg Bécs, Prága, hol a magyar királyi udvar székel.

A három területnek mintha három története kezdődnék, de sajátlag mindenik csak a magyar királyság területének epizódja.

A haza soha sem volt nagyobb veszélyben. Ki vagyunk téve, hogy két nagy hatalom prédájává legyünk, melyek mindenike most jutott hatalma délpontjára s ingert kapott a tovább terjeszkedésre.

Tizennégy éve, hogy a magyar nemzet két király alatt egymással szemben áll, egyik sem bírja a másikat legyőzni. A kimerült népnek mondhatni már mindegy, török vagy német. Az Ausztriához közelebb fekvő vidék Ferdinánd, a délkeleti vidék a török véduraságát felvett Zápolya-ház felé hajlik. Mind a két párt

emberei ki vannak téve, hogy pártjuk, királyuk vesztese esetén birtokaikat veszítik, földönfutókká lesznek. A nagyok egy részét félelem, más részét prédavágy tartja vissza eddigi zászlója elhagyásától. A nemzet szive is ketté van szakadva.

Szerencse csak egy, hogy egy marad a törvény, a Werbőczy tripartituma, melyre a török-hódoltság, az erdélyi fejedelemség és a koronás Magyarország egyaránt fog hivatkozni. Az együvé tartozás érzete fenmarad, a nemzeti közszellem ismét fel-támad s egy gondolat fogja lelkesíteni: a haza felszabadítása s a századokon át dicsőségben fentartott Magyarország helyreállítása.

A török hódoltság.

III. Magyarország déli részének török hódoltsággá alakulása,

II. Szolimán (1526–1566), II. Szellim (1566–1574), III. Murád (1574–1597), III. Mohammed (1595–1604) alatt.

Midőn II. Szolimán Magyarország ellen indult, birta Elő-ázsia, Nyugatáfrika, a Balkán félszigetét. Az izlam-követők milliói mind a Kalifát tisztelték. Nemcsak birodalmának nagyságával, hanem fegyelmezett hadsereg, rendezett adórendszer s még erkölcsi tekintetben is fölötte állott Európa bármelyik fejedelmének, kik a valóság felett éppen most viszálnak.

A nagy hódító, ki maga is költeményeket írt, hadjáratairól naplót vezetett, Buda elfoglalása után magyar tudósokat hivatott magához, hogy írják meg számára hazánk történelmét, mi most akadémiánk birtokában van.

Mint naplója mutatja, Szolimánnak egyelőre nem volt célja az ország megszállása. Csakis adófizetővé akarta tenni. Útat kívánt nyitni Bécs felé, hogy az akkor képződésnek indult Magyar- és Csehországgal megerősödött Ausztria megizmosodását megakadályozza.

Az 1521.-i hadjárata, melyben Belgrádot elfoglalta, egy félben maradt hadjárat, melyet második Lajos udvara ellen kezdett, hogy követi megaláztatását megboszúlja. Mohács csak e hadjárat

befejezése. Bosszút állt, haza ment. Az 1529., 1532., 1540.-i hadjáratok inkább rablóhadjáratok, nehogy Magyarország Ausztria kezébe essék. Csak miután Izabella királyné felajánlta Ferdinándnak Budát, határozta el magát Magyarország elfoglalására.

Buda elesése mélyen leverte a nemzetet. Megmenteni a feldarabolástól a hazát, egyesíteni a nemzet erejét, e gondolat uralt minden kebelt.

Izabella és főtanácsosa Martinuzzi, az általános óhajtás áramlatához csatlakoztak. A királyné Martinuzzi, Petrovics és Stalielo erdélyi püspök részére a szerencsétlen év december 18.-án felhatalmazást írt alá, hogy a váradi béke alapján egyezkedjenek; Serédy Gáspár Ferdinánd részéről Gyaluban megjelent, december 28.-án előleges egyezményt írtak alá, melynél fogva Izabella késznek nyilatkozott igényeiről lemondani, a mint a király a Zápolyai-ház uradalmait és várait az eladományozás alól felmentve, a családnak visszaszolgáltatja.

Erdély, melyet még csak a magyar, székely és szász nemzet uniója s az erdélyi vajda hatalma tart vala össze, e ponton merész lépésre határozza el magát. Martinuzzi 1542 januárus 10.-én a magyarokkal, januárus 25.-én a székelyekkel, márczius 29.-én a három nemzettel együttesen Tordán gyűlést tart. Izabellát és fiát oltalmukba vették s érdekei megvédését fegyveres erővel is, ha máskép nem lehet, kimondották. Bornemisza Boldizsár kezéből, kire János király halála után bízta volt, a kormányzást kivették, Martinuzzira ruházták. Itt érkezett meg Ferdinánd április 23.-ról kelt azon halogatási elhatározása, hogy a gyalui egyezményt csak akkor fogja ünnepélyes aláírással ellátni, a mikor Martinuzzi Erdély hódolatát bemutatja. Erdély rendei erre azzal feleltek, hogy a még mind Aradmegyében, Lippán időző elhagyott királynét fényes kísérettel Erdély bércei közé kísérték.

Budának török kézbe kellett jutni, hogy Európa figyelme felénk forduljon s azon nézetnek szerezzen híveket, hogy a török Bécs felé nyomulása csakugyan nemzetközi kérdés, a mai keleti kérdés előjátéka, mely Magyarország után első sorban a német birodalmat fenyegeti. Speierben 1542-ben német birodalmi gyűlés tartatott s Magyarország fölszabadítására segélysergeket szavaztak, fővezérré Joachim brandenburgi herceget nevezték ki.

Erdély a birodalom készülődései hírére meggondolta magát. A hatalmas Thurzó Elek a Zápolya-ház szépebbi uradalmi kárpótlás nélküli kiadását megtagadta s Izabella a gyalui egyezményt aláírni vonakodott. A birodalmi seregek megszállása félelmében három hónap múlva, július 26.-án tanácsosai aláírták. A sereg gyülekezett. Martinuzzi erdélyi követség élén Bécsben megjelent, a szerződvény alapján Erdély hódolatát bemutatta. Ferdinánd Martinuzsit október 1-sejéről helytartói állásában megerősítette.

Mily kedvező körülmény a haza egyesítésére s miután segély-sereg jön, mily kedvező kilátások a haza felmentésére. Minden kar és kard egy célra készen áll.

A speieri birodalmi gyűlés határozatához képest a felszabadító seregeknek augusztus 12.-én Esztergomnál kellett találkozni. A pápa 3000 fegyverest küldött. A birodalom által megszavazott német sereg 7000 lovas, 30,000 gyalog. Azonban a török, hogy a seregek összpontosítását megelőzze, óriás haderőt vetett Magyarországra, Budának tartott s Pest előtt a német és magyar serget tönkretette.

A hazafi remények lesújtó csalódássá váltak. Joachim herceg fővezér október 4.-én dobot ütettet, sergét visszavonta, Bécs fedezésére állította. Negyvenezer ember Bécs előtt összedugott kézzel nézi, hogy a török Pécsét, Székesfehérvárt megszállja, megvesse a hódoltság alapját Mert abban az időben kié a vár, azé az ország.

Csak egyfelől nem védték a Kárpátok hazánkat, csak egyfelől folyók határaink: a Duna és Száva s ez egy kapun át megtörtént a rettentő csapás. A királyi hatalom, a harcias nemzet, az ország mintha nem is léteznék, martalékul vagyunk odadobva. Szerém, Valpó, Pozsega, Verőcze, Bács-Bodrog, Baranya, Tolna, Fejérvár, Csanád, Csongrád, Arad, Békés, Külső-Szolnok, Heves, Zala, Győr, Esztergom, Pest-Pilis és Solt vármegyék, Jászság, Künság teljesen vagy részben török igába estek.

A katonai megszállás, melynek célja volt Belgrád, Pétervárad, Eszék, Pécs, Buda, Esztergomon keresztül Bécsnek, mit 1529-ben már egyszer ostromolt, hadi útát nyitni és fentartani, Buda elestével hódítássá változott. Az ország egyik felének Bécs, másik felének Konstantinápoly a fővárosa.

A török a Balkánfélszigeten a népet nemzetiségében meg-

hagyta, de a nagyobb családokat az izlam felvételére vagy menekülésre kényszerítette. A Balkánfélszigeten az Albánok, Bosnyákok, Bolgárok százezrével tértek a próféta vallására: nálunk tért foglalt mint katona. Mint térítő nem lépett fel. Nálunk talán, mert a legelső komoly csatánktól, a rigómezei ütközettől másfélszázad kellett, hogy Budáig juthatott, bizonyos tartózkodással lépett fel. Egy nép jött reánk, mely felebbvalója iránt vak engedelmességgel, egymás iránt határtalan bizalomérzetével van eltelve; kinek nincs nemzetisége, csak vallása, kinél a nemzeti köteléket a vallás helyettesíti, ki minket is, nem mint magyarokat, hanem mint keresztényeket, nem mint török, hanem mint mohamedán vetett igába. Egy vallásnak emeltek karcsu minarettekkel ellátott mecseteket, mely képet, orgonát, harangot nem ismer, vasárnap helyett a pénteket üli meg, de mint a keresztyén egy Istent s jövő életet hisz. De azért a török örökre idegen maradt hazánkban.

Egyelőre csak egyes várakat foglalt el. Majd összefüggő területeket szakasztott ki; a régi megyéket figyelmen kívül hagyva, hódoltságát várcsoportokra osztotta be. Kezdetben 25 szandsákságra, megyére osztatott. Később a XVII. század elején négy ejalet vagy helytartóságra van felosztva: budai, temesvári, egri és kanizsai elnevezéssel; ezek alatt 25 kerület vagy szandsák, élén basával, béggel vagy agával, kik a budai beglerbégektől, melyek a birtok- és adózási viszonyokat nyilvántartották, vannak függővé téve. A basák katonai és polgári főnökök. Az igazságszolgáltatást a mufti és kadi végzi. Az első papi hivatalánál fogva magyarázza a törvényt, a kadi hozza az ítéletet.

A várakban állandó hadsereg van, melynek tartására 1545-től adószedést rendezett, miről defterek maradtak fenn. Ezek szerint adóztak az egyesek, adózott a falu. A hódoltatás vége felé portánként császár adójába 5 forint, salétrompénz czímen 4 $\frac{1}{2}$ forint, portapénz czímen 2 forinttal. A község a basának deszkapénz, füstpénz mellett adóztak disznóért, tyukért, méhekért, szedtek turót, vaját, sajtot: minden halottól egy tehenet, a községtől évenként egy tehenet, ezen kívül szántottak, kaszáltak, kapáltak. Az isz-paja magának dézmát szedett. Ha nem fizették pontosan, kiszálltak, kiették a községet, ütötték, verték az adófizetőket. Nagy teher abban az időben, mikor egy ló 6—10 forint, egy font hús 2 dénár.

A magyarnak a fegyver- és sarkantuviselést megtiltotta. Fehér és szürke abaposztó ruhát, fekete süveget szabott elébe. A községek kis köztársaságok, hol török nem lakott, keresztény a bíró. A községek közigazgatási, egyházi és iskolai ügyébe nem szokott vegyülni. A hódító előtt csak a nép s a kisebb nemesség maradt otthon. A földbirtokosság az erdélyi fejedelemség, vagy a királyság területére menekült. Bár a töröknek nemessége nincs, a magyar nemesség jogait sértetlenül hagyta, adót velük nem fizetett, jobbágya feletti hatalmát fennhagyta s azt a nép is elismerte; jószágát a földes úr szabadon meglátogathatta s ha úgy tetszett, haza szállt.

Ez a legszelidebb színekben rajzolva a török hódoltság képe. Egy szolgáltság, melyet csak a magyar nemzet szívóssága bírt keresztül élni. S e szolgáltság a Temesköz, a mai Slavóniától kezdődve, fel az alföldi síkságon a Mátra és Bükk hegységig, Vácztól a Duna völgyén fel a Vág völgyéig terjedett, s a Dunántúl a Balatonig, Magyarország háromnegyed részét foglalta magában. Mert a királyi Magyarország egy részében is a vár a király, de környéke a török keziben, vagyis a hol a hódítás tetőpontjára jut, a vasvári béke idején 5 megye teljesen török kézben, 19 megye két uralom között oszlott meg. Esztergom 1543 augusztus 10.-én, Székesfehérvár szeptember 4.-én, Visegrád 1544-ben, Temesvár, Drégel 1552-ben, Lippa, Solymos, Nagybecskerek, Szolnok, Szécsen, Hollókő 1553-ban történt megvívása után 1564—76. között a hódítás nagy része lefolyt. Szolimán hódításai Szigetvár ostrománál érték el tetőpontjaikat. Már maga Szolimán a Dunántúl felét a Balaton vonaláig, Fehérvártól Esztergomig, a Duna és Tisza között fel a nógrádi s gömöri várakig s a Tiszántúl a Maros vonaláig török hódoltsággá tette.

Szolimán mint a gyermekkirály védnöke szállta meg Budát, a megszállás fentartott; de idegen maradt, mert nemhogy a nemzet, még a megyék sem adták meg magukat. A meghódított területről a megyék elvonultak, levéltáraikat elszállították, székhelyüket a szomszéd s néha a harmadik megyében ütötték fel. Így viszonyukat a magyar koronához fentartották, a magyar kormány fennhatóságát elismerték s még a megszállt terület népe is a hazai törvény alatt kívánt élni.

Egy nép jelenik meg köztünk a törökben, mely vallásos és becsületes, de hiányzik családi élete, mert a nő nem egyenragú; hiányzik társadalmi élete, mert a férfi inkább katona, mint polgár; állami köteléke nem annyiban a nyelv, mint a vallás. Egy absolut uralkodó alatt, kinek czime akkor: isten unokája, törökök győzhetlen császára, Ázsiának, Damaskusnak, Frigiának, Egyiptomnak, Alexandriának, Árménának, Afrikának királya. Európa negyedrésszének fejedelme, paradicsom lakója, napkelettől napnyugatig levő urak ura, királyok királya, Istennek ostora, a keresztények kinczója, hogy többet ne említsünk.

Nem annyiban nép, mint hadsereg, melynek czélja a foglyejtés, területhódítás, adozó nép és tartomány szerzése. Rendezett, fegyelmezett hadi nép, szpahi lovasság, janicsári gyalogságból álló hadsereg, tüzérséggel. Mivel megismerkedünk, a tábornok basa, az ezredes kajmakám, az őrnagy bimbasi, a százados pinbasi, az őrmester bascsausz. S mit megszállt, a népet meghódítja az által, hogy vallását nem erőszakolja, földesura alól fölmenti.

Az erdélyi nemzeti fejedelemség megalakulása.

IV. Erdély elválása, függetlenségének kimondása.

A mint János király szászsebesi táborában meghalt, a helytartók Erdély három nemzetétől bevették a királyné és fia részére a hűségsküt. Augusztus 29.-én országos gyűlést hívtak össze, a hűségben maradást szövegezték s ezt a királynénak követség vitte meg.

Volt azonban egy párt, melynek élén Majláth István a Ferdinándhoz pártolt egyik erdélyi vajda, kik Ferdinánd részére dolgoztak, serget, ágyut kértek. Ferdinánd azonban 1541 januárus 25.-éről csak jó indulata biztosításával elégitette ki. Erre a két párt között februárus 12.-én Tordán kiegyezés jött létre, az Erdély feletti uralom Majláth s a királyné fővezére Bornemisza között ideiglenesen megosztatott. Azonban csausz érkezett, az üzenet meghallgatására Nagyselykre, május 25.-ére gyűlést hívtak össze:

az üzenet nem lehetett más, minthogy Erdély a János fiáé s az ellenpárt ellen hadakat küld. A Majláth pártja megfélemlert, Péter vajda Szolimán rendeletére Erdélybe ment, július 20.-án Majláthot Fogaras várában körülfogta, kicsalta, elfogatta s a portára küldte. Többé nem volt pártja Ferdinándnak.

E ponton esett el Buda vára. Izabella udvarát Lippán ütötte fel. S mert Buda elfoglalásának módja bizalmát Szolimán iránt megrendíté, Ferdinánddal a váradi béke végrehajtása felett egyezkedni kezdett s azok Gyaluban, Serédy a király, Martinuzzi a váradi püspök a királyné megbízottja vezetése alatt december 28.-án pontozatokba foglaltattak.

Martinuzzi a gyalui egyezkedésről mit sem szólva, 1542 januárius 26.-án az országos gyűlés elé lépett s a Szolimán athnáméje tartalmából felhozá, hogy Magyarország a Tiszántúl és Erdély a János király fiáé; de úgy, hogy a míg felnő, ő kormányozza; a két részért minden Szentmihály napkor 10,000 arany küldendő; Temesvár pedig a Petrovics szandsáksága. Mire királyi helytartóvá választák, az esküt letette. Ez időtől János király birodalmának súlypontja Erdélyre esett. A kormánygyeplő a barát kezében. S megtartatott Tordán márczius 29.-én a döntő országos gyűlés, melyben Izabella királyné Erdélybe hozása elhatároztatott s a helytartó mellé a hét-hét magyar, székely és szászmegye, illetőleg szék mindenikéből egy-egy tanács úr választatott.

Megyénként 12 egyénből álló törvényszéket állítottak fel, miből a későbbi derékszékek fejlettek ki. Megválasztották a küldöttséget, mely a királynét Erdélybe hívja. A három nemzet mindenike 30 lovast adott kíséretül. Izabella a meghívást szívesen fogadta. Fényes kísérettel május elején Dévára szállították s miután április 8.-án az erdélyi püspök Statileo meghalt, székhelyül Gyulafehérvárt, fejedelmi lakásul a püspöki lakot jelölték ki. A püspöki uradalmak a király udvartartása költségei fedezésére rendeltettek.

Erdély őszintén tette meg a nagy lépést, határozott szándékkal vette a királynét oltalmába. Azonban a királyné sorsát nem a három nemzet, nem a tanács, hanem Martinuzzi intézi, úgy mint politikai célja s hatalmához való kinos ragaszkodása ragadja.

János király özvegyének országa még mind Kassától Orsovaig terjed, Erdélyen kívül Bihar, Temes, Zaránd, Békés, Csanád,

Arad, Csongrád, Külső-Szolnok megyék még öt uralják, állandó székhelye van, mégis kényszerítve látja magát a váradi békepon-
tok felett megkezdett egyezkedést folytatni. Ferdinánd április 23.-án
a gyalui pontokat elfogadta, július 26.-án a királyné is aláírta,
országos gyűlést hívott össze, belenyugodtak s augusztus 8.-ról
küldöttséget neveztek, mely Erdély hódolatát megvigye. Martinuz-
zinak gondja volt, hogy a magyarhoni megyék szintén csatlakoz-
zanak. Felmentek, fő kérésük, a török elleni védelemtől való gon-
doskodás. Ferdinánd azonban október 1.-én majdnem üres kézzel
bocsátotta el őket. Pozsonyba november 1.-én országgyűlést hívott
egybe, hol a nádorválasztás elől azon reménye kifejezésével tért
ki, hogy azt a nem soká egyesítendő ország által kívánja meg-
választatni.

Mindezek azon esemény hatása alatt történtek, hogy a német
birodalom segély-seregeket indított be, hogy a törököt kiverje.
Brandenburgi Joachim fővezér be is érkezett, mintegy 40,000-ből
álló sereget hozott, a nyár derekán már Mosonyig behatolt, szép
csendesén szeptember végén Pest alá érkezett. De érkezett a török,
nehány nap mulva, október 8.-án dobot üttetett, az osztrák és
német seregek most harmadszor futnak, csaknem minden csata
nélkül. A leveretés a hazában általános, Erdély meggondolta magát,
végrehajtsa a gyalui pontokat, vagy sem.

Mikor a követek beérkeztek, Péter vajda a szultán paran-
csából a tőle elpártolt Erdély széleit már pusztította. Serédy Felső-
Magyarország parancsnoka csak ékesszólását hozta, hogy Erdélyt
átvegye. A megyék Péter ellen Tordán éppen táborba szálltak
volt, december 20.-án gyűléssé alakultak, meghallgatták a bécsi
követeket s a három erdélyi nemzet, magyar, székely és szász
nemzet unióját, mit 1448, 1459, 1506-ban már kimondtak volt,
most negyedszer is megerősítették. Itt alakul Erdély országgá.
Serédyvel az egyezkedést megszakasztották s december 22.-én
elhatározták, hogy az elhunyt király fiát fejedelmüknek ismerik,
a töröknek megadják az adót; Ferdinándot pedig megkérik, ha
már nem tudja megoltalmazni, legalább engedje meg, hogy magu-
kat megoltalmazhassák. Az 1543 februárius 26.-án Tordán tartott
országos gyűlésen, mintegy kimondva Erdély függetlenségét, a
helytartótól a hatalmat elvéve, azt a királyné kezébe adták; a

portára követség ment megkérni, hogy halál esetére a szultán szabad fejedelmi választást biztosítson. Erdély a 10,000 arany első évi adót június elején a haza határára Szolimán elébe vitte, ezzel védurának ismerte el. Az erdélyi fejedelemség megalakúlnak tekintetett.

Szolimán 1543.-ki hódító hadjáratát megindította. V. Károly császár I. Ferencz francia királylyal folytatott háboruja miatt Ferdinándot nem segíthette. Egy sereg várat, köztük augusztus 10.-én Esztergomot, szeptember 4.-én Székesfehérvárt elfoglalva, hazánk legnevezetesebb pontjainak urává lett. Bár 15,000 magyar csatlakozott s a magyarok kértére Ferdinánd is bejött, nem volt hatalom, mely az osztrák-cseh hadakat ütközetre, vagy Buda alá vezesse. Szolimán jött, győzött, szeptember végén hazament.

A múlt évben a birodalom, ez évben az osztrák seregek kudarcza nagy hullámokat vetett. Jobb egyszerre és Erdélylyel a törökhöz csatlakozni, mint minden évben egy darab országot elvesztve, mint meghódítottak, jussunk szolgálásra — ez volt a nemzet elkeseredésének kitörése. Ferdinánd azért mégis sürgette Erdély átvételét. Küldönczei 1544 januáriusában Martinuzzi pártfogásával Izabellát, hol ez évben tartózkodott, Gyaluban megkeresték. A barát akkorra biztatta, midőn Ferdinánd képes lesz védelmet nyújtani, Izabella kimondta, hogy távozni nem érez hajlandóságot. Julius 2.-ára Tordára országgyűlést hirdetett, melyre a Tiszán inneni megyéket is meghívta, kik meg is jelentek. Martinuzsit Erdély és a tiszai népek kincstárnokává és főbírájává tették, a két országrészt között egyesülés és szorosabb kapocs jött létre.

II. Izabella lemondatása s a korona kiadása.

V. Károly császár, a Habsburg-ház ez időszerinti feje, a Ferdinánd által követett politika intézője, 1545 elejére Wormsba birodalmi gyűlést hirdetett, segélysergekről kívánt volna újra gondoskodni. A szentszék azonban áthúzta számítását, kihirdette márczius 15.-ére a tridenti zsinatot, mely az ellenreformatiót volt beindítandó. A már protestánsokká lett német fejedelmek figyelme ez által hazánk megmentése ügyétől egyszerre elfordult. Ferdinánd belátva elhagyatottságát, követeket küldött a portára, egyezkedett.

Ezen benyomások alatt nyílt meg a febr. 2.-ára hirdetett nagyszombati országgyűlés. A felszabadítás munkájának félbeszakasztása keserű kifakadásokra szolgáltatott anyagot. Erdély politikájának, méltatásának hangokat adtak. A királyné és a helytartó megragadta a hangulatot, június 4.-ére a tiszamenti megyéket Debreczenbe gyűlest hirdetve felhívta, hogy kövessék Erdély példáját, adják meg a hűbéradót a töröknek. Elhatározásukat azonban most még a birodalmi gyűlés és a tridenti zsinat eredményétől tették függővé.

Nemsoká megjött, hogy odakünt a reformatio elleni harcz Magyarország megmentése ügyét háttérbe szorította. Eggyel több a nemzet egységének felbontására, a politikai hovátartozás kérdése mellé fellépett a felekezeti kérdés is. A hitújítás már az egész hazában nagy hódításokat ért el. Honter fellépésére az erdélyi szászok már Luthert követik, Medgyesen összegyűlnek, felekezetüket megalakították, kivéve a főoltárt, a képeket eltávolították. A Tiszavidék szept. 20.-án Erdődön zsinatot tartott, Calvin tanait tette magáévá. A vallás kérdése politikai tényezőkép kezd benyomulni a haza ügyébe.

Ferdinánd nov. 10.-én a szultántól, ki különben is persa háborura készült, fegyverszünetet eszközölt, mely 30,000 arany adófizetés mellett öt évi fegyverszünetté nötte ki magát. Hogy a nemzet a felett való békétlenségét csillapítsa, 1546 jan. 25.-ére Pozsonyba országgyűlést hirdetett, a rendek bevezették sérelemi országgyűléseink hosszú sorát. A megtámadott alkotmány további megvédésére törvényeket hoztak s a király kész volt szentesíteni.

A fegyverszünet s a tridenti zsinat folyama az addig szerencsés Martinuzzit arra csábította, hogy elhagyva az általa kitűzött zászlót, a töröktől Ferdinándhoz készüljön hajolni.

A vallásszabadságot is üldözi, már eggyel több ok, hogy a haza töle még jobban elforduljon. Erdély nagyjai a királyné körül sorakoztak s Izabellával Kolozsvárra országgyűlést hívtak egybe. Martinuzzit, mint kincstárnokot felhívták, hogy számoljon s a királyné kegyétől tették függővé, hogy helytartó és kincstárnoki méltóságában megtartsa vagy nem. E merész lépésre azon szerencsebb lépéssel felelt, hogy ő is gyűlést hívott össze és pártjával, a székelyekkel és szászokkal bizalmat szavaztatott magának.

A meghasonlás nyilvánossá lett. Az elszámolást a János Zsigmond nagykorúságáig megtagadta, az ország tanácsosokat rendelt melléje, kik nélkül követeket küldeni vagy fogadni ne merjen. A királyné ügyét a szultán elé vitte s az az elszámolást elrendelte. Így élére voltak állítva a dolgok, a midőn Sigmond lengyel király, Izabella atyja meghalt s János király özvegye és a nemzet árvája gyám nélkül maradt. A török is egy pár végvárat követelt. Követség ment Augsburgba Ferdinándhoz, ki ott a birodalmi gyűlésen mulatott, oltalmát keresték. Majd a királyné és Martinuzzi együttesen fordultak Ferdinándhoz s ez által Erdély és a részek visszacsatolása iránti egyezkedés fonala fel volt véve. Ferdinánd nem is késett, biztosait 1549 elején kinevezte. A királyné anyja 200 lovas kíséretében egy püspököt küldött leányához, hogy fedezetére legyenek, vagy haza kísérjék. Martinuzzi pedig kiment Nyirbátorra, hol a király biztosai várták, 1549 aug. 1.-én megnyílt az értekezlet, mely Erdély átadása és átvétele s a királyné és fia kielégítése felett kiegyezett. Izabella oda volt szorítva, hogy jegyajándékban kapott uradalmiért 100,000 aranyval, fia atyai örökségéért az oppelni és ratibori sovány herczegségekkel lettek kárpótolva.

Azonban a szerződést a fegyverszünet megszegése nélkül fegyverrel nem lehet végrehajtani, Martinuzzi előbb a székelyeket hívta össze; majd 1550 febr. 2.-ára a rendeket Kolozsvárra, de a királyné eltávolításáról senki sem akart hallani. A porta sejteni kezdett, a csauszok vadászebek vitele s egyéb ürügyek alatt egyre jöttek, de a helytartó mindent el birt leplezni. Nem akadt Erdélynek Brutusa, mi a most Ferdinándhoz pártolt Verancsics Antal óhajtott volna lenni.

Izabella küldötte feje koczkáztatásával a portán megjelent, azt felvilágosította. Szolimán végtelen haragra gyult, főtölmácsát azonnal Erdélybe indítá. Izabella Martinuzzi tiltakozása daczára decz. 29.-ére összehívta a rendeket. A főtölmács hírül hozta a szultán persiai diadalait, felmutattá a szultán fermánját, a melyben Budát János Sigmond nagykorúságára ismételten visszaigéri s megparancsolá, hogy a bűnösöket, értette Martinuzzit, élve vagy halva a portára küldjék s kijelentette, mikép fel van hatalmazva, hogy Erdélyt további szabad fejedelmválasztási joga fenhagyásáról biztosítsa.

Ferdinánd 1550 jan. 8.-iki válaszában a nyirbátori egyezményt V. Károly császár jóváhagyásától teszi függővé, mert a francia portai követ Ferdinánd eljárását a fegyverszünet megsértésének tüntette fel. Petrovics a Bánságból rácz csapatok élén Erdélybe tartott, az útjába eső várakat megszállta. Fejérvár alá vonult a királyné védelmére, ki folyvást attól remegett, hogy utóvégre is a töröknek kiszolgáltatják. Azonban egy érkező csasz fiának aranyos zászlót, kaftánt hozott s a hatalmat Petrovicsra ruházta.

Martinuzzi táborát gyűjtött, szept. 29.-én Fejérvár alá vezette. Petrovics csekély hadát beszorította s a várat lövetni kezdte. De ekkor a táborban álló elámitott székelység vére lázadt fel. Martinuzzinak nem volt mit tennie, mint annyiszor, kibékülésre birta a királynét, lábaihoz borult, kegyelmet kért. Táborát szétoszlatta.

De már késő, mert a porta rendeletére a pasák az oláhországi és moldvai vajdák a határon állanak. Felprédáltatás előtt állunk. A királyné egy erősebb várba vonult, Erdély pedig fegyvert fogott, 50,000 ember szállt sikra, hogy a betörök elébe álljon. A moldvai vajda jelent meg elsőnek. November 1.-én visszaszorították. Az oláhhoni vajda szintén csak serge romjaival tért vissza. Kászon basa elébe, ki a Maros völgyén haladt, Martinuzzi ment táborával, a pasa egy táborban látta a nemzetet, visszavonult. Martinuzzi diadallal vonult be Fejérvárra, hová a királyné is menhelyéből visszazállt.

Martinuzzi s Ferdinánd biztosai Diószegen 1551 febr. 3.-án összejöttek, Erdély átadási feltételeit véglegesen aláírták. Azonban febr. 9.-én két csasz érkezett Erdélybe, kik akarták a rendektől hallani, hogy hívek a király fiához vagy sem, a februárius 22.-ére egybegyűlt rendek biztosíták. Arra értesítették a rendeket, hogy a szultán az adót 50,000 aranyra kívánja emeltetni, a királyfit meg akarja koronáztatni s követet küldtek a helytartóhoz, hogy hire jár, hogy német uralkodást akar az országra hozni, bár nem hitték, kérték, hagyjon fel e szándékával. A királyné márczius 15.-ére Erdélybe összehívta a rendeket, a helytartó letételét kívánta. Azonban Martinuzzi a szomszédos hegyek közül reájok csapott, a gyűlést szétverte.

Ez alatt a diószegi egyezvényt Ferdinánd elfogadta. Márcz.

30.-áról az Erdélyt átvevő biztosokat kinevezte. Támogatásukra Castaldo őrgróf spanyol és tiroli katonákkal útnak indított. Be sem érkeztek, május közepén Martinuzzi Gyulafehérvár alá serget vezetett. Mert a királyné lemondani nem akart, a várat lövetni kezdte. Castaldo Enyednél várta az események folyását. Hetek után a királyné engedett a kényszerhelyzetnek s azon ígéletben bízva, hogy fia Ferdinánd leányával eljegyeztetik, július 16.-án a lemondást könnyezve aláírta.

Kolozsvárra gyűlést hirdettek. A királyné s fia Fejérvárról, hol kilencz éven át uralkodott, fedezet alatt megindult. A korona még birtokában. De a mint haladtak, spanyol katonaság rohanta meg, a koronát elvették; mások szerint Tordán maga adta át.

Jul. 26.-án nyílt meg a nevezetes gyűlés s következett a történeti emlékü jelenet, hogy Kolozsvár nagy templomában a királyi lovasok s Castaldo tábornok megjelentek, meg Izabella és 11 éves fia gyászban, a korona az oltáron feküdt, a királyné előlépett, a királyi pálczát Ferdinánd részére Castaldónak átnyújtotta. A rendekhez szemrehányó beszédet tartott, hűsége alól felmentette. Mire Kolozsmonostoron a királyfi eljegyzése Ferdinánd legkisebb leányával véghezment. A hosszú és kínos küzdelem véget ért. A korona Bécsbe szállíttatott. Erdély visszament a magyar korona alá. Izabellát Kassára szállíták. Martinuzzi, mint azt magának kikötötte, esztergomi érsekké és okt. 12.-éről bibornokká neveztetett ki.

III. A királynét Erdély visszahozza.

Izabella lemondatása hírére Szolimán haragja megújult, mert Erdély János király fiác s erre megesküdütt. Malvezzit, Ferdinánd követét elzáratta. Erdélyt kardélre hányatással fenyegette s pasáinak parancsolt, hogy Erdélybe induljanak.

Martinuzzi saját művétől megrettent. A várakat vonakodott Castaldónak át bocsátani. Beteges öregsége miatt állásától fel kívánta menteni magát. Még Erdélyben volt a királyné, midőn aug. 10.-étől Castaldo serge mellé újabb serget sürgetett. S midőn aug. 21.-éről még biztatást sem tett a király kilátásba s szept. 7.-én a szentszékhez fordult segélyért. Szept. 10.-éről Szolimánnak azt

írta, hogy mint híve s János Zsigmond helytartója, Erdélyt a szultán kezén tartja, bizonyosságul az adót is megküldötte. S ez irat mássát a királynak is megküldötte. Azért a török szept. közepén átkelt a Dunán, a bánság visszavételéhez látott.

Castaldo Martinuzzit felszólította, ültesse fel Erdélyt, siessenek a bánság megvédésére addig is, míg Pallavicini sergével megérkezik. Martinuzzi késlekedett, titkára, kit Castaldo adott melléje, a gyanut Martinuzzi iránt nála felköltötte. Végre kiszállnak, Lippát nov. 28.-án a pasa szabad elmehetés feltétele alatt feladta. Másnap a pasa Martinuzzi vendége volt. Azzal hazaszálltak. Castaldo Segesvárra, Martinuzzi alvinczi kastélyába ment, hová több spanyol főtiszt is érkezett. Decz. 17.-ike reggelén megrohanták s leszúrták. Ezzel az átvételre küldött sereg küldetését befejezte.

Erdély, mivel Martinuzzi politikája tíz éven át békét tudott biztosítani, a merényletre megdöbbsent. Ferdinánd szintén mélyen érezte a felelőség súlyát, decz. 29.-én Izabellához, 1552 jan. 2.-án a pápához mentegető iratokat bocsátott. III. Julius pápa januárius 30.-áról az absolutiót mind Ferdinándnak, mind a tetteseknek megadta, elfogadva azon megokolást, hogy Erdélyt a töröktől más eszközökkel megmenteni nem lehetett.

III. Julius pápa mégis csak érezni látszik, hogy az elszietett absolutiót a történet előtt fedezni kell. Castaldo, hogy Martinuzzi bűnösségét bizonyítsa, kényszervallatásokat hajtott végre, de az eredmény nem felelt meg a várakozásnak. A pápa 1553 ápr. 19.-éről biztosokat küldött ki, megvizsgáltatta a lefoglalt iratokat. Tanukihallgatásokat eszközöltetett, kiknek 87 kérdőpontra kellett felelni. Az esketés előbb Grätzban, majd Bécsújhelyen, Sopronban, Bécsben folyt. A tanuk közt volt Bornemissza Pál veszprémi, Oláh Miklós egrí püspök, Verancsics Antal, Kemény János Zápolya János alvajdája, Blandrata György udvari orvos. Huszonöt tanut hallgattak ki, a hosszas és nagy munka, melynek kéziratát a Vatikáni könyvtár őrzi, feltünteti, hogy a végrehajtási parancsot egy hóval az előtt fenről hozták. A többire nézve a történelem sem lesz gazdagabb, kiderült, mi addig is nyílt titok, hogy kincsszomj és a hatalomhoz ragaszkodására az eszközökben nem válogatott; kezdetben feltétlen híve a Zápolya-háznak, majd a töröknek, végül a királynak s így változékony politikájának lett áldozata.

Martinuzzi halálától egy hónapra 1552 jan. 27.-én Kassán megjelentek a király biztosai, Izabellának el kellett hagynia a hazát, anyjához, testvéréhez a lengyel királyhoz hazament. Petrovics tántoríthatatlan híve, az ismeretlen eredetű Csáki Mihály kanonok, fia nevelője ment vele. Ferdinánd Occupata Transsilvania körirattal érmet vésetett. Pozsonyban országgyűlés tartatott, Erdély képviselői is, mint szokás volt Mohács előtt, szintén megjelentek. Végzéseket hoztak, melyekben mind a János, mind a Ferdinánd adományozásai érvényeseknek nyilvánítottak azon hozzáadással, hogy a mit mind a kettő eladományozott volna, a János-párti részekben a János, a Ferdinánd-párti részekben a Ferdinánd adományozása maradjon érvényben, Izabella adományozásait új adományozás alá vetették s ezzel Erdély visszatérése a koronához befejezettnek tekintett. Kormányá Ecsedi Báthori Endre vajdára bízott, de mert állását nem foglalta el, Castaldo lett katonái és polgári kormányzó. De azért a megoldás mégsem teljes. A királyné kövelelései nincsenek rendezve. Erdélyben az Izabella adományozásai új adományozás alá vettek, úgy kezdték értelmezni, hogy egyszerűleg elfoglalták. Castaldo katonái pedig oltalom helyett az urasági kastélyoknak, a városoknak estek, sarcolták, Fejérvárt felgyújtották, Szebent kirabolták, Kolozsvárt ágyuztatták, mire az éppen táborban álló nemesség szétverte őket. Erdély Castaldo két évi kormányzása alatt a féktelen katonaság prédája volt.

Azonban fordulat állt be. II. Henrik francia király, atyja Ferencz Habsburg-ellenes politikáját felvéve, jun. 27.-éről útasításba adta konstantinápolyi követének, hogy János Zsigmond visszahelyezése céljára lépéseket tegyen. A kipusztított Erdély szintén e gondolatnak adta át magát. Szolimán csasznt indított Erdélybe, hogy Izabella visszahozatalára készüljenek. A bánságot, Temesvárt jul. 30.-án, utána Lippát visszafoglalta.

A francia és török udvar e lépésére a király 1553 márcziusa elején Castaldót Erdélyből visszahívta, Erdélyt a katonaság zsarolásaitól megszabadította. Dobó Istvánt, Eger hős vajdáját küldte egyik vajdának, ki jun. 13.-án csapattal érkezett. De már a katonai uralom minden rendet felbontott, minden bizalmat megsemmisített. Petrovics a hangulatot fel kívánván használni, Lengyelországból betört, Debreczenig hatolt, a székelyek felkeltek, a Tiszavidék

fegyvert fogott. Azonban orosz segély nem érkezett, Petrovicsot ezúttal a király sergei kiverték. Azokkal szemben, kik támogatták, következett a megtorlás, a jószágok elkoboztatása.

A más évben, 1554 jan. 8.-án Izabella követei Konstantinápolyba érkeztek, a szultán jól fogadta, Petrovicsnak Lugost, Karánsebest visszabocsátotta; a királyfinak magyar czímerrel ékített zászlót küldött; az erdélyi vajdának, a két oláh vajdának s pasának ez irányban rendelkezett. A király márcz. 1.-én Pozsonyba országgyűlést hívott össze, Erdély fel nem adását kimondták s hogy a nemzetet megnyerje, a Báthori halála óta megüresedett nádori méltóságot Nádasdy Tamás személyében betöltötte. S 1555 jan. 20.-án követség érkezett Konstantinápolyba, mely Erdélyért 25,000 arany adót ígért. A szultán Ferdinándnak hat hónapi gondolkodási időt engedett. Nov. 25.-én hívatta a követeket, a hat hónap kitelt, visszaadják Erdélyt vagy sem? Kitérő válaszukra Szolimán Erdély visszafoglalása iránt megtette az intézkedést. Erdély rendei decz. 23.-án országgyűlési követeket indítottak a királyhoz, védje meg Erdélyt, vagy mentse fel esküjök alól. Mire ezek visszaérkeztek, 1556 febr. 2.-án a vajdák tiltakozása daczára ismét összejöttek. Itt feküdt a porta tüzzel-vassal fenyegető parancsa, hogy Izabellát visszahozzák. Petrovics a bánság felől febr. 22.-én Erdélybe ment, a rendeket márcz. 8.-ára összehívta, János király fiát maguknak fejedelmül visszavették, képévé Petrovicsot választák, ki azonnal a várak visszafoglalására sietett. Jun. 1.-én díszküldöttséget rendeltek, mely a királynét trónjára visszahívja.

Hogy a vallás ügye is rendezett legyen, juniusban Kolozsvárt zsinatot tartatott, azzal a templomi szertartásoknak Luther-szellemi tartását kimondatá, a képek eltávolítását, a szerzetesek eltávozását elrendelé, az erdélyi püspököt Kassára kísérte. A követség aug. 8.-án Lembergbe megjelent, Izabellát felhívta a viszatérésre. Útjának fedezésére a két oláh vajda Szathmár-Némethihez táborba szállt. A határszélen Báthori István, a későbbi fejedelem fogadta. Izabella és fia lengyel, török, magyar fényes kíséret mellett öt évi hontalanság után, honnan öt év előtt bujdosásra indult, 1556 szept. 22.-én Kolozsvárra királyi fénynyel bevonult.

Ferdinánd az erdélyieket, mint ígérte, megvédelmezni nem bírta, a királynének jegyajándékáért ígért összeget nem fizette volt meg. Az egyezkedéseket felbontottnak tekintették.

IV. Az ország és alkotmánya.

E ponton az erdélyi fejedelemség a két nagy hatalom megsemmisítési törekvéseivel szemben végleg megalakul, egy darab Magyarországot megtart s a nemzet egyik védbástyájává válik.

A mint János király özvegyét és fiát ismét trónra ültették: azon hibákat kellett jóvá tenni, melyek az első kísérletet megbuktatták, mi abban lelte tetőpontját, hogy az nemcsak az uralkodói hatalom, de a kincstár is egy helytartó kezében összpontosult.

A királyné bejövetele után az erdélyi és magyarországi részeket, 1556 november 1.-ére Kolozsvárra összehívták. A tiszamenti megyék is megjelentek. Mint valami koronázási országgyűlésen, a királynéval hitlevelet adattak ki. A helytartóságot, a külön álló kincstartói állást megszüntették, a királynét uralkodójuknak ismerik el, úgy, hogy fia nagykorúságáig vigye a kormányt, de az adományozások kettőjük nevében keljenek. Mögöttük Petrovics hű alakja áll. Melléje tanácsot rendeztek; a multban felét a hatalom, felét a rendek nevezték, most egyelőre a királyné nevezi, később az országgyűlés választja. A magyarországi megyéket két főkapitányra bízták. Rendezték a királyi táblát, a részek és Erdély részéről ítélőmestereket, bírákat, királyi közügyigazgatót állítottak.

A pénzügy rendezése tekintetében, mert a királyné jegyajándékba kapott uradalmi felett nem rendelkeztek, udvara tartására a szamosujvári és görgényi uradalmakat bocsáták kezére. A közjövendelmek folyóvá tettek. Petrovics már a királyné visszahozatala előtt, hogy fejedelmi lakot biztosítson, ismét megszüntette volt az erdélyi katolikus püspökséget, meg a kolostorokat s a reformált egyházat elismerte. Következett volna a püspökség, káptalan, kolostorok és zárdák secularisatiója, világivá tétele, az egyháznak adni szokott terménytizednek a kincstár részére utalása. A királyné e merész lépés elől ez úttal kitért, de egy év múlva, 1557 november 24.-i gyűlésen keresztül vitetett. Ezuttal, hogy az oktatásügyet rendezzék, egy kolozsvári s egy vásárhelyi kolostort s később egy váradit is tanodává alakítottak.

Nagy tényezőkép szerepelt a reformatio kérdése. A százszok

hozták be, csak annak elismerése biztosította őket a nemzetek uniójával. A vallás szabad gyakorlata, mi annyit tett, a lutheranus vallás terjesztése, még Ferdinánd által is elnézetett. Most 1557 januárius 13.-án a szászok már nemzeti szuperintendenst választottak, az erdélyi magyar lutheranusok Dávid Ferenczben a részek Boltiban szintén superintendenssel bírtak. Tordán januárius 1.-én országgyűlés lön, kimondták azt a nevezetes határozatot, hogy mindenki azt a hitet kövesse, melyet akar. Erre Kolozsvárt szeptember 26.-án zsinat ült össze, a katolikus-, lutheranus- és a Calvin-követők megtartották vitalközásukat: a végeredményben a Calvin-követők az urvacsorának csak jelkép jellegét kívánták elismerni, a szakadás megtörtént s kifejtett az erdélyi alkotmány másik sarkköve, a három nemzet mellett a négy vallás, az által, hogy református vallás 1564 jun. 4.-ki, az unitárius vallás 1568.-ki országgyűlésen törvényesen elismert, mint nevezték, bevett vallásnak ismertetett el.

Különben Erdély kormány szervezete elejétől fogva nem volt egyöntetű a magyar birodalom többi részeinek szervezetével. Szent István mikor legyőzte Gyula erdélyi vezért, mint tartományt rendezte be: előbb királyi hercegek, majd vajdák kormánya alá jutott. Sajátlag nem is egy, hanem három tartomány, melyet a magyarok, székelyek és szászok földé képezett. Bár a magyar és székely egy faj, Erdély három nemzetet ismert, külön földterülettel, külön jogszokásokkal. A székelyföldön minden ember nemes, azaz katona; a szász földön mindenki polgár; csak a magyar föld, a megyék bírták az anyahon azt a jellegét, miszerint nemes és nem nemes élt egymás mellett. A székely katonáskodás, a szász adófizetés útján róttá le az állam iránti tartozását; a magyar föld az anyahon módjára hordozta a közterheket. Eddig a három nemzet valamelyikéhez tartozás, ez időtől a három nemzet és négy vallás ad a közszolgáltatásokra képesítést. Nem sokára a főbb állások a négy vallás arányában fognak kiosztatni.

Csaknem idáig fejtetett vala ki az erdélyi, ez a kiválóan erdélyi állami szervezet, midőn Petrovics, a Zápolya rokona, politikájának tántoríthatlan képviselője özvegyének és árvájának mentora, és nem sokára 1559 szeptember 15.-én, élte delén Izabella királyné is hosszabb gyengélkedés után életét bevégezte s a hálás

kegyelet Gyulafehérvárt eltemette s fia János Zsigmond II. János választott magyar király czímmel a fejedelmi széket átvette. Birodalma Erdély-, Bihar-, Szatmár-, Szabolcs-, Középszolnok-, Kraszna-, Bereg-, Máramaros-, Ugocsa vármegyék.

Az ifjú fejedelem már 20 éves s 1551 óta jegyese Ferdinánd legkisebb leányának. Ezen frigynek életbe léptetése felett már a királyné megkezdte volt egyezkedéseit Ferdinánddal, Ferdinánd a királyi czímról való lemondást kötötte ki feltételül. De már János Zsigmond protestans, és ez hallgatagon, új akadályt képezett. Az ifjú fejedelem onnan biztatva, a francia királyi háznál kívánt kárpótlást szerezni. Végül is felvette az elejtett fonalat, Ferdinánddal egyezkedést indított be s mint később még felmerül, 1571-ben létrejön a speyeri béke, melyben lemondott a királyi czímról, Erdély fejedelme s magyarországi részek ura címet vette föl. Erdélynek szabad fejedelemválasztás biztosított, vajdai czímmel.

Erdély ez időtől egy állammá alakult, melynek fejedelme fenségjogokkal van felruházva, megint két ura van, a magyar korona s a török porta. A magyar királylyal jó szomszédságot tart, a szultánnak, mint védnökének, adót fizet. Ez adó kezdetben 10, később 15.000 arany.

Az országnak külön czimere, külön nemzeti színei vannak. A czimer, melyet legelőbb a Báthori Zsigmond pecsétein (1581-től 1601-ig) találunk meg, az erdélyi három nemzet czimereiből alakult. Színe a vörös, sárga, kék.

Országgyűléseket tart, törvényeket hoz. Mit a három nemzet elfogad, a fejedelem szentesíti. Articulusait később összefoglalják: keletkeztek az Approbata és a Compillata constitutiók s a Novellaris Articulusok.

V. A fejedelemválasztás és beiktatás.

A fejedelem felségjogokat gyakorol: pénzt veret, a hozott törvényeket véglegesen szentesíti, adományozást, kegyelmezést gyakorol. Czime nagyságos, mi egyedül őt illeti meg.

Felhatalmazását a török portától nyeri, mely e viszonyt athname, frigylevél alakjában ismerte és ismeri el. Az athnameban

Erdélyt önállósága megvédése, alkotmányának fentartása iránt biztosítja, biztosítja a szabad fejedelem választást s ezt minden fejedelem választásnál új athname s fejedelmi jelvények küldésével juttatja kifejezésre.

A mint a fejedelem meghal, országgyűlést hívtak össze, megtartatott a választás. Beiktatása, egy koronázás kicsinyben. Miként a magyar királyok elé, feltételeket, hitlevelet tesznek: ha elfogadja, megtartatott a kölcsönös eskü.

A nemzeti fejedelmek feltételei következő szavakban vannak letéve: „Minthogy az elmúlt sok háborus időben vérünk hullásával, legfőbb szabadságunkat, a libera electiót megtartottuk és a két császártól is kicsikartuk: kívánjuk ő nagyságától, hogy köteles legyen arra, hogy hogy teljes életében abban megoltalmaz és megtart.“ Ezt rendesen a volt fejedelem temetése követte. Azután bejelenték a portának, ki elismerése zálogául tollas süveget, kaptánt, zászlót, buzogányt és kardot s mellettük egy elismerő okmányt, athnamét küldött. Ezt mindannyiszor oly pontossággal, miszerint nem volt eset reá, hogy a megválasztott fejedelem ellen kifogást tett, vagy elismerését halogatta volna.

A jelvények megérkezése s beiktatás országos ünnepély. II. Rákóczy Györgynél következő ünnepélyek közt folyt le. Kik a választást bejelenték, a fejedelmi jelvényekkel, mit egy basa kísért, a székváros szomszédjába, Szászsebesre érkeztek, kiket ott egy főispán fogadott. Másnap reggel öt órakor a rendek a fejedelmet templomba kísérték, onnan kijöve lóra ültek s harci zene mellett a várból a jelvényhozók elé mentek. Elöl a nemesség, utána az udvari nép tigris- és párducz-bőrös kaczagányosan, utánuk gazdagon szerelt vezeték-paripák; itt következtek a főurak hármassorban s több fiatal főúr s ezek után a fejedelem. Mire a basával találkozott, a basa leszállt lováról, le a fejedelem s főúri kísérete s egymást köszönték: a basa császára nevében is köszönté s a szultántól küldött karddal a fejedelmet felövedzé, átnyujtá a zászlót, a fejedelmi botot, mely szertartás alatt a várfokról az ágyuk folyást dörögtek. Bekövetkezővén a beiktatás órája, a főudvarmester felnyitá az ajtót s a fejedelem fényes nemzeti öltözetben, kócsagtollas süvegben, a cancellár s fejedelmi tanács kíséretében kilépett. A cancellár és főudvarmester kocsjába segíté. A menetet az udvari

hadak főkapitánya nyitá meg, válogatott csapat élén; utána a főudvarmester ment, ki a porta által küldött jelvényeket vitte, reá néhány felszerelt harcziparipát vezettek.

Itt következett a fejedelem; szembe vele a kancellár ült, kinek kezében az athnamé; a hintó körül kamarások és apródok. Utánuk a tanácsosok, táblai ülnökök, főispánok, főtisztek, királyi hivatalosak, megyei és városi követek fényes fogatokon: s az egész a mezei hadak főkapitánya csapatai zárták be.

Zene és ágyudörgés mellett a templom elé érve, a fejedelem bement, helyét elfoglalta. Pár percz múlva megjelentek a külföldi hatalmasságok követei. A cancellár és fejedelem üdvözlé a rendeket; mire a cancellár a magyar nyelven írt athnamét felolvasta. Erre az országos elnök köszönté a fejedelmet, felolvasá az ország által elébe szabott feltételeket s kérdezé, ha akarja-e: s kötelezi-e magát esküvel, hogy Erdélyt törvényei szerint fogja kormányozni? Igérem, esküszöm! volt a fejedelem felelete; s esküjét letette. A zene, ágyu ismét felhangzott. Az egész lakoma s tánczvigalom fejezte be.

VI. A fejedelmi udvartartás.

A fejedelmi udvartartás a nemzeti királyság udvartartásai utánzata. Kis királyi udvarok. Helyettesítése a megszakadt magyar királyi udvartartás szertartásainak. Egy darab mívelődési történet.

Az udvari személyzetet, Bethlen Miklós emlékirata szerint, Apaffi fejedelemnél első sorban a szolgálati személyzet, testőrség képezte, mely két századra oszlott, az egyiknek palotás testőrök, a másíknak udvari nemesek százada volt a neve. Az első a haza előkelő ifjai, a másodikat nemesek alkoták s polgári és katonai tisztségekre képződtek. A palotások csakis a fejedelem személye körül tettek szolgálatokat. Ha a fejedelem útazott, kilovagolt, kíséretében voltak, egyik a fejedelmi kocsi jobb, a másík annak balfelén. Hasonló személyzettel bírt a fejedelemné is.

A testőrökön kívül feles udvari néppel találkozzunk. Mi végre I. Apaffi fejedelem udvari személyzetét mutatjuk be 1681—86-ról.

Az összes személyzet foglalkozása szerint öt csoportot képe-

zett. Első csoportot a fejedelmi udvar kamarási s apródi személyzete alkotta, hol a legjobb hangzású családnevek jönnek elő. Ezek közül bejáró 20—22, étékfogó 22—26, 1 fő- és 1 alinnyaadó, 6 pohárnok, 5 cipóhántó, kiknek azonban 2 komornyik, 6 asztalinas, 6 pohárnokinas, 2 palota ajtónálló segédkezett.

Bethlen Gábor a főemberek s urak gyermekeiből álló apródait maga lovain merő pánczélosan, azon felül pánczélszorító virágos bársony zubbonyban vagy szorító mentécskében, szkófiummal varrott bársonyos tegzesen, szkófiummal varrott s nyusztal prémezett bársony süvegesen járatta.

Második csoport a fejedelmi udvar állandó személyzete, mely az udvartartást vezette; ezek élén a főudvarmester áll, ki mindig főúr. Ide számítódnak az udvari lelkész, a káplán és kántorok, írkokok.

Harmadik csoportozat a konyhaszemélyzet; egy fő- és egy alkonyhamester, egy fő- és egy alborsoló, kik alatt 10—14 szakács, 4 konyhaajtónálló, 6—7 konyhasáfár s 12 darabont.

Negyedik csoport a szekereszet, lovászat személyzete egy fő- és egy allovászmester felügyelete alatt. Ide tartozott 10—12 lovász, 10—12 kocsis; 2 postásipos, 3 csatlós, 16 gyaloginas.

Az ötödikhez tartozik 6 trombitás, az udvari mesteremberek, sütők, mosók s különböző szolgálattevők. Ezekhez számíthatjuk az udvar zenészeti személyzetét, az udvarbohócokat.

Öltözete még a külső udvari népnek is magyar ruha. Ha a fejedelmi ebéd ideje elkövetkezett, tíz órakor a konyhamester jelentésére a főpohárnok pohárnokjaival az asztalra előbb arany-ezüst fonallal himzett abroszt vetett. Az edények mind ezüstök s legalább szélük meg van aranyozva. Bethlen Gábornál, mint vég hagyománya mutatja, száz ezüst tál járt elő, ezekben befedve jöttek fel az étkek.

A háromféle ivőedény a kupa, kehely és pohár nagy számmal özőnlé el az asztalt. Az öreg ábrám-kupák, a belől aranyozott s kívül czimerekkel, jelmondatokkal feldíszített fedeles és fedeletlen kelyhek, az apró poharak ezüst, gyöngyház és terméskristályból, jáspis és más drágakőfedelekkel tarka szép vegyületet képeznek, melyek mellé a hattyuk, strucz, öz, delfin s egyéb állatokat képező kannák jöttek oly számmal, hogy az asztal egész állatseregletnek

tűnt fel. Mit a pesti múzeum nagyszerű kehely- és kannagyűjteménye fentartott.

Készen lévén a teríték, az étkek felvitelénél a menetet az asztalnak nyitotta meg rárótoll-forgósan, díszre szerelt paripán; utána a konyhamester, kit az étkefogók követtek, kiknek kezében selyemmel varrott asztalkendőkkel átkötött ezüst tálak párologtak. S e szertartás minden fogásnál ismétlődött.

A bejelentésre megjelent a fejedelem. Ha tanácsurak voltak nála, azok léptek ki előbb, utánok a főudvarmester, kinek kezében magánál hosszabb ezüstös nádpálcza. Utána lépdelt a fejedelem és fejedelemné. A fejedelem megjelenésére a főpohárnok egy alópohárnokkal térdhajtások között a fejedelemhez közeledett, egyik nagy ezüst medenczét, másik ezüst korsót, szkófiummal varrott kendőt tartott kezében; előbb a fejedelem mosdott meg, azután a fejedelemasszony. Ha valamely magyarhoni zászlósúr vagy külföldi követ is volt jelen, az a fejedelemmel egyszerre mosdott. Arra az udvari lelkész elmondotta az asztali áldást, mialatt a fejedelem zöld bársony nyusztos süvegét levette, mit végeztével újra feltett. Következett a helyfoglalás. A főhelyet a fejedelem és fejedelemasszony foglalá el egymás mellett; pár arasznyi tér üresen hagyott; azon alól az udvarmester helye következett, ki, miután az urakat leülteté, az ott nem marasztottakat a maga asztalához vezette. A mint a fejedelem leült, egy fegyverhordozó a fejedelmi buzogánnyal háta megé állott. Mikor a fejedelmi pár valamelyike inni akart, a főinnyaadó a borból kis ezüst tányérra keveset kitöltött, a fejedelem szeme előtt megitta, úgy nyújtá oda a kehelyt. A vendégeknek a pohárnokok szolgáltak. Poharat köszönni a vendégeknek, nem mult el soha. Az evőeszközök minden fogásnál kicseréltettek.

Következőleg folyt le Báthori Kristóf 1583-ban történt temetése.

A fehérvári templom fala és kövezete az oltártól a szószékig fekete posztóval húzatott be, melyen a fejedelem címere. A templom terén gyászravatal emelkedett fekete selyemmel bevonva; oldalain a fejedelmi címer fekete papiron. A ravatal párkányán félfontos viaszgyertyák égtek, mellettük 14 darab egy-egy fontos. A ravatal négy szögletén négy gyászba vont szék; a papok, egy

ötödik szék volt a szertartást végezõ pap részére. A ravatal mellett még két karszék egymással szemben könyöklõkkel, egyik a fia Báthori Zsigmond, a másik Báthori István lengyel király követe számára.

A gyászmenetet a fejedelmi udvarból két főúr nyitá meg gyászba vont paripán, egyik aranyos szegélyes nagy zászlót vitt fekete atlaczból, melyen a fejedelem czimere, neve, méltósága s halála napja volt festve és írva; a másik lovag balkezén gyászpaizs, a fejedelem czimerével, jobbában fekete kopja, tetején kis lobogó, szintén czimerrel. Jöttek a papok, kántorok s az országból felgyült nemesség. Ezek után tizenkét gyászba öltözött főúr vitte a koporsót, mind fekete csuklyás ruhában, gyapjas süveggel; kezükben fekete gyertya volt. A koporsó után az új fejedelem, utána a lengyel követ, utánuk a fejedelmi család tagjai, a tanácsurak s udvari nép.

A templomhoz érve, az egyik lovag a kopját a templom falába törte, a zászlót és paizst bevitték a templomba. A koporsót az állványra helyezék, fejéhez fejedelmi süveget, jobbjára fejedelmi pálczát, baljára tört helyeztek. Kezdődött az ének, prédikáció s magasztaló versezetek. Ezek végeztével a koporsó a templom sírboltjába helyeztetett. A szegények közt gazdag alamizsna osztatott.

Kiegészítésül Bocskai fejedelem temetése ünnepélyéből említjük meg azt, hogy a fejedelmi udvartól a templomig a gyalogság sort képezett. A menetet egyházi férfiak nyiták meg, kik magyar halotti énekeket énekeltek; utánuk mentek a megyei és városi követe; ezek után három fejedelmileg szerelt paripa, harczy zene és lovasság kíséretében; utánuk három gyászba borított paripán három ifjú ur, kiknek egyike Magyarország, másik a Bocskai-család, harmadik Erdély czimerét vitte; itt jöttek a tanácsosok, kik után egy fiatal úr lefordított gyászlobogót hozott; a reá következett más három egyike a fejedelmi pálczát, a másik a portától kapott koronát, harmadik kivont kardot vitt; ezek után a fejedelem rokonai jöttek, kik után a nagy halott ezüstbe vert czimerét vivék. Itt hozták főurak a koporsót, mely selyemmel volt takarva. A koporsó legközelében a főuri rend asszonyai, utánuk minden rangú és rendű nők zárják be a menetet. A templomban

Alvinczy Péter prédikált, Rimai János a fejedelem kamarása magyar s Tököly Sebestyén latin oratiót tartott.

A korona alatti Magyarország alakulása.

I. Ferdinánd császárrá választatik. Ferdinánd s a Zápolya-ház végső évei.

Ferdinánd uralkodása elbeszélésének fonala 1556. évvel szakadt meg, mely évben Zápolya özvegyét Erdély Lengyelországból visszahozta s V. Károly császár meghalt. Az első esemény által Ferdinánd az öt évig birtokolt Erdélyt elvesztette, a második esemény útát nyitott arra, hogy a császári korona Ferdinánd fejére szálljon. Alig lehet elhatározni, melyik esemény hagy mélyebb nyomokat hazánk történetében.

V. Károly római császár, a Habsburg-ház fejének tragikus bukása a magyar történetnek egyik kiváló eseménye. V. Károly támogatása nélkül Ferdinánd aligha ült volna a magyar királyok székébe, ő intézte a Habsburg-ház spanyol- és osztrák ága eddigi politikáját. A tridenti zsinat, mint forradalmárt lemondásra, kolostorba vonulásra kényszerítette. Forradalmár egyházi tekintetben, mert a reformatio megállítása céljából reformokat kívánt az egyház terén. Ő sugalmazta azt a politikát, hogy Ferdinánd míg az osztrák tartományokban fegyverrel üldözi a reformációt, Magyarországon a vallásos mozgalmakkal szemben tétlen marad. V. Károly reformok reményében a magyarokat nem kívánta ez oldalról is megtámadni.

Ferdinándot 1557 márczius 19.-én a német birodalom császárnak választja, ez által a császárság a Habsburg-ház spanyol ágáról az osztrák ágra szállott. Az osztrák ág ez időtől a birodalmi segély-seregekkel a török ellen közvetlenebbül rendelkezik, a pápai és spanyol csapatok a reformatio ellen fordíthatók.

Zápolya özvegye visszatérése Erdély fejedelmi székébe Erdélyt a koronától elválasztotta s a protestantismus melegágyává lett. Ferdinándnak kétszeres oka van Erdély visszakapcsolását fegyveres és diplomáciai úton tovább erőszakolni. S céljában két körül-

mény játszik kezére, egyik Szolimán elfoglaltsága a fia által támasztott belzavar által, másik Erdély és a korona alatti Magyarország határvonalának bizonytalansága.

Zápolya özvegyét, mintha végét érezte volna, megszállta az anyai gond, hogy fia, a már nagykorúvá lett János Zsigmond házassága által dynastiája folytatását biztosítsa. Követséget menesztett Miksa királyhoz, mely emlékeztesse, hogy 1551-ben a korona kiszolgáltatása alkalmával fia eljegyzési ünnepélye is végrehajtott I. Ferdinánd egyik leányával. Miksa arra, hogy a császári házból arát nyerjen, hajlandónak mutatkozott, de azon feltétellel, hogy János Zsigmond az általa használt választott király cziméről mondjon le. János Zsigmond igen nagy árnak tartotta s Zápolya özvegye Izabella királyné viszontagságos életét a nélkül fejezte be 1559 szeptember 15.-én, hogy ezen anyai örömét teljesülni látta volna.

János Zsigmond választott magyar király czimmal foglalta el Erdély fejedelmi székét. Követséget indított Ferdinándhoz, mely az anyja által beindított tárgyalást folytassa. A követség 1560 januárius 26.-án a királyt II. János magyar király nevében köszöntötte. Ferdinánd a cím használata ellen tiltakozott s az egyezkedés sarkpontjául a királyi czimről való lemondást tűzte ki s mert János Zsigmond április 1.-ről kiadott útasításában lemondásról hallani sem akart, az egyezkedés megszakadt.

Nádasdy Tamás nádor 1562 junius 2.-án meghalt, a kormány Oláh Miklós esztergomi érsek kezébe esett át. Az érsek, ki Ferdinándnak elejétől legbizalmasabb emberei közé tartozott, változást vezet be az udvar politikájába. Oláh Miklós, a szászvárosi királybíró fia, szűkebb hazája politikai sikerei előtt nem zárkózott el. Már korábban, mert Zápolya ellenében nem tudott egyebet, mint fegyverre hivatkozni, Báthori István nádor kezéből kijátszotta a hatalmat, egyezkedésre terelte. Most a portával békét keres, Erdély példájára a korona alatti Magyarország részéről 30,000 arany adó fejében nyolcz évi béket eszközölt, melybe János Zsigmond birodalma a fennálló határok közt bele lett foglalva. A nyolcz év szeptember 1-től kezdődött.

Azért Erdély visszakapcsolásának gondolata tovább tápláltott, különösen Forgács Ferenc váradi czimzetes püspök, mivel

czímét megvalósítani kívánta volna, tervet nyújtott be, mely szerint Moldva felől, a pártos várurak által volna Erdély megtámadandó. A mint János Zsigmond a támadás szervezkedéséről bizonyossá lett, 1563-ban az egyezkedés folytatását ismét felvette, ez évben három, tekintélyes férfiakból álló követség váltogatta egymást az udvarnál. A fejedelem folyvást szorgalmazza a még 1551-ben eljegyzett ara kezét; a király feltételei, a királyi czim használatáról való lemondást hangoztatja. János Zsigmond Szolimánra hivatkozott, ki neki birodalmát a királyi czimmal adta, de igéri, hogy védnöke halálával kész lemondani. Ferdinánd feltételeihez hozzácsatolta, hogy a fejedelem hagyja el protestáns vallását, Erdélyt vezesse vissza a római egyház kebelébe. Lehetetlenséget kívánt, mert Erdély messzebb ment a reformatio útján, minthogy már megtérhetett volna. Erdélyben a lutheránus vallás már törvény által volt elismerve, most, 1564-ben a református vallás is törvénytett.

Itt állt Erdély visszakapcsolásának ügye, a midőn Ferdinánd érezni kezdte, hogy utódról kell gondoskodnia. Fiát, Miksát 1563 szeptember 8.-án magyar királylyá koronáztatta. A nemzet a trónörököstől sokat várt, a koronázásnál rendkívüli pompát fejtett ki. Mire I. Ferdinánd 1564 július 25.-én, 38 évi uralkodás után, élete 61. évében a trónt fiára hagyta.

Benne a Habsburg-ház s az osztrák birodalom történetének egyik legnagyobb alakja tűnt le. Mint jelentéktelen osztrák herceg kezdte uralkodását, mindjárt első éveiben, a ház és birodalom részére megszerezte a cseh és magyar koronát; élte vége felé a német-római császárságot a Habsburg-ház osztrák ágára szállította. S ez által Ausztriát Európa nagyhatalmassága soraiba emelte. Kétségkívül fényes eredmény egy uralkodó élete folyamán, ki nem hadvezér s nem is kiváló diplomata.

I. Ferdinánd azonban a magyar történelem szempontjából más tekintetek alá esik. Velünk szemben választott magyar király, ki koronázási hitlevelében, koronázási esküjében hittel fogadta, hogy országunk egységét megvédi, Budán fog székelni, alkotmányunk értelmében fog uralkodni. S a végeredmény az, hogy alatta az ország három részre szakadt, egy része török igába került, váraink leromboltattak, Dél-Magyarország térképéről a községek

nagy része eltöröltetett. A korona alatt maradt rész békéjét is csak úgy birta biztosítani, hogy miként Erdély, hűbéri adót fizetett a portának. S hozzájárul, hogy szűkkorlátok közé szorított hazánkban alatta a vallás és polgári szabadság, a nemzet alkotmánya, a koronával megosztott szuverénitása, alapjában megtámadtatott.

II. Az I. Ferdinándtól hátrahagyott Magyarország.

A) A kormány Bécsbe központosítása.

Négy tized alatt mily elszomorító változás. Nagyhatalmi állásunk, önálló királyságunk oda van, hazánk arculata egészen megváltozott.

Ausztria bánt el hibásan velünk, a világrámlat sodort el, menthetnünk magunkat. A mily szerencsés korszakba érkezett Európa, épp oly szerencsétlen időben szakadt reánk Mohács; ebben is találhatnánk némi vigaszt, ha a történet reánk nem olvasná, hogy szerencsétlenségünk főforrása, hogy ott nyugaton, a királyi Magyarország területén, a kor nem szült oly nagy férfiakat, mekkora a veszély volt. A világi nagyok nem álltak a kor színvonalán, az egyháziak legkimagaslóbb alakjai, Oláh Miklós, Verancsis Antal, csak félig magyarok, az aristocratia és papság, a reformatió miatt, két táborban áll.

Az udvar mindent V. Károly szemüvegén át német birodalmi szempontból tekintett, történeti fejlődésünk, nemzeti jellegünkben fekvő erőnk értékét nem ismerte, nem birta felhasználni. S a korona alatt maradt királyság oly alakuláson vitetett át, melyben segítség helyett, terhévé válunk magunknak és másoknak. Mig azután korunkba vissza nem térünk oda, hol elvettük.

Hazánk területe megcsonkított. Bár épségben vette át az országot, alatta az ország három részre szakadt s a korona közvetlen uralma alatt a legkisebb 1222 négyszög mértföld, 37 megye maradt. Az ország politikai, katonai, közgazdasági terheit a megmaradt résznek kell hordoznia.

A török hódoltságnak Budán, az erdélyi fejedelemségnek Gyulafejérvárt van központja : a királyi Magyarországnak székvárosává a törvény Pozsonyt jelölte ki, de sajátlag ott van, hol a királyi

udvar. A nemzeti királyság, a királyi udvartartás termékenyítő, melegítő, lelkesítő fénysugára hiányzott. I. Ferdinánd hol Bécsben, hol Linzben, Innsbruckban tartotta udvarát, bár fogadta, bár a nemzet kérte, hazánkat kerülte. A császár-királyok 1583-tól Prágába tették át lakásukat. Holott a nemzet, mikor a Habsburg-házat trónjára hívta, arra számított, hogy miként Zsigmond és Albert, a hazában fognak székelni.

A dynastia távolmaradása a királyi Magyarország egész kormányrendszerének átváltoztatását vonta maga után.

A kormányzás Bécsbe központosított. A mi magyar kormány-közege meghagyatott, Pozsonyban helyzetetett el. Az osztrák kormányzati rendszerben a polgári közigazgatást a titkos tanács, a legfőbb törvényszéki teendőket az udvari tanács, a pénzügyek kezelését az udvari kamara, a katonai ügyeket a főhadi tanács intézte: hazánk ügyeinek legfelsőbb intézése ezen hatóságok ügykörébe vonatott.

E szerint a külügy, hadügy, pénzügy s ezzel a bányászat és harminczad a nemzet kezéből kivétellett. Csakis a politikai közigazgatás s a bíraskodás terén maradt a nemzet saját ura. Ezen központosítás ellen a nemzet az országgyűléseken s majd fegyverrel kezében nem fog megszűnni tiltakozását felemleni.

Mohács az országos kormányzás élén a nádort, országbíró, tárnokmestert, a királyi tanácsot, az erdélyi vajdát, horvát bánt s a két koronaöri méltóságot hagyta. A megváltozott viszonyok minden országos főméltóság hatáskörét megtámadják.

A nádor, mint Mátyás király formulázta, a király helytartója, az ország főkormányzója, főbírája, fővezére, Pestmegye örökös főispánja azon jogkörrel, hogy az arra érdemesnek 32 telekig adományozhatott. Az első Habsburg-király, I. Ferdinánd, a halál által megürült nádori széket üresen hagyta, a választást mellőzve nádori helytartót nevezett ki megcsonkított hatáskörrel.

I. Ferdinánd Budát otthagyva, mert közelebb feküdt, Pozsonyt emelte székvárossá. Országos hatóságait ide központosította.

A központi kormány Bécsben van. Egyelőre csak magyar cancellárral; mi később magyar udvari cancellária czímmel dicasteriummá növi ki magát.

Pozsonyban I. Ferdinánd még királyi tanácsot állít. Már

következője, Miksa király, királyi helytartó tanácscsá változtatta, az udvari cancelláriától tette függővé.

A tárnokmester hatásköre kir. udvari kamarává alakul. I. Ferdinánd 1531-ben felállította a pozsonyi kamarát, következője, Miksa, 1567-ben a pozsonyi mellett a szepesi kamarát. Feladatuk a királyi jövedelmek kezelése. Élén kamara-tanács, tagjai az elnök, a tanácsosok és titkár, mellettük számvevőség, pénztár, levéltár, királyi ügyek igazgatósága. Szervezete, hatásköre az országgyűlés befolyása alól elvonatott.

B) A közjövedelmek forrásai.

A kamarák különleges megbízatása, a koronára visszakerülő jóságok összeírata, megtecsültetése, megfelelő zálogösszeg fejében újabb adományozásra ajánlása. E végre tanulmányozása a birtokviszonyoknak, a fiágban kihaltak vagy hűtlenségi eseteket magukra vontak jóságai nyilvántartása. Faluról-falura összeírják a birtokviszonyokat, az esedékessé váló vagy vált jóságokat lajstromozzák.

A szepesi kamara felállítását 1567-ben a felső-magyarországi protestáns megyék ellen intézendő támadás tette szükségessé. Az adományozás forrása már nem a honfiúi érdem, hanem a kincstári érdek. Az adományozásra kerülő jóságok bővebb forrása a nótáztatás, fej- és jóságvesztés. A vegyes adományozás, az érdem és bizonyos zálogösszeg reáfizetésének rendszere hozatott alkalmazásba.

A két király között folyó küzdelem a hűtlenségbe esettek egész csapatjának jóságát juttatta új adományozás alá. I. Ferdinánd első hat évében, 1527—32-ben 1142 főúrnak és nemesnek állított ki adománylevelet, melyek egyrésze azonban a Ferdinánd-pártiság nyilvántartása. A bécsi kamara, mint harmadik, függetlenül a pozsonyi és szepesi kamarától, szintén vezeti az adományozások lajstromát. Egy 1588-ki lezárás- és kimutatásból látjuk, hogy I. Ferdinánd s következője Miksa alatt mintegy 60—70 vár és uradalom cserélt gazdát, melyeknek a királpárti Forgács, Thurzó, Nádasdi, Török, Dobó, Báthori és a Balassák lettek új tulajdonosai.

Egy más kimutatás szerint 1557—82. közt 25 uradalom jutott

nagyrészt idegen királypárti birtokába, kik érte 8—10 milliót fizettek, mi mai érték szerint 80—90 millió értéket képvisel.

A bányászat-, pénzrendszer-, pénzverésre való befolyásunk elvonatott. Pénzeinken a latin felírás megtartatott. A hazai pénzveretés tovább foly; Körmöczbányán aranyat, Selmeczbányán, Nagybányán váltópénzt vernek. Miksa király aranyaira saját alakját verette; II. Mátyás aranypénzein királyi koronázási díszben jelenik meg. A pénzverésből keletkező kamaranyereség, mint egyik országos jövedelmi forrás, fennmarad.

A pénzegység csakis az aranyban tartja fenn magát. A denárban való számítás megszűnik. A szomszéd országok pénzei elöntik a hazát. Az uralkodók pénznemei mellett, danczkai garas, dutka, graeczi tallér, saxoniai tallér jönnek forgalomba. Hozzájárulnak az erdélyi fejedelmek pénzei.

I. Ferdinánd alatt még 44 vármegye adózik, következője alatt már 8 kiszakad. Négyféle adónem terheli a népet; a dica, vagy rövás, a kamara nyeresége, mi ez idő szerint portánként 20 denár, de nem soká az előbbivel összeolvad, a koronázási ajándék s a közmunka váltság.

Az adózás alapja, a jobbágyság birtoka, melynek az 1414-ben elvett szabad költözködési joga 1556-ban visszaadatott. A jobbágy földbirtok-állomány ez időben 54,041 kapu számot tesz ki. A fegyveres erő kiállítása, a subsidium beszolgáltatása ezen kulcs szerint méretett ki. S a porták ezen száma 2842 birtokos közt volt megoszolva. Egy portára átlag négy család, vagy 20 lakós vehető fel. Az 51,054 oly porta közül, melyek birtokosai névszerint ismeretesek, 12% egyházi, 7% királyi, 2% városi, 7% földesúri birtok, vagyis 1864 család kezében 40,119 porta központosult. Az 1609.-ki 62. t.-cz. szerint egy porta 4 telek, annyi ökrös jobbágy, vagy 12 zsellérház. Egyes kapu után egyelőre 3 porta, majd 5 porta. I. Leopold alatt már 10 porta vettetett ki.

Az udvar részére civillistáról gondoskodva nem lévén, mit a polgári és katonai kormányzat fel nem használ, arra az udvar tart igényt.

Az adózás terhe a jobbágyon, a honvédelem terhe a nemesség vállán hagyatott: nemcsak személyesen tartozott felülni, hanem jobbágyság arányában a király zászlója alá fegyvereseket volt

köteles vezetni: a megyék saját zászlójuk alatt jelennek meg, az alispán vezeti. A seregbeli rangfokozatok; országos főkapitány, ezredes, kapitány, hadnagy, mi a mai századosnak felel meg.

A közlekedés könnyítésére behozatott a posta-rendszer. I. Ferdinánd Taxis Mátyás bécsi udvari postamester által állandó postavonalat állított, 1530-ban egyelőre Béctől Pozsonyig, mi csakhamar az egész királyi Magyarország területére bevezettetett.

C) Az egyház s az anyakönyvek vezetésének az egyháztól való felvétele.

A legmélyrehatóbb intézkedések az egyházi téren történtek. Az esztergomi érsek, a király fő-cancellárja 1536.-ki törvényczikk alapján Magyarország primásává lön. A primások az udvari politika szolgálatába állanak, de alig lesz primás, ki egyszersmind nem hazafi. Esztergomnak a török által 1543-ban történt elfoglalása után 1824-ig székhelye Szombathely marad, hova a prepost által megmentett érsekségi és káptalani nagybecsű levéltár is költözött. Mi jelenleg a primásnak Buda, az lett azon időben Pozsony.

Az egyház az állami ténykedések hatáskörébe nyomul az anyakönyvek behozatalával; az egyház vette vezetésé alá. A korábbi időkben anyakönyveket nem vezettek. Az anyakönyvek vezetését Anglia 1538-ban, Franciaország 1539-ben rendelte el. A tridenti zsinat (1545—1563) a katolikus egyház egész területére elrendelte, de egyelőre csak a keresztelestől és esketéstől. A halálozás felvétele a század vége felé fogja venni kezdetét.

A tridenti zsinatig a házasságok jogi érvénye nem volt a pap esketésétől függővé téve, de akadtak emberek, kik magukat házasságnak adták ki, pedig nem voltak azok s viszont, kik házasságok voltak s megtagadták. A tridenti zsinat elrendelte a szószékről való kihirdetést s az esketésnél a tanúk jelenlétét. Angliában, Magyarországon nem hirdettetett ugyan ki, de 1564-ben nálunk is életbe léptetett.

III. Az alkotmány maradványa s a nemzet küzdelme azok fentartásaért.

A) Az akkori társadalom.

A mint a nemzeti királyság megszűnt, az új királyi hatalom elejtette a nemzeti eszmét. A nemzeti lobogót az ellentállásra képebb főnemesi osztály lobogtatja nagy áldozatok árán. A királyi hatalom és erőforrásai a hazán kívül, Bécsbe összpontosítottak, mi az alkotmányból fennmaradt, kétszeresen drága lett a nemzetnek.

Gróf Széchenyiként Ausztriával vegyes házasságra léptünk. S már a mézeshetek meglepő csalódásokra ébresztették a nemzetet. Önmagában keres erőforrásokat a fennmaradás ösztönéhez.

A vegyes házasságban az erősebb fél a gyengébbre vallását erőszakolja, ha nem sikerül, a gyermekek elkeresztelése által érvényesíti. A politikai vegyes házasságban a vallási és politikai hit körüli áttérés forogna csak kérdésben. I. Ferdinánd kora az érdekházasság eszmekörében kívánt mozogni. Az a kor az érdekházasság, a férjnek a hozomány feletti jogát tanulmányozza s végeredménykép oda jutott, hogy a hozomány ingatlanait magára tábláztatta. Hogy a felvett képletből fejtsük ki a nemzet állását, a nemzet az ingatlanok, az alkotmány, a haza és szabadság-szeretet fegyvertára kulcsait nem akarja kiszolgáltatni. A társadalom az alkotmány sáncaiba veszi magát.

A Habsburg-háznak örök szerencsétlensége marad, hogy a Spanyol trónon ült, politikai kátéját a spanyol trónon szerkesztette, a római elem azon népe felett, melynek szívéből a klerikális kormány a nemzet, a haza érzelmét kipusztította, a nemzetet elsatnyította. Ezért nem bírt meggyökerezni Németországon, ezért simul össze oly nehezen Magyarországon, hol a nemzeti individualismus marad az állami erők kiapadhatatlan örök forrása.

I. Ferdinánd tanácsosai azon kezdték, hogy várainkat katonáikkal rakták meg, azok védelmét idegen kezekre bízták. A haza földének legfontosabb pontjait, a védelmi támpontokat elvonták a nemzet lába alól. Zrinyi Miklós a török ellen való „Áfium“ című munkájában a következő szavakra fog fakadni: Buda fel-

adására Nádasdit idegenek kényszerítették, Temesvárral Losonczy idegenek miatt vész el; Lippát, Esztergomot, Egert, Tatát, Pápát, Erdődöt, Győrt idegenek adják fel, Kanizsát idegen árulja el.

A segélyül behozott spanyol és olasz katonaság mintha Montesquieut olvasta volna, mely szerint a várak, erődítvények a monarchiák postulátumai; a despotismus, mert senkire sem meri bízni, azok lerombolásában keresi a fegyelem garantiáját.

A haza földjét barát, ellenség támadja. De sohase bizonyult be világosabban, hogy nem a közös nyelv, közös származás, hanem a közös érdek utalja egymásra egy ország lakóit; hogy Magyarország egységes vízmedenczében, a Kárpátok örmai határolásában az egységes Magyarország alapfeltételei örök időkre le vannak rakva. Támadóink nem számítottak azzal az erős tényezővel, hogy a magyarnál, mint rokontalan népfajnál a haza és nemzet fogalma, a hazaszeretet érzelme, a nemzeti együttérzés tudata hatalmasabb kifejlődésre jutott, mint Európa többi népénél.

A nemzet ezen elhagyatottságában s ős hazája, állami önállósága, alkotmánya megtámadtatásában önbizalmára támaszkodott. Hazai kormány hiányában sorsát maga kezdte intézni. Osztályt osztálylyal, vallást vallással, pártot párttal kísértének szembeállítani; nem akarják, vagy nem képesek belátni, hogy a haza megtartása, az alkotmány fentartása, a nemzet létjoga védelmében a nemzet osztatlan marad s ha ezek bástyái fölé a vészjel kitűzetik, a nemzeti színek lobogója alatt egy tábor a nemzet. S nem hiszik, ha társadalmi úton nem boldogulnak, ha a passiv ellentállás nem segít, ott lesz az ultima ratio, a fegyver.

I. Mátyás kora hatalmas társadalmat, gazdag családokat hagyott hátra. Halálától félszázad alatt korának aristocratiája nagy része letűnt, az Újlakiak, bazini és szentgyörgyi grófok, Gerébek, Kanizsaiak, Losonczyak, Drágfiak sirjaik felett már lefordított címerük hirdeti volt nagyságukat. A Zápolyák letűnő félben állnak. De fennmaradtak a Perényiek, Bánfiak, Zrinyiek, Batthányiak, Nyáriak, Nádasdyak, Serédiek, Forgácsok, Révaiak s kik nemsoká Erdély fejedelmi székére emelkednek, a Báthoriak, kiknek 1552-ben már 19 megyében van birtokuk.

I. Ferdinánd és következője 1557—1582-ben 25 uradalmat adományoztak el zálogösszeg fejében, de a családok még elég

gazdagok, hogy megváltásáért a haza egy darab földjét; Thurzó Ferencz, Balassa János, Nádasdi Tamás, Dobó István, Serédi Gáspár, Balassa István, Forgács István, Török Ferencz nyerne az emelkedésre támpontokat.

A török hódoltság sok nagy birtokot elnyel, sok nagy családot szállított alá; a Zápolya és I. Ferdinánd közötti küzdelem alatt sok nagy birtok cserélt urat, a gyors változás családokat buktatott, családokat emelt; a nézetek a nemzeti királyság eszméje és a Habsburg-ház iránti hűség érzetében hosszasan megoszlottak, de mindeniket hazájának szeretete fanatizálja.

I. Ferdinánd behozza a címeket, mit a független Magyarország nem akart ismerni. A nemes, nemzeti és vitézlő ősi cím mellett egy sereg rangfokozatos új cím nyer alkalmazást, melyeknek egy részét nyelvünk nem is kívánta honfiusítani. Az egyháziak honorabilis, venerabilis, reverendus, reverendissimus, a polgárok prudens és circumspectus, a nemesség generosus, egregius, a főnemesség, aristocratia spectabilis és magnificus címmel tiszteltetnek meg az okmányokban. Az okmányok útján a címek behizelgik magukat. De a báró, gróf, hercegi cím iránt még tiltakozik a nemzet egyenlőségi érzete. Minden cím különbség mellett, a szívekbe van vésve Werbőczinek az a passusa, egy nemesnek sincs több, egynek sincs kevesebb joga. Alsó és felsőbb osztály mélyen érzi, hogy kiváltságos helyzetének forrása a nemesi testülethez tartozás nem személyi szerzemény.

Lengyelország a nemességet a birtokhoz kötötte. Nincs birtok, oda a nemesség. A nemesi kiváltság megtarthatása oda aprózta a birtokot, hogy lengyel szőlással kifejezve, ha a kutya a birtokra feküdt, farka a szomszéd telkét érte. A kis nemesség a nagyokkal polgárharczokat vívott. Nálunk cím, a jóságárány senkit sem indít a vérség, a testületi egység megtagadására. Ebben feküdt az akkori társadalom tömörsége, a nemzet fennmaradásának egyik erőssége.

A társadalmi életet, a közszellemet a nagy családok intézik. Mert a társas összejöveleteket az udvar nem nézi jó szemmel; divatosá lesznek a hét megyére szóló lakodalmak, keresztelők és temetkezések. Legnagyobb földbirtokosok a Báthori-, Perényi-, Serédi-, Bánfi-, Homonnai-, Nádasdi, Bebek-, Balassa-, Drágfi-,

Zrinyi-, Battyháni-, Török-, Ország-, Nyári-családok, kik az ország egy nagy részét bírták. Legnagyobb birtokosok a Báthoriak, kik a jobbágy-vagyon 11 százalékát, 4299 portát bírtak; utánuk következtek a Perényiek 1484, a Serédiek 1446, a Bánfiak 1397, Thurzó Elek özvegye 1273 portával. Utánuk következett 11 család, kiknek mindenike 500 portánál többet bírt s egy 18,056 porta a jobbágy-birtok 45 százaléka 16 család kezében van. Kie a föld, azé az ország, ez elven az ország sorsa a nagy családok kezében van. Ők állítják a haderőt, viselik a tisztségeket tiszteletdíjért, egy főispán évi 200 magyar forintért. Ez idők szellemét nem lehet hibebben festeni, mint azzal, hogy legmagasb vágyak az erdélyi fejedelmi székbe juthatni s onnan Magyarországot az udvar beolvasztási politikája ellen forradalmi hangulatban tartani s ha kell, csatára vezetni. E családok adják Bocskait, Bethlent, a Báthoriakat, Rákócziakat, Thökölyt, kik a nemzet életére döntő befolyást foglalkoznak gyakorolni.

IV. A közelet. A megyék, országgyűlések, a korona és koronázás.

A török hódoltság mind külebb tolja határait. Minden megyével, vidékkel várak, uradalmak, kastélyok, nemesi udvarházak esnek a foglaló kezébe. A nemesség felvidéki birtokára, vagy a szomszéd megye területére menekül. Központi hazai kormány hiányában a birtokosság önvédelemre van utalva. A nemzet Erdélybe, vagy a királyi Magyarországra szorult össze. Az összetartásnak oly magas fokra hágott érzése fejlett ki, a melyet történetünk eddig nem ismert.

A török meg-megújuló hadjáratok, a támadó és védelmező csapatok s az udvarnak alkotmányunk ellen intézett támadásai a nemzetet önkormányzásának kifejtésére utalták. Mint szoktuk mondani, a nemzet az alkotmány sánczaiba vette magát. Minden megye külön tartományná, külön bástyává alakul.

Honnan megyéink fogalmát vettük, Franciaországban a központosított kormány a megyei életet már lejáratva. Nálunk most domborodik ki értéke. Az állami kormány teendői egy részének birtokába ül. Szervezik a községeket 12 esküdttel, bíróval az élén.

Kifejlik a korunkra lejött megyei rendszer. A közjogi helyzet megváltozásával nemcsak autonómikus hatáskörét kezdte kiterjeszteni, hanem közjogi functiókat is ragadott magához s ez által, mint kifejezik, az alkotmány védbástyaivá lesznek. A megyék megkapják azt a tartományszerű hatáskört, mely Európában egyetlen volt a maga nemében. Mert a haza feldaraboltatott s a török hódoltság a haza egész területét fenyegette s a koronától oltalmat nem várhattak, ha már a haza nélkülözötte a kellő védelmet, a megyék legalább önmaguk védelmét kívánták szervezni. Ez időtől a megyegyűlések kis országgyűlések, a megye törvényhatóság.

A mily mértékben nyilvánult a hatalom részéről a beolvasztási törekvés, a megyék is azon mértékben terjeszkedtek a maguk hatáskörükben, míg a következő hatáskörrel ruházták fel magukat.

Részesei a törvényhozásnak követeik által, alapították a követ-útasítási s visszahívási jogot, mi által fentartották a közszellemet s az országgyűlések felett állandó ellenőrzést gyakoroltak.

Végrehajtó hatalmat gyakoroltak, a mennyiben a szentesített törvények csak a megyék közvetítésével hajthatók végre. Végrehajtják a kormányrendeleteket, de ha törvényellenesnek tekintik, azok végrehajtását felfüggesztik; azok ellen felterjesztéssel élnek s ez által az aranybulla záradékát békésebb színben igénybe veszik, vagy tisztelettel félreteszik. Beszedik az adót, végrehajtják az ujonczozást, vagy esetleg megtagadják.

A megye a törvény korlátain belől szabályrendeleteket alkot, mely a megye minden lakosát kötelezi. Tisztviselőit, az alispánt 1548-tól maga választja. Magukhoz vonták az alispánválasztási jogot, kiket eddig a főispánok nemcsak kineveztek, hanem részben fizettek is. Van székhelye, pecsétje, címere, a hadi adó mellett házi pénztára. Később székháza, de azért a fő- és alispán, szolgabírák hivatalos teendőiket saját lakhelyükön, vagy a megyét koronként bejárva végzik. Van pallosjoga élet, halál felett.

Ha a vármegyék bástyái, az országgyűlés vára volt alkotmányunknak, a nemzet nem szünt meg hozzá ragaszkodni. Nem kíván többé rákosmezei országgyűléseket, de ragaszkodik az alkotmányosság azon jogelvéhez, hogy a törvényhozás egyik tényezője a király, az szentesíti a törvénycikkeket s vetojoggal élhet, de az adó és ujoncz megszavazása vagy meg nem szavazása a tör-

vényhozás másik tényezőjének, a nemzetnek szintén feladhatatlan jogköre. Ezzel szemben I. Ferdinánd azon óhajának kezdett kifejezést adni, hogy az adót az országgyűlés megszavazása nélkül szedhesse. 1545 novemberében a főpapokat és szomszédos főuraikat Bécsbe hívta, tőlük az adó megajánlását kívánta; de a meghívottak határozottan kijelentették, hogy a közadók megajánlásáról csak országgyűlésen lehet határozni. Így hívta össze Ferdinánd 1546-ban az országgyűlést. Tizenkét év múlva, 1558-ban újra tanácsosaival kívánta az adót megajánltatni: megint kénytelen volt más évre az országgyűlést összehívni.

A Rákosmezei ösgyűlések helyébe az országgyűléseknek parlamenti alakot kívántak adni s a szólásszabadságnak biztosítékokat igyekeztek szerezni. I. Ferdinánd alatt, az 1563.-ki törvények meghatározzák, hogy az országgyűléseken a megyéket, városokat, káptalanokat követek képviselik, a főrendek személyesen hivatnak meg. Törvénybe iktatták, hogy a *salvus conductus*, a *menvéd*, mit a nemesség nemcsak személyére, de háznépére, szolgálira nézve is élvezett, az a jog, hogy személyükben, vagyonukban háboríttatni nem fognak, a követek részére is biztosíttassék. A világi és egyházi főrendek karoknak, a megyék és városok követei rendeknek kezdenek neveztetni. II. Mátyás alatt, 1608-ban az országgyűlés alkotó részeiről tett fennebbi határozatokat ismételve törvénybe iktatták.

Az országgyűlés helye többnyire Pozsony, vagy Sopron. A karok és rendek együtt tanácskoznak, az alsó- és felső-ház csakis 1681-ben válik el. A törvényhozás nyelve latin marad.

Horvátország és Szlavonia külön tartományi gyűléseket tart, végzéseket hoz. A magyar országgyűlésen a bán ítélőmestere képviseli. Országgyűléseink nem annyiban törvényhozó, mint sérelmi országgyűlések, melyek sorát az 1535.-ki nagyszombati gyűlés nyitja meg. Ha az alkotmányon ejtett sebeket nem is képesek gyógyítani, fentartják a nemzet bátorságát, ébrentartják a közszellemet, táplálják a lelkesedést, a hazaszeretetet, a jobb jövő iránti reményt és bizalmat.

Alkotmányos állami életünk garantiái közt a királyválasztás joga s a koronázás ünnepélye magaslik ki. Ez volt a nemzet feltékenységének másik fő tárgya. Közjogunk szerint a magyar trónon

csak a nemzet által megválasztott s megkoronázott király ülhetett. A magyar király, mielőtt a koronát fejére tehetné, koronázási hitlevelet ad ki, melyben az alkotmány megtartását igéri s arra esküt tesz le. A Habsburg-ház így, választás és koronázás útján lépett a magyar trónra. A hitlevél és eskü II. Mátyás óta törvénybe iktattatik.

A koronázás a nemzet részéről a királyi hatalom, a király részéről a nemzet alkotmánya elismerése. A nemzet e felfogásától még szenvedések árán sem tágitott, a hatalom többször megkísérelte e felfogástól eltérni, de a nemzet szívós kitartása mindannyiszor diadalmaskodott.

Mohács után Perényi Péter, az egyik koronaőr, a koronát előbb Szapolyai Jánosnak, csakhamar I. Ferdinándnak, mint választott királyoknak szolgáltatta ki, koronázás végett. Perényitől másodszor is Szapolyaihoz, utána nejéhez Izabella királynéhoz került, ki Budáról Erdélybe hozta. Ki azt a kényszerhelyzetnek engedve, a kolozsvári nagy templomban I. Ferdinándnak ünnepélyesen átadta.

Itt következett be a Habsburg-ház alatti, az első ünnepélyes koronázás 1563-ban.

A trónörökös volt megkoronázandó. Miksa király az oltár lépcsőjén, térdén fogadta az ország primása kezéből a fejére tett koronát, a királynénak csak vállát érintette. A veszprémi püspök házi diademot tett fejére. Ezúttal koronázási ajándéku kapunként 2 forint rovatott ki, mi később 25,000, majd 50,000 aranyban állapították meg.

A mint a koronázás lefolyt, I. Ferdinánd a koronát Prágába vitette. Ez által a sejtett gyanu, hogy Magyarország a német császárságba olvasztatni céloztatik, a nemzet kedélyét megragadta. A dynastia iránti bizalom megrendült. Kezdetét veszi a korona vándorlása, a nemzetnek a koronához való fanatikus ragaszkodása.

I. Ferdinánd után a régi Magyarországnak csak romja maradt fenn. Birodalom alkotási törekvéseinek feláldozta önállóságunkat. Rómát utánozva, imperiumot akart, Róma civilisatori szelleme, felolvasztási ereje nélkül. Számításon kívül hagyta tartományai, Cseh- és Magyarország kulturális és közgazdasági érdekeinek ápolását, az egymásra támaszkodás érzetének kifejtését. Velünk szemben, alkotásait nálunk nélkül intézte. Előbb Báthori István,

később Oláh Miklós a tanácsosa. Egyiket sem fogadhatjuk el a nemzeti érzület jelzőjének. Báthori méltatlan unokája Mátyás király Báthorijának, de méltó fia a jobbagyság leigázójának Ulászló alatt, ki Szapolyaival szemben csak ágyura tud hivatkozni. Oláh Miklós, a primás, Oláhországból származott be, atyja szászvárosi királybíró, vérében nem sok magyar vér lüktetett.

Mi minket érdekel, felébresztette, mi fentartott, nemzeti önérzetünket s mi századokon át szenvedéseknek fog kitenni, egy álláspontot teremtett, mely a koronát és nemzetet egymás iránt elhidegítette, mit csak hosszas, kölcsönös szenvedés, közös vesztes fog jóvá tenni. Ha I. Ferdinánd hazánkat nem kerüli, a nemzetben rejlő erőforrásokat felhasználja, nem kívánja hazánkat hódítmánynak tekinteni: Ausztria szerencse csillaga nem homályosult volna el.

A tévedés megtörtént. Nélkülünk, ellenünk kísérlette meg Magyarországot reconstruálni. Hét forradalomnak, a birodalom nagyhatalmi állása megrendülésének kell következni, míg korunk belátja, hogy I. Ferdinánd szervezkedései, még birodalmi szempontból is, mily téves alapra voltak fektetve.

NEGYEDIK FEJEZET.

Európa s nemzetünk küzdelmei a vallás- szabadságért.

A bécsi, nikolsburgi, linczi, vesztfáli béke koráig.

(1570—1648.)

I. Az ellenreformatio s a szent liga.

Európának egy nagy eszmeharczába sodortatunk. Bomlik a római birodalom, bomlik a római vallás. A keleti vallás kiszakadása után a latin sferából kiszakadni indul a germánság. Huss Jánost 1415-ben megégetik, de azért 1517-ben fellép Luther Márton s beindítja a reformációt.

Századokon át a hit uralkodott az emberek lényén. Az üdvözülés volt az élet célja. A nép lelki örömét lelte a munkában, nélkülözésben, szenvedésben. A pápai székre Borgiák, Mediciék jönnek. A vatikán elvilágiasodott. Véreik hercezekké lettek. Mégsem siralomvölgye mindenkinek a föld, gondolni kezdte a nép magában. A népnél megcsökkent a vallásos kegyelet. A felsőbb rétegek kedélyét elfogta a vizsgálódás ingere. A tekintély kultusza megrendült s a csalhatatlanságba való hit már nem nyugtatta meg a lelkiismeretet: felébredt az egyéni szabadság érzete. A világiak a klerussal szemben állást kezdtek foglalni. Franciaországban és Angliában a földbirtok $\frac{1}{5}$ -de, Németországban $\frac{1}{3}$ -da a püspökök, kolostorok kezében.

Luther Márton augusztinus szerzetes, pap és hittanár a vatikán bűnbocsátó levelei árulása ellen érzelmeiben fellázadt s 1517 okt. 31.-én 95 tételét a wittenbergi vártemplom ajtajára kifüggeszti. A merész lépés proklamációképp hangzott. A birodalmi gyűlés Luthert megidézte, vonja tételeit vissza s mire elhangzott történelmivé lett nyilatkozata, miképp másképp nem tehet, meg volt az eszme martyr-jelöltje s arra Sweizban Zwingli Ulrik zürichi lelkész 1519-ben

Luther zászlója alá sorakozott. Kezdődött a reformáció s míg VII. Kelemen Pápa és IV. Károly római császár a felett vitakoztak és pedig a csatamezőn, kit uraljon Felsőolaszország, az alatt az új vallási áramlat mind több hivet vonz magához. Poroszország nagyban felkarolja. A császár Ferdinándot képévé nevezte, Speierben ismét birodalmi gyűlés tartatott, hol végzéssé lett, hogy engedjenek az áramlatnak szabad menetet. Majd tiltó rendszabály kél. Az új tan követői ezen végzés ellen tiltakoznak, protestálnak s a protestáns nevezet közkeletűvé vált.

V. Károly Nürnbergben 1532-ben birodalmi gyűlést tartott s a lutheránusoknak szabad vallás-gyakorlatot biztosított. Franciaország sem kívánt távol maradni. Kálvin János Genfben 1536-ban újabb hittani elveket hoz szőnyegre. A francziák után az olaszok is előállanak. Socinianus Olaszországban az Isten egységét kezdte prédikálni.

Nálunk Luther fellépésétől hat év mulva Budán törvény keletkezik, mely a lutheránus vallás követőire fej- és vagyonszétést, 1525-ben máglyárvetést hirdet, de azért a német lakta Szepességben, Erdélyben, hatalmasan terjed. A mint Kálvin 1536-ban fellépett, vallása a fajmagyarság felekezetévé lett. S a mint az erdélyi fejedelemség alakulni kezdett, a szent szövetség ellenében fellépett az istenség egységét hívő unitárius vallás, s következett a reformáció elleni fellépés.

A reformáció kezdetét 1517-től Luther, az ellenreformációt 1541-től Loyola fellépésétől, a jezsuita-rend megalakulásától számíthatjuk s most, midőn a rend lefedett sisakkal vonult be hazánk története színpadjára, alakulása, szervezete, figyelmünket igényli.

Loyola Ignác a katolicizmus szellemének megifjítása céljára, egy rend alapítására vállalkozott, tán magának sem volt sejtelve, hogy társaságából egy vallásos és politikai hatalom fog fejlődni, mely előtt az uralkodó-házak titkos ajtóit meg fognak nyilni s a világi ministerek befolyását az uralkodóknál megmástitja. Egyelőre csakis a középkori lovagrendek mintájára, mely a czellai élet, engedelmesség s a vallás ügyéért harczolás fogadalmán alapultan, egy papi társaságot tervelt, fegyver viselés nélkül, mely 1540 október 27.-én nyert megerősítést, élén generalissal, kinek a társaság minden tagja vak engedelmisséggel tartozik; egy admo-

nitorral, ki ténykedését ellenőrzi s egy congregatióval, mely nyolcz napi elzártság és böjtöléssel való előkészület után a generalist és admonitort választja.

A rend szervezetének alapeszméje a fegyelem, a függés érzetének visszaállítása az egyházi és állami intézmények rendjében. Eszközei a papi szónoklás, oktatás és gyóntatás. Célja a katholicizmus felifjítása, a pogányok térítése, az eretnekek az anyaszent-egyház kebelébe visszatérítése. Mind ártatlan cél, csakhogy a keresztény vallásnak a pogányok közt terjesztése, az eretnekeknek a katolikus egyház kebelébe visszatérítésének eszméje, fegyveres ellenreformáció szervezésévé változik, mely az inquisitio rémes eszközeitől sem fog irtózni, mert a cél szentesíti az eszközöket. Vagyis mint Ránké magát kifejezte: a jezsuita-rend a protestanosok ellen való küzdelemre szervezett intézmény, a háboru intézménye volt.

Midőn azt mondjuk, hogy az ellenreformációra vállalkoztak, felkivánjuk költeni a gondolatot, hogy az ellenreformáció az emberi szellem, az európai szellemi élet egyik legóriásibb forradalma. Egyik részről a vallási és politikai reformok fejlési processusának elébe állása, a másik részéről a fejlődés törvényének győzedelme. Mikor az ellenreformáció megindul, Németországnak $\frac{1}{10}$ -de, Ausztriának csak $\frac{1}{30}$ -da volt már csak katolikus. Ezzel kíván szembe szállni. S bár a visszatérítés az alkalmazott üldözések, sanyargatások, kínzások, vérontások daczára sem sikerül: annyi eredményét nem tagadhatjuk, hogy a reformáció tovább terjedését megakadályozza.

A jelszót a tridenti zsinat adta ki, mely 1545-ben hivatott össze s 1563-ban záratott be s így az időközben történt megszakításokkal 18 éven át ülésezett. Egy nemzetközi zsinat, melyben a magyar klérus több tagja is részt vett. V. Károly császár nézete szerint célja lett volna a nyugati egyház kebelében oly reformok keresztülvitele, melyek alkalmasok lennének a reformáció által beindított szakadás megszüntetésére.

A tridenti zsinat, melyre annyit szokás hivatkozni, egyelőre a reform szükségessége irányában haladott. A mit Anglia és Franciaország már megkezdett, az egész nyugati keresztény világra kiterjesztendőleg elrendelte a keresztelés és esketésre nézve az anya-

könyvek vezetését; a házasságkötésnél a szószékről való kihirdetést s az esketésnél a tanúk jelenlétét. Ez által benyomult az állami ténykedések terére, mit az államok később a polgári házasság s az állami anyakönyv-vezetés elrendelésével semmisítenek meg.

Folyamának tizedik évében, 1555-ben Caraffa János Péter, az inquisitio szervezője ült a pápai székre, mint IV. Pius pápa. Dogma, ritus reformjáról többé szó sem volt. A magyar klerus tagjai ajánlatba hozták, a szakadás egyik főpontja, az urvacsora két szín alatt kiszolgáltatásának elfogadását, szóba hozták a protestánsok módjára a papi nötlenség megszüntetését: a zsinat a reformkérdések előtt kitért, az olasz és spanyol ultramontán főpapok a szabadabb gondolkozásukat leszavagták. V. Károly császár reform-követelésében csalódva, a másik évben 1566-ban trónjáról lemondott, bánatában meghalt. A zsinat az ellenreformáció áramlatának adta át magát s 1563-ban „átok az eretnekekre“ kiáltással oszlottak el a szeretet vallásának főpapjai. E felkiáltásban száz évig tartó üldözés, inquisitio, kínzás, emberirtás, vallásháború szenvedései rejlettek.

Miksa király.

János Zsigmond, Báthori István erdélyi fejedelmek
alatt.

(1564–1576.)

I. A római császárságnak a Habsburg-ház osztrák ágára szállása.

Közép-Európára nézve egész világesemény, Magyarországra nézve végzetes fordulópont.

Mohács után, a midőn az ország nyugati része Ausztria hercegét és Csehország királyát János királylyal szemben királylyá választotta, a római szent birodalom császári méltósága a Habsburg-ház Spanyolországban uralkodó ágánál volt. Ferdinándban, a török által szintén fenyegetett két ország uralkodójában szövetség

kerestünk a közös ellenség ellen. Azon nézet vezette híveit, hogy miként az előtte uralkodott királyok a hazában, mint leghatalmasabb országában fog. székelni, ígéret maradt.

Ferdinánd élete vége felé a dinasztia politikájában nagy fordulat állt elő. V. Károly császár és spanyol király, ki uralkodása első éveiben a pápát és a francia királyt fogságba ejtette, rokonszenvezett a reformációval s a helyzet urának hitte magát. Azonban szervezkedett a jezsuita-rend s még le sem folyt a tridenti zsinat, arra ébredt, hogy politikáját a vatikánnak és klérusnak Nagy-Károly császár által felvetett álláspontjára többé viaszszoritani nem lehet. A reformatio terjedése megakadályozhatása érdekében reformokat kívánt volna behozatni s miután nem sikerült, császári méltóságát letette, a gustei kolostor mellé, összefüggésben a kolostor templomával, hogy abban misét hallgathasson, pompás palotát építtetett, 1557 febr. 3.-án beköltözött, a világtól félrevonult, trónra fia következett, de már nem mint a Habsburg-ház feje, mert a ház osztrák és spanyol ágra szakadt. A Habsburgok eddig egységesnek nézett birodalmából a spanyol ág nyerte Spanyolországot, Németalföldöt, a burgundi grófságot, az olasz birtokokat, a spanyol gyarmatokat; az osztrák ág az osztrák örökös tartományok mellett kapta Csehország és Morvaország trónját, a római császárságra való igényt. E megosztás s V. Károly császár lemondása következtében I. Ferdinánd 1557-ben császárrá választatott. S ez által a Habsburg-ház családi politikájának súlypontja Ausztriára esett át.

Nemcsak reánk nézve, de Közép-Európára nézve is messze kiható változás. Ausztria három század múlva visszamegy keletkezése politikájára nemcsak, de élére veti magát. A Habsburgok Ausztriája, mint Welf, mint pápaellenes ország keletkezett. Most Németország Stauf-pápaellenes része protestáns lett; Ausztria a reformációt nem pártolja s ez által a német elem egyházi és politikai mozgalmával szembe jut. S a császárság átszállása nem kevesebbet jelent, minthogy missióját a német nemzettel, mint a római szent birodalom tagjával szemben érvényre kívánja juttatni.

Még ha csak a császárság szállana vissza. De azóta a római császárság Spanyolországban más légkörbe jutott. A császárságnak a spanyol ágról az osztrák ágra szállása nyomán jött a spanyol szellem, jönnek a szellem képviselői. Az akkori spanyol szellem

nem latin, nem olasz vagy francia, egy keresztény és arab keverék, a Spanyolországba szakadozott és lakott arabokkal való érintkezésből való képződés, melyben az absolutismus és inquisitio fogantatott.

Ausztria már kezdetben a régi római imperium mintájára alakult, tartományi rendszerrel. Nem akart nagynémet lenni; a latin sfera satellese lett. Keletkezése, különösen nekünk védgát lett a nagynémet áramlat ellen, de szervezése befejezetlen maradt. Már a Habsburg Rudolf után jött császárok nem annyiban német fejedelmek, mint római császárok. S most még a spanyol szellem is hozzá jön, mely nemcsak az udvartartást, a kormányzás eddigi rendszerét is átváltozással fenyegeti annyira, hogy hadvezérek, diplomaták, ministerek spanyolok, olaszok lesznek s a világi elemnek csak másodrangú szerepkör jut. Ausztria, Magyarország érdeke a római imperium érdeke előtt háttérbe szorul.

Bele élük magukat a gondolatba, hogy az egységes vallás az egységes európai állami és társadalmi szervezet megvalósításának letéteményesei. A császárság Vater und Haupt der ganzen Kristenheit czímmel él. Németnek születnek, olaszul társalognak, spanyol divat szerint öltözködnek.

II. Miksa trónra lépése s az imperiumba kapcsol- tatás kísérlete.

Miksát az osztrák történezsnet Habsburg Rudolf után a ház legzszeniálisabb tagjának hirdeti. Spanyolországban élte le ifjúkorát, nagybátyja V. Károly császár udvarában. Férfikorában jelenik meg mint trónörökös. S ez igénye nagyon későn kezd valósulni, mert nem osztja atyja politikáját, miért igen népszerű.

Atyja nem barátja a reformatiónak. Örökös tartományaiban irtja, üldözi, Magyarországon tiltja, de nem üldözi. Miksa nem akar a nagynémetektől elszakadni, nemcsak protestáns barát, de útjában van, hogy lutheránussá legyen, mint a nagynémetek. Miksa mint protestáns barát tér haza. A protestáns német fejedelmekkel barátságban élt. A katolikus ünnepektől visszatartotta magát. Pfansir protestáns hittérítőt udvarában tartotta, mi ellen

atyja határozottan fellépett, eltávolítását kitagadással való fenyegetéssel követelte. Lemondott a lutheránussá létéről 1560-ban, de azon feltétellel, hogy atyja eszközölje ki a pápánál, legyen templomi nyelv a német, engedtessek meg a két szín alatti áldozás, különben nyíft átlépéssel fenyegetődött, mi népszerűségét az ausztriai protestáns rendeknél nagyban nevelte.

Az apa ezen fellépésére IV. Pius pápa Hosiust a császárhoz és Miksához küldötte. Hosszas tartózkodása alatt mindent felhasznált, hogy Miksát feltételétől elmozdítsa. Azon érvelése, hogy a protestáns német fejedelmek a dán királyt akarják I. Ferdinánd következőjének, hatott Miksára. Mindkét részről közeledés történt. Végül is a pápa megadta személyére a két szín alatti áldozhatást akép, hogy tartsa titokban s nyíltan ne áldozzék. Ezen előzmények után Miksa még atyja életében, 1562-ben Csehország királyává s római császárrá koronáztatott.

Következett magyar királylyá választatása, mi végre 1563-ban országgyűlés hirdtetett Pozsonyba. Az ország világi és egyházi főurai a rákosmezei királyválasztó gyűlések hagyományaihoz híven banderiumokkal jelentek meg; Zrinyi Miklós a szigetvári kapitány 168, az esztergomi érsek Oláh Miklós 150, a bán 160 lovassal. S az érkező trónjelöltet a Duna partján 3000 délczeg lovag várta hadi rendben.

Hogy a királyválasztás joga fentartása elvének kifejezést adjanak, egy része az uralkodó király kisebb fiát kívánta volna választani, de győzött mégis az a nézet, hogy Miksa mint már császár és cseh király több támogatást tesz kilátásba. Tehát Miksát „nevezték ki“ s koronázták meg; úgy jutott atyja halálával 1564-ben annak örökébe.

Miksa 37 éves, nagybátyja V. Károly császár iskolájából absolustikus és harcias hajlamokkal tért haza, de mestere tehetsége nélkül. Császárságára sokat tartott, de annál kevesebbet a magyar alkotmányra. Utolsó Habsburg, ki egyszersmind hadvezér, nádor nélkül kezdett kormányozni, mert ha nádora van az országnak, azé itthon a fővezérség. A valóságban pedig útát kívánt nyitni arra, hogy a várparancsnokok, kik osztrák tábornokok, közvetlen Bécs alá tartozzanak. Nádori helytartója szászvárosi születésű, Ferdinándtól átvett Oláh Miklós esztergomi érsek; fővezére Schwendi Lázár, kit II. Filep spanyol királytól kért magának.

A mint trónra lépett, első tekintete Erdély visszafoglalására esett, hol a pártviszályt már atyja előkészítette. A pár év előtt kötött fegyverszünet daczára, 1565 januárius 1.-én Schwendit Bécsből Felső-Magyarországra indította, ki Szathmárig hatolt. A téli idők miatt a basák támogatására kilátás nem lévén, János Zsigmond Schwendivel egyezkedni kezdett. Most a fejedelem azon feltétellel, hogy számára a király bajor hercegnőt szerez, késznek nyilatkozott a királyi címzről való lemondásra, úgy, hogy a szultánnal szemben használhassa s Erdélyt a Tisza határolja. Már Miksa is elfogadta, a midőn a fejedelem portai követe meghozta a hirt, hogy Erdély megtámadtatását a porta a béke megszegésének tekinti s maga a szultán jön védelmére. A további alkudozásról szó sem volt, beszélt a fegyver. Miksa haragjában János Zsigmond követét fogságra vettette. A lefolyt egyezmény iratait a szultánnak küldötte, ki szintén haragjában az iratokat összecsomagolta s János Zsigmondnak megküldve, felvilágosítást kért. A vád oly súlyos — felelte a csasznak a fejedelem — hogy maga megy a szultánhoz magát igazolni. Október 13.-ára országgyűlést hirdetett, bejelentette elhatározását, mely könnyen életébe kerülhetett, mire megjön a szultán válasza, hogy ne hagyja fedezetlen birodalmát, lesz alkalma a tavaszon a felvilágosítást megadni s most mint ámitót, a királyi követet záratta el a szultán.

Miksa a vést tornyosulni látva, birodalmi segélyre gondolt, a birodalmi gyűlést Augsburgba összehívta. Hogy fellepése annál nagyobb hatást gyakoroljon, fényesen kívánt megjelenni. Az osztrák és cseh nemesség mellett 400 magyar főrral kívánta volna kísérete pompáját emelni. Csapatvezért keresett, legelsőbb Zrinyi Miklóst, Szigetvár védőjét kívánta megtisztelni, nem fogadta el; több fiatal főrhoz fordult, mindenik kimentette magát. A magyarok a német birodalmi gyűlésen leendő megjelenés tiszttségét nem kívánták maguknak. A német birodalommal való közösség minden jelétől tartózkodtak. Miksa boszúsan minden magyar kíséret nélkül indult 1565 december 17.-én Augsburgba. S hogy a nemzet hangulatának kifejezést adjanak, az 1566 februárius 2.-ára Pozsonyba egybehívott országgyűlés az ország sérelmeit összeírta, száz ívre terjedő felterjesztésben Miksának Augsburgba utána küldötte.

A nemzetet, midőn kíséretre nem vállalkozott, vele született

politikai tapintata nem csalta meg. A második Habsburg már nem csinált titkot Magyarországnak a német birodalomba célba vett bekebelezetése tervéből. A törökök ellen a birodalmi gyűléstől segílyt kért. A rendek azon feltétel alatt szavazták meg, hogy ha segílyükkel Magyarországnak a török járom alól felszabadítása sikerül, kapcsoltassék a német birodalomhoz, a katona állítás és adózás terhét a birodalom céljaira a német rendekkel közösen viseljék. Miksa a birodalmi gyűlés e feltételét elfogadta s nemcsak a maga, de utódai nevében is kijelentette, hogy ezen kapcsolétesítés törekvésük célját fogja képezni.

Ha szerencsénkre Miksa nem lett lutheranus: üres feltétel, üres ígélet. Nem válik be német császárnak, mindazonáltal a nemzet felháborodással fogadta a segílynyújtás e feltételét Igen nagy árnak nézték. Hozzájárult a papság hangulata. A pápai követ ezen időkről sötétnek festi nálunk az egyházi viszonyokat, Magyarországon — úgymond — csaknem minden plebános házas életet él, alig található nőtlen papot. A csak most 1563-ban végződött tridenti zsinat végzései a papság régi traditióit is fenyegette. A Miksa által kilátásba tett helyzetet általános békétlenség fogadta. Mert annyit tesz, mint alkotmányunkról, nemzetiségünkről lemondani, megtagadni vérünk ázsiai lüktetését, szellemünk szabad szárnyalását, elhagyni nemzeti államszervezetünket, kiszolgáltatni magunkat egy egyetemes német iránynak, mely kivetkeztetni kívánt azon vérbeli és szellemi fegyvereink birtokából, mely fentartott eddig s fennmaradásunk eszköze, biztositéka. Már az akkori idők felbírták fogni egy nagy népcsalád kötelékébe lépés értékét: de nem szakaszthatunk fenntartó traditióinkkal, mely csak vérünk, geniuszunkból kiforrt institutiók uralma alatt s mint önálló nemzet hisz jövőjében s bizik, hogy európai missióját teljesítheti.

III. Szolimán utolsó hadjárata.

Az erdélyi fejedelemség elismertetése. János Zsigmond fogadtatása. Zrinyi Miklós szigetvári hős halála.

Szolimán Erdély megtámadására s a német birodalmi gyűlés végzésére hadjáratra határozza el magát. Erdélyben csausz jelenik meg, a fejedelemnek drágán szerelt paripát, aranyos kaftánt,

kövekkel rakott kardot s mellette athnamét hozott, melyben ismételte az esküt, mely mellett Zápolyának oltalmat ígért, oltalma fogadását János Zsigmondra, Erdélyre s a hozzátartozó részekre ismételten megújította. Biztosítá Erdélyt, hogy ha adóját pontosan fizeti, szabad fejedelemválasztást enged s a mint bejelentik, a megválasztott részére a fejedelmi jelvényeket azonnal megküldi. Vallása, egyéni jellemének kifolyása az adott szó megtartása, mindenkép meg kell hajolnunk egyénisége előtt. Erdély kiragadfatott a bizonytalanságból. 1566 márczius 10.-ére országgyűlés lett hirdetve s bár Schwendi a részeknek a megjelenést betiltotta, összegyűltek s készeknek nyilatkoztak a fejedelmet a szultánhoz követni.

Szolimán nem kívánta bevárni a német rendek felkészülését, 74 éves kora daczára maga indult Magyarországra, oly sereggel, melylyel a hódító meg szokott jelenni. Felteszi magyarországi hódításai koronáját.

Miksa is útban van az augsburgi gyűlésről hazafelé, hova 1566 junius 1.-én érkezett. Nagy kilátásokkal ment el. A mint hazajött, hirdeti, hogy maga fog a hadjárat élére állani, a nemzetet felkelésre hívja fel.

Szolimán szokottnál nagyobb pompával indult meg, május 1.-én s a szokottnál gyorsabban közelített, junius 16.-án már az ország határánál megjelent. Újabb tüntetést rendezett, János Zsigmond erdélyi fejedelmet hódolata bemutatására hívta lel.

Az ifjú fejedelem, János király fia, a lehető legfényesebb kísérettel, 400 úri lovag s 300 négyes fogattal Fejérvárról Belgrád felé indult, hol fényes küldöttség üdvözlé s másnap a szultán hajója evezett át, hogy a fejedelmet a főrendekkel a Dunán átszállítsa.

A mint hajóra ültek, az ágyuk megdördültek, a partot török zene, basák, szandsákok, bégek, agák, csauzok kara fogadá. A szultán sátrához, mely emelkedett helyen ragyogott, lóháton közeledtek. A fejedelem a szultánt törökösen köszönté lováról; sátrába lépett, az öreg Szolimán örömét fejezte ki, hogy még egyszer láthatja s kijelenté, hogy addig nem tér haza, míg Budára vissza nem helyezi.

A fejedelem és kísérete elfoglalták a kimutatott sátrakat. A szultán pedig, hogy sergében az örömet általánossá tegye, a

szandsákok és bégeknek 30, a beglerbégeknek 50, a basáknak 100 ezer oszprovát osztatott ki.

Harmadnap (jun. 29.-én) volt az ünnepélyes fogadtatás. Ismét paripára pattant az egész kíséret s a török tábor díszsoraik közt a szultánhoz indultak. A menetet csauszok nyiták meg, utánok janicsáragák mentek, utána ezüst botokkal három szermester, erre következett a fejedelem kísérete: elől négy tanácsos, négy főúr, itt jött a fejedelem, ki előtt perzsa módon gazdagon felöltözött török apródok mentek s kengyelét négy kengyelfutó tartá.

A fejedelem öltözete nyusztos süveg bokrétával, címerrel; nyakában gyémánt kereszt, négy karbunkulussal, értéke 100,000 darab arany; derekán arany öv, kard és tör gyöngyökkel; mind-ezeket drága mente, dolmány, nadrág és csizma egészíté ki. Nyerge vert arany, gyöngyökkel és kövekkel, értéke 24,000 arany; a ló féke, farán és czafrang drága gyöngyökkel volt rakva. Követé a négyszáz magyar, gazdagon öltözve.

A mint a császári sátrakhoz értek, a fejedelem leszállt, pihent. Ez alatt száz janicsár a fejedelem ajándékát bevitte. Állt pedig ez ajándék egy arany tányéron 12,000 aranyat érő kősöntyüből, négy öreg gyémánt, három karbunkulus s egy smaragdból; egy más tányéron ritka mübecsü gyűrű, fejében kis óra, mely ütött s a hold és plánéták járását mutatá; ment még 50 aranyos serleg, negyven aranyos tányér, hat metszett csésze s végül néhány válogatott vadász sólyom-madár.

A szultán arany királyi széken ült, előtte négy basa. A fejedelem a szultánnak kezét csókolt, az őt megölelte, szerelmes fiának címmezé, kegye jeléül jobbjára ülteté le, mire a vele ment főurakat magának bemutatattá. E szertartások után a főurak más sátorba vonultak, a fejedelem pedig Erdély s maga óhajtasait, melynek főpontja Budára leendő visszahelyeztetése, írásban átnyújtá. Midőn búcsut vett, a szultán felemelvén őt, szólt: légy nyugton, megmutatom a világnak, hogy Isten alkalmas eszközök által az árváknak, özvegyeknek és elhagyottaknak mindenkor segítségük volt.

Másnap, jun. 30.-án a császár küldött a fejedelemnek ajándékot, mely drága gyöngyös öv, kard és tör, két drága suba s 12 gazdagon szerelt gyönyörű paripából állt. A főurak, kik a császár kézcsókolására bocsáttattak, egyenként egy aranyból szőtt ruhát nyertek. Sőt még egy sereg fűszerszám és drága edényt.

Itt fogadá egyszersmind fejedelmünk a francia király egy követét, ki a francia udvar barátsága és sógorsága ajánlatával érkezett. A követ a huganotta De Aube Vilmos volt, ki a fejedelem vallásos nézetei iránt méltánylását fejezé ki.

Julius 1.-én azon szertartással, mint először, a szultánhoz búcsura mentek. A tizenkét főúr, kik a fejedelmet a sátorba követték: Csáky Mihály, Békés Gáspár, Apafi Gergely, Kapitány György, Bánfi Gergely, Telegdi Miklós és Mihály, Bornemissza Farkas, Bég Pál, Mikes Simon szebeni polgármester, Orbai Miklós és Blandrata György voltak. Az öreg, de még erőteljes Szolimán a búcsunál kétszer felkölt s kétszer ölelé át szerelmes fiát, „kérjed az urat, szólj búcsuzólag, hogy adjon ellenségeinken győzedelmet, mert elvégeztük, hogy háromszor nagyobbá tegyünk, mint mekkora vagy“. Végül vele hosszasan négyszemközt értekezett. Azzal átszállt a Dunán s Fejérvárra érkezett.

Szolimán serge egy részét, mintha Eger alá tartana, Gyula ostromára indította; a sereg zöme, mintegy 200,000 ember 200 ágyuval, Bécs felé vette útját.

E hirre Miksa Bécsben minden tánczot eltiltott, harangozást rendelt, melynek hallatára mindenki térdre essék. A birodalmi és osztrák sergek gyülekeztek, a magyar nemesség táborba szállt. A helyett, hogy a szultán érkezését a Dráván akadályozzák, Bécset fedezték.

A szultán, mielőtt Bécsnek haladna, a már sok boszúságot szerzett Szigetvárral kívánt elszámolni, mit Zrinyi Miklós egykori horvát bán, most a Dunántúli részek kapitánya védelmezett. Egy mocsárok között fekvő, inkább földvárral, mint erősséggel, mi új-és ó-városból s a sajátlagi várból állott, mit hidak kötöttek egybe. Zrinyi, a mint a szultán közeledésének híret vette, a két városrész polgárságát kiköltöztette, a házak fedeleit leszedette; maga mintegy kétezredmagával a várba vonult 54 ágyuval. A török tábor (aug. 1.-én) körülfogta s pár nap mulva ágyudörgések jelezték, hogy a szultán is megérkezett. Másnap kezdődött történelmünk ez egyik legnagyobb tragédiája.

Mint harczol egymással a számban egyenetlen sereg, mint hatolnak mind közelebb a törökök s gyűjtja föl s hagyja oda előbb az új-, majd az ó-várost Zrinyi, mint intézik egymás ellen

a ki- és berohanásokat, melyek mindkét felől nagy áldozatokat követelnek, leírni nem szándékunk.

Zrinyi és társai feladásról hallani sem akarnak, már azért sem, mert kémei meghozták a hírt, hogy a király már Óvárnál jár. A szultán a törökre nézve oly szerencsés aug. 29.-én, melyen Belgrádot bevette s a mohácsi ütközetet megnyerte, Budát cselled kézrekerítette, derék támadást intéztetett, de azért feladásról szó sincs.

A felmentetésben biznak. Miksa két nap előtt Győrnél 17,000 osztrák, német és magyar lovas, 22,000 gyalog felett tartott szemlét; e mellett a felvidéken Dersfi alatt 10,000, a Muraközben Károly herceg alatt 13,000 horvát táborozott, Laski László 3000 lengyellel már is közel jár. Szép sereg, mely csodákat mivelhet, de a helyett tanácskozik. Pedig Szolimán, bár a sereg nem tudja (szept. 4.-én), már halott, a költő szerint megölte a boszú. Szokoli nagyvezér nem gondolhat többé Bécsre, de Sziget alól győzelem nélkül vissza nem vonulhat. A tüzes labdákat egyre szórátja a várra, pedig már minden rom s minden perczben a vár felrobbantatásáról lehet tartani. Szept. 7.-én az őrség a vár udvarán áll, Zrinyi ünnepi mezben megjelenik s kezdődött a nagyszerű jelenet, mi még az egy hónapi harczból fennmaradt négyszáz embere, eldobva pánczéliját és sisakját, kirohanást kísért.

Egy maroknyi magyar egy óriási táboron át akarja magát vágni. A felvonó hídát leeresztik. Legelől Zrinyi hős alakja nyomul előre. De mindjárt a kirohanásnál golyó találja, mire a hősi halálok hosszú sora következett.

Szolimánt a hosszú ostrom kimeríté, a diadal perczében már nem él. A nagy hódító bevégezte reánk nézve gyászsemlékü pályáját. Övei eltemették. A rombadölt Sziget várhelyén Szolimán türbéje, sirkápolnája emelkedett, ma Türbék falu áll.

Az uratlan győztesek hazamentek. A német birodalmi sereg a nélkül, hogy törököt látott volna, hazaoszlott, itt hagyta Magyarországot, mely ismételen megtanulta, minő sulyt szabad fektetni a birodalom és a pápa segély-igéretére.

IV. A nemzet csalódásérzetének kitörése az imperium politikája ellen.

A szigetvári veszedelem felháborodással töltötte a nemzetet. Zrinyi, a tizennégy gyermek atyja feltartóztatja a szultán táborát, 3000 magyarral védelmezi Szigetvárat, midőn az ó- és új-város elesik, 300 magyarral a belső várba veszi magát. S az alatt Miksa király, ki birodalmi sergek kíséretében Bécsből lejött, aug. 17.-én Magyaróvárnál ütötte fel táborát, sergét előrenyomta s közelben, Kanizsán háromezer német, a király s a nemes sergek tétlenül nézik, hogy már 34 napja foly az élet-halál harcz, melyben a szigetvári nők együtt küzdenek s végül szept. 7.-én kirohannak, elvérzenek. A török elvonúl a nélkül, hogy németet látott volna s okt. 21.-én Miksa a tábort feloszlatta.

A birodalmi segélynyújtásban vetett remény megcsappant. Eddig is szomoruan nézte a nemzet, hogy a hadjáratok célja inkább csak a várak kézrekerítése. Megszállják a várakat, de döntő csatában nem vívnak. S ha török támadja, könnyedén feladják. Míg hol magyar áll a védelem élén, Losonczy Temesvárt, Dobó Egert, Jurisics Köszeget hősileg védelmezik. Mégis a hol a német sergek vesztenek, a magyarok árulásának hirdetik. Holott mint Vezekénynél 1562-ben hét Eszterházi harczol s négy, Ferencz, Tamás, Gáspár, László elesik. Nem elég, hogy nem harcolnak. A sergeket a kapitányok állítják, azok élelmezik, fizetik; fizetnék, de a kamarai kincstárak üresek, a zsoldos nép rablásra van utalva. S mint valaki feljegyezte, tízezer német többet fogyaszt, mint harmincezer török. Kapitányságokra van osztva az ország. A Dunántúl székhelye Győr, a Dunáninnen Érsekújvár, Felső-Magyarországon Kassa, délen főkapitány a horvát bán. Azonban a fővezérlet nem mint az ország rendelte a nádornál, hanem idegenek kezében van, kiknél sem hazafiság, sem talentum. Váraink egyre hullanak, minden várral egy darab haza porlik ki a nemzet lába alól, kit a nemzet annyi fénynyel, annyi reménnyel koronázott meg Miksa trónörökös korában a szabadgondolkodó, az imperialis politika hatása alá került. Hogy a ház beváltsa ígéretét, hogy a hazában fog székelni, levétetett a napirendről. A budai királyi palota üres.

A nádorság betöltetlen. A tisztviselők választása s az adómegszavazás joga védi ugyan az alkotmány sánczait, de azért az egész vonalon meg van támadva.

A népet nyomja a katonatartás, sarczolás mellett a kivetett adó, mely a míg Erdélyben 90 pénz, Magyarországon 4 frt 80 pénz. Miksa arra törekszik, hogy a kapuszám szerinti adókiivetés füst szerinti kulcs nyomán vettessék ki.

A nemesség megtámadtatva látja az aranybullában s különösen a Werböczy Tripartitumában letett szabadságát, mely négy sarkalatos kiváltságát tartalmazza, egyik az, hogy a nemes ember előzetes megidézés, perbehívás és marasztaló ítélet nélkül le nem tartóztatható; másik az, hogy közvetlen a koronás király hatalma alatt áll; harmadik, hogy vagyónával szabadon élhet, mindennemű jobbágyi szolgálmány, adózás, vám- és harminczad fizetés alól mentes; negyedik, hogy alkotmányellenes királyának ellene mondhat, ellene szegülhet a nélkül, hogy hűtlenség vétkébe esnék. S ezen nagybecsű jogokkal szemben csakis fegyverfogással, katonáskodással tartozik, mikor a haza felülésre szólítja.

Az alkotmány oly tiszteletben tartatik, hogy 1562 óta a nádorság betöltetlen maradt. A helytartóság Oláh Miklós primásra ruháztatik, ki a jezsuitákat 1561 május 1.-én behozta s székhelyén, Nagyszombatban iskolát nyitott számukra.

A protestánsok féltik a sajtószabadságot. A mint a reformatio beindult, a német birodalomban 1530 óta behatolt a censura. Nálunk a sajtó szabad. Mióta Nádasdi Tamás, a későbbi nádor 1536-ban megkezdte a nyomdaállítást, hatalmas valláspolitikai röpiratirodalom fejlett ki a protestantismus mellett és ellene. A nemzeti irodalom haladásnak indult, Tinódi Sebestyén, Balassa Bálint megszólaltatta a magyar költészetet, a röpiratok fejtik a prózát. Miksa a nyomdaállítást engedélyhez kötötte s elrendelte, hogy a nyomtatványokra a szerző és nyomtató neve, a nyomtatás kellének helye és ideje reá vezetessék.

Nem volt elég, hogy Mohács után a kormányzás nyelve többé nem magyar, a mennyiben a nemzet királyával s a király a nemzettel latin nyelven érintkezik, bekövetkezett az 1567 jun. 1.-én megnyílt országgyűlés, melyben — mit vitatnak — ha nem is a Miksa király által történt megnyitás, de a királyi előterjesz-

tések német nyelven hangzottak el. Mi a rendeknél oly visszatevészt szült, hogy a király kénytelenítette látta magát titkári hivatala tévedésének nyilvánítani.

Oláh Miklós primás 1568-ban meghalt. Helyébe Verancz Antal lépett, ki még bajuszt, szakállt viselt s a jezsuitákat Nagyszombatból kimozdítja. De utána 1573-tól 96-ig a primási szék betöltetlen marad.

A nemzeti tradíciók és alkotmányosság ennyi sérelme után csak az kellett, hogy valaki az elégedetlenek élére vesse magát. Bocskai György, tíz gyermek atyja beutazta a felsőmagyarországi megyéket, ha másképp nem, János Zsigmondban visszaállítani a nemzeti királyságot jelszavával, megnyerte többek közt sógorait: Dobó Istvánt, az egykori erdélyi vajdát s egri hőst; Balassa Jánost s testvérét Menyhértet. Azonban egy levél elfogása az udvarnak értésére hozta. Draskovics püspök s mások a hozzájuk intézett leveleket bemutatják, Báthori Miklós, enyingi Török Bálint s mások siettek magukat igazolni. Bocskai Erdélybe menekült. Miksa 1569 jan. 1.-ére országgyűlést hirdetett, német zászlóaljak kíséretében megjelent, Dobó és Balassa fogságba került, Bocskait nótázták, Schvendi Lázár fővezér a békétlenek jószágait lefoglalta.

V. Az erdélyi fejedelemségnek a porta s az udvar általi elismertetése.

A Zápolya-ház kihalása, a Báthori-ház fellépése.

Az erdélyi fejedelemség megalakult, Magyarország rónáiról ide mint fellelővárhoz, vonulnak be a nemzeti tradíciók, a nemzeti jog öntudata, a nemzeti királyság eszméje. Nemcsak az udvar, a kormányzás nyelve is magyar. Erdély nemzeti nyelven kezdi szerkeszteni törvényeit. Alaptörvénye a Werbőczy Tripartituma marad. Mi azon időket dominálta, a vallásszabadság hazája lesz; kimondott, hogy mindenki azt a vallást követheti, mely neki jobban tetszik. A reformatio a lutheranus valláson kezdődött, 1564-ben kivált a reformatus, 1568-ban az unitarius vallás. A Vatikán 1570 október 7.-éről felszólítja a lengyel királyt, hasson oda unokájánál, Zsigmondnál, hogy az unitariusokat száműzze, de a mellett maga is e vallás híve lett.

Az erdélyi nemzeti fejedelemség a magyar nemzeti királyság folytatása kicsinyben. Menhelye a politikai üldözötteknek, pályateret azon egyeseknek és családoknak, kik az anyaországban nemzeti, politikai programjukat nem bírják érvényesíteni. Török protektorátus alatt áll, mit a budai és temesvári basák gyakorolnak. Megmentette magát a török hódoltság jármától, miért 10,000 arany adót fizet, hűbérese a portának, de Magyarország ellen fegyverfogásra nem köteles. A magyar királyságból nem akar kiszakadni, de fejedelme a felségjog minden attributumát függetlenül gyakorolja.

Különös helyzet. A királyi magyarország nincs abban a helyzetben, hogy a kiszakadt török hódoltságot s Erdélyt visszakapcsolja. A törökkel fegyverszüneteket köt s fejében a portának 30,000 arany adót fizet. Magyarország három részre szakadása kialakult, de a helyzet még nincs papírra téve. Erdély részéről most van szőnyegen.

Miksa nem annyiban mint magyar király, hanem mint római császár, a helyzetet nem akarja állandósítani. Erdélyben pártot szerez, apró lázadásokat idéz elő, mert a nyílt beavatkozás conflictust idézne elő a törökkel. Hogy mégis szabadabb kezet nyerjen, 1568 februárius 17.-éről új fegyverszünetet köt nyolcz évre, a 30,000 aranyat továbbra is megigéri. Az erdélyiek e lépés súlyával tisztába voltak. Magyarországon az ellenzéki főurak közt a gyanus halál pusztít; féltik az ifjú fejedelem életét, utóda felett gondolkoznak, kit még életében megválasztának. A portára futtattak, de nem nyerték meg. A budai és temesvári pasát ajándékokkal halmozták el, de pártolásuk fejében Váradot követelték. János Zsigmond a dolgok ily állásában tanácsosaival abban állapodik meg, hogy véletlen halálára gondolva, jó lesz Miksa királylyal egyezkedni s ezt nagyatyjával a lengyel királylyal is közölte.

Hozzájárult a helyzet bonyodalmához, hogy a magyarhoni basák felől oly hírek szállingóztak, hogy a porta János Zsigmond halála esetére Erdélyt pasasággá változtatja. A fejedelem 1570 április 12.-én követséget indított Miksához. A királyt a spayeri birodalmi gyűlésen találták, szövegezték az okmányt, mit spayeri békeegyezménynek nevezünk s mivel ez okmány szövege ismeretlen pontjai abban látszanak határozódni, hogy János Zsigmond

a királyi cím használatáról lemond, Erdély fenséges fejedelme, a magyarországi részek ura címét veszi fel. Erdélyt ő és maradéki örökül bírják; Bihar-, Máramaros-, Szolnok- és Kraszna megyéket haláláig; a szerződés tartassék titokban, a fejedelem bukása esetére Oppeln biztosított számára. Miksa unokái közül János Zsigmondnak arát ígért, végre biztosított Erdélynek a fejedelemválasztás jog, de csak erdélyi vajda címmel.

Mindez csak titokban a két udvar között foly. A pontokat behozták, a fejedelmi tanács tagjaival, a várparancsnokokkal aláírást. S a követség, melyet Békes Gáspár vezetett, december 27.-én felindult. János Zsigmond 1571 januárius 6.-ára országgyűlést hirdetett, hol a vallásszabadságot ismételten proklamálta. Másnap hirtelen rosszul lett s a 31 éves ifjú fejedelem márczius 14.-én politikai haláljárvány áldozata lett.

A fejedelem váratlan halála, a Zápolya-ház hirtelen kihalása nemzeti esemény számba vétetett. Mi lesz most Erdélylyel melyhez a porta is, az udvar is igényt tart? A fejedelmi tanácsosok, a halált egyelőre eltitkolták. Mind a két udvarhoz követség repült. Prágába, hogy Békes az egyezkedést szakassza meg. Konstantinápolyba, hogy a fejedelemválasztást biztosítsák. S május 24.-ére fejedelemválasztó gyűlést hirdettek, azzal a kilátással, hogy mind a portának, mind az udvarnak jelöltje van.

A két jelölt, egyik Békes Gáspár, ki Prágában van, a másik somlyai Báthori István váradi kapitány. A két jelölt két párt, két politikai színezet. Az egyik protestáns, a másik katolikus, az egyik török-, a másik Miksa-párti. Egyik inkább diplomata, a másik inkább hadvezér; egyik a Zápolya-ház teremtménye, a másik II. Geyza egyik leányától és Mózes nádortól származtatja családját. Egyik képeesebb a másikinál. A választás nem annyiban a személyi, mint politikai irány kérdés; egyszer a protektorokkal szemben, másodsorban vallás politikai tekintetben. S különösen nehezíti a választást, hogy a Zápolya-tradíciók letéteményese a protestáns, Miksa király jelöltje s a porta jelöltje katolikus, ki a vallásszabadságot fenyegeti. Vegül is annyi melléktekintetektől a török irány emelkedett ki, Báthori István választatott meg vajdai címmel, mint a kiről tudva volt, hogy protestáns papokat hallgat.

A mint a választás megtörtént, politikusnak látták a két hatalom antagonizmusát kihasználni, mind a két udvarnál bejelenteni, Erdélyt mindkettőnek védnökségébe ajánlani, a választást s vele Erdély külön állását biztosítani. Előbb a prágai követség érkezett meg azon merev feltétellel, hogy Erdély vallja magát császári hűbérnék, Báthori kötelezze magát, hogy a régi vajdák módjára, felsőbb kiválanomra, bármikor kész lemondani. Azonban jön a hír, hogy a portáról fényes követség indult s a követség augusztus 15.-én Báthorit, mint Erdély fejedelmét, köszöntötte.

A spayeri pontok tárgyalója, Békes Gáspár, a bukott jelölt, a mint Báthori megválasztása híret vette, Prágából Konstantinápolyba követet küldött, az eddigi 10,000 arany adó helyett 15,000 aranyat ígért. Onnan Erdélybe sietett, fellépett mint Miksa király jelöltje. A pártviszály egyre nőtt. Békés, Miksától seregeket sürget, nehogy a török Erdélyt megszállja, csak annyit nyert meg, hogy Kassa körül toborzást indíthat s szabadság adatott a császári zsoldosoknak, hogy zászlója alá állhatnak. Azzal Erdélybe vonult s megtörtént 1575 július 9.-én a kerelöszentpáli csata, melyben Báthori a Békés pártját legyőzte, nótáztatta, kiirtatta s a török pártot diadalra juttatta.

E közben Zsigmond Ágoston lengyel király 1572 július 7.-én meghalt, benne kihalt a Piast-ház. Miksa király s Báthori is pályázásra gondolt, de a francia királyi ház egy ivadéka lett győztes. Csakhamar ismét megürült a lengyel trón. Miksa kisebb fiát, Ernőt léptette fel. Báthori István szintén fellépett. A török támogatta. S 1576 januárius 28.-án megjelent Erdélyben a lengyel küldöttség, mely Báthori megválasztását jelentette. S egykori vetélytársa Békés, később ott van kíséretében, kit aztán landskorni kapitányává tett.

Ez volt utolsó csalódása a királynak, ki mint ifjú azon eszmének élt, hogy Ausztriát protestánssá teszi s ez által a nagy németek birodalmába kapcsolja; mint császár Magyarország bekapcsolását is tervbe vette. S 49 éves korában azon érzéssel látta közeledni halálát 1576-ban, hogy nagy tervei kivitelére 12 évi uralkodása nem volt elég s Erdélyt a helyett, hogy visszakapcsolta volna a koronához, felette a porta védnökségét, az erdélyi nemzeti fejedelemség keletkezését, különválását bevégzett ténynek vehette.

Rudolf király.

Báthori Kristóf, Zsigmond, Endre, Székely Mózes,
Bocskai István, Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelmek kora.

(1576—1608.)

I. A szent liga föllépése.

Luther fellépése s a reformatio rohamos terjedése meglepte a vatikánt. De csakis kezdetben. Loyola alapítja a jezsuita-rendet térítési feladattal, következett a tridenti zsinat, melyben a nyugati egyház összeszedte erejét. Alakítja a szent szövetséget a Német népek és Ausztria részvételével, a keresztény egyház egységessége s az európai universalis monarchia helyreállítása céljával.

Ilyen előzmények után Caraffa, mint V. Pius pápa actióba lépett. A legkatholikusabb államokat az ellenreformatiónak megnyerte. Azon kor három nagy hatalmassága a pápaság, az Ausztriát is képviselő Spanyolország, Velence s még az olasz köztársaságok 1570-ben megkötötték a szent ligának nevezett szövetséget a törökök Európából való kiűzése jelszavával, de sajátlag az eretnekek kiirtása céljával.

Az első fellépés csakugyan a török ellen történt. Mindenekelőtt Rómát kívánták biztosítani. Nehogy a török Rómát a tenger felől megtámadja, hajóhadat szereltek föl, a vezérlettel Don Juan d'Austria, V. Károly természetes fiát bízták meg. A hős vezér a török hajóhadat Lepantónál 1571 okt. 7.-én megtámadta, vívta azon kor egyik legnagyobb tengeri csatáját, melyben Cervantes, a Don Quisotte írója balkarját veszté, a török hajóhad pedig megsemmisült. Don Juan már útban volt Konstantinápoly visszafoglalására, midőn legnagyobb meglepetésére vette a szent liga rendeletét, hogy a protestantismus egyik fészke, Németalföld megtámadására induljon. Boszúságában kardját összetörte, hajóhadát visszaparancsolta.

Az ellenreformatio ezen zászlóbontása fél Európát volt lángba

borítandó. A román elem harcza a germán szellem ellen az egyházat új szakadással fenyegette. A római egyház jogczímet azon nézetből merített, hogy nemcsak az egyházat, magát a vallást félti. S ha a vallás szelleme a ritusokba, ceremóniákba volna lefektetve, lett volna jogosultsága. A vallás féltésében a szentszék egyetemes uralmának féltése rejlett. Az a stabilismus, mely miatt századok előtt kiszakadt a keleti vallás s most útjában van, hogy kiszakadjon a protestáns vallás s a szláv után a germán elem külön politikai és vallási csoporttá alakuljon.

S a mint nálunk formuláztatott, előálljon a protestantismus templommal, mely nem fogadta el a szobrokat, képeket, melyben az oltárt a kathedra helyettesíti, a férfit, nőt külön ülteti, tornyáról lemaradt a kereszt, czinterméből eltávolított a temető, papsággal, mely szakasztott a papság emberfelettsége fogalmával, papi ruha helyett palástot fogadva el, a papi nötlenséget, a bajusz levéttetését, liturgiával, istentisztelettel, mely nem fogadta el a szentek közbenjárását, a latin helyett a nemzeti nyelvet vezette be dogmatikus részzel, mely inkább a bibliára, mint a szent atyák írataira támaszkodik; nem fogadta el a hétszentséget, az ostyát, a gyónást. S maga a katolikus papság mennyire ragaszkodott a házasság élethez s az országban ezt mily szívesen vették, bizonyítja Oláh Miklós esztergomi érseknek 1563-ban a tridenti zsinat atyáihoz írt levele, melyben azt írja, hogy a világiak módjára való házasság „különösen a falusi papok között annyira elhatalmasodott, hogy a felsőbb ranguak is dicsőségüknek tartják, ha leányukat plébánoshoz adhatják feleségül“. „A hányszor valakit az egyházi rendbe fölveszek és fölszentelek, még esküvel is kötelezem, hogy soha sem fog magához venni nőt feleség gyanánt. De az esküt is megvetve, megszegik adott szavukat és a felszentelés után csakhamar menyegzőt hívnak össze. Mi több, évenként hívok össze zsinatot, melyre el is jönnek, de oly szándékkal, hogy inkább papi állásukat odahagyni készek, mintsem feleségüket“.

Külföldön, különösen az akkor a Habsburg-házhoz tartozó Németalföldön, hová Don Juan lepantói győzelme után küldetett, a protestantismus nagy sikereket ért el. Mindenekelőtt ez a föld a protestantismus szigetbátyája, Anglia megtámadása tüzetet célul. E küldetésre, mint azon idők leghatalmasabb tengeri

hatalma, Spanyolország vállalkozott. Hajógyárai éveken át dolgoztak, kikötői folyvást szereltek s egy hajóhad indul Anglia ellen, mely mint árboctenger lepte el az angol partokat. A győzhetetlennek nevezett flotta felé fordult egész Európa figyelme. S felvirradt 1688 aug. 8.-ika, a büszke hajóhadból alig maradt fenn hírmondó, egy nap elseperte. S a szent liga részére az eredmény az, hogy az angol trón Rómával szakaszt, a szentszéktől Angliát függetleníti, a szentszék által gyakorolt hatalom az államfőre ruházott s megtartva a ritusokat, alakult az anglikán nemzeti egyház.

Hogy közelebb jöjjünk, az osztrák örökös tartományok az egy Tirolon kívül majdnem mind a protestantismus hívei. Még a szent liga keletkezése előtt támadják, a nép Felső-Ausztriában 1524—36 között vallásháborút folytat, később a hatalomnak enged. Miksa császár azonban 1568-ban a két felsőbb rend részére szabad vallásgyakorlatot kénytelen engedni.

Különösen Csehország és Magyarország reformáltatása hívta ki a szent liga haragját s első áldozatnak Magyarország nézetett ki, mint a hol a török és a reformatio ellen egy csapással működhettek s első sorban Erdély, hol a két protestáns felekezet mellett az egy istent hívők felekezete is el volt ismerve.

Azokban ha Miksa nem is volt megnyerhető a szent ligának, kora jól előkészítette a tért. A magyarokkal rokonszenvező s az erdélyi fejedelmi házzal rokonságban álló lengyel Piaszt-ház kihalt, kihalt 1571-ben a Zápolya-ház is s Erdély fejedelmi székére a katolikus Báthori-ház következett. S a mely évben Rudolf trónra jön, a lengyel trónon Báthori István, Erdély fejedelme jelenik meg. A szent liga udvarról-udvarra járó követei katolikus fejedelmeket találnak.

II. Rudolf fellépése.

Rudolfot mint 20 éves fiatal embert 1572-ben megkoronázzák s atyja 1576 október 12.-én történt halálával átvette a kormányt, trónraléptekor fiatal, de születésénél fogva rajongó. Anyjától örökölte Mert Spanyolország trónjára volt szánva, az absolutismus és inquisitio hazájában jezsuiták által neveltetett. Még atyja életében az uralkodás helyett az akkori Európa két divatos tudománya

az alchimiával, az aranycsinálás mesterségével s a csillagászzal a csillagokbóli jóslás bűvészetével foglalkozott. Véralkatában, neveltetésében, ábrándos lelkében feküdt, hogy a szent liga cujus regio, illius religio tana áthassa s a liga két fő czélja az izlam Európából kiűzése, az eretnekek kiirtását uralkodói programmjául felvegye s az ellenreformáció véres lobogóját hazánkban is kibontatni engedje, hogy 28 évi uralkodása egy korszakot jelentsen, mely egyértelmű a rémuralommal, mit végre a dinasztia maga is megsokal.

Mikor a harmadik Habsburg uralkodó trónra lép, Magyarország provinciává tételére a program egész vonala fel volt állítva. Három hónappal később megújította a békét a törökkel, három világrészből merítette hatalmi forrását. Csakhogy a béke nem a mi békénk, hanem Ausztria békéje. Hazánk védgát maradt, hogy rajta át a török Ausztriára, Németországra ne törhessen. Egy táborhely, idegenek táborhelye, csatateré, egy előörs, mely a török hódoltság határvonalán élődik a nélkül, hogy várainkat, megyéinket, falvainkat megvédené, egy megszálló sereg, mely biztat és figyel, hogy a töröknek meg ne hódoljunk. Régi nagyságunkból már csak az országgyűlés maradt fenn, az adómegajánlás jogával, de Rudolf közbe-közbe inkább lemond az adóról, csakhogy az országgyűlést össze ne hívja s az országgyűlések kitéréseit ne hallja.

A megtámadtatás Felső-Magyarország, első sorban Erdély ellen intéztetik, mint a hol a nemzeti szellem leghatalmasabban lüktetett.

Mind a kettő hegyes vidék, kiesve a török harci vonalából, mely a Duna mentén fel Bécsnek irányult. Mindkettőnek népe, mint hegyközi nép, ábrándosabb, a reformáció mindkettőnél háládatos talajra talált. Felső-Magyarországon, hol a szepességi Sáros és Abaujmegeyi német eredetű városok vitték a szót, a Luther tanai gyökereztek meg, Erdélyben, hol szintén a szász városok terjesztették: a lutheranus vallás mellett, a magyarság előbb a református, János Zsigmond alatt az egy Istent hívő unitárius vallást fogadta el; az erdélyi katolikus püspökség megszüntetve, javai szekulárizáltak. A katolikus vallást mind a két ponton a kienyészés veszélye fenyegette.

Ha a szent liga célzt kívánt érni, a reformáció e két felleg-

várát kellett, hogy megtámadja. Erdélyt védték az övedző Kárpátok, Felsőmagyarország hegységei tövében ott állt Kassa, mint a hegyvidék kulcsa. Mind a kettőt csak kerülő úton lehetett támadni s csak diplomáciai és hadi csellel megtörni.

Rudolf távol az események színhelyétől, Prágába vonult. A mint az események bonyolultak, félelme az emberektől abban az arányban nevedett, mindenkiben árulót lát, palotájába zárkózott, környezete vette át a kormányt. S e környezet papi és katonai ruhában betolult idegen jezsuiták, olaszok, spanyolok, vallonok. A végeredmény a nemzetnek kitörése, fegyverfogása, a dynasztia megrendítése. A nemzet kiengeszteléseül Rudolfnak a magyar királyi tróntól való visszaléptetése.

III. A 15 éves háboru kitörése.

Erdély s Báthori Zsigmond megnyeretése a szent ligának.

A szent liga terveire török háborura volt szükség. A királyi Magyarország részéről fizetett évi adót az udvar felmondta, kész volt a háboru, mely 1592-től kezdve 15 éven át fogja pusztítani hazánkat.

Események fognak következni, melyeknek hadtörténelmi részét, szinpadi jeleneteit ismerjük, látjuk a szereplőket, de nem ismerjük a szöveget, a szerzőt, a rendezőt. A történelem gyanítja, de okmányok nem bizonyítják, szóval, futárok, küldöttek által intéztetik a tragikus szinjáték.

A török háboru 1593-ban kitört. Pálffy és Forgách Simon sikerei a Dunántúl meghozták az időt, hogy az aknamunkával, mely Erdélyben régóta foly, felszínre jöjjenek.

A protestánsná vált Erdélyben a Zápolya-ház után a katolikus Báthori-ház vette át az uralkodást: a lengyel királylyá lett Báthori István, testvéröccse Báthori Kristóf s fia Báthori Zsigmond személyében De oly mérsékelt alakban, hogy a kiüldözött anyavallásért többet nem tehettek, minthogy 1579-ben megengedték, hogy 12 hittérítő jezsuita Erdély határait átlépje s Kolozsmonostoron letelepedhessék.

A gyermeknek, a nyolcz éves Báthori Zsigmondnak kellett

a fejedelmi botot kezébe adatni, hogy a mérséklet útját felhagyják s hogy a szent liga és az udvar eljöttek lássa az időt, melyben Erdély visszatérítéséhez nyíltan is hozzá lehet látni. Báthori Zsigmondban, ki mint írják, vérrel kezében született, Jezsuiták által neveltetett, kit 1588-ban, 15 éves korában, anyai nagybátyja Bocskai István gyámkodása mellett nagykorúsítottak, kinek gyóntatója a pápa nuntiusa a spanyol Carillio Alfonz.

A melléje adott Carillio feladata volt az ifjú fejedelmet a török ellen fanatizálni, Bocskait s az erdélyi tanácsosokat az udvarnak megnyerni. Küldetése a fejedelelemnél sikerült.

A hosszú hadjárat első esztendejében, melyet a nagyvezér 150,000 emberrel nyitott meg, Erdély rendjei a nagyvezér elé követséggel járultak, felajánlták fegyverüket, de a fejedelem vonakodásán a fegyverfogás megtörött. A második év elején 1594 februárius 6.-án Teuffenbach, Felső-Magyarország főkapitányától Gyulafehérvárra küldött érkezett, kit Carillio valamivel megelőzött, Cumullo Sándor pápai követ pedig érkezöben volt, Kis Mátyás, a küldött, akép tüntetett föl, mintha török hírekért jött volna, miután a porta Rudolf követét letartóztatta. Báthori titkos kihallgatáson fogadta, Kis felmutatta a császár levelét, de mert a címzéssel Báthori nem volt megelégedve, nem fogadta el. Előadta, hogy a császár, a pápa, a spanyol király és az olasz fejedelmek segítségével folytatni kívánja a háborut; tudatta, mikép Rudolf örömmel értesült, hogy kész fegyverét vele egyesíteni. A többit Carillióék végezték.

Mi feküdt e jelenet színpalái megett, a szintén jelen volt Báthori Endre bibornok, a fejedelem egyik unokatestvére két levele leplezi le előttünk, melyek egyikét a fejedelmi székvárosból 1594 márcz. 9.-én, másikat lengyel püspöki székébe visszatértében Sárospatakról írta Carillióhoz, melyekben nem helyesli Erdélynek Magyarországból célba vett kiszakíttatását. E néhány végzetes szóban fekszik Báthori Zsigmond titkoszerzése s Báthori Endre későbbi tragédiája. A sötét tervbe úgy látszik, csak a két Báthori volt beavatva s egyikénél pár nap múlva már felébredt a hazafiúi lelkiismeret. A bibornok levelében csodálkozik, hogy a magyar mágánások a tervből, mely Erdélyt a német birodalomba keblezné, semmit sem sejtének. S tudtára adja Carilliónak, hogy az egyez-

kedés őt nagyon aggasztja, nem hiszi, hogy Erdély s Magyarország belenyugodjék. Bocskai forradalma vetette árnyékát előre a férfi lelkében, ki inkább volt magyar, mint pap és bibornok. Pedig a terv a Báthori-családot, mint német birodalmi hercegeket, Erdély hűbéruraivá kívánta volna tenni.

A bibornokot annyira bántotta hazája sorsa, hogy Teuffenbachhoz is írt s az Mátyás főherceghez, a későbbi jó emlékü magyar királyhoz oly jelentést tett, melyben helyteleníti, hogy Erdély ügyét papok s csakis egyházi szempontból intézzék.

Carillio folytatta terveit. Papi hatalmánál fogva gondja volt, hogy Zsigmond a szövetkezés titkait el ne árulja. Bár ismerte, hogy a fejedelem tanácsosai, főleg a hatalmas Kendi Sándor és a cancellár Kovácsoczi Farkas még a töröktől való elpártolást is ellenzik, eljöttnek látta az időt, hogy a rendek tanácskozása tárgyává tegye.

Szinán nagyvezér felhívta Báthorit, hogy 50,000 fegyveressel Belgrádnál hozzá csatlakozzék. Báthori május 12.-ére országgyűlést hívott össze, a törökpártiak Martinuzzi sorsára emlékeztették a fejedelmet, kinek e lépés a fejébe került s figyelmeztették az országot a borzadalmas katonai uralomra, mely Martinuzzi bukását követte. Rudolf hívei, köztük Bocskai István, fél úton már nem állhattak meg, az erőszak terére léptek. A tanácsurakat, főispánokat berendelték, mire tanácskozásra egybegyültek, 600 zsoldos vonult elő egy olasz tiszttel élén, az összevagdaltatástól való félelmükben június 11.-én az elszakadást azon feltétel alatt, hogy országgyűlés elé vitessék, aláírták. Az országgyűlés összejött, de oly hangulattal, hogy az elszakadásról szó sem lehetett. De már a fejedelem az esküt Rudolf részére Carillio kezébe letette volt. Carillio az aranygyapjas renddel, Rudolf okmányával, melyben a Báthori feltételeit elfogadta, megérkezett. Meghozta a hírt, hogy a regensburgi birodalmi gyűlés Rudolfnak 20,000 gyalogost, 5000 lovast szavazott meg. A fejedelem aug. 17.-ére Kolozsvárra ismét országgyűlést hirdetett. A kanizsai, szikszói, székesfehérvári, romhányi török által vesztett csaták, Szécsény, Kékkő, Hollókő, Dévény, Drégely, Nógrád várakból kiűzetése hírének hatása alatt magát végletekre határozta.

Szomorú országgyűlés. A többség az elszakadást kimondá.

De a török elleni felüléshez adó s fegyveres kellett, a hangulat pedig nem volt kedvező. Terrorismussal kellett megteremteni. S következett augusztus 28.-án a jelenet, hogy a fanatizált ifjú fejedelem hívatta tanácsosait s mire összegyültek, fegyveresek léptek be, felolvasták a fejedelmi ház feje Báthori Boldizsár főhadparancsnok, mostoha atyja Ifju János főispán, Kovácsoczi Farkas cancellár, Kendi Sándor első tanácsos, két testvére: Ferencz fejedelmi helytartó, Gábor tanácsos s összesen 14 áldozat nevét, foglyoknak nyilvánították. Harmadnapra ötnök Kolozsvár piaczn feje hóhérbárd alatt elesett. A többit különböző várakban gyilkoltatták le. Mint hazaárulók nótáztattak, birtokaik lefoglaltattak, váraik kiraboltattak. Csak a Kendiéknél és a cancellárnál 166,000 arany, 648,000 tallér, 220 mázsa ezüst edény koboztatott el. Igaza volt Báthori Zsigmondnak, hogy most már van pénz a török ellen. Így nézett ki Bocskai az osztrák párt feje, a végrehajtás szomorú dicsősége őt illeti; első sorban az ő álmait fogják nyugtalanítani, mert Carillionál a cél szentesíti az eszközöket.

Báthori megnyerése után november 5.-én Erdély s Mihály vajda között véd- és daczszövetség keletkezett a török ellen. Mihály vajda Erdélybe ment, az esküt Báthori Zsigmond kezébe letette.

Ez alatt a hadjárat foly. A vajda seregei verték a törököt, az erdélyiek Lippát, Világosvárt, Onodvását visszavették. Ellenben a nagyvezér Veszprémet, Palotát, Győrt elfoglalta.

Bocskai fényes küldöttség élén, Carillio által kísértetve Prágában megjelent. Rudolf 1595 januárius 28.-án aláírta az ügynvezett prágai szerződést, melynél fogva a király és fejedelem a török ellen szövetséget köt; a király Erdélyt független fejedelemségnek, Erdély a magyar királyt királyának ismeri el; a fejedelemnek és fimaradékinak Erdély biztosítatik, azon túl miként régen, vajdák által fog kormányoztatni; végre Zsigmondnak birodalmi hercegi cím, osztrák főhercegnő s bukása esetére Ratibor és Oppeln ígértetett. Azzal Grátzba mentek, Mária Kristierna, Károly főherczeg leánya, Rudolf parancsára Báthori jegyesévé, nem soká Erdély fejedelem asszonya lett, hogy a gazdag előnyökkel felruházott ifjú pár egymást meggyülölje és a házasság gyümölcstelen maradjon.

IV. A hosszú török háboru második cyclusa.

A mezőkeresztesi csata. Báthori lemond, Erdély visszatér a korona alá.

E közben III. Mohamed lépett a szultáni trónra. Személyesen lépett a harctérre. Kezdődött a hadjárat második cyclusa, mely négy évig fog tartani s melyben a szultánnal szemben Miksa, Mátyás és Ferdinánd főherczegek veszik át a tábornoktól a fővezérséget. Bár a török Győrig, Egerig felhatolt, ez év is döntetlen hagyja a győzelmet. Mihály vajdát a nagyvezér támadta meg, Oláhország nagy részét leverte, Mihály vajda Erdélybe szorult, honnan Báthori Zsigmonddal tért hazájába s ketten s a Rudolftól küldött 1500 német segélylyel a nagyvezért a Dunán átverték.

Rudolf, győzelmes sógorát Prágába rendelé, ki oda 1596 februárius 4.-én érkezett. Báthorinak pénzt és csapatokat ígért. Ki tavasszal ismét fegyvert fogott, a Bánságba ment, junius 10.-én már Temesvárt ostromolta.

III. Mohamed erre a Száván hidat veretett s 8 napon át folyvást ontotta 300,000-nyi táborát hazánkra. A tatár khán 30,000 emberrel csatlakozott. Belgrádnál vette a hírt, hogy a királyi seregek Hatvant bevették, az őrséget felkonczolták. Egernek tartott, hová szeptember 21.-én érkezett. A városi lakosság elmenekült, Nyáry Pál a várost felégettette, 300 emberével s ágyuval a várba vonult. Felmentő seregre várt s a különben gyenge várban a kemény ostromot vitézül állta. Husz napi vad ostrom után, mely az őrséget meglizedelte, október 11.-én Nyáry a vallon katonák sürgetésére alkudozni kezdett s másnap már a romba döntött várat szabad elmehetés feltétele alatt feladta. Miként Sziget s annyi várunk a segélysergek késedelmeskedése miatt, Eger vára is elesett.

A szultán már pár hete, hogy pihenteti győztes táborát az egri hegyek alatt, a midőn feltűnik a közalgő magyar-osztrák sereg. A török kezdi a támadást, október 25.-én szakadt az eső, a szerencse felénk mosolyog, hat könnyű ágyu s a csatatér mieink kezében maradt, szultán hátrább vonult. S kezdetét vette másnap a szomorú emlékünek maradt mezőkeresztesi csata.

Szombat volt a szerencsétlen nap. A keresztény táborból

előbb a tüzérség, utána a gyalogság, végül a lovasság tűnt elő. A pogány hadsereg derekát 24,000 zsoldos spáhi, a szultán fedezetét 32,000 janicsár képezte; előttük beglerbégek csapatai s Jethy Ghiráj khán tatárjai, ezek fogadták a csatát. A szultán fényes sátra előtt, lóháton ült és fedező serge körül 700 lánczczal egybefűzött könnyű ágyu vont korlátot. A két tábor közt egy mocsár terült el.

Dél felé indult neki a kereszténység; a török még mind nincs kellő rendben. A szultán elébe vont ágyu-vonalt áttörték, megrohanták a sátrakat, tevéket, fosztogatni kezdettek, a szultán kincstára 70 láda aranyára vetették kezüket. E válságos perczben III. Mohamed, ki sátra előtt rendületlenül megállt, kibontotta a próféta zászlóját, a török fanatismusa lángot vetett, támadásra indult, a királyi lovasság meghátrált, a tüzérséget, gyalogságot fedezetlen hagyta. Estére a töröké volt a győzelem, a királyi sereg az egrí hegyekre vagy Tokaj felé menekülve, de a török fegyvere nyomában volt. A keresztési mezőn 70 ágyu, társzekerek tábora s török számlálás szerint 30,000 halott 3000 vesztett török árán. Rossz volt a vezérlet, írják, vagy nem kellett volna támadni, vagy végig kellett volna harcolni.

A szultán okt. 29.-én Keresztes alól fölkel s Ibrahim nagyvezérrel decz. 22.-én diadalmasan vonult be Konstantinápolyba.

A következő 1597-iki hadjárat céljából Rudolf Báthorit is, Mihály vajdát is Prágába szólította. Báthori Bocskaitól kísértette febr. 17.-én felérkezett. Nem kevesebbel lepték meg, minthogy a fejedelemségről Rudolf, mint magyar király részére mondjon le, nejtől válják el, menjen Rómába, hol bibornokságot eszközölnek számára. A már magával meghasonlott, fanatizált, 24 éves Báthori szavát adta.

A tizenöt éves háboru folytatása ez évben sem maradt el, ellenkezőleg mint a múlt évben, most a császáriaknak mosolygott a szerencse. Vácot, Pápát, Győrt a török elvesztette. A bécsi udvar futó szerencséjében azon merész remény érzetének adta át magát, hogy a török magyarhoni uralmát nemsoká megszüntetheti.

Báthori Zsigmond lemondása által Erdélyt már kezében látta; átvételéről gondoskodott. Decz. 13.-áról okmányt írt alá, melyben Erdély birtokba vételét, Báthorinak a fejedelemségről való lemondását, házassága felbontásáról tett ígéretét elfogadja, Báthorit ellá-

tásáról biztosítja. Hogy Báthorival elfogadtassa, Carilliót leindította s az 1598 januárus 21.-én Erdélybe érkezett, Báthori Bécsben tett ígéretét megbánva, egyelőre habozott. De tudtára adatott, hogy Rudolf Erdély részére Miksa főherceg személyében már fő kormányzót nevezett ki s az átvevő császári biztosok, Pecz Bertalan udvari tanácsos, Szuhay István váci püspök, Istvánfi Miklós alnádor illő fedezet mellett, jan. 31.-én már leindultak.

Új meglepetések előtt állott Erdély, mert a császári biztosok márcz. 30.-án Kolozsvárra érkeztek s az egész egyezmény még mind csak a Báthori, Bocskai s a főintéző Carillio titka. Ápr. 4.-én országgyűlést hirdettek. A császári biztosok a rendek elé léptek, hűségeskü letételét követelték a király részére. Feladni Erdély hagyományos politikáját, kockára tenni a török védnökség alatt élvezett politikai és vallásszabadságot és békét, ezt tette a hűségeskü letételének elfogadása. Midőn a rendek gondolkodási időt kértek, miként négy év előtt, bevonultak a kék darabontok s Jósika Istvánt, az ország cancellárát fogolynak nyilvánították. El volt veszve. Négy nap mulva az eskü le volt téve. A császári biztosok Erdély alkotmánya, vallásszabadsága fentartására Rudolf nevében az esküt a rendek előtt szintén letették. Az átvétel szertartása lefolyt s következett április 10.-én az országgyűlés berekesztése. Báthori új meglepetést idézett elő. Berekesztő beszédében mint áldozatot mutatta be magát s azzal lemondását bejelentette. Felállt az erdélyi református püspök és az országot Báthorinak adott esküje alól feloldotta.

V. Erdély a töröknek felmond. Rudolf nem veszi át. Anarchia kezébe dobatik.

Erdély a török protectoratussal szakasztva, vissza kívánt térni a magyar koronához. De a szent liga embereinek a rend helyreállítása nem feködt céljában, Rudolfnak nem állt hatalmában. A protestáns és alkotmányos Erdélyt belháboruk földözésével kellett előbb megtörni s a szultán haragjának kitenni.

A császári biztosok 1598 április 10.-én Erdélyt a magyar korona birtokába vették. A török megtámadása esetére fedezet

nem jött, sőt a kormányzóul leindított Miksa főherczeg is Kassán vesztegelt. A császári biztosok tehetetlenül álltak. A fejedelemnéhez, Mária Krisztiernához fordultak, vegye át ideiglenesen Rudolf nevében Erdély kormányzását. Megviszik neki, hogy Rudolf kész Rómában lépéseket tenni, hogy Báthori Zsigmondtól elválasztassék. Azonban a török hatalmasan nyomúl Erdély felé, nem érezte magát biztonságban, haza készült.

Erdély 1594-ben szövetségbe hozott a két Oláhországgal, de csak azért, hogy Mihály vajda a Báthoriakat és az erdélyi török pártot szemmel tartsa s ha a szent ligának úgy tetszik, mint szövetséges, hadüzenet nélkül léphesse át a határt. Osztrák megszállás, Mihály vajda beütése, a török megrohanása, hármias veszély fenyegette a magára hagyott Erdélyt.

Báthori Zsigmond Sziléziában nem hogy tartáspénzt, de még tisztességes lakást sem kapott. Négy hónapi száműzetése után útra kelt, augusztus 20.-án kísérőjével barátruhában az éppen hazaindult neje szobájába toppant. A 25 éves szerencsétlen fejedelem s fiatal neje a viszontlátás örömének adták át magukat. Az eseményt tudatták a Szászsebesnél táborozó rendekkel. Országgyűlést hívtak egybe s Báthorit fejedelmi székébe visszaültették.

Rudolf erre Bástá Györgyöt, kassai főkapitányt, erdélyi főkapitánynya nevezte ki; Mihály vajdával szövetkezett, kit 100,000 tallérral látott el.

Báthori Bocskait Prágába küldötte, hűségét továbbra is ajánlta, egyszersmind megbízta, hogy lemondása esetére jobb feltételeket eszközöljön. Azonban a török sem pihent, Erdély végvárait, Csanádot, Aradot, Nagylakot bevette. Mert Bocskai egyre késett s a hangulat Erdélyben törökpártivá kezdett válni, ő pedig esküt tett le, hogy a török mellett harcolni nem fog s bigottabb, vagy tán tisztességesebb volt, mint szövetséges társai, kik az eskü szentségére nem adtak. Követeket indított Lengyelországba, unokatestvérét Báthori Endre bibornokot behívta, 1599 márczius 21.-én fejedelemnek választatta, maga Lengyelországba vonult, Mária Krisztiernát Carillio hazakisérte s már augusztusban meghozta Rómából házasságának fölbontatását, mire zárdába vonult. A családi kötelék az udvart többé nem feszélyezte.

Báthori Endre, kit a család papnak neveltetett, ez idő szerint

28 éves emelandi püspök s nagybátyja a lengyel király kedvéért bibornok. A mint a kormányt átvette, Rudolffhoz követséget indított, Konstantinápolyba szintén követséget menesztett. A két oláhhoni vajdával érintkezésbe lépett. Míg ezek folynak a külszinen s míg az új fejedelem diplomatai összeköttetéseit rendben látta, a kárpitok megett kész volt a terv megbuktatására.

Rudolf április 8.-áról a második százezer tallért is utalványozta Mihály vajda részére, a pénzhozó szekereket Erdélyen át Báthori látta el fogatokkal. Básta, mint kinevezett erdélyi főhadiparancsnok utasítást kapott, hogy belátása szerint cselekedjék. Mátyás főherczeg egy haditanács végzéséből május 24.-éről ajánlatba hozza Rudolfnál, hogy Erdélyben fegyveresen lépjenek fel, Mihály vajda készült, de azért jun. 26.-án Báthori Endrének, mint fejedelmének a hűségesküt letette. Azonban megjön aug. 20.-án Fehérvárra Malaspini casertói püspök, apostoli nuntius, mint rendező. Noé galambjaként röpked Báthori s Mihály vajda között s Báthori hiszen az olajágnak. Mihály vajda titokban felkészült. Báthorinak követjei útján azt izeni, hogy Bulgáriára készülődik, Bástának pedig szept. 14.-éről, hogy néhány nap óta serge Erdély határán áll, felszólítja, hogy Kassa felől ő is induljon. Básta bejelentli a vajda felhívását, de megjegyzi, hogy nem érti, hogyan lehet, hogy a vajda Báthorinak letette a hűségesküt s most mégis támadni akar s hozzáteszi, hogy azt hiszi, miszerint ezek ketten Rudolf ellen összejártszanak. Úgy látszik, az ügy politikai titkaiba nem volt beavatva. A lengyel király Báthori mellett Rudolfnál közbejár s Rudolf szept. 22.-éről a királynak azt feleli, hogy Erdély, mint Magyarország része, őt illeti, nem engedhető meg, hogy Báthori a törökhöz szakaszsa.

Rudolf szóbeli útasítását nem ismerjük. Az udvar kímélte a porta érzékenységet, mely nem szünt meg békét ajánlani. A vajda el volt látva pénzzel, sergét Plojestnél összevonta s egy sereg magyarországi, zsoldért katonáskodó nép is ott volt táborában, védelmül a török ellen. Báthorit kijátszodta, Bástát meg akarja előzni. A seregében levő magyarokat megeskette, hogy bárhová vezérli, követni fogják, okt. 21.-iki napiparancsában azt hozta, hogy országát az erdélyi fejedelemnek akarja átadni, kísérik át Erdélyen, Rudolf szolgálatába kíván vonulni. Báthoritól pedig

szabad utat kér, megy Rudolf rendeletéből a temesvári basa ellen. A töröknek hűsége jeléül adót küldött s Báthorit bevádolta, hogy Erdélyt Rudolfnak kívánja átjátszani. Báthorihoz másodszer is elküldi legfőbb emberét, Mihalceu Mihály krajovai bánt, hogy Bocskai küldjön a verestoronyi szoroshoz, hogy kincseit, nejét és fiát hűsége zálogául vegyék át. S azzal átlépte a határt, pedig békekötni benn vannak.

Erdélyben éppen országgyűlés nyílt meg. A megrémült rendek fegyverre kaptak. Malaspini a két tábor között békeközvetítőül ajánlkozott. Midőn már lángok jelölték a vajda útját, az erdélyiek elébe vonultak, okt. 28.-án Szeben mellett megtörtént a csata, mit elvesztettek. Báthori Endre fejedelem kevés kíséretével Lengyelországba akart menekülni, de a határszélen a vajda jutalomdíja utólérte, üldözői lesujtották. Mihály vajda nov. 1.-én diadalmasan vonult be Erdély székvárosába.

A szent liga terve, követe Malaspini ámitó politikája folytán, sikerült. A vajda Erdélyt készületlen találta.

VI. Mihály vajda a szent liga szolgálatában.

Mihály vajda szerepeltetése világítja meg a szent liga morálját.

Mihály vajda, kinek Bukarestben emelt lovagszobrára nemzete, mint legnagyobb hősenek emlékére tekint s kit a dákoromán eszme bukott hősenek tart, egy csaknem elfelejtett oláhhoni vajda fia, ki szegénységben nőtt fel, tehetségei s szerencsés nősülése után az Olt jobb parti részének parancsnokává, krajovai bánná emelkedett s kit Báthori Zsigmond ajánlatára a porta 1592-ben vajdává nevezett ki.

A mint más évben a hosszú török háború kitört, szakaszt a háládatosság érzetével a török iránt. A török őrséget levágatja, sergét a török ellen fordítja. A mint Báthori Zsigmond Rudolfhoz hajolt, az 1595 május 25.-iki egyezmény alapján Báthorinak, mint Erdély, Havasalföld és Moldova fejedelmének hűséget esküszik. Báthori oltalmát igéri. Magát az erdélyi fejedelemség fenhatósága alá bocsátotta. Egy hármasszövetség keletkezett, melynek központja

Erdély, hová a két vajda adót ígér. Mire Szinán nagyvezér száz-ezer emberrel rohanja meg országát, de az erdélyiek segítségével visszaverik.

Sikerei által csakhamar magára vont a szent liga figyelmét. Rudolf vele egyenes összeköttetésbe tette magát, császári biztosok jelentek meg nála s 1598 jun. 9.-én a császár részére esküt tett le, létrejött az egyezmény, melynélfogva Rudolf pénzsegélyképpen évenkénti 100,000 tallér iránt tett ígéretet s azon megbízást adta, hogy az ingadozó Báthorit ellenőrizze.

Ezzel kezdődik szereplése hazánk történetében. Elődjét, Sándor vajdát, mint annak bánja, a porta előtt megbuktatta. Ki vajdává tette, a töröktől elpártolt; ki ajánlotta és megvédelte, az ellen kémül szegődött. Báthori Endrének a hűségesküt szintén letette, mint szövetséges reá ment, megölette. Most kinek hűbéresévé, vazallusává adta magát. Rudolf iránti esküjét készül megszegni s a törökhöz akar visszapártolni. Különben nem volt rosszabb koránál, melyben az ígélet-, szó- és esküszegés diplomaiai ügyeskedés-számba ment.

De hogy beszéljenek az események.

A szent liga által 1594-ben létrehozott confoederatióban, a szent liga hittérítési, a császárság politikai eszközt látott arra, hogy a foederalt Erdélyt és a két Oláhországot az imperium kötelékébe vonja. 1595-ben a confoederatio fejévé a Rudolffhoz pártolt erdélyi fejedelemséget tették Rudolf, mint magyar király alatt; 1598-ban a sulypont Oláhországra tétetett át, Rudolf mint császár lépett elő. Mihály vajda agyában megfogamzott az eszme, hogy a három tartományt a maga fennhatósága alatt egyesítse, Erdélyt a magyar koronából kiszakassza. A confoederatio kezdetben a török ellen hozatott létre. Mihály vajda saját céljaira kívánja kiaknázni.

A mint Szeben mellett győzött, a fejedelem elbukott s a fejedelmi székvárosba bevonult császári tanácsos s Erdély helytartója címét vette fel. Mint egy hódító, nov. 3.-áról a városokra, főurakra kényszerkölcsönt rőtt ki. Nov. 9.-éről Bástának, ki Erdély határáig nyomult volt le, írja, hogy ha akkor nem jött, mikor kellett, most térjen vissza. Nov. 24.-ére országgyűlést hirdetett. A vele szemben elesettek javait, kincseit, mint felségárulókét lefoglaltatta. Megkezdette az adományozást, feleségének Fogarast,

Mihalceu bánnak, jobb kezének Marosújvárt, más híveinek jószágokat adományozott. A várakat, végvárakat oláhjaival megrakta. Nem csak hogy nem térítette népét a római egyház kebelébe, Fehérvárt metropolitaságot állított. Győzelmét a pápának, a császárnak és a portának követség útján ünnepélyesen bejelentette.

Erdély prédára vettetett. Kezdetét vette a nemesség megtámadtatása, elfogatása, az udvarházak, kincstárak, magtárak kiprédálása, a magyar falvak lángbaborítása, az ellenszegülők legyilkoltatása, a magyarság elbujdosása. Katona Mihály kolozsvári bírót, mert Báthori Zsigmondnak a kaput felnyitotta, agyonverette. Ki akarja irtani a magyar nemességet, hangzott fel a menekülők vészkiáltása. Egy kegyetlenkedés folyt, melyért az európai diplomácia fegyverrel fenyegetődnék. Bocskai az udvarnál felszólt, Székely Mózes, a leendő fejedelem Lengyelországba futott Báthori Zsigmond után, a lengyelek segítségét keresték.

A vajda Rudolf nevében verte le Erdélyt, de átadásáról hallani sem akart. Malaspini s a császári biztosok kivonultak. Rudolf rendelkezett, hogy vegyék át, de pénz nélkül nem mertek elébe menni. Básta bemenne, de serge kevés, télire ruházattal ellátva nincs, attól tart, hogy kirabolják Erdélyt. Alkudozásra került az ügy. A vajda Erdélyt s a két Oláhországot hűbér gyanánt kívánta családja számára possessor, gubernator, absolutus, patronus címmel; kívánta Váradot, Kövárt s a magyarhoni részek ura címét, különben a törökhöz pártolással fenyegetődött. Rudolf helytartónak ismeri el, drágaköves aranylánczot küld számára.

Mi addig gyanítás volt, hogy Erdélyt meg akarja tartani, hogy a törökkel alkudozik, biztosra kiderült. A császári biztosok 30,000 tallérral 1600 febr. 10.-én a vajdához érkeztek, be kellett érniük a pompával, melylyel fogadta. Márcz. 15.-ére Brassóba, mint egy souverén, a biztosokat meg sem kérdezve, országgyűlést hívott össze, adót szavaztatott. A biztosok tanui voltak, hogy Brassóba török követség érkezett, kik Ibrahim temesvári basától zászlót kézbesítettek. Április 28.-án 80,000 emberrel Moldva elfoglalására indult s május 20.-áról a Pruth mellől írja, hogy Jeremius vajdát s az őt támogató lengyeleket megverte, Moldvából kiűzte. Felvette a Havasalföld, Moldova és Erdély ura címét.

Visszajött mint egyszersmind Moldova ura, a császári bizto-

sokkal felvette az egyezkedés fonalát. Nem kevesebb a követelése, mint hogy Erdély gubernatora czimén felségjogokat gyakoroljon s mit Dél-Magyarországon a töröktől visszafoglal, az családja birtokának ismertessék el. Szeptember 12.-éről megjön a válasz, mely szerint Rudolf jobb szerette volna, ha Erdélyből országába vonul, mindazáltal beleegyezik, hogy Erdély törvényei épségben tartása mellett az országgyűlések határozatai alapján kormányozzon, a melléje adandó császári tanácsosok nézete szerint s ily feltétellel a kormányzóságot neki élethosszáig biztosítja. De megindult egyszermind Básta is.

Erdély alkotmányos életének, függetlenségének elismerése az udvar részéről jó hangulatot keltett. Az erdélyiek éppen Tordánál táboroztak, Mihály vajda a tábor élére készül Fehérvárról, hogy Básta ellen vezesse. Csáki István, az erdélyi hadak vezére, az engedelmességet felmondotta. Szept. 2.-áról Csáki, Sennyei Pongrácz, Alárdi Ferencz, Toldy István s több főúr és tanácsos aláírásával kiáltványt bocsátottak ki, melyben hivatkozva arra, hogy a vajda a nemességet, polgárságot ki szándékozott irtani, fegyverre szólítják a nemzetet. A magyarság, a szászság s a székelység külső része megértette. Bástát behívták. A vajda csapatvezérei a táborba sereglettek, a nép fegyvert ragad, a földesurakká tett bojárok menekülnének, de a nép lesújtja. Bástáék Fehérvárnak tartottak. A vajda a hűségében maradt kozák, rác, oláh s mert a székelység szabadságuk elvesztéseért a Báthoriakra boszúsak voltak, kevés székely haddal, kik azonban részt nem vettek Miriszlónál, szept. 18.-án csatát fogadott, mit elvesztett s Básta a nélkül, hogy üldözte volna a futót, a császári biztosokkal bevonult a fejedelmek szék-városába, Gyulafehérvárra.

A vajda okt. 6.-án kiment. De mielőtt kiment volna, Rudolfnak hűséget ígért, hűsége zálogául nejét Sztanczát s fiát a 25 éves Petraskót ígérte oda ; fia okt. 17.-én, neje 22.-én Erdélybe érkezett. Minden késő. Szava elvesztette hitelét, szerencsecsillaga elborult. Miriszló Mihály vajda Sedánja lett annyi különbséggel, hogy nem maga jutott fogságra, mint III. Napoleon, hanem családja.

VII. A 15 éves háboru harmadik cyclusa.

Básta kora Erdélyben. Mihály vajdát megöleti. Erdélyt eltiporja.

Básta György báró, ki oly véres alakban jelenik meg történelmünkben, Olaszországban, Tarentumban született 1547-ben. Spanyol, Olasz, Franciaországban, Németalföldön katonáskodott, s mint kitünő katonát Rudolf 1597-ben kérte el Fülöptől. Mint kifejezték, dobosból fővezérségre vitte. Iskolájának egész temperamentumát elsajátította.

A vajda legyőzése után Rudolf nevében átvette Erdélyt. Országgyűlést rögtönzött, a megjelenteket Rudolf részére felesküdtette, Mihály vajda adományozásait semmisképpen nyilvánította. Bocskait, mint a ki Báthori Zsigmondot másodsor is székébe ültette, száműzte, erdélyi uradalmait elkobozta, Erdélyt a császár birtokának nyilvánította.

Mihály vajda alig ért országába, Moldva elfoglalásáért mihez a lengyel korona jogot formált, sergeket ültetett fel. Zamoyszky cancellár, Báthori Zsigmond sógora társaságában Oláhországba nyomult, a vajdát megverte. A vajda Erdélybe akart menekülni, de Székely Mózes ott állt a határon, mire Magyarországon át Bécsnek, Prágának tartott. A pár hó előtt még három tartomány ura földönfutó lett. Bécsből 1601 jan. 12.-éről kéri a császárt, hogy nejét és fiát szabadíttassa ki Básta által az erdélyiek kezéből. Az erdélyi főúrak pedig arra kérik a császárt, hogy fogassa el, adja kezökbe; két hónap múlva a lengyel király szólal fel, hogy Rudolf ne tartsa udvarában, adja ki neki. A vajda pedig reá kívánta birni Rudolfot, hogy Miksa főherceget küldené Erdélybe s ő támogatni fogná Oláhországból.

Megkezdődött a hosszú török háború harmadik cyclusa. Básta katonáira künn szükség volt, kivonult, Erdély fedezet nélkül maradt, pedig a török végvárait fenyegette. Már négy hónapja tartott a bizonytalanság, midőn Csáky István, az erdélyi hadak főparancsnoka 1601 jan. 21.-ére országgyűlést hívott össze. Básta elébe léptek. előadták védtelen helyzetüket. Báthori Zsigmondot harmadszor is fejedelmüknek választották. Básta kiment. Báthorihoz Len-

gyelországba követség, elébe sereg indult s februárban lengyelek élén visszaérkezett.

Az udvar most is hónapokon át habozott. Mihály vajda már féltve, hogy hontalan, családjá az erdélyiek fogságában, levelet intéz a nagyvezérhez, felajánlja szolgálatát s kéri szabadítsa ki családját. Május 1.-éről az oláhországi bojárokhoz is írt, kifakadt a császár és németek ellen, felszólította, álljanak a török mellé. Báthori Sigmond jun. 15.-éről Básta útján, ki Szathmár mellett állt, a levelet az udvarhoz juttatta. Új árulása le volt leplezve.

Báthorit, ki most már határozott török párti, ki kellett Erdélyből verni. Básta és Mihály vajda együtt indulnak ellene. Azon ürügy alatt mennek, hogy Básta György Mihályt országába akarja kísérni. Az erdélyiek határukon útjokat állották. Aug. 3.-án megtörtént a goroslói csata, melyben 72 lovas-, 36 gyalog-zászló esett a császáriak kezébe, melyek rajzait a drezdai királyi könyvtár máig is őrzi.

Az erdélyi sereg visszahúzódott. A két fegyverbarát megszállta Erdélyt, mert Básta pénztárt nem hozott, katonáinak szabad rablást engedett, várost, falút megsarcoltak, kipurítottak. Ezalatt Torda mellett, a Keresztesmezőn táboroztak. A nyert csata után pár hét múlva az egy hüvely két kard jelenete játszódott le. Augusztus 18.-án reggel háromszáz vallon vette a vajda sátrát körül, parancsnokuk a sátorba lépett, fogolynak nyilvánítá s mire fegyveréhez akart kapni, lesújták. Kétszínű politikájának esett áldozatul. A szent ligától, Rudolftól a mi pénz- és fegyversegítséget kapott, azt saját céljaira használta fel. A szent ligának ígéretet tett, hogy országát a római egyház kebelébe viszi s Erdélyben az ellenreformációt támogatja. Rudolfnak ígéretet tett, hogy Erdélyben részére a török pártot leverni segíti; országa reformálására lépést nem tett s arra sem nyújtott biztosítékot, hogy ha Erdélyt hatalmába keríti, nem fog-e a török oldalán Rudolf ellen foglalni állást. Báthori lemondott, jul. 26.-án fedezet alatt Rudolffhoz indult, fogságra jutott.

Rudolf uralma másodszor is kezdetét veszi. Básta másodszor is helytartója. Most már szint-vall. Básta, kit Rudolf öt év előtt az Alba herceg iskolájából kért s francziául beszélő ultramontán vallonokat hozott magával, kiket készpénz helyett zsákmánnyal fizetett, mint véredek léptek fel. Mit eddig tenni vonakodtak,

kibontották a szent liga zászlóját, a protestáns pária lett előttük. Az a legnagyobb hős, kire legtöbb magyar vér kiált. Egész falvakat kiirtottak, a szászok sem képeztek kivételt, mert lutheránusok. A földesurak elmenekültek, jószágukat kiprédálták. A várkastélyokat megostromolták, bevették. Senki sem volt vagyonának, életének ura.

Mire a pusztításban kifáradtak, Básta országgyűlést tartott, a hűségsküt Rudolf részére letétette. Az év végén két osztrák császári biztos érkezett, 1603 jan. 15.-ére országgyűlést hirdettek, a homagiumot másodszor is letétették. S mire a rendek a biztosokat jogaik s kiváltságaik megerősítésére figyelmeztették, nyíltan kijelentették, hogy fegyver hatalma útján jöttek öfelsége uralma alá, az alkotmány megsemmisült. A hűségsküt a megyéken, Zaránd és Karánsebes vármegyében is letétették. Hozzá fogtak Erdély, mint hódított osztrák tartomány szervezéséhez.

A visszahatás nem maradhatott ki. A császári érzelműek, Básta figyelmét kikerülve, 1603 mart. 10.-én küldöttséget menesztettek Rudolffhoz, hogy a pusztítást szüntesse meg. Bethlen Gábor pedig a temesvári pasához ment, segélysergeket sürgetett. A pasa a hozzá menekült Székely Mózeset, mint fejedelmet, ápr. 23.-án török segélylyel Erdély visszafoglalására indította. Május 9.-én a székvárost bevették. A haza fegyvert fogott; Básta most is kivonult, de csak azért, hogy már régen sikertilt taktikáját ismételhessen. Most Mihály vajda szerepét Rádul vajdának osztotta ki. Rádul is addig színlelte a barátságot, hogy az erdélyieket szintén meglepte. Az elébe siető új fejedelmet a Barcaságon július 17.-én véres csatában megverte, maga Székely Mózes is elesett. A törökpárt színe-java a csatatéren maradt. Erdély további prédáltatás színterévé lett. Rudolf harmadszor is ura lett Erdélynek. Eljöttek látták az időt, megvalósítani a szent liga jelszavát; *faciamus Hungariam catholicam, miseram et germanam.*

Rádul vajda a győzelmi jelvényeket Prágába küldötte. Básta Szathmárról Erdélybe ment. Bethlen Gábor a nagyvezérhez futott, ki Esztergom alól Belgrádnak tartott. A szétvert erdélyi sereg romja s velük a compromittáltak tábora az erdélyi vaskapu szorosán keresztül a Bánságba húzódná, azonban Rákóczi Lajos, a későbbi szabadsághősök méltatlan rokona reájuk ütött, a menekülőket lemészárolta, kirabolta.

Básta szeptember 9.-én Déván országgyűlést nyitott meg. Krauzenek császári biztos felhívta az egybegyűlteket, hogy utolsó felkelésükért kérjenek kegyelmet. De őseink már akkor tudták, hogy mit a hatalom elvett, egy jobb idő visszaadhatja. A kegyelem-kérésben a meghódíttatás elismerését látták. Megtagadták. S mert meghajtani nem tudta; bakót, kötelet, bárdot elé, kiállt fel Básta fékevesztett indulatában. A tanácsstermet katonasággal fogatta körül. Engem öless meg elsőnek, kiállt fel Sennyei Pongrácz tanács úr, kinek nevét a hódolati eskületevők közt első helyen olvassuk. A merész hazafiság az elvadult Bástát lefegyverzete. Mehettek — szólt — boszúm otthon is utól ér. De mint végzést mondotta ki, hogy a kik az országgyűlésre megjelentek, vagyonuk $\frac{1}{4}$ -dét, meg nem jelentek, összes birtokaikat veszítsék s a városokat katolikusoknak nyilvánította.

Kilencz éve, hogy a notáztatás, a felkonczoltatás, a háboru, a bujdosás, az oláh hadak mongol-tatár dúlása foly; Erdély minden családjának gyásza van. S most jelenik meg, ha nem is bakó, az embervadász Mathaeus Alexander bécsi gyógyszerész, ki ha otthon nem találja, az erdőkben keresi fel a halálra szántakat. Az utakat menekülők karavánjai lepik el. Családok, kastélyok, városok erőt meghaladó pénz-sarcz alá vettek, mit a maguknak is rabló, vallon zsoldosok hajtanak fel. Minden magtár, pincze kipusztítva. A nép marhájától megfosztva, maga vonja Básta-szekerének nevezett járművet. Erdély üldözött vadak tanyájává lett. Kezdődött a templomok elvétele.

1604 januárius 25.-ére oly hongyűlést hirdetett, melyre mindenki fejenként tartozott megjelenni. S mire megjelentek, néhány főurat elfogatott. Mathaeus Alexander harmincz nap mulva vacsorát adott számukra. Rendre szabadon bocsátá, de mire kiléptek, hurkot vetetett nyakukba, felhúzatta.

Básta szerepét bevégezve, április elsején kiment, a kormányt Krauzenek Pál, Hoffman Cyörgy, Imhoff Károly császári biztosok kezében hagyta. A vallonok élén gróf Capriolis Tamás tábornokot. A letiport, a tíz éven át sarczolt, pusztított Erdély nem Básta, nem Rudolf, hanem a szent liga, az eretnekirtás céljára alakult ellenreformáció s a Magyarországot a Német birodalomba olvasztani törekvő császárság lábánál feküdt.

A Bocskai-forradalom Rudolf ellen. Bocskai bécsi és a török zsitvatoroki békéje.

I. A felsőmagyarországi protestánsok megtámadtása s a forradalom kitörése.

Kezdődnek a magyar nemzet forradalmi a vallásért s a szabadságért jelszóval.

Háboruba ment belé a nemzet a török ellen, áthatva a hittől, reménytől, hogy a török hódítás megszüntetése, vagy legalább visszaszorítása céljából indított. De lassanként arra a meggyőződésre ébredt, hogy az inkább vallásháboru a protestáns vidékek kipusztítására.

Nevelte a békétlenséget az idegen katonaság requirálása, mert az udvar nem fizette, üres volt a kincstár. Csak Bástának mai érték szerint másfél millióval voltak hátrálékban. Rudolf előde Miksa 12 milliónyi adósságot hagyott hátra, a bevételek a kiadások felét sem fedezték. Hogy az udvar jövedelemhez jusson, a bécsi kamara javaslatba hozta, hogy a magvaszakadtán koronára szálló nemesi birtokokat eladás útjára tereljék, a magyar kamara kiolvasta a magyar törvényből, hogy a magyar törvény csakis jól érdekesült hazafiaknak juttatást enged meg. A zálogbaadáshoz folyamodnak. Hogy minél jobban szaporodjék a zálogba vehető birtok, hajhászták a hazaárulás, felségsértés czimén fej- és vagyonesztésre üldözhető gazdagokat, költött árulások lajstromán perbe idézik, mint Illésházi Istvánt, a felvidék leggazdagabb protestáns főurát. A legnagyobbak veszítették életüket, vagyonukat.

Az üldözöttek Bécsben, Prágában keresik fel Rudolfot, de nem nyernek kihallgatást. Míg végre az uralkodóház egyik legnagyobb híve, tanácsosa, a török nyílt ellensége, az udvari politika hazafiui fanatismusában vak eszköze, mint Báthori Zsigmond fejedelem tanácsosa, a török párt fejének vérpadra juttatója, egy visszautasított kihallgatás után hazajött s kibontja a forradalom zászlóját.

Básta Erdélylyel végzett. Négy év alatt le voltak tiporva az Erdélyhez tartozott Tiszai részek is. Most a protestantismus másik

fészke, Felső-Magyarország megtámadtatása, leveretése következett. E küldetéssel Rudolf helytartója Barbiano János Jakab, belgiosojo gróf, a pápai segélysergek főparancsnoka, olasz ember bízott meg. Tízezer pápai zsoldos áll rendelkezésére. Kassán ütötte fel székét.

Barbiano Magyarország királyi helyettesévé lett kinevezése, a nádori méltóság üresen hagyása, egyértelmű volt az alkotmány felfüggesztésével, az országnak katonai uralom alá helyezésével. Már a hosszas, eredménytelen hadjárat kilárasztotta, kifosztotta a nemességet, mely személyesen és a főurakat, kik népükkel voltak kötelesek táborba szállani. Buda visszavétele reményében ki is szálltak, de Buda alatt csak kétszer jelentek meg. A békétlenségből már nem is csinálnak titkot, következnek az elfogatások, kivégezések s a feladott főurakra kirótt magas váltságok felhajtása.

Rendelet kelt, hogy a protestánsok minden volt katolikus templomot adjanak vissza a katolikusoknak. Barbiano a kassai polgármesternek megrendelte, hogy a reformátusokkal templomukat adassa vissza; a katonaság dobperpés közt foglalta el. A lutheránusoknak meghagyatott, hogy senki keresztelni, esketni, temetni másképp, mint katolikus szertartás szerint, ne merjen. A város adomány útján kapott javait lefoglalta. Eperjes, Bártfa, Lőcse s más városokban hasonló eljárás követetett. A másképp cselekvő lelkészek száműzettek.

A felsőmagyarországi rendek Gálszécsen összejöttek, Rudolfhoz követséget indítottak, de nem fogadta el. Bocskai Istvánra Barbiano 20,000 forint kényszer-kölcsönt vetett s mert megtagadta, biharmegyei jószágait tizedfizetes alá vonta. Bocskai adománylevelére, törvényekre hivatkozott s hogy nem használt, Prágába sietett, hol az aulikus Bocskai kihallgatást nem nyerhetett. Rudolf hí embere a kiábrándulás bánatával, a megaláztatás szégyenérzetével tért vissza.

Bocskai uradalmait Báthori Zsigmond adományozta volt, biharmegyei uradalmait, Kereki, Solyomkö, Szent-Job várak környékét 1598-ban liber koronatusi, zászlós úri joggal nyerte, mi annyit tesz, hogy a megyei hatóság alól kivételve, adót, tizedet, kilenczedet ő szedhetett s jóindulatából személyesen, lovas- és gyalog-haddal tartozott előállani. Báthori ezen adományozása meg-

támadásában, kezdetét látta egy iránynak, mely az erdélyi fejedelmek legitimitását, adományozását megtámadja.

Bocskainak a tizedféléts mellett sok mondanivalója lett volna Prágában. Lelkén feküdt Báthori Zsigmond bűnrészességének terhe, mit az udvarhoz való ragaszkodásában elkövetett. S elmondhatta volna, hogy Báthorival ő is megbukott. Nem engedték meg neki, hogy a Báthori Zsigmond után következő fejedelemnek, mint erdélyi birtokos, a hűségesküt letegye s azért Vécs-, Görgény-, Déva várát s többi erdélyi jószágait nótán elvesztette. Ha része volt Báthori Zsigmond visszahívásában, azt Prágában 15 havi tisztességes fogságával megbűnhötte. Erdélyben visszanyert apróbb jószágait maig sem kapta kézre. S most ő annyi vár ura, csak biharmegyei uradalmára van szorítva s a király katonái ezt is megtámadták.

Bocskai szívében, agyában megfogamzott az ellentállás gondolatja, de honnan vegyen erőt, a midőn az erőforrások, Erdély, az Erdélyhez tartozó Tiszai részek és a bánóság a többi Magyarországi vagy német, vagy török őrseg kezében vannak.

A legelső erőforrást Erdély nyitotta meg. Báthori Zsigmondtól a fejedelemséget Báthori Endre bibornok vette volt át, kit Mihály vajda császári seregektől támogatva 1599 október 28.-án Szeben mellett megvert. Ez időtől négy év következett, mi alatt az Erdélyiek Mihály vajdát kétszer, Rudolf seregeit kétszer verték ki. Végül kifáradva, leveretve, a szabadsághősök a temesi pasa szárnyai alá huzták meg magukat. A menekültek, köztük a későbbi fejedelem, Bethlen Gábor, megnyerték a temesvári pasát, 1604-ben Nyári Pált, Várad parancsnokát megkinálták a fejedelemséggel, de Bécsbe idézték, fogságra vetették. Utána Bocskaira gondoltak.

A felsőmagyarországi protestáns rendek Gálszécsre összegyűltek, Barbianohoz tiltakozó előterjesztést tettek s forradalmi hangulattal oszlottak szét. A templomaiktól megfosztott Felső-Magyarországon egy második tábor keletkezik.

Mert a földesurak nem adóznak s a hadviselésre, a kincstárnak pénzforrásokra volna szüksége, ezen ürügy alatt az újabb adományokat megtámadta, az ellenszegülőket nota útján jószágaitól megfosztotta. A leghatalmasabb családok, az Ilyesháziak, Homonnaiak, Dobók, Báthoriak, Kátai Mihály, Jósika János, miként Bocskai, hogy felségsértésbe kergethessék, megtámadták.

Az Erdélyhez tartozott Tiszai megyékben egy harmadik tábor keletkezik.

Az 1604.-ki országgyűlésen hozott törvényczikkeket Rudolf egész önkényüleg egy 22. czikkkel toldotta meg, melyben a vallásügy tárgyalását az országgyűlések hatásköréből kivonta. Hozzájárultak a Ferdinánd összpontosító szervezkedései, Miksa német birodalomba olvasztási törekvése, különösen az, hogy Nádasdi Tamás elhunytá óta, évtizedeken át a nádori szék üresen hagyott, az alkotmány és függetlenség mind megannyi tapodása: mi az egész nemzetet forrongásban tartotta. A gyúanyag mindenfelé el van szórva.

A bujdosók Bocskait 1604 nyarán írásban kívánták a zászlóbontásra felszólítani, a levél Barbiano kezébe került. Prágába küldötte. Bár a levelet nem kapta, e percztől török-barát és forradalmárnak tekintetett.

Bocskai éppen Erdélyben járt, hogy visszakapott részjóságait a császári biztosoknak megköszönje. Szathmáron veszi a hírt, hogy Barbiano Kassáról, mintha Gyula vára ellen menne, útban van. Vette egyszersmind az értesítést, hogy a bujdosók levele Barbiano kezébe esett. Rosszat sejtve, Szent-Jób várát Fráter Istvánra, Kerekit Örvendi Pálra bizva, maga az erősebb Sólyomkő várába huzódott, Barbianohoz küldött, felkérte, nyújtson módot maga igazolhatására. Válaszra sem méltatta. Bocskai látva helyzetét, elhagyta Sólyomkő várát, Kerekinek tartott. Megütköznek, de várai őrsege nem nyújt győzelemre kilátást. Szent-Jób vára elesett. Ezen a válságos ponton 300 magyar hajdu vonult be Kereki várába, kikkel az ostromot elfogadta. E percztől a forradalom lobogója ki volt tűzve.

Az ágyu ugy látszik, hamarább eldőrdült, mint számították. Erdély leveretésével Bástá készen lévén, a Tiszai megyék s Felső-Magyarország leigázása következett volna. Bástát egész váratlanul már augusztusban kiszőlították volt Erdélyből, de lassan haladott, mert magát néhány száz, zsákmánynyal megrakott szekérrel kísérte. Erdélyt Caprioli gróf kormányozza. Támogatásával a bennhagyott néhány száz vallonnal együtt Ráduly vajda bizatott meg. Számítottak a székelysége, különösen annak katolikus részére. Május 12.-éről már ezer lovas, ezer gyalog felkészülését rendelik el.

Ráduly vajda alá. Agusztus 15.-éről a császári biztosok már táborba szállás iránt rendelkeznek. Senki sem sejtette, ki ellen indulnak. Mire Barbiano Kassáról elindult, az erdélyi tábor is útban volt s Várad felé járt.

Bocskai aligha sejtette, hogy körül van kerítve. Barbiano Bocskait Kereki várában már kezében látta. De mert ellenállása, mint futó tűz kelt szárnyra, Váradon várta az erdélyieket és Kereki ostromát nem siettette. Az önvédelem kétségbeesése a Barbiano táborában levő magyar hajduk hazafiségára gondolt. Örvendi Pál, Bocskai egyik vezére megközelítette őket, azok 3000-en október 14.-e éjjelén Bocskai rendelkezése alá bocsátották magukat.

Sereg élén látva magát, hogy harmadnap Petzen tábornokot, mielőtt Barbianoval egyesülhetett volna, Álmosd és Diószeg között megtámadta, oly szerencsével, hogy magát a tábornokot is elfogta, számos hadi zászlónak s hét ágyunak jutott birtokába. Kis hadseregét az ellenségtől felszerelte. Tizenhat zászlót a nagyvezérnek bemutatva, segílyt kért. A katonák üldözése, a török karjába hajtotta.

Barbiano a helyzet komolyságával tisztába jött. Kiáltványt bocsátott ki, hogy a császár minden híve Adorjánhoz siessen. Bocskait hűségre térésre szólította. Bezárta a császár füleit előtte, vagy szabaddá teszi a hazát, vagy elvézrik érette, volt a felelete. Az önvédelem szabadságharczczá változott. Kezdetét vette az első magyar forradalom.

Barbiano Bástát is kihívta Erdélyből, de az 800 szekérrel hozott zsákmányával s az erdélyi sergekkel lassan érkezett. Debreczennek tartottak, Bocskai utána nyomult s midőn a Tiszán át akartak kelni, az utóhadát okt. 25.-én megverte. Kátai Mihály, későbbi cancellára, Kálló várát okt. 29.-én feladta s hozzá csatlakozott.

Bocskai nevének varázsa már hat. A Bástával jött székelyek hazamentek. Barbiano Kassa falai közé akarná magát vonni, de a várost, melynek templomát dobpergés között vette volt el, maga előtt zárva találta. Bocskai okt. 31.-én diadalmas bevonulást tartott. Bethlen Gábor is hozzá vezette a bujdosókat. A Pest mellett táborozó nagyvezér Bocskainak zászlót, kardot küldött s a szultán támogatásáról biztosítá. Az egykori török ellenségnek török bég köti fel a szabadságharcz kardját. Egy hónapra óriási diadal.

De még nehéz idők vannak hátra. Barbiano vezérbotját Básta vette át, nov. 14.-én Esztergomból Bocskai ellen indult. Bocskait Edelénynél nov. 28.-án megverte. Már késő őszt lévén, a törökök szokás szerint többet nem harcoltak. Serge romjaival Miskolcra húzódott. S im ezen válságos perczben Homonnai Drugeth Bálint 300 lovassal hozzá érkezik. Gönczről kiáltványt bocsátanak a nemzethez, mi viszhangra talált. Kassának tartott, mit Básta ostromolt. Közéletére félbehagyta az ostromot, decz. 7.-én Eperjesen ágyuival kaput nyitattott. Bocskai Kassára vonult téli szállásra. A hideg idő miatt mind a két tábor megpihent.

II. Bocskai Erdélyt a császáriaktól visszafoglalja.

Erdély s Magyarország fejedelmévé választatik.

A bécsi béke.

Az események oly rohamosan haladtak, hogy a háborgó kedélyek alig bírtak reá gondolni, hogy sajátlag mi is történt. Az 1604-iki nyár figyelmét a Dunamente tartotta lekötve, hol a török folytatja hadjáratát, a csaták változó szerencsével folynak. Őszfelé, mikor a török félbe szokta hagyni hadjárait, a Tiszamente egyszerre lángba borult. Egy férfi tüzi ki a forradalom lobogóját, ki hat évtől mint bukott aulikus ember, elfeledve él s most mint forradalmár, neve a magyar globus egére került. Bocskai ezen átváltozása lélektani talánynak látszik.

Bocskai egy tipikus magyar, ez magyaráz meg mindent. Dynastikusnak született. Atyja Miksa ellen forradalmat szervezett, megbukott, notázták, a korona alatti javait elvesztette, tiz gyermekével Erdélybe jutott, hol egyik nővére Báthori Zsigmond fejedelem anyjává lett. Bocskai a család katastróphája idején 35 éves. Hosszasan törökpárti. A mint a szent liga megalakult s kilátásba helyezte Magyarországnak a török alóli felszabadítását, királypárti. Unokaöccse, a gyermek és ifjú Báthori Zsigmond alatt, mint rokon és benső tanácsos, a törökpárt fejeit hóhérbárd alá adja. Mikor Báthorit lemondatták, otthagya Erdélyt, tovább is Rudolf hive maradt, a következő erdélyi fejedelemnek az esküt nem tette

le s ezért Erdélyben szerzett uradalmait elvesztette. Megmaradt tovább is aulikusnak.

De a mint látja, hogy a szent liga a helyett, hogy egész erejét a török ellen fordítaná, a protestáns Erdélyt eltiporta, a protestantismus másik fészket, Felső-Magyarországot támadni akarja, felébred benne a protestáns, fel a hazafi, de még békén tűr és vár. Azonban a mikor Barbiano csaknem így szól hozzá: a mór megtette szolgálatát, a mór elmehet; mikor az udvarnál jelentkezik s a király nem fogadja, a nagy költő Essexgrófjává változik. Büszkesége felébred, felkorbácsolta benne a Bocskai-vért. Szabadság vagy halál lett csatakiáltása.

Sereg nélkül a forradalom terére lépett. Ez időben már serge van. Folytatja megkezdett munkáját.

A mint Kassán megpihenhetett, Erdélyre gondolt. De bár Básta vallonaival bevonult, a három császári biztos Krauseneck, Hoffmann és Imhoff még ott van. Deczember 12.-éről az erdélyi megyékhez felszólítást intézett, csatlakozásra hívta fel. Majd a székelyekhez fordult.

Mindjárt 1605 elején Bocskai maga kezdte a támadást. Sergעי a várak ostromára szálltak. Januárius 24.-én Szathmár várát, azután Tokajt bevette.

Erdélyben Petki János emelte fel legelőbb fejét. A székely főembereket febr. 1.-ére összehívta. Febr. 21.-én Maros-Szeredában már a megyék főembereivel tanácskoznak. Bocskait fejedelemnek kiáltották. Hozzá ünnepélyes küldöttséget indítottak felkérni, hogy hívja össze az erdélyi országgyűlést. Ez időtől Bocskai magát Erdély fejedelmének, a magyarhoni részek urának, a székelyek ispánjának czímezte.

A császári biztosokat felszólította, adják át Erdélyt. Azok Szeben falai közé vették magukat, a szászok velük tartanak. A nevezetes várban még mind ott van a német őrség, oltalmukra Erdélyben van Rádul vajda mezei hada. Velük szemben csak a fegyvert fogott magyarság áll. Bocskai Gyulafi Lászlót helytartójának nevezte ki, csapat élén Erdélybe indította; a várakat és az erődített szász városokat ostromolják.

Az alatt Magyarországon is folyt Básta seregével szemben a mérkőzés; a forradalmi sereg előnyben áll. Bocskai április 17.-ére

Szerencsre országgyűlést hirdetett. Nagy lelkesedéssel Bocskait Magyarország fejedelmének választották; ez időtől Magyarország és Erdély fejedelme címét vette fel.

Az alatt a forradalom nemcsak a Tisza-, de a Dunamentél is fegyverre keltette. A forradalom tábornokai Homonnai Bálint, Rédei Ferencz, Hagymási Miklós, Dengelegi Mihály, Némethy György magasan lobogtatják a nemzeti lobogót. Már Bécsset fenyegetik.

Bocskai harczy szerencséje tetőpontján áll. Hiven dynasticus magyar vérehez, nem kívánja harczy babérokért folytatni csatáit. Megaláztatásáért elégtételt vett. A megtámadott protestáns vidékeket a szent liga katonáitól megtisztította. Erdélynek, mint hódítmánynak a birodalomhoz csatoltatását megakadályozta, békés viszonyát a portával szemben helyreállította, visszavezette hagyományos politikájához s miben célja összpontosult, az udvart arra a meggyőződésre juttatta, hogy Magyarországot csak mint önálló és alkotmányos államot lehet és szabad kormányozni. Erdélyt megmenteni, a haza ősi jogait helyreállítani, fegyverfogásának e céljához oly közel látta magát, hogy késznek nyilatkozott a csatákat beszüntetni. De nem volt kivel egyezkednie, mert a szent liga harczosai eretnekekkel nem alkusznak.

A császárság a rajongó Rudolf, a szent liga hatalmában volt. Azonban testvére, Mátyás főherczeg semmi kedvet sem érez a Habsburg-ház koronáját kockáztatni. Mint magyar királyi helytartó egyezkedést ajánlott. Bocskai a nyujtott békejobbot elfogadta, feltételeit 1605 julius 17.-éről a főherczegnek megküldötte.

Azonban az udvarnál a harczias párt befolyása még túlsúlyban áll. A főherczeg közeledését korainak látják, még mind biznak fegyverük szerencséjében. Bocskai feltételeire hiányzott a kedvező válasz, tán mert a király alattvalójával, mint forradalmárral nem hajlandó alkudozni, gondolhatta Bocskai. Hogy ezt az akadályt is elhárítsa, mint erdélyi fejedelem kívánt az udvarral szemben megjeleni. Erdély részére országgyűlést hirdetett. Mire aug. 22.-én Kolozsvárra érkezett, a császári biztosok Szebenből hozzámentek, Erdély kormányát kezébe letették. Azzal Medgyesre ment, szept. 4.-én megtartotta a fejedelemségbe való ünnepélyes beiktatást. Mert már mint legitim hatalom folytathatta alkudozásait s ha más-

kép nem lehet, csatáit. Ha békét akarsz, csatáznod kell, más gondolatja nem lehetett. Az ágyuk ismét eldőrdültek, már csak az erődített helyek vannak hátra. Esztergomot, Lévát bevette. Mátyás főherczeg hajlandó lett feltételei alapján egyezkedésbe bocsátkozni. A békebiztosokat mind a két rész kiküldötte.

Vette azonban a nagyvezér izenetét, hogy látogassa meg Budán. Tán egyezkedése el van szokás szerint árulva, tán a szultán haragját magára vonta. Homonnainak lelkére kötötte, folytassa megkezdett munkáját. Nov. 10.-én a Rákosmezőn megvált kíséretétől, Budára ment. Mekkora volt meglepetése, midőn a nagyvezér szultána nevében mint Magyarország királyát köszönté. Arany koronát tett fejére, kezébe királyi pálczát adott, kardját maga a fővezér övedzte fel. Bocskai hálás szívvel fogadta a szultán hazája iránt tanusított kegyét, fejeről levette a koronát, Széchy Györgynek nyújtotta át, mert úgymond, van Magyarországnak koronázott királya. A korona ott van ma is a bécsi császári kincstárban, a cseh korona mellett.

Még le sem folyt jóformán e meglepő jelenet, Mátyás főherczeg, a király testvére magához ragadta a hatalmat, mások szerint teljhatalmat adatott magának és Korponán nov. 11.-én békepontok vétettek fel, melyekben Bocskai a király részéről Erdély fejedelmének ismertetett el. Fegyverszünet jött létre.

Erre Bocskai is Korponára ment. Gyűlést hívott össze. A király képviselőjében Forgács Zsigmond vett részt s a béketárgyalást nov. 23.-án megnyitotta. Mi lehetett volna Bocskainak más előterjesztése, mint Magyarország alkotmányos szabadságának s a protestáns vallás szabad gyakorlatának elismertetése és biztosítása. A béke létrejött. Mátyás főherczeg, mint Rudolf teljhatalmazottja, Bocskait Erdély fejedelmének ismerte el; Ugocsa- és Beregmegye az erdélyi fejedelemséghez csatoltatott. Az ország részére kikötötte az alkotmányos szabadság biztosítását, ennek kifejezésül a negyven évtől betöltetlen hagyott nádori méltóság betöltését; az Izabella kezéből átvett s Prágába szállított magyar szent koronának Pozsony várába szállíttatását s a közhivataloknak magyar hazafiakkal való betöltését. A protestáns vallás részére keresztülvitte, mit a német protestánsok csak a harminczéves háború útján fognak kivívni, a protestáns vallások szabad gyakorlásának

elismertetését oly formán, hogy a pápa, mint kifejezve lett a szükség parancsa kívánatára, a két protestáns vallás szabad gyakorlataiba Magyarországon hallgatólagos beleegyezését adta.

Bocskai győzelme teljes volt. A pontok szövegeztettek. Erdély rendei Kolozsvárt 1606 április 3.-án, a magyarországi részek Kassán április 16.-án s Mátyás főherceg, mint Rudolf császár és király felhatalmazottja jun. 23.-án a békét aláírták. S keletkezett, mire a protestánsok annyit fognak hivatkozni, a nevezetes bécsi békekötés, melyet maga Rudolf is jun. 24.-éről Bocskai részére kiadott diplomával szentesített.

A bécsi békének, mely alkotmányunk biztosítékának egyik alapokmánya, nevezetesebb pontjai itt következnek:

Mi Mátyás, Isten kegyelméből Ausztria főhercege, Burgundia, Stájer, Karantán, Krajna és Würtemberg hercege, Habsburg és Tirol grófja stb. emlékezetül adjuk, ezennel jelentvén mindeneknek, kiket illet:

1. Hogy miután Rudolf ő császári királyi felsége, legtiszteltebb urunk és testvérünk különös közbenjárásunknak kegyelmesen engedett s a némi Magyarországon támadt mozgalmak és háborúak leszállítására nekünk tökéletes teljhatalmat adott s továbbá ő cs. és kir. felsége belső titkos és más tanácsosai és biztosai hozzájárultával békealku tartatott és végre meg is kötöttet s mindkét rész biztosai által aláírásaikkal és pecséteik reányomásával megtökéltetett.

2. Minthogy azonban tekintetes és nagyságos kismariai Bochkay István úr s a veletartó magyarok részéről e felett még némely nehézségek fennmaradni látszottak, melyek megvizsgálására újra nagyságos illyésházi Illyésházi István úr, Liptó- és Trencsénvármegyék főispánja, más mellé adott nemesekkel, úgymint vizkeleti Vizkelethy Tamás, giletinci Oztrossit András és nagyapponyi Apponyi Pállal, elégséges teljhatalommal ellátva, hozzánk Bécsbe érkezett.

3. Annak okáért mi, a felebb mondott s nekünk megadott teljhatalomnál fogva stb. az első cikkelyre, a mi a vallás ügyét illeti, ellent nem állván, a fennálló közhatározatok, valamint az 1604-iki utolsónak sem, (mivelhogy országgyűlésen kívül s az ország beleegyezése nélkül iktattatott be s azért el is töröltetik), végeztetett:

1. Hogy Ő cs. kir. Felsége, előbbi határozmányához képest, (melyre az ország viszontíratában vonatkozik), mely szerint t. i. minden Karokat és Rendeket összesen és egyenként, egyedül Magyarország határai közt lakókat, mint főrenden valókat és nemeseket, mind a szabad városokat és szabadalmas mezővárosokat, közvetlenül a koronához tartozókat; úgy a magyarországi végekben a magyar katonákat, vallásukban és hitükben sehogy és soha nem fogja háborgattatni, vagy akadályoztatni nem engedendi.

2. De sőt minden fentemlített Karoknak és Rendeknek vallásuk szabad gyakorlata megengedtetik; mindazonáltal a római katholika vallás rövidsége nélkül és hogy a római katolikusok papsága, templomai és egyházi községei bántatlanok és szabadok maradjanak és a melyek az iménti zavarok idejében mindkét részről elfoglaltattak, kölcsönösen visszaadassanak.

A másodikra nézve. Fennmarad az előbbi békealkú végzése, hogy a magyarokkal s a törökkel egyszerre készüljön a béke és kiegyenlítés.

A harmadikra nézve. Választassék nádorispán szokott méltósága fentartásával s a régtől fogva divott módon a legközelebb tartandó legelső országgyűlésen.

1. Minthogy pediglen Ő cs. és kir. Felsége, a kereszténység különféle szükségeinél fogva Magyarországon, vagy szomszéd helyen nem székelhet; nehogy az ország lakói, bármely ügyekben az Ő felsége távolabb fekvő székhelyeire menni s e miatt terhesen költekezni kényteleníttessenek; a hol magyar tanácsosok sem lehetnek mindig Ő felsége oldala mellett.

2. Annak okáért határozottatott és végeztetett, hogy Ő fenségének, az Ő felsége által neki nem oly rég a végre adott teljhatalma szerint; Magyarország ügyeiben a nádorispán és magyar tanácsosok által, nem különben mintha Ő cs. kir. felsége személyesen jelen volna, ügyeket hallgatni, előadni, elítélni, végezni, cselekedni és rendelkezni, mindazokban, mik Magyarország megtartására s az országlakók nyugalomára és javára szükségesséknek fognak láttatni; teljes hatalma és szabadsága legyen.

3. És hogy a mostani királyi személynök helyében hagyassék: úgy mindazonáltal, hogy ezentul az ország rendelményei szerint választassék.

A negyedikre nézve. Kérik még az országglakók Ő felségét, hogy a korona Magyarországra, Pozsonba, békésb idők beálltával (más országok módja szerint) visszahozassék.

A kilencedik és tizedikre nézve. Ő cs. és kir. felsége Magyarországot s a kapcsolt részeket, úgymint Tótországot, Horvátországot, Dalmátországot, született magyarok és neki alávetett s hozzákapcsolt nemzetbeliek által kormányozza.

1. Úgyszinte, az országnak mind nagyobb, mind kisebb hivatalait, a külsőket is, a véghazák kapitányságait, magyar tanácsában alkalmas magyaroknak és hozzájuk kapcsolt nemzetbelieknek adományozza, vallás különbsége nélkül.

A tizennegyedikre nézve. A Bochkay úr által kiadott adománylevelek; minekutána némelyek, egyesek balértesítésén alapulva, az ország nyilvánosságos karával; mások pedig különféle módon keltek; azért a közjó s a béke és kölcsönös barátságnak Magyarországon való fentartása tekintetéből, szükségképpen kell, hogy az országglakók azon adományozásokat a legközelebb leendő országgyűlésen közértelemmel megvizsgálják és a melyek fentartandóknak fognak ítéltetni, maradjanak meg érvényükben.

1. Az érdemdíjazások pedig s azon jószágok, melyek vagy Bochkay úr, vagy Illyésházy István által zálogba vettek, maradjanak meg érvényükben, míg az országglakók azokat az ország közgyűlésén tárgyalni s azokat, kik pénzt adtak, kielégíteni fogják: ennekutána pedig semminemű érdemdíjazások ne történjenek, bármely cím vagy ürügy alatt.

2. A Bochkay úr által tett nemesítések maradjanak meg érvényükben: úgy mindazonáltal, hogy az ország közgyűlésén az azok feletti levelek előmutattassanak, hogy tudva legyen azoknak nemesége, nehogy benne a törvény ellen hiba követtessék el.

3. Minthogy pedig a legközelebb Kassán tartott gyűlésen a Bochkay úrral tartó országglakók által az végeztetett, hogy azok, kik legközelebbi Szent-Jakab napjáig hozzá és az ő vele tartókhöz nem csatlakoznak; minden jószágaikat és birtokjogaikat elveszítsék, végeztetett tehát, hogy ezen végzés megszűnjék, érvénytelen legyen.

A mi Bochkay úr személyét s az ő kielégíttetését illeti, Erdély mellé Magyarország részeivel, melyeket Báthori Zsigmond bírt; Tokaj vára is, minden mostani tartozékaival, szinte két egész

vármegyével, Ugocsával és Bereggel, még pedig a Tiszán innen és túllevő részekkel, hasonlóképp régi határaik tartozékaival és Szathmár erőssége, ennek vármegyéjével együtt átengedtetik.

2. Ezek pediglen Bochkay úrnak örökösödési joggal birtokába bocsáttatnak; ha mindazonáltal fiágon, saját véréből és törvényes házasságából származott maradéka nem volna, akkor az itt neki engedményezettek, önként Magyarország törvényes királyára és következésképpen az ország koronájára szálljanak: úgy, hogy senki vérrokonai, vagy hívei s ezek örökösei közül a Bochkay úrnak engedményezett fejedelemségre, tartományokra és Vármegyékre, soha semminemű hatóságot ne követelhessen.

4. Hogy ha pedig leánygyermeke maradna; ez az ország rendeletéhez képest, a leányi negyeddal elégedjek meg; vagy megnyugodjék abban, a miben Ő felsége magával Bochkay úrral megegyezendik.

6. Kassa és Magyarország többi felső részeinek kormányzása a magyarok részére folyjon; miképpen az a közönséges cikkelyben végeztetett.

8. A czimzetet illetőleg: az engedményeztetik neki, melyet Báthori Zsigmond birt; hogy t. i. magát római szent birodalom és Erdély fejedelmének, a székelyek ispánjának s Magyarország részei urának nevezhesse: hasonlóképpen Erdély czimerét viselhesse, melyet Báthori Zsigmond viselt; nemzetségi és más szerzeményi czimerei mellett.

9. Beiktattatása pedig tartományába s az Ő felsége által engedményezett részekbe, Ő felsége biztosai által történjék, mihelyest mindenek maga Bochkay úr és követői által helyben lesznek hagyva.

10. A mikoron azon eskü alól is feloldozások leszen az erdélyieknek, melylyel magokat Ő felsége hűségére kötelezték.

11. Hasonlóképpen igéri Bochkay úr, hogy gondja leszen, miszerint ők az egyenes és régi útra visszavezettessenek.

12. Valamint, hogy követeket is meg fog bizni és küldeni Magyarország közgyűléseire azon vármegyékből, melyek Magyarországhoz tartoznak.

18. A mi pedig Ő felsége híveit illeti, úgymint Kornis Boldizsárt és Sennyey Pongráczot s minden más erdélyieket, kik hűségük s az Ő szents. cs. és kir. felségének tett eskü miatt

Erdélyben jószágokat elvesztették; minekutána azok, e cselekvésük által mindeneknél méltán dicséretet inkább, mint valamely büntetést érdemelnek s a Bochkay úr követőinek mindenük visszaadatik s a mult dolgok feledésbe bocsáttatnak: Ő felsége kegyesen sürgeti és megkeresi, hogy Ő felsége ezen hívei is ugyanazon igazságot érezzék és tapasztalják és hogy jószágaik visszaadassanak és azokat maguk vagy mások által birniok, vagy illendő áron eladniok és elidőgeníteniök szabadjon.

19. Ezeken kívül pedig: Bochkay úr kijelenti, hogy a vezér által neki ajándékozott koronát, nem Magyarország királya és az ország s ennek régi koronája kisebbségére fogadta el.

20. Végre az is elhatározott, hogy azon kölcsönöket, melyeket Ő szents. cs. és kir. felsége biztosai, Ő felsége szükségeire erdélyiektől felvettek; Ő cs. és kir. felsége fizettesse ki, vagy engedje, hogy kereskedésük, vagy harminczadaikba beosztva lassanként törlesztethessenek.

A mi, hogy annál alkalmasabban történjék s örökké maradó erősséggel megszilárdittassék s maguk a Bochkay urat követő magyarok biztosított, nyugalmas és csendes lélekkel lehessenek. Mi a nekünk Ő szentséges cs. és kir. felségétől megadott teljhatalomnál fogva mindnyájokat összesen és egyenként, kik eképpen Ő szents. cs. és kir. felségével kibékülnek, mindazoknak feledségét kegyesen megadjuk, mik 1604 október 15. napjától mostanáig itt-ott viseltettek s elkövették; úgy, hogy bármely ölések, rablások, várak prédálásai, városok és mezővárosok ostromlásai, faluk és majorok elfoglalása, általában minden erőszaktelemek, mik ez időben történtek és véghez vitettek, senkinek, akármi állású, állapotú, rendű és rangú legyen (a fenn kivetteket ide nem értve) be ne tudassanak: de sőt világosan és egyszerűen elfeledtessenek és soha semmi időben, semmi kikeresett módon és szín alatt; se Ő cs. és kir. felsége és utódai, Magyarország törvényes királyai, se a kárt vallott országlakók, egymást nyíltan, vagy titokban, törvényen belül, vagy kívül, maguk, vagy mások által, ezek miatt gátolhassák, vagy bármiképpen terhelhessék.

III. A 15 éves háboru vége. A zsitvatoroki béke. Az alkotmányos élet helyreállítása.

Bocskai a bécsi békekötésben nagy örökséget hagyott hazájának. Hazafisága, dynastikus érzelve helyet adott lelkében a hiedelemnek, hogy a szent liga a török alól hazánkat fel fogja menteni. Már 15 éve foly a háboru, omlik a nemzet vére s a végeredmény az, hogy a szent szövetség éppen úgy pusztítja hazánkat, mint a pogány. Bocskai nemcsak az alkotmányt, a békét is visszakívánta szerezni hazájának.

Tizenöt kinos év kellett ahhoz, hogy mind az udvar, mind a porta megszerezze a meggyőződést, hogy egymást nem bírják legyőzni; hogy Magyarországot egyik sem bírja magának meghódítani. Bocskai közbejáró szerepe sikerült. A két hadakozó fél békét kötött. Az első békét, melyben a két hatalom egymást, mint hatalmat ismerte el. E béke a zsitvatoroki békekötés, mely 1606 november 11.-én húsz évre megkötetett, melybe Bocskai is befoglaltatott. Egy megalázó béke, melyben Rudolf hadi kárpótlást fizetett s elismerte Magyarország feldaraboltságát azon az alapon, hogy az 5163 négyszögmértföldnyi magyar államból a korona alatt 1222, török hódoltság alatt 1859 mértföld maradt, az erdélyi fejedelemséghez 2082 mértföld szakadt, vagyis Bocskai birodalma jött ki belőle a legnagyobb területtel.

A bécsi békekötésben a kiirtani szándékolt magyar protésztánsok, a zsitvatoroki békében az Ázsiába visszaüzni szándékolt törökök jutottak a könnyelműen kötött szent liga felett győzelemre. A magyar nemzetnek megmutatták a forradalom útját, melyen Bocskay után Bethlen Gábor, I. Rákóczy György, Wesselényi, Thököly, II. Rákóczi Ferencz fog haladni, mignem korunk forradalma, a hetedik, visszavezeti a nemzetet oda, honnan I. Ferdinánd és követői a nemzetet elterelték.

Hogy országa jóváhagyása is hozzájáruljon, dcczember 13.-ra Kassára hongyület hirdetett, beszámolt pályafutása eredményeiről, kikérte a rendek beleegyezését, hogy a békepontok értelmében magát a római szent birodalmi herczeg, Erdély fejedelme, a magyarhoni részek ura, székelyek ispánjának címeztethesse s királyi

előadásában lelkükre kötötte a rendeknek, hogy a bécsi békekötést törvényczikkbe iktatni, a nádor-választást keresztül vinni el ne mulasztják s az ország egységét tartsák fenn.

Bocskai bevégezte küldetését. A szent liga vallásos ábrándnak bizonyult. Áldozata egy sereg kiontott vér, de áldozata lett maga Rudolf, kit már neve emlékeztethetett volna az első Habsburgi Rudolfnak tett azon szolgálatunkra, hogy dynastiáját megalapítani segítettük; mint méltatlan utódjának, a magyar trónról kénytelen volt lemondani, megelégedni a császári czimmel. Bocskai forradalma, a trónváltás előidézése mellett visszaállította alkotmányunkat, helyreállította a vallásszabadságot, szabaddá tette Erdélyt, melyet Rudolf már hódítmánynak tekintett.

Mindez két év munkája. Jókor végezte be, mert már hónapok előtt szállongott a hír a birodalomban, hogy lassú méreg emészti nemzete által annyira féltett életét. Deczember 17.-én megtette végrendelezését, benne Magyarországot arra intette, igyekezzék fentartani az erdélyi fejedelemséget, mint szabadságunk menedékhelyét, Erdélyt pedig arra, hogy ha a magyar trón helyre áll, az anyahonnal viszont egyesüljön. Szamosközy históriája kinyomatására 2000 forintot hagyott. Az 59 éves nagy hazafi 1606 deczember 29.-én bevégezte örök emlékü pályáját.

A forradalom vezérei áldozatul estek: Bocskait elpusztították, Rudolfot lemondásra kényszerítették.

Kézzelfoghatólag be lett bizonyítva, hogy az osztrák politikusok nem ismerték a magyart. Cosmopolitikus szempontokra építettek, nem vették számításba, hogy a magyar specifikus nemzeti szempont hatása alatt áll, melynek gyökérszálai a haza földjéhez kötik a magyart. S azt szabadnak akarja.

Midőn a szent ligának megakarták nyerni, nem vették számításba, hogy a magyart egymás ellen fanatizálni nem lehet, mert előbb magyar, másodsorban keresztény. Hogy magával hozta minden vallások alapeszméjét a tiz parancsolatot, a keresztény vallás felvételénél felvette a szeretet, de nem vette fel a gyűlölet vallás-erkölcsi dogmáját. Azt a bigottságot, mi a nyugatot egymás kiírtására vezette, a magyar sohase ismerte. A szentszék tehát táborát nálunk, népünkől nem nevelhette.

Az uralkodóház politikájának akkori áramlata felismerhette, hogy a magyar tiszteli a német kulturát, német intézményeket, de csak úgy mennek át a nemzet vérébe, ha a nemzet szabad s a haza önálló marad. Csak, mint szövetséges állam lehet Európának, szövetséges társának szolgálatára.

Bocskai megmutatta, hogy a magyar dynastikusnak születik, alkotmánya határai közt jobbágya királyának, de járom helyett, inkább a halált választja.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A harminczéves háború, a linczi és westfali béke korszaka II. Mátyás, II. és III. Ferdinánd alatt.

(1608—1648.)

I. IV. Henrik francia király programmja. A protestáns fejedelmek coalitiója.

A bécsi és zsitvatoroki béke Rudolf politikája bukását jelentette. A protestantismusnak Magyarországon fegyverrel való kiirtása lehetetlennek bizonyult. A török is becsülni tanulta a magyar fegyver bátorságát, beérte azzal, hogy helyreállította az erdélyi fejedelemséget s félszázadig pihenteti támadását. A dinasztia pedig levonta a tanuságot, hogy az ultramontán politika veszélyezteti a ház érdekeit. Rudolf ellen felléptette Mátyás főherczeget.

Rudolfot abba a hitbe terelték volt, hogy politika és nyelv-egység nélkül is a valláségység kapcsa lesz az osztrák birodalomnak. Mátyás főherczeg sokkal felvilágosodottabb, európai magaslalon álló politikai látköre már látja, hogy a szent liga ellen már készül a protestáns fejedelmek coalitiója s a Bourbon-ház fellépése a Habsburgok ellen. Sietett, mint magyarországi helytartó, a nemzetet pacifikálni, a törökkel a tizenötévi harczot befejezni.

Mátyás, mint az osztrák hagyományos történetírás nem igen rokonszenves alakja, szerintük felbontotta az eddigi világrendet. A valóságban pedig Európa világrendje sulyegyenének felbomlása 1570-ben a szent liga alakulásával vette kezdetét, mikor a pápai szék, a császárság s vele Ausztria, Spanyolország és Olaszország hadat izentek a protestáns világnak s az által, hogy V. Piusnál V. Sixtus egy lépéssel még tovább ment, 1585-ben a bibornoki collegiumot és abból kiindulva, hogy Mózes is 70 férfit vont be tanácsába, a bibornoki collegium számát ennyiben megállapította,

a spanyolok és olaszok részére lefoglalta s Angliát, Németalföldet, Magyarországot, mint eretnekfészket megtámadta.

Franciaország, bár erős katolikus állam, a szent ligához nem csatlakozott, csak a tüzet szítja, számítva a nagyságra, melylyel Franciaország a felbomlott rend alapján kikerülhet. A Bourbon-ház a Habsburg-ház örökébe kíván lépni. Magából indul ki; az európai egyetemesség kultusza nem varázsige többé, hogy az egyetemesség visszaállítására fegyvert fogott szent ligát a felébredt nemzeti individualizmus le fogja győzni; előre látja a harmincz éves háborút.

Franciaország elég eszélyes; lángelméjű miniszterei Richlieu és Mazarin bibornokok elég élelmesek a helyzetet kihasználni. A felbomlott európai súlyegyen helyreállítása nevében, de sajátlag hogy a Habsburg-ház spanyol és osztrák ága közé ékeltetése s kereszttüze bajait enyhítse, egy európai confoederatio eszméjét veti fel. Duruy szerint IV. Henrik (1589—1610) illetőleg minisztere Sully a Habsburg-ház hatalma s a katolikus államokra való befolyása megtörése céljából egy politikai rendszert állított fel, mely szerint: az osztrák-ház Németalföld, Olasz és Németországból ki lenne szorítandó. Magyarország az osztrák tartományokkal azon esetre, ha a törököt Ázsiába visszalökni nem lehetne, megbizatnék a török fékmentartásával; Európa alakulna át egy nagy államszövetséggé, melyben a hat öröklési monarchia, Franciaország, Spanyolország, Anglia, Svecia, Dánia és Lombardia — az öt választó monarchia Lengyelország, Magyarország, Csehország, a római császárság és pápaság — s a négy köztársaság, Velence, Genua és Florencz, Svájc, Hollandia képviselők által egy tanácsot alkotnának, mely hivatva volna az igazságtalanságokat és összeütközéseket elhárítani, minek folytán a nyers erő helyébe a jog uralma lépne s az egész szervezeten a nemzetiségek igényeinek figyelembe vétele ömlenék el. Egy programin, mely a Bourbon- és Habsburg-ház kéréseire lehetne harcza kezdetét jelenti.

Franciaország ezen álláspontja otthon fentartja az abszolutizmust és katholicizmust, határain túl minden kormány- és vallásforma jó, mely bomlasztó törekvéseinek malmára hajtja a vizet. Németországon éri el legelőbb célját, hol a protestáns fejedelmek 1608-ban ligát kötnek, 1609-ben a katolikus fejedelmek követik;

két táborrá válnak s már 1611-ben a választó-fejedelmek hiába gyűlnek össze császár-választásra, nem bírnak megegyezésre jutni.

Egy áramlat indult volt Európában, mely a román fajú nemzeteket megtartotta a nyugati vallásnak, a szlávokat a keleti vallás kötelékébe vonta s most a német törzseket a protestans vallásban kívánná egyesíteni.

A szent liga azonban még mind táplálja a reményt, hogy a protestantizmust kiírthatja, a katholicizmus egyetemességet helyreállíthatja. A jezsuiták, ezen nemzetközi papság viszik elől a lobogót, mely alig egy század alatt vagyonban, szép és eszes férfiakban elgazdagodott. Az európai egyetemes irány a tekintély és fegyelem lévén rendszerük alapja, megnyerték a dynastiákat, kezükbe kerítették a klerus feletti hatalmat, kezükbe az oktatást, hiveik lelki világát, ha nem vezethetik vissza civilizáczióinkat kiindulási pontjára, a theokratikus kormányformára, legalább később keletkezett gondolatait az egyetemesség alapján, a világi hatalom feletti uralom fentartását tűzik céljokul. Az egyetemesség, a vallásegység fenéges eszméje a faji együvé tartozás érzelmével szemben gyengének bizonyult, a szlávok a keleti vallással elszakadtak, most a germán faj keresi a kiszakadással vallási függetlenségét a vaticánnal, politikai függetlenségét a római császársággal szemben. Az egyetemesség eszméjében rejlő boldogító, de már túlhaladott álláspontra kívánnák az európai civilizácziót visszavezetni, melyet már nem a vaticán, hanem csak a religio és a kereszténység által felállított valláserkölcsei törvények tartanak egybe. Az egyházi és világi absolutismus szerintük egyedül boldogító uralma, fentartása lelkesíté az egyik tábor.

A másik táborban az európai népfajok individualismusa, a szláv- és germán faj kiszakadni akarásának áramlata a renaissance által felköltött liberalismus, még a vallás terén szervezkedő eszméje alapján áll. Melynek a túlsó tábor arra a szerencsétlenségére számít, hogy mindjárt kezdetben felekezetekre oszlott. Mi a germán elem politikai feldaraboltságát még egygyel szaporította, magát tovább gyengítette. Ezért fejlik a harmincz éves háboru a katholicizmus és protestantismus harczából a közép-kor és az új-kor harczává. Kitűzik az ellenreformáczió lobogóját. Miután nálunk nem sikerült, Csehországot veszik elő. A harcztér Cseh-

országból Németországba esik át. A megtámadott protestáns hatalmaknak segítségül jönnek az erdélyi fejedelmek Bethlen, I. Rákóczi, megjön a svédek élén a nagynevű Gusztáv Adolf s végre megjönnek IV. Henrik programja alapján a francziák. Fél Európa 30 éven át tűzbe, vérbe borul és a végeredmény: a szent liga, Ausztriának Németországból való kiszoríttatása, részére a protestáns vallás terjedésének megakadályozása, de nem kevesebb volt az ára, mint Franciaországnak a Rajnáig terjeszkedése, Poroszország jövője alapkövének letevése, az osztrák népeknek a német kulturális, közgazdászati s politikai haladásától izoláltsága, elmaradása.

II. Mátyás király.

Báthori Gábor, Bethlen Gábor erdélyi fejedelmek.

(1608—1619.)

I. Rudolf lemondatása, Mátyás királylyá választatása, az alkotmány helyreállíttatása.

A bécsi béke visszaállította az erdélyi fejedelemséget, biztosította a protestánsok szabad vallásgyakorlatát, de az alkotmányos állami életet biztosító pontozatok végrehajtása hátra volt. A mint a törökökkel kötött béke aláírása után egy hónappal Bocskai gyanus halála bekövetkezett, az udvar a bécsi béke végrehajtása előtt ki akart térni.

Mátyás főherceg, mint Magyarország királyi helytartója, Rudolf ez eljárása által mélyen sértve érezte magát. A törökökkel kötött békében bizva, a reactio ismét hozzálátott aknamunkájához. Az osztrák tartományok protestánsai szintén meg lettek támadva. Mátyás főherceg forradalmi ténre lépett. 1608 elején országgyűlést hívott össze, magát örökös királyi helytartóvá választatta. Az osztrák rendek az 1608-iki regensburgi gyűlést, mert az udvar a vallásszabadságot elismerni nem akarta, a gyűlést odahagyták. Mátyás főherceg támogatására Alsó-Ausztria, Morva- és Csehország rendei a vallásszabadság és béke biztosítására szövetséget kötöttek. Rudolfot

lemondásra akarják kényszeríteni. A szövetkezett rendek felülnek. A magyar ostrom-kérvényező 20,000 főnyi táborra nőtte ki magát. Hol Rudolf székhelyét tartotta, Prágának indultak, hol szintén forradalmi jelenetektől lehetett tartani. Az udvar meggondolta magát, a magyar koronát a tábor elébe küldte, kiadta s a magyar királyságról Mátyás főherceg javára lemondott. A koronát, melyet mióta Zápolya özvegye könnyek között a Habsburg-háznak kiszolgáltatta, a hazán kívül bujdosott, a nemzet diadallal szállította haza s Pozsony várában helyezte el.

Mátyás főherceg a koronázó gyűlést még abban az évben, 1608-ban Pozsonyba összehívta. Bármennyire is népszerű volt a főherceg, a rendek királyválasztási jogukra hivatkoztak s az alkotmány biztosítása céljára még a koronáztatás előtt a bécsi béke pontjait szövegezték s több üzenetváltás után törvénybe iktatták, hogy urokká, királyukká választották s azt szentesítette.

Mindenekelőtt betöltötték az 1562 óta üresedésben hagyott nádori méltóságot, mi a főhercegi helytartók működésének véget vetett. Nádorrá a protestáns Ilyésházi Istvánt választották. Törvénybe iktattatott, hogy a kapitányok a nádortól függenek s régi szokás szerint 32 telekig terjedhető adományozási jogát helyreállították. Negyvenhat évi szünetelés után hatvan évig érvényre jutott a nemzet nádorválasztási joga, Ilyésházi után Thurzó György, Forgách Zsigmond, Eszterházi Miklós, Draskovics János, Pálfi Pál, Wesselényi Ferencz következhetett.

Az 1608-iki országgyűlés emlékéhez fűződik, hogy az országgyűlés mai szervezete az országgyűlés karai- és rendeinek az alsó- és felső-házra oszlása e gyűlésben nyert végleges szentesítést s itt sorakoztak a királyi városok követei, mint külön rend a megyei követek mellé.

Már a koronázás előtt törvényczikkbe iktatták a protestáns vallás gyakorlásának teljes szabadságát; a király a rendek beleegyezése nélkül háborút nem kezdhet, idegen katonaságot be nem hozhat, hogy a nádori szék egy évnél tovább üresedésben nem tartható, különben az országbíró nádorválasztó gyűlést hívhat össze; hogy idegen a hazában közhivatalt nem viselhet, a jezsuiták fekvő birtokot nem birhatnak; törvénybe iktatták, hogy a magyar cancellária teljhatalma állíttassék vissza; az idegen katonaság az

államból vitessék ki; hogy az országgyűlés által alkotott törvény-cikkeket a király köteles legyen megerősíteni s hogy a király lakjék az országban s ha az nem történhetik, a nádor kormányozzon teljhatalommal. A koronázási conditio most először törvénykönyvekbe iktattatott. Mire Rudolf 1609 jun. 26.-áról a királyságról való lemondási okíratot Mátyásnak kiszolgáltatta.

II. Bethlen Gábor s Pázmány Péter fellépése.

Mátyás főherczeg, mint Rudolf helytartója lefuvatta a Bocskai-forradalmat, helyreállította a békét, a nemzet királyának választotta. A nemzet jobb idők reményének adta át magát, örömmel üdvözölte a trónon.

Azonban Rudolf még mind császár és Csehország királya. A mellett, hogy nálunk való detronizáltatását feledni nem bírja, mindent elkövet Mátyás ellen, hogy hatalma birtokába jusson. Mátyás az ausztriai protestánsok pacificatióját is tervbe veszi. Hogy Csehország ügyeibe be ne hatoljon, passau katonasággal Csehországot megrakja, a csehek fellázadnak, Mátyás részére szintén detronizálják. Következtek az osztrák tartományok.

Az osztrák protestáns-rendek azért, hogy a magyar letette fegyverét, vallási és politikai küzdelmeiket tovább folytatták. Szintén követelték a velük kötött conventio végrehajtását. Az 1609.-ki pozsonyi országgyűlésre követeket küldöttek, az országgyűlés nyilt gyűlésben fogadta. Kérték a rendeket, hogy szövetkezésükből kifolyólag követeljék Mátyástól az osztrákoknak ígért vallás-szabadság megtartását. A XVII. törvénycikkben megerősítették az Ausztriával és Morvaországgal kötött szövetséget. Thurzó nádort erélyesebb fellépésre kötelezték. Foganatja meg lett. Mátyás az 1610.-ki bécsi gyűlésen az osztrákok vallás viszályát is elintézte.

A bécsi békekötés végrehajtása nálunk is folytatást követelt. Összehivatott a messze kiható zsolnai zsinat. Hogy a magyar protestánsok egyházi ügyekben saját püspökeik hatósága alá tartoznak, hogy egyházi jövedelmeikről és bíráskodásról a katolikus főpapság beavatkozása nélkül maguk intézkedhetnek, a zsolnai zsinat határozataképp életbe léptette. A katolikusok részéről For-

gács Ferencz bibornok nem késett a zsolnai zsinat ellen tiltakozni. Röpiratok keletkeztek a felett, hogy törvényes püspököknek tekintetők-e a zsolnai zsinaton megválasztott superintendensek, Forgács Nagyszombatra országos zsinatot hirdetett; a tridenti zsinat határozatait a magyar egyház is elfogadta. Az egyházi viszály tehát új táplálékot kapott. Készítették a lobogókat a felírással: Deus in Coelo, Caesar in terra. Non habemus regem, nisi Caesarem.

A viszály színteréül Erdélyt választották, hol Bocskai után Rákóczi Zsigmondot, Báthori Gábort megbuktatták. S hogy megbuktathassák, az oláhországi vajdákkal támadtatták Erdélyt, majd Forgács Zsigmond kassai kapitányt indították sereg élén Erdélybe, kit az Erdélyiek kivertek. S mintha ezzel s Rudolf halála bekövetkeztével Forgács Ferencz fegyverrel való visszatérítés politikája is megbukott volna.

Az erdélyi fejedelemség különben sem Erdély magánügye. Az anyaország legnagyobb családai töltik be a fejedelmi széket. A katolikus Báthoriak, legutóbb a protestánsá lett Báthori Gábor biztatta az udvart, hogy nem annyiban a török, mint az udvar kegyéből ülnek székükben. Azonban egy határozott protestans és török-párti lép fel 1613-ban, mint fejedelmi trónkövetelő, ki mint száműzött élt a török táborban s most a töröktől támogatva, mint az erdélyi fejedelmek leghatalmasabbika, megjelenik Erdély fejedelmi székén.

Bethlen Gábor mint iktári Bethlen, a török által megszállt Bánságban látta ősi fészket, de már Erdélyben született. Még ifjú ember, mégis már korábban is erdélyi fejedelem-jelölt, nagy tehetséggel, szenvedések árán szerzett tapasztalatokkal, mint a török kegyencze.

Erdélyben már három protestáns felekezet van, lutheranus, reformatus, unitarius s mellettük a katolikus kisebbségben. Bethlen Gábort ujjongva fogadják. Neveli népszerűségét, hogy az anyaország rendjeinél is megcsappant azon hit, hogy az udvar megbirja szabadítani az országot a töröktől. A reformatus vallást mintegy állam-vallássá teszi. Azonban szembe jő vele egy másik nagy elme, a gondolattal s rendíthetetlen hittel, hogy Magyarországot a töröktől, nemzetét a végpusztulástól csakis a katolikus sfera mentheti meg, különben eltiportatik. Ez a hazafias lélek Pázmány

Péter, a magyar katholicizmus regenerátora, a gyermek korában katholizált, jezsuitává lett, szellemdús pap, erős theologus és nagy író, kinek Kalauzát és Predicatióit magas gondolatai s ritka magyarságú nyelvezetei maig felejthetetlené teszik. Egymaga 30 úri családot térített meg s oly buzgólkodókká tette, hogy jobbágyaikkal szemben nemcsak mint hittérítők, de mint hitüldözők léptek fel. Bethlen Gábor és Pázmány Péter hit dolgában különböző zászló alatt haladtak, de hazafiságban egyik sem volt kisebb a másiknál. Míg nem soká fellép a század első felének harmadik nagy alakja, Eszterházi Miklós nádor, az akkori idők e harmadik oszlopos férfja.

A Bocskai-forradalom által felvert nemzeti- és szabadság-érzés mind nagyobb hullámokat vet. A vallás-kérdés a nemzeti lét kérdése előtt a kor legnagyobb ferfiai politikájában másodrangú kérdéssé válik. Hozzájárul az ausztriai s a cseh protestansok kiirtása elvetésének gondolata. Mátyás király szelidebb politikája nem talált azon idők keretébe. Az intéző körök visszaakarják zökkeneni az uralkodóház politikáját oda, hol Rudolf elhagyta. Mátyás erélyét megtörik. A viszonyok a király egészségét megtámadják. S reávezetik a lemondás gondolatára, azon gondolatra, hogy mint a Habsburg-ház idősebb ágának utolsó sarja, az ifjabb kezébe engedje a trónt. Végre is a stáyerágbóli Ferdinánd főherceget nézte ki utódjául. Hogy lemondását bejelentse, 1618 márczius 18.-ára Pozsonyba országgyűlést hirdetett, unokaöcscsét, a már cseh királyt ajánlatba hozta. Az ország rendei készeknek nyilatkoztak választás útján megkoronázni, de kettőt kívántak: a megürült nádori széknek még a koronázás előtt való betöltését s a koronázási hitlevélnek szintén a megkoronáztatás előtt való kiadatását. II. Mátyás király alkotmány-tisztelete, a nemzet mind a két kívánásának eleget tett. A hitlevelet megszerkesztették, Ferdinánd elfogadta. A nádor-választásra nézt abban egyeztek meg, hogy a nádor- és király-választás egy napon hajtassék végre. Május 15.-én II. Ferdinánd királylyá, Forgách Zsigmond nádorrá választása végrehajtatott.

A koronázási hitlevélnek a koronázás előtti kiadása itt lép fel alkotmány-történetünkben. Különben is II. Ferdinánd 17 pontból álló hitlevele alkotmányosságunk valódi biztosítása. Nem keve-

sebbre tette le esküjét, mint hogy az ország minden jogát, szabadságát és törvényeit az alkotmányosságot és szabad vallás-gyakorlatot biztosító bécsi békekötést s az ezt szövegező 1608.-ki törvényeket megtartja: a magyar ügyeket csak magyarok tanácsában tárgyalatja; a koronát az országban tartja s választott világi koronaörökkel örízteti; az Erdélylyel kötött szövetséget fentartja.

Itt a hol II. Mátyás trónjáról lelép, nem lehet más gondolatunk, mint az, hogy nagy elméje belátta, miszerint Ausztria az által, hogy a ház spanyol ága politikája súlypontját Ausztriára veti át, népszerűségét kockáztatja a német nemzetnél. Nem bizik az ellenreformatio Németországon való keresztülvihetése lehetőségében. Nem is ajánlkozik. Látja, hogy szűkebb hazáját, az osztrák birodalmat, nyelv-egysége nem fűzi egybe, a vallás-egység sem elég kapocs többé. A nem német elemeknél, magyarnál, csehnél, déli szlávnál a vallás terén engedélyeket tesz, a népek szimpatiajában keresi a jövő biztosítékát. Politikája háza tagjainál nem talál elismerést, rokonszenvet, visszavonul. Alig egy évre meghal. Meghal a nélkül, hogy mint császár, magát a pápával megkoronáztatta volna. Nem kíván őseihez temettetni, megnyitatta magának a Capucinusok bécsi sírboltját, melyben utódai követik.

A harminczéves háború II. Ferdinánd alatt. Bethlen Gábor, I. Rákóczi György erdélyi fejedelmek fellépése ellene.

(1618—1637.)

I. A Habsburg-ház ifjabb ágának fellépése s politikájának iránya. A cseh forradalom kitörése.

II. Mátyással az I. Ferdinánd ága kihalt. II. Ferdinánd személyében Stiria és Krajna hercegeében az ifjabb ág lép trónra. A harmadik ág Spanyolország trónján ül. Ez a trónkövetkezés forduló pont nemcsak a nemzet, Ausztria és a dynastia, hanem még Közép-Európa történetében is. Velünk szemben a nyílt táma-

dás fellépése; Ausztriára nézve hatalma hanyatlásnak indulásának, Európára nézve a most fenálló állami csoportosulásnak kezdete.

A fordulópontot II. Ferdinánd egyénisége idézi elő, melynek nem mondhatjuk, miként Rudolfnál, hogy a szent ligának csak a nevét kölcsönözte. II. Ferdinánd a stájer hegyek magánjában születése és neveltetése által reá van utalva, hogy rajongásig át legyen hatva a katolikus egyház egyetemessége boldogító volta érzetétől, hogy el legyen bámulatával telve a jezsuita-rend sikereinek, Franciaország felemelésére hozott szolgálatának; de a stájer vadászterületek nem voltak alkalmasak kilátást nyújtani a világesemények színterére. A dynastiák tagjai abban az időben népeiktől, a világtól elzárva mondhatni klastromi életet éltek, a dolgok árnyoldalai felé ablakaik le voltak függönyözve.

II. Mátyás még élt, a midőn Ferdinándban felfedezte Rudolf szellemét. Mint Styria és Krajna hercege, a protestantismust részint megakadályozta, részint kiirtotta. 1617 jun. 27.-én a protestánsok ellenzése daczára Csehország királyává választatott és koronáztatott, hittérítési működését azonnal megkezdette; 1618 május 15.-én magyar királylyá választatott, mint Mátyásnál elbeszéltük, oly alkotmányos hitlevelet adott ki, melyet egy előde sem, de azért a nemzet csak azon feltétel alatt koronázta meg jul. 1.-én, hogy Mátyás életében hazánk ügyeibe befolyást nem engednek. Mátyás 1619 elején meghalt, a császári méltóság is reá szállt. A Habsburg-ház fejévé, politikájának intézőjévé lett. Európa leghatalmasabb dynastiája örökébe lépett, mely a francziát kivéve Közép-Európa népei felett rendelkezett. Hogy mily szerencsével, különösen utódaira nézve, az képezi érdeklődésünk tárgyát.

A vatikán maig fel nem adott alapeszméje, az egy akol, egy pásztor, Európa egysége vallásban, politikában, legalább is az egyes nemzetek egy vallásban maradása eszméje cultusa iránt nem vonhatjuk meg tiszteletünket. De már a reformatio megindulásának éppen száz éve, a germán népeknél mély gyökeret vert; Franciaország erős katolikus, de már a nemzeti individualításra több súlyt fektet, mint a vallásra; a Bourbon-ház már elég erősnek érzi magát, hogy a Habsburgok spanyol és osztrák ága közé beékeltetése csomója megoldását fegyverre bizza. IV. Henrik programmja szerint a Habsburg-ház megtörése céljából a dynastia Spanyol-

országból, Németalföldről, Olasz- és Németországból kiszorítandó, Magyarország osztrák tartományokkal megnevelendő. Mindez arra vall, hogy a szent liga későn keletkezett, II. Ferdinánd a nagy eszméknek későn született.

II. Ferdinánd teljesen átadja magát a császársága által képviselt eszméknek, egy katolikus és abszolút német-római imperium alapíthatása ábrándjának; Magyarország és Csehország ellen támadást intéz. Nem hozza számításba, hogy az osztrák, a morva, cseh és magyar protestáns főemberek 1608-ban foederatióba léptek, hogy ha a német protestánsokat támadja, azok háta megett ott áll a dán, a holland, svéd és angol s a Habsburg-ház hatalmát magára szállítani akaró Bourbon-ház. Ferdinándnak tulajdonítják a mondást: inkább akar lakatlan, puszta országok, mint eretnekek uralkodója lenni, mit Pázmánynyal így fejeztettek ki: vállalják Magyarország farkasok és rókák barlangjává, mintsem eretnekek lakják; nép nélkül, a népességben rejlő erőforrás fel nem ismerése nélkül indulnak egy nagy harcznak akkor, a midőn a dynastia vetélytársa, a Bourbon-ház nagy ministerei egyike, Colbert évjáradékot alapít minden több fiút felmutató szülő javára. Ily különböző politika alapján indul a két dynastia harcza, mi Ausztriára nézve a IV. Henrik programja megvalósulásával fog végződni.

II. Ferdinánd trónra lépése a csehekre, a hussiták hazájára nézve volt a leggyászosabb. Éppen úgy, mint nálunk, a német városok voltak a protestantismus kezdeményezői és terjesztői, a német elem, mely nálunk a XII., Csehországban a XV. században alapítottak városokat. Éppen, mint nálunk, egyre folyt a bevándorlás, de a különbség köztünk az, hogy ott Nagy Károly már megkezdte a gyarmatosítást; a XV. század óta már állandó függésbe jutottak a római szent birodalommal szemben; a XI. században a római császárság egyik választófejedelmi méltóságát elfogadták, míg mi a római császárság fenhatósági igényére Szent István után negyvenévi harczczal s valahányszor ez igényüket felvetették, mindannyiszor fegyverrel feleltünk; a római birodalommal való közösség eszméje ellen folyvást fegyverben maradtunk. Választókirályság maradt volt mind a kettő, I. Ferdinánd alatt egyaránt a Habsburg-ház alá jutottunk, de nálunk a főnemesség nem olvadt be a római szent birodalom nemességébe. II. Ferdinánd a polgári

és vallásszabadságot Cseh- és Magyarországon egyenlő mérvben támadja; azonban mi és a csehek egészen más közjogi téren állunk hazánkban, a nemzet és társadalom nemzetibb érzelmekkel rendelkezik.

II. Ferdinánd nálunk is már választott király, de még nem volt megkoronázva. Ebben az időközben, 1618 május 23.-án az történt, hogy az erőszakos hittérítés miatt elkeseredett protestáns cseh rendek Szlavata Vilmos főcancellár s Clam Martinitz tanácsurat a prágai tanácsterem ablakán kidobták. Forradalom tört ki. E jelenet velünk szemben engedékenységre bírta II. Ferdinándot, ki a koronázó országgyűlés által megalkotott 77 törvényczikket elfogadta, úgy koronáztatott meg.

Négy hónap kellett, míg a rendek maguk közt és Ferdinánddal szemben a koronázásig juthattak. Az alkotmány kérdésében a rendek között nem volt nézetkülönbség, de az ország nádora nem protestáns többé, mint volt Bocskai idejében. A bécsi békekötés után két protestáns nádor következett. Pázmány Péter ékesszólása a főúri körökben nagy visszahódításokat tett, mint 1616 óta az ország primása s Ferdinánd szellemének tolmácsa, az országgyűlésre oly hatást gyakorolt, hogy nádorrá Forgách Zsigmond, országbiróvá Homonnai György, alsó-magyarországi helytartóvá Eszterházi Miklós, mind visszatért katolikus választatott meg.

Velünk szemben is bevezettetik a visszatérítés, az üldözés, a hivataloknálai mellőztetés aknamunkája, a forradalom lángja nálunk is felcsap, de mi nem követjük el azokat a hibákat, melyeket a csehek. Nem sűtjük el az ágyut idő előtt, ki nálunk a zászlót kitűzi, egy vesztett csata után nem hagyja oda zászlóját, mint amott gr. Thurn, nem koronázunk új királyt a szövetséges hatalmak beleegyezése nélkül; egy fejeérhegyi csatavesztés után nem adjuk meg magunkat kegyelemre. — Ez a második különbség a magyar és cseh ügy között, melyért mindjárt együtt harczolunk.

II. A harminczéves háború kitörése.

Csehország felkelése. Az erdélyi fejedelemség fegyverfogása. A csehek fejrhegyi Mohácsa. A nikolsburgi békekötés.

Csehország az 1618 május 23.-iki jelenet után a jezsuitákat kiűzte, gr. Thun, mint a cseh szabadság ifjú hőse, a forradalom zászlóját kitűzte. II. Ferdinánd serget vont össze, Spanyolországból segítséget kapott, Dampierre és a spanyol király küldötte, Buquoi Csehországra rontottak, de Mannsfeld a csehekkel megverte.

A megtámadott csehek abban a nézetben, hogy a protestáns Európa az egyenlőtlen harcban nem fogja magára hagyni, a protestáns fejedelmekhez, azok közt Erdély fejedelméhez fordultak. Kezdődik a harminczéves háború (1618—48) az egyetemes ellen-reformatio ez utolsó kísérlete, sajátlag a német elem forradalma a római curia és császárság ellen, melyben mind a két fél a vallásos meggyőződés bizonyos fanatismusával foglal állást, melyben a hadvezérek magukhoz ragadják a hatalmat, ambíciójuk, kapzsiságuk hosszas időre elvadítja a katonai szellemet, egy hadjárat, melyhez képest a középkor hadjáratai a lovagiasság színvonalán állanak.

Az örökös tartományok protestáns főurai nagy része már visszatért a katolikus vallásra, most a cseheken van a sor, majd Magyarország és Erdély következik, gondolta Bethlen Gábor, Erdély fejedelme és a csehekkel fennálló szövetsége alapján fegyverkezett. Bethlen, kinek döntő szerepe kezdődik, Hunyadi-, Zápolya-, Bocskai-féle magyar, erős református, nagy diplomata és hadvezéri tehetség. A férfikor java napjait éli, 36 éves. Kora ifjúságától harci sátorban él, vagy a menekültek keserű kenyerét eszi a töröknel; öt év óta, mint Erdély fejedelmei legnagyobbika, szervezi kis országát és haderejét. Vallása szabadsága mellett a magyar egységes állam visszaállítása eszméjének él. Az első erdélyi fejedelem, ki nemcsak a nemzetre, nemcsak a törökre számít, de a külhatalmakkal szövetkezésre is: táborával a haza határának átlépésére elég merészséggel bír.

A csehek már egy éve, hogy folytatják a csatát, Bécset fenyegetik. II. Ferdinánd 1619 május 26.-ára Pozsonyba országgyűlést

hirdetett, segítyt kér a csehek ellen. A katolikus és protestáns főurak között is kitör a harcz. A protestánsok élén Széchy György, Rákóczi György, Thurzó Imre, a volt nádor fia. A más párt, mint kisebbség, Pázmány primással élén az országgyűlést odahagyja, a gyűlés aug. 13.-án eredmény nélkül oszlott szét. A protestáns rendek pedig Bethlen Gáborhoz felszólítást intéztek, hogy a cseheket segítse meg.

Ez alatt a győzelemben álló csehek gyűlést tartottak, Ferdinándot trónvesztettnek nyilvánították, koronájukat a protestáns unio fejének, a pfalcsi választófejedelem, Frigyesnek ajánlották fel. Mannsfeld alatt másodszer is Bécsnek nyomultak. Azonban Dampierre és Buquoi felettük fényes győzelmet arattak. Gr. Thurn, a forradalom lelke, a cseh ügy éléről visszavonult. Válságos helyzet állott elő.

De válságos a helyzet hazánkban is, mert a lefolyt pozsonyi gyűlés nyilvánvalóvá tette, hogy a király és a főpapság, az alkotmány kiegészítő része, a bécsi béke ellen kezét fogott. A csehek részéről Meskál, a porta felől a francia követ már megjárta Erdélyt s Bethlen 1619 aug. 18.-án abban a helyzetben volt, hogy megírhatta a cseh és morva rendeknek, hogy induló félben áll, egyezkedéshez ne kezdjenek. A hatalmakhoz Querila Hungaria című kiáltványában fegyverfogása indokait elpanaszolta s azzal megindult. A hajduság és a protestáns magyarthoni főurak, élükön Rákóczi Györggyel, már várták. A királpárti Felső-Magyarország fővárosának, Kassának tartottak, hová Bethlen szept. 21.-én csata nélkül bevonult. Gyűlést hirdetett. Felső-Magyarország rendei a felkelést kimondották, Bethlent fejüknek választották.

Bethlen diadalmenete, de különösen az, hogy mint souveren, a külföldi hatalmakkal szövetkezést kezdett, fenn nem kis megdöbbenést idézett elő. Hogy visszatérésre bírják, a nádor szeptember 23.-áról felszólítá, hogy ha köztük nézetkülönbség forogna fenn, el lehet azt fegyver nélkül is végezni. Bethlen előnyomúlt, október 4.-éről megírta, miután Pázmány a hongyülésen a protestánsok kiirtásával fenyegetődött, mit elkezdett, folytatni fogja. Október 9.-én Nagy-Szombatnál táborozott, 8000 embert a csehek segítségére küldött, azzal Pozsony mellett termett, Tieffenbach Rudolfot, ki Pozsony fedezésére érkezett, október 17.-én megtá-

madta, megverte. A polgárság, mely Tieffenbachot falai közé nem bocsátotta, kapuit Bethlen előtt feltárta s 15,000-nyi hadával diadallal bevonult. Forgách Zsigmond nádor Pozony várát s a magyar koronát Bethlen Gábor kezébe adta. S Bethlen felhívására, a király távollétében, Pozsonyban, november 18.-ára országgyűlést hirdetett. Azzal 47,000 emberrel átlépte a határt. Ferdinánd hadát november 23.-án Hainburgnál megverte, Bécs alá ment. Mire tehát II. Ferdinánd császárrá koronáztatása ünnepélyéről hazajött, Csehországban más királyt, Magyarországon Bethlent a korona birtokában találta. November 26.-áról a kihirdetett országgyűlés ellen tiltó szavát felemelte.

Az országgyűlésre a királyi tilalom daczára, négy főpap, Győr, Veszprém és Mosony kivételével a többi vármegye megjelent. Bethlen is megjött. Az országgyűlés megnyílt. Hogy minő hangulattal, Bethlennek a lengyel királyhoz október 7.-én írt levele tolmácsolja, melyben elmondja, hogy a bécsi békekötés az osztrákház két partománya által biztosított; mert azok akkor a magyarokkal szövetségbe léptek, a király által súlyos háborúval nyomtatnak s ha le fognak győzetni, el van határozva, hogy azután a magyarokkal is elbánjanak. A csehek, morvák, silézek s osztrákok panaszkodnak, hogy templomaik elvették s lerontattak; mindezeknél még több a magyarok panasza, mert a lelki pásztorok száznál több templomból kiűzettek; az utolsó pozsonyi gyűlesen az esztergomi érsek s a kir. személynök által kijelentetett, miképpen a protestánsok hitvallása az országba hozandó vallonok, spanyolok, olaszok segélyével végképp kiirtatik; elhangzott, hogy Magyarország termékeny földje inkább vadállatok, mint kálvinista és lutheránus eretnekek lakása legyen. Ily hangulat mellett, mi lehetett volna elsőb tárgy, minthogy kimondták a vallásfelekezetek egyenjoguságát, oly alapon, hogy a templom a többségé legyen. A hevesebbek Bethlent királylyá akarták kiáltani.

II. Ferdinánd e mozgalmakkal szemben szövetségesek után nézett. III. Zsigmond lengyel király, a spanyol udvar s a német katolikus fejedelmeknél segélyt keresett. De számot vetve az addig bekövetkezhető esélyekkel, december 30.-án követeket küldött Pozsonyba, kik Bethlent egyezkedésre hívják fel. A királylyá választás elhalasztott, de mint egykor Bocskai, 1620 januárius

8.-án magát Magyarhon fejedelmének választatá. Az egyezkedést elfogadta, Ferdinánd Bethlent Erdély s Magyarország fejedelmének ismerte el, az oppelni és rathibori herczegségekkel ajándékozta meg; Szabolcs-, Szathmár-, Bereg- és Ugocsa vármegyéknek véglegesen, a Tátra hegyéig terjedő más 9 vármegyének Bethlen életére Erdélyhez csatoltatásába beleegyezett. Ezek következtében Bethlen, mint Magyarország fejedelme, a gyűlést berekesztette, végzéseit megerősítette s új hongyűlést hirdetett Beszterczebányára.

Ily előzmények után nyílt meg a beszterczebányai május 31.-re hirdetett gyűlés. Bethlen királyi pompával vonúlt be. A rendek felgyűltek, ott volt az ország protestáns főnemessége. Megjöttek a szövetséges külhatalmak, Frigyes cseh király, Zsigmond lengyel király, a porta, a császár követei, a cseh, morva, alsó és felső sziléziai követek. Alsó-Ausztria protestáns rendei szintén képviseltették magukat. Bethlen, mint Magyarország fejedelme nyitotta meg a gyűlést. Előterjesztette a szövetségesekkel kötött szerződést; határozatba ment, hogy a katolikus papok a világi ügyekben való befolyástól elzárassanak; megszavazták a hadi költséget. Ferdinánd követei békeajánlatokat hoztak, de miután ez ajánlat az ausztriai szövetségeseket be nem foglalta, tárgyalásába nem bocsátkoztak. Mire Bethlen a cseh királylyal szövetséget kötött, a császári biztosok óvást jelentettek, a gyűlést feloszlottnak nyilvánították, a további határozatok ellen tiltakozva, augusztus 17.-én Beszterczebányát elhagyták. Erre a gyűlés Ferdinándot trónvesztettnek nyilvánította, Bethlen Gábort augusztus 25.-én egyhangulag, a nádor, Forgács hozzájárulásával Magyarország királyává választotta. De bár a korona kezében volt, a megkoronáztatást egy más országgyűlésre kívánta halasztani. Felvette Magyarország választott királya címét. A koronát Trencsén várába helyezte el.

Ferdinánd politikája teljesen sikerült, egyezkedéseivel időt kívánt nyerni s a magyarok kedélyére csillapítólag hatni. Mikor biztosai a beszterczebányai gyűlést elhagyták, szövetségesei hadkészen állottak. Miksa bajor herczeg augusztus 4.-én 30,000 emberrel már Felső-Ausztriában van, a felkelt protestánsokkal szembe száll, csakhamar a rendet helyreállította. A császári- és spanyol sergekkel egyesült, szeptember 15.-én Csehországot megtámadták. Dampierre Bethlen ellen volt szánva, a ki mindazonáltal 8000

embert a csehek segítségére indított. De már késő, mert a csehek, kik a fellépést, a függetlenségi nyilatkozatot elsiették, azt a hibát is elkövették, hogy bevárták, míg Ferdinánd szövetségesei felkészültek, előnyüket harczra, vagy egyezkedésre nem használták fel. Ha a világesemények áradását bevárják, hajójuk szintén törés nélkül juthatott volna révpartra. Az osztrák protestáns rendek, a svéd, német fejedelmek megsegítésében bizva folytatták a háborút, de csak Bethlen, a magyarok voltak segítségükre. Így alig két hónapi önfentartás után megtörtént 1620 november 8.-án Prágán túl, a sötét emlékü, most is fejrő vízválasztón, a fejrőhegyi csata, a csehek mohácsa.

A csehek meghódoltak, a dolgok folyama törvényszerűséget nyert. Az eddig nagyrészt protestáns és csehlakta Csehország átváltozik. A templomokon az eddigi jelvényt, a kehelyt és kardot a kereszt váltja fel. A jezsuiták s más szerzetes rendek benyomultak, a protestáns papok, tanítók elűzettek, a templomot, iskolát, ezek vették kezükbe. Kezdétét vette a városok és nemesség megbüntetése, a jóságok elkobzása, a törvényes formák közötti fosztogatás, a megtorlás, az üldöztetés, a szép és erőszakos módon való visszatérítés, az eretnekek kiirtásának, az ellenreformáció rendszabályainak fegyveres támogatás melletti keresztülvitele. A régi birtokosság helyébe a győztesek léptek. A cseh korona Bécsbe vitetett, Csehország nem választó királyság többé. Egy állapot állott elő, melynek következtében Csehországban vegyes házasságot a katolikus egyház ma sem esket össze. A birodalom népeinek is kijutott belőle, hogy az elkobzott birtokot a kölcsön-tehertől a kormány felszabadítsa, értéktelenebb pénzt veret, 1623 december végén devalválta. Az árfolyam leszállítása tönkretevéleg hatott sokakra.

A fejrőhegyi csata után egy hónapra, december 10.-éről már repült szét a kiáltvány, mely Bethlen királyságát s a pozsonyi és besztercebányai czikkeket érvényteleneknek nyilvánította. Magyarországra szintén a szerencsétlen Csehország sorsa volt szánva, a független Magyarország megsemmisítése s a protestánsok kiirtása. Bethlen a helyzet magaslatára emelkedett s nehogy megtámadtassék, maga támadott. Bár a birodalmi protestáns-rendek uniója felbomlott, nem akarhatta nemzetét a csehek sorsára juttatni. 1621

márczius 9.-én Nagy-Szombatnál s pár hó múlva, augusztus 17.-én már ismét Pozsony, a királyi Magyarország fővárosa alatt állott. A harci szerencse ismét kedvezett. Már csak Győr és Komárom várának nem volt ura. Bethlen nagy hazafisága, mérséklete, itt szerencséje tetőpontján nyilatkozik meg. Királylyá választatása után Velenczébe, Svédországba, Angliába, Hollandiába s más protestáns fejedelmi udvarokhoz követeket indított; miután királyságát támogatni nem ígérkeztek, békére határozta el magát, vívmányait, nemzetét nem akarta kockáztatni. Ferdinánd céljai úgy is meg voltak törve. Alkudozásra került az ügy s december 31.-én aláírták a nevezetes nikolsburgi békét, melynél fogva Bethlen magát kötelezte, hogy a koronát visszaadja, a királyi czimről, mit 16 hónapig viselt, lemond, ez ellenében kapta a római szent birodalmi hercegi czímet, felséges melléklettel; a meghódított részekért családja számára Oppeln és Ratibor hercegségeket, mint erdélyi fejedelem; Szathmár-, Szabolcs-, Ugocsa-, Bereg-, Zemplén-, Borsód-, Abauj vármegyéket, Kassa, Munkács, Tokaj, Ecsed várakat életéig. Ezeken kívül II. Ferdinánd 100,000 forintot s évenként 50,000 forintot fizet. A királyi Magyarország részéről felkeltek részére II. Ferdinánd amnestiát biztosított; Bethlen nemesítéseit érvényeseknek ismerte el s biztosította a nemzetet, hogy az ország vallás és polgári jogait oda állítja vissza, hol trónra léptekor találta. Bethlen átadta a koronát, diadalmasan visszavonult.

III. Bethlen, Pázmány, Eszterházi. Magyarország másodszeri felkelése s a bécsi béke.

Feltünő jelenet. Csehek, magyarok forradalomban törnek ki, a császárság hittérítése s absolutismusa ellen, a csehek Moháczhoz jutnak, a magyarok cseh-morva földön előnyös békét kötnek. S a cseheknél új táplálékot nyert az érzelem, melylyel honfoglalásunkat fogadták. Bocskai forradalmát utánozták s már akkor hátrányukra vált a magyarokkal szemben táplált paritás érzelme, erőforrásaink egy mérték alá állítása.

Gróf Thurnban az aristocratia az első csatavesztésnél visszavonult, Mannsfeldben, kinek eredetét alig lehet felfedezni, a nép

maradt fegyverben. Már a terület terjedelme, mely Erdélylyel mérkőzik, az övedző Kárpátok, a belföldi magasabb csúcsok hiánya, az Elbe és Moldva, Eger folyamoknál csekélyebb védelmi ereje, különösen a várak emelésének elmulasztása, harczképességét a magyaréval nem emelhette egy színvonalra.

Mert a magyarok is, a csehek is folytatni fogják felkeléseiket s a miénk fennmaradásunk új szegletkövévé válik, fennebb jelzett közjogi állásunk s forradalmi taktikánk különböző volta mellett sikereink babéra oroszlánrészét át kell engednünk traditionalis, gondviselészerű szerencsénknek. Mert hazánk önállósága sohasem volt nagyobb veszélyben.

Hol fennmaradásunk a legnagyobbmértvű kockán állt, a XVII. század oly termékeny volt nagy magyarokban, férfiakban és nőkben, hogy nem lehetünk elég vallásosak, elég hálásak a gondviselésnek. Annak a gondviselésnek, mely századokon át a vatikán által nyilatkozott, de a mely már régóta ellenünk fordította fegyverét. Ismét nem vagyunk eléggé jó keresztények.

Ebben a válságos században a nemzet ős ereje, nemzetünk ős erénye, a hazafiság, Bocskai, Bethlen, Pázmány, Esterházi, Rákóczi, Zrinyi, Thököly s a másik Rákóczival áldotta meg a nemzetet. A század nagy asszonyai, Lorántfi Zsuzsánna, Bornemissza Anna, Zrinyi Ilona, kikhez a spártai nők és anyák egész legiója csatlakozik. Nem lehet csodálkoznunk, hogy a nép hitébe beleélte magát a magyarok istenéről való érzelem. Most, a midőn a harminczéves háború egy balfordulata minket is elsepréssel fenyeget, azon nemzedék homlokáról a siker babéra nagy részét az ország legfelső méltóságainak illő juttatnunk, a nádorság, a prinasság s az erdélyi fejedelemség viselőinek, kik előljárnak Szent István koronája, hazánk, nemzetünk féltésében. A három méltóság három politikai tábor élén áll, ez idő szerint, fellépésük sorrendje szerint Bethlen, Pázmány, Forgács képviselik, de Eszterházi, Rákóczi fogja abban a szellemben folytatni, hogy egyik nagyobb magyar, mint a másik. Mindeniknek eszményképe az ország isménti egyesítése.

Bethlen Gáborról, a hadvezérről és diplomatáról beszél a nikolsburgi béke s a nemzetnek mindjárt következő második és harmadik fegyverre hívása. Személyes bátorságáról beszél az a mondása, hogy a midőn a harcz tűzében a veszélyre figyelmez-

tetik: ki hallotta, hogy fejedelmet apró golyó elejtett volna, azt felelte.

Esterházi Miklós, kinek apja még pozsonymegyei alispán, nemsoká nádor, alapítja a hercegi ágat, az erdélyi fejedelemség fentartását, a bécsi béke fennállását nemzeti szükségnek tartja.

Még Pázmány Pétert is, a remekíró s nagy szónokot, míg vakbuzgósággal intézi a térítést, a nemzet vallásbeli egységesítésének gondolata vezeti; a főcsaládok körében újabb visszatérítvényei a Zrinyi-, Forgách-, Erdödi-, Balassa-, Homonnai-, Thurzó-családok. Nemzete mivelődését szíven viseli, alapítja 1635-ben a nagyszombati egyetemet. Ápolója marad a magyar klerus nemzeti érzelmeinek és jellegének. Mikor Róma II. Ferdinánd alatt isnét megtámadta a magyar királyok kegyúri jogát, 1635 április 10.-éről a királyhoz beadott jogi véleményében a hazai jog alapján kifejtette s bebizonyította, hogy a magyar király valósággal kinevezi a püspököt, adja, adományozza, átruházza a javadalmakat és ezzel szemben a pápa megerősítési joga csak arra szorítkozik, hogy a püspököt felszenteltetésre feljogosítja; egyházilag megerősíti azt, kit a király megválaszt, ha arra méltó, vagy visszaveti, de csak akkor, ha méltatlannak bizonyul. Mint egy második beadványában kifejezte magát, a királynak nem szabad, nem kell beleegyezni abba, hogy ezen kinevezési jog, mely ősidőktől a magyar korona joga, az apostoli székre menjen át, a király e jogot köteles megtartani a koronának.

A vallás, a politikai pártkülönbség mellett a magyar megértette a magyart. Fenmaradásunk alapkérdései körül nézeteltérés nincs, a harminczéves háboruból szerencsés kijutásunkat a nemzetegység, az együvé tartozás, az egyetemes felelősség érzelme sikerének köszönjük.

A csehek Prágánál le voltak győzve, de a vandalismus, melyel velük szemben eljárak, további küzdelemre kényszerítette őket. Tylli, egy kiöltözött jezsuita áll velük szemben a megtörni akarás minden eszközével. A csehek élén Mannsfeld áll, kinek származása ismeretlen, de nagy protestáns és jó katona. A mily arányban aratta Tylli győzelmeit, velünk szemben az udvar a nikolsburgi béke fentartására azon arányban érzett mind kevesebb hajlamot. A bécsi kormány tulkapásai, a protestánsok üldözése

ismét kezdetét vette. Künn a protestáns hatalmak, Anglia, Dánia Németalföld, Svédország segítségével a németek szerencsével folytatják a háborút. E hangulatban vette Bethlen, Keresztély braunschweigi herceg s a csak fővezér felhívását a kiszállásra, hogy a császári hadak egy részét itthon foglalkoztassa.

Bethlen, ki nem volt a félmunka embere, nehogy a csehok után mi következünk, a portától segélyserget biztosított, magyarhoni hét megyéjét 1623 márcz. 7.-ére Kassára gyűlésbe hívta, az erdélyieket is felülteté, Kolozsvárról aug. 14.-én második hadjáratára indult. Okt. 1.-én már Nagyszombat, a jezsuiták főfészeke előtt állt, a felszabadítására siető Tieffenbach hadát elfogta, gr. Caraffát Gödingnél megszorítá, II. Ferdinánd kényszerítve látta magát fegyverszünetet kérni. Bécsbe biztosokat indított, a békealkudozás célra vezetett, megkötik 1624 április 4.-én a bécsi békeszerződést, mely a nikolsburgi békepontokat megújítja.

Csakis ily fellépéseknek köszönhette a nemzet, hogy II. Ferdinánd udvara erőszakos lépésre nem ragadtathatta magát. Így történhetett meg, hogy az 1625-iki országgyűlésen, melyen Eszterházi Miklós nádornak választatott, az országgyűlés elég erősnek érezte magát II. Ferdinánd azon intézkedésének ellentállani, hogy nagyobb fiát, III. Ferdinándot választás és koronázás nélkül ismeresse el következőjének, hogy az adót a bizonytalan jövő országgyűlésig szavaztassa meg. Nem akarta megkoronáztatni magát, mert a koronázási hitlevél feltételei nagyon ártalmasak — úgy mond — a kath. egyháznak és a királyi hatalomnak. De végül is engednie kellett, úgy koronázták meg szokott módon decz. 18.-án.

IV. Magyarország harmadszori felkelése s a pozsonyi béke.

Németországban a katolikus és protestáns fejedelmek csatája változó szerencsével foly. A zsitvatoroki béke a törökkel lejárfélben. A török, persa háborújával van elfoglalva s különben is tiszteletben tartja a 20 évre kötött béke pontjait, Bethlent nem segíti s már előre veti árnyékát hanyatlásnak indulása. A királyi Magyarország a töröktől a békét évi adófizetés fejében bírja, az

erdélyi fejedelemségnek évenkénti 50,000 frtot ígért, de nem fizeti. A török hanyatlása s a katolikus szövetség kiapadhatatlannak látszó erőforrása, a zsitvatoroki béke lejárta s a protestáns szövetség lehető bukása, II. Ferdinánd mind absolutikusabb kormányzása újabb meg újabb aggodalmakkal töltötte el a haza jobb fiait. Bethlen második hadjárata sikereivel nem volt megelégedve. Azon gondolatnak adta át magát, hogy második házassága által a haza és a vallásszabadság biztosítását is szolgálja. Lépéseket tett, hogy az osztrák-ház családi kötelékébe léphessen. Politikai háttere, szövetkezés a török hódoltság megszüntetésére s a visszahódított részekből az erdélyi fejedelemség megnagyobbítása. E lépése már csak a protestáns vallás s az alkotmány fentartani akarásáért sem illett be az udvar politikája keretébe. Mire erősebb elhatározással, mint valaha, visszatért az erdélyi fejedelemség hagyományos politikájára, még szorosabban csatlakozott a harminczéves háború protestáns fejedelmei szövetségéhez. A porosz udvartól kért és nyert nőt. S hogy az erdélyi fejedelemség hatalmát ragyogtassa s a nemzet mívelődése színvonalát bemutassa, Brandenburgi Katalinnal való nászát királyi pompa feltüntetésére kívánta alkalmúl venni. S ez által mívelődéstörténetünk részére egy szép lapot hagyott.

Bethlen akkor 46 éves, férfias, magyar alak, képét lefestette. Utasításában hagyja, hogy a leány, ha nem is szép, de rút ne legyen, fényüzési hajlamai ne legyenek. Cancellárát, főkomornyikját fényes kísérettel, 1625 juniusában leánykérőbe indította, azon utasítással, hogy ha a császár kisebb leányát nem adják, menjenek Berlinbe, kérjék meg a fejedelem hugát. A nász-követség lóháton, kardosan indult. Berlinbe érve, bejelentették magukat. A fejedelmi család egész köre fogadta, a herczeg-kisasszony oda ígértetett, a követség gazdag ajándékokkal indult vissza az örömhírrrel.

Bethlen a fejedelmi ara behozatalára még fényesebb küldött-séget indított. Rákóczi György vezette, vitte a menyasszonyi ajándék oklevelét, mely várakat, uradalmakat ajándékozott. Rákóczi, mint a völegény személyesítője, az esküt a fejedelem nevében letette s a nősülés árnyékát a fejedelemnével a menyasszonyi ágyra üléssel végrehajtotta. Azzal a menyasszony szintén fényes kíséretével haza indultak.

Bethlen Gábor aráját Kassán, az általa birt magyarországi részek fővárosában kívánta fogadni. Még fényesebb kísérettel elébe ment. Mikor a nász-kiséret közelgett, Bethlen paripára ült, férfias alakját virágos magyar ruha, nyusztal bélelt galléros mente fedte, mind maga, mind paripája homlokán kócsagtoll. Mikor már csaknem szembe értek, kanapé-kérdés támadt. A bajor választó-fejedelem követe követelte magának a fejedelemmel szembeállításnál az elsőséget, a birodalmi ülés sorrendje alapján; a brandenburgi választó-fejedelmé, mint ki atyát képvisel, jussát nem engedte. A jelen volt hatalmak követei a brandenburgi részére ítélték, úgy értek a Hernád partjára, hol fejedelmi sátor várta. Az ara hintójából, a völegény lováról leszállt, kezet szorítottak, dob, trombita, puska ropogások között csókot váltottak. Brandenburgi Katalin 24 éves, kis termetű, de szép.

A fejedelemné Bethlen hatlovas fogatába ült, melyet bársony borított, mit a fejedelem skofium aranynyal Konstantinápolyban varratott ki; a vasalás utolsó szege is arany és ezüst, hámaait bársony ékítette, aranynyal vegyes selyemrojtokkal, kocsis, fulajtár vörös bársonyban, hasonló bársonyban minden kengyelfutó; a hintó előtt oroszlán módra üstökig-festett hat fejrék török ló kevélykedett, a hintó két ablakában két lantos gyerek. Maga lóháton vonult be a városba. Bethlen csak törökül és latinul, Katalin csak németül beszélt.

A nász-kiséretet Kassán ökölviadalok, tűz- és kelevéz-játékok s többek közt egy önmozgású diadalszekér mulattatta. A lakomat tánczvigalom követte, hol az első táncz a fejedelmi páré, a második a római császár követjéé volt, a ki mint pap, egy zsebkendő két végét fogva, tánczolt a fejedelemmel. Az ünnepély végével a fejedelem az idegen hatalmasságok követeivel ajándékokat cserélt. Tőlük elválva, a rokon herczegek, herczegnők kíséretében Fejérvárra mentek, hol a vigalom folytatást nyert.

Este táncz, reggel lánccz; ma lakodalom, holnap harczy riadalom volt azon idők élete. Mert Bethlen alig adta át magát a dynastia-alapítás reményének, a katholikus koalitio, a pápa, a spanyol és osztrák udvar új erőt vont össze, megkezdett terve, Európában egy egyetemes katholikus monarchia alapítása megvalósítására, a háboru folytatását ismét felvette. Ujra elfogta a

hazafi sziveket az aggodalom, hogy győzelmük Magyarország beolvasztását vonja maga után. Bethlen új szövetség után nézett.

Gnadt tábornokot, egy hűségébe jött idegent 1626 április 18.-áról utasítással ellátva, a dán, svéd, angol udvarokhoz indította s az IV. Keresztély dán királyljal szövetségi szerződést hozott létre, melyben Bethlen személyes fegyverfogást, a dán király a had tartamára hónaponként 40,000 tallért ígért, melynek felét az angol, felét a dán és hollandi király fizetendi, e mellett 8000 gyalog, 2000 lovast ígértek, kiket Ernő weimári herczeg és Mannsfeld fognak Szilezián át Magyarországra vezetni. A szerződést szeptember 18.-án Prágában kicserélték, Nürnbergben az előleget kifizették.

Bethlen az alatt felkészült. S azon okból, hogy a király a várak fentartására ígért összeget nem fizeti, a nádor az ő birodalmához tartozó Szathmármegyébe főispánt nevezett s a nikolsburgi béke több pontja nem váltatott be, szeptember elején dobot ütített. Szeptember 13.-án Debreczennél, 23.-án Rima-Szombatnál, 25.-én Füleknél táborozott. Itt vette a hírt, hogy augusztus 28.-án a dán király künn csatát vesztt. Ilyésházi Gáspárt 32,000 emberrel Mannsfeldék elébe indította, de Wallenstein közébe nyomult, egyesülésüket feltartóztatta. A protestáns szövetség csatavesztése, a király sergeit felszabadította, Bethlen attól tarthatott, hogy most ellene fordulnak.

A törököt még mind kötötte a zsitvatoroki béke, mely éppen most lejárt. Nógrád vára ostromától 18,000 törököt rendelt magához, Palánkánál egyesültek. Azonban Wallenstein helyett az ellentáborból Kéri János jött, fegyverszünetet ajánlt. Bethlen hadi cselnek tekintve, csatát ajánlt. De Kéri szeptember 30. án ismét megjelent s azon feltétel alatt, hogy Wallenstein hadállását nem változtatja, most ellogadta. Másnap egész váratlanul, a trencsényi erdőségeken át Mannsfeld hozzáérkezett. Csátát akart állani, de a hozott sergek, 8000 ember, annyira ki voltak merülve, hogy csatába vezetni nem lehetett. A töröknek is eljött volt a Szent-Demeter napja, melyen túl harcolni nem szokott; jókor érkezett a király október 2.-áról kelt irata, melyben békét ajánlt, mit Bethlen október 10.-éről elfogadott, de azért Wallenstein táborát körülfogta.

Talányos jelenet, hogy kint Ferdinánd győzelemben áll, bent Wallensteinnal rendelkezik, mégis békét ajánl. Ha nem is

jött Ferdinánd reá a meggyőződésre, hogy Magyarországot Csehország sorsára juttatni nem lehet, bele játszhatott a törökkel kötött béke lejáratára; Wallenstein pedig kész győzedelemre eleség nélkül érkezett s mint később kiderült, hogy nagy zsoldokat számíthasson fel, csak papíron rendelkezett hatalmas táborral. Bethlen tizediki levelére Ferdinánd október 19.-éről békebiztosok kiküldésére hívta fel. A tárgyalások célra vezettek, december 28.-án megkötötték a pozsonyi békét, mely a bejött szövetséges sereg részére szabad hazamehetést biztosított: Ferdinánd Bethlen két előbbi békeszerződése pontozatait újra biztosította. Utolsó hadjárata a nagy fejedelemnek, ki ha nem is valósíthatta meg honfiúi álmát a haza egységesítését, a nemzeti királyság helyreállítását, fennmaradásunk érdekében tudása, hazaszeretete, hadvezéri képessége, államférfiúi bölcsessége egész fegyvertárát harctérre vetette. Nagy nevének fénye, sikereinek áldása, nemzeti szebb emlékeink egyik kiválóbbja maradt.

V. II. Ferdinánd politikája eredményei.

II. Ferdinánd hiven követi fogadalmát, mely által az eretnekek kiirtására vállalkozott. Nem számítva a vért és vagyont, tántoríthatatlanul haladt politikája, célja felé, mely hazánk, az örökös tartományok s Németország visszatérítését tűzte céljául. Mig künn folytatja a harminczéves háborút, birodalma határai közt a kiirtás eszközeit nem válogatja.

Ausztriában 1624-ben császári rendelet minden protestáns papot száműzött, a nép fellázadt, a felkeltek fejei bitófára kerültek. Csehországból a nem katolikusok száműzettek, egyrésztük Magyarországra húzódtak.

Nálunk Bocskai Bécsi, Bethlen nikolsburgi, pozsonyi és bécsi békekötése a protestánsok elűzését, kiirtását megakadályozta, de azért a korona alatt álló Magyarországon az elfoglalt templomok a katolikusok birtokában maradtak, új templomok építésére a nagyrészt visszatért nagybirtokosok engedélyt nem adnak, városokon csak négyszögű templomok építése engedtetik s azokat is csak ima-házaknak szabad nevezni; a köztemetőkből kitiltattak,

a városokon a czéheket valláskülönbség nélkül processio díszre emelésére kényszerítik; az evangélikus nevezet egyértelmű a lázadóval, falun a katolikus és visszatért földesurak a protestáns isteni tiszteletnek csaknem véget vetettek. Erdélyben s az erdélyi fejedelemség alatt álló részekben pedig uralkodó vallás.

Pázmány a katolikus isteni tiszteletet is kivetkőztette régi nemzeti jellegéből. A nagyszombati 1630.-ki zsinat behozta a római liturgia gyakorlatát, a magyar szertartásos könyvek, a középkor e nemzeti nyelvkincsei átadottak a feledékenységnek. A felébredt kutatás kevés eredményre vezet.

Bethlen 16 évi uralkodása, háromszori fegyverfogása a protestáns vallás szabad gyakorlatát biztosító bécsi békekötésnek bizonyos mérvű tiszteletet birt szerezni. A művelődésnek protestáns szellemben ápolására fővárosában, Gyulafehérvárt főiskolát alapított, mi később Nagy-Enyedre helyeztetett át. A mint a nagy fejedelem, a magyar történet egyik legnagyobb alakja, kimerülve a fiatal korától üzött harci sátor alatt élésben, 1629 november 15.-én elhunyt, katolikus fejedelmet kívánt volna az udvar, székébe ültetni; az erdélyi s az Erdélyhez tartozó részek rendei, híven a hagyományos politikához, törökpárti protestáns magyarországi főúrra vetették tekintetüket, Bethlen fővezérét, dicsőségének osztályrészét, felsővadászi Rákóczi Györgyöt, borsódi főispánt, fejedelmi belső tanácsost választották, kinek Erdélytől Lengyelországig öt vármegyén át húzódott birtoka s ez által a Bethlen halálával a koronára visszazállt megyék Erdély befolyása alatt maradtak.

I. Rákóczi György megválasztatása, a Bocskai-, Bethlen-politika folytatása. A porta sietett a fejedelmi botot, athnamét megküldeni, de II. Ferdinánd nem akarta elismerni. A nádor, Eszterházi Miklós, személyi és családi okokból az udvar nézetét osztotta, trónkövetelőket állított vele szemben, mielőtt megtollasodnék, fészkéből minden áron ki akarta vettetni. Pázmány Péter primásnak új tért nyitott hazafisága bebizonyítására. Mint írva maradt, nem titkolta azt a meggyőződést, hogy csak addig tartatik tiszteletben a magyar, míg Erdély erős kezekben van; Rákóczi fejedelemsege mellett a nádorral szembeszállt. Rákóczi folytatni fogja Erdély fénykorát, neki is ott fog lebegni feje felett a magyar vagy lengyel korona, de époly mérsékelt marad, mint előde, a vívmányokat

nem kívánja kockáztatni. Bár miként Bethlennel, Rákóczival is alkudozik XIII. Lajos francia király.

S az a vívmány, a modus vivendi megtalálása s fentartása, azon kor szempontjából nagy eredmény. Abban az időben, melyben a vatikán az eretnekeket nem átkozta ki, mint a keleti vallás követőit, hanem kiirtásra vannak szánva; melyben a vallás terén minden ország háborog. Franciaországban a nantesi edictum óta a protestánsok nem üldöztetnek, de csak ideiglenesen türettek, Angliában a katolikusok üldöztetnek; közép Európa pedig harcban áll a szentszéket támogató római császársággal. S csak is Gusztáv Adolf svéd király hadvezéri nagytehetsége, s a potestantismusért lángolása tartja össze a protestáns fejedelmeket.

Gusztáv Adolf Rákóczit is megkereste, követét Strassburg Pált 1632 febr. 11.-én pompával fogadta ugyan, de mert Ferdinánd mint fejedelmet még mind nem ismerte el, s részére a bécsi, nikolsburgi, pozsonyi békeszerződéseket nem biztosította, s mind ezt csak az 1633. szept. 28.-ki eperjesi szerződés által érte el, Gusztáv Adolf nem biztatta.

II. Ferdinánd, mint a katolikus koalitio, a pápa, a spanyol, s a német katolikus fejedelmek koalíciójának feje előnybe állt. Gusztáv Adolf a lützeni csata hevében hősi halált halt. A csehországban elkobzott uradalnak után Wallenstein tábornokai Magyarországon új zsákmány területet láttak. Az 1634.-ki hadjárat Ferdinánd részére győzelmet hozott. Ferdinánd országgyűlést hívott össze, bár zajos volt, a király szabad folyást engedett a közérületnek, mely 94 törvényczikk hozásában keresett enyhülést. Bár a protestánsok sérelmei orvosolatlan maradtak, a hangulat kielégítő.

Azonban, ha Gusztáv Adolf elesett, II. Ferdinánd is elvesztette nagy hadvezérét, Wallensteint, kiről maig sem bizonyos, hogy áruló vagy áldozat. A svéd királyt a francia jó pártolni. Mindazáltal II. Ferdinánd 1637. febr. 15.-én azzal a tudattal szállhatott sírjába, hogyha nem is sikerült a katolikus egységes monarchia megalapítása, birodalmában a protestantismus terjedésének gátot vetett.

III. és IV. Ferdinánd király.

I. és II. Rákóczi György erdélyi fejedelmek.

(1637—1657.)

I. A harminczéves háboru folytatása. A nemzet negyedszeri felkelése.

III. Ferdinánd örökölte atyja megkezdett harczait, de nem atyja vallásbeli türelmetlenségét, fanatismusát. A húsz év óta dúló háborunak szeretne véget vetni.

Maga meg volt koronázva, hogy a királynét szintén megkoronáztassa, mindjárt 1637-ben országgyűlést hirdetett. Oly megnyerőleg lépett fel, hogy Lippai György primás üdvözlő beszédét magyar nyelven intézhette hozzá s a rendekkel szívélyesen kezet szorított, koronázási hitlevelét törvénybe ígtatják, de nagyon nehezen volt reá vehető, hogy a vallásszabadságot biztosító törvényeket magáévá tegye.

A nagy reményekkel kecsegtető kezdetet, csakhamar a régi rendszer folytatása váltotta fel. Pázmány primás II. Ferdinánd után egy óra, márczius 19.-én meghalt: utóda sem politikai bölcsességét, sem hazafiságát nem örökölte. Eszterházi nádor elvesztvén támaszát, nádori hatáskörének megtámadtatására leköszönt s csak az uralkodó ígéretei bírták reá, hogy hivatalát ismét felvegye. Az alkotmány megtámadni akarásából az udvar azért nem csinált titkot, különbséget kívánt tenni az önként elfogadott s a kicsikart törvények között s a német tanácsosok nyíltan mondogatták, miszerint Magyarország kormányzatának oly módját akarják megállapítani, mely egyszerűbb s olcsóbb legyen, mint a mely országgyűlések tartása mellett lehetséges. Mi annyit tett, hogy mihelyt az események kedvező fordulatot vesznek, az alkotmány politikai és vallásszabadságot biztosító törvények félre tétettek s az absolutismus útjára térnek. A nádor nem szünt meg emlékirat után emlékirattal figyelmeztetni az udvart, hogy nagy ideje volna a hitlevelet megtartani s a törvényeket és békepontokat végrehajtani.

A kiválóan aulikus, erős katolikus Eszterházi sürgeti a protestánsok, a nemzet kielégítését, a dynasztikus nemzet képviselője, a nádor kéri királyát. A magyar hazafi, ki Bethlen és Pázmány halála óta magára küzd, nehogy Csehország sorsára jussunk, s már csaknem a kétségbeesés szélén áll, inkább lemondana, mintsem nevét a haza romlásával összefűzze a történelem. S e perczben ismét negyedszer is felhangzik a szózat: a haza veszélyben van. Az erdélyi fejedelemség, Bocskai és Bethlen méltó utóda, I. Rákóczi György fejedelmi kormány-pálczáját, a buzogányt lekasztja.

Gusztáv Adolf követét, Strassburg Pált tíz év előtt ígélet nélkül bocsátotta volt el. De már most trónkövetelők nélkül áll, széke meg van erősödvé, kincstára meg van telve, népe kipihente Bethlen háromszori hadjárata fáradoalmait. Csehül vagyunk, csehül leszünk, hangzott mindenfelé. Rákóczi pedig missiójára, a királyi Magyarország alkotmánya, a magyar vallás és nemzetiség védelmére elhatározta magát.

Mindenek előtt védúra, a porta beleegyezését kérte ki. A protestáns Hollandiával 1641 november 11.-én, a francia koronát is képviselő svédekkel 1642 november 16.-án szövetséget kötött. Torstensohnak, ki most veszi fel a svéd-német sergek felett a fővezérséget, kedvező választ adhatott. A francia és svéd udvar követeit 1643 februárius 8.-án ünnepélyes nyilvános kihallgatáson fogadta. Mi annyi volt, mint hadizenet. Feltételei közt kikötötte, hogy szövetségesei győzelem esetére Magyarországra és Erdélyre igényt nem tartanak s a békekötésnél Magyarországot befoglalják. A ratificatio szeptember 16.-áról a francia udvar részéről De la Haye konstantinápolyi követ, a svéd udvar részéről Pabenstock ezredes útján megérkezett. Erre mint egy Hamilcar Hannibaltól Carthagó részére Róma ellen, két fiától esküt vett be.

A harminczéves háború a Bourbon és Habsburg-ház közötti háboruvá változik. Richelieu megnyitja a két ház százados harcát.

A gyulafehérvári fejedelmi udvar 1644. feb. 2.-án ős szokás szerint templomba ment, megperdült a dob, a zászlókat a szél előre lengette mit jó jelnek vettek s azzal kezdődött a királyi Magyarország negyedszeri forradalomra keltése. Rákóczi 24,000 lovassal, 1000 német muskatélyossal, 5000 székelylyel indult, hogy a svédekkel Csehországban egyesüljön. Kállóvárát febr. 15.-én

Barkóczi László feladta, azzal a hajduság táborához csatlakozott. Kiáltványt bocsájtott ki, melyben hivatkozott arra, hogy nemzete elnyomtatását hivalkodó szemmel tovább nem nézheti. Magyarországot felhívta, hogy polgári és vallásbeli szabadsága visszavivására fogjon vele kezét.

III. Ferdinánd, illetőleg tanácsosai Eszterházi nádor (febr. 23.) szintén kiáltvánnyal felelt a már felkelteknek amnestiát hirdettek, a később csatlakozókat vagyonvesztéssel fenyegették. Mitsem használt. Felső-Magyarország csak a kiáltványt várta. Zemplén-, Borsod-, Ung-, Bereg-, Ugocsa s Abauj megyék azonnal csatlakoztak, Kassát gr. Forgách Ádám marc. 12.-én szintén feladta. S mire a ló fübe haraphatott, Felső-Magyarország 13 megyéje, kivéve négy várát, Rákóczi zászlója alatt állt.

III. Ferdinánd hadai a svéd fővezér hadait feltartóztatták, Rákóczit is fel akarják tartóztatni. Nagy-Szombathoz gr. Puchaim tábornok alatt német, a nádor alatt magyar hadak, Drugeth lengyeleket, Zrinyi Péter horvátokat s Wesselényi Ferencz határvédeket hozott melléjek. A csatázások megkezdődnek. A nádor, hogy a magyar vért kimélje, juniusban Rákóczinak békét ajált. Csatáztak és alkudoztak. Téli szállásra húzódtak, de azért az alkudozás fonala nem szakadt meg. Mert a fejedelem mit sem akart hívei nélkül, Tokajba 1645 januáriusban, Onódra februárius 16.-án, Bárlfára a táborában álló megyék részére gyűléseket hozott össze, a nemzet sérelmeit összehívta, felterjesztette.

Rákóczi nem bírja kizsákmányolni a helyzetet egy udvarral szemben, mely a törökkel s az erdélyi fejedelmekkel 1604-től, tehát 40 év alatt nem kevesebb mint 22 békealkut kötött s egyet sem tartott meg. Kardját mégis hüvelyébe akarja dugni, pedig kint a láthatár nagyban borúl. Németország forradalma a harminczéves háború Angliában már felkeltette a forradalmi szellemet, a parlament, mely királyát verpadra állítja 1640-ben már összeült. Nem sejti, hogy a caesarismus egy század óta tartó harcának vége közeledik. Bele viteti magát a békealkudozásokba.

II. A linczi békekötés.

Croissy francia követ megjött, Rákóczi megkezdte második, 1645.-ki hadjáratát. Julius 3.-án indult s a Morva víznél a svéddekkel egyesült. Torstenson tiszti karával, két lovas ezreddel lovagolt elébe. Mint a krónikás feljegyezte, az ebéd előtti mosdásnál neki elsőbbség adatott, az ebédnél Gusztáv Károly, a későbbi svéd király, Rákóczinak balján ült. Mind elkésett dicsőség. Mert III. Ferdinánd féltve Bécsset, Eszterházi nádort a békealkú folytatásától felmentette, mire nem soká, szeptember 11.-én meg is halt; Törös János kamarai tanácsossal pótolta. Mire Rákóczi augusztus 22.-én a békét aláírta, már csak III. Ferdinánd aláírása hiányzott, de biztosra lehetett venni.

A francziákkal és svéddekkel szövetségben kikötötte volt, hogy a mint kedvező békét köthet, visszavonulhat. Hogy Erdélyt a köntendő nemzetközi békébe befoglalják: de egy Bethlen Gábor, a nemzet ügyét is nemzetközi szerződés tárgyává tette volna. Fegyvertársaitól búcsut vett s azzal visszaindult. III. Ferdinánd december 16.-án a békét aláírta. S létrejött a különben örök nevezetességű linczi béke, mely a vallásszabadságot az 1608.-ki alapra visszavezette s Felső-Magyarországot az erdélyi fejedelemség alá engedte.

A linczi békekötés első pontja szabad vallás-gyakorolhatást, a protestánsok részére templomot, harangot és temetőt biztosít, a második ugyanazt biztosítja a jobbágyok részére, a földesuraikkal szemben, a harmadik a papokat biztosítja az elűzetheztől s az elűzöttek visszahívását köté ki; a negyedik az elvesztett templomok visszaadatását biztosította, melyek számát némelyek 70, mások 200-ra teszik s a vallási sérelmek egy jövő országgyűlésen leendő tárgyalását szabja meg. Miért az akkor inkább protestáns Magyarország Bocskai és Bethlen Gábor vezérlete alatt, négy ízben fogott fegyvert, az alkotmányos szabadság s a vallás szabad gyakorlatának biztosítása, a nemzet vére hullásának, I. Rákóczi György alatt az ötödik fegyverre kelésének, kitartásának végre is sikerült. A felkeltek mindannyiszor teljes bocsánatot biztosítottak maguknak.

A linczi béke, mely miként a bécsi, alkotmányosságunk egyik alapokmánya itt következik:

Mi harmadik Ferdinánd, Isten kegyelméből választott felséges római császár és Német-, Magyar-, Cseh-, Dalmát-, Horvát-, Tótország stb. királya, Ausztria főhercege stb. emlékezetül adjuk, ezennel jelentvén mindeneknek, kiket illet: hogy miután az előbbi, legközelebb elmúlt időkben, bizonyos belső mozgalmak és ellenségeskedések támadtanak Magyarországon s azok által a béke és csend s az ország nyugalma felzavartatott. Mi, atyai és kegyes indulattól rábiratva, az ily gerjesztett háborgásokat, hogy a keresztény vér omlása megszűnjék s az országban mindennemű meghasonlások eltávolíttassanak, a hazafiak nyugalomban és csendben élhessenek, inkább a megalkuvás szelidebb eszközeivel, mint sem fegyverek erejével, lecsendesíteni és leszállítani kívánjuk; méltóságos Rákóczi György Erdély fejedelmének, Magyarország némely részei urának, Székelyek ispánjának s a veletartó magyaroknak kívánságai és követeléseire, magunkat kegyelmesen elhatároztuk.

A mely kegyes engedvényeink sora (miképpen a nagyszombati békealkuban, mint szinte végül, a fentnevezett erdélyi fejedelemehez követül küldött hivünk, nemzetes Törös János, különben magyar kamaránk tanácsosa, által megalkuvánk) ily módon következik:

Először. A mi a vallás ügyét illeti, érvényökben meghagyva az 1608. esztendőben hozott koronázás t.-czikkelyt s a királyi hitlevelek 6 feltételét s más azután bekövetkezett ország rendeleteit s ellent nem állva az eddig felmerült különféle akadályok és magyarázatásoknak, kijelentett és végeztetett: hogy az ország minden karai és rendei és maguk a szabad városok, nem kevésbé a kiváltságos mezővárosok s a magyar katonák az ország végeiben vallásunk szabad gyakorlatával bírjanak, a templomok, harangok és temetkezés szabad használatával együtt és senki vallása szabad gyakorlatában bárkitől, bármely módon, bármely ürügy alatt, ne háborgattassék és ne gátoltassék.

Másodszor. A parasztoknak hitvallásukban nem akadályoztatására, vagyis háborgattatására nézve kijelentett és végeztetett: hogy azok is az ország békéje és csendessége tekintetéből, akár végbeliek legyenek, akár mezővárosbeliek, akár falusiak, bármely földesuraknak, úgy a fiscusnak jószágain, a fentírt czikkelynek és feltételnek ereje szerint, vallásuk szabad gyakorlatában és hasz-

nálatában s hasonló módon mint feljebb, Ő királyi Felsége, vagy annak ministerei, vagy a maguk földesuraik által, bármely módon, vagy bármely ürügy alatt, ne háborgattassanak, vagy akadályoztassanak. Az eddig akadályozottak, kényszerítettek és háborgatottak pedig vallásuk szabad használatát ismét felvenni, gyakorolni és folytatni engedtessenek s az ő vallásukkal ellenkező szertartások végzésére ne szorítottassanak.

Harmadszor. Megegyesülés lön köztünk a felett is, hogy czentül ugyanazon mezővárosbeliek és falusiak parochiáiban, a lelkipásztorok, vagyis predicatorok, bárkik által elmozdítani és kizavartatni semmiképpen ne engedtessenek. A kik pediglen elmozdítottak volna, szabad legyen azokat visszahozni, vagy helyükbe másokat beállítani.

Negyedszer. Azon kérdések pedig, melyek a vallás ügyét s a templomok elfoglalása körüli sérelmeket illetik; mindazok, melyek 1638-ban Ő Felségének beadattak, mind a később következtettek: a jövő, legelső országgyűlésen, az ország csendesebb megmaradása s az elmék egyesülése végett, vagy az országlakó urak barátságos egyezkedése által csendesítettessenek le, vagy Ő Felsége tekintélyével intéztessenek el véglegesen, az evangélikusok kielégítésével. És a kiknek a templomok használata el fog határozatni, a parochiák jövedelmei is azokat illessék; se ennek utána templomok elfoglalásai ne történjenek, azon templomok pedig, melyek e zavarok idejében mindkét részről erőszakosan elfoglaltattak, mindjárt az oklevelek kiváltása után, a fennmondott evangélikusoknak visszaadassanak, valamint a katolikusoknak is. Azon sérelmeket pedig, melyek jövendőben is, azon vallási ügyben mind katolikusok, mind evangélikus hitvalláson levők részéről felmerülnének; valamint más sérelmeit is az országlakóknak, mind evangélikusok, mind katolikusoknak: a tizenkét feltétel szerint, Ő Felsége országgyűlésenként, teljesen elintézi, az evangélikusok rövidsége nélkül.

Ötödször. Közösen elhatározatott az is, hogy Ő Felsége, a rendeletek áthágóira nézve, a vallásügyében is, a jövő országgyűlésen, vagy az Ulászló király 6. törvénykönyve 8. cikkét megújittatja és megtartja; vagy illő büntetést határozni méltóztatik, bizonyos végrehajtót rendelvén.

Hatodszor. Végeztetett pedig, hogy mindezen előrebocsá-

tottak, a rendeletek bővebb felvilágosítására, s az országglakók jövődő meghasonlászai megelőzésére, a legközelebb leendő országgyűlésen megerősítessenek, s az ország közvégzeményeibe beiktattassanak.

Hetedszer. Hasonlóképen végeztetett, hogy a többi, ezen békealkudozásban mindkét felől sürgetett és tárgyalt kérdésekben, milyenek : a szentszékek állapotja ; a jezsuita atyák személyes eltávozásá az országból, II. András törvénykönyvének I. Lajos által lett megerősítettése ; az 1548 esztendei 61. cikknek a dézmák árendájáról megújítottása, és sikeres megtartása ; az ősi javadalma egyháziak vagy világiak által megtörténendő el nem idegenítéseiről ; az országgyűlésre hivatni szokott személyek külömbiségeiről, s a szavazatok azon országgyűlésen összeszedéséről, s a szavazatok megvizsgálásáról ; a külföldi katonáknak az 1625 esztendei 24. cikkely szerint az országból kitakarításáról ; hasonlóképen a magyar katonáknak az ország véghelyeiből ki nem viteléről ; a nagyobb és kisebb tisztek és hivataloknak valláskülonbség nélkül való osztogatásáról ; a törvény és köz igazság szolgáltatásáról ; nem kevésbbé minden, Magyarországot illető békealkudozásoknak, a törökkel, vagy bármely más szomszéd nemzetekkel, született világi magyarok által tárgyalásáról ; úgyszinte minden más a haza szabadságait, s az ország és országglakók védelmét és megtartását illető ügyekről ; mindjárt a legelső országgyűlésen valami bizonyos határozottassék, vagy a már határozottak ugyanott tetteleg eszközlössenek.

Nyolczadszor. Az ország ezen közgyűlését pedig Ő legsz. cs. és kir. Felsőge, három hónap alatt, a jelen való békealkuvás bevégzése s a kicserélendő oklevelek napjától (az erdélyi fejedelemmel levő háborúság leszállításával) kegyelmesen kihirdetni ; és minden további elhalasztás, vagyis elmulasztás nélkül akép megtartani méltóztatik ; hogy mindazoknak, kik az 1608 esztendei koronázás utáni 1. cikk szerint az országgyűlésére meghivatni szoktak, azon bátorságosan megjelenni és eljárni, a régtől fogva szokott országgyűlési szabadsággal, lehessen. Melyben a többi, az országjavát illető, s eddig nem teljesített, cikkek az 1638 esztendő 72. cikk szerint tetteleg sikeresítsenek és megtartassanak.

Kilenczedszer. Ő legszentségesebb Felsőge közbocsánatot mél-

tóztatik adni az országlakóknak összesen és egyenként, a bécsi békekötés elébbi közbocsánati formája szerint: úgy, hogy mindnyájoknak jószágaik és birtokjogaik, melyek e háborgások idején Ő Felsege vagy az országos nádor úr, vagy mások által bárkiknek adományoztattak, adattak és átíratlak vagy O Felsege bármely hívei által bármely módon elfoglaltattak és elvétettek, előbbeni birtokosaiknak, vagy azok örököseinek, mindjárt és tetteg vissza bocsáttassanak; hasonlóképen a folyamodó országlakók részéről is visszaadassanak. És az ily közbocsánatról legsz. Ő Felsege egy külön oklevelet méltóztatik engedményezni.

Mi tehát az elébbirt engedményeket és cikkelyeket, összesen és egyenként, s mindazokat mik bennök foglaltatnak, együtt és külön, miképen azok megalkudtattak és elvégeztettek, és ezen mi levelünkbe szóról-szóra beiktattattak, elfogadjuk, helyeseljük és jóvá hagyjuk. Bizotosítván a fenn nevezett Erdélyi Fejedelmet s a vele tartókat, úgy szinte ezen tekintetes Magyarországunk egyetemes és egyes karait és rendeit, királyi szavunkkal és keresztyény jó hitünkkel, hogy mindezen cikkelyeket, összesen és egyenként, azoknak minden pontjaiban és záradékaiban, mind mimagunk szentül és sérthetetlenül megtartandjuk; mind pedig más minden alattvalóink által, kiket illet, vagy illetend, bármely rendbeliek és állapotuak legyenek, megtartani fogjuk. Melyeknek megtartására utódainkat is t. i. Magyarország törvényes királyait, kötelezetteknek lenni akarjuk: e jelen, saját kezünk aláírásával megerősített levelünk erejével és tanusága szerint. Kelt linczi várkastélyunkban, Felső-Ausztriában, december hó 16.-án, az urnak 1645.-iki esztendejében, uralkodásunknak, a rómainak kilenczedik, magyar és többi országunkban húszadik, Csehországban pedig tizen-nyolczadik évében.

Következett a békepontok végrehajtása, mi nemcsak a katolikusok és protestánsok közt negyven év óta elmérgesedett ellentétet kellett hogy kiegyenlítse, de a katolikusokat a paritás egy nemének elismerésével is meg kellett hogy barátoktassa. A katolikus földesurak annyira beleélték magukat abba, hogy ők nemcsak a jobbágy föld, hanem a jobbágyok lelkiismeretének is urai, miszerint nem is képzelték, hogy jobbágyuk más vallást követhessen, mint ők. A klerus, a mely a negyven év alatt a felsőbb

körökben nagy visszahódításokat tett, a protestantismus kiírthatása reményét mind nem akarta feladni; de a győzelmesek a kiegyezés végrehajtását, a protestantismusnak a Bocskai által kivívott jogaiba, templomaiba, iskoláiba visszahelyezését határozottan sürgették.

Az udvarnak a nemzet torzsalkodása hosszasan nem volt ellenére, egyik párt féken tartotta a másikat, de mert a francia fegyver beavatkozása óta a harczy szerencse a protestánsok felé kezdett hajlani, III. Ferdinánd maga is hajlamot érzett e béke végrehajtására vonatkozó tárgyalások felvételére. Biztosait kinevezte, azok Rákóczi megbízottjaival Nagyszombatban a primás székhelyén összeültek. Midőn azonban Lippai primás és társai merev álláspontja miatt a tárgyalások a tavalyiaknál még szélesebb arányokat látszottak öltetni; III. Ferdinánd a tárgyalásokat mintegy félbeszakasztva, 1646 augusztus 22.-re egész váratlanul országgyűlést hirdetett. A linczi békét végre kívánta hajtani.

Hogy alkotmánytiszteletének kifejezést adjon, az Eszterházi halálával megürült nádori méltóságot Draskovics János személyében betöltötte. Hogy a protestánsok paritását kifejezésre juttassa, a két koronaöri méltóság egyik helyét a protestánsok részére juttatta. Hogy a nemzetet jó indulatja felől bizonyossá tegye, egy régi sebet gyógyított be: Ausztria, Sírria és Magyarország között a határkérdést kiegyenlítette, illetőleg Borostyánkő, Szarvaskő, Kőszeg, Kismárton és környékét a hazához visszacsatolta s a linczi békét a klerus minden tiltakozása daczára törvénybe iktattatta, még pedig azzal a biztosítékkal, miszerint: a papság ellenmondása most és mindörökké érvénytelen. Fiát, IV. Ferdinándot megkoronáztatta.

A nemzet a harcz zaját a tanácskozás terére vitte, két zászló alatt vonultak fel, ragyogó nemzeti szín mind a kettő s mégis épp oly ellentábor, mint volt a harczmezőn. Mindeniknek a jelszava megmenteni a hazát a töröktől s mégis halálos ellenségek; pedig egyik jobb hazafi, mint a másik, vértjén a következő szavak silogismusa: a haza megmentése, a nemzet összetartása, az ország egységével, az ország egysége a Habsburgok hatalmával, a Habsburgok hatalma a katholicizmus szövetségével vihető csupán keresztül. A másik párt abban a nézetben volt, hogy a míg a törökök Bécs alá nem eresztjük, Európa értünk nem lép közbe. S az idő ez utóbbiaknak adott igazat.

A linczi béke okmányainak kicserélése végbe ment, de hátra volt a nehezebb rész, a feltételek teljesítése: az országgyűlés három hónap alatt összehívása, a nádori szék betöltése s a volt protestáns templomok visszaadatása. Lippai György esztergomi érsek a királyt arra kívánta bírni, hogy hívja ugyan össze az országgyűlést, de ne tartsa meg. III. Ferdinánd 1646 május elsejére kihirdette az országgyűlést. A megyei gyűléseken a követ-választás s utasítás-adás kérdése nagy hullámokat vert fel, különösen a midőn a királyné halála, fiának cseh királylyá koronáztatása ürügye alatt az országgyűlés megnyitását mind tovább vetették. A Pázmány által szervezett ellenreformáció pártja túlsúlyban állt, a Nádasdiak, Perényiek, Zrinyiek, Thurzók, Széchiek, Homonnai Drugethek, Balassák már visszatértek a régi vallásra s jobbagyaikat is visszatértették, most az elvett templomokat nem hajlandók visszabocsátani. Lippai György primás inkább százszor meghal, mintsem engedjen. Rákóczi György fejedelem pedig a protestáns párt feje, új háborúval fenyegetőzik. Ily feszült viszonyok közt nyílt meg az országgyűlés, mely a protestánsok jogi helyzetét volt hivatva törvényerőre emelni.

A király szeptember 11.-én vonult be Pozsonyba fényes kísérettel. Békülékenysége jeléül Rákóczi követeit kitüntetőleg fogadta. A protestánsok mindenek előtt a linczi béke becikkelyezését sürgették; a hatalmasabb párt előbb az Eszterházi által üresen hagyott nádori széket töltötte be a katolikus Draskovich János horvát bán személyével, ki nejét, a Thurzó leányt hitére térítette. Ezzel megindult a pártok tusája, oly elkeseredetten, hogy a király közbe szőtt, október 1.-én átküldte a békeokmányt, tessék törvénybe iktatni. Vége volt a harcznak, október 4.-én a katolikus párt zöme Lippai érsek zászlóját odahagyta. Midőn a papság a tüzet tovább tartotta, a király október 9.-én ismét reájuk izent. A papság tiltakozott. A békeokmány végre október 22.-én azzal a záradékkal czikkelyeztetett be, hogy a papság s néhány világi katolikus ellentmondása örökre érvénytelennek veendő.

A linczi béke törvénybe lett iktatva, következett a templomok visszaadatása. A protestánsok 400 templomot követeltek, a katolikusok 20-at ajánlottak. Hónapok mulva 1647 februárius 10.-én a király 90-ben állapította meg.

III. A westfaliai béke. Az európai új államalakulás.

III. Ferdinánd Magyarországot eképp kibékítve, a harminczéves háboru bevezésére gondolt, annyival is inkább, mivel a katolikus fejedelmek közt nincs többé egyetértés, a háboru már nem vallásháboru, hanem az egyház és világiak egymással, valamint a Bourbon és Habsburg-ház közötti harczczá kezdett válni. Császári hatalmánál fogva, X. Ince pápa minden ellenmondása daczára a háborunak, mely harmincz év előtt 1618-ban kezdődött, 1648-ban véget vetett. Münsterben Franciaországgal, Osnabrückben a svédekkel megkötötte a békét; s mivel az első Westfaliában, a második annak szomszédságában fekszik, westfali béke nevet nyert.

Európa legnevezetesebb békekötése. A harminczéves háboru még a keresztes hadjáratoknál az európai civilisatiónak nagyobb horderejű forrongása, forradalma és háboruja. Kik a középkorban a világ sorsát tejhatalmulag, a népek megkérdése nélkül intézték, a szentszék és hierarchia a császárság és feudalis hűbéresei, a harminczéves háboruban legyőzettek. A hierarchiát és feudalis must, min a középkor állami és társadalmi rendszere nyugodott, a reformatio és a renaissanceból kifejtett liberalismus kiváltságos vezérszerepéből kiejtette.

Nevezetes béke már azért is, mivel az európai nemzetközi jog elismerése Európában itt jutott először érvényre.

Új államrendszer áll elő, a pápa és császár elveszti Európa feletti suprematiáját. A középkor két sarkeszméje, vezérgondolata az egységes egyház, s egységes római császárság kivihetősége végképp ábrádnak bizonyult. A reformatio a római egyház és római császárság egyetemességének létjogát kérdéssé tette. A nagy gondolat, melyért annyi vér folyt, hogy Európa a római szentszék egységes egyházi, a római császárság alatt egységes világi irányban fejlődjék, a westfali békével halomra dőlt.

E béke a protestáns egyházat egyháznak ismerte el. Kiszakadt volt már a keleti egyház, s kivált a szláv elem, most kiszakad a protestánt elem, mennyiben Észak-Németország-, Dánia-, Svéd- és Norvégország-, Anglia a protestantismus körül csoportosul. Mig a római egyház inkább csak a román elem vallása marad.

E béke Németország részére új közjogot teremt, államokat az államban. A császárság egységessége felbomlott. A német császárt választó hét fejedelemség hűbéri viszonya megszűnt. A választó fejedelmek souverainitása, szövetségköthetési, háboru indíthatási, békéköthetési joga elismertetett. Németország államok szövetségévé válik. Svájc és Hollandia a német birodalommal szemben függetlennek nyilvánított. A római császárság ez időtől többé nem a régi.

E béke után az európai nemzetek egyediségének eszméje felszínre kerül, a nemzetközi jogviszony megalapításának ohaja mind élénkebb lesz. Spanyolország Európa feletti túlsúlyát, hosszasan élvezett kimagasló hatalmi állását s Portugáliát elveszti. A vezetés Franciaország és Anglia kezébe megy át. Ez időtől a dolgok új rendje áll be Európában.

A harminczéves háboru nemcsak Közép-Európát, de az osztrák-tartományokat is kimerítette. A Habsburg-ház nem áll többé a régi hatalmi alapon Németország felett. Szakaszt a kezdettől táplált, s Miksa király-császár által nyíltan proclamált politikával, s Magyarországnak a német birodalomba való beolvasztani akarásával. A római szent birodalom érdekei ápolása helyébe az osztrák császárságra támaszkodás gondolata lépett. S ezen szűkebb keretben Magyarország sulya és értékének elismertetése útat tör magának. De ugyanakkor Magyarországnak a német birodalom helyett az osztrák birodalomba olvasztása még több vihart felköltő szerencsétlen gondolatára is rá jöttek.

III. Ferdinánd az 1646/7.-ki országgyűlésen kibékült a protestánsokkal; mintegy 400-ból 90 templomot visszaadatott. Ha a támadás folytatását utódjára is hagyta, a beolvasztás politikáján tovább kívánt haladni. Az 1649.-ki országgyűlésen már csorbát kívánt ütni a nádorválasztás jogán. De a rendek oly határozott állást foglaltak el, hogy az alkotott törvények közt befoglaltatik, hogy a hadügyek kormányzatára a nemzet befolyást nyert s kimondatott, hogy az országgyűlések tartama alatt a főrendek vagy követeknek hivatalt, javadalmat ajánlani, vagy elfogadni becstelenség legyen.

Ez évben a törökkel új bébekötés jött létre, III. Ferdinánd ahhoz a vívmányhoz jutott, hogy kiköthette, miszerint Erdély fejedelme tartozzék a császárral békében élni. Első következménye,

hogy a király három évre az országgyűlést nem akarja összehívni s mire a negyedik évben a nádor elhalt, helyére királyi helytartót állított. De fia IV. Ferdinánd a nélkül, hogy uralkodott volna, véletlenül 1654-ben meghalt, jónak látta az alkotmányosság útjára visszatérni. 1655-ben országgyűlés tartatott, másik fiát Leopoldot szándékozott megkoronáztatni. Bár a nádorválasztást a jövő országgyűlésre kívánta volna halasztatni, Wesselényi Ferenczet nádorrá választották s Leopoldot is megkoronázták s azzal húsz évi uralkodását 1657-ben befejezte.

HATODIK FEJEZET.

Nemzetünk az absolutismus és liberalismusnak az angolok által kezdeményezett harczában.

I. Leopold és I. József alatt.

(1657—1711.)

I. Az angol 1647. s az 1688.-ki forradalom, mely a parlamentárizmus felléptetésével végződött.

A Habsburgok stájeri ága trónunkra léptével kezdődött a harminczéves háboru, nemcsak a protestáns katholikus német elemet állította szembe egymással, nemcsak Németországot osztotta déli és északnémetországra : mintegy reámutatott, hogy a német politika egységességének mélyebb az akadályja, mit ethnikai képződésében, annyi nyelvjárásában, a törzsek temperamentuma különbözőségében vetettek meg a századok. A dánok és svédek után most szakasztottak az angolok.

Még folyt, de már végefelé járt a vallásszabadságért folytatott harminczéves háboru, a protestantizmus háboruja a katholicizmus ellen, midőn kezdetét vette a liberalismus szembeszállása az absolutismussal. Következik a vallásszabadság harcza után a polgári szabadság harcza.

A westfali béke a vallásháboruoknak véget vetett. Beindul a nemzetközi jog eszméje, mit Hugo Grotius 1625-ben formuláz. Reánk nézve is eseményszámba megy, hogy a latin fajoknál a vezérszerep az olaszokon és spanyolokon át a francziákra száll, kik a harminczéves háboruból nemcsak diadallal, de megnagyobodott országterülettel jönnek ki. A westfali béke Franciaországot a béke jótállójává tette s ez által a középeurópai államok felett bizonyos fensőségre emelkedett. Elzász felett szuverén jog biztosított számára, mi később (1681) annak bekapcsolását vont maga után. Richelieu s különösen XIV. Lajos kiskorúsága alatt

Mazarin bibornok, leteszik Franciaország nagysága alapkövét, de csak absolut alapon.

A forradalmi irányt, mit a németek a reformáció által bevezettek s a harminczéves háboruban politikai színvonalra emeltek, az angolok vették át.

Angliában már a XIV. századtól az alsóbb nemesség s a városok képviselői egy testületben, az alsó házban ülnek. II. Eduárd óta (1307—1327) kivívta a parlament, hogy az adó megszavazása alkalmával sérelmeit felsorolhassa s orvoslását kívánhassa. Most az eseményeket VIII. Henrik és Erzsébet királyné lángelméjű absolutismusa készíti elő. Nagy egyéniségüknek a közvélemény sokat elnézett; de a nemzetben felébredt a vágy, hogy chartán nyugvó alkotmányos szabadságának jövőre biztosítékot szerezzen.

Erzsébet királyné alatt már a képeesség, a tehetség előtt nyitva áll minden hivatal, a nemes és polgár közt a hűbériségből keletkezett válaszfal megszűnt. A parlament függetlensége s hatásköre érdekében nevezetes vívmányokhoz jutott. Kimondatott a parlamenti tagok mentelmi joga, a mennyiben azok elfogathatása a parlament kiadásától tétetett függővé. A parlamenti tagok napidíjat húztak s azt küldőik fizették; ez időtől függetlenségük érdekében, a napdíjakról lemondottak. A választó kerületek, a lordok másodszülött fiai, a nagybirtokosok és milliómosok kezébe esnek. Ez ideig a parlamenti tag hatóságot képvisel, utasítást kap s mindenki csak saját hatóságában választható; ez időtől a parlament képviselletté lett, mely a nemzetet és országot képviseli.

E szerint a parlament, mint a törvényhozó hatalom osztályrészese megkapta körvonalait, de a kormányzásban is részt követelt. I. Károly azonban absolut monarchiát akart, az alkotmányosságot, mint elvet támadta meg. Az udvar absolutistikus s a nemzet alkotmányos érzülete közt az összeütközés kikerülhetetlenné vált.

Egy parlament nyílt meg 1640-ben, az úgynevezett hosszú parlament, melyre a nagy bárók és városi követek nem jönnek forradalmi czállal, bár el vannak határozva, hogy százados alap-törvényeik által biztosított jogaikat követelni fogják. A parlamenti pártalakulás itt indul be, a whig és tory — a haladó és konservatív — párt egymással szemben áll, de a végczélt mindkettő akarja. Maculay szerint, céljuk, hogy a parlamentnek a végrehajtó

közigazgatás felett ellenörködés biztosíttassék. S mert a király, I. Károly igényelt hatalmát a magna charta ellenére a nemzettel megosztani hajlandó nem volt: a parlament és király között két év múlva szakadás állt elő, mely I. Károly (1649 januárius 30) vérpadra jutásával, a felsőház és királyság eltörlésével s a köztársaság kikiáltásával végződött.

Az absolutismus le volt győzve, Anglia köztársaság, de a forradalom tovább dűl. Cromwell Olivér, a parlament győztes vezére felosztatja a parlamentet, lord protector címmel a hatalmat megragadja. Központosít, politikai egységet kívánt létrehozni: nagy szelleme, lángesze előtt mindenki meghajol, Anglia lobogója szárazon és tengeren soha se volt tiszteltebb, mint alatta. Mert hiányoztak egy respublica feltételei, Cromwellnek tizenöt összeesküvést kellett megsemmisíteni. Kifáradva a küzdelemben, a parlamentet s királyságot helyre kíváná állítani, de nem sikerűl. Dicsősége magaslatán hal meg 1658 szeptember 3.-án, fia Richard lép helyébe. S végűl is a monarchiára visszatérés gondolata győz. 1660-ban II. Károly trónra hivatott.

Hűsz évi forradalmi állapot után visszaérkeztek, a honnan indultak, az öröklő monarchiához. A monarchia helyreállítása visszaadta az aristokrácia rangját és befolyását s a korona is megkapta benne természetes szövetségét; de a hűsz évi forradalmi állapot még sem volt terméketlen, fennmaradt három nagy vívmánya. Anglia alkotmányos szabadságának, a parlament kormányra befolyásának, az alsóház túlsúlyának megalapítása s iniért szintén küzdöttek, az anglikán egyház, a protestáns vallás megmentése.

II. Az angol 1688.-ki forradalom s a parlamentarismus fellépése.

De most is csak egy ideig. Mert a Cromwell által megtört korlátlan hatalom s a katolikus vallás uralomra juttatását II. Jakab újölag megkisértette. A parlament és király között ismét törésre került. Kitér Anglia 1688.-ki forradalma, melynek célja, a királyok absolutistikus törekvéseinek megtörése. Célját elérte. A király kényszerítve látta trónját, hazáját elhagyni s Francia-

országba menekülni. A Stuártok Anglia trónjáról örökre száműzettek. Anglia korunkig, a római szent székkal minden politikai érintkezést megszüntetett, 1689 januárius 22.-én keletkezett a Bill of Rights, III. Vilmos királylá lett.

Nevezetes esemény, mert Anglia alkotmányos élete itt lett véglegesen formulázva. Már a hosszú parlament kimondta volt, hogy a parlament legfeljebb minden három évi időközben összehívandó s a kamara elnökeinek megválasztása körül, az eddigi királyi kinevezés helyébe, a kamara választását léptette. Az 1688.-ki forradalom szélesebb alapon dolgozott, az országlás és kormányzás, a főhatalom és az állam tagjai kölcsönös jogai egész körét felölelte. Az alkotmányosság két sarkkövét, az ország befolyását a kormányzásra s az állampolgár személyes szabadságát garanciával látta el. A kormányra befolyást illetőleg, ez időtől Anglia királya nem Isten kegyelméből lép trónra: uralkodik, de nem kormányoz. Hogy az absolut uralkodás lehetlenné tétessék, az adó és a katonaság kiszolgáltatása a parlament megszavazásától tétetett függővé. A parlamentarismus, mely szerint a miniszterium kormányoz, a parlament ellenőrzi s a miniszterium a parlamenti többségből nevezetik s ha a többség nem támogatja, a király hivatva van új kormányt nevezni, életbe lépett. A befolyás túlsúlya az alsó házra tétetett át. A hon polgárai személyes s polgári szabadságát illetőleg, az egyházak, megyék, községek, erkölcsi testületek, jogi személyek önkormányzata, a szabad szó, szabad sajtó, szabad gyűlésezhetés alapján biztosított. Nincs kormány, melynek kevesebb teendője volna, mint az angolnak. Az egyesek és testületek szabadon mozognak, a szabadság és vagyonosodás feltételei megvannak adva. S az adott viszonyokat minden honpolgár törvénynek s hatalomnak ismeri el.

Cromwell puritán forradalma jól sikerült. III. Henrik óta Angliában már fennáll a törvény előtti egyenlőség és közteherviselés, csak a peeri méltóság tesz kivételt. De azért a társadalom szintén nagy forradalmon ment át. Az osztályok és czehekkal szembe lép az assotiatio nyílt kerete, a nyílt társaságok elve. Ezen nagy elv, mely Európa közgazdasági viszonyait merőben átalakítja. Reá mindjárt keletkezett az angol bank, keletkeztek a skót bankok, a szabad ipar s kezdődött Anglia mai nagysága, döntő befolyása

az európai közügyekre. Sikerült, mert a feudalizmus maradványait a szabadsággal kiegyeztette; nem rombolt le mindent, mi régi, hanem restaurált; a sarkköveket, oszlopokat, quadereket óvatosan cserélte ki. Sikerült azért is, mert történelmi jogokért vívnak s a reform terén maradnak s bár az előkelő körök intézik, a városi elem érdekei szintén kielégítették. Reformált annyit, mennyit az idő megkívánt. A reformokkal készen voltak, az új királynak csak el kellett foglalni az elmenekült király megürült trónját.

Anglia az európai civilizációnak kimondhatatlan szolgálatot tett. A feudális állam inkább csak bíraskodott, az abszolút állam inkább csak kormányzott, a parlamenti kormányzat a törvényhozásra fekteti a súlyt. Ez időtől az alkotmányos monarchia, mint bevégzett kormányrendszer jelenik meg. A képviselői és parlamentarizmus kormányzati elv elfogadása által a nemzet szabadsága, garanciája, mint eszme fel lett állítva. De még csak ige, mit testté kell változtatni, a kormány felelősségének elvét még formulálni kellett. Eddig a kormány és korona felelőssége nem volt elválasztva; a kormányzás ténykedéseért a korona is felelős, s a felelőség érvényesítése megrázkódtatásnak tette volna ki az országot. Ha a kormány felelőssége csak a koronával szemben állítatik fel, akkor az alkotmány, a törvényhozás másik fele befolyása, ellenőrzési joga nem bír garanciával. Az angolok a felelőség kötelezettségét a ministeriumra, mint a parlamenti többség kifolyására tették át, s a felelőség érvényesítését első sorban a parlamentre s ott is az alsóház kezébe tették le. Csakhogy ez a ministeri felelőség még nem az 1688-iki forradalom hagyománya. Behozatalára az első nyilatkozat 1711-ben a lordok házában tételre került meg. Érvényre 1741-ben emelkedett, midőn a parlament Walpole elmozdítását követelte, s látva a többség hatalmát, maga mondott le. De azért a ministeri felelőség, még nem rendszer és törvény, a király tetszése szerint bocsátja el, vagy leszavaztatásuk dacára is meg tartja ministereit, míg az IV. Vilmos alatt, 1837-ben a parlamenti kormányzás rendszerré vált.

Nagy gondolat, melyet az idő maig sem szárnyalt túl. A liberalizmus azon felfogása, hogy a jog forrása a nemzet akarata, s az a törvényhozásban s a kormányzásba befolyásban nyilatkozik, gyakorlati megoldásra jutott. Ez időtől az állam, illetőleg a hatalom

és nemzet eszméje körvonalai kidomborultak. A nemzet népfenségi jogát a korona elismerte. A két hatalom szövetségéből elő állt a jogi állam, Mint Mac Charty magát kifejezte: meg lett alapja vetve a nagy és dicsőséges alkotásnak, az emberi bölcsesség emlékoszlopának, a britt alkotmánynak.

A politikai pártok eszméjének felmerülését, mint az alkotmányos élet egy nagy haladását, sem szabad méltatás nélkül hagynunk. A népképviselőlet és parlamenti kormányforma fellépésének szükség szerinti követelménye volt. A Whig, a haladó, a liberalis párttal azonnal szemben állt a tory, a mérséklő, conservatív párt. Kezdődik köztük a harcz, de a mely nem a gvelfek és ghibelinek, nem a fehér és veres rózsa egymást megsemmisíteni akaró harcza. A conservativismus nem tagadása a haladásnak, csak a radicalismusra hajlandó liberálismusnak kíván fékezője lenni. A conservativismus szintén a liberalismus eszmecsaládjához tartozik, szintén haladni kíván, csak hogy az evolutiók kitöréseit kerülni kívánja. Nem elv, hanem taktika, a kormányzás taktikája. Állandóan két vezér áll egymással szemben, egyik a kormánypárt, másik az ellenzék feje. Minden győzelem alkalmával helyet cserélnek; a győztes kormányra jut, a legyőzött az ellenzéken foglal helyet. A többség bizalma jelöli a kormányra, s bizalmatlansági szavazatával elmozdítja.

A korona, a parlament, a politikai pártok megkapták azon körvonalaikat, melyeket a feudalismus eszméje alapján a monarchiának adni lehetett. Reformjaival a népképviselőlet határáig ment, de félig rendi alapon. A királyság meghagyatott történelmi alapján, a felső ház részére örökösödést, az alsó kamara összeállításainál választást alkalmazott. A társadalom megalkudt a körülményekkel, az aristokratia előjogaiból sokat feladott, de az intézmény elvét, az első szülöttség, majorátusok, hitbizományok alapján megkivánta menteni; beolvadt a társadalomba, de első szülöttjét az aristocratiának megmentette. Alkotmánysánczait kiszélesítette, de a választási jogot, azt a jogot, melynek alapján a tömeg a kormányzásra befoly, lehetőleg megszorította. Mennyire lehetett, szakasztott a föld feudalismusával. A jobbgység már a XVI. században társadalmi úton el volt ugyan törölve, az által, hogy a papság az utolsó áldásnál a földesurakat feloldozásra kényszerítette: de Anglia

földe az arisztokratia kezében maradt, a latifundiumokon mintegy tizezer land-lord osztozik, s egy bérrendszer indult volt be, melynél fogva a telek földesúri birtok, még a városokon is csak az épület a bérlőé s azt meg sem válthatja. Következése az agrár mozgalom, melynek programja: a hitbizományok, az első szülöttjog eltörlése, s a földbirtok vétele és eladásának megkönnyítése által kisbirtokos osztály előállítás.

Anglia midőn már felvette a mérközést az absolutizmussal, s a parlamentarizmus formulázása felé halad, mi, kik a magna khartával egy időben alkottuk meg az aranybullát, nemcsak az absolutizmussal jutunk szembe, hanem egyszeismind a feudalizmusnak a harminczéves vallásháború folytatásával, a germán elemnek a Dunamentén lefelé áradni akarásával.

A harminczéves háboru hősei, országnagyjai uradalmakra vágytak. Az aranybulla záradéka felfüggesztésével felségsértő jelölteket kellett előállítani, s megjelent a vérpad. Hogy a nemzetet megtörjék, hazánkat feldarabolják, a törökkel háborút kellett kezdeni s létrejött a vasvári béke. A klerikalizmust fegyver oltalmába kellett helyezni, s megjelenik a német lovagrendnek nagymestere. Hogy a fajmagyar népet terrorizálják, a protestáns papokat gályarabságra kellett juttatni. A forradalomba kergetett protestáns nagyok erre az erdélyi protestáns fejedelemségre s a törökre támaszkodva fegyvert ragadnak s megnyílik a harmincz évig tartó Thököly és Rákóczi forradalom.

I. Lipót király.

II. Rákóczi György, Rhédei Ferencz, Barcsai Ákos, Kemény János, Apaffy Mihály erdélyi fejedelmek kora.

(1657 — 1705.)

I. Lipót király trónralépése.

Különös véletlen, ki a német birodalomba akart keblezni, félszázadig uralkodott. Félszázados ellenállásra hívta ki a nemzetet.

Lipót fia volt III., unokája II. Ferdinándnak, kik a harminczéves háborúban a csatát a protestáns fejedelmek coalitíójával szem-

ben elvesztették. Harmadik a Habsburg-ház gráci ai ágából, mely átvette a spanyol-ág politikáját.

III. Ferdinánd a linczi békekötés után 1646-ban a pozsonyi várhegyen építteti a királyi várlakot. 1647-ben országgyűlést tart, Draskovith Jánost nádorrá választják, nagyobbik fiát ifjabb királylyá koronáztatja, mit emlékérem hirdet s ki IV. Ferdinánd név alatt bevonul királyaink sorába, de még atyja életében 21 éves korában meghalt. Kisebb fia Leopold akkor 14 éves, papi pályára volt szánva, passau i püspök, meg akarja koronáztatni és 1655 febr. 2.-ára országgyűlést hirdet.

A királyválasztás jogának mellőztetése, a trónutódlás örökletessé tétele már kísért. Pálfi Pál nádor 1653-ban meghalt, a koronázás nádort kíván, megválasztják a katonás, népszerű Wesselényi Ferenczet. Lippai esztergomi érsek meg volt nyerve, hogy ne választás, hanem örökletesség czimén hajtassék végre a koronázás, az új nádor szintén a propagandához számít. Azonban a költő Zrinyi Miklós horvát bán, Szunyogh Gáspár tanács-úr az ellenzék élén a királyválasztás jogának feladásával szembeállanak. A koronázás húzódik. A rendek koronázási feltételeket akarnak, 92 pontban összeírják a nemzet sérelmeit, III. Ferdinánd elé terjesztik, ki megígéri lehető orvoslását. S bekövetkezett nagy későre június 27.-én a koronázás, melynél utólszor hangzott el a nádor ajkáról: Dicső ország, Magyarok, kik itt vagytok, akarjátok-e a jelenlevő Leopold ausztriai főherceg urat Szent István koronájával felmagasztaltatni? A nádor felhívására felharsant az „akarjuk“, éljen a király!

Ennél az oly emlékezetes koronázásnál Wesselényi nádor, Lippai primás, Zrinyi és Szunyoghon kívül a királyi udvart a nemzet nagyjai képviselték. A klerus részéről Széchenyi György veszprémi püspök, később primás, Csáky István tárnokmester, gr. Kéri János, Ostrosics Miklós koronaörök. A nagy családok részéről Esterházi Pál, János, Zsigmond, László, Forgách Ádám, Erdődy György, Pálfi Miklós és István, Battyáni Ádám, Zrinyi Péter, Thököly István grófok, Nyári Lajos, Ostrosics Mátyás, Kolonics Ferdinánd, Nádasdi Ferencz, Barkóczi László s a délvidékről ott vannak a Frangepánok.

I. Lipót mikor megkoronáztatása után 2 év múlva 1657-ben

trónját elfoglalja, tizenhét éves. Már neveltetésénél fogva inkább a kedélyvilág, a zene s költészet érdekli. Diplomátának, hadvezérnek nem született. Két gondolat befolyásolja, dynastiájának s a katolikus vallás fényének helyreállítása. Neje 1666-tól Margit, spanyol király-leány. Mindenható ministere Portia herceg, egykori nevelője; teljhatalmu fővezére gróf Montecuccoli Rajmond tábornok, mellettük a spanyol, olasz urak és tábornokok, kik az inquisitio honában lettek nagyok. Táborok volna, de a birodalom hat millió jövedelmét az udvartartás emészti fel.

II. Az erdélyi fejedelemség meggyengítése, mint előjáték. II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata.

Lipót uralkodása nagy sikereihez, melyekhez diplomatái s hadvezérei juttatják, Erdély adja az előjátékot. A 15 éves háború óta félszázadon át a török hódítás szünetelt, Erdélyt egy század óta nem bántotta a török. A harminczéves háborúban nagyraőtt katonavilágnak nincs munkája. A láthatár igen csendes. A várak foglalása, védelmezése helyett templomok foglalása s hitvita foly. Hogy a szélcsend megszakadjon, Erdélyt bele kell ugratni.

Lengyelország néhány évtől, IV. Ulászló halálától forrongás színtere, svéd, orosz támadja, Ausztria s a porta protectoratust kíván felette gyakorolni. Trónváltások színhelye. Báthori István szerencsés lengyel királykodása óta mint hagyomány foly Erdély s Lengyelország között az egymásra támaszkodás gondolata. S most II. Rákóczi, Erdély fejedelmének az az ötlete támad, hogy ő van hivatva megvalósítani.

Lengyelország egy részét orosz, más részét a svéd szállta meg. II. Rákóczi Györgyöt maga János Kázmér lengyel király s lengyel nemesség hívta fel, fia részére a lengyel koronát tették kilátásba. Károly svéd király, ki már Varsót elfoglalva tartotta, szintén kereste Rákóczi szövetségét, kilátásba tette, hogy az általa megszállandó lengyelországi részek királyának fogja elismerni, 1656 december 6.-án Kázmér király ellen szövetséget kötöttek. Rákóczi belement. December 30.-án kiadta kiáltványát s egy hó múlva a lengyel határt átlépte. Vitte szerencsétlen gondolatát, azt hogy ő a protestáns, a katolikus Lengyelország trónjára juthat.

A mint a svéd-erdélyi szövetség osztozkodó szándéka nyil-

vánossá lett, a lengyel kibékült királyával, táborba szállt Rákóczi ellen, ki 1657 márczius 28.-án Krakko alá érkezett s királyi pompával bevonulást tartott Báthori István palotájába. Nemsokára megérkezett Károly svéd király, április 19.-én a svéd és erdélyi sereg egyesült. A szövetség végleges aláírása következett volna, Károly május 9.-én hagyta helyben, mi Rákóczi részéről nem következett be. Tán nem akarta magától elidegeníteni a lengyeleket, vagy tudatára jött annak, hogy Károly csak fedezetül használta fel visszavonulhatására: a szövetségi szerződés csonka maradt. A két szövetséges sereg május 25.-én elvált, X. Károly, Rákóczi minden kérése daczára, Lengyelországból kivonult.

A katasztrófa e perctől kikerülhetetlen lett. Julius 24.-én Kázmér lengyel királynak aláírta a wierzbodzi megalázó békekötést, melyben magát 1.200,000 lengyel forint hadi sarcz fizetésére kötelezte. Megindult, de útjában a lengyel seregek kifosztották. Érkezett a tatár chán, a fejedelem a főtábortól elvált, július 31.-én magyar földre ért. A tábort azonban lengyel, kozák, tatár megtámadta s a 4000-re olvadt erdélyi sereg tatár rabságra esett, Krimbe hurczoltatott.

Rövid történet, Erdély történelme epizódjának tetszik, pedig nemzetünk egyik leggyászosabb katasztrófája, a miből félszázados szenvedés következik s mit a II. Rákóczi Ferencz forradalma fog némileg enyhíteni. Az erdélyi fejedelemség szerencse csillaga itt elborult.

Erdély aranykorának vége, de a hatalmas fejedelemséget egy csata még el nem temethette. Rákóczi sem volt az az ember, kit egy csapás elejthetett volna. A porta trónvesztettnek nyilvánította. Engedve az erdélyi rendek kívánságának, lemondott s nov. 1.-én Rhédei Ferenczet választották meg helyébe. De hívei nem vették tudomásul lemondását, három hónap múlva az új fejedelmet lemondásra kényszerítették. Rákóczi 1658 januárius 25.-én másodszor is beült fejedelmi székébe. S mire a török serget küld, hogy kiverje, elébe ment, előcsapatait megverte. Azonban tatárság öntötte el Erdélyt. A nagyvezér volt mozgósítva ellene, Erdély előbástyáit, az Arad körüli várakat ostrom alá vette. Barcsai Ákos, a fejedelemség karánsebesi és lugosi bánját nevezte fejedelemmé, ki október 10.-én székét elfoglalta. De erre is reá ment Rákóczi, kivetette székéből s 1659 szeptember 24.-én harmadszor is fejedelem lett.

Száz éve, hogy Erdély földjét nem tapodta török, megfizette a porta adóját, ha nem fizette, az is jó, belügyeibe a török nem veygült. De most hatalma van kérdésessé téve: felültette sergeit, Erdélybe indította, Rákóczi szembe szállt vele, Kolozsvár mellett megharcoltak, Rákóczi a csatában 1660 junius 7.-én megsebesült, Nagyváradon meghalt.

A török elégtételt vett, Erdélyt ismét kegyébe fogadta, de nem a régi Erdélyt, mert két végvárat, Jenőt, mely a Marosmentét, Váradot, mely a Körösmentét, e bevezető két útszorost fedezte, a török megszállotta. Erdély a töröknek ez időtől nyitva lett. Barcsai Ákost 1660 május 22.-én visszaültette a fejedelmi székbe.

Három éve már, hogy Erdély dulakodik a törökkel, Leopold király szemlélő maradt. Ezen idő alatt Kemény János, Rákóczi krimi fogságba esett vezére is kiváltotta magát, s mert Erdélyt a török hódoltság sorsától féltik, párt keletkezik Kemény mellett, mely Barcsait, mint a török fejedelmét bitorlónak tekinti. Kemény aranyosmedgyesi birtokáról támogatva Wesselényi Ferencz nádor által nyújtott segélycsapatokkal, a Rákóczi hadjáratok menekültjeivel, november 22.-én Erdélybe indult. Barcsait lemondásra kényserítette. Decz. 24.-én fogadta az erdélyi rendek hódolatát.

Azonban megjött egy basa, a még mind törökpárti Erdély összedugott kézzel nézte végig, hogy a németpártinak mutatkozó Keményt kiverte, s Apaffy Mihályt a fejedelemségbe beültette.

Kemény jó hadvezér, s hosszasan jó diplomátának bizonyult. A töröktől időelőtti elszakadni akarása botlásnak bizonyul. Erdély korai meggyengítésének felelőssége terheli. Leopold királyhoz fordult, segélyt kért s visszaindult Erdélybe, azon biztatással, hogy Montecuccolli tábornok is követi. Ali pasa gyorsabb törökjeivel benyomult Erdély szívébe s Keményt mind a székely, mind a szász földtől elzárta. A német sergek erre visszahúzódtak. Apaffy 1661 szept. 15.-én magát beiktattatta. De már az athname nem két oldalú szerződés, a függetlenség biztosítéka belőle hiányzik, az évi adó pedig 40.000 aranyra emeltetett.

Ali pasa Erdély marosmenti szélén, Kemény János Erdély szamosmenti szélén német seregektől támogatva áll. Melyiké legyen Erdély? Kemény János a török mostoha elbánása miatt nagyon erősödött, Teleki Mihály, Bánfi Dénes táborában vannak.

A mint Ali kivonult, Kemény Erdélybe nyomult. De résen állt Kucsuk jenői pasa, Erdélybe sietett, Kemény táborát 1662 jan. 22.-én megverte, maga Kemény János is elesett Segesvár mellett, Nagyszöllösnél. A török párt ura maradt a helyzetnek. De Erdély nem a régi hatalom, Magyarországnak nem védbástyája többé.

III. A szentgothárdi csata s a vasvári béke.

II. Rákóczi György szerencsétlen lengyel hadjárata óta Erdélyben négy fejedelem bukott el, háromnak életébe került, végül is a törökpárt győzött. Mióta Tisza István 1660 aug. 27.-én Várad erőde felett kitüzte a fehérlobogót, 300 emberével kivonult, s a török átvette, hogy Leopold Erdélybe tartó seregeinek útját állja, az erdélyi fejedelemség határait lassú hódoltatás fenyegeti török részről. Az új vivmány a királyi Magyarországot nyugtalanítja. Leopold tábornokai fegyverre kívánják bizni a döntést. A diplomatia terén kezdték. A két hatalom mindenike Erdélyre akarja tenni a kezét.

IV. Mohamed maga nem vágyott harczy babérokra, a fiatal Köprili-Achmed nagyvezér Leopold béke követével szinleg tárgyalt ugyan, de az alatt Anatolia, Syria, Egyptom, Örményország, tehát egész ázsiai Törökország, valamint Görögország, Maczedonia, Epirus, Bulgária s a Dalmatiai részek s így az európai Törökország minden haderejét mozgásba hozta. Leopoldnak az erdélyi ügyekbe avatkozásáért hadat izent, s hosszas hadjáratok elé nézünk.

Köprili 1663 junius elején százezer emberrel Belgrádba érkezett, onnan Budának tart, aug. 15.-én Érsekújvárnál táboroz. Weselényi nádor a mi magyar serget összevont, kevés, Montecuccoli sem rendelkezett kellő német táborral. A török Morva határát is átlépte, pusztította. Más része Zrinyi Miklós horvát bán fészktét, Új-Zrinyivárt vette ostrom alá. Szept. 26.-án Érsekújvár, utána Nyitra, Léva, Szécsény a török kezébe esett.

Leopold e megtámadtatásra a német rendeket Regensburgba összehívta, segítségért az európai hatalmakhoz fordult. Zrinyi Miklós 1664 januáriusában, mint a magyar sergek fővezére, 8000 magyar-, 5000 horvátal sikra szállt, 10,000 rajnai, 5000 császári sereg érkezett, Berzenczét, Babocsát, Türbékét visszafoglalták,

Pécsét, Szigetvárt ostrom alá vették, Zrinyi május 1.-én Kanizsa ostromához fogott. Addig a császáriak a felvidéken Nyitrát, Lévát foglalják vissza. Midőn megjött a hír, hogy maga a nagyvezér május 14.-én Belgrádból megindult.

Már ekkor Montecuccoli fővezér is tekintélyes sereg élén állt, mellette Nádasdi Ferencz 5000 magyarja, Zrinyi Péter 10,000 horvátja. A francia király, mint hitvédő, Coligny alatt 6000 embert küldött, a württembergi herczeg 3000 embert hozott, a badeni örgróf szintén közelgett.

A nagyvezér Kanizsát az ostrom alól felmentette, Zrinyi Miklós után indult, ki Új-Zrinyivár felé tartott, ostromát kezébe vette s majd két hónapi ostrom után a császári hadak szeme látára bevette, földig rontatta. Mire Zrinyi Bécsbe ment, panaszkodott s azzal visszavonult ös fészkébe, Csáktornyára.

Új-Zrinyivár elestét több vár követte. A nagyvezér szerencséjében elbizakodva, felfelé indult, július 26.-án a Rába vizénél állt. Át akart kelni. Azonban Montecuccoli és a segélyhadak a Rába másik partján táboroztak. A nagyvezér, hogy átkelhessen, Szent-Gotthárdig húzódott fel, hol sikerült átkelni. De nem haladhatott tovább. A francziák bevágtak s augusztus 1.-én kitört a szentgotthárdi csata, a törökök visszafordultak, de a Rába vizét holttestek borították s végül is a törökök csúfos vereségével s a mieink fényes győzelmével végződött. Mire a nagyvezér békét ajánlt.

Leopold vezérei álltak győzelemben, hátuk mögött az európai segély-sereg s mégis elfogadják a béketárgyalás ajánlatát. Röviden folyt le a tábor és tábor között s augusztus 10.-én már létrejött a vasvári béke, a 20 évi fegyverszünet. Egy béke, mely nélkülünk kötött, melynek pontozatait maig sem ismerjük. Csak annyit láttunk, hogy mit a török Erdélytől elfoglalt, Jenő, Várad, török kézben maradt, legújabb foglalása Érsekújvár nemcsak kezén maradt, sőt még 20 négyszög mértföld szakadt vele a hódoltságához. Az erdélyi fejedelemség tovább gyengített, Szathmár-, Szabolcs megye, a Hajduság elszakasztott, a királyi Magyarország, Jenővel, Karáñsebessel a török részére jutott. S vezérpontul említik, hogy a török lekötötte magát, hogy a magyarokat, Erdélyt Leopold ellen nem segíti. A porta és az udvar mintegy barátságosan megosztozott.

IV. A Wesselényi nádor-féle liga forradalma.

1. A vasvári béke által felvert elégtelenség.

A szentgotthárdi csata reánk nézt második Mohácsnak kezd bizonyulni. A reá következő vasvári béke hirtelen, az udvar és a porta által mintegy titkon a nemzet tudtán kívül lett megkötése, tartalmának titokban tartása, megdöbbsentette a nemzetet.

Nem is késett a közvélemény bírálat tárgyává tenni. A véresebbek a nemzet elárultatásának kiáltották. Az alkotmány szempontjából hivatkozással voltak a hazai törvényekre, Lipót király hitlevelére, mely a nemzetnek a békekötésekbe befolyást biztosít. A békétlenség kezdetben a fővezér Montecuccoli ellen irányult, ki a magyar tábornokokat a hadi tanácsban tüntetőleg mellőzte s most a békekötésnél az ország zászlós urait, a tanács urakat meg sem kérdezte, következni kellett volna a szokásos becikkelyezés, az országgyűlés összehívása helyén. Lipót király négy hónap mulva 1664 november 25.-ére főurakat hívott Bécsbe, azokkal elfogadtatta. S mi a közérzületet felverte, hogy szövege titok maradt s egy békétlenség magva lett, melyet a nemzet 20 éven át sem birt feledni, mignem az 1681.-ki országgyűlésen, az országos sérelmek egyik pontja gyanánt vettetett történetünk lapjára.

A forma, a nemzet mellőztetése mellett, bírálat tárgyát képezte az a körülmény, hogy a török vesztette el a szentgotthárdi csatát, Montecuccoli táborában ott áll az európai segély-sereg, európai kérdés színvonalán áll a győzelem s a helyett, hogy a nagyvezért üldöznék, egy darab hazát felszabadítanának járma alól, egy sereg hontalan bujdosót visszajuttatnának birtokába: Bécs érdekében, honnan az udvar már elfutott, siettek megkötni a békét, melyet a török használt ki. A nemzet érdeke tényezőképp nem szerepelt.

Mindezeknél tartalma volt az, mi legfájóbban hatott a nemzetre. Végveszedelemben, megsemmisítve, feldarabolva, felosztva látták a hazát. S ezt a vasvári béke, a hosszas 20 évi fegyverszünet által mintegy állandósítja. Az egykori hatalmas Magyarország már egy század óta három darab, az ország szíve török pasák kezében, a királyi Magyarország mintegy ötödrész, annyi a

mennyit az ország határa peremén Zágrábtól fel Pozsonyig, onnan északon le Erdélyig, mint egy abroncsot a török meghagyott. A harmadik rész Erdély hegyvidéke inkább a török, mint a magyar korona tartománya. A szentgotthárdi győzelem ki nem használása azt az aggodalmat költötte fel a fájó keblekben, hogy egyesíteni, visszaállítani az egykori Magyarországot tán nem is szándéka Európának. A magyart, mint nemzetet, megakarják semmisíteni.

Az európai segély iránti bizodalmatlanság átcsapott az udvar iránti bizodalmatlanság fokozására. A királyi tanács oszlopos tagjai a nádor, a primás, a horvát bán mellözve vannak, a birodalom politikáját idegenek intézik. Lipót király uralkodik, de nem kormányoz. Udvara át van hatva az absolutismusnak Spanyolországban elért s Franciaországban elérni indult sikerei által. Centralisatio a jelszavuk. A vallás terén jelszó: *cujus Regio, ejus religio*. Az első a nemzet alkotmányos érzetével, a másik a nemzet fáj és hazaszeretetével jutott összeütkezésbe. A vasvári béke a portának, udvarnak mintegy szabad kezét biztosított apró foglalásokra. Az udvar templomokat, a török várakat foglaltat. A magasabb körökben mind élénkebb lesz a gyanu, hogy Csehország sorsa elé megyünk, hogy miként a tizenötéves háboru tábornokait a cseh urak uradalmaival, úgy most a harminczéves háboru tábornokait magyar urodalmakkal kívánnák kielégíteni.

Az ország tele van várakkal, de egy része török, más része osztrák katonaságtól megszállva, harmadik része lerombolva. De van még mit féltetni. A népet az alföldön kipusztította a török, Erdély s Felső-Magyarországon a Bástá-kora. A nemesség nagy része kiszorult birtokából. Még csak a várak urait kell megtörni. A várak urai belöldi központi hatalom hiányában az önvédelem gondolatára jönnek, egymással ligába lépnek.

A szövetkezés ez a formája azokban az időkben nem szokatlan. Lengyelországban a *confoederatio* törvény által elismert intézmény. Igaz, hogy államképzés az államban. Az eszme nálunk sem új. Az aranybulla 31-ik pontja felhatalmazás az ily szövetkezésekre. Így szövetkeztek 1450-ben Hunyadi János, Gara Miklós, Ujlaki, azon kor legnagyobbjai, így szövetkeztek 1520-ban Szécsi Tamás, Kanizsai László vasmegyei főispánok egymás védelmére.

Egy *confoederatio* viharai elé megyünk, melyben az ország

nádora, primása, országbírája, a horvát bán a az ország leggazdagabb urai sodortatnak. Egyelőre váraiknak töröktől, osztráktól való megvédelmezésére. A vérmesebbek a most lefolyt Cromwell-féle angol forradalom, a francia Fronde-féle felkelés hatása alá jönnek. Interessatusok czime alatt szövetkeznek. A periratokban pártütők, szövetkezők, összeesküvés: sajátlag pedig Bocskai-féle forradalom, egy hosszú forradalmi állapot előjátéka, mely a szatmári békekötéssel végződött.

2. Az akkori idők aristocratái honszerelme.

A vasvári béke különösen az aristocrata köröket döbbsentette meg. Legkivált a dunántuliakat, kik addig az udvar oltalmában hitték magukat. Felső-Magyarország és Erdély, hol a nemzeti szellem leginkább lüktetett s a protestantismus leginkább el volt terjedve, a tizenötéves háboru által el van pusztítva, hol a magyar nép leginkább otthon volt, az Alföld, a török által ki van irtva. A nemesség meg van törve. A dunántuliak azt látják, hogy ők következnek.

Addig sem látták positiójukat valami nagy biztosságban. Hogy magukat az üldöztetés alól biztosítsák, hova kitértek volt, elhagyták protestáns vallásukat, katolikuskokká lettek, hogy aulikusoknak látszassanak. Fiaikat jezsuitákkal neveltették. Mert ahogy írva van, mikor a két Zrinyi-testvér, Miklós és Péter Grácban tanult, ott voltak a lindvai Bánfi, Esterházi, Keglevich, Erdödi, Csáky, Forgách, Frangepán s a legfényesebb családok fiai, magyar és osztrák részről 33 gróf és 54 báró fiú. Honnan a magyarok, miként a Zrinyiek, Nagyszombatba, a nagy térítő Pázmány kollegiumába mentek, hol szintén jezsuiták tanítanak mérsékelt nemzeti szellemben.

Mint minden időben, a nagy családok fiai komoly férfiakká képezik magukat, érzik, hogy államférfiakká, hadvezérekké születtek. Fejük, könyvtáruk tele törvény és hadi tudománnyal. Nemcsak a kardot, a tollat is forgatják. Nemcsak tetteikben, írásaik útján is rajzolják korukat, lelkük hangulatát.

Wesselényi Ferencz nádor, hadadi gróf, kinek fenmaradt férfias arczképét e jelszava köríti: „Omnis in ferro salus“, a felső megyékhez, köztük Árvamegyéhez ily hazafiúi fájdalommal szól:

„Adjuk tudtára mindeneknek akár mely tiszt és méltóságban helyeztetett Egyházi Gróf és Zászlós uraknak, Nemeseknek, szabad Legényeknek, Várpsi és Paraszt személyeknek s Urak szolgálainak, a' mellett mindennemű rendeknek, vallakik ez Levelünket láttják, olvassák és olvasni hallják. Mivel Érsek Ujvárnak, Hazánk egyik szép Bástyájának, annyira jutott már Obsidiobék sorsa, hogyha nem segítetik azonnal az pogány kézbe esnék, kinek elvesztésétől féltő, hogy az egész Magyarországunkat megveszi, holott az Pogány is olly igyekezettel és szándékkal vagon, hogy kigyökerezvén az Országbul a Magyar Nemzetet, maga üllik ezen az földön, az mint már is hodolt és hodolatlan népnek rontottanak. Declarálta is magát, kire nézve végső veszedelmére fordulna a Haza, az egyéb remediumot nem találtunk ilyen rettenetes extremitásokban, hanem az természetnek törvényét s régi Eleinknek szép dicséretes példáját, tanitván a föld népét is, valaki tizenhat Esztendőt elhaladva fegyvert foghat avagy csak botot, édes Hazánk szabadítására az Pogány ellen fölvegyék, s azokra nézve az Város Nyárssal való Patensünket is kibocsátattuk. Parancsolunk Palatinusi Auctoritásunk szerint, minden felől megirt rendeknek, minden ember Nemes Árva Vármegyében valaki 16 Esztendőt elhaladva fegyvert foghat. Gróf Tököli István Uram Eö Kegyelme promulgatioján és parancsolatján, mindjárt felkeljen és eö Kegyelmevel Táborba szálljon. Akik pedig ezen Edictum ellen opponálják magukat, azoknak nem csak Jóságát foglalhassa el Tököli István Uram eö Kegyelme, de akár személyekben is mint hazája árulókat nyársba is minden kegyelem nélkül vonassa. Nec Secus facturus. Datum Posonii 30 Augusti 1663.“

A Wesselényiek sem Árpáddal jöttek ki; az akkori aristocratia egy másik típusa a Zrinyiek. Mint Brebiri grófok indulnak fel a magyar tengerpartról, az Anjouktól 1347-ben kapják Zerinvárát Zágráb megyében s Zrinyiekké és horvátból magyarokká lesznek. Zrinyi Miklósban, a szigetvári hősben történetünk egyik legragyogóbb nevévé lesz a Zrinyi név. A második Zrinyi Miklós 1647 decz. 27.-től horvát bán 27 éves korától, nemcsak magyar író, nemzetünk első epikusa, első politikai röpirat írója. Mint ilyen, a magyar irodalomtörténet kimagasló alakja. Politikai programját a török hódítás ellenszeréül írt „Afiun“ s a „Ne bántsá a magyart“ büszke címmel megjelent irata hagyta fenn.

Az akkori szomorú idők hangulatának harmadik kimagasló képviselője gróf Nádasdi Ferencz országbíró. Miként a nádor, a bán szintén zászlós ura az országnak. Wesselényi és Zrinyi után a békétlenek egy harmadik típusa, képe neki is fenmaradt, a Kresusból mint nevezték, egy vonás sincs benne, egy gondolkodó fő, egy filosofus benyomását teszi. Egy család utóda, mely nem csak köszönti a reformatiót, terjesztésére nyomdát állít. Maga az országbíró Nádasdi Pál nádorjelölt fia már katolikus, korának leggazdagabb ura. Emlékiratot hagy hátra. A vasvári béke ötletéből tollat ragad, lelkének háborgását röpiratban fejt ki. Ostorozza a társadalmat, a klerust, mit következő szavakkal kezd: „Fényes, tündöklő, mások felett dicsőséges, mindenektől félelemmel tiszteltetett vitéz magyar nemzet! Igaz vérednek, hazád fiának szübeli fájdalomából származott intését nem csak olvassad, hanem kérlek kövesd“. S azután több lapon át elpanaszolja, hogy török és osztrák tábor dűlja a hazát, a két hatalom meg kíván osztozni felette s a magyart védelmére nem használják fel. Azután rendre a klerushoz, főrendekhez, nemességhez s a városokhoz fordul, a hazafi fájdalma egész hevével mindenik arczába csapja, hogy tétlenül nézik, türik a haza végpusztulását. S azzal végzi: „Édes hazám, kelj föl oltalmadra. Vessz inkább vitézül, hogysem a históriákban utolsó gyalázatod, tunyaságod, rosszaságod irassék. Keress segítséget, hol találsz és az minő lehet, mert bizonyára majd késő lesz. Ezt a kevés rossz, rajtad heverő gaz népet emészszed meg, szoros útaidat vágd be, végváraidat vedd kezedhez. Kicsinytől nagyig kelj föl“.

Reá ront az aulikus-pártra, a klerusra s fejére Szelepcsényi primásra, kire háborgása így rohan ki: „Esze, mint az világnak négy részéről fujó forgószél; irigysége, mint az eb; nemzete cseh, de inkább tót, mert valóban tót ember. Édes mézet nyal ajkain midőn hazud, gyalázatos fősvénysége, soha életének rendében maga erszényéből se Isten tisztességére, se hazájáért, se barátjáért, se atyafiaiért, noha ökor-, ló-, disznópásztor elég vagyon köztük, de mégis semmit ki nem ad, hanem az Antikrisztusnak gyűjt“.

Ily különböző talentumok és temperamentumok próbálják megmenteni a hazát. Ismét egy trias, mint volt legközelebb Bethlen Gábor s politikája folytatója Rákóczi György, másodiknak Pázmány primás, harmadiknak Esterházi Miklós nádor. Nem kisebb

hazafiak, de nem bírják azok politikai talentumát és temperamentumát. Hogy egyebet ne idézzünk, Szelepcsényi lesz az, ki a vérpad előtt álló Nádasdiékért az udvarnál a leghatározottabban fellép.

3. Az interessatusok szövetkezése.

A szövetkezés gondolata a török torkában fekvő délvidéken támad. Majd felfelé terjed a török hódoltság által fenyegetett királyi Magyarország török által fenyegetett szélein. Az önvédelem sugallja. A vasvári békéveli elégtelenség táplálja. Egyelőre tiltakozás a vasvári béke ellen, majd a közelégtelenség lángra lobbanása.

Mint minden forradalmi mozgalmat, a hatalmasak kezdik tüntetés gondolatával. A tömeg sodorja tovább. Az ország tele van elégtelennel, menekültekkel, bujdosókkal. Az ország szive, az Alföld már a töröké s hol a mohácsi napon még népes városok és falvak állottak, most csak itt-ott van egy-egy vár, körülről a falvaknak csak romja, vagy néhány ház néhány családdal; a népet levágta vagy elhajtotta a török. Az odavesztett uradalmak urai a királyi Magyarország vagy Erdély kegyelemkenyerére vannak szorulva. Az ország másfél század óta csatátér; a nemzet, különösen az alföldi magyarság folytonos irtás alatt. Mit a török meghagy, a labancz pusztítja. Mit a török megkimélt, azt az osztrák katonaság tartja megszállva.

Ezen veszteségérzethez hozzájárult a protestantismus üldözése, az ellenreformatio nyílt és titkos működése. A jezsuiták a visszatértést ismét kezükbe vették, 1662—65-ben 10,000 embert térítették vissza, a mágnás-családok közül már csak négy van, melyből senki sem hagyta el vallását. De azért a nemzet fele még mind protestáns s különösen a keleti széleken, a Tiszántúl 13 megye, a Szepességgel, mint központtal, mind tartja magát s a protestáns Erdély támogatja.

Hozzájárult az elkeseredéshez, hogy a bécsi kormány az ország megvédése ürügye alatt az ország várait német katonasággal rakja meg s ha jön a török, az őrség feladja. Megújulnak a harcok, de minden hadjárat után a török mind előbb nyomul. S minden hadjárat költségét az ország további pusztulása fizeti.

A haza lassu pusztulása hazafi fájdalommal töltött el minden

kebelt, a confederatio tagjai mentő gondolatot kerestek. Miért is jöttünk ki Ázsiából, hogy itt a világ csűfjára elveszünk — kiált fel második Zrinyi Miklós a költő, „Nebántsd a Magyarat“ című röpiratában, melyben nemzeti hadserget sürget, mert várainkat a német tábornokok vagy nem bírják megoltalmazni, vagy éppen elárulják. Zrinyi Miklós, ki nemcsak költő, de egyszersmind horvátországi bán, és jeles hadvezér s hadtudományi író adott hangot a kor érzületének s kezdette a mozgalmat.

A vasvári béke hírére, mi ratificalva még nem volt, Zrinyi kanizsai táborából Bécsbe sietett, előterjesztést tett, s mire nem fogadták el, letette kapitányságát, aug. 21.-én Bécset bosszusan elhagyta, s muraközi jószágára vonúlt. A vasvári béke elfogadtatására az udvar 1664. nov. 25.-re az ország főurait Bécsbe hívta. De már Zrinyi Miklós, kinek költői lelke a török végnapjait már látta, nincs jelen, mert két nappal azelőtt vadászat alkalmával 44 éves korában, mint testvére Péter a pápának írta, egy vadkan áldozata lett. A felment urak országgyűlést sürgettek, magukat a békéhez hozzájárulni nem érezték felhatalmazva. A primás Lippay György és Zrinyi Péter a szentgothárdi csatára jött s XIV. Lajos bécsi követének maradt, a tüzet szító Gremonville lovaghoz fordultak. Mert azt sem nyerték meg, hogy Konstantinápolyban a ratificatióban részt vehessenek, külföldön keresnek támogatást. Mintegy bele vannak kergetve a forradalomba.

A mozgalom a francia udvarnál keres oltalmat, Zrinyi Miklós után a buzgó főpap, kir. tanácsos, de ép oly nagy magyar Lippay György esztergomi érseknél volt a vezetés: de ez is meghalt, s így Zrinyi Miklós testvére a francia barát Zrinyi Péter kezébe esett, ki öcsce helyében horvát bán, hős és vitéz, de nem politikus. Másodiknak Wesselényi Ferencz nádor csatlakozott, unokája Wesselényi Ferencznek, ki Erdélyből Báthori Istvánnal Lengyelországba ment s ott nyerte Hadadot és Zsibót, ki mint 17 éves katholizált, mint hadvezér Murány várával egyszersmind annak asszonya, Szécsi Mária, szívet is bevette, gazdaggá és gróffá, 1655-ben nádorrá lett, ki Erdély módjára a törökökkel kiegyezés gondolatát hozza. Vele csatlakozik neje, Gr. Szécsi Mária, a murányi Venus, kinek Wesselényi harmadik férje. Hozzájok csatlakoztak, ki közöttük legképzettebb, Nádasdy Ferencz fogaraszöldi gróf, a

Mausoleum Regnum Hungariae írója vagy legalább kiadója, ki szintén lutheranusból lett katolikussá s az ország leggazdagabb embere. Ki inkább olasz, a Zrinyi sógora, csatlakozott még az ifjú Frangepán Ferencz, tersatói gróf, segniai főkapitány, egy család utolsó ivadéka, melynek főfészke a Fiume mellett fekvő Modrusvár; valamint II. Rákóczi György erdélyi fejedelem fia a még szintoly ifjú Rákóczi Ferencz, Erdélyben Görgény, Balázsfalva, Magyarországon Makovicza, Sáros, Szerencs, Onod, Vadászi ura, ki anyja kedvéért 1661-ben szintén katholizált: az udvar kedvéért katholizáltak, tehát különben aulicusok.

Az ország legfőbb zászlós urai, kik banderiumokkal, jobbagyok ezreivel rendelkeznek s a hazát mégis elhagyatva látják, mintegy hivatta érzik magukat a nemzetet képviselni. A nádor és országbíró a királyi Magyarországot, Zrinyiék Horvátországot, Rákóczi a tiszai megyéket képviseli. Birtokaikat féltik töröktől, némettől, a spanyol katonák rablásaitól. Egyelőre Rákóczi Ferencz és Zrinyi Ilona mátkasága, majd lakodalma nyújt alkalmat az összejövetelre. Az első szövetkezés Murányban 1666 jul. 28.-án történt Wesselényi és Zrinyi közt, a „haza és szabadság megtámadói ellen”. Nádasdy később, decz. 19.-én csatlakozott. Az actiót Wesselényi kezdte az által, hogy XIV. Lajoshoz emlékiratot intézett, melyben 14.000 lovas, 17.000 gyalog francziát elégségesnek mond. Azonban 1667. márcz. 28.-án meghalt. Halál útján már harmadik fejüket vesztik. A hézagot Tattenbach stajer gróffal pótolják. Frangepán és Rákóczi mint igen ifjak, még nincsenek beavatva. A felvidéki megyékkel is csak később szövetkeztek.

4. A védekezés szervezkedése és elfojtatása.

A magyar öszinteség kizárja az összeesküvésre szükséges feltételeket. Négy éve már hogy foly a platonikus barátkozás a felkelés gondolatával. A confoederatio három oszlopa, három vezérfia, a király első tanácsosai, a nádor, a primás, a bán elhalt, a vezérlet másodrangú tehetségek kezébe esett. Most újabb csapás érte őket.

Hogy az udvar a magyarok megtörésére időt nyerjen, megkötötte volt a vasvári békét. Húsz évre, a török beavatkozása ellen

biztosítva volt ; most 1668. május 2.-án megkötötte XIV. Lajossal az acheni békét. A belga háborúnak vége, a francia udvarnak, ki még Zrinyinek, mint törökverő hadvezérnek 10.000 forintot küldött, magyarokra nincs többé szüksége, Gremonville marquis, ki eddig minden áron forradalmat akart, egyszerre megszakította velük az érintkezést.

Török részről tetőződött a csapás az által, hogy Panajotti, a nagyvezér tolmácsa Apaffi követi lépteit, ki őket török oltalomba ajánlta, a bécsi udvar előtt leleplezte.

Panajotti nem tudott neveket megnevezni, Iványi Fekete László már neveket hoz az udvar tudomására. I. Leopold tanácsosai, Portia herceg, ki mint nevelője jutott a magas álláshoz, Lobkovitz Vendel herceg, a haditanács elnöke, Montecuccoli gróf, a szent-gothárdi győztes, Rottall János gróf, a magyar ügyek intézője, mert egy kis felkelés és jószágvesztés személyes érdekeik programja javára esett, még szítani látszanak. Nádasdyt, Zrinyit s másokat 1668. decz. 6.-án Bécsbe hívták, s Magyarország kielégítéséről hosszasan tanácskoztak. Nádasdy nem csinált titkot békétlen voltából, mint országbíró és a korona tanácsosa megadta tanácsát, a felség további bizalmával bocsátotta el. A hevesebb Zrinyi a török feltartóztatására generalatust, szabad kezet kívánt volna kapni, Horvátországot védelmi eszközökkel ellátni azon nézetben, hogy nem akarják bánását, jószágait megvédeni, boszúsan kitört.

A felső-magyarországi 13 megye békétlensége mégis aggasztotta az udvart, mert a békétlenséget a visszatérítés, a katolikus és katolikussá lett földesurak azon eljárása okozta, hogy protestáns alattvalóikat üldözték, a bécsi és linczi békekötést pedig idegen hatalmak garantírozták. S a mellett a szepességi városokat birtokló lengyel királyság s az erdélyi fejedelemség szomszédai 1669 ápr. 28.-ára Eperjesre gyűlést hirdettek, gróf Rottall Jánost, kinek anyja magyar s maga is itt nevelkedett, s kinek, mert a magyarok bizalmát bírta, a mozgalom szálai kezében voltak : bizta meg, hogy sérelmeiket kihallgassa, egyezkedjék. E gyűlés engedmény volt az erdélyi fejedelem részére, ki követi által szintén részt vett ; de az egyebegyültek végül sem látva sikert, a tárgyalást megszakították, szétoszlottak. Az eperjesi gyűlés a helyett, hogy a tüzet csillapította volna, alkalmas volt arra, hogy a vallásos elégtelenségbe politikai szint kölcsönözzenek.

Az eléguetlenség fokozódott és fokoztatott. Az udvar minden lépésről értesülve lévén, ellensakkvonásait folytatta s az eshetőségekkel szemben készülődött. A felvidék, a 13 református megye 1670 januárius 24.-ére Kassán, harmadnapra a lutheránus megyék Breznóbányán gyűlést tartottak, a megtámadtatástól félve, szervezkedtek. Az udvar azon nézettel, hogy az eléguetlenség okait ismerni s elhárítani akarja, márczius 16.-ára Besztercebányára gyűlést hirdetett s arra Zrinyit is meghívta.

Zrinyi a portára küldött, segílyt sürgetett. Írt Rákóczinak márczius 10.-én, hogy felkeljen. Frangepánnak felhatalmazást adott volt, hogy a horvát urakkal az ügyet megbeszélje; ez márczius 12.-én a muraközi nemességet s márczius 18.-án Zágrábot csatlakozásra hívta fel s mindenik elfogadta, bár a cél még bizonytalan.

Az udvar mindennek nyomában lévén, Spankau és Herberstein tábornokokat sereg élén beindította. Legelőbb is gr. Tattenbach fogatott el márczius 22.-én. Frangepán Zrinyihez menekült Csáktornyára, ki tőle értesült a császári seregek közelgéséről. A nélkül, hogy fegyvert fogtak volna, megjött hozzá a rendelet, mely őt pártütőnek nyilvánítja s a báni méltóságtól megfosztja. Zrinyi, fia nevelőjét, pater Forstallt márczius 23.-án Bécsbe futtatta s az a felség hajlamának biztosítása Zrinyi és Frangepán számára, hogy magukat kegyelemre megadják, charta biankát hozott; meghozta, hogy kezesül Zrinyi fiát kéri.

Itt ébredtek veszélyes helyzetük tudatára. Ártatlanságuk s az udvar kegyébe bízva, a teljes meghódolást tartalmazó charta biankát április 7.-én aláírták. Zrinyi növendék-fiát kezesül Bécsbe indítá. Horvátország két leghatalmasabb embere hódolatát bemutatni Bécsbe indult. Az alatt Spankau Csáktornya alatt termelt s Zrinyiné ápr. 14.-én a kapukat előtte felnyitattá. De azért kirabolták s fogságra veték.

Márczius 30.-ról királyi rendelet kelt, mely a Horvátországiaknak, ha a fegyverfogással felhagynak, bűnbocsánatot ígér. Bár fel se keltek volt és általános feladás volt biztosítva, többeket elfogtak. Spankau a várakat német őrséggel megrakta. Horvátországgal készen volt. Meg volt a tér tisztítva a gondolatnak, hogy Horvátországot Magyarországtól elszakasszák, örökös tartománynyá tegyék, egy részét Felső-Ausztriához, a Muraközt Styriához csatolják.

Ezzel a császári fegyverek Felső-Magyarország ellen fordultak. Itt a megtámadott protestáns nemesség és városok fegyverkeztek. A térítők jöttek, mentek, II. Rákóczi Györgyné, ki férje halála után Ferencz fiával, erdélyi választott fejedelemmel a katolikus vallásra tért s a főurak jószágaikba már kényszerterítéshez nyultak, a felvidék ez ellen kívánt tiltakozni. Egyelőre itt is csak a nagyok szervezkedtek, majd a megyéket és városokat is bevonták s a felkelés élére Bocskai István zempléni főispánt nézték ki. Mikor a Zrinyi-féle mozgalmat szintén kombinációjukba vették, Bocskai helyett vezérül, bár néhány év óta ő is katolikus, az ifjú Rákóczi Ferenczet, Erdély választott fejedelmét, Zrinyi vejét, Zrinyi Ilona férjét fogadták el.

Zrinyi s Horvátország bukásáról mit sem tudva, április 12.-én mintegy 12,000 főnyi sereg állott talpon. Kálló, Onód melléjük nyilatkozott. Tokajt, Szathmárt ostrom alá fogták. Erdélylyel akartak csatlakozni.

Éppen elég arra, hogy mint felségsértők notába ejtessenek. Április 22.-ről kiáltvány kél, Rákóczit lázadónak nyilvánítja. Hogy Horvátország már csendes, apósa Bécsben van, csak április 27.-én jutott értésére s nyomban követte Bécsből május 1.-ről írt levele.

Rákóczi sergét feloszlata, anyjához, Munkácsra ment, Bécsbe küldött május 12.-én hódolata bejelentése mellett tudatta, hogy kész váraiba német őrseget fogadni. S e szerint egy hónap alatt az első Rákóczi forradalomnak vége volt.

5. A vezérférfiak kivégeztetése, Erdélybe menekülése.

Már minden csendes, a megyék haza oszlottak. Csak Bocskay és Bónis nem kívánnak meghajolni. Az udvar a megtorlás idejét eljöttek látva, Spork tábornokot, egy közlegényből emelkedett szigorú katonát május 25.-én leindította. A trencsényi várnak indul Rákóczi birtoka megszállására, Spankau a Szepességet szállja meg, senki sem áll ellent. Bocskay Husztra menekült, Bónist jun. 11.-én futásában elfogják.

Spork Rákóczival jun. 20.-án kiegyezett, a fejedelemasszony fiáért mintegy 300.000 frtot fizetett. A kancellária rendelkezett, hogy a rebelliseket szedjék össze, a megyéket német katonaság

öntötte el, a fogdosás július 11.-én megkezdődött, Eperjes börtönné vált.

Már csak egy pár erősség tartja magát. Ecsedet felszólítják, s az július 14.-én azon feltétel alatt, hogy az őrség Erdély felé szabadon elvonulhasson, kapitulált. Kassa, hova német katona még lábát nem tette volt, kiegyezett, július 27.-én német őrseget fogadott be. Murányt ostrommal bevették. Wesselényiné Szécsi Mária fogságra esett, javait elkobozták, s ezzel Spork jelenthette Rottalnak, hogy szerepe következik.

Bécsben a vérbíróság már össze volt állítva. Elnöke gr. Rottall János, a haditanács képviselőjében br. Heiszer Godofréd tábornok, az udvari kamara képviselőjében: gr. Volkra Ferdinánd a szent sír lovagja, mellettük vannak Beris János udvari kamarás és Stahl Frigyes hadi tanácsi titkárok. A nemzetet Szelepcsényi György esztergomi érsek s Gr. Pálffy Tamás kancellár, mint helytartónak kellett volna képviselni. Mindkettő aulicus és protestans üldöző; Szelepcsényi, hogy hazafiúi lelkiismeretét megnyugtassa, nem mulasztotta el az udvart figyelmeztetni, hogy igaz, hogy az összeküvést, bujtogatást az 1536. 40. t.-cz., az 1548. 14. és 15. t.-cz. és az 1622. 20. t.-cz. tiltja, de a magyar lázadó törvényes foruma I. Mátyás, II. Ulászló, sőt I. Ferdinánd 1545. 44. t.-cz. szerint is a magyar országgyűlés; a vérbíróságnak ellentmondott, országgyűlés összehívását követelte. De a bécsi ministereknek és Lobkovitznak más volt nézete. Rottall aug. 6.-án Bécsből Lőcsére indult.

A felkeltek egész nyiltan, történelmi jogaik terére állva, védelmet kerestek abban, hogy az udvar az I. Ferdinánd által elfogadott feltételeket, az ország alkotmányát, szabadságát, az ország egysége épentartása iránti ígérését nem tartotta tiszteletben; országgyűlést nem hívott össze, nádort választani nem engedett; a várakat a magyarok kezéből kivette, a protestánsokat üldözi: tehát az Andreanum diploma XXXI. pontja alapján önvédelmük jogos volt. A nyomozó bíróság tehát könnyen haladott, nyilt volt a fellépés, nyilt volt a vallomás.

Ezen felfogással szemben — gróf Volkra programja szerint — a felkeltek a német iga lerázására conventiculumokat tartottak, a katolikusok ellen törtek, a francziával, lengyellel, Erdély-

lyel leveleztek, a töröknek adót akartak fizetni s bűnöket tetőzi, hogy Eperjesen akadémiát állítottak s a jó pénz kivitele s a rossz pénz behozatala ellen panaszkodtak. Tehát jöttek, hogy a rebelleket kiirtsák, jószágokat elkobozzák, a királyi városokat lefegyverezzék, bele katolikus tanácsot állítsanak, a mágnások várait lerontsák, vagy német őrséggel rakják meg; jöttek első sorban, hogy a nyomozást, befogatást intézzék. Mindenki megdöbbsent, mert a Hármaskönyv prima nona szerint magyar nemest kellő megidőzés s annak rendje szerinti elmarasztaltatás nélkül letartóztatni, törvényeink tiltották.

A befogatások folytak. Mindjárt kezdetben mintegy 700-an fogattak el, kiknek növendék fiaik, leányaik voltak, a jezsuiták kezébe adták. Nagy Ferencz, az özvegy nádorné intézője mindent bevallott. A nádornét is kihallgatták. Rottall a murányvári iratok s beismerések birtokába jutva, elvetette álarczát. Felírt, hogy gróf Nádasdit, ki Pottendorfi kastélyában tartózkodott, fogassák el. Egy ezred lovasság szeptember 3.-án kastélyát körülfogta, kirabolta, őt magát Bécsbe vitte. Az ország bírása elfogatásának kellett bekövetkezni, hogy a nemzet lemondjon minden optimismusáról.

A mint Nádasdit Bécsbe vitték, Zrinyit és Frangepánt Bécs-Újhelyre szállították. Kelemen pápa érettük s különösen Nádasdiért közbevétette magát, a megyék felírtak. Hangsúlyozták, hogy magyar embert a hazán kívül törvényszék elé állítani alkotmány sértés. Az udvarnál azonban azon nézet jutott érvényre, hogy a három főúr egyszersmind osztrák indigena s mert Ausztria ellen vétettek, az osztrák bíróság felettek szint oly illetékes. Br. Hoher elnöksége alatt 11 osztrák főútból judicium delegatum állított, kezdődtek jul. 26.-án a kihallgatások. Zrinyiek védekeztek, Nádasdi, kinek főbüne, hogy egy oratiót, formájára nézve emlékiratszerű kiáltványt szövegeztetett s maga is betoldásokkal látta el, bár elmondatlan, kiadatlan maradt, magyar őszinteséggel magácnak ismerte el, minden védelemről lemondott.

Ezalatt a löcsei bizottság szintén folytatta vérig zaklató munkáját, Felső-Magyarország leverése, a protestánsok megtörése feladatát. Az elfogatás és az elfogatásnál a kincses kamarák kirablása, a befalazott kincsek felkutatása, jószágok lefoglalása egyre

tart. Kassán és Eperjesen már mintegy 2000 fogoly s mintegy 3 millió pénz és drágaság, mi abban az időben mintegy 30 milliót képviselt, az üres pénztár gyarapítására Bécsbe szállított.

Rendelet kelt, mely a lutheránusok két legnagyobb emberét, gr. Thököly Istvánt s veje, Petrőczy István elfogatását s váraik német őrséggeli megrakását elrendelte. Mindannyinak hibájuk, hogy buzgó protestánsok és gazdagok. Thököly Árva-várában volt, mint a Thurzó örökösök gondnoka. Petrőczy otthon Kasza-várában. Petrőczy, mire nov. 16.-án várát megszállták, már elmenekült volt; Thököly ostromot fogadott, de decz. 4.-én meghalt.

Senki sem volt már, ki ellentállt volna. S decz. 22.-ikéről királyi nyílt parancs kelt, mely néhai Wesselényi Ferencz nádor, Nádasdy Ferencz országbíró, Zrinyi Péter horvát bán, Rákóczi Ferencz, Bessenyei Nagy Ferencz, Ispán Ferencz, Bocskay István, Petrőczy István, Szuhay Mátyás, Bonis Ferencz, Szepessy Pál, Gyulafy László, Kendi Gábor s más bűntársaikat felségsértőknek nyilvánította s tudatta, hogy megbüntetésükre judicium delegatum állítatott.

A pozsonyi vérbíróság 1671. jan. 2.-án ült össze. Elnöke Rottall. Wesselényiért fia, László, Thökölyiért árvái idéztettek meg, jószáguk forgott szóban. Kivülök 223-an voltak megidézve s a tanuk hosszú sora kihallgatva. A megidézetteknek feje és józága volt koczkán. A magyar jog és gyakorlat, a Hármass törvénykönyv I. 16. s az 1659. 104. t.-cz. nyomán eddig azt a felfogást követte, hogy a gyermekek része le nem foglalható, a bűnös apa úgy vétett, mintha gyermekeivel birtokát megosztotta volna; az ítélőmesterek s többen e nézet mellett állottak, de Rottall és a primás, ki most már a protestánsokat látja benne, az ellennézetnek szerzett többséget.

De vonjuk össze a függönyöket, mert a háttérben már készül a vérpad. A század eleje dúzzadt a nagy alakoktól, milyenek Bocskai, Bethlen, Esterházi Miklós, Pázmány Péter, a két Rákóczi, Zrinyi Miklós s éppen ezek utódait érte a sorshúzás, megküzdeni Leopold kora szellemével. Nádasdy, kinek egyszer már megkegyelmeztek, Zrinyi és Frangepán, kiknek, ha meghódnak, kegyelem ígértetett, Rákóczi kegyelmet kapott s mégis elítéltettek. S a mely órában 1671 április 30.-án Nádasdy feje Bécsben, a tanács-

ház egy sötét termében, Zrinyi Péter s az utolsó Frangepán feje Bécs-Ujhelyen, a fegyvertárban, Bonis Ferencz feje Pozsonyban, gróf Tattenbach feje Gráztban deczember 1.-én elesett. A harmincz-éves háboru tábornokai hozzájutottak az uradalmakhoz. Miként Csehországban, hazánk legszebb uradalmi idegen kézre kerültek.

Mert a büntetés nem állt arányban, a közvélemény szemében szabadsághősök, magyarok maradtak. Birtokuk védelmére szövetkeztek s forradalomba sodortattak. I. Leopold, mint leveleiből látszik, alig bírta lelkiismeretét megnyugtadni. A spanyolok műve, az volt az általános nézet. Egy élő figurákkal folytatott tragikus sakkjáték vala, mit ismeretlen kéz intézett.

A tragikus jelenet még le sem járt, a célba vett absolutismus behozatala, a protestantismus kiirtani akarása, árnyékát előre vetette. A kik az üldözés és befogatástól megmenekültek, elhagyták hazájukat. Erdély megtölt földönfutó bujdosókkal. Harmincz-éves forradalomnak vettetett el magva.

Az első öszbirodalmi kísérlet s a Thököly forradalma.

(1671—1682.)

I. Az Ampringen-kormány. A protestáns papok gályarabságra hurczoltatása.

Az ország leggazdagabb főurai kivégeztetése, egy ki sem tört forradalom leverése után, már minden csendes. A megfélemlítés sikerült. A compromittáltak főbbjei elbujdostak, nagy része Erdélybe menekült.

Az elítéltek birtokai felségsértés, notáztatás czímén a koronára szálltak. Következett a várak és uradalmak hosszú sora lefoglalása, birtokba vétele s az udvar hívei közt kiosztása.

A tér előkészítése sikerült. Mi másfélszázad óta terveztetik, Magyarország beolvasztásának útja nyitva áll, fenn a terv kész azon különbséggel, hogy a westfáli béke óta, melyben a választófejedelmek szuverénitást nyertek, Ausztriának önmagát állt érde-

kében erősíteni. E végre a Magyarország és Ausztria közötti ellentétek kiegyenlítése vált szükségessé.

Alkotmány és országgyűlés, törvényhozás, nádori méltóság, a nemesség adómentessége, protestantismus, nemzeti érzelmek, e keretbe nem találnak. Egy idő következik 1671—1675 között, melyben nem lesz alkotmányos jogi életünknek egy pontja, mely fel nem forgattatik. Az ország egy részét a török, más részét az erdélyi fejedelem bírja, a korona alatt maradt legkisebb részben nem ismerünk többé Magyarországra.

Az első összbirodalmi kísérlet főkormányzóságot állított. Főkormányzónak Ampringen Gáspár, a német lovagrend nagymestere hivatott be. Egy rendnek nagymestere, mely szlávokból poroszokat csinált, mely a germanizáció egyik feladata volt.

Mint a német lovagrend nagy mesterének katonai, politikai és vallási missiója van. Magyarország kormányzási rendszerét átalakítani, a protestantismust kiirtani, benne feküdt feladatában.

A gubernium felállítása egyértelmű a nádori méltóság megszűntnek nyilvánításával, megsemmítésével, annak a méltóságnak, mely mintegy miniszterelnökség a nemzeti függetlenség, az alkotmányos kormányzatnak volt biztosítója. A polgári ügyeket a bécsi udvari cancellaria, a katonait a bécsi katonai tanács intézi. A rendőrség és csendőrség a katonaság kezében. Mi egy neme az ostromállapotnak. A pénzügy a pozsonyi királyi kamara kezében, mely a megmaradt ország határán mintegy 70 harminczadi hivatalt állított. Az igazságszolgáltatás a királyi helytartóságnál hagyatott.

Ampringen mellett a korszak hősei, Kolonics és Szelepcsényi. Egyik a német lovagrend lovagja, a másik a máltai rend vitéze, harmadik jezsuita; a haza, nemzet, mindeniknél másodrangú kérdés. A világi és egyházi absolutismusban látják a nép boldogságát. Kolonics Leopold, egy indigenatust nyert főúr fia, a máltai rend vitéze, pozsonyi kincstári kamara elnöke. Az uradalmak lefoglalásának intézője. Az absolutismus kész híve.

Harmadiknak csatlakozott Szelepcsényi György esztergomi érsek, egy alantól emelkedett hajlott korú férfi, ki az absolut kormányzásnak nincs meggyerve, de mint nagy katolikus, szervezi a protestánsok üldözését, nem számítja, hogy az ő dicsősége,

hogy 63.000 lélekkel szaporította hívei számát, mennyi vér-áldozatba s az alkotmány megsemmisítésébe került.

A nemesség adómentessége megszüntetett, behozott a fogyasztási adó. 1671 március 21.-ről patens kelt, mely repartitio név alatt behozta az adózást, melynek felét a birtokosság, felét a jobbgység fizesse; valamint a katonatartás kötelezettségét is általánossá tette. Fogyasztási adót hozott be, mely a gabonát, zabot, húst, bort, sört, pálinkát s mi hallatlan, a csizmát fogyasztási adó tárgyának nyilvánította. Egy font húsrá $\frac{1}{2}$, egy akó borra 10, egy akó sörre 15, a pálinka vedrére 10, egy pár csizmára 12 magyar garas adót vetett.

1672 május 5.-éről patens kelt, mely az országnak korona alatti részét 7215 portában állapítva meg, minden portát 40 forinttal rótt meg. Egy népen, melyet a várakból kiűző török, az országot járó német, spanyol katonaság kipusztított, marhájától megfosztott oly terhes adó volt, hogy katonai erővel, kinzással sem lehetett felhajtani; megvolt a porta szám, de egész községek néptelenek. Úgy történt, hogy 1673-ban portánként 28 forintra szállított.

Ez volt a kormányzás osztrák lábra állításának kezdete. Osztrák hivatalnokok árasztották el a hazát. Kiknek szemében minden nemes protestáns, minden protestáns lázadó, kiknek üldözése érdem-számba megy. Ezeket s a jószág-elkobzók hadát, a Komáromban született Kolonics Leopold vezérli.

Szelepcsényi György érsek sem váratott hosszasan magára szerepe felvevésével, az ellenreformáció szervezésével, mi a templomok és iskolák visszafoglalásával vette kezdetét, katonai segítséggel. A kassai dom 1671-ben, Tokaj, Tállya temploma 1672-ben történt elfoglalása, az eperjesi és sárospataki iskolák elvétele után egy sereg templom elfoglalása következett.

A szent liga művét kívánják folytatni, mit a Bocskai és a bécsi békekötés félbeszakított. S nagyobb óvatosságot kíván, mert a bécsi békekötés az európai protestáns fejedelmek garantiája alatt áll. Protestáns hitük nem lehet jogczim az üldözésre. A protestáns annyi mint lázadó, ezt kell kitüntetni.

A királyi Magyarország protestáns papjai 1673 szeptember 25.-ére Pozsonyba idéztettek. A megjelent 32 lutheránus s egy

református pap egy vádlevéllel lepetett meg, mely szerint a katólikus vallást gyalázattal illették, a lázadókat támogatták s a töröknek kaput nyitottak. S felszólították, hogy mondjanak le papi hivatalukról, vagy hagyják itt a hazát. Mint protestánsok üldöztetnek s mint lázadók elítéltetnek. Nem merik a valót Európa előtt bevallani. A mint e lépés sikerült, Szelepcsényi György esztergomi érsek, mint királyi helytartó 1674 márczius 5.-re tömegesebb megidézést bocsátott ki; mire 193 lutheránus, 57 református pap jelent meg. S mert a feltételek aláíratása nem sikerült, a bíróság, mely fanatikus püspökökből, elvadult országos méltóságokból s a királyi tábla ülnökeiből állt, április 4.-én kimondta reájuk az akasztófát, úgy, hogy kezük és lábuk előbb levágassék. E vérlázító ítéletre, hogy életüket megmentésék, sokan aláírtak; kik hitük mellett állhatatosan megmaradtak, május 29.-én, 110-en különböző várakba szórattak szét, lánczba verettek, rabmunkára alkalmaztattak s szurony közt vitettek a katólikus isteni tiszteletre.

Volt annak a keresztény kornak, a szeretet vallásának nagyobb dicsőségére egy német gondolatja, mit 1583-ban a szent liga talált ki. Szelepcsényi ettől sem irtózott. A mint az 1673 tavasza megnyílt, az akkor a pápák fennhatósága alatt álló Nápolyba fejenként 50 aranyon gályaraboknak adtak el; hol a gályákhoz lánczolva, kétszersült, víz és korbácsütés mellett, mint fehér rabszolgák, evezői munkát végeztek. Voltak kiket kiváltottak, néhány elmenekült, egy része a börtönben, a gályákon púszult el; a lutheránusok egy része meghajolt, a többi hordozta baromi igáját.

Végre Európa rokonszenve megszánta őket, a bécsi békét garantírozó protestáns hatalmak közbe léptek. Az év vége felé Nápoly előtt holland flotta jelent meg s a nápolyi alkirálytól kiadásukat követelte. Majd két havi tárgyalás után, kik a szenvedést túléltek, az admirál hajójára léptek, hol holland paptársaik fogadták; majd angol hajó vette át s tette ki Velenczébe, honnan a hazátlanokat a nép rokonszenve előbb Svájcban s majd a protestáns Európában vette pártfogásába.

II. A bujdosók forradalma, Erdély támogatása.

Ide jutott volt az egykori Magyarország. A bécsi kormány Európa elnézésére számít, mert a törököt köti a vasvári béke s a protestáns hatalmak XIV. Lajossal háborúban álltak. A haza le volt igazva, de mégsem az egész s fenn nem helyeztek kellő súlyt arra, hogy a Wesselényi—Zrinyi-forradalomból Bocskay István, Kende Gábor, Forgách Miklós, Gyulaffy László, Bessenyei Mihály, Chernel Pál s többen erdélyi területre menekültek. S hogy az ostrom alá vett Thököly István fiát, Imrét a várból kiszöktette. Apaffy fejedelemsége a tradícióhoz hiven, mint a protestantismus és az alkotmányos szabadság üldözöttjeit fogadta. A menekültek most a bujdosók nevét vették fel, mindenik birtokot, családot hagyott otthon, forradalom útján is haza akartak térni. A fejedelemség szárnyai alól a portán s a francia udvarnál támogatást kerestek, mi sikerült is. A francia pénzzel, a török fegyverrel támogatta. Petröczy István, a Thököly Imre sógora vezérlete alatt 1672-ben a Tisza vidékére beütöttek, a hajduság mellettük felkelt s Felső-Magyarország várait megtámadták. Megkezdődött a bujdosók forradalma, a kurucz és labancz háború.

Apaffy sem kívánt tétlen maradni. Erdély politikai színvonalára II. Rákóczi György bukása óta nagyot süllyedt, Apaffy árnyéka Erdély nagynevű fejedelmeinek, a közérzület a bujdosók mellett áll s a királpárti Bánffy Dénest lesújtatja. Apaffyt a közhangulat fegyverfogásra kényszeríti. S kibocsátja manifesztumát, melyben keserű ékesszólással mondja el, hogy miként Bocskay, Bethlen és Rákóczi az elnyomott Magyarorszáért fegyvert fogott s nem kevesebb a célja, mint a bujdosóknak hazájukba visszahelyezése s az eltiport magyar polgári és vallási szabadság helyreállítása. Teleki Mihály, mint kövári kapitány ágyut, serget vett magához, követte a bujdosókat, kik már a szepességig haladtak. Azonban csatát vesztenek s az egész vállalat visszahúzódott Erdélybe.

Itt lép XIV. Lajos maga hazánk történelme mezejére. Mit hosszasan nevében folytattak, az uralkodást átvette, kezében van Franciaország kormánypalczája. Nem kevesebb a vágya, mint a Habsburg-ház kezéből kiragadni a római császári méltóságot. Nyílt

célja a westfáli béke által részére juttatott Elzász megszállása. Hogy I. Leopold fegyverét itthon lekösse, a megürült lengyel trónra Ausztria jelöltje ellenében Sobieski Jánost állította fel, fél millió feláldozásával keresztülvitte s nevében, ki francia udvarhölgy, politikájának hathatós támaszt nyert. A magyar bujdosókat szintén bevonta számításába s ez időtől (1674) Erdélylyel s a menekültekkel, mint hasznos tényezőkkel számít. Sobieskinek százczet aranyat tett kilátásba, ha a szultánnal kibékül, kezét Ausztriával szemben szabaddá teszi s ha megengedi, hogy ottani követe a magyar menekülteket Lengyelországból támogassa. Sobieski ajánlatát elfogadta, az ez iránti egyezmény 1675 jun. 15.-én létrejött. S arra a lengyel király a békét 1676 okt. 16.-án a portával is megkötötte. Bethune marquis azon helyzetbe tétetett, hogy Varsóban magyar forradalmi kormányt szervezhetett s Apaffynak szintén ajánlatot tehetett, hogy a bujdosók s a nemzet érdekében kössön XIV. Lajossal szerződést, mi 1677-ben meg is kötött azon feltétel alatt, hogy XIV. Lajos segélyt ígér s kötelezte magát, hogy a békekötésbe a magyar érdekeket is befoglalja, kikötötte, hogy Apaffy engedélye nélkül Leopolddal békét ne kössön. XIV. Lajos a segélyt megadta, de a szerződést sohasem ratificálta.

A század eleje kimerítette volt magát a nagy magyarok előteremtésében, a tehetséget a hazafi lángolás fogja pótolni. Mikor az elbujdosottak a hontalanság keserű kenyerével Erdélynek indultak, gr. Thököly István Árvavár s több várak ura, mint maga is békétlen, tizenhárom éves fiát, Imrét 1670 decz. 4.-én Lietava városban hiveinek átadta s azok álruhában Lengyelországon át Husztra, onnan Erdélybe hozták. Apaffyhoz jan. 17.-én érkezett. Egyszerű családi jelenetnek látszik. Nagyatyja, Sebestyén már báró, atyja, István gróf s Thurzó nádor veje. Ő maga, mint gyermek máramarosi főispán. Veszi 1671 nov. 6.-áról a hirt, hogy a Thököly-árvák minden atyai öröksége elkoboztatott, de nagyanyja, Bethlen Gábor fejedelem unokahuga, utána még birja Erdélyben feküdt anyai örökségét, Hunyadvárát, az illyei, krakkói s huszti uradalmat. Egygyel több ok, hogy a húsz éves fiatal hős a békétlenek zászlóját megragadja s vallásért és szabadságért jelszavát felvegye, mit pénzeire veret.

Magyarországon a protestánsok éjjel titkon keresztelnek,

halottjaikat szertartás nélkül temetik, papjaikat az ég alatt hallgatják, iskoláik magtárakká változtak. A bujdosók ismét fegyvert fognak. Szeptemberben Bethune marquistól Boham tábornok alatt 3000 lengyelt kapnak. Ez alatt XIV. Lajos a Rajna mellett szintén harczolt s meglepetésükre 1678 augusztus 11.-én létrejött közte és Leopold közt a nymvégeni béke, melybe azonban a magyar ügyről említés sincs.

E békekötés, bár XIV. Lajos csak pihenőt tart, mert Strassburg, Olaszországban Cassala, Belgiumban Luxenburg elfoglalása szándékával mind nem hagyott fel, nagy fordulópont. XIV. Lajos az Apaffyval kötött szerződést nem ratificálta volt, Leopolddal kötött békéjébe a magyarokat nem foglalta be, mi Apaffyt óvakodásra intette. A lengyel udvar dotatiója kérdésében fukarkodik, mire Sobieski, hogy dynastiáját megalapíthassa, a bécsi udvar kegyét keresi s Bethune marquisnak a menekültek részére a toborzást betiltja. XIV. Lajos befolyása hanyatlását látva, Bethune marquist Vitry marquisval cseréli fel. S mert Sobieski közvetítését elvesztette, Thökölyvel közvetlen összeköttetésbe lépett. A pénzzel való segélyezést folytatja, de csak annyiban, hogy az elégtelenség lángja fentartassék. Végre is be kellett látni, hogy Francziaország azon százados hagyományának vagyunk játékszere, hogy miként az egykori Gallia, Frankhon a Rajnáig terjesztessék.

III. Thököly forradalma. Az Ampringen-rendszer bukása.

XIV. Lajos terjeszkedési kísérletei a Habsburg-házat minden ponton érintették. A vasvári béke szintén lejárandóban volt, a török készülődése is nyugtalanította. I. Leopold, hogy ezek egyik fegyverét, a magyarok békétlenségét kezükből kivegye, Magyarország beolvasztása gondolatával szakított. Helyet kellett adni annak a belátásnak, hogy a bujdosókat és kuruczokat Ampringen idegen uralma, Szelepcsényi vértörvényszéke, a német katonaság dülése, a kormány alkotmány-tapodása, a lelkiismeret üldözése teremtette. Célba vette a fegyverben álló nemzettel való kibékülést.

Az udvar az engedékenység útjára lépett. Ampringent, az

absolutismus és beolvasztás nagy mesterét 1679-ben az országból visszahívta. De a nemzet két legégetőbb sérelme, az alkotmány- és vallásszabadság visszaállítása kérdésében még mind nem kívánja feledni azt a tarthatatlan álláspontot, hogy a bécsi békekötést Bocskay erdélyi fejedelem az udvar felhatalmazottjától, akkor még Mátyás főhercegtől csakis kicsikarta. Azonban újabb francia követ érkezett Apaffy fejedelemhez, nehogy I. Leopold a Rajnánál megjelenhessen, újabb ígéretek mellett fegyverfogásra szólította fel.

I. Leopold azon a ponton állt, hogy nemcsak XIV. Lajos, de a török is megtámadja, kinek orosz-török háborúja már vége felé járt. Thökölyhöz fordult. Thökölyt a menekültek a krasznói gyűlés óta erdélyi fejedelem képeinek ismerték, kivéve az eddigi fővezért, Wesselényi Pált. A menekültek közt szakadás állt be, egy része Apaffy zászlója alatt, Thököly Apaffytól függetlenül kívánt tovább haladni. Hadvezéri képessége serge bizalmát már részére hódította. 1679 nov. 3.-án Szikszó-Újfalunál a császáriakon fényes győzelmet arat. A szoboszlói gyűlés 1680 jan. 8.-án a bujdosók Thökölyt, függetlenül Apaffytól a magyar hadak fővezérének kiáltották ki.

Mert az erdélyi fejedelem a szultán lekötelezettje, I. Leopold a bujdosók fővezérében megtalálta azt, kivel a kibékülést formákba öntheti. Békeköveteket küldött hozzá, fegyverszünetet kért s az alkotmányos útra térést kilátásba tette. Az ifjú Thökölynél a szív kérdése is belejátszott. Rákóczi Ferencz erdélyi választott fejedelem özvegye, Murányvár szép asszonya kezéhez kívánt jutni, de ehhez a király beleegyezése szükségeltett. Az alkudozás lefolyt azon feltétel alatt, hogy I. Leopold az országgyűlést összehívja, a nádori méltóságot betölti, a menekültek és protestánsok elfoglalt javait visszaadja, a fegyverszünetet Apaffy tudtán kívül Jolsván 1680 nov. 15.-én elfogadta.

Hogy Thököly a fegyverszünetet elsiette, csakhamar be kellett látnia. Apaffy vetélytársa, Bélydy Pál utolsó óráit élte, de ott van a másik trónkövetelő Zólyomi Dávid s Thökölyben most a harmadik követelőt látja. Erdélynek is meg van a maga baja, mert a basák és a porta folyvást zsarolja. Hogy egyet említsünk, a váradi basa katonái a somlyói vár területére törtek adót szedni, a somlyói kapitány huszonöt törököt, a basa fiával együtt levágatott. A porta

50,000 arany büntetést rótt az országra s halálért halált kívánt. Hogyan kellett elbánni a törökkel, felemlítjük, hogy végül is néhány halálra szánt rabot úrnak, katonának öltöztettek s azok fejével fizették ki Váradon a basát.

Nemsoká két nagy esemény jött volna segítségére. Egyik, hogy a török bevégezte orosz-háborúját s 1681 tavaszán Apaffynál csausz jelent meg, áthnámét kézbesített, melyben a szultán azt írja, hogy a magyar nemzetet, mely a porta fényes szárnyai alá vonta magát, elhatározta a német igából kiszabadítani s egyik pontja biztosítja a nemzetet, hogy királyt szabadon választhat s felszólítja Apaffyt, hogy készüljön. A fermán Thökölyt Apaffy alá rendelte. A másik esemény az, hogy XIV. Lajos Elzász-Lotharingiát megtámadta s 1681 szept. 28.-án diadalmasan fog bevonulni Strassburgba. Mi által a két tartomány kétszáz évre a német birodalomból kiszakad. — Thököly ezek hatása alatt s mert az országgyűlés összehívása is mind maradt, a fegyverszünetet felbontotta.

Az erdélyi hadak ez alatt felültek. Apaffy Teleki Mihályt teszi fővezérré, kardot, vezérbotot ad kezébe. Debreczen felé vonulnak. Thököly Apaffy elébe jön, szept. 7.-én kibékülnek, másnap Eszlárnál az Apaffy és Thököly s a melléjük adott török tábor, mintegy 25,000 fő egyesül. Kálló vára ostrománál kezdik, mit szept. 28.-án a német őrség feladott.

Az udvar végre idejét látta a még nyolczvanban megigért országgyűlést összehívni, mi 1682 április 28.-án Sopronban megnyilt. I. Leopold király is lejött. Hűsz évi szünetelés s tíz évi alkotmánytalan élet után nyilt meg, mely hivatva volt az alkotmányt helyreállítani. Mindenekelőtt a 14 év óta üresen hagyott nádori méltóságot töltötték be jun. 13.-án, gr. Esterházy Pál személyében. A horvát bánásgot régi jogkörébe állították vissza. Az Ampringen-féle gubernium eltöröltetett, a pozsonyi kamara függetlensége a bécsitől kimondatott. A behozott új adók eltöröltettek. A bujdosók részére, kik két hó alatt hűségbe térnek, kegyelem biztosított. A protestánsok megnyugtására a bécsi béke érvényessége megerősített. Vagyis a jogfolytonosság az egész vonalon helyreállított.

Bár meg volt híva, Thököly Imre és pártja az országgyű-

lésen nem jelent meg. De elérte azt az erdélyi fejedelemség segítségével, hogy Ampringen tíz évig tartó abszolút kormányát, a beolvasztás első kísérletét megbuktatta.

Bécs ostroma s Buda visszavétele.

(1682—1686.)

I. Bécs ostroma.

A soproni országgyűlés az akkori beolvasztási törekvésekkel szemben nagy vívmány, de nem teljes. I. Leopold 1682 decz. 20.-án számos törvényczikket írt alá, de azért a vallásszabadság és alkotmány helyreállításának részletei egy jövő országgyűlés részére tartattak fenn. Nem teljes azért sem, mert Thököly a mely napon az országgyűlés megnyílt, 1682 április 28.-án Budára tartott, hol a budai basa ágyu és zeneszóval fogadta, az utczai nép, mint királyt éltette; a basa Felső-Magyarország fejedelemségét részére kilátásba tette; (junius 15.-én) Munkácson Zrinyi Ilonával megtartotta mennyegzőjét s azzal július 6.-án az országgyűlés végzései ellen tiltakozást bocsátott ki s a fegyverszünetet felmondta. Francia pénzzel segítette, fegyvert fogott, Kassa alá ment, hova a budai basa is megérkezett; Kassát, Felső-Magyarország fővárosát (augusztus 14.-én), Füleket szeptember 16.-án bevették. Apaffy az erdélyi sereggel szintén Füleke alá érkezett. S következett a jelenet, hogy a basa átadta az athnamét, mely Thökölyt Magyarország királyának nevezte. S mint ilyent, fejedelmi jelvények átadásával köszöntötte, Thököly azonban követve Bocskai, Bethlen példáját, a királyi czímet nem vette fel, fejedelem és a magyarországi részek ura czímét kezdte használni.

A vasvári béke húsz évéből már csak két év van hátra. A török fegyverkezett s IV. Mahomed október 6.-án Drinápolyba indult. A kormány Bécszet féltve, szövetségeseket keresett s XI. Ince pápa segítségével s 1683 januárus 14.-én a hannoveri herczeggel, januárus 26.-án a bajor választó-fejedelemmel s februárus 6.-án Haágában a spanyol-, svéd-, holland udvarokkal szövetséget kötött

s a délnémet fejedelmek szintén csatlakoztak. A német rendek Bécs oltalmára segéd-sergeket tettek kilátásba s mi legfontosabb, Lengyelország azon benyomás alapján, hogy Buda és Bécs után Lengyelországra vetheti a török magát, véd- és dacszövetséget fogadott el; márczius 31.-én azon egyezés jött létre, hogy ha a török Ausztriára készül, a lengyel, s ha Lengyelországra támadna, az osztrák sergek tartozzanak segítségre menni.

Ideje volt, mert a szultán (1683) óriás hadat ültetett fel, a melynek csak előcsapata 40.000 tatár. Belgrádra ért, onnan Kara-Mustafa nagyvezért Bécsnek indítá, Apaffyt és Thökölyt szintén felültette, a nagyvezér az erdélyieket Győr, az elégületleneket Pozsonynál hagyva, Bécs ostromára indult.

Most másodszor jött Bécsnek a török. Ha beveszi, Németország kulcsa kezébe esik. A nagyvezér majdnem 200.000 emberrel érkezett s július 14.-én körülvette. Benne mintegy 20.000 fegyveres, a bajor és szász választó-fejedelmek egyenként tizenegyezer emberrel még azután érkeznek. I. Leopold július 7.-én Passauba vonta magát, a fővezérséget Károly lothringeni herczegre bízta.

Bécs Mátyás király óta nem volt bevéve, hosszas ostrom kitarására most se volt készen. Az élelem megdrágúlt, vérhas lépett fel s a megtarthatás mind kétségesebbé vált. Augusztus 1.-én az ostromló sereg már a falakig hatolt, az ágyuk egyre menydörögtek, a falakat egyre ontották, egy bástya már a török kezében. Ekkor érkezik meg Sobiesky János lengyel király 27.000 lengyellel.

A fővezérség az ő kezébe ment át. Katonái a jobb szárnyat, a császári tábor a közepet, a bal szárnyat a német hadak képezték s szeptember 12.-én megvívott a nagyszerű csata, mely reggeltől késő estig tartott; melyben a török tábor tönkre volt verve, Bécs fel volt szabadítva s Leopold harmadnapra megtarthatta diadalmos bevonulását. A győztes sereg pedig Pozsony felé tart, üzi a törököt. Október 9.-én Esztergom alatt állt s kétnapi ostrom után bevette s legalább a primás székhelye annyi év után a nemzet kezébe ismét visszajött.

E veszteség a törökre nézt nevezetes fordulópont. A félhold fénye homályosulni kezd. Kezdődik a török hatalom rohamos

hanyatlása: Kara-Mustafa nagyvezér megszaporított és Thököly, kinek a hanyatlás fel nem ismerése lett fatuma, benne legfőbb támaszát vesztette el. De bekövetkezett az is, hogy a protestáns fejedelmek közbenjárására I. Leopold 1684 januárius 4.-én általános amnestiát hirdetett, minek az a messze kiható következménye lett, hogy a Pozsonyban felállított purificáló bizottság előtt Thököly pártjából, az adott szóban bízva 14 főúr, 17 megye és 12 város tette le a megtérés és hűség esküjét.

Thököly hada elgyengült, Erdély megnyerése szintén szóba vetetett, Pater Dimod Apaffynál megjelent, Leopold nevében a fejedelemség külön állását s a vallások szabad gyakorlatát biztosította; követelte, hogy Erdély rendei az anyahon országgyűlésein foglaljanak helyet. Azonban az egyezkedés azon, hogy a nemzeti fejedelmek alatt hozott törvényeket az udvar későbbi diploma tárgyává tette, hajótörést szenvedett.

II. Buda visszavétele.

Másfél század óta nyög az ország kétharmad része basák alatt. A várak körül alig van már helység, mert a török felégette, alig van már barom, mert elhajtotta; a mi az embervesztést illeti, félmillió magyarral lett szegényebb hazánk. Mit a török meghagyott, a német katonaság prédálta fel; küszöb voltunk, melyet bejövő és kimenő ellenség lábbal tapodott.

Európát s különösen Németországot Buda eleste óta, török szolgaság fenyegette. A helyett, hogy segítségünkre jöttek volna, a pápa felszólítására egyre imádkoztak. Most, hogy a háborút tovább folytassák, XI. Incze pápa Leopold, a lengyel király s a velencei köztársaság között szövetséget hozott létre s XIV. Lajossal a regensburgi 1684 augusztus 15.-ki béke útján kibékeltette, hadi költségekre harmadfél-százezer forintot küldött. A hadjáratnak kereszthad jellegét adott.

A Buda visszavételére indított hadjárat, mely az 1541., 1598.-ki után a harmadik hadjárat, sajátlag 1684 június 18.-án vette kezdetét, mint a midőn Lotharingiai Károly s Esterházy Pál nádor Pestet bevették, a mennyiben a török őrseg előlük Egerbe vonult.

Budát szintén vívni kezdték, de visszaverettek. Az 1685.-ki hadjáratban Párkánynál, Esztergomnál a török várakat veszített. Petneházy Thököly mellől egész dandarával átállt. Az erdélyi fejedelemség előbástyája, Máramaros meg lett szállva. Az érdemleges támadás, mint nemzetközi ügy, 1686.-ra tüzetett ki.

A most közelgő seregben több német fejedelem, fővezér Károly lotharingi herceg, Miksa Emánuel bajor fejedelem, Lajos badeni örgróf tekintélyes csapatok élén állanak. Ott vannak a seregben XI. Incze pápa lelkesítő szelleme és küldött aranyai. Ott van a tisztek közt több francia, olasz, spanyol és angol vitéz. Ott van a még csak 22 éves savoyai Eugen herceg, a következő hadjáratok s a 21 éves gróf Bercsényi Miklós, a Rákóczi-forradalom leendő fővezére.

A szövetséges keresztény sereg 64.080 főből állt, két hadtestre osztva. A főhadtestben volt 24.230 császári katona, 8200 brandenburgi, 1300 svéd, 4000 sváb, 1500 frank s 3000 magyar. A másik, a bajor hadtestben volt 8350 császári katona, 8000 bajor, 4700 szász és 800 magyar. Önkéntes lovagokkal még Anglia is képviseltette magát. Mert ha testünkkel Európát nem fedezzük, Bécsset elfoglalja, Németországot előnti a török, kérdés, hol állana ma a keresztény civilizáció.

Szembe velük a várban, egy Szent-Gotthárdnál fogságba esett svájczai franczi katonatiszt, ki hogy életét megmentse, törökké lett, Abdurramán, a hős budai basa áll, 10.000 főnyi védő sereggel s Szulejmán nagyvezér, ki a felmentő sereggel már Belgrádnál halad.

A támadni akaró sereg előtt sajátlag két vár áll, azős Buda és Pest, mely szintén körül van falazva s a mai belvárosból áll. Mindkettő török város, mecsetekkel ellátva, magában Pesten öt mecset hirdette a félhold itteni 145 évi uralmát. Kezdődött a csata, mely a szentgotthárdi és bécsi győzelem folytatása kíván lenni. Két feladat megoldása várt a vezérletre; megvívni a várat, de egyzersmind visszatartani és visszanyomni a közelgő felmentő sereget.

Max Emanuel bajor választó-herceg június 17.-én Pestet felszabadította, bevonult, másnap Károly herceg serge Ó-Budára, a bajor fejedelemé Pestre érkezett. Megtörtént a körülzárolás, kezdődött a sánczok és töltések hányása s kezdődött az ostrom, mit

a török ágyukkal fogad. Az első roham, július 13.-án számos ostromló és 39 tiszt életébe került. A bomba hull, a török fegyvertár légbe repül. Erre felkérték a várat, de az utolsó budai basa tagadólag felelt. A rohamok és kirohanások egyre folynak, a bécsi kapu csaknem kezükben, újra felkérték a várat, de ismét tagadó volt a válasz. Most a felmentő sereg is megérkezett (augusztus 8) s próbálja a megfogyott várórség erősítésére a várba serget juttatni be. Csata fejlett ki, melyben két basa esik el s 8 ágyu, 800 török fogoly esik az ostromlók kezébe s a fővezérnek Érd alá kellett vonulni. De azért (augusztus 20) egy csapat a golyók záporán keresztül bejutott a várba. Hetek óta tart már az ostrom, mit a honvédvilág hős tábornokaival élén öt nap alatt elvégzett. A bajorok már megunták s megkezdették az ostromok sorát, melyre szeptember 2.-a virradott.

Míg az ostrom folyt, gróf Esterházy, Petneházy, gróf Pálffy és Barkóczy lovas csapatai a vonalat védik, hogy a török és tatár őket meg ne rohanhassa.

Ki volt az első Buda falain, nem bizonyos, a traditio Csey után Petneháznak tulajdonította a dicsőséget. Annyi bizonyos, hogy a déli részen legelsőnek a bajorok jutottak be, élükön Pechmannal, ki ezért báróságot kapott, a fejérvári kapunál magyarok az elsők, Romocsaházy hadnagyé a dicsőség; a törököknek volt még idejük felakasztani s a magyarok elég korán törnek be még megmenteni s később budai várgróffá lett.

Abdurramán, Buda hős védője elesett. Hamza bég, ki pár év előtt Szapáry Pétert az ökör mellé járomba fogatta, foglyúl esett, Szapárynak adták át, ki neki megkegyelmezett. Mikor az ostromnak vége, Mátyás király fényes palotája egy rom, könyvtárából alig lehetett megmenteni valamit, a történelmi emlékek fel lettek dűlva, de a török uralom is meg volt törve. A kereszténységnek az izlám felett fényes napja volt, a magyar nemzet megérte, miután másfél századon át imádkozott. A hír betöltötte Európát, mely 90-nél több érem veretésével kívánt örömkönnöknek viszhangot adni.

A hatalmának szédítő magasságából alá esett török iránt ez időtől gyűlöletünk részvétté változott. Szerencsénk volt szerencsétlenségünkben, hogy két tetőpontján álló nagyhatalom torkában

feküdtünk, mindenik zsákmányává kívánt tenni. Egyik sem engedett a másiknak. Ha a török hódít meg, hosszas időre kiesünk a nyugati kultúra áramlatából, ha Ausztria ragad magához, beleolvasztottak volna. Így a két világhatalom versenyzése megtartott. Feldaraboltak, de nem tudtak megtörni. Most a viszont egyesítés reményének nézünk elébe.

Az erdélyi fejedelemség végnapjai.

(1686 - 1690.)

I. Erdély katonai megszállása.

Buda visszavétele után a Thököly-párt leverése, a másfél-század előtt feldarabolt Magyarország visszaállítása, a török hódolt-ság felszabadítása, Erdély visszacsatolása képezte a kormánykörök gondját. Keresztülvitelére a maig is rémes emlékü nápolyi születésű gr. Caraffa Antal lovassági tábornok vállalkozott, ki egy-személyben katona és politikus.

Mindenekelőtt a kuruczpártot kívánják megfélemlíteni, mert a kurucz annyi, mint protestáns, a protestáns annyi, mint török-párti. Caraffa tervet adott be a kormánynak, hogy Magyarországgal szemben lépjen a rémuralom terére s magát felajánlta. Fellépése teréről Felső-Magyarországot választotta, e protestáns vidéket, mely különben is a politikai és vallásszabadság hőseit mindig kész volt támogatni. Thökölyné folyvást Munkács várába volt zárkozva. Azon ürügy alatt, hogy Munkács megvívását meghiusítani segítette, Kassa és Eperjes vidékét megszállta s 1687 febr. 1.-én befogatásokhoz s majd a spanyol inquisitio kínzó eszközeivel vattatásokhoz fogott. S előidéztetett, mire maig is borzalommal gondolunk, az eperjesi mérszárlás, vallásüldözés színe alatt egy kegyetlenkedés, melyhez képest a lefejeztetés kegyelemnek tekintetett. Ha e rémséges jele-netekre valami fátyolul szolgálhat, az a kor, melyben (1681) XIV. Lajos visszavonta a nantesi edictumot, a hugonották részére kiadott türelmi parancsot s ez által a francia protestánsokat száműzetésbe kergette. Viszont Angliában a katolikusok fosztattak meg minden polgári joguktól.

Felső-Magyarország után Erdély következett. Elválása óta kétszer tért volt Erdély a korona alá 1551—56. és 1598—1604-ben, de mert a fenről küldött kormánybiztosok Erdély alkotmányát tiszteletben nem tartották, mindannyiszor kiverték a kormány zsoldosait. Most harmadszor a legnagyobb óvatossággal lépnek fel. Bécs ostroma visszaveretése után pater Dunod megjelent Erdélyben, az udvartól szerződési tervezetet hozott, mely szerint Erdély visszatérne a korona hűségébe, a korona Erdély kormányformáját, alkotmányát azon változtatással, hogy Erdély a magyar országgyűléseken szintén megjelenék, váratlanul biztosítaná. S ezt az 1685 febr. 22.-iki erdélyi országgyűlésen maga terjesztette elő. De visszhangra nem talált. Teleki Mihályhoz, Apaffy első tanácsosához fordult. Vele (ápr. 13.) ez irányban titkos szövetségre lépett. Veteráni tábornok, ki politikai szereppel is meg lesz bízva, négy lovas ezreddel az akkor Erdélyhez tartozó Máramarosban vett téli szállást. Erdély megszállását előkészítette. Követség ment Bécsbe s 1686 jun. 28.-án a bécsi traktatus név alatt ismert fegyverszövetséget, mely Erdély kormányzatát fenhagyja, Erdélyt a török ellen fegyvert fogni nem kényszeríti, de mert a visszafoglalandó Erdélyt feudumkép említi, mint a bekebelezetés előre vetett árnyéka, Erdély rendeit megdöbbsenté. Mert ez alatt a máramarosi sereg egy része Kolozsvárig nyomult, a fejedelem Szeben falai közé vette magát. Scherffenberg tábornok Szeben alatt termett, hozta a bécsi szerződést. Az erdélyiek Szeben védelmére keltek, a császáriakkal összecsaptak. Ugyanekkor Buda ostroma kezdődött, mire a császáriak visszavonattak.

Buda 1686 szept. 2.-án visszavivatott. A török 1687 aug. 12.-én elveszti a mohácsi csatát. Most Károly lothringeni herceg, a hadak fővezére ment Erdélybe, okt. 16.-án Kolozsvár előtt áll, ágyuztatja. Onnan Szebennek tartott, honnan Apaffy a hercegnek követséget küldött elébe, létrejön okt. 27.-én a balázsfalvi trakta, melynélfogva Erdély katonai megszállása s annak feltételei megállítottak s benne a pater Dunod által hozott s Bécsben tovább szövegezett politikai feltételek is befoglaltattak. Szerinte az erdélyi fejedelemség fentartatott volna. Szeben az erdélyi főhadiparancsnokság székhelyévé változott.

Erdély meg lett szállva, de Bécsből még semmi ratificált

diploma. Pozsonyban okt. 18.-án megnyílt a nevezetes országgyűlés, mely az aranybulla ellentállási záradékát eltörölte s a királyválasztás jogát feladta. Munkács vára 1684 jan. 14.-én letette a fegyvert, Thököly utolsó bástyája is elesett, neje Zrinyi Ilona első férjétől, Rákóczi Ferencztől született gyermekeivel Bécsbe vitetett. Caraffa Erdélybe rendeltetett.

Caraffának már híre is rémülettel tölté el Erdélyt, félték, hogy hozza a spanyol csizmákat. De mint később kiderült, azon programmal jött, hogy Erdélylyel, mint szélbeli tartománnyal szelidebben jó bánni. Szebenbe ment, hívatta a fejedelmi tanácsosokat, szövegezett nyilatkozatot tett elejükbe. Martinuzzi és Mihály vajda sorsára gondoltak, kiket az osztrák tábornokok felhasználtak s megölettek. Caraffa beérte azzal, hogy az egyik tanácsos ablaka alá egy németet akasztatott fel. A nyilatkozatot, melyben Erdély visszatér Magyarország királyához, a törökkel szakítanak, bár magukat országgyűlés nélkül illetékteleneknek nyilvánították, aláírták. Caraffa, mint a ki dolgát jól végezte, Veteráni tábornok kezébe adta Erdélyt s azzal távozott.

II. Erdély egyezkedése a koronával a diploma kiadása felett.

A hűségesküt Caraffa a fejedelemtől is bevette s az egyre kilátásba helyezett diploma sehol. Szövegeztek tehát egy diplomát s azt 1688 jun. 1. kelettel Caraffa kezébe juttatták. Mekkora volt csalódásuk, a midőn jun. 17.-ről a diploma csakis a hadjáratok befejezte utánra tétetett kilátásba. A hadjáratok különben folynak, a töröknek már csak Temesvár és Várad van kezében. Azonban egész váratlanul Franciaország a török javára a békét felbontotta, az osztrák sergeknek a Rajna felé kellett sietni. Itt halt el Erdély utolsó fejedelme, Apaffy Mihály 1690 ápr. 15.-én, nem minden mérgezési gyanu nélkül. Ha mindent megtagadunk is Apaffytól, a haza-, nemzet- és szabadságszeretetet, a magyarhoni menekültek iránti támogató rokonszenvet tőle elvitatni nem lehet.

Apaffy halála Erdélyben nagy fordulópont. Fia II. Apaffy Mihály 1681 óta már választott fejedelem, a porta elismerte,

I. Leopold az egyezkedések folyamán következhetését mindannyiszor kilátásba helyezte. Mert csak 14 éves, a kormányt államtanács kezébe tették le. S követséget indítottak Bécsbe, hogy meg erősítettését kinyerjék.

Azonban a porta a mint Apaffy halálhírére vette, nagyvezérét Magyarországnak, Thökölyt Erdélynek indítá. Török sereg s az oláhországi vajdától kísértetve Thököly Oláhország felől jöve, midőn a töröcsvári szorosot elzárva találta, mint egy Hannibál az Alpeseken, a határszéli hegyeket megmászva aug. 21.-én egész váratlanul Zernyestnél a táborra üt, az erdélyiek fővezére Teleki Mihály elesik, az osztrák tábornokok kezébe esnek. Ezzel a védtelen Erdély urává lett. Diadallal Szeben vidékére megy, országgyűlést hirdet és szept. 22.-én ünnepélyesen magát az erdélyi fejedelemségbe beiktattatta. Késő diadal. Mert a török Szent Demeter napján túl harcolni nem szokott, a nagyvezér visszahúzódott, Thököly két hónapi bellet s egy hónapi fejedelemség után okt. 25.-én kivonult.

Gr. Bethlen Miklós Bécsben volt, II. Apaffy fejedelemségét s a diplomát ment kieszközölni. De gr. Kinski, az államcancellár szept. 4.-én kiterő választ adott, gr. Caraffához fordult, kinek emlékiratot szerkesztett, mely szakaszt Erdélynek osztrák törvény alá vételével s azt Leopold elé terjeszté. E ponton érkezett Bécsbe a hír, hogy a császári sergeket a nagyvezér megverte, Belgrádot visszavette, hogy Thököly Zernyestnél a császáriakat tönkretette, tábornokait elfogta, szept. 22.-én magát a fejedelemségbe beiktattatta. E hírekre okt. 16.-án a leopoldi diploma alá lett írva s egy, a Thököly-pártiak részére amnestiát ígérő nyilatkozattal Bethlennek kézbesítettett.

Hat esztendeje, hogy Erdély és az udvar egyre szövegezi a pontokat a nélkül, hogy mind a két fél megnyugovását találná. Végre is helyet adtak annak a meggyőződésnek, hogy a Sibillakönyvek sorsával van dolguk, minden újabb megmaradt szöveg mind kevesebbet nyújt, az ár mégis a régi, Erdély független államiságának feladása. De legalább annyit elértek, hogy nem mint hódítmány, hanem mint szabad, alkotmányos államrész, honnan elszakadtak, térnek vissza a magyar koronához. Országgyűlést hirdettek s 1691 jan. 18.-án a hűségesküt letették. Apaffy nagy-

koruságáig megválasztották a gubernátort, a főgenerálist, kancellárt, kincstárnokot s a tanácsosokat.

Tavaszzal a török és Thököly újra megjelentek. Aug. 19.-én elvesztették a szalánkeméni csatát. Az udvar gondolkozik. Az erdélyi küldöttség hónapok óta fenn ül, várja a diploma ünnepestes kiadását. A protestáns nagyhatalmakat közbejárókul kéri fel. Nyolcz hónapi gondolkodás után az év utolsó napján, 1691 decz. 31.-én I. Leopold a diplomát egy hozzáadással, mi az egész felfogatással fenyegette, aláírta s az erdélyi küldöttséget nyolcz hónapi fentléel után hazabocsátotta.

A leopoldi diploma ez alakjában is Erdély részére örök emlékü vívmány, a fejedelemség folytatásának biztosításán kívül kifejlett szabad alkotmányát fentartotta, az egyházi javak secularizációját elismerte. Visszacatolta Erdélyt a koronához, de nem egyesítette; még azon kapocs sem jött létre, melyben az anyahonhoz Mohács előtt állott. Külön országgyűlése, külön törvényhozása továbbra is fentartatott. Fentartatott a fejedelmi kor azon sajátságos alakulása, hogy az országgyűlést három nemzet, a magyar, székely és szász alkotta s az az országos állásokat a négy bevett vallás, a róm. katolikus, református, lutheránus és unitárius vallás között osztotta hármast választás útján, kik közül a fejedelem megteszi kinevezését. A megyék a szabadválasztás jogában továbbra is meghagytak.

Erdély, mint szuverén hatalom, külön országgyűléseket tartott, törvényeket hozott magyar nyelven; azokat összeszedte, kinyomatta, az Approbata Constitutiókat 1653-ban, a Compillata Constitutiókat 1669-ben. A leopoldi diploma érvényüket szintén elismerte.

Itt végződik Erdély 1542-től 1690-ig számított különállása, az erdélyi fejedelemség eredményekben gazdag pályafutása. Másfél századig tartó küzdelme a maroknyi erdélyi magyarságnak a nemzetért, a nemzet függetlenségéért. Küzdelme a vallásszabadság eszméjéért, az alkotmány fentartásáért. Bocskai bécsi, I. Rákóczi György linczi békekötése nélkül, a magyarországi forradalmi férfiak által betöltött erdélyi fejedelemség nélkül örvendhetnénk-e a jelenlegi Magyarországnak?

Ez időtől visszamegy az anyahonhoz az itt következő szervezettel.

III. A leopoldi diploma magyar nyelven.

Mi Lipót, Isten kedvező kegyelméből választott felséges római császár és Német-, Magyar-, Cseh-, Horváth-, Dalmát-, Tót- stb. országok királya, Ausztria főhercege, Burgundia, Brabant, Stájer, Karantán, Krajna, Luxemburg és Alsó- meg Felső-Szilézia, Würtemberg és Tessen hercege, Svábhon fejedelme, a római szent birodalom, Burgau, Morva, Felső- és Alsó-Luzsatia örgrófja, Habzburg, Tirol, Ferretum, Kiburg és Görzc grófja, elzassi tartománygróf s Slavon örvidék, a naoszi rév és Salins ura stb. stb. Nagyságos, vitézlő, tisztos és nemes, okos és óvatos, őszintén kedvelt híveinknek, az erdélyi tartomány minden fendeinek és a többi, mind egyháziaknak, mind világiaknak, kiket illet, császári királyi kegyelmünket s minden jót. Kegyesen megértvén azokat, miket Erdély küldöttje, vitézlő hív kedvelt Bethlen Miklós bőven előadott s arra nézve, a mit az 1686 jun. 28.-iki óhajtott oklevél megerősítése, az ama vidékeken gyakorlott vallások, a kiváltságok, méltóságok és hivatalok, az adók és teletetés terhei könnyebbítése, a tartománynak hajdani virágzásábani visszaállítása és a más közboldogságra sokat szolgálók tekintetében irántunk tartozott tisztelettel és hűséggel esedezve kért; legfelsőbb királyi tisztünknek ismerjük (melytől midőn a sergek ura az idők viszontagságai szerint segédkedik, szerencsés javulások szoktak előfordulni) e legdrágább erdélyi tartományt, mely századok előtt Magyarországunkhoz jutott, mindinkább s inkább lelkünk gyanánt magunkhoz ölelni. Mellözve ugyanis más, a keresztény név közönséges ellensége ellen rendelt hadi működéseket, Lajos badeni örgróf ő kedveségét, a Thököly és az őt követő lázadók, nemkülönben a törökök és tatárok berohanásai meggátlására sereggel oda küldöttük: azon erős reményt táplálva, hogy az, ki által a királyok uralkodnak és a mi igazságos, azt végezik, karjának erejében, igazság kedviért, császári fegyvereinket és az erdélyi katonaságot isteni áldásával segitendi s királyi szándékunknak szerencsés foganatot nyujtand. A már előbb nekünk átküldött hűségi esküt, soha nem enyésző dicséretességgel letéve, a bármely eshetőségekben tetteleg s erőhöz képest tanusított hűséget (melyet igazság szerint becsülünk) a

jövendőségnek átadni s minden igyekezettel lelkesen oda munkálni buzdítand, nehogy az ellenségek a hegyek, mintegy korona által körülfogott tartományt, rablás- és prédálással, tüzzel és vassal dulják, az öröktől fogva egy lélekben egyesült nemzeteket a cselek gonosz ármányai- és izgatásaival szétesztatván, a barbárok súlyosabb szolgajárma alá vessék s a nemzetet, az összes kereszténységnek eddigi bástyáját megrontsák.

A mi az Apaffy Mihálynak a fejedelemségben következtetésére nézve óhajtott oklevél megerősítését illeti: miután az, mint tizenégy éves ifjú, a törvények szerint (melyek iránt a nemes rendek szent engedelmességgel viseltetnek) húszadik esztendeje előtt a kormányra serdültek nem tekinthetnek; ezen, a Thököly hűtlensége által háborgatott időkben, nagy kegyesen sem Erdély érdekére, sem a haza javára szolgálónak nem ítéltük, ha az említett törvények áthágásával valami újítás történnék. Ennek következtetésében a kiskorú az úr félelmében azon belső tanácsosoknál, kikre a tartomány közigazgatása bízva van, illő erényekben, a fejedelemségben következhetésre, a serdültség idejéig nevelendő, a benne feltűnendő lelki adományok jelei bevárandók, végre a haza előmenetelére a császári királyi kegyelem készségesen fogadandó. Nehogy pedig az alatt is Erdély összes rendének legkisebb okuk legyen kétséges elmével lenni, vagy legkisebbet is egyebet gyanítani atyai szándékunknál: a hűséges karokat és rendeket, egyetemleg úgy maradékaikat is, kik iránt, hogy királyi koronánk hűségében teljesen megmaradandanak, bizodalunk van, királyi szavunkkal s a legőszintébb hittel biztosítjuk a következő cikelyekkel:

I. Az ott bevett vallások, templomok, iskolák, parochiák, vagy más, mint a mostani papság és egyházi személyek behozatala ügyében semmi sem másíttatik meg, bármely ellentmondás, akár papi, akár világi részről, soha az ellen nem nyomván semmit is; úgy mindazonáltal, hogy a katolikusok önköltségükön és így minden más vallások terhelhetése nélkül Kolozsvárt, ájtatoskodások jelen helyén, maguknak templomot építhessenek; úgy Gyulafehérvárt is a kisebb templomot, mely hajdan Báthory Kristóf által emeltetett s el van pusztulva, újra felépíthessék; ugyanazon katolikusok minden helyen, ha kevesen vannak és jövevények, ma-

gánlag, ha pedig sokan, vallásuk nyilvános gyakorlatával és templomépítés jogával birjanak úgy, mint más Erdélyben bevett vallások birnak oly esetben, ha t. i. valamely helyen számra nézve erősebbek.

II. Megerősítjük a hűséges karoknak minden magyar királyok, hasonlóképpen Erdélynek Magyarországtól különválása óta, fejedelmei adományleveleit, jószágadásait, kiváltságait, nemesítéseit, az általok adott címeket, tisztségeket, méltóságokat, dézmákat s végre mendennemű javadalmakat és jószágokat, akár magánosok, akár városok és községek és czéhek, akár a bevett vallások közül bármely egyház, parochia vagy iskola részére adattak, mind Erdélyben, mind Magyarország részeiben, a Székelyföldön és Debreczenben, habár egykor valamely egyházhoz, conventhez, vagy káptalanhoz tartoztak is; úgy, hogy senki, sem tőlünk, sem más egyházi vagy világi rendű férfiutól, megtámadás vagy pör által ne háborgattassék; hanem hogy mindenki azt, mit most vall és bír, jövendőben is vallhassa és bírhassa, az említett királyok és fejedelmek adománylevelei szerint: kivévén, ha valamely adományaikat azon fejedelmek saját végzeményeik által eltörölték volna.

III. Azon haza Approbata Compilata Constitutio című törvényes könyveit, Verböczi Hármaskönyvét (kitudva mégis ebből András király kilenczedik cikkét, mely az utolsó pozsonyi országgyűlésen eltöröltetett), a constitutiókat, a szász nemzet hatóságát, sértetlenül megmaradóknak nyilatkoztatjuk ugyan . . . De mincutánna magok a rendek, mind a vallás, mind végzeményeik és kiváltságaikra nézve, egymás közt egyet nem értenek s a katolikusok a fennirt 1. és 2. cikkelyekben magokat sérelmezetteknek tartják, a szászok pedig régi kiváltságaikat s azok használatát és szokásos jogukat a 3. cikkben jobban oltalmazhatni kérelmezik, magoknak a rendeknek érdekében levőnek tartjuk, hogy ama három cikkely körül forgó nehézségeiket, barátságos kiegyenlítéssel és megegyesüléssel, császári királyi helybenhagyásunk mellett, elintézni törekedjenek: ez pedig nem sikerülvén, a felekezetek meghallgatása s erdélyi tanácsosaink e feletti véleményök megértése után, magunkra háramlik, császári királyi tisztünk szerint elhatározni, a mi jogosnak és igazságosnak fog találtatni.

IV. A bevett szokást, tudniillik, melyet a legfőbb hatalomnak

nem ítélünk kisebbségére szolgálnia, a kormányzék, titkos tanácsosok, országgyűlése véleménynyilatkozati rendjére és szabadságára, a törvényes tábla, az ítélőmesterek és közbírák, úgyszinté az alsóbb és felsőbb törvényszékek tekintélyére, az igazságszolgáltatás szokott rendje gyakorlatára nézve mindezeket (fennmaradván a fontosabbakban a királyhoz folyamodhatás) sértetlenül fenntartani rendeljük. A gazdaságiakban is, a királyi haszonvételekre és fiscust illetőkre nézve, a hűséges rendek előleges őszinte értesítése nyomán, oly okkal és móddal élünk, hogy kamarai bizottmányok által, vagy egyéb úton, senkit a nemesek, polgárok, vagy magányosok közül terhelni ne lehessen, vagy kelljen.

V. Minden, akár a közrend, akár az igazságszolgáltatás vagy a gazdaság ellátására szükséges hivatalokban erdélyi születésűekkel, magyarokkal t. i. székelyekkel és szászokkal fogunk élni, vallásukat nem tekintve; sem külső nemzetek, vagy a kik velünk együtt azoktól külsőknek és képteleneknek fognak ismertetni, méltóságokban és tisztségekben, valahányszor olyanok megüresülni találnának, nem nyernek elsőséget; fennmaradván mindazáltal az ő beleegyezésük mellett azoknak a hazafiúsításra fel vagy fel nem vétel végett, ajánlási jogunk.

VI. Magszakadás, vagy hűtlenségi vétékből, a királyi fiscusra szállandó jószágokra hajlandók leszünk érdemeket szerzett erdélyieket, u. m. magyarokat, székelyeket és szászokat méltatni. Magányosok azon jószágai pedig, melyek a mi fegyverünkkel szerezettek vissza az ellenségtől, régi birtokosaiknak, vagy azok maradvékainak csupa királyi kegyességből vissza fognak adatni. Mely végre valamely Erdélyben levő törvényszéket, vagy hadvezérünket fogjuk, e külön esetben, királyi megbízással, kegyesen utasítani, hogy az okmányok megvizsgálása után, a mint igazságosnak fog láttatni, úgy intézkedjék.

VII. Legfelsőbb állam-igazgatónkat, kit régen vajdának neveztek, vagy annak helyettesét, Erdély benszülött nemesei és főrendeinek sorából fogjuk kiszemelni, nem tekintve katolikus-e, vagy más ott bevett vallású, ha hűséggel és érdemmel tündöklök. Ugyanaz tartatik meg az erdélyi hadak parancsnoka, a főkancellár, a belső tanácsosok, a főispánok, székely kapitányok, az ítélőmesterek és más az előtt divott méltóságokra nézve is. És ezeket

VIII. oly módosítással adjuk meg legkegyelmesebben, hogy a kormányzó, az erdélyi hadak parancsnoka, a kancellár, belső tanácsosok hivatalaira s az ítélőmesterségre kijelölteket, valahányszor azok betöltendők, megerősítés végett előnkbe terjesszék; hogy a különböző nemzetek állása annál csendesebb maradjon, a veszedelmes ármányok és tisztvadászások távol legyenek s mindenik elméjében egyező kívánsággal a közboldogság, a kormányzás legjobb céljául, mely felé kell törekedni mindnyájoknak, begyökeredve maradjon . . . A mi pedig a más tiszteket illeti, ú. m. a királybírákat, a szászok és székelyek közt, a szolgabírákat, alispánokat a vármegyékben, a bírákat, polgármestereket és hasonló tiszteket a városok és mezővárosokban, melyek a községek szabad választása által szoktak nálok betöltetni, ezek ugyanazon szabadságban és törvényes szokásban maradjanak meg jövődre is; a mi megerősítésünk mindazáltal, valamint az előbbeniekben, úgy hasonlóképp a mondott esetek mindenikében kikérendő lévén.

IX. A közboldogság tetemes öregbedését hittük kegyelmesen onnan következtethetni, ha a tizenkét személyes belső tanácsban legalább három katolikus leszen, a tizenkét személyes királyi táblánál hasonlóképpen három katolikus, a többiek más bevett vallásból vétetvén és pedig a belső tanácsban legyen a szebeni királybíró is a bevett törvények szerint szász nemzetből, az ítélőmesterek közül pedig egy katolikus legyen, a mostaniak közül mindazáltal mindenik, hivatalában megmaradván.

X. A közügyek tárgyalására, az igazság szolgáltatására s a királyi előadásoknak, ha volnának, meghallgatására szükséges esztendőnkénti országgyűlések; nem különben az octavalis törvényszékek kihirdetését kormányzóknak és belső tanácsosunknak hagyjuk meg, fentartván magunknak mindazoknak, mik itt történnek, királyi megerősítését.

XI. Legfelsőbb állam-igazgatónknak legyen meg a különben is tartozott hatósága, állapotja és elsőbbsége, mindig a tartományban jelen legyen s mind az egyháziakban, mind a világiakban szokott esküvel a hazai törvényekhez kötve, illő évdíjakat is rendelünk kegyesen neki és a belső tanács és királyi táblabelieknek, királyi kincstárunk és fiscusunkból. Ha hogy a közhaszon s a különféle ott lakozó nemzetek csendes állapotja annak évenkénti

megváltoztatását javasolná, a rendek szabadságában áll mielőbb másra adni szavazataikat, azt, a mi további legkegyelmesebb elhatározásunk alá terjesztvén.

XII. Béke idején, (melyet a béke Istene mielőbb közelítsen meg) ötvenezer tallérnyi adóval, Magyarország és Erdély ellen folyó háboru idején pedig, négyszázezer rajnai forint adózásával, a termésbelieket is ide toldva, elégszünk meg; a kivetés és beszéd módját a tartomány hűséges rendei és tiszteinél hagyván, mely általok részrehajlás nélkül helyes arány szerint leszen intézendő; a többit, mik a mondott summákon felül, béke, vagy háboru idején, a haza védelmére szükségeltetnének, a hűséges rendek szeretetétől s az összes nép könnyítésétől vezettetve, a királyi és fiscusi jószágokból, nemkülönbén a sóaknák és többi érczbányák, harminczadok, szászok tizedei, a vármegyei tizedek haszonbére s más jövedelmekből pótlándók.

XIII. Ajándékok és más, nálók szokatlan sarczok nemei nem hozatnak be, a vámokat és harminczadokat fel nem emeljük.

XIV. A székelyek, e legvitézebb nép, minden adó, minden téli és nyári szállásolások alkalmatlanságai, a tizedek s felkelés terhével járó, birtokaiktól való fizetendőségek alól, valamint eddig, úgy jövedőre nézve is, ki legyenek véve. Ellenben a haza védelmére saját költségükön katonáskodni, maradjanak kötelesek, mindazonáltal ide nem értve a székely parasztokat és jobbágyokat.

XV. Minden áruk szabad adás-vevését, vagyis azokkal kereskedést engedünk, miképpen az a fejedelmek alatt volt; kegyesen akarván, hogy a nemesek előjogai és kiváltságai is e részben megtartassanak.

XVI. A nálók divó szokás szerint haszonbérlet által megváltatni szokott dézmákat is a földesuraknál meghagyjuk, a haszonbért mindazáltal a fiscusnak fentartván.

XVII. Nagy és nem szükséges őrsegekkel, részben tartományi katonaságból kiállítandókkal s a mi kincstárunkból fizetendőekkel, a tartományt nem fogjuk terhelni. Parancsnokot mindazáltal és főnököt németet adunk nekik, a kinek is a kormányzóval, az államtanácsossal s az erdélyi hadak parancsnokával minden hadi ügyekben közlekedése leszen; egyéb, az említett állam vagy kormányzóhoz tartozókba, magát be nem avatandja.

XVIII. Levezzük a szász nemzet és mindenütt a szegény nép nyakáról, a visszaélésképp megrögzött ingyenes élelmezését nagy állapotú utazóknak, a lovak és mindennemű igásmarha szolgáltatását és szállásolásokat, úgy más egyéb hasonló, főképp a nevezett szász nemzetben az utazók által gyakorolt visszaéléseket, legkegyelmesebben javallva és parancsolva, hogy a posták, udvarunkhoz előleg felterjesztendő értesítés után, az államtanáctól, a fogadók pedig, a barátságosan elfogadandó, illő pénzen és áron élelmezendő utasok számára, a földesurak és városok által rendeltessenek el.

Mi tehát, kik legkegyelmesebb királyi tisztünk teendőit kézbesítendő, összes és egyes népeink boldogságát, közjavát, az országos nyugalmat, a kereszténység öregbedését s e drága Erdélyországot, az Isten segédelméből soha többé a török Minotaurus labirintusába be nem bonyolítandót, szívünkbe vettük, látván és megvizsgálván a mondott czikkelyeket és pontokat, azokat a karok, rendek és minden lakosok, úgy az összes keresztény egyetem becsületére, nyugalma és javára szolgálóknak tartván, azokat minden részeiben és fejezeteikben helyeseljük, és örökkéig érvényes törvényül szentesítjük ezen sorainkkal; igérvén királyi szavunkkal s az általunk és fenségés házunk által soha meg nem sérthető hitünkkel, hogy azokat szilárdul és bántatlanul megtartjuk, mind nagyobb és nagyobb jótéteményeket hajlandók e leghűségesebb nemzettel éreztetni. Kelt Bécs városunkban, december hó 4.-én, az Úr születése után az 1691-ik, országlásunknak a római birodalomban 34-ik, Magyarországon 37-ik, Csehországban 36-ik esztendejében. Lipót s. k., gróf Strattmann T. A. Henrik. Ő szents. cs. k. felsége parancsára Verdenberg István András, s. k.

A török hódoltság végnapjai.

I. A visszafoglalás hadjáratai.

Bécs alatt és Buda elvesztésével veszi kezdetét a török hódító hadjáratainak visszahanyatlása. Buda visszavételét Európa felébredésének, támogatásának köszönjük. A hódoltság felszabadítása már

a mi gondunk volna. De nehéz feladat, mert a török hadi szervezete előnyeivel magunkra nem birunk versenyezni. Szerencsénkre politikája veri ki a törököt. Magyarországon végig csakis hóditó, megszálló tábor maradt; rombolt, pusztított, sarczolt és rabolt, a nép rokonszenvét nem bírta, nem is kereste, mint tette a Balkán-félszigeten. Nem birt gyökeret verni. Budát, a török katonai kormányzás székhelyét kiejtette ugyan kezéből, de foglalása oly messze felnyult be a haza szívébe, annyi vár és erőd, akkora terület van még kezében, hogy a véráldozatra tovább is készen kell lennünk.

Hatalma érzetében, gyengeségünk tudatában hóditmányairól lemondani nem akar. Buda elvesztése után is majd minden évben szerencsét kísért. Mint már említettük, mindjárt más évben, 1687-ben a nagyvezér óriás táborral megjelent, a mohácsi aug. 2.-iki csata és a nagyharsányi ütközet megtorolja egyrészt a 161 évvel Mohácsnál reánk zuditott szenvedésnek. Ez évben több jelentékeny erőd, mint Eszék, Pétervárad, Eger visszaesett kezünkbe.

A következő 1688-ik évben gr. Caprara Székesfehérvár bevételével nyitotta meg a hadműveletet. Julius 28.-án Miksa bajor választó állt a 30,000 főnyi sereg élére. Aug. 8.-án átkelt a Száván, Belgrád ostromára indul. Közeledtének hírére a török száz hajón értékeit a Dunán leindította, a várost fedezetlen hagyta, a vár védelmét 3—4000 janicsárra bizta. Miksa herczeg mozsár-ágyukkal aug. 15.-én megkezdte az ostromot. Az ostromágyuk Budáról aug. 25.-én szintén megérkeztek s lövetni kezdte. Aug. 29.-én megadásra szólította a várat, a pasa megtagadta. A vár köfalai egyre omlottak és gyengültek. Szept. 6.-án Miksa rohamot vezényelt, véres összeütközés fejlett ki, melyben a várparancsnok elesett s két óra alatt a várnak uraivá lettek.

Míg a bajor választó Belgrádot vívta, Vilmos bádeni örgróf Bosniába nyomult. E megtámadtatások hírére a szultán Bécsbe békeköveteket küldött, de mert fegyvereink fölényben állanak, az alkudozás eredményre nem vezetett. Sergeink a nagyvezért már Albániában üldözik, Drinápolyt fenyegetik, a midőn XIV. Lajos, mint a török régi szövetségese, megszegve a békét, 1688 szept. 24.-én Ausztriának hadat izent. A Bourbon- és Habsburg-ház hatalmi versenye szülte az új bonyodalmat. Azon ürügy alatt, hogy

az elüszött fürstenbergi herceget akarja trónjára visszahelyezni, Németországba rontott.

Leopoldnak a Balkán-félszigeten aratott sikerei egyszerre összeomlottak. A sergek egyrészt a Rajnához kellett vetni. S a mint a megszálló sereg meggyengült, kik szívesebben látták magukat a török, mint Ausztria alatt, albánok, bolgárok, szerbek, oláhok a török mellett felkeltek, sergeinket kiszorították.

A porta azonban e sikereivel nem kívánta beérni. Nagy hadjáratra készült. 1690-ben a hozzá menekült Thökölynek serget ad, hogy betörjön. A Thökölyvel kibujdosott menekültek Oláhország felől jönnek, Erdélynek tartanak, a határszéli hegyeket járatlan úton áthágták, az ott álló császári és erdélyi serget Zernyestnél augusztus 21.-én meglepték, a tábornokokat elfogták, az erdélyiek vezérét, Teleki Mihályt, a királyi párt legfőbb támaszát elejtették. Thököly magát szept. 22.-én az erdélyi fejedelemségbe beiktattatta.

Ez alatt a nagyvezér Szerbiának tartott, több várat elfoglalt, okt. 8.-án Belgrádot visszafoglalta s a hódoltsággal, a még mind pasák kezén levő várainkkal magát ismét összekötötte. Thökölyt azonban Erdélyből kiverték.

A másik, az 1691-ik évben a nagyvezér és Thököly ismét megjelennek s most aug. 19.-én elvesztették a salánkeméni csatát, hol maga a nagyvezér is csataterén maradt. Így folyt a táborozás, csatározás, a várak ostroma évről-évre. Majd 1695-ben az új szultán II. Mustafa maga jött. Győztesen tért vissza.

Ily változó szerencsével folytak az évek. Károly lothringeni herceget Lajos bádeni örgróf váltotta fel, azért a hódoltság sorsa még mind döntetlen. Azonban most megjelenik a küzdőterén a hivatott fővezér, Eugenius savoyai herceg. Egy ifjú hadvezér, ki nemcsak hős, de egyszersmind diplomata.

Megjött ismét a hír, hogy 1697-ben a szultán ismét személyesen száll táborba s hogy Thököly szintén kíséretében lesz. A leginkább sujtott, vallásában leginkább üldözött Felső-Magyarország már a hírre fegyvert ragadott. Tokajt, Kállót, Patak, Onód várát kezükbe kerítették. A szultán is megérkezett. A Tiszán Zentánál át akart kelni. Azonban a mely perczben a szultán a lovasággal az egyik, a nagyvezér a másik parton áll, 1697 szept. 11.-én Eugenius herceg dobott üttetett, fényes győzelmet aratott, maga a nagyvezér is elesett.

II. A karlovczi béke. A hódoltság emlékei. Thökölyék belebbeztetése.

A zentai csata döntött. A török meg volt törve. És nemcsak azért, mert Eugenius Boszniába vezette győztes hadait, hanem inkább azért, mert XIV. Lajos magára hagyta, október 20.-án I. Leopolddal békét kötött. Sergeink előnyomultak, de helyzetüket nem használhatták ki, mert Konstantinápoly bírása már akkor európai kérdés. A tengeri hatalmak, Anglia, Holland a török javára közbeléptek. S tizenöt évi csatázás után Karlovczon európai congresszus ült össze, hol képviselve volt a legtöbb hatalom s azok felettünk, nélkülünk 1699 jan. 26.-án létrehozták az örök emlékü karlovczi békét az uti possidentis alapján. A török Erdélyről lemondott, a török hódoltság felszabadult. Egyedül Temesvár maradt meg a török birtokában. Thököly s menekült társai nem adattak ugyan ki, de megígértetett, hogy belebbeztetni messze benn fognak.

S mert tizenhat év mulva Temesvár is visszajön, azt mondhatjuk, hogy másfélszázados szenvedésünknek itt van a vége. Bevégeztük Európának tett szolgálatunkat.

Mi a török világból fennmaradt, az egy maig is szomorú emlékezet. A nagyszerű csaták sirhalmait elsimította az idő, vagy mi jelöltük meg a mohácsi vést kápolnával, a kenyérmezei győzelmet emlékoszloppal. Rombolásuk leggyászosabb emléke a pusztaság, a Duna és Tisza partján, az Alföld rónáin, hol a legtisztább magyar községeket eltüntették a föld színéről, azok az alföldi városok mértföldekre terjedő határai, melyeken a török falvakat talált s ma nyomait sem találjuk s ez által hazánk földrajzát egészen megváltoztatták. Ott vannak a várromok, várhelyek, melyeket a kölcsönös ostromok romba döntöttek. Az elpusztított, felégetett templomok, köztük a királyaink sírboltját tartalmazó székesfehérvári nagyboldogasszony nevérol nevezett székesegyház, hol Szent-István s fia Imre, Könyves Kálmán, Álmos herczeg, Vak-Béla, II. Gejza, III. István, IV. István, III. Béla, IV. László, Róbert Károly, Nagy Lajos, Albert, Mátyás király, II. Ulászló, Zápolya János porai hamvadnának, ha még a templom hollétének helyét is nem kellett volna ásatások útján megállapítanunk.

Mi alkotást fennhagytak, annyi időn át még megszálló tábor-tól is kevés, legalább korunkra alig jött le egyéb, mint Budán egy mecset, török fürdő, a török szent Gül-Baba sírja, a mehádiai, egri, veszprémi, pécsi mecset. De még maradt fenn valami, mit nem annyiban nekik, mint itt tanyázásuknak köszönhetjük, a számtalan rajzi felvétel az akkori időkből. Magyarország történetében — mondja egy régész — alig volt időszak, mely annyira magára terelte volna egész Európa figyelmét, mint a török háborúk és hódoltság kora. Az egész nyugat folytonos figyelemmel kísérte a törökök magyarországi szereplésének minden mozzanatát. Ez az oka, hogy a magyar hadi erő bástyái, a várak képeivel törekedett megismerkedni az egész művelt világ s erre vezethető vissza a magyarországi várak látképeinek ama nagy száma, melylyel a 15—18. századig találkozunk. Kiváló művészek járták be egész Magyarországot, hogy városai és várainak képeit Európának bemutassák. Így keletkeztek Domenics Zeno finom karcz-metszetei, a Houfnagel-féle felvételek, a kiválóbb magyar várak képei. Siebmacher-Ortelius művészi kivitelű csata-jelenetei, a Hagenberg-féle lapok, a Zimmermann-féle karcz-rézmetszettek stb. Ezen a 16. s 17. század elején keletkezett lapokat felváltják a 17. század folyamán Schnitzer, Merián, Le Clerc, Palazzi, Birckenstein, Pittoni, Mattioli, Bouttats, Azelt, R. de Hooghe, Sicha s mások művészi felvételei.

Ha nem vagyunk nagyobb keresztények, mint magyarok, ha a francziák példáját követjük s a törökkel szövetkezünk s tán ha az egész ország Erdély politikáját követi, ha világhódító hatalom-árja csontjainkon meg nem török, a török a Rajnában itatta volna meg lovát. Most már csak képek hirdetik akkori nagyságunkat. S sajnos benne még az is, hogy egy testvérnép rombolta össze nagyhatalmi állásunkat.

Thököly és menekült társai itt vesznek búcsút imádott hazájuktól, melyért, mint hazájukban hontalanok, harmincz évig ontották vérüket. Ott fognak porlani idegen földben, mely Thökölynek 1705 szeptember 23.-án nyitja meg kebelét. Nem hiába éltek. Nagy eredményeket értek el. Megdöntötték Magyarország beolvasztásának első kísérletét, megbuktatták az Anípringen-kormányt s ha magukat fel nem áldozzák, Erdély leopoldi diploma nélkül marad, osztrák tartománynyá alakítottatott volna, legalább egy időre.

A Rákóczi-forradalom előtti napok.

(1687—1703.)

I. A Lipót-korszak politikája.

Századokon át fenyeget a megsemmisítés veszélye. Századokon át hártja el a nemzet, hol politikával, hol fegyverrel. Elejétől fegyverinket kérik. Fegyvernek nem adjuk, kivenni kezünk-ből nem tudják. Politikával szemben igen hiszékenyek vagyunk. Veszedelmünk forrása, hogy turániak vagyunk itt az árja népek tengerében, min nem segíthetünk. Másik forrása, hogy a continensen egyedül vagyunk mint alkotmányos nemzet, ezen pedig nem akarunk segíteni. Az akkori korszellem nem akarja tűrni.

Lipót három részre daraboltan vette át Magyarországot. Nagyobb része erdélyi fejedelemség, más része török hódoltság, a korona alatt legkisebb rész maradt. A török protectio alatt állt Erdély elgyengült. Lipót 1687-ben megszállta, a fejedelemségnek véget vetett, választott fejedelmét II. Apaffy Mihályt 1698-ban Bécsbe szőlította. A török hódoltságok felett a porta hatalmát megtörte, 1697-ben Zentánál döntő csatát vívott, 1699-ben a karlóczai béke útján a hódoltság felszabadult. A királyi Magyarország részére vívja 1664-ben a szentgotthárdi csatát, köti a vasvári békét a nemzet közbejötté nélkül, miért nádora, Wesselényi felkelést indít s hogy a nagyok ellenállását megtörje, a legkimagaslóbb fejeket leütteti. Midőn azt hiszi, hogy a nemzet terrorizálva van, 1672-ben proclamálja az absolutismust s berendezését a német lovagrendre bizza, mi ellen török támogatás mellett Thököly Imre kuruczai kelnek fel. Mindamellet Budát 1686-ban visszafoglalja. Erdély s a hódoltság visszajut a korona alá, az ország feldaraboltsága megszűnik. S visszatér az udvar a Thököly által félbeszakított munkájához, Magyarország független állami léte, alkotmánya megsemmisítése alapján az osztrák birodalomba olvasztás s absolut kormány-forma alá vettetés gondolatához.

A gondolat nem új, századok óta kísértő gondolat. Mi új van benne annyi, hogy a századok a római szent birodalomba,

illetőleg a német birodalomba akarnak bekapcsolni, Lipót közvetlen az osztrák birodalomba, miután a Westfali béke, 1648 után Ausztria s a német birodalom külön fogalom. A beolvasztatás gondolata már Mohács óta kísért. Elődei tördelik a nemzeti tradíciók s az alkotmány bástyáit. Lipót fellépésében a mi új van, az a vérpad, mely Bécsújhelyen az alkotmányvédők, Eperjesen a vallásszabadság, a protestánsok ellen működik. S új a spanyol politika, mely a 30 éves háború után Bécsben ütötte fel taborát. A szent liga politikája, mely elől V. Károly kolostorba tért, melyre Miksa vállalkozni nem volt hajlandó, Rudolf megpróbálkozott, de Bocskai megtörte. Lipót is csak nevét adta oda. Maga uralkodott, de nem kormányozott.

Egy maga találta politika, mely a divide et impera elvén atomokraszakgatta Olasz- és Németországot, Ausztriát, mely az olasz és spanyol népet kiélte, mely ellen Franciaország nagy királyai és nagy elméi fellépnek, cenzuralizálnak. Nagy sikereket mutatnak fel. Lipót udvara apró elméi sietnek másolni. Cenzuralizálnak, de nem francia politikával, mely a frondé ellen nem gondolt vérpadra.

Az udvar Erdélylyel s a törökkel elért annyi sikere közegette a Bourbon- és Habsburg-ház között 1688-ban háboru ütött ki, a Habsburg spanyol ágát nyugatról kiakarják szorítani. Az udvar hódító politikáját Magyarországgal szemben erőszakolni. Következik a nemzet királyválasztási joga feladásának kieroszakolása; az országgyűlések tartásának felhagyása, a magyar alkotmánynak oktrojált alkotmánnyal helyettesítése; a haza földének idegen elemek kezébe juttatásának politikája. A nemzetnek forradalomba sodortatása.

II. Az 1687.-iki országgyűlés, a királyválasztási jog feladatása.

Európában nincs több választó királyság, csak a magyar. A trónok örökletesség útján szállnak az utódokra. De nincs a continensen több alkotmányos királyság, a királyok octroi alapján patensekkel kormányoznak. A népek és nemzetek ki vannak szol-

gálatva az uralkodók önkényének. Az ország az uralkodóház feuduma. A nép birtokát, mint adótárgyát bírja, Magyarország ős foglalás jogán a nemzeté. A nemzet választja királyát, csak koronázott királyát nézi törvényes urának. A koronázás előtt feltételeket szab elébe s ha megesküszik reá, megkoronázza s ha a király esküjét nem tartja meg, a nemzetnek joga van fegyverre kelni.

Lipót király 1687 oct. 18.-ára Pozsonyba országgyűlést hívott össze. Maga is lejött, de mindjárt feltűnt, hogy a rendekkel már nem szorít kezét. A királyi előterjesztés a magyar alkotmány két legsarkalatosabb szegletkövét tette tanácskozás tárgyává: az aranybulla 31.-ik pontját s a nemzet királyválasztási jogát. S mint a királyi előterjesztés kegyes volt mondani: bár jogában és hatalmában állana Magyarországgal, mint fegyverrel meghódított tartománynyal bánni, nem teszi, törvényhozás útján kívánja kimondani.

II. Endre aranybullája XXXI.-ik pontja megadta a magyar nemesnek a fegyveres ellenállás jogát a királyi hatalmaskodással szemben. Egy neme volt a lengyel confederatióból kifejlett liberum vetonak. Nálunk önvédelem, mely Bocskai forradalmának jogosultságot adott. A nemzet alkotmányosságának ezt a négy századon át használt garantiáját feladta.

Az udvar másik óhajtása volt a királyválasztás jogának megszüntetése. Egy jog, mely kifejezésre juttatja a nemzet szuverenitási jogát, melyen a régi királyok s a Habsburg-ház eddig úgy segített, hogy a trónörököszt még atyja életében megválasztatta s megkoronáztatta. Az udvar már a Lipót megválasztásánál felvetette volt e kérdést. S mit akkor visszautasított, most a körülmények nyomása alatt az országgyűlés 1688 jan. 25.-én a Habsburg-ház fiágának örökösödési jogát törvénybe iktatta, a király még aznap szentesítette.

A nemzet a megváltozott viszonyokhoz képest a leendő örökös király részére új hitlevelet szövegeztetett, mely fentartja az alkotmányt; de fentartja revisióját, s kölcsönös megegyezéstől teszi függővé, az udvar Magyarországbán lakása helyett, a mennyiben meg nem történhetnék, közel lakás határozatott; biztosított, hogy a korona az országban koronaörök által öriztetik, köteleztetett a király, hogy az ország részeit visszafoglalja, s Magyarországba visszakebelezeti, elismeri a fiág kihaltával a nemzet

királyválasztási jogát: s hogy a király trónraléptekor magát tartozik megkoronáztatni. Csakhogy most nem feltételek, mint eddig, hanem articulusoknak nevezettek, miáltal alaptörvény természetét elvesztette. A királyválasztás joga feladása után már csak a koronázás alkotmányosságunk biztosítója.

Leopold követni akart útját mindinkább jelzi az, mi a hitleveléből kimaradt. Ha a II. Ferdinánd hitlevelét vesszük, kimaradt a vallásszabadság biztosítása; a magyar ügyeknek csak magyar tanácsosok által tárgyalatása, a nádor és bán törvényes hatóságának fentartása, az igazság szolgáltatásnak a magyar törvények szerinti intézése. Alkotmányos életünk erőforrásai.

Az 1687-iki országgyűlés általános amnestiát eszközölt; az eperjesi vérpádot megszüntette. De hogy Leopold itt nem akar megállani, jelezte az, hogy indítvány tétetett, miszerint neveztesék ki egy bizottság, az ország törvényhozásának és kormányzatának, az örökös királyság szellemében való módosítása végett. S miután a rendek tárgyalásának ellent mondtak, kimondatott, hogy az elintézetlen ügyek vagy egy későbben tartandó országgyűlésen, vagy valami bizottság által fognak elintéztetni. S e kijelentésével Lipót mintegy tudtul adta, hogy több országgyűlést nem szándékozik tartani, s hogy magának gárdát biztosítson, száznál több német, spanyol, olasz idegent honfiusított, kiknek nagy része katona. Udvari aristocriátát indít be.

III. A magyar alkotmány osztrák szellemben való módosítása.

Mig Magyarországon az 1687-iki alkotmányos életünket megrendítő országgyűlés foly, Angliában lefoly a forradalom, mely fellép a parlamentarismus gondolatával, azt formulázza, életbe lépteti. Az angollal egy időben keletkezett magyar alkotmány, még nem is a francia felvilágosult absolutismus, hanem osztrák szellemben való revisióját erőszakolják az udvar ultramontán politikusai.

Az udvar 1689-ben több államférfit bizott meg, dolgozzanak tervezetel. Gr. Esterházi Pál nádor alkotmányos színezetben tar-

tott tervet nyújtott be, félre vettetett. A király gyóntatója egy idegen franciscanus barát is kívánt boldogítani, igen absolut szelleme miatt kivihetetlennek találtatott. Egy bizottság terve fogadtatott el, melynek vezérférfia az Ampingen triumviratus tagja, Kolonics Leopold ekkor győri püspök. Javaslatuk képmutató jellegéje: Magyarországot lecsendesíteni; alap gondolatja az országot jövedelmezőbbé tenni a kincstár részére, az eretnekségtől megszabadítani. A jövedelmezőségre az országgyűlés a kapuszám szerinti kivetés helyett egy összeg megajánlását kívánta, melybe a nemesség is fizessen; adómentességi kiváltságáért címekkel fogván kárpótoltatni. További forrásul a töröktől visszafoglalt területen fekvő uradalmak és birtokok nyilvánítassanak koronajöszágoknak s ezekből a főpapságot illetők egyszerűen adassanak vissza, a volt földbirtokossággal szemben állíttassék fel egy újraszerező bizottság *neoaquisitica commissio*, mely a kérdéses birtokhoz való jog felett dönt s ha vissza ítéli, meg fogja határozni az érte fizetendő összeget.

A javaslat országgyűlés által terveli az adóösszeg megszüntetését. De országgyűlés nem tartatik, 1690-ben az adó teljhatalmulag kirovatott. Az eretnekekkel szemben politikusabban járnak el, azon fogalom érvényesül, hogy katolikus és protestáns két tábor, egyik labancz, másik kurucz, egyik német, másik török párti, a vezérférfiak nem engedhették el magoknak, hogy a helyzet kizsákmányolását használatba ne vegyék, hogy mint igényelt legyőzötteket a közhivataloknál ne mellőzzék, vagy éppen ki ne zárják.

Az udvar a javaslat előterjesztésére nem mer országgyűlést összehívni. Új, erősebb kormányt szervez, mihez Széchenyi György primás halála is hozzájárul, ki 1695-ben bevégezte 103 évre terjedő életpályáját, kiben a szintén alkotmányos érzelmű gróf Esterházi Pál nádor erős támaszát veszítette. Bécsben 1696-ban gróf Harrach, Magyarországon a győri püspökből lett új primás, Kolonics Leopold kezébe esett a kormány, az Ampringen iskolájából. A néhány év óta pihenő Kolonics-féle javaslat letárgyalására 1696-ban főpapokat és főurakat hívtak Bécsbe. Tartalma most jön nyilvánosság elé. Az udvar nem számított arra, hogy legyen a magyar aulikus, conservatív, katolikus s bármennyire legyen híve a koro-

nának, alkotmány nélkül magyar hazát, magyar nemzetet nem tud képzelni. A meghívott bizalmiférfiak hivatkozva a koronázási eskü 17. pontjára, országgyűlés összehívását követelték. Tanácsukkal, minek Széchényi Pál kalocsai érsek adott kifejezést, oda járultak, hogy a király óvakodjék ily veszélyes útra lépni. Lipót az értekezletet azzal oszlatta fel, hogy csak kísérletet tett, tovább nem erőszakolja.

Az udvart egészen a külesemények hangolták s most azok javára kezdenek kiütni. 1697-ben XIV. Lajossal béke kötöttet. Eugenius herczeg pedig szeptember 11.-én megnyerte a zentai csatát. S most egyszerre feltűnt, hogy Magyarországot a hosszas háboru Európa minden tájáról összesereglett szerencsevadászok gyűlhelyévé tette, hosszasan nem várhatnak a kilátásba tett jutalmazásokra. Az udvar pénzzel nem szokott rendelkezni, nincs felségsértő, nincs vagyonszétválás, nincs adományozható birtok, nincs egyéb, mint az adó, mi a nemességre is kirovatott. Az adókat kell török módra felhajtani. Különösen a Felső-Magyarországi 13 protestáns megyét sarczolja az adót-hajtó katonaság, mely az absolut hatalomnak nem kíván erőforrásokat nyitni, mely Csehország módjára az ország önállását, függetlenségét látszik megsemmisíteni akarni. A katonai párt sarczolásával elérte, hogy a felsőmagyarországi megyék 1697-ben fegyvert ragadtak, a hegyaljai zendülés kitört, fegyverrel kellett elnyomni.

Az udvar elővette a Kolonics-féle operatumot, erőszakolja keresztülvitelét, 1698-ban ismét bizalmiférfiakat hívott Bécsbe, még pedig most megyei, városi férfiakkal pótolta. A javaslatot ismét előterjesztették. Hangsúlyozták, hogy eddig a nemesség hordozta a honvédelem terheit, váltsa meg adófizetéssel, viselje az ország adója $\frac{1}{3}$ -át. Az összehívottak országgyűlés nélkül az alkotmány ily megváltoztatása kérdéséhez hozzászólni, nem érezték magukat illetékeseknek. A gyűlés feloszlatott. S a kormány decz. 24.-ről manifestumot bocsátott ki, a nép terhe könnyítése czimén elrendelte az általános adózást. S ezzel az alkotmány legfőbb garantája, az országgyűlés, az adómegszavazás joga keresztül huzatott.

Nincs országgyűlés, oda az alkotmány, nincs törvénytisztelet. A vasvári békéből kifolyólag az 1681.-ki országgyűlés IV. törvénycikkében biztosítani kívánta a nemzet hozzájárulását a külhatal-

makkal való békekötéshez, de azért 1699-ben az udvar a törökkel a kailóczai békét a nemzet közbejötté nélkül kötötte meg.

IV. A magyar királyi főkegyúri jog gyakorlásának absolut irányba terelése.

Min a magyar klerus nemzeti volta nyugodott, a Szent István által szerzett s Zsigmond király által biztosított királyi kegyúri jog absolut irányba terelése útát akar nyitni az idegeneknek a jól dotált hazai püspöki székekre.

A Habsburg-ház a róm. kath. egyházzal szemben a főkegyúri jogot abban az érvényben vette át, mint azt a Mohács előtti idők gyakorolták. De a gyakorlat szelleme mindjárt oda változott, hogy az üresedésbe jött egyházi javak jövedelmeit hadi czélokra szerette fordítani. A főpapokat kinevezték, javadalmaik élvezetébe léptették, a Vatikánál bemutatták. A Vatikán nem szünt meg ismételt lépéseket tenni az iránt, hogy a főpapok csak a pápai megerősítés után kapják meg a királyi adománylevelet. Az 1536-iki országgyűléstől kezdve majd minden országgyűlés beavatkozott a kegyúri jogok miként gyakorlása kérdésébe, határozatait a királyok szentesítették s ez által elismerték, hogy a törvényhozásnak joga van a királyi kegyurasághoz tartozó ügyeket saját végzései körébe vonni.

Pázmánynak sikerült megígértetni, hogy az üresedésbe jött egyházi jövedelmek jövőre egyházi czélokra fognak fordíttatni; valamint sikerült biztosítani a főpapság végrendelkezési jogát abban az irányban, hogy hagyatékaik felett rendelkezhessenek, másik fele pedig egyházi czélokra jusson.

I. Lipót azonban már nemcsak a vagyoni ügyekben, hanem az egyházi joghatóság körébe tartozó dolgokban is korlátlanul akar intézkedni. A király ugy szerepel, mint az ország apostoli királya, legfőbb kegyura. Mint ilyen, igénybe vette az egyházi javadalmak felett való korlátlan rendelkezést a nélkül, hogy akár az egyház, akár az ország hozzájárulását kikérné. A főpapság végrendelkezési jogát megszorította; az egyházi bíráskodás terén absolut hatalmat gyakorolt. A magyar klerus alkotmányos állását megtámadva látta.

V. Az ország integritásának megtámadtatása s a telepítések.

Porlik a föld a nemzet lába alól. Megújul a régi rendszer, hogyha már nem lehet megtörni a nemzetet, betelepítésekkel kell minél több földet elvonni a magyarság kezéből.

A törökuralom megszűnésével Erdély és a hódoltság visszavért a magyar korona alá, de azért a Mohács előtti Magyarország egysége nem állítottott helyre.

Erdély tartományi különállásban hagyatott külön cancelláriával, külön kormányzóval és kormánytanácsccsal, külön országgyűléssel.

Dalmatia és Horvátország egy része még török kézben. Egy részét még I. Ferdinánd megfosztva tartományi, politikai minőségétől, katonai végvidékké szervezte. Lipót a határőrvidéki szervezetet Szlavonián át, fel a Marosig előre tolta. Azon különbséggel, hogy Szerém, Veröcze, Pozsega, Valpo vármegyék, a temesi bán-ság, mint a szervező bizottság 1700-ban jelentette, Magyarország törvényei szerint rendezettek.

A hódoltság központja, az Alföld, ez időben végtelen pusztaság, hol a török éppen a teljesen magyar népet pusztította ki. Elpusztult falú nyomok, rombadőlt templomok, zárdák romjai jelölik az egykori községeket, melyekből Szabadka 19, Debreczen 17, Szeged 15, Hódmezővásárhely 13, Czegléd, Körös, Kecskemét összesen 25 négyszög mérföld határrá alakult. A püspökségek, apátságok, zárdák, a családok kastélyai új alapításra várnak.

A régi megyék helyre állottak. A főispánok kinevezettek, az alispán és tisztikar megválasztatott, de a közigazgatást a kamarai prefektus vezeti. A megyegyűléseken a zöldasztalt sötisztek, ispánok, kasznárok, adóhivatalnokok ülnek körül. Oly népség, hogy megtörtént, a midőn Grassalkovich Antalt az aradi főispánságba beiktatták, Bibics alispán intett s az egész tisztikar kezét csókolta a főispánnak.

A lelkek depressióját neveli, hogy az ország sem a régi. Az egykori Magyarország tele volt várakkal, egy-egy megyében nagy számmal hirdette a nemzet nagyjai hatalmas voltát, most mi

a föld színéről nincs letörölve, romban hever. Temesvár még török kézben. Arad várát építik.

Fennebb a Bocskai által alapított Hajdú kerület kiváltságos helyzete megszüntetett. Még fennebb a Jász-Kún kerület elzalogosított, a német lovagrendnek 500,000 rénes forintért, melynek felét Kolonics esztergomi érsek fizette ki, mit 1702 márczius 22.-én birtokba vettek. Hozzájárult az uradalmak idegenek kezére juttatása, különösen a hódoltság területén.

A hódoltság a mai Szlavóniától az alföldi síkságon át a Mátra és Bükk hegységig s a dunántúli folyammenti részekre terjedt. A birtokosok róla elvonultak, egy része kihalt, más része most vissza akarna telepedni, de birtokjoguk bizonyítására az újrászerezési bizottság elé utaltattak. A Nesoquistica comissio pedig, mely különben a hódoltság előtti s alatti földbirtokosok visszahelyezésére lett volna hivatva, gondoskodott, hogy minél kevesebb elem jusson vissza abból, mely akadályul lehetne arra, hogy a visszafoglalt terület koronabirtoknak ne tekintessék. A magyar elem ellensúlyozására, megkezdődött az idegen elemek felhasználása, telepítése.

A rutének a honfoglalás s Nagy Lajos korától már benn vannak. Kolonics primás kérésére VIII. Sándor pápa Camillus szent Bazil szerzetes személyében vicariust nevez ki számokra, 1690 ápr. 20.-án beiktatják. S mint görög hitűeket a Szepes-, Zemplén-, Borsód-, Gömör-, Heves-, Szolnok-, Bereg-, Ugocsa-, Szatmár-, Szabolcs-, Máramaros-, Biharmegyében elszórt ruténeket összeíratta.

Mint új elem jelennek meg az örmények. Szórványosan az Árpádok korától vannak benn. De most tömegesen kelnek fel Nagy-Örményországból, előbb Lengyelországba, majd Moldovába telepednek, honnan Apaffy fejedelemsége alatt 1672-ben Erdély keleti széleire vonulnak be, honnan nem soká belebb vonulnak, két kis várost, Szamosújvárt és Erzsébetvárost alapítanak, kezdetben örmény püspökséggel.

Politikailag nagyobb jelentőségű a rác-szerbek letelepítése. Brankovits György kezdte volt meg a török elől való benyomulást kétszáz év előtt, 1439-ben egy rajjal, mit azon kor a világi uradalom környékén telepített le. Most, hogy a török Szerbiát

vissza foglalta, Csernovitz Arzen patriarcha jött Albániából, a déli Szerbiából menekült 30—40,000 menekülttel, Buda környékén s a Dráva és Száva közt telepedtek le. Lipót 1690 ápr. 6-ról diplomát adott ki számukra. Mire Belgrád 1690 oct. 9.-én elesett s megtelepülésük állandónak mutatkozott. 1697-ben a kormány kivéve a megyei hatóságok alól, katonai parancsnokság alatt határvidékké alakították.

S egy szellem indított be, mely a nemes, nemzeti és vitézlő nemességet a nagyobb, a bárói, a grófi családoktól külön választja. Keletkeznek a majoratusok és senioratusok, a megoszt-hatatlan, el nem idegeníthető hitbizományok, mint a családi fény fentartó feltételei. Eleonora királyné, hogy a magyar nővilágot is az udvar fénykörébe vonja, alapítja a palotahölgy rendet.

Egy átváltozás áll elő a nemzet életében, mely báró Apór Pétert ily című munka írására indította, *Metamorphosis Transsilvaniae*, az az Erdélynek régi egyszerű alázatos idejében való gazdagságáról és mostani kevély, czifra felfordult állapotjában koldusságra való változása, melyet, a mit életében soha sem kapott, úgy a következő maradék örök emlékezetére írt le hazája felfordult állapotján szánakozó igaz hazafi.

Néptelen pusztasággá vált az ország, darabokra tépett, egységes nemzet nélkül szükölködő nagy osztrák tartománynak indult, melyben a magyar nemzeti államot nem képviselte más, csak az ősi nemesi kiváltság. Ez ellen a nemesi kiváltság ellen fordult tehát a bécsi hatalom, hogy megsemmisítve, még a csiráját is kiirthassa a magyar nemzeti állami függetlenség eszméjének.

Ide jutott volt hazánk, midőn 1701-ben a Habsburgok spanyol ágának utolsó sarja kihalt s XIV. Lajos unokája részére a spanyol trónt elfoglalja. S e miatt a Bourbon- és Habsburg-ház között az Európa feletti hegemonia kérdése ismét felmerül; Lipót a spanyol örökösödési háborúba sodorja. S nálunk kitör a Rákóczi-forradalom.

A Rákóczi-forradalom.

I. A Rákóczi-forradalom, mint a világesemények epizódja.

Történetünk egész folyama küzdelem a létért. Védekezés az európai eszmék és események képében nemzeti létünk ellen intézett csapások ellen. A szállóige kivánalma szerint segítünk magunkon s az Isten is segít. Reánk tekint a gondviselés, mely legnagyobb szerencsétlenségünkben, az európai események bonyadalmaiban segítséget küld, hogy el ne vérezzünk. Mint a kiknek Európa e pontján világtörténelmi missiónk van. Történetünk kimagasló pontjait ezért tekinthetjük világtörténelmi epizódoknak.

A Rákóczi-forradalom a magyar nép lelkében egy bevégzetlen epos, várja befejeztetését. Történetírásuk előtt a Wesselényi-, Thököly-forradalom folytatása a leopoldi korszak ellen, mely félszázad támadó politikáját halomra akarja dönteni. Az európai események világitásban pedig úgy áll, hogy ez a forradalom nem is magyar gondolat. Felkelünk, harczolunk, vezetjük a csatákat, de nem politikáját, szedjük epikus jelenete babérait, de valamely felső hatalom nem enged babérainkon pihenni. Hogy még prózaiabban fejezzük ki magunkat, egy sakkfigura vagyunk, azonban hogy önérzetünket ne látszassanak bántani, nem a pion, a paraszt, hanem a lovag vagyunk, de nem a Rákóczi-ház vezet, hanem egy láthatatlan kéz. Megalázó helyzetnek látszik, pedig ebben áll dicsőségünk, ebben áll a Rákóczi missiójának fontossága. Szerephez jutottunk a világtörténet szinpadán. Európa reánk, mint nemzetre számít, szerepet oszt, jól játszodjuk. Európa kitapsol, látni akarja a magyart, a huszárban megtestesült magyart s Európa minden nemzete francia, orosz, huszár-ezredeket állít. Képletekben szólva, a Rákóczi-forradalom epepeiájának ez a szövege.

Történelempolitikai szempontból tekintve, világesemény-számba menne akkor is, ha ez a forradalom a leopoldi politika megdöntésére intéztetnék, mert egy rendszer ellen folya, mely igen középkori, igen brutális, melyet az a kor már túlhaladott álláspontnak tekint. A forradalom egész folyama alatt Európa ösz-

szes diplomáciája talpon van, felkérésünk nélkül jönnek-mennek. Európa koronás fejei, a francia- és angoltól az oroszig, beleszólanak ebbe a forradalomba. Azonban a néppel szólva, nem a mi szép szemünkért. Forradalmunk egy kis epizód. Európa akkori forrongásának epizódja, melyben a régi latin világ utolsó napjait látja, melyben Anglia, Poroszország, Oroszország hatalommá fejleni indul, melyben a francia, a latin fajok élére lép, rendező szerepet vesz magának. Most a kérdéshez jutott, mi történjék Ausztriával s Magyarországgal. S azon következtetésre jut, hogy mind a két állam maradjon a régi. S miután egymással szembe jutottak, egyik se győzze le a másikat. Maradjon fenn mindkettő, vegye kezébe missióját. Ausztria szoríttassék vissza keletkezése missiójára, Magyarország emeltessék oda, hogy keletkezése missióját teljesíthesse. A Rákóczi-forradalomnak, mint világesemény szövegének, ezek a fővonalai.

Keletkezett pedig Ausztria, mint a magyarok bejövetele által felidézett bajor örállomás a felső Duna mentén. Magyarország belép az európai államok rendszerébe, az akkori világtól azt a missiót kapja, állja útját a keleti vallás, a szlávtság nyugatra, a német elemnek keletre terjedésének. A német elem egyre veti Magyarországra egyházi és világi coloniáit, gyengíti, támadtatja. A Duna mente el lévén zárva, Olaszországon át akart kijutni a tengerre. Az akkori világpolitika intézője, a Vatikán, a német elem határai közé kívánja zárni, minket magunkra nem lát elég erősnek, elősegíti, hogy közénk a nagy németek közé egy államalakulás vonuljon fel, mely egyszersmind a szlávtság lefelé vonulásának is ellenálljon. Ez volt képződésének missiója. Mint látni, a két államnak Európától neki szánt feladata csaknem egy.

Magyarország helyt állt, sőt feladatával nyomul le a Balkánon. Ausztria positióját, neutralitását feladva, házasság útján országokat hódít, belevegyül nyugat alakulásába. Már IV. Henrik francia király felszólal, coalitiót indítványoz a Habsburgok szerencséje ellen. S mire Spanyolország, Portugália, Németalföld felett hatalomra jutnak, a Bourbonok visszaszorító hadjárata megindul. A Habsburgok egyre vesznek a tért. Most meg foly a Thököly-forradalom, 1683-ban megkezdik a Habsburgok kinyomását nyugatról; e ponton, hol történetünk menete foly, kitört a spanyol örökös-

dési háboru, a Rajnánál folynak a csaták. XIV. Lajos már Thökölyt segítette, e ponton felkelésre hívja fel a nemzetet. Hogy a míg ő nyugaton, a magyar keleten támadja hátba Lipótot.

Ausztriának az a gyengesége, hogy nemcsak a nyugattal, velünk szemben is kilépett. képződése missiója teréről. Meg akar hódítani. Az alapító Habsburg Rudolf után következő zsenialisnak rajzolt II. Mátyás királyunk észreveszi, hogy Ausztriának magva nincs, a vallás elválasztja a német elem zömétől. Nem bírja eszméjét érvényesíteni. S a ház belemegy egy politikába, mely ellen Bocskai, Bethlen, Rákóczi, Wesselényi, Thököly egymásnak adja a fegyvert, most XIV. Lajos a helyzetet kihasználja, fegyverre kelti a nemzetet, lefoglaltatja általuk Lipót fegyverét. Bevon az akkori idők küzdelmébe, mely egy elévült rendszert akar megdönteni, mely velünk szemben Lipót alatt érte hatalmaskodása tetőpontját. Részt juttat az akkori világtörténet feladata megoldásához való járulásra. Azon nézetben, hogy a Habsburgokat visszaszorítja, erőforrását nyugaton elszedi, a magyar elég erős lesz magát vele szemben positiójában megtartani. Európának Kelet-Európa térképén mind Ausztriára, mind Magyarországra szüksége van. Egy a missiójuk. Egyik se semmisítse meg a másikat. De ne is erősödhessenek odáig, hogy a neutralitás terét elhagyni vágyat érezzenek. Az európai diplomatiának ez lesz a forradalom napjaival szemben eszmemenete.

II. A Rákóczi név felvonulása.

Hogy azzal a mondással éljünk, melynek keserű íze még szájunkon van, Magyarország Leopold lábai előtt feküdt. Már csak azt a fáradságot kellett venni, hogy Európa térképéről letöröljék.

A legmagyarabb vidék népe kiírta, a hol a nemzeti szellem legmagyarabban lüktetett, Erdély, Felső-Magyarország megtörve, a nemesség elszegényítve, az aristocratia legkimagaslóbb fejei hóhérbárd által leütve. Az udvar politikusai terrorismussal és vesztegetéssel elért sikereik mámorában tobzódnak. A nemzet egy része oda vadult, hogy a mint egy krónikás beszéli, Magyarország

felvidékének aulicus főurai 1697 Szilveszter estéjére nagy politikai lakomát hirdettek, mely a teplicskai kastélyban volt megtartandó. Trencsén-, Árva-, Turóc-, Liptómegyék praenobilis familiái majdnem mindegyike küldött legalább egy tagot Teplicskára, hogy hirt hozzon a történendő határozatokról. Jókedvű lakomázás közben hamar telt az idő s csakhamar közeledett az éjféli, a főurak egy része egyenként és feltűnés nélkül otthagya a poharazó társaságot, a tükörteremben ismét összetalálkozván. A terem nagy szőnyegek borították, közepén egy asztal állott, melynél Illésházy gróf iródiákja ült, neveket jegyezgetve egy előtte fekvő listába. A főurak mindenféle ürügy alatt behívták a mulatozó, nagyobb-részt már jól beborozott nemesek közül mindazokat, kikről gyanították, hogy Rákóczi hívei. A gyanutlanul a terembe lépőket szokatlan komolysággal fogadták s az iródiák által asztalához szólították, ki csak annyit kérdezve tőlük: Ki a vivát? Rákóczi több híve és leendő katonája boros fővel is még jókor észrevette magát s tele torokkal kiáltotta, hogy vivát Leopoldus! mire a főurak csoportjához vezették s ott tartották. Az alatt a ki Rákóczit éltette, az iródiák egy láb nyomására csapóajtó nyílt meg a felette álló kurucz kandidatus alatt, s ez lezuhant egy földalatti kamrába, hol a várhajduk csöndben megfojtották.

Mondhatni egy név varázsa izgatja a kedélyeket, melynek már csak egy képviselője él, az is csak huszonhárom éves, ki idegenben történt neveltetésénél fogva inkább imádkozik, mintsem tudomásul vegye nagy nevének küldetését.

Ez az ifjú ember egy név örököse, mely az erdélyi fejedelmek sorába négy nevet iktatott, a Rákóczi Zsigmond, I. és II. Rákóczi György uralkodó s I. Rákóczi Ferencz választott fejedelem nevét. S mint a faj, haza és szabadság fogalma szállt az utókorra.

Fia Rákóczi Ferencznek, a választott, de nem uralkodott fejedelemnek, kinek atyja csatatéren esik el. Zrinyi Ilonától, kinek apja a Wesselényi-féle forradalom áldozataként vérpadra került. A Rákócziak egyik várában, Borsiban 1674 szept. 4.-én született, kit apja két év múlva árván hagy. A Rákócziak, Zrinyiek mellett nagyatyjáról a fejedelmi Báthoriak vére foly ereiben.

Fiatal özvegy anyja Thököly Imrének, a forradalmárnak nyújtja kezét. Anyja mint gyermeknek beszéli mostoha atyja csatáit, védi

ösi várát Munkácsot s a Thököly-forradalom lehangyatlásával három évi ostrom után várát feladja. Zrinyi Ilonát két árvájával 1688 márcz. 20.-án Bécsbe viszik. A már 14 éves Rákóczi gyámúl Kolonics Lipót kalocsai érseket kapja s a jezsuiták kollegiumában helyezik el.

Idegenben a jezsuiták kezében serdül fel, hogy a Rákóczi-vért benne lehütsék, gyakran kell hallani nagyapjai egyikének bukását, másikának vérpadra jutását. S mire áhitatos és aulicus voltának biztosítékát nyerték, kiléptették az életbe. Anyját, a hős Zrinyi Ilonát férjéhez, a Törökországba internált Thökölyhöz bocsátották a bujdosás kenyerére. Testvérét, Juliát 1692-ben férjhez adták Aspermont Ferdinánd gróf tábornokhoz. Arra 1693-ban megosztottatták. Mint csak a fiágot illető, Rákóczinak jutott a munkácsi, sárospataki, regécsi, tokaji uradalom. A más tizenhárom uradalmat Julia kapja, köztük az ecsedi, makoviczai, sárosi, szerencsi, ledniczai, ónodi uradalmakat. A mint húsz éves lett, Rákóczit is megházasították, nőül vette Sarolta hesseni hercegleányt, Bécsben s birtokain folytatta életét távol minden politikától. De már tudtán kívül a nép lelkében forradalmi jelölt. Mint fennebb az 1697-iki rémes jelenet rajzolja.

A mely évben anyjával Bécsbe vitték, a Bourbon- és Habsburg-ház között kiütött az ugynevezett örökösödési háború. A Habsburgok spanyol ága fogyatékán van, a Bourbonok biztosítani akarják a trónutódlást. XIV. Lajos eddig is felhasználta a kuruczvilágot. A megszakadt kuruczvilág folytatására vezért keresett, konstantinápolyi követe felhívta figyelmét az ott internálva élt Thököly mostoha és Zrinyi Ilona méltó fiára.

Rákóczi 1700-ban Sároson mulat midőn XIV. Lajos követe, Villars nála megjelenik, felhívja, álljon az elégtelenség élére s az erdélyi fejedelemséget neki kilátásba teszi. Feltámadnak benne a családi tradíciók emlékei. November 1.-éről megírja levelét a francia királyhoz, a lüttichi születésű Longueval császári főhadnagy a választ az udvarnál bemutatja. Rákóczinak az elárulatastról sejtelmé sincs, 1701 április 16.-án 300 császári katona meglepte, elfogta. S a szintén elfogott br. Vay, Szirmai, Okolicsányival Bécsűjhelyre fogságra vettetett, a várba, hol anyai nagyatyja vérpadra került.

Féléve nyugtalanítja a Wesselényi-forradalom áldozatai véres

árnya. Azonban ifjú neje, nővére, apósa mindent megmozgatnak érte. Megnyerik gyóntatóját. Megnyerik a várparancsnokot, Lehmann kapitányt és testvérét. November 7.-én megszökött, útban volt Lengyelország felé. Nejét, nehogy kis gyermekeivel követhesse, kolostorba zárták. S november 24.-éről repült a kiáltvány, mely jutalmat hirdet fejére, ha élve 10,000, halva 6000 forint jutalmat.

Másféléve már, hogy Rákóczi idegen földön bujdosásban él, a midőn az örökösödési háború alkalmából a bajorok által fenyegetett Bécs védelmére katonaságot gyűjtenek az elégtelen országban. A felső-magyarországiaknak 1703 márczius 3.-án kellene indulni Thököly kapitányai alatt. Indulás helyett a beregi havasokra vették magukat, Esze János tarpai nemes élükre áll s áprilisban Rákóczit felszólítják, rendelkezék velük. A bécsi udvar április 30.-áról Rákóczit notáztatta, fő- és vagyonvesztettnek nyilvánította.

Rákóczi Lengyelországban összejött gr. Bercsényi Miklóssal, ki szintén bujdosik. Bercsényi bár tíz évvel idősebb, még hevesebb temperamentum. A beregi tábor részére zászlókat küldenek Isten, haza, szabadság felíráttal. Azonban Károlyi Sándor szathmári főispán rájuk csapott, szétverte, Lengyelországba szorította, az elfogott öt zászlóval Bécsbe sietett, hogy bemutassa, és az udvart erőszakos lépései következtéről meggyőzze.

III. Rákóczi zászlóbontása, Lengyelországból betö- rése s manifestuma.

Most, a midőn Rákóczi történetünk színpadán megjelenik, az orleansi hercegnére tett befolyását használva: magas, jól megtermett alak, jóságos vonásokkal, szépnek nem mondható, de igazi gavallér. Ez idő szerint 29 éves. Mint az akkori idők minden kimagasló egyénisége, született diplomata és hadvezér. Hogy vitéz és bátor, az nemzeti adomány.

Halálra ítéltetve, uradalmaitól megfosztva, koczkára veti fejét, be akarna törni, de erőforrásaitól meg van fosztva. Van mégis valaminek birtokában, nagy nevének varázsa, mely Thököly, egyik

kapitánya alatt a beregi menekülteket hozzá vonzotta, Bercsényit hozzákötötte s meg van őseitől örökölt faj-, szabadság- és hazaszeretete, a Rákóczi és Zrinyi vér lüktetése. Mi a lengyel kormány és lengyel főurak szimpathiáját, támogatását neki biztositotta.

Neki indul vakmerő vállalkozásának. Jó remény fejében serget gyűjt, kibontja a nemzeti lobogót, pro libertate. Zászlója alatt 3000 gyalogos, 550 lovas menekült és zsoldos, s az úton, melyen egykor Árpád haladott a haza felé, a Beszkid hegység szorosán át jun. 16.-án a haza földjén megjelent. A hazában kevés a katonaság, e ponton a Schlick-ezred katonasága legénységének egy része hozzá áll. A vidék lakossága, mint még földesurát köszönti. S néhány nap alatt egész tábor élén áll. S jul. 26.-án, hol gyermekkorát élte, diadalmasan vonul be Munkács várába. Nemsoká felvillan a lengyel dzsida lobogója, Bercsényi jö 400 lovas, 200 gyalogos élén, a lengyel főurak jóvoltából. Mint hadviselő fél lép fel, szózatot bocsát a nemzethez, mely inkább Európához akar intéztetni. Mint hadizenetet bocsátja ki heves manifestumát latin és magyar szövegben, mely kivonatosan a következő:

Manifestum: Mű felső-vadászi Rákóczi Ferencz istennek kegyelmességéből Sáros vármegyének főispánja, munkácsi és mackoviczai Herczeg, Sárospataknak, Tokajnak, Regécznek, Ecsednek, Somlyónak, Ledniczének, Szerencsnek, Onodnak örökös ura, a dolognak emlékezetire.

Megujulnak a dicsőséges magyar nemzetnek régi sebei és hazánk megsebesült szabadságának mostoha kézzel annyiszor enyhített sebhelye. Adjatok engedelmet igaz fájdal munkának és panaszunknak engedelmet és egy kissé feljebb emelvén elmélkedésteget, legyetek igaz ítélő bírák.

Néhány száz esztendeje mult, mióta az austriaiak magoknak vették a királyi felségnek jussát, mindazon által az ország ősi szabadságának család mesterségekkel készitettének veszedelmet. Mi okot vett fel Bethlen hazánk oltalmára? Mi indította Bocskait felkelésre, micsoda a mi eleinket Rákócziakat és Tökölit? nyilvánvaló a világ előtt. Legfőbb oka most is, mindenkor, másszor is volt ily nagy és sok indulásokban, hazánk törvényeinek megmondhatatlan roncsolása, szaggatása. Sok magyar vérből álló dicső-

séges familiáknak, eloltatások, sok jóságoknak erőszakos elfogaltatások, a haza fiaitól a méltóságoknak elvétettetésök, az idegen törvények szokatlan behoztatások és az elviselhetetlen adózások terheinek felvétettetések után;

1. Országunk aranszabadságát, mely annyi száz esztendőktől fogva a királyok szabad választásában maga erejét megtartotta, örökös uralkodásnak ábrázatjára, rettentéssel élvén elváltoztatták, hogy abból korlátlan uralkodásoknak nagyobb eredetét vihessék.

2. Amaz nagy királynak, Jerusálemi Andrásnak nagy törvényét, mely minden rendnek legfőbb szabadságait magában foglalta, az haza törvényei megromlásakor a királyok ellen való állásra örökös hatalmat engedett, maga uralkodásának különös tetszéséből és az ország főbb rendjeinek kényszerített megjegyzésével eltörölték.

3. Fájdalmas a nemzetnek, a ki vérevel és kölcségével, minden ellenségek ellen, régi időtől fogva, dicsőségesen védelmezte a Kereszténységet, hadi méltóságaiból levetkeztetése és idegen nemzetek háta megé vettetése. Alig láthat valaki egy vagy két erősségben magyar főtisztet és így elvétetvén a felyebb mehetésnek alkalmatossága, a maga hazájában számkivitetett Hazafiának.

4. Megújittatott az uralkodás formája és az ország minden dolgainak, csak intéssel parancsolásképpen való igazgatását az udvari tanács negédesen magának tulajdonítja. Az ország fő Rendjeinek Tanácsa kirekesztetvén, a mint erre bizonyság, a minapi, hírünk nélkül lett karloviczí frigykötésnek tractája, mi felöllünk, nálunk nélkül végeztenek.

5. Nagy része az országnak törvényes uraitól elvétetvén és idegen nemzetnek adattak; olyan jószágok, melyeket sok száz esztendővel ezelőtt a Török birodalom alatt is, szüntelen békeséges bírással bírtanak, csak egyedül a töröknek a hazából való kiűzetéséért, melylyel a király maga, hiti szerint tartozott.

6. A parancsolatok szerint való ítéletek behozattatának és a törvények szabadságának rontására felnyilt úttal berohantanak.

7. Félretétetvén az ország rendes törvényszéke és Birái csak a Királyi Fiskus vélekedése szerint ítéletnek meg, újabb, meg újabb vendégek érkezvén ottan-ottan az országban, nem egyebet

kell vala hallanunk amaz szomorú sententiánál: „költözzél el régi lakós“.

8. Fohászkodik a jászok, kunok királyi dicsőséges Privilegiumokkal ékesített szabadsága, mely lába alá vettetett a német nemzet szokatlan uralkodásának.

9. Fohászkodik, hasonlólag a maga igasságából levetkeztetett magyar kamara.

10. Mint vádolya az Istennek szolgálója, a természet is maga, az udvari kamarának fősvénységét, mert noha Isten kegyelmességéből az országban elfogyhatatlan bővsége van a sónak, mindazonáltal azt oly drága áron adta, hogy már nagyobb részt az ország lakóinak, mindennap sótalan kenyérrel él.

11. Elkerülyük a koronához tartozó jószágoknak elidegeníttetését.

12. Az országban a megkettőztetett harminczadokat.

13. Az árus boltoknak megárendáltatását.

14. Csak egyedül az elviselhetetlen portio quantumának szedését, vevését hozzuk be fájdalommal. A pap urak, főrendek, nemes emberek és a szabad városok adófizetés alá rekesztettek, új fizetés neme accisa formáltatott, hadi executió uralkodott, tömlöczözés, verettetés támadott az országban.

15. Az ország rendes ítéletei nem folyhattanak.

16. Kicsoda az, ki előtt titok volna a religiónak, isteni tiszteletnek megháboríttatása? Bizonyások erre a maguk idegen nyelven szolló papjok ellen panaszló sok predicáló székek.

17. Az austriaiak gonosz kivánsága alá vettetett hazánk. Törvényei hevernek és hajdani arany szabadsága az országgyűlésinek, egy udvari Tanácsnak udvarol.

18. Rávetteté az országra a Dicasteriumokat, az országgyűlési helyett.

19. Midőn ezelőtt négy esztendővel az országon kívül, összehíván törvénytelen módon az ország főrendeit, hazánk szabadságának megtapodásával kimutatták, mi gyönyörű szép szentsége ez a királyi hitlevélnek.

20. Az országban való örökösségnek felállítására találtatott út, Eperjesi mérsárlás! Gyászolnak az özvegyek és árvák megfosztatván édes szülőiktől. Elszedettek a Fabinusok főbb fejei és

sokaknak kiontatott ártatlan vérük az Abelével együtt az egeket verdesik.

21. Így van a természettől rendelve, hogy a magyar nemzet elméje el nem szenvedheti a boszúságot és a szabadságban született szabad haza tagjai szolgálai állapot alá vettetvén, nehezebb dolognak tartja azt a keserű halálnál. Nyilvánvalóvá legyen azért a keresztény világ előtt a magyar nemzetnek igaz fegyvere, a midőn a mi ősi szabadságainkért életünket, javainkat, utolsó csepp vérünket önként felszenteljük. Költ Munkácsi uradalmunkban levő táborunkban 1703-ik eszt. junius 7.-én.

Ez a szózat, melynek kelte úgy látszik a beindulás napját jelzi, felkelésének igazolása akar lenni a kormány és Európa előtt. Felpanaszolja benne a királyválasztás jogának megsemmisítését, a kormányzás Bécsbe tett központosítását, a magyaroknak a magasabb katonai tiszti rangból kizorítottását, a töröktől visszamaradt jószágok és uradalmaknak a korona javára lefoglaltatását, a só árának magasságát, az adózás és fogyasztási adónak behozatalát, a nemeseknek megidézés nélküli elfogatását, az eperjesi mészárlást, az országgyűlések nem tartását, az alkotmánynak, a vallás-szabadság, az ország önállóságának, a nemzet függetlenségének megtámadtatását.

A nemzet a Rákóczi-induló szövegét látja benne, régi dicsőségünk siratását, elveszettnek hitt hazája feletti zokogását, a visszatért bujdosók kúrtriadását, a kuruczvilág folytatásának csatakiáltását, a régi Magyarország újra feltámadását.

IV. A nemzet fegyverre kelése, a bel- és külföldi békeközvetítők fellépése.

Rákóczi és Bercsényi Munkácson rendezték a tábort, mely magvát van hivatva képezni seregének, melyben a csapatok egyenruhát viselnek, melynek színe túlnyomóan vörös és kék, zsinórzattal. A rövid dolmány felett a főbekenél párducz, alábbiaknál farkas kaczagány, a többinél veres vagy fehérr abaköpeny, huszár szabással. A lovasságnál csücsös kalpag, a gyalogságnál nemez süveg, rajta Rákóczi czimere, Pro libertate, Pro patria et gloria felirat.

Elhangzott a kurucz eskü: „Mi a fényes ég alatt akárhol levők, valaholott tudnya illik, az isteni Hatalom, menydörgés, villámlás, eső, hó, szél és jég szent Háromságra, Atya, Fiu, Szentlélekre, Jézus Krisztus Anyjára, minden Szentekre és az égi karokra, hogy mi, valameddig bennünk egy csepp vér léssen, könyörgés, tanács, ijesztés és fenyegetés miatt, attól a mit magunk közt feltettünk és végeztünk, el nem állunk és senkit orgazdáink közül el nem árulunk, úgy senkit közülünk semmi sértéssel nem hagyunk illetni, hanem egy szívvvel és akarattal, mint igaz kuruczok kész vagyunk halni és veszni. Hogy ha pedig valamellik ezen hitét és esküvését megszegné csak gondolattal, annak legkissebb része a Krisztus vére hullásában ne legyen, mintha a Krisztus nem is szenvedett volna az olyanér, sőt bélpoklosság, nyavalyatörés, száraz betegség, fővény és minden kigondolható fájdalmak azontul el ne bocsássák, magzati és unokái örökké átkozzák, hegyek és kősziklák rája szakadjanak, az eő emlékezete is örökké elveszen, átkozott és mindenektől elrejtett legyen, soha mennynek országát ne lássa, hanem az eő lelke gehenna tüzétől örökké kinzattassék és ötet az ég és föld hatalma eltörölje és elveszétse. Amen.“

Rákóczi munkácsi hadállásából neki indult a Tiszának, hol a császáriakra jul. 28.-án eldördült az első ágyú. Tisza-Becsnél átkelt, Kálló várának tartott. Nagyvárad felkelt. Kálló kezökbe esett s azzal a hajdúságot részökre nyerték. Sergük egyre szaporodott. Huszt várát szintén megkapták, Máramarosnak urai lettek s azzal Erdélylyel magukat összekötötték. Károlyi Sándorné Nagy-Károlyt feladta, Nagybánya hűségét követség útján jelentette be. Szabolcsmegye nemessége lengő zászlóval jött hozzá. b. Sennyei István a tárkányi várát feladta, szintén csatlakozott. b. Károlyi Sándor szathmári főispán csatlakozásával Rákóczi tábornokokkal rendelkezett. A forradalom felverte az országot, Erdély báró Thoroczkai István, gr. Pekri Lőrincz, gr. Mikes Mihály alatt szinten fegyverkezik.

A forradalom második évében, 1704-ben Rákóczi már 120.000 ember élén áll. Tábornoki kar veszi körül, milyenek gr. Bercsényi Miklós, a forradalom lelke, B. Károlyi Sándor, Bottyán János, B. Zay András, Deák Ferencz, gróf Forgách Simon, gróf Ester-

házy Antal s báró Petróczi István, Thököli kuruczai egyik vezére. XIV. Lajos pénzsegélylyel s vezérlő erővel látta el. Rákóczi a Dunán innen, Bercsényi a Dunán túl táboroz. Károlyi Sándor, Sennyei István, Deák Ferencz egyre hódítják a várakat.

Rákóczi néhány hónap alatt jól szervezett s fegyelmezett sereg élén áll. Az osztrák seregek a francziák ellen vannak elfoglalva, mi a hazában van, nem bír ellenállani. Az udvar békitési kísérletekhez fog. 1703 oct. 23.-áról Pozsony helyett Budát visszaállítja az ország fővárosának. A hűségben maradottakat érintkezésbe teszi a felkelőkkel. Esterházy Pál nádor és Széchényi Pál kalocsai érsek vetik közbe magukat. A felkelők előtt mind a kettő kedvelt személyiség.

Esterházy nádor, a nagynevű Esterházy Miklós, a Bethlen Gábor s I. Rákóczi korából ismert aulikus, de igaz szivű nádor fia, ki fiatalságát Zrinyi Miklós mellett töltötte, kiről Mars hungaricus czimű emlékiratában a bámulat hangján emlékezik, építi a kismartoni fejedelmi kastélyt, alapította az Esterházy képtárt, nagy vagyont, hercegi czímet hagy családjának. Széchényi Pál, Széchényi György primással a nagy név megalapítója 93 éves korában jut a primási székre, százhárom évig élt, a fáma szerint, mondta volna a királynak: bár inkább száradt volna el kezem, mikor felségednek a koronát fejére tettem! Széchényi Pál a közben járó pálos szerzetes, kalocsai érsek s az udvarral szemben szintén ezt a nyíltságot engedi meg magának. E két férfi lépett közbe az udvar nevében.

Fegyverszünetet kívánnak létre hozni. Bercsényihez fordulnak, ki nyolcz pontban terjeszti elejükbe feltételeit. Milyenek: szüntessék be a nagy adók behajtását, a megyei hatóságok szerveztessenek, a várakba magyar katonaság helyeztessék, a politikai és egyházi méltóságok indigenák kezébe juttassanak, politikai bűnök felett hazai törvény ítéljen, az állam jövedelmek függetlenül a bécsi kamarától a hazában kezeltessenek, a koronázási eskü s a királyi diplomák tiszteletben tartassanak, végre az eperjesi mérszárlás hatása alatt kicsikart királyválasztási jogról lemondás érvényteleníttessék s a protestánsokkal szemben Bocskai bécsi békéje érvényben tartassék s kívánják az országgyűlés összehívását.

A hazai közbenjárók mellé fellép az angol és hollandi udvar a protestans világ képviselőjében. 1704 februárjában a bécsi, angol és holland követ az udvar tudtával felajánlják közbenjárásukat. Bercsényi fővezértől menetlevelet kérnek, hogy semptei táborában megjelenjenek. Bercsényitől kérték egyfelől, hogy hátha elvonhatják Rákóczitól, másfelől, mert Rákóczit nem akarták fejedelemnek címezni. A hollandus követ, Brugszina meg is jött, kezébe adták a *Recrudescunt vulnere* kezdetű kiáltványt s akkor nyílt meg neki, hogy nem lázadókat, hanem egy politikai és vallásbeli szabadságáért, alkotmányáért, létért való küzdelemtől lelkesített nemzetet akar pacifikálni uralkodójával szemben, ki a megsemmisítés útján évtizedeken át nyomról-nyomra halad, s a nemzet, mert kormánya szavában nem bízik, csak azon feltétellel kíván békét kötni, ha Velence, Porosz-, Svéd- és Lengyelország a békeponthoz garantírozza.

Az udvar a kezességet nem fogadta el, mit Eugen herczeg adott április 22.-éről Rákócziéknak tudtára. De azért a fegyverszünet feletti alkudozás megkezdődött. Rákócziék június 4.-én formulázták feltételeiket 25 pontban; benne volt a szabad királyválasztás jogának visszaállítása s a német katonaságnak az országból visszavonása. Mindamellett az udvar szept. 12.-én egy rövid lejáratu fegyverszünetet aláírt. Októberben az angol és hollandi követ Selmeczen Rákóczival jött össze, azonban már a tanácskozás kezdetén kitűnt, hogy komolyan egyik fél sincs áthatva a béke szükségé tudatával. Az udvar hangulatát jellemzi, hogy Bethlen Miklós erdélyi cancellárt a Columba Noé című emlékiratáért elfogatta, Rákócziét pedig, hogy Érsekújvár ostromára készült.

A harcz tehát ismét kitört. A két tengeri hatalom azért nem fáradott ki közbenjárása folytatásával, nem annyiban a nemzet, mint a protestantismus szempontjából. S reá vették az udvart, hogy 1705 elején ismét felvegye az alkudozás elejtett fonálát, miben a Rákóczi táborában maradt Széchenyi érsek is kezükre dolgozott. Bécsből márcziusban megtették a közeledő lépést, de Rákóczi áprilisben a külhatalmak kezessége nélkül a békefeltételeket homokra rakottaknak jelentette ki.

V. Rákóczi s a francia udvar. Erdélyi fejedelemmé választatása. Lipót király utolsó napjai.

Rákóczi harcol és alkudozik, fegyverszünetet fogad, de nem békét, mert XIV. Lajossal titkos egyezménye van, melyben azt a programot állították fel, hogyha támogatja a francia királyt a spanyol örökösödési háborújában, detronizálják a Habsburg-házat, helyébe a bajor választófejedelmet emelik, Rákóczi részére helyreállítják az erdélyi fejedelemséget, mint a magyar alkotmányosság garantiáját. Fogadalmat tettek egymásnak, hogy Rákóczi a dynastiával békét nem köt, a király megígérte, hogy Rákóczi tudta s a nélkül, hogy Magyarország alkotmányát, Rákóczinak az erdélyi fejedelemséget biztosítaná, békét szintén nem fog kötni. Az egyezményt mind a két fél titkolja. A király Rákóczit ismét pénzzel, tábornokokkal segíti.

Rákóczival szemben két hadtest áll, az egyik Montecuccoli alatt Felső-Magyarországot, a másik Rabutin alatt Erdélyt tartja megszállva. Rabutin táborában 4000 vasas-német. XIV. Lajos még mind nem vallja magát Rákóczi nyílt szövetségesének, Rákóczi még mind alattvaló, mint ilyen nem tekintethetett szövetségességre képesítettnek. Hogy megszerezze, mindjárt kezdetben célba vette Erdély általi fejedelemmé választatását.

Erdélyben a fejedelemség folytatását diploma biztosítja, csak megszakadt az által, hogy a választott fejedelem, II. Apaffy Bécsbe hívatott s többé nem láthatta Erdélyt. Előkészíteni a talajt, Erdélyen nem okulnak, de megszállva tartja Rabutin s katonái, kik prédálnak, pusztítanak, hogy terrorizáljanak. Azonban a porta Rákóczi javára a nála emigratióban levő mostoha apját, Thökölyt felülteti, ki török csapat élén Erdély déli szélén állást foglal. Rabutin a várakat, erődített városokat katonáival megszállatja, maga a legbiztosabb erődbe, Szebenbe bevonul.

A fedezetlen hagyott Erdélyben legelsőbb a székelység kelt fel, nem lévén vára, nem lévén földjén katonaság. Következett a vármegyei nemesség. Az erdélyi fejedelemség nagy nevei kilépnek. Rákóczihoz emlékiratot szerkesztenek, meghívják az üresen álló fejedelmi székbe. S 1704 június 20.-án már 14 zászlóalj kurucz

táboroz Kolozsvárt. Julius 15.-ére Fehérvárra kihirdetik a fejedelemválasztó országgyűlést. A katonaság által megszállt városokat kivéve Erdély rendei megjelentek, Rákóczit fejedelmüknek választották. S egy küldöttség ment az Ipolyságra Rákóczihoz, megválasztatásáról az okmányt kézbesítették. Rákóczi megválasztatását elfogadta.

Gr. Rabutin a gubernium tanácsurait jókor Szebenbe gyűjtötte volt, a megjelenteket ott tartotta. Rákóczi megválasztatása hírére az urakkal szintén országgyűlést tartatott, augusztus 2.-áról okmányt állíttatott ki, melyben a választást semmisnek nyilvánította. Azzal kilépett Szebenből, a kuruczczá lettek várait ostrom alá vette.

Magyarország és Erdély csaknem teljesen a Rákóczi hűségében. Szerencséje tetőpontjára jutott, I. Lipót hagyja folyni a békéltetési eljárásokat. Eleget kívánt tenni azoknak, kik tőle az alkotmány helyreállítását s a protestáns vallás szabad gyakorlásának elismerését kívánták. De a már bevezetett absolut uralom feladásának érzetét nem táplálta. Rákóczit a XIV. Lajosnak adott szó kötötte. Ily kötött kézzel ült össze 1705 márcz. 1.-én Gyöngyösön a békekonferentia. Rákóczi mint előleges feltételt kötötte ki, hogy az 1687-ben törvénynyé emelt örökösödés s a hitlevél akkor alkotott záradéka felett, minthogy azok erőszakos úton hozattak létre, egy új országgyűlés határozzon s hogy a kötendő béke pontjai megtartását külhatalmak garantirozzák. Két nehéz pont, melyhez hozzájárult Leopold javára höckstadti nagy győzelme.

Rákóczi, hogy diadalmas állását világra vigye, manifesztumát külföldön népszerűbbé tegye, 1705 április 1.-én gr. Esterházy Antal tábornok szerkesztése mellett Mercurius redivivus ex Hungaria című hetilapot indított latin nyelven, mely előbb Kassán, majd Lőcsén, majd Bártfán jelent meg. Maga Egerből 75,000 emberrel Budának tartott, midőn vette a nagy fordulópontot jelzőnek vett hírt, hogy I. Leopold május 5.-én meghalt.

Egy uralkodó szállt vele sirba, kinek félszázados uralkodása Ausztriára, Magyarországra nem mondható áldásosnak. Hogy a török hódoltságot megszüntette, örök hálával emlitené a magyar nemzet történelme, ha ezért nem a Vatikánnak, nem Európának tartoznánk első sorban hálával. Ha nem árulta volna el célját,

hogy török hódoltságból osztrák hódoltságba kíván hajtani. Erdélyt visszakapcsolta a koronához. Hiszen nem is volt a korona alól kiszakadva. S ha Thököly nincs, Erdély katonai végvidékké változtatott volna, mint a hódoltság egy részével megcselekedte.

Míg Magyarországot támadta, elvesztette Spanyolországot, Elzász-Lotharingiát mondhatni kardcsapás nélkül engedte át XIV. Lajosnak, miért a német nemzet bámulata éppen nem kíséri.

XIV. Lajos kortársa, vetélytársa szállt vele sírba, kit a francia nagy király nagy sikerei nem hagytak nyugodni. A nagyzás fanatikusa, ellenfele nagy egyénisége, nagy miniszterei nélkül, ki Kolonics bibornoki palástjában Mazarint, Richelieut látott.

Nekünk uralkodása egy újra elvesztett félszázad, félszázados forradalmi állapot. Halálában is szerencsés, lelépett, mielőtt romba dűlni látta volna mindazt, a mit alkotott, látta volna, hogy beolvasztási politikájának előbb lesz áldozata Ausztria nagyhatalmi állása, mint a magyar nemzet. Utolsó útját forradalmunk fennlobogó lángja világítja be.

I. József király.

(1701 –1711.)

I. A Rákóczi-forradalom folytatása.

A szécsényi convent. Rákóczi beiktatása az erdélyi fejedelemségbe.

Történelmünk ismétli magát. Rudolf szomorú emlékü uralmát a Bocskai-forradalom követte, mit II. Mátyás király egyenlített ki. I. Lipót még szomorúbb emlékeit a Rákóczi-forradalom sodorja el. I. József következik, hogy pacificálja.

I. József, mikor atyját a trónon felváltja, 25 éves, felvilágosodott elméjű, atya rosszul választott újáról sietett letérni. Nemzetünkhöz bizonyos rokonszenvvel viseltetik. Az európai protestáns hatalmak Anglia, Poroszország, Hollandia közbenjárására politikát változtat. Különben is még oda kint, foly a spanyol örökösödési háboru.

Trónkövetkezését atyja halála után öt nappal, 1705 május 10.-én kelt okmányban hozza tudomására az országnak, melyben Magyarországot és Erdélyt biztosította, hogy a haza törvényeit, jogait, kiváltságait, tiszteletben fogja tartani s a forradalomba vegyülteknek bünbocsánatot biztosított. Leopold szerencsétlen kezű miniszterét, Kolonics bibornokot s vele a jezsuita befolyást háttérbe szorította. Tanácsosai számát, kik között a felelősség már nagy számuk miatt elveszett, 160-ról 34-re szállította.

Az ifjú király e fellépése Rákóczi tábora egy részére azzal a hatással volt, hogy az ígért amnestiát többen elfogadták. A nagyobb rész biztosítékot nem látva, fegyverben maradt. De általánossá lett a közhangulat, hogy békére lépést kísértsenek.

Rákóczit lekötve tartotta XIV. Lajosnak tett ígérete, mindazonáltal, hogy a közhangulatnak eleget tegyen, a Rákosmezőre országgyűlést hirdetett. De mert Herbeville tábornok közbenyomult s Rákóczi augusztus 11.-én vele szemben csatát veszített, a rákosmezei gyűlés Szécsénybe tétetett át, szeptember 1.-én megnyitott.

A gyűlésre I. József békebiztosai is megjelentek gróf Széchenyi kalocsai érsekkel élükön. Rákóczi tábornokai csaknem teljes számban megjöttek, meg a megyék követei azzal az utasítással, hogy a közbenjárást folytató angol és holland mellett a porosz és svéd királyok is foglaltassanak a jótálló hatalmak közé. Inkább tábor, mint gyűlés lévén, sátor vonatott. A gyűlést Rákóczi nyitotta meg.

I. József trónralépte és manifestuma hatása alatt Rákóczi július 29.-ről követséget indított XIV. Lajoshoz, megírta, hogy ha a nemzet ki akar békülni, ő meg nem akadályoztathatja, mert ő nem ura, hanem vezére a nemzetnek. Megírta, hogy szövetségük csak szóbeli alapon nyugszik, írásban semmit sem mutathat fel, nem biztosíthatja a nemzetet, hogy a Franciaország és Anglia között létrejövendő békébe Magyarország is be lesz foglalva. Kéri tehát a francia királyt, hogy a király és bajor választó-fejedelem köszenek vele nyílt szövetséget; igérjék meg, hogy a míg Magyarország szabadsága helyre nem áll, a békét addig meg nem kötik s Rákóczinak bukása esetére Lengyelországban megélhetést biztosítsanak. Mire a francia udvar Rákóczi mellett levő követe Des-salliers marquis útján azon választ adta, hogy méltósága a szö-

vetségkötést mindaddig meg nem engedi, míg Rákóczi az erdélyi fejedelemségbe beiktatva nincs s a magyarországi rendek a császár alattvalói lenni meg nem szűnnek. A francia a szép szót, pénzt nem kímélte. A tizezer tallér évi segélyt 50,000 tallérra emelte, Rákóczi részére Lengyelországban, Jaroslávon 800,000 frankon uradalmat vásárolt.

Erre a válaszra várt Rákóczi, azért huzódott, halasztódott a szécsényi gyűlés, a szécsényi konvent. Rákóczi e tüneményszerű lélek és jellem, melynek varázsa maig is az ígézet hatásával bír reánk, tragikuma lejtőjére lépett. Mint korának legtipikusabb magyarja, fatumát ki nem kerülhette. Gyűlölete nem annyira a dynasztia, mint környezete iránt, hiszékenysége, nemzetünk e jellemgyengéje a nyugati diplomáciával szemben, önfeláldozásig menő haza- és szabadságszeretete, nagy szívét nyomta előtérbe. De mindez nem hívta volna ki fátumát, ha abban a körben, melyben a szó és hitszegés volt a politika mesterfogása, nem lett volna a szókimondó magyar.

Faltörő politikája nem terjedt odáig, hogy számításba ne vette volna, miszerint minden háborunak békekötés a vége. Si vis pacem, para bellum volt a kor jelszava. Alig lehetett elhatározni, hogy XIV. Lajosnak, vagy I. Lipótnak hitt kevésbé, de mind a kettővel szemben nemzeti önérzetére kívánt hivatkozni. Rákóczi a szécsényi convent hangulatát oda vezette, hogy confoederatióvá alakult, a nemzet függetlensége visszaállítására egymásnak esküt tettek le; Rákóczit a confoederatio vezérlő-fejedelmének választották, melléje 24 tagból álló tanácsot állítottak; a békealkudozásra felhatalmázták. E mellett elhatározták, hogy a jezsuitákat, ha osztrák főnökük alól magukat fel nem szabadítják, a szövetségi okmányt alá nem írják, számüzik; az eperjesi vérpadon kimultak árváinak kárpótlást, a Thököly s társai javainak visszaadatását ígérték s a fejedelmet jószágadományozásokra feljogosították.

Rákóczi már választott erdélyi fejedelem. Hogy a francia királynak eleget tegyen, magát beiktathassa, Erdély részére országgyűlést hirdetett, maga is beindult. A Szamos vonalán indult be 60,000 emberrel, 24 ágyuval. Táborában több francia főtiszt. A mint az erdélyi határszélen Zsibóhoz ért, az erdélyi német had megerősített hadállásával találkozott. November 11.-én lefolyt a csata,

melyet Rákóczi elvesztett. Hogy a csatavesztés mily érzékenyen hatott a nemzet kedélyére, beszéli a traditio, mely szerint a csatatérrel elvonuló Rákóczi kíséretének egy lovagja zokogó fájdalmát szó helyett dalban fejezte ki s megszületett a Rákóczi-nóta.

A francziák künn Hochstädnél szintén csatát vesztek, külségélyre annál kevesebb lett a kilátás. Tábora régóta táplálta a békealkudozás iránti hajlamot, Rákóczi maga is kijelentette Des-saileurs marquisnak, hogyha királya a nyílt szövetségkötéstől folyvást vonakodik, a bécsi udvarral alkudozásba lép. Az angol bécsi követség nem fáradt ki közvetítő szerepében. Rákóczi Stepney lorddal Nyitrán találkozott, ki Rákóczit I. József személyes hajlamáról kívánta biztosítani. A béke megkísértésére 1706 május 11.-én 45 napi fegyverszünetet kötöttek. Rákóczi előterjesztette feltételeit, melyek egyike az angol és holland mellett a svéd, porosz, lengyel udvar s a velencei köztársaság által is garantiroztatni kívánta a létrejövendő békepontok megtartását, egy másika Erdély fejedelemsválasztási jogának, illetőleg az erdélyi fejedelemség, mint a nemzet függetlenségének egyik biztosítéka visszaállítását, a leopoldi diploma megtartását kívánta.

E két pont miatt kevés kilátás nyílt a békére. A spanyol háború tábornokai prédát láttak az uradalmakban Csehországnál is gazdagabb Magyarországbán, nem voltak barátai a békének. A királyi párt által hangolt udvar komolyan békülni nem kívánt. Rákóczi nem hitt az ígéreteknek, nem látott garantiát.

A nagyszombati trakta folyt, a küldöttek egyre érkeztek Rákóczihoz, hogy feltételeiből engedjen. Előbb Rákóczinét, a Bécsbe internált Sarolta Amália hercegnőt, majd Wratisláv cancellárt, később nőtestvérét Rákóczi Juliát, herceg Aspermontnét, végre Stepney lord angol követet: Rákóczi nem látott garantiát, hajthatatlan maradt. Erdély helyett a burgauai örgrófságot, a leuchtenburgi hercegséget ígérték s uradalmait is megtarthatta volna. Végül az angol követ előtt hajlandónak nyilatkozott az erdélyi fejedelemségről való lemondásra, de a választási jog feladása nélkül. Azonban ezt a magyar és erdélyi rendek nem akarták elfogadni.

II. Az országtanács rozsnyói gyűlése. Rákócziak erdélyi fejedelemségbe iktatása.

Az 1706 jul. 24.-ig tartott száznapos fegyvernyugvást ismét a háborufolytatás tüze, lángja váltotta fel. A császáriak kipihenték magukat, váraikat élelemmel megrakták, harczy soraikat kiegészítették. Nem volt szükségük a fegyvernyugvás folytatására. Károlyi az erdélyi sereg ellen, Esterházy Antal és Petrőczy a Vág-vonalon, Bottyán a Dunántúl, Esterházy Dániel Komárom, Esztergom körül, gr. Pekri Lőrincz Erdélyben, Bercsényi Felső-Magyarországon fogta fel a császáriak fegyverét. Rákóczi a központon, Hatvannál táborozott. A szerencse most is nekik kedvezett. Esztergomot bevették.

Rákóczi mind a mellett kész maradt a további alkudozásra. Stepney lord visszahívatta magát, boszúsan hagyta oda a bécsi udvart. Anglia és Hollandia azért közbejáró szerepével nem hagyott fel, az udvart és Rákóczit jegyzékeik, küldötteik útján igyekeztek kiegyeztetni. De Rákóczi alapfeltételei, a garancia kérdése, az erdélyi fejedelemség fentartása, az idegen katonaságnak a béke után való kivonása, Bécsben nem talált meghallgatásra. A nádor, herczeg Esterházy Pál nézetét osztották, ki abban a hitben élt, hogy a nemzet kimerült. A francia udvarnak a forradalom folytatása állván érdekében, követe Des Alleurs marquis nem szünt meg hangoztatni, szakadjanak el Ausztriától s ura XIV. Lajos szövetséget kötend velük. Három esztendeje, hogy foly a háború, a békés kibontakozásra a remény megszakadt. Az udvar kijelentette, hogy a fennebbi pontok egyikének tárgyalását sem engedheti meg.

Rákóczi Rózsnyóra decz. 13.-ára a senatust, kormánytanácsot gyűlésbe hívta, mely kevés megszakítással jövő év februárus 5.-én fog végződni. A gyűlés első folyamára a 24 tanácsosból csak hét, az is csak a legközelebbi vidékekről jelenhetett meg. Rákóczi is megjött Munkács várából, a gyűlést januárus 25.-ig elnapolta. A gyűlés második folyama 1707 jan. 22.-én már plenaris volt, gróf Bercsényi is megjelent. Jelen voltak kivüle Pethes András egri nagyprépost, br. Sennyei István cancellár, br. Petrőczy István, gr. Esterházy Dániel, Vay Ádám, Jánóki Zsigmond alcancellár, Galambos Ferencz, Kálmáncsai István, Berthoti Ferencz kassai vicege-

neralis, Kajaly Pál, Gerhárt György és Soós István. A vezérlő fejedelem Rákóczi felolvastatta a közbejárók leveleit abban a nézetben, hogy az iratok tele vannak ígéretekkel, de garantiául nem szolgálnak, feltette a nagy és nehéz kérdést, nem volna-e tanácsos kimondani az ausztriai háznak a felmondást, a trónvesztést s az interregnum kihirdetését.

Rudolftól számítva II. Ferdinándon át most harmadszor keseredik oda a dynasztikus magyar, hogy az uralkodóházzal szakasztani akar. Loyalitástól duzzadó történetünk e viharzása szintén felhívja figyelmünket. A kormánytanács s így a rozsnyói jegyzőkönyv kifakadásai előbb az uralkodóház, azután I. József ellen irányulnak. Kimondják, hogy az ausztriai ház fortélyos békességtárgyalásában nem bizhatván, a háború folytatandó; miután a ház összes erejével szemben a nemzet ereje nem elég, bekövetkezett a külső hatalmakhoz fordulás szükségessége; e szövetkezést még az is indokolja, hogy a kilátásban levő európai békekötésből ki ne rekesztessék; e szövetkezésre csak úgy számíthat, ha mint szabad, független nemzet keresi, hogy magát szabad nemzetnek nyilváníthassa, az uralkodóháznak való felmondás önként következik, mint a mely az országot szabadságában nem tartotta meg, örökös tartomány gyanánt tekinti. A királylyal szemben arra hivatkoznak, hogy országa lakósaival nem akar kiegyezni; úgy sem választatott arra végre meghívott országgyűlésen; ha esküt tett is, azt nem tartotta meg s csak fegyverének köszöni hatalmát. Meghatározták, hogy miként a confederatiót, úgy ezt is nemzeti gyűlésben határozta el. A francia, angol, holland, lengyel udvarnak, mint a honnan segílyt várhatnak, hozzák tudomására. Követségek indíttassanak, kik egyszersmind a trón betöltéséről Miksa Emmánuel bajor választófejedelemre, Buda és Belgrád visszavívójára czélozva, értekezzenek. A gyűlés napjait május 1.-ére, helyét borsódmegyei Onód városa mezejére tüzték ki akkép, hogy minden nemes, főrend, főpap személyesen, a városok követek útján jelenjenek meg. A vármegyék zászlójukat és pecsétjüket is hozzák magukkal.

A rozsnyói végzés a kormánytanácsosok titka. A keresztülvitel következett. Rákóczi első lépésnek nem erdélyi fejedelem-ségbe való beiktatását tekintette, hol meg van ugyan választva, de a zsbíói csatavesztés miatt székét el nem foglalhatta.

Most az idő kedvező. A múlt évi fegyverszünet félbeszakítása után megindult szerencsés hadjárat Erdélyt megtisztította az által, hogy a mint Esztergomot, megtámadta, Rabutint kirendelték, hogy hátra támadjon. Gr. Pekri Lőrincz sereggel bevonult, az erdélyiek fegyvert fogtak s a bennmaradt várőrségeket megtámadták, a várakat bevették s a helyzetnek urai maradtak.

Rákóczi Rozsnyóról egyenesen Erdélynek indult, Marosvásárhelyre országgyűlést hirdetett, folytatását a 16 év előtt megszakított erdélyi fejedelemség közéletének. Márczius 18.-án udvari kíséretével Erdély központjára, a radnóti kastélyba érkezett. Az erdélyi rendekkel a beiktatás módozata felett tanácsot ült, a fejedelmek eddigi beiktatási feltételeit a hatalom javára szigorítani kívánta, a királyi párt kielégítésére a megszüntetett erdélyi róm. kath. püspökség helyreállítását hangsúlyozta.

A beiktató gyűlés márczius 28.-án Marosvásárhelyt, a székegyek fővárosában megnyitott. Mint már választott fejedelem nyitotta meg s vezette be a tanácskozást. A törvényszerűség szempontjából a fejedelmi tanácsot és királyi táblát helyreállították, benne az állásokat betöltötték. A gyűlés folyama alatt Des Alleurs marquis XIV. Lajos nevében mint Erdély fejedelmét, nyilvános kihallgatáson köszöntötte. Április 6.-áról körlevélben tudatta, hogy a fejedelmi széket elfoglalta s a török portához követséget indított. Következett április 9.-én a beiktatás szertartása. A város melletti rét volt berendezve, a háttérben oltár. Rákóczi a közeli radnóti kastélyból vonult be. Egy itélőmester fogadta beszéddel, mit felelete követett. Az oltár előtt elébe tartották az evangeliumot, arra tette le az esküt. Mire a katolikus templomba vonultak.

Mi tényleg lefolyt, annak törvényerőre emelése következett. A beiktatás betetőzése annak a tényállásnak, hogy Erdély a nemzeti fejedelemség folytatását kimondotta; sőt tovább ment, a marosvásárhelyi beiktató-gyűlés törvényczikkeinek harmadik pontja hivatkozott arra, hogy az ausztriai-ház Apaffy fejedelemmel kötött szövetség színe alatt az országot fegyveresen megszállta, az ország várait idegen katonasággal megrakta, az ország törvényeit hatályon kívül helyezte; hadi adót rótt ki, melyet a nép kínzásával, öletésével hajtott fel, hivatkozva továbbá arra, hogy jogát nem a leopoldi hitlevélre, hanem a törökkel kötött karloviczai békére

alapítván, örökös uralkodás jogczímével kívánja birtokolni az országot; ennél fogva ünnepélyesen protestálnak, ellentmondanak az uralkodóház minden igénykövetelésének, jogának, fejedelemségének, uralkodásának adományait a czímeken kívül eltörlik; magukat mentekké, felmentettek hirtetik és nyilatkoztatják. Vagyis kimondták a függetlenséget az ausztriai háztól, de nem a magyar koronától, csatlakoztak a forradalomhoz, a szécsényi conventben confoederatióba lépett rendekhez. Minek kifejezésre juttatása czéljából az onódi gyűlésre követeket választottak.

III. Az onódi gyűlés s a függetlenségi nyilatkozat.

Rákóczi már kihirdette volt az onódi gyűlést, de mert hosszabban mulatott Erdélyben, május 1.-éről, május 16.-ára tette át. E jelenet az udvart megrendítette, az engedékenység elhagyott útjára kívánt térni. I. József a fejedelemségbe beiktatás s a gyűlés hirdetés ellen április 12.-éről tiltakozott, az onódi gyűlésre megjelenést megtiltotta, a felkeltek részére amnestiát hirdetett, a meg nem térőket felségsértőknek nyilvánította.

A forradalom fennen lobogtatta zászlóját, Magyarországbán 38,000, Erdélyben 29,000 szabadsághős áll fegyverben. Kint a spanyol örökösödési háború színterén a Bourbonok és Habsburgok harca terén a dolgok ott állanak, hogy Károly spanyol király, a király testvérének főudvarmestere Bécsben bejelentette, miképp az ellenséggel szemben erejük kimerült s pénzügyi helyzetüket azon szavakban festette, miképp az udvar meztelen, tele adóssággal, alig van már valami hitelük. A bécsi udvar, sőt Rákóczi sem állt különben. Rákóczi aranyat, ezüstöt, forintot és pollurát vergetett, de a vámok révén kiszivárgott az országból, a pro libertate felírasú rézpénzből már 12 millió van forgalomban, a Dunántúl a nép már devalválta.

Rákóczi tovább halad merész útján.

A május 1.-ére hirdetett gyűlést 16.-ára tette át. A gyűlés célja, kimondani a dynasztiától való elszakadást, Miksa bajor herczeg javára, nem titok. Turóczmegye még a beiktatás előtt, januárius 31.-én körlevelet intézett volt a lutheranus felsőmagyar-

országi megyékhez, melyben az egész forradalmat egyesek nagyvágásának tulajdonította, ellenpártot kívánt összehozni. A király hűségében maradt főurak, élükön herczeg Esterházy Pál nádor, Kesztély Ágost szász herczegprimás a királyhoz előterjesztést tettek, kérték, hárítsa el a veszélyt, fogadja el Rákóczi feltételeit, a kezességnyújtást, az erdélyi fejedelemség bizonyos formáját, nyilatkozzék a vallásszabadság és alkotmány visszaállítása kérdésében. Az udvar hajthatatlan maradt.

Rákóczi Szerencsről fejedelmi pompával vonult be Onódra, hol a gyűlés ünnepélyes megnyitása, az árvizek miatt május 31.-én történt. Megnyitó beszédében hangsúlyozta, hogy miután az udvar a kötendő béke megtartása iránt biztosítékot nyújtani nem hajlandó, nem maradt fenn egyéb, mint folytatni a háborút, mint a mire a szécsényi gyűlésen vállalkoztak; kövessék Svájc, Holland, Portugál példáját, kik fegyverrel kezükben a Habsburg-ház zsarnok uralma alól magukat felszabadították s miután az eddigi eszközök célhoz nem vezettek, felhívta a rendek figyelmét, válaszsának szabadságuk elérésére más útát és eszközt. Mi annyit tesz, a francia udvar szövetsége elérésére mondják ki a dynasziától való elszakadást. Azonban bármily népszerű volt a forradalom vezére s bármily népszerűtlenné tette a trónt Leopold hazánk önállóságát megtámadó uralma, a lépés hadereje, a kedélyekre mélyen hatott, Bocskai, Bethlen, Thököly, mindenik elhatolt a szakítás pontjáig, de itt mindenik gondolkozóba esett. A különbség csak annyi, hogy Rákóczinak jelöltje volt.

A gyűlés sátrak tábora, melyek közül az ország sátora messzire kimagaslott. Rákóczi jobbján a klerus részéről az eгри püspök Sennyei István országos cancellár, gr. Csáky István, Beniczky László s mások; balján Bercsényi Miklós, Károlyi Sándor tábornokok s főrendek foglalnak helyet. A megnyitás után a meg nem jelent nemesekre 400, az egyházi és világi főrendekre 800 forint büntetés szabattott. Másnap, jun. 1.-én Labsanczky, a cancellária igazgatója felolvasta a fővezér üzenetét, mely a harcz folytatását, a pénzbeli segélyforrások rendezését tűzte ki tanácskozás tárgyává, az insurrectio megváltása czimén 2 millió 691 ezer forint kirovására hívta fel a rendeket. Nyitra és Bars ellentmondottak, mire Rákóczi a gyűlés folytatását harmadnapra, egy hétfőre tűzte ki.

Összegyültek. Rákóczi az ellenzékét rossz hazafiaknak nyilvánította. Szőnyegre került Turóczmegye, Pozsony-, Nyitra-, Liptó-Trencsén-, Bars-, Árvamegyékhez intézett lázító átírása, Árva-megye a Rákóczi személyét bántó kifejezése felmerült, Okolicsányi Pál Bécsbe tett abbeli írása, hogy hét vármegye a confoederatióból kilépett. A vihar elszabadult. A kérdéses iratokat s a hozzá intézett bántó feliratokat Rákóczi felolvastatta. S midőn arra ébredt, hogy Okolicsányi Kristóf turóczi alispán s Rakovszky, az átírat két szövegezője megbánás, kegyelemkérés helyett nézeteiket lázítólag még indokolni szándékoznak: Ezt érdemlem tőled hazám; életemet, családomat, vagyonomat kockára vetettem; nem tűröm, nem szenvedem, mert te tudod Istenem, hogy igaz szívű vagyok; ne szenvedd édes hazám rajtam ezt a gyalázatot.“ Szólt mélyen meghatva a vezér. S a midőn szavait mély csend követte, felugrott: „mindegyik, a vezérségét a rendek kezébe letegye“ szólt s ki akart rohanni. Rákóczi kitörése magával ragadta a rendeket, felviharzott az éljen s ezzel a pártosok fejére ki volt mondva a halálítélet.

A fegyverek felvillantak. A forradalom leghevesebb embere, Bercsényi Rakovszky Menyhért vállára, Károlyi Sándor Okolicsányi Kristóf fejére sujtott. A pártosokat az ország sátrából kidobták. Okolicsányi Kristófot, Turóczmegye alispánját a sátor előtt felkonczolták; Rakovszky Menyhértet lesujtották, harmadnap lefejeztették. A többi turóczmegyeit letartóztatták. Határozatba ment, hogy Turóczmegye zászlója, mely szintén ott lengett az ország sátrán, szétszaggassák, pecsétje összetörtessék, maga a megye felosztattassék.

A rémes jelenet után kimondták a rézpénz, a libertas értékének 10 polturáról 4 polturára szállítását; megszavazták a kívánt adót. Rákóczinak száz, Bercsényinek ötvenezer tallért szavaztak. S bekövetkezett a nagy nap, junius 13.-ika, a függetlenség kimondásának napja. Rákóczi emelt szót, hivatkozva arra, hogy az udvar békealkudozásai csak színlegesek, felkérte a rendeket, hogy az ausztriai ház uralmát szüntessék meg. József királyságáról abrenumcziót tegyenek. A vitát Bercsényi folytatta. S határozatba ment: Mai napságtól József nem királyunk, inkább egy óra alatt elveszünk, sem mint örökös jobbagyságot viseljük; legyen inter-

regnum, miglen más országgyűlés alatt királyt nem választunk. Az abrenunciációt, mint nevezték, szövegezték. Hivatkoznak benne keményebb szavakban az alkotmány eltörlésére, a nemzet eltörleni akarására, orvoslás helyett az ország fegyverrel megtámadására; hivatkoznak arra, hogy Leopold I. Józsefet választás nélkül az eperjesi vérnepok hatása alatt koronáztatta meg; annál fogva az uralkodóháznak a hűséget visszamondják, magukat felszabadítottaknak nyilvánítják, interregnumot léptetnek életbe.

A függetlenségi nyilatkozatot a július 24.-én tartott zárulésen aláírták. Még behozták az általános adókötelezettséget. Azzal Rákóczi búcsut mondott az egybegyűlt rendeknek. Végül halát adott a végzetnek, hogy a szövetséges rendek sziveit egységben megtartotta.

A Bocskai-forradalom alkalmából a szerencsi 1605 április 17.-iki gyűlés, Bethlen Gábor fegyverfogása alkalmából az 1620 januárius 20.-iki gyűlés szintén felmondta az uralkodóház iránti hűséget; a lépés nem új, mindazáltal egy sem idézett elő akkora hatást, mint az onódi határozat.

A függetlenség kimondásával elesett XIV. Lajos arra hivatkozása, más uralkodó alattvalójával nyílt szövetséget nem köthet. Rákóczi most már határozottabban, mint eddig, sürgette Des Alleurs marquisnál, hogy uralkodója váltsa be ígétét, miután ő feltételeit, hogy magát erdélyi fejedelemnek választassa, a függetlenséget kimondja, végrehajtotta. A marquis azonban maradt a régi, biztatta, pénzzel, katonával segítette, de szövetségkötésről hallani sem akart. Rákóczi érezni kezdé megcsalatott helyzetének sulyát, mit népével tudatni nem kívánt.

Fegyverkezett, bizott hivei lelkesedésében, kitartásában. Számított reá, hogy az onódi határozatokra az udvar megkétszerezett ágyuszóval fog felelni. A fegyveres fellépést a nádor Esterházy Pál herczeg s az udvar hűségében maradt urak, városok kiáltványa előzte meg, melyet aug. 20.-áról az európai hatalmasságokhoz intézve bocsátottak ki, melyben az onódi végzések ellen tiltakoznak; egy hosszas vádiratban, melyben a forradalom indokoltóságát, Rákóczi érveit pontonként visszaverni igyekeznek s a forradalom folytatása jogosultságát tagadják. De azzal végzik: „Nem kétkedve, hogy Ő felsége minket s az ország összes karait

és rendeit minden ősi jogokban és törvényekben hitleveléhez s az utolsó pozsonyi országgyűlés 4 cikkelyéhez képest szentül megtartand és kár nélkül megőrzend“. A hűségben maradottak, úgy látszik, József iránt más véleményt tápláltak, mint Leopold iránt. A kiáltványt aug. 25.-éről a király részéről más követte, mely az onódi gyűlésnek nemcsak intézőit, hanem egyszersmind részeseit száműzötteknek nyilvánította.

III. A harcz folytatása s az egyezkedés.

Döntsön a fegyver, mindkét részről elhangzott. A forradalmároknak e szerint vagyona, feje kockán van. A Bécsben tartott értekezlet kimondta, hogy Rákóczi ellen megsemmisítő erővel kell fellépni. De honnan merítsenek kétszeres erőt akkor, a midőn a császári sereg XIV. Lajos ellen Spanyolországért folytatott háborúban a német és olasz harctéteken van lekötve. S már az onódi gyűlés előtt Károly a József király öccse április 25.-én elvesztette az almanzari csatát. A haza földén működő sereg pedig két részre oszolva Erdélyben s a Tiszánál Rákóczival szemben küzd. Ha Erdélyből kivonják a sereget, Rákóczi Erdélybe veszi be magát s a törökre fog támaszkodni. Rabutin hadtestét tehát ismét visszarendelték Erdélybe. Rákóczival szemben pedig Stahrenberg személyében fővezért cserélnek. A Dunántúlra Pálfit rendelték.

Rákóczi a végletekig vitte. Azon tervet vetette fel, hogy a czár pártfogását elfogadva, a lengyel trónt keresse. Szept. 4.-én a czár és Rákóczi között szerződés jön létre, melynek értelmében Rákóczi kinyeri pártfogói, a francia és svéd udvar beleegyezését, a czár pedig a magyaroknak segélyére lesz, hogy szabadságukban, Rákóczi pedig Erdély birtokában megtartassék. Okt. 15.-én Vetésit a bajor választóhoz indította, hogy a már felajánlott magyar koronát fogadja el.

E lépések lehető következményei a bécsi udvarnál fordulatot idéztek elő. A nádor herczeg Esterházy Pál, Keresztély Ágost szász herczeg esztergomi érsek s valamennyi értekezlet eddig sem szünt meg hangsúlyozni, hogy a vihart országgyűlés nélkül lecsendesíteni nem lehet. Az érsek a király megbízásából november 26.-ára

Pozsonyba tanácskozáásra hívta meg a főurakat. A tanácskozmány felírata az országgyűlés egybehívását hozta javaslatba. Következtében József 1708 febr. 29.-ére az ország rendeinek Pozsonyba országgyűlést hirdetett.

A pozsonyi országgyűlésre Rákóczi hívei is meghívót kaptak, de Rákóczi kézbesítés helyett felbontatlanul visszaküldte a nádor kezéhez. Az udvar mindent elkövetett, hogy Rákóczi összeköttetéseit a bajor, francia, orosz udvarokkal elvágja, különben is távol fekvésük miatt nem sok biztosítékot nyújtottak. Az országgyűlés az alkotmány teljes helyreállítását követelte, a még mind bizakodó udvar az országgyűlést feloszlatta.

A háború tehát egész elkeseredettségében tovább folyt. A külföldi biztatásokba vetett hit veszteni kezdte Rákóczi soraiban lelkesítő erejét. Az 1708-iki hadjáratok folyamán Rákóczi Erdélyt elvesztette. Elvesztette aug. 1.-én Heiszler tábornokkal szemben a trencsényi csatát, hol 14 ágyuja, 50 zászlója maradt a csatateren. S a mi már a felbomlás előjele, Ocskai tábornok átszökött.

Rákóczi reménykedésében megcsalatra békére gondol. Patakra gyűlést hívott össze. Kereste a diplomácia támogatását. Békeponthozat szerkesztett, melyben Anglia és Hollandia garantirozása, Erdély fejedelmválasztási joga, az idegen katonaságnak az országból kivitele a vallásszabadság, az alkotmány helyreállítása mellett benne volt az általános amnesztia. Rákóczi a királynak felterjesztette. A közbejárók, kivéve Erdély fejedelemségi kérdését, az udvarnak elfogadásra ajánlották. S I. József 1709 márczius 3.-ára Pozsonyba országgyűlést hirdetett, melyre Rákóczi és Bercsényi is meghívót kaptak. A király mindenekelőtt feleletet adott a feloszlalt országgyűlés felterjesztésére. Válaszában az alkotmányos törvények megtartását ígérte, de hangsúlyozva, hogy sürgetős körülmények között egy, a rendek közül egybehívandó bizottság útján az adó kivetési igényét fentartja, valamint azt, hogy az osztrák és magyar pénzügy kezelése között az összhang fentartassék. Rákóczira és Bercsényire, mert a meghívást el nem fogadták, kimondották a fej- és vagyonesztést, a többi részesekre azon feltétel alatt, ha egy hónap alatt hűségébe vissza nem térnek.

A harcz azért folyt, Rákóczi mind hajlandóbb a békére, júliusban már oly pontozatokat állít fel, melyek között sem a kül-

hatalmak kezessége, sem az erdélyi fejedelemség nem foglaltatott. Az udvar azonban már nem akar békekötést, feltétlen hódolatot kívánt, maga részéről kegyelmet ígért.

Itt a veszély magaslatán most is segítségünkre jönnek az európai események. Az európai coalitio XIV. Lajost legyőzte, Franciaországot a felosztás veszélye fenyegeti; a muszka XII. Károly svéd királylyal a döntő csata előtt áll. Egy európai conflagratio s a politikai egyensúly felbomlása félelmétől indítatva, a diplomatia minden tüzet el kívánt oltani annyival inkább, mert Rákóczi már az orosznál tesz lépéseket.

Rákóczi az angol, holland, porosz udvar közbejárását keresi, hogy becsületes békét kössön, de fegyveres segílyre semmi kilátása. Az udvar hűségében maradt főurak, a nádor gr. Pálfi Miklós, Keresztély Ágost szász herczeg ez idő szerint esztergomi érsek, gr. Széchenyi Pál kalocsai érsek közbeléptek s mind a két résznél felköltötték és ápolták a kibékülés szükségességének érzetét.

Rákóczi már érzi, hogy a francia diplomatiabani túlságos bizalmának áldozata. Most a tisztességes béke gondolatával kibékült. Nagy Péter czár XII. Károly svéd királyt Bendernél decz. 14.-én megverte, a lengyel ezreddel hazánkba nyomult be, az felajánlta Rákóczinak szolgálatát. Károlyi hadtestét is magához vonta, 1710 januárius 22.-én Vadkertnél megtámadta a császáriakat, véres csatát vívtak, de már a szerencse elhagyta, a csatát elvesztette.

III. A szathmári béke.

Az alkotmány- és vallásszabadság biztosítása. Általános amnestia. Rákóczi és hívei elbujdosása.

Az utolsó csata is elveszett. A forradalmiak a várakba vették magukat. A túlerő ellenében azok is hullanak. A hét évi fegyverben létel, a pestis, az amnestia pihenésre intette a nemzetet. A harcz maga döntetlen maradt, egyik sem bírta a másikat meggyőzni arról, hogy le van győzelve.

Anglia s az akkor nagy tengeri hatalom Hollandia s velük Franciaország, határozottan kibékülést kívántak. Az udvar, sajátlag a harczot intéző katonai és papi uralom feladta a kegyelem meg-

adás elméletét. A király visszahívta fővezérét Heiszlert, helyébe gr. Pálffy Jánost nevezte, mi egyértelmű volt a biztos béke reményével.

A fegyver becsületét mind a két részről meg kellett menteni. A Dunántúl már Rákóczinak nincsen táborra, Erdélyben már csak a várak vannak a forradalmiak kezében. Pálffy a másik erőforrást, a bányavárosokat is megszállta. Rákóczinak már csak 12,000 embere van. Gróf Pálffy az erdélyi császári hadakat is Debreczenhez rendelte. A forradalmi sereg két tűz között áll.

Gróf Pálffy ura volt a helyzetnek, de neki is drága a magyar vér. Ágyu, kard helyett tollat ragadott. November 17.-éről a törhetlen Károlyi Sándornak levelet írt, felhívta, hogy vegye fel a békealku annyiszor elejtett fonalát. Magyar szólott magyarhoz, megértették egymást. E perctől kettőjük kezében van hosszas időre a haza sorsa. Károlyi december 19.-ről Rákóczi beleegyezésével oly választ adott, melyre gróf Pálffy az udvartól a békealkudozásokra felhatalmazást kérhetett, mit a király 1711 januárius 10.-ről megadott, mi kezében egyértelmű volt a charta biancával. I. József jóságos gondolkozása itt nyilatkozott meg.

Gróf Pálffy arra szólította fel Károlyit, jönnének össze, kísértsek meg szóval a kiegyezést. Rákóczi megtört lelke reményszálai utolsójához folyamodott, kifutott a lengyel határszélre, Skolába, megnézni, nem érkeznek Nagy Péter czártól a remélt segélysergek. Új csalódásától leveretve, Pálffival jan. 30.-án Vajában találkozót tartott. Epicus jelenete akkori szomorú napjainknak. Rákóczi febr. 3.-áról írt a harmadik nagy kiegyezőhöz, a királyhoz, kérte az erdélyi fejedelemség fennhagyását. Míg a válasz megérkezik, fegyverszünetet kötöttek. A válasz megjött, tagadó volt.

Bercsényi, kinek vére mindig legkevesebben lüktetett, a békekötésbe nem nyugodott bele. Rákóczi, talán hogy a béke pontjaira nyomást gyakoroljon, Lengyelországba készült, hogy utolsó filléreivel serget hozzon össze. Meghozta utolsó áldozatát hazájának. Fővezérségét februárius 20.-án Károlyi kezébe tette s azon reményben, hogy még visszatérhet, itt hagyta imádott hazáját. Ha vissza nem térhet, nem akarta a nagy katasztrófánál a meghajlott nemzetet képviselni. Megvált inkább váraitól, uradalmaitól, nagy nevű nemzetségének kimagasló állásától.

Károlyi maga személyére márczius 14.-én a hűségesküt Pálffy kezébe letette. Szerzte irt a vezéreknek, hogy a megtérésre csak három hét van adva s a Rákóczitól Husztra hirdetett összejövetel Szathmárra tette át. Összejönnek. Szomorú viszontlátás. A békepontok április 4.-én előttük feküdtek. Április 7.-én a pontokat elfogadták. S Károlyi követséget indított Rákóczihoz, mely megvigye, hogy a békébe személye, vagyona is bele van foglalva, felkérje, nyugodjék bele sorsába, vagy mentse fel hűségi esküjök alól. Rákóczi a százezer szabadsághős ellenértékének keveselte. Nem fogadta el. Április 18.-ról kifejezést adott visszatérhetése reményének. Vagy nem hisz a békepontoknak, vagy mi nagy egyéniségének szintén megfelel, mint örök tiltakozás, fenn akart maradni.

Váratlan esemény lépett közbe. A még ifjú király nem érhetette meg nagy elhatározásának nemes örömét, himlőbe esett, április 17.-én meghalt. Titokban tartották. De az intézőknek annál nagyobb érdekük volt kifejezésre juttatni a békét, nehogy az udvar gr. Pálffy felhatalmazását visszavonja. Siettek letárgyalni, szövegezni, április 29.-én készen voltak, a szathmári békét megkötötték, aláírták s május 1.-én Rákóczi még fennlevő serge a hűségesküt letette.

A szathmári béke a következő pontokat tartalmazza:

- Első pontja Rákóczinak kegyelmet ígér, ha azt elfogadja;
- a második Rákóczi kurucz-sergének minden kivétel nélkül, általános amnestiát ad;
- a harmadik biztosítja, hogy a vallásszabadság abban az állapotban fog maradni, a melyet a törvények megszabnak;
- a negyedik visszaadja a forradalom alatt elhalt kuruczok jószágát;
- az ötödik a kibujdosottaknak szabadságot ad a visszajövetelre;
- a hatodikban a hadi foglyok amnestiája mondatott ki;
- a hetedikben kikötetett, hogy ha valamelyik fél a békekötés után a másiknak kárt okoz, kárpótoltatik;
- a nyolczadik biztosítja a forradalmiakat, hogy az udvar a pontokat meg fogja erősíteni;
- a kilencedik és tizedik pont biztosítja Magyarország és Erdély alkotmányát, a következő szavakban: „Ő felsége szentül megtartja Magyarország és Erdély minden törvényes jogát s szabadságát;

fennhagyatik a teljes szabadság arra nézve, hogy a rendek a legközelebbi országgyűlésen nemcsak sérelmeiket előterjeszthessék, hanem előadhassák azokat is, a miket a nemzet jólétére s dicsőségére hasznosnak gondolnak s mindezt kérhessék ő felség kegyelmétől, hogy senki se kételkedhessék többé a felől, miszerint Ő felsége Magyarország és Erdély minden törvényének megtartása s a hivataloknak hazafiakra ruházása által egész világ előtt bizonyítani szándékozik, hogy Magyarország és Erdély iránt való atyai hajlama semmi kívánni valót sem hagy fenn.

Következik az udvar szentesítése, mi május 26.-áról megtörtént s a még kezükben levő Kassa, Munkács, Murány, Ecsed s más várak feladása. Mint az akkori naplók mondják, mit Rákóczi kívánt, a király mindenre reáhajolt.

A becsület és haza meg volt mentve. A nemzet, a tábor nem fegyvereztetett le. Nem volt fegyverletétel az újabb értelemben. Csak az ágyuk s a 149 dicsőségesen hordozott zászló átadása képezte a fegyverletétel szomorú jelenetét a majtényi síkon, hol a népmonda szerint azóta fű nem terem. 12,000 ember képviselte a trón hűségébe visszatérő tábor. Bercsényi huszárjai a francziákkal kimentek, franczia huszárokká lettek, együtt maradtak.

A szabadsághős, kitől itt fájó búcsut veszünk, mintegy ötven hívének, szomorú sorsának osztályrészesével, kik között gr. Bercsényi Miklós, gróf Forgách Simon, Mikes Kelemen, Vay s mások a száműzetés kenyerét választották. Szegényül mentek, pedig egyedül Rákóczi váraiban 3 milliót talált a forradalom. Előbb Francziországba mentek, XIV. Lajos halála után III. Achmed szultán, mint menekülteket fogadta, Rodostóban telepítette le, egy utczában, melynek ma is magyar utca a neve.

Mit tettek a hazáért, nemzetért, szabadságért, a boldogabb kor már alig érti. Csak érzi, hogy a Rákóczi névre a magyar szív megdobban, hogy az az érzés a magyar állameszméért való lelkesülés. S reánk hagyták a Rákóczi-nótát, a forradalom kétségbeejtő perceiben a hazafi fájdalom e zokogását: szabadságunk vélt hatyúdálát, azt a néhány hangot, melyből egy század mulva Bihari János alkotta a Rákóczi-indulót, a világ zene-irodalom e csodás szerzeményét.

A szükszavú szathmári békeokmány hármat biztosít: általá-

nos amnestiát, vallásszabadságot s az alkotmányt. Hogy mi minden volt benne, csak azon idők értették, melyek szemtanúi voltak annak, hogy a klerikális és katonai kormány a haza földjének, jogintézményeinek naponta egy-egy végvárát foglalták el a nemzet lába alól, mely életét, vagyonát hozta a haza oltárára, hogy másfélszázad óta rendszeresen űzött beolvasztási politikát feltartóztassa, lehetetlenné tegye. Rákóczi bevégezte azt a tiltakozást, mit Wesselényi meg sem kezdett, Thököly húsz éven át folytatott.

A szathmári béke visszaállította az alkotmányt, megállította az I. Leopold által bevezetett rombolást. Ha nem is mehetett vissza Mohácsig, visszavezetett a vestfali békéig. Felébresztette a nemzet önbizalmát, reményét a jövő iránt. Az udvart meggyőzhette, hogy a haza függetlensége kérdésében egy táborban találja a nemzet nagyját, kicsinyjét. Politikát változtatott. A kormány vezetését az egyháziak kezéből a világi elem kezébe tette át. Minket felszabadított az idegenek kormányzása alól, önkormányzási jogunkba visszahelyezett.

A nemzetet az Árpádok óta osztályokra szakgatták a kormányok, felekezetekre a vallások, rangfokozatokra a hierarchikus intézmények, török, osztrák, nemzeti politikai pártokra a mostoha idők. A forradalom összehozta. A nemzetegység együvé tartozása érzését mindenütt nagy háboruk tüze olvasztotta fel, olvasztotta egybe, ez az egyik, mit köszönhetünk a Rákóczi-forradalomnak, mit aristokraták vezettek felekezet, rangkülönbség nélkül.

A másik az, hogy a szathmári béke zárköve hosszas vallásos és politikai pártküzdelseinknek. Határköve egy bezáruló és egy megnyiló korszaknak. Bezárja azt a szerencsétlen korszakot, melyet az 1571-ben keletkezett szent liga Rudolf és II. Ferdinánd s végre I. Leopold által képviseltetett, egyfelől az eretnekeknek nézett, másfelől az egyházi és világi absolutismus, hogy ne mondjuk, despotismus igáját visszautasító magyar nemzet ellen.

MÁSODIK ALKORSZAK.

További küzdelmeink

Ausztriába kebleztetésünk ellen az úgynevezett felvilágosult absolutizmus korában.

ELSŐ FEJEZET.

III. Károly, Mária Therézia, II. József kora.

(1711—1790.)

I. A felvilágosodott absolutizmus s a francia forradalom előzményei.

Az absolutizmus spanyol fajtája Európával szemben a west-fáli, velünk szemben most a szathmári békével lezárult. Francia fajtája foglalta el helyét, mit XIV. Lajos formulázott s felvilágosult absolutizmusnak keresztelték. A császári absolutizmus bukása utat nyit Francia-, Porosz- és Oroszországnak a hatalomban való megosztzkodásra s az alkotmányos Lengyelország felosztására, mitől minket, mint a kontinens másik alkotmányos nemzetét, a francia forradalom ment meg.

Minek jegyébe lépünk, a felvilágosult absolutizmus. Franciaországból árad szét, hol a feudális urakat már IV. Fülöp (1285—1314) meggyengítette, a pénzverés és törvényhozás jogát az állam kezébe vette. A törvényhozás asztalához nemcsak a főpapságot és főnemességet, hanem a városokat is meghívta. A főpapságra adót vetett. Alapította 1302-ben a nemzetgyűlést. A feudalizmus megteremtését XI. Lajos (1461—83.) befejezte.

Az absolutizmus ezen új formáját Richelieu és Mazarin vezetik be, XIV. Lajos († 1715.) fejtette ki és pedig oly eredménnyel, hogy az absolutizmus bizonyos szeretetreméltóságban tűnt fel. Szerinte az absolutizmus fogalma: egy állam, egy vallás, a király

mindenható fejedelem, az országnak ura, felelősséggel a kormány csak az uralkodónak tartozik, az ország jövedelme, az uratlan föld felett szabadon rendelkezik. S ezen fogalmakat XIV. Lajos oly lekötelezőleg érvényesítette, hogy a nemzet az ország pénzügyének megromlását s szabadságának feláldozását csekély árnak tekintette Franciaország elért dicsőségeért. A Fronde leveretése óta a megalázott világi és egyházi nagyok az udvar köré csoportosultak, a fejedelemmel a népjog ellen kezet fogtak. A jelmondatot: *L'état c' est moi*, méltán adják ajkára, míg nyílt jelszava: mindent a népért. A nemességet csakugyan visszaszorította, a nem nemeseket méltóságokhoz juttatta. A siker előtt még az irodalom is meghajolt. Az írói nagyság mérvfoka az éreztetett királyi kegy nagysága. Csakis az encyclopaedisták merészségének sikerült a láncokat megszorítani. Csakhogy rendszere nagy egyéniségét feltételezte. Következőjének, XV. Lajosnak Anglia ellenében a rendszer maga Canadát, Lujziánát s a gyarmatokat nem bírja megtartani.

A XIV. Lajos által diadalra juttatott absolutismus a XVIII. században tetőpontjára ért. E századot XIV. Lajos, I. Frigyes és Nagy Fridrik, Nagy Péter és Katalin czárnő, Mária Theresia és II. József szemképráztató absolutismusa tölti be. Az absolutismus mint világboldogító eszme köszöntetett, alapján egy államrendszer szerveztetett, mely örök léteket ígér magának. Mint mérsékelt absolutismus, mint átmenet, még tarthatott volna némi igényt méltatására már azért is, hogy Olaszország méregkeverését, Velence ólomkamráit, Spanyolország inquisitióját rendszeréből kizárta. De még sem oly humanus, hogy Montesquieu az a megjegyzése, hogy az abszolút uralkodók, mint a vadak, gyümölcszeiért a fát magát vágják ki, eszünkbe ne juttassa.

Az a század a Habsburg-ház spanyolága kihalásával, Spanyolország lehanyatlásával, Franciaország előtérbe nyomulásával indul be. Az eddig másodrangú szerepet játszó Oroszország a nagyhatalmak sorába emelkedik. Romanow Mihály, az új Oroszország megalapítója 1618-ban lépett trónjára; s most Nagy Péter követi oly szellemben, hogy éppen egy század mulva, 1718-ban, mert államellenes bünt követett el, saját fiát lefejezteti. A svédek felett diadalt arat; az ázsiai szellemű Moszkva helyébe alapítja a

modern Szent-Pétervárt. A főpapi méltóságot a csárookra ruházza, mint a szláv elem protektora lép fel. S IV. Henrik politikai végrendelete helyébe, mely az utolsó századokat dominálta, egy más igényelt végrendeletet hagy hátra, mely Európát napjainkig nyugtalanítja, következő irányelveivel: Az oroszoknak külsőleg európai művelődést kell adni s e célból a külföldről alkalmas tudományos erőket kell az országba vonni. A nemzet folytonos háborúk által foglalkozásban tartandó s erősítendő. Növelni kell az egyenetlenséget Lengyel- és Németország között. Törekedni kell elsősorban a keleti és Fekete tenger, azután a Konstantinápoly, Persia és India fölötti uralomra; Dánia és Brandenburg a svédek, Ausztria Törökország ellen ingerlendő, e mellett Ausztriát látszólag pártolni, alattomban pedig (különösen Németországban) neki ellenségeket kell szerezni. Angliának barátságát ki kell nyerni, hogy segítségével a balti és Fekete tenger fölötti uralom biztosíttassék. A magyar-, lengyel- és törökországi hitsorsosok rokonszenve megszerzendő, hogy támogatásuknak ürügyét ezen országok leigázására lehessen használni. A francia- és németországi udvarok egymás ellen ingerlendők, míg elkeseredett harczban eléggé ki nem merülnek, akkor aztán keljen fel Oroszország s hódítsa meg Európát szárazon és vizen.

Az eddig még jelentéktelenebb Poroszország szintén nagyhatalmi tényezővé emelkedik. Kétszáz év előtt a német lovagrend nagymestere, Brandenburgi Albert, Luther tanácsára megnősül, alapítja Poroszországot. Mint német választó fejedelem már I. Lipót idejében XIV. Lajossal szövetkezik, Nagy Frigyes már Ausztria felosztására tör. S ha nem is hagy hátra politikai végrendeletfélét, a németek büszkék lesznek egyéni nagyságára, mint a german szellem megtestesülésére. A német törzs aspiratióit, a german törzs egyesülése, a nagy német birodalom újrafelállítása eszméjét felkölti.

Ott van a háttérben a szerencsétlen Lengyelország, melynek alkotmánya az 1573.-iki confoederatio, lengyel republika, mi szálka az absolut uralkodók szemében. Az anarchiát köztük folyton szítják. A királyi méltóság csak fényes puszta név. A faji rokonság daczára a valláskülönbőség pártokra szakasztja. A katolikusok a protestánsokat és görögkeletieket üldözik. — A protestánsoknak 1717-től már templomot sem szabad építeni; 1724-ben ellenük a

thorni vérfürdővel lépnek fel; 1733-ban kizárják a hivatalokból; 1764-ben megvonják tőlük a vagyonszerzési jogot. S már más évben az orosz sereg, mint a görögkeletiek protektora, megjelenik. A rend helyreállítására minden párt idegen hatalomra támaszkodik. A nép leigázva. Az országgyűléseket a minden követet megillető liberum veto lehetetlenné teszi. Az anarchia folytonos. Megmentőket keresnek, megsemmisítik hazájukat.

Két századon át Európa egyensúlya mérlegét a Habsburg-ház tartotta kezében. A XVII. századot a Habsburg- és Bourbon-ház harcza tölti be, de még mind a Habsburgok előnyére. Azonban éppen e század hajnalán, 1700-ban a Habsburg-ház spanyol ága kihalt, az osztrák ág kihalófélben. A spanyol örökösödési háborút az osztrák örökösödési háború fogja követni. A spanyol örökösödési háború 1713-ban azzal fog végződni, hogy a spanyol trónra a Bourbonok jönnek. A vezérszerep Európa felett Franciaországra esik át.

A hatalmi alakulások új rendje áll elő. Fennmaradásunk új tényezőktől tétetik függővé. Ausztria, a hosszasan oly óriási hatalom fennállása szintén kérdésessé tétetik; egymásra leszünk utalva. A török hatalma meg van törve, mi hazánkból még kezén van, csak idők kérdése. De nyomul már előtérbe Poroszország. Az orosz hegemoniája a szláv fajok felett, a jelszó Krimin át Konstantinápolyba már proklamálva van. Ausztria mind a két emelkedő hatalomnak útjában van. S a mi sorsunk hozzá van fűzve. Szenccsétlen politikája, mely sem nem tanul, sem nem felejt, nem akarja megérteni a nagy Eugenius herceg jósszavát, hogy Ausztria sulypontja ez időtől Buda.

III. Károly király.

(1711 április 17—1740 október 20.)

I. Az újabbkori Magyarország első napjai. Hazánk s az uralkodóház közeledése.

Két századon át az első év, melyet piros betűvel jegyezhetnének krónikáink. Az 1711 zárköve egy szomorú korszaknak, mely 1526-ban kezdődött. Egy év, melyben kétszázados viaskodás után

a kifáradt nemzet és dynastia a kibekülni akarás igaz szándékával találkozik szemben. Két századon állunk egymással szemközt fegyverben, egyik sem bírta a másikat legyőzni, most, a mikor mind a két fél ki van merülve, mind a két felet egyszerre lepte meg a gondolat, hogy mind a kettő egymásra van utalva. Ezért nevezetes történetünkben az 1711-ik év.

Hazánk megszűnt állandó csatatér, örökös romboló belmozgalmak színtere lenni.

Most, a midőn a nemzet kardját hüvelyébe dughatta s szét-nézhetett az országon, alig ismert a Mohács előtti nemzetre, az egykor fényes magyar hazára. Két századon át özönlött reánk keletről, nyugatról az emberár, de nem alkotni, hanem vért ontani, harcolni, hazánkat pusztító harctérre változtatni. Mértföldökön keresztül csak egy-egy torony romja jelöli, mintannyi sírkő, hogy e tájon egykor virágzó község állott; hegyormainkról a büszke várak eltűntek, romokban hevernek. A népet levágták, vagy rab-szíjra fűzte a török; a földesurak a hegyek közé, a felvidékekre, vagy Erdélybe, végvárakba menekültek, katonai szolgálatot folytattak. Négy millióra apadt a népesség.

A Temesvidék egy mocsár, az Alföld, a várak környéke legelő. A táborozások vonalain az igavonó marhát felemésztette a tábor; a munkás kipusztult, a munkáskéz mindenfelé hiányzik. A barázdák, határok eltűntek. A birtokviszonyok össze vannak bonyolulva. A hazafiasabb családok a hosszas csaták s bujdosás alatt elszegényedtek, elvérzettek, kipusztultak. Kik visszatértek, keresik birtokaikat, de vagy idegen ült belé, vagy reá tette kezét a katonaság és a kincstár. Kik a törököt kiverni segítettek, hódít-mánynak nézik az országot, jutalmul uradalmakat várnak.

Az egykori jogrendnek csak körvonalai maradtak. A köz- és magánjogi viszonyok rétegei egymáson hevernek. A megyék egy része határait csak a földabrosz mutatja. A honfoglalás és honalapítás másodszeri munkája várt a magyarra, mely igazán jogosítva volt elmondani, hogy megfogyva bár, de törve nem, élt akkor a hazán.

A nemzet megfogyott, a Zápolyák, Báthoriak, Rákócziak s más nagy családok óriási vagyona a haza oltárán szétmállott. De megtartották az utókornak a hazát. Fentartották a nemzet lelke-

sedését, férfias bátorságát, haza- és szabadságszeretetét, fennállásunk, fennmaradásunk alapfeltételét. Örökül hagyták a magyar névre büszkén gondolás érzését, mely a most következő másfél-századon át mintegy kiapadhatatlan erőforrás fog összetartani. Egy érzést hagytak reánk, melyet ha a cseh és lengyel kellően ápolt volna, most nem síratnák multjokat. Vérünk omlása megtermékenyítette nemzetünk lelkét. A nagy politikai iskola kétszáz év alatt természetből örökölt politikai bölcsességünket arra a magaslatra emelte, hogy a következő nehéz idők mélyébe láthattunk.

Az el- és kipusztulás szélén álltunk: de a dynasztia se jött ki e küzdelemből nagyobb szerencsével. A két század előtt oly mesés szerencséjű Habsburg-ház, mely elmondhatta, hogy a nap birodalmában soha se megy le: e büszke kifejezést többé nem hangoztathatja. A Habsburg-ház Mohács előtt öt évvel jutott Spanyolország trónjára. Az absolut és klerikalis kormányrendszer a spanyol népet kétszáz év alatt férfiasságából, erőforrásaiból kivetkeltette. A közszellem a Don Quisottok képére fejlett. Civilisatióink két legszerencsetlenebb gondolata: a rangfokozatosság és inquisitio az egyén és társadalom kedélyvilágában itt végzett legnagyobb pusztításokat. Amerika hiába ontotta aranyait, a közgazdaság egyre hanyatlott. Mikor aztán 1700-ban a Habsburg-ház spanyolága fiágban kihalt, az örökösödési háborúhoz az erőforrások hiányzottak. A Habsburgok osztrák ága szintén e politika csapásán haladott. S e mellett szövetségesek nélkül látták magukat.

A velünk szemben oly hatalmas I. Lipót, a spanyolág kihalása után még azon hitben él, hogy két fia, József és Károly között megosztani, hatalmában áll, rendelkezik, hogy kihalásuk esetére egyik a másikat örökölje, s fiág nem léteben leányaik következzenek. Kiütött az örökösödési háború, József az osztrák trónon elhalt; másik fia Károly Spanyolországban van.

Kezetét vette a Habsburg-ház válságos helyzete. A ház fiága már csak Károlyban él. Számban a leányág is leszállt: csakis I. Leopold három, I. József két leánya képviseli. Károly 26 éves, nős, de még gyermektelen. Tíz év alatt 3 Habsburg követte őseit, s csak egy maradt fenn. Mohács óta Ausztria a meghódítani akarás ingerével, a nemzet a meghódolni nem akarás érzelmével áll egymással szemben, most a helyzet sulya érzetében, a nemzet és a dynasztia a közeledés szükségérzetének adott helyet.

II.) III. Károly király megkoronáztatása. Az 1712— 15.-iki országgyűlés.

Károly a mint atyja halála hírére vette, nejét hátrahagyva, Spanyolországból hazaindult. Decz. 22.-én Frankfurtban magát császárrá választotta, mint VI. Károly császárt megkoronáztatta; s azzal 1712 elején Bécsbe érkezett. Az örökösödési háború lezajlott; az angol és francia udvar az európai sulyegyen érdekében Károlyt a spanyol trónról lemondásra kényszerítette: megkötötték 1713 márcz. 14.-én az utrechti békét, a spanyol trónt XIV. Lajos unokája, V. Fülöp foglalta el. Spanyolország a Habsburg-ház részére örökre elveszett, a hátramaradt királyné hazajött. Beleenyugodott V. Károly világbirodalma felbontásába. XIV. Lajossal 1714 márcz. 6.-án megkötötte a rastadti békét, de még azzal a fényes eredménnyel, hogy a spanyol örökségből Németalföld, Nápoly, Szicília, Mayland, Szardinia Ausztria részére szakadt. Sergeit visszavonta, s azzal a Habsburg-ház büszke lobogója a spanyol királyi lak homlokzatáról örökre letűnt.

Károly, ki a kiűzetés keserű érzelmével érkezett, itthon csak romjait találta a hatalomnak, melyet távozásakor itt hagyott volt. Anyja 1705-ben, testvére 1711 ápr. 17.-én meghalt, egymaga áll még a házból. A világbirodalom jobb része elveszett; a Rákóczi-forradalom az osztrák hatalom megalázásával végződött. Anyja Eleonora Magdolna, kire testvére elhaltával a kormányzás hatalmát ruházta volt, a szathmári békét május 26.-án elfogadta, megerősítette. Bevégzett tényekkel állott szemben.

Azóta reászállt a császári korona, hatalmas serge Spanyolországban felszabadult; kik eddig az osztrák politikát vezették, a klerus és katonaság kedvet érezne annak kihasználására, hogy a szathmári béke még bezikkelyezve nincs, de a török Magyarország déli vidékét megszállva tartja, Rákóczi és az emigratio még mind fenyegetően áll határainkon. Károly király elég lelki-erővel birt határozni. A mint Bécsbe érkezett ápr. 3.-ára országgyűlést hirdetett, hogy magát megkoronáztassa, az elszakadni akart Magyarországot törvényes uralkodójául ismertessék el.

A nemzet nem kevesebb reményekkel nézett az országgyűlés

elébe, sietni kívánt a koronázással, hogy a szathmári békét törvénybe iktathassa. Nem kevesebbet várt ettől az országgyűléstől, mint azt, hogy az ország, melynek alkotmányát Leopold megsemmisültnek, a katonai párt eljátszadottnak tekintette, visszatérhet önállóságába, alkotmányos jogaiba, helyreállíthatják az országgyűlések tartása, a nádor-választás rendjét, véget vethetnek az abszolút, a katonai és klerikalis kormányrendszernek s miben mindez központosult, a kormány-gyeplőt az egyháziak kezéből a világiak kezébe tétethetik át, szóval a kormányzást sekularizálhatják. S mint első lépést, a koronát, hová vitték volt, Bécsből a haza földjére visszaszállíthatják.

A nemzet a Rákóczi-forradalom sikerei hangulatában állt. Gátot vetni a beolvasztási törekvéseknek, e gondolattal készültek az országgyűlésre. Az udvar engedve a közhangulatnak, a koronát, az egyetlen ősi koronát, mely Európában fennmaradt, alkotmányosságunk jelképét kiadta, április közepén ünnepélyesen hazahozták, Pozsonyban helyezték el. A király elődei, mint császárok szoktak volt országgyűléseinkre megjeleni. Károly magyar díszben, mint magyar király jelent meg. Az 1687.-ki országgyűlés a fiágbani öröklés rendjét megalapította, de a koronázást, hitlevélkiadást, a király eskü letételéhez kötötte. Ez alkalomból ismételten kimondták, hogy a hitlevél s az eskü a koronázás elmaradhatatlan járuléka. III. Károly kiadta hitlevelét, benne az ország épségben tartása, az alkotmányosság elismerése mellett kifejezésre juttatta a nemzet királyválasztási jogának a Habsburg-ház kihalása esetére való fennmaradását: megígérte, hogy a koronát az országban tartja. Ugy koronázták meg 1712 május 20.-án. Beállította alkotmányos kormányát, nádora herceg Esterházi Pál, országbíró Koháry István, cancellár gróf Ilyésházi.

A további intézkedések menetét egyfelől a nemzet neheztette az által, hogy a szathmári béke becikkelyezését kívánta, másfelől az udvar a leányág következési jogának elismerése iránt tapogatózott. S mind az udvar, mind a hűségben maradottak érdeke megegyezett abban, hogy a forradalmiak jószágainak kérdése időt kíván, mert az amnestia visszaigérte ugyan, de nagy részük már el volt adományozva. A nélkül, hogy a Rákóczival elbujdosottakra a jószágvesztést ki ne mondják, e kérdést meg-

oldani nem lehetett. Pestis ütött ki, az országgyűlés szeptember 28.-án bezáratott.

III. Károly tovább haladott az alkotmányosság útján, 1714 szeptember 8.-ra az országgyűlést összehívta. A királynét október 18.-án megkoronáztatta. A meghalt herceg Esterházi Pál helyébe, gróf Pálffy Miklós nádorrá választatott. Egy fényes országgyűlés, melynek melegét Eugenius herceg, hazánk barátjának jelenléte is emelte.

Az országgyűlés most már a törvényalkotás terére lépett. Hogy mindjárt s legmélyebben bevágó intézkedést említsük: felállították az állandó katonaságot, állandó adót szavaztak.

Az idők nagyot változtak. A középkor nemzeti hadsereget használt, az absolutizmus már zsoldosokkal harczoltat, kiket az ezredek vesznek fel bizonyos időre, ők fizetik és bocsátják el. De már a XVI. században az államok állandó hadsereget állítottak, XIV. Lajos ennek köszönhetette sikereit. Mi még mind a nemzeti hadsereg, a nemesség katonáskodása rendszerén állunk.

III. Károly velünk szemben is felvetette az újabb idők e közvéleményét, mely az államok hatalmát a hadseregek létszáma szerint mérlegelte s az 1715. VIII. t.-cz. elkövette azt a végzetes hibát, hogy kimondotta, miszerint legyen állandó hadsereg hazafiakból vagy külföldiekből s minthogy az állandó hadsereg tartására adó kívántatik, ennek megajánlása az országgyűlés joga lesz. De az államfenség e legfőbb attribútuma körül nem gondoskodott garantiákról, nem arról, hogy a védekezési jogot nem az osztrák, hanem a magyar kormánynak, a magyar királynak adja kezébe. Még csak a szolgálati idő, vagy az újonczok száma feletti határozási jogot sem mentette meg az országgyűlésnek.

A törvény szelleme magyar ezredeket állított, német vezényltre nem is gondolhatott. III. Károly alatt egy gyalog és kilencz huszárezred állt elő magyar tisztekkel, magyar vezényszóval. S épült, mint központ, Pesten a Károly-kaszárnya.

Az állandó hadsereg állandó adózást vonván maga után, az 1722-iki országgyűlés 2 millió 400,000 forintot szavazott meg, mi később 2½ millióra emeltetett. Mit a nem nemesek fizettek.

A nemesi felkelés alkalmazása a nádor vezérlete alatt továbbra is fentartott.

Az 1715. XXX. t.-cz. a két század óta pusztító vallásos sur-
lódásoknak is véget vetett annyiban, hogy az országgyűlések napi-
rendjéről levette s az intézkedést a koronára bízta. Mi a protes-
tánsok kárára fog kiütni. Sőt tovább a jezsuiták képviseltetését
két taggal megengedte s a folyvást hazafi szellemben maradt
kegyesrendi szerzetet a nevelés céljaira az országba bebocsátotta,
de megkívánták, hogy Magyarországon önálló szervezetet léte-
sítsen, mi 1721-ben bekövetkezett. A magyar katolikus papság
maig is érvényben levő öltözetét ez időtől (1712) keltezik.

A hatalom két támasza, a katonaság és klerus ki volt elé-
gítve, sérelmeink következtek volna. Károly nem követte elődeit,
kik az ország belügyi kérdéseit egyszerűen a következő ország-
gyűlésre halasztották. A reformok szükségérzete már a nemzetenél
is felkölt. Bizottmányokat neveztek ki, melyek közigazgatási, tör-
vénykezési és socialis reformkérdések körül javaslatokat dolgozott
ki. Addig is, mint irányelvet, törvénybe iktatták, hogy a magyar
cancellária ne függjön semmi más udvari dicasteriumtól s mint
ugyanazon uralkodó, önálló dicasteriuma érintkezzék a többivel.
Hogy az idegenek betódulásának véget vessenek, a XXIII. törvény-
czikkben megtiltották, hogy ingatlan javakat szerezhessenek. Meg-
kezdődött a budai várpalota újraépítése.

Ennyi közeledésre is a lelki nagyság bizonyos foka kíván-
tatott attól, ki a Habsburg-ház fénykorában nevededett s ki a
spanyol udvar fényes és feszes udvari szertartásai közt a legma-
gasabbra fejlett kémrendszer hazájában kezdte uralkodói pályáját.
De a dynastia jövőjének biztosítása közeledésre utalta.

III. Temesvár visszafoglalása. A passaroviczi béke. Az 1722-iki országgyűlés s a pragmatica sanctio.

A magyar viszonyok rendezése mellett III. Károly minden
gondját a trónutódlás rendezésére fordította. Mi iránt nálunk egy-
előre nem birt hangulatot kelteni. Különben is az ország déli része
még mind a török kezében. A nálunk nélkül kötött karloviczi
béke a kedélyeket nyugtalanítja, revisiója mind kívánatosabb. A
török sem szívesen látta III. Károly uralkodásának megszilárdulását.

III. Károly Velenczével 1716 április 13.-án véd- és dacszöveget kötött. A porta csatatérül Magyarországot választotta. Nagyvezére 200,000 emberrel megjelent. Eugenius azonban Péterváradnál aug. 5.-én tönkrement. Következése lett, hogy Páncsovát, Orsovát a törökök feladták. Eugenius erre Temesvár felszabadítását tűzte ki célul. Gróf Pálfi s a württembergi herczeggel körülfárta volt, pétervárad győzelme után aug. 25.-én maga is oda érkezett, másfélhónapi ostrom után Musztafa basa kitűzte a fehér lobogót, feltételek mellett okt. 16.-án Temesvárt feladta s ez által az egész Bánság felszabadult.

Most már a vívmány biztosításának kellett következni és pedig Belgrád visszahódítása által. Eugenius 1717 tavaszán újra megjelent, de megjött a 200,000 főből álló mentő hadsereg is. A harc szerencséje heteken át állott kockán. Végre is Eugenius felé hajolt, Belgrád, Magyarország kulcsa aug. 16.-án kezünkbe esett.

A török végsőt akart kísérteni, Rákóczit s a bujdosókat Franciaországból magához hívatta, fejedelmi pompával fogadta, de a hatalmak közbevetették magukat, 1718 július 21.-én Szerbia területén aláíratott a passaroviczi béke, a haza területe biztosítva lett. Oláhországnak az Olttól nyugatra eső részét, Szerbia és Bosznia egy részét elvesztette, III. Károly kezébe juttatta. Rákócziek Rodostóba bellebbeztettek. Hazánk területe itt szabadult fel végkép a török hódoltság kötelékéből.

A török háború folyama alatt 1717-ben született Mária Theresia. III. Károly minden tevékenységét oda irányozta, hogy a trónöröklést a leányágra is kiterjesztesse, országai együvértartozandóságát biztosítsa, a *pragmatica sanctio*t benn és künn elfogadtassa.

A *pragmatica sanctio* alkotása I. Leopold gondolata, ki 1703 szept. 12.-én szövegezte. III. Károly 1713 ápr. 19.-ről titkos tanácsosai által egy módosított szövegezést fogadtatott el s ezt később, 1720—22-ben az osztrák törvényekben azok részére mint abszolút intézkedést, osztrák *pragmatica sanctio*t kihirdették.

Magyarországgal III. Károly már az 1712.-ki koronázó országgyűlésén megállapodásra kívánt volna jutni. A rendek tárgyalták s jul. 7.-ről feltételeiket 13 pontban határozati alakba öntötték. Többek közt kívánták: a visszafoglalandó részeknek az országhoz

csatoltatását, a magyar ügyeknek magyarok által való kezeltetését, a hivatalok kizárólag magyarok által való betölttetését; kívánták, hogy a béke magyarok hozzájárulásával köttessék; a katonaság adassék az ország rendelkezése alá; az alkotmány biztosítsák, a sérelmek orvosoltassanak, s az örökös tartományokkal csakis personal unio létesítsék. Szóval kifejezésre kívánták juttatni az ország állami souverainitását, függetlenségét. A tárgyalás tehát függőben hagyatott.

A hangulat az 1715-iki országgyűlésen sem volt kedvezőbb. Megalkottattak a reformbizottságok, ezek tárgyalásához egy udvari tanácsos küldetett le, sajátlag hogy az ügynek szavazatokat szeressen. Eugenius herczeg szerencsés hadjárata, személyes befolyása is nagyban befolyt. A király sürgette a protestánsok sérelmei orvoslását. Az új nádor gr. Pálfi Miklós, gr. Ilyésházi cancellár, gr. Károlyi Sándor s más előkelők megnyerettek. Szluha Ferencz nádori ítélőmester, kezdetben legnagyobb ellenzője megyéről megyére járt, ékesszólásával a köznemességnél népszerűsítette az eszmét. Az ígéretek megtették hatásukat. Végül egy hangulat teremtett, mely oda ment ki, hogy maguk a megyék, az országgyűlés kérjék a *pragmatica sanctio* előterjesztését. A király 1722. június 20.-ra Pozsonyba az országgyűlést kihirdette.

A török felett nyert győzelem, hazánk területéről lett kinyomatása, a *passaroviczi béke*, mely III. Károlyt Oláhország, Szerbia és Bosznia egy része urává tette, egy hangulatot keltett, mely azon reményeknek adta át magát, hogy a Balkán félsziget felszabadul, Magyarország történelmi jogai alapján a birodalom dél felé kiterjedést nyer, s hazánk lesz központja. Hogy Oláhországgal összeköttetést tartsunk, a Kárpátokat átszelő Olt jobb partján remek út építtetett. A budai királyi várak újraépítése kilátásba helyeztetett, valamint az, hogy a király Budán fog székelni. Kiket a birodalomalkotás vágyai elfogtak, azokra a *pragmatica sanctio*ban foglalt közös védelemre szövetkezés eszméje csábítólag hatott. De másfelől a spanyol örökösödési háború ötletéből, a nálunk is bekövetkezhető örökösödési háború előérzete is puhította a kedélyeket. Különben is Erdély 1722-ben már elfogadta.

A kérdés éveken át vita és előkészítés tárgya. Mikor jun. 30.-án tárgyalás alá jött, már kész szöveg feküdt a ház asztalán,

mely az osztrák pragmatika sanctiótól különbözött, különösen abban, hogy az osztrák az utolsó ivadéknak végrendelkezési jogot hagy fenn, míg a magyar kihalás esetére a királyválasztás jogát fentartotta; másik különbség, hogy a *pragmatica sanctio* szót a magyar nem említi. Mind a két tábla elfogadta vita nélkül. Megalkottatott az 1715. I., II., III. t.-cz., benne a leányág öröklési joga elfogadtatott, az ország viszonya az örökös tartományokkal szemben szabályoztatott. A határozatot megvinni, s a királyt a megjelenésre felkérni, egy 62 tagból álló küldöttség jelettetett ki, mely 32 hatos fogaton hajtatott Bécsbe, hol az udvar jul. 3.-án kegyesen fogadta, s III. Károly jul. 7.-én Pozsonyban megjelent.

A *pragmatica sanctio*, mely kezdetben családi szerződés, velünk szemben kétoldalú szerződéssé vált. Benne kimondatott, hogy mind az örökös tartományokban, mind Magyarországon az első szülöttség sora tartassék meg s ennél fogva mind ott, mind itt az az uralkodóház ugyanazon tagját illesse a trón: kifejezést adnak benne annak, hogy a fejedelem gyermekei közt a tartományt fel ne oszthassa. De világosan ki lett részünkre kötve (II. cz. 9. §.), hogy biztosítatik a nemzet, mikép a fejedelem Magyarországon soha máskép országolni nem fog, mint az országnak alkotott és jövendőben hozandó törvényei szerint. Kikötetett, hogy a király az ország jogait, szabadságát, törvényeit köteles leendő mindenkor megtartani, uralkodásra léptekor magát megkoronáztatni, királyi hitlevelet kiadni s a koronázási hitet letenni. A *pragmatica sanctio* Magyarország önállóságát, függetlenségét világosan fentartotta; s míg benne egyrésről őseink lemondtak a jogról, hogy a Habsburg-ház férfiágának kihaltával szabadon választhassák királyukat: másrésről III. Károly az ország önállóságának, függetlenségének, jogainak, szabadságának, törvényeinek fentartását ígérte s a női ág kihaltával a király választás jogának a nemzetre visszazállását elismerte.

III. Károly, mint a Habsburg-ház utolsó sarja, előre belátta a vihart, mely a leányág trónralépéséből következni fog. A mint a *pragmatica sanctio* az osztrák tartományokban a magyar korona területén át volt víve, minden erőt megfeszített, hogy az európai udvarokkal is elismertesse. Az alkudozások folytak, de alig volt udvar, mely ebből magának hasznot, illetőleg bizonyos területet

ne kívánt volna. Mígnem 1730-ban Anglia és Hollandia, 1732-ben a német rendek, Dánia, Poroszország és Lengyelország s így a Bourbonokon kívül Európa minden hatalma elismerte. De egy része nem fog reá emlékezni.

IV. A personal unio alapján való belügyi szervezkedés.

A Rákóczi forradalomra következett nemzedéknél a magyar észjárásból gyakran kevesebbet látunk a kelleténél. Feladatuk Magyarország politikáját a Habsburg-ház és osztrák birodalom akkori politikájával összhangzásba hozni, az uralkodóház további uralkodását, a birodalom egységben maradását megmenteni: de azon az alapon, hogy Magyarország önállósága, függetlensége, alkotmányos élete épségben maradjon. A feladat megoldását nehezítette az, hogy Austria soha sem képezett egységes államot, örökölt tartományok csoportosítása volt; az uralkodóház pedig abszolút uralkodás nélkül nem bírta képzelni hatalmát.

E célra a midőn király választási jogunkat egy időre nőág élettartamára felfüggesztettük, oly jogot adtunk fel, mely Lengyelországban nem hozott áldást. De a midőn a sorkatonaságot és adót a nélkül szavazták meg, hogy a had- és pénzügyre kellő befolyást biztosítottak volna; a personal unióba léptek a nélkül, hogy a védelmi szövetséget formulázták volna, ezen nemzedék észjárása, bölcsesége, bátorsága előtt nem jön, hogy leboruljunk. Hazafiságukat csak az mentheti, ha abban a hitben éltek, hogy Eugenius herczeg politikájának megvalósítása be fog következni, mely szerint a súlypont Magyarországra helyezése kezdetét vette.

Az 1714/5-iki, az 1722/3-iki országgyűlés még mind a hazafi álmok csapásán halad: mikor ébredezni kezdenek, már az ország függetlenségének atributei törvényhozásilag kétesekké vannak téve.

Az ország területét a passaroviczi 1718.-ki béke a török alól felmentette, de a déli részek nem lettek visszakapcsolva, még nincs eldöntve, hogy Ausztriát, vagy Magyarországot illeti. 1719 márczius 18.-áról Fiume és Trieszt szabad kikötőnek nyilvánítottat,

de a nélkül, hogy Fiuméhoz való jogunk biztosított volna. Kezdetét vette a tengeri kereskedés viszonyai rendezése, de abszolút úton, osztrák érdekek szempontjából.

Az adó eddig a megyékre volt vetve, mely azt kapuk száma szerint rötta ki, a nemzet minden összetartás nélkül kitért, az 1715.-ki országgyűlés végzése alapján, adózási célból a polgárság és jobbágysággal szemben népszámlálás hajtatott végre, adatai fennmaradtak. 1723 április 10.-ről generalis nobilium investigatio czímmel rendelet kelt, a birtokos nemességet is megyénként összeírták. Kedvezményképp, a nemesség részére a hitbizományok állíthatási joga a nemes családokra is kiterjesztett.

Az 1722/3.-ki országgyűlés a sorkatonaság és állandó adózás behozatalával szemben garantiákat kívánt felállítani. Az előbbi országgyűlésen kiküldött bizottságok munkálatain haladott.

Azon reményben, hogy teljesedésbe fog menni, a VIII. t.-cikkben törvénybe iktatta, hogy a király és utódai, ha az európai viszonyok megengedik, Magyarországon fognak székelni.

Addig is a nádorság, mint királyi helytartóság régi fényébe helyeztetett, még az a joga is, hogy 32 telek számig adományozásokat teljesíthet, megállapított.

A nádor mellé az 1733: 98., 101., 102. t.-cikk magyar királyi helytartó-tanácsot szervezett, azonban az alkotmányosság minden kelléke nélkül. Míg Erdélyben a tanácsurakat az országgyűlés kandidálta, a törvény szerint a tanács 22 tagját a király nevezi az ország főurai és nemesei közül. Elnöke a nádor. A királylyal közvetlen érintkezik. Nélkülözi a felelősség elvét s csakis a politikai kormányzás osztatott hatáskörébe.

A törvény az udvari cancelláriát, a helytartó-tanács cancelláriájának igazgatóját s a két titkárt a király a helytartó-tanács tagjai közül nevezi ki.

A megyék szintén szerveztettek. Az LVI. és LVII. t.-cikk elrendelte, hogy a főispán állandóan megyéjében lakjék, minden három évben tisztújítást tartson, az alispánságra négy egyént jelöljön ki, a többi tisztviselőt a birtokos nemességből választották s hogy a gyűlések nyilvánosak legyenek.

Az igazságszolgáltatás legmagasb foruma legfelsőbb bíróságunk a hétszemélyes tábla, mely a nádor, országbíró, tárnokból és négy ülnökből állott, 24 személyre bővített.

A királyi tábla folytonossá tétetett. S az I. Leopold által felállított neovaquistica commissio előtt folyt perek a táblához tétettek át.

A négy ítélőmester eddig a helyszínére kiszállva szokta volt végezni az igazságszolgáltatást, külön bíraskodásuk megszüntetett. Azon ügyekre nézve Kőszeg, Nagyszombat, Eperjes, Nagyvárad székhelylyel négy kerületi tábla állíttatott. A megyei bíraskodás az alispánoknál, szolgabíróknál meghagyatott, felebbezéssel a megyei törvényszékre.

Az 1715-ben kiküldött országos bizottság a kormányzás minden ágára megtette javaslatát, de a belügy és igazságügyön kívül eső tárgyakon túl nem haladott. Az 1723: 108.-ki t.-cikk még megvetette a magyar bányatörvényhozás alapját. A hadügy, pénzügy, maradt abban az állapotban, a mint a korábbi absolut szellemű kor azokat Bécsben központosította.

Országos levéltár állíttatott. Az ügyvédi gyakorlat eskütelhez köttetett.

V. Az 1723.-ki törvények megmásítása. Új török háborúk. A keleti tartományok elvesztése.

A fennebbi szervezet az 1724-ik évben léptetett életbe. Alkotmányos alapon, nagy remények közt indult. A mint a *pragmatica sanctio* alá volt írva, az udvar kormányzási ideálja ismét I. Leopold korszaka.

Az udvar Budán székelése nem következett be.

Országgyűlés 1723-tól 1740-ig többé nem tartatott.

A nádor gróf Pálffy Miklós 1735-ben történt halálával a nádori méltóság helyébe kir. helytartó léptetett, Ferencz István lothringeni herczeg személyében.

A helytartó-tanácsba német inspector küldetett ki, ki a hol befolyását érvényre emelni nem bírta, a határozatokra személyesen gyakorolta a döntő befolyást.

Az udvari cancellária a helytartó-tanács felébe emeltetett. A cancellária dicasteriummá fejlődik. Mit elejétől s különösen Sigmond király óta az esztergomi érsek viselt, a főcancellárság 1731 óta az egyháziak kezéből, a világi főurak kezébe ment át.

A vallásügy 1731 márczius 31.-ről egy resolutio által oldott meg aképp, hogy a Thököly által kivivott 1681.-ki törvény vívmányai oda szállítottak le, hogy a protestánsok szuperintendens választási joga elismertetett, a vegyes házasságok kötése lehetővé vált, de csakis katolikus lelkészek előtt. Az isteni tisztelet tartása a nyomás alól felszabadult; a térítés tovább folyt, a protestánsok a hivatalokban kitelhetőleg mellőztettek.

Az ország megszavazta a *pragmatica sancti*ót, az állandó katonaságot és adózást, a *garantia*, az ellenérték írott malasztja kezdett válni. A lehangoltság érzetéhez járult a töröktől visszavívott déli részeknek, Verőcze-, Szerém-, Pozsega-, Bács-, Csongrád-, Arad-, Zaránd megyék a temesi bánság s a végvidékek az ország testéhez visszacsatolni nem akarása s az 1715.: 92., az 1723.: 20. t.-cikkek ellenére, katonai közigazgatás alá s egy részének katonai végerődökké szervezése.

Sietette a kiábrándulást, hogy a hadügy, pénzügy, kereskedelemügy, külügy a bécsi titkos tanács kezében maradt, hol magyar nincs alkalmazva. Az udvari cancellaria, az udvari kabinet, a magyar kincstári kamara az udvari kamarától tétetett függővé. A *personal unio* kívánalma, a paritás egész vonalon semmisnek tekintett. Tartomány maradtunk, mely az újabb ígéretek daczára csakis közigazgatási és törvénykezési szempontból hagyott bizonyos önállóságban, azért, mert nyelvünket nem bírták, törvényeinket nem ismerték; az osztrák törvényekkel megrohanni még korainak tartottak.

De nem is volt idejük. Mert Ausztriát, mely szerzési ösztönét elégitette ki, de szerzeményeit beruházni, magához kapcsolni sem időt, sem fáradságot nem vett magának, a további szétmálolás fenyegette. A nagy hadvezéri és politikai képességű Eugenius herczeg már csak névleg vezet, a katonai és klerikális párt befolyásától megfosztotta. Magyarországon az elégületlenség érzetét ismét felköltötték, még az aulikusokat is mellőzték. Nekik ezek is tulzó hazafiak voltak.

A mint a nemzet a *pragmatica sancti*ót elfogadta, a magyar koronát a Habsburg-ház részére biztosította, ismét kísért I. Lipót beolvasztási szelleme. A nemzetet húsz év választja el a kortól, mely nemzeti léteért s országa függetlenségeért negyven évig állt

fegyverben. A nemzet ki van merülve, az udvar kimerültségét fel kívánja használni, folytatja a lassu cenzuralizálást. Azonban, mint annyiszor, a külesemények segítségünkre jöttek. A Bourbon- és Habsburg-ház közötti antagonizmus a francziákat ismét fegyverbe szólítja. A Bourbonok támadják a *pragmatica sancti*ót, céljuk Ausztriát Olaszországból kiszorítani. A háború 1733-ban kitört.

A hivatalos Magyarország teljesíti köteleességét, állítja az ujonczokat, a nemzet egyelőre csak nézi a történeteket, de csakhamar a békétlenség felett győz a hagyományos politika, a trón és Ausztria támogatásának politikája, az arisztokratia a hadsereg-állítás élére vetette magát, huszárezredek állítására vállalkoznak, a Károlyi-, Esterházy-, Dessewffy-, Splényi-, Ghillányi-czredek keletkezésnek indulnak.

Hogy a magyar ezredek eleinte teljesen magyarok voltak, látszik a Károlyi Sándor szervezte huszárezred történetéből, melyre nézve sok érdekes adatot tartalmaz a gróf Károlyiak levéltára.

A capitulatiót, vagyis a huszárezred fölállításának feltételeit III. Károly 1734-ben, januárius 13.-án hagyta helyben. Tartalma következő :

1. Károlyi Sándor gróf kötelezi magát, hogy az ezredet egyenként száz főből álló tíz századdal felállítja s nemcsak ruházattal, hanem nyereggel és fegyverrel, u. m. karabélyokkal, pisztolyokkal és kardokkal is ellátja. A legénységnek, ugyszintén a lóállománynak kifogástalannak kell lennie. A költségeket ő maga viselendi a kir. kincstár legcsekélyebb megterhelhetése nélkül s az egész ezredet legkésőbb márczius végéig teljesen fölszereli. Továbbá a maga költségén szerzi be a zászlókat, egyszóval mindazt, a mire ezredének szüksége lesz.

2. Megengedettetik Károlyi grófnak, hogy ezrede számára az egész Magyar-, Erdély- és Horvátországban ujonczokat toborozhasson és lovakat vásárolhasson; azonban kötelessége ugy az ujonczokat, mint a lovakat Sopronyba, Pozsonyba vagy Budára, mint assentáló helyekre, megvizsgálás végett beszállítani s innen a Pest és Heves vármegyében kijelölendő állomáshelyekre leküldeni.

3. Megengedettetik, hogy mihelyt legalább 20 ember és ló együtt léssen, azokat az említett városokba állításra küldhesse.

4. Ha azonban Kassán, Debreczenben, Erdélyben akarná

azokat bemutatni, az is szabadságában áll; de ebben az esetben a költségeket Károlyi viseli.

5. Ha az állítandó ezred táborba szállítatik, a királyi kincstár részéről élelemszerekkel fog elláttatni.

6. Mindennemű törzs- és egyéb tisztet maga Károlyi nevez ki.

7. A gróf fizetése, mint ezredesé, ezen capitulatio helybenhagyása napjától, ellenben a törzs- és többi tiszték fizetése attól a naptól kezdődik, a melyen nevük felterjesztetik.

8. A közkatonák azonkívül, hogy testileg alkalmasak, nem lehetnek 24 évnél fiatalabbak és 35 évnél idősebbek, a lovak 14—15 markosak, korra nézve pedig 5—7 évesek legyenek.

9. Ennek az ezrednek a többi lovasezredekével egyenlő zsoldja és kiváltsága léssen, minélfogva köteles más császári ezredkekhez hasonlóan minden körülmények közt készséggel és engedelmével szolgálni.

10. A király nemcsak azt engedi meg kegyelmesen, hogy Károlyi Sándor gróf mostantól két év múlva az ezredet fiának, Ferencz grófnak, mint leendő ezredesnek átadhassa, hanem ha Sándor gróf előbb meghalálnék, az ezred minden további adományozás nélkül fiára szálljon. Elváratik Károlyi gróftól, hogy — miután említett fiának a katonai dolgokban sem tapasztalata, sem gyakorlata nincs — őt önkéntesképpen a táborba fogja bocsátani s gondja lesz rá, hogy valamelyik tényleges szolgálatban levő tábornok mellé kerüljön, a hol alkalma lesz a katonai szolgálattal megismerkedni.

A capitulatiót Savoyai Eugén ellenjegyezte.

Károlyi Sándor pedig mindamellett, hogy németül nem tudott, a következő német beleegyező záradékot írta alá: Dass ich Indess unterschriebener obbedeutheten Capitulationspunkten in Allem Ein vollkommenes Vergnügen läisten wolle, Ein solches verspreche hiemit bey meinem wahren, trauen und glauben, Urkundlich dessen meiner Ferttigung Wien, 17. Jan. 1734.

Márcziusban az ezred föl volt szerelve. A 10 század mindekéiben 1 kapitány, 1 hadnagy, 1 zászlótartó, 1 strázsamester, 1 furir, 1 trombitás, 4 tizedes, 1 szijgyártó (nyerges), 1 kovács és 88 közhuszár volt.

A tiszték meggyeznő selyem övet, sastollas zöld kalpagot,

— a törzstisztek fehér kócsagtollat — a legénység díszben görény-prénnü vörös kalpagot, különben világosprémü fekete csákós süveget viseltek.

Rangfokozati jelvény tehát — mint a Rákóczi hadában — a kalpagot díszítő toll volt.

A tisztek fegyverzete ezüsttel kivert hüvelyü kard és páruska (= pisztoly), az altiszteké rézzel, a közlegényeké fehér pléhvel borított hüvelyü kard, karabély és páruska volt. Különös alkalmakkor, a mustránál stb. a főtisztek párduc-, az altisztek tarkabőr kaczagányt viseltek mentjük fölött. A zászlók fecskefarkalakúak voltak, egyfelől világoskék szövetből, Mária képével és „patrona nostra ora pro nobis“ felíráttal; másfelől karmazsinszínü szövetből, rajta a kétféjü sas, ennek mellében Magyarország czimere, a sas felett „Sub umbra alanim tuanim“, alatta „Vivendum nobis aut moriendum“ felírások. Az ezredzászló valamivel nagyobb volt az imént leirt századzászlóknál, ugyancsak fecskefarkformára szabva, fél ága kék, fél ága vörös volt, egyfelől Szűz Mária képe, másfelől a kétféjü sas. Az első század, vagyis a leib-compania zászlója fehér selyemből készült, a Mária képe mellett az egyik oldalon Magyarország, a másikon a Károlyi-nemzetség czimere foglalt helyet.

Mikor a magyar ezredek 1734-ben szintén síkra szálltak, az osztrák hadseregnek győzelemre alig volt kilátása. Hiányzott a vezérlet. Eugénus herczeg régóta mellözve volt, különben sem a régi. Sőt 1736 április 27.-én meghalt. Vele mintha Ausztria szerencsecsillaga futott volna le. A háború, melyben Ausztria magát francia, spanyol, szárd szövetséggel találta szemben, azzal végződött, hogy a Habsburgok Nápolyt, Sziciliát, Mailand egy részét, Lotharingiát elvesztették.

Még szerencsétlenebbek vagyunk a törökkel szemben. A pragmatica sanctio elismerésének ára orosz részről az, hogy III. Károly a török ellen szövetségbe vonatott. Alig lett Oroszország jelentékeny hatalom, egyre támadja a törököt. Most ismét támad. Az Eugénius iskolájában nagyranőtt gr. Pálfi János mellőztetett, a vezérlet Ferencz lothringeni herczegre, Mária Theresia presuntív férjére ruháztatott. A háború 1737 júliusában kiütött, három hadseregünk állt síkra, egyik Szerbiába, a másik Boszniába, a har-

madik Oláhországba nyomult, a török mind a hármat szétverte. S mert Rákóczi meghalt, most fiát Józsefet, mint Erdély fejedelmét akarja beindítani.

A háború a következő évben ismét megújult, a nagyvezér Belgrád alá nyomult, visszafoglalta s azt 1738 szept. 4.-én örökre elvesztettük. A végeredmény az 1739 október 2.-án kötött szégyenletes belgrádi béke, melyben a passaraviczi béke vívmányai a temesi bánságon kívül mind elvesztek. Mit Oláhország-, Szerbia-, Boszniából birtunk, szintén végkép elvesztettük. Visszavettünk a karloviczi béke határai közé, mi egyértelmű azzal, hogy a magyar korona egykori keleti hűbértartományaiból végkép kiszorítottunk.

III. Károly vezéreit, Wallist és Neiperget elzáratta. Maga is bánatában 1740 okt. 20.-án meghalt.

Ide vezette a Habsburg-házat a spanyolországi kirándulás s a magyarok meghódítani akarása. A spanyol politika kamarillája az uralkodó személyét népétől elzárta, kémrendszerre alapította hatalmát, nem népe rokonszenvére, támogatására. Uralkodott, de nem kormányzott. S ezt a rendszert az osztrákság is követte.

Az első Habsburg hatalmát Ottokárral szemben fegyverünk segítsége alapította meg. Köszönetül utódai folyvást a meghódítás politikáját üzik velünk szemben a helyett, hogy miként kezdetben a szövetséges őszinteségével fegyverünket felhasználták volna. Az utolsó Habsburg fellépésénél a nemzetben felkölti a reményt, hogy kezét fogva megmentik, mi a birodalomból megmaradt, biztosítják a dynastia fenmaradását. A szerencsétlen külpolitika s az irántunk szított bizodalmatlanság végeredménye a Spanyolországbóli kiszorítás, az osztrák birodalom megaláztatása, Károly alatt 18,620 mértföldről 10,420 négyszög mértföldre olvadása s az utolsó Habsburgnak élete delén, 54 éves korában a halálba kergetése.

Félúton hagyta félbe reformterveit, a nemzet és a dynastia kibékülését egy századdal hátravetette. Félbeszakasztotta az országgyűlések tartását, megakadályozta a nemzetet, hogy az 1715-iki országos bizottság munkáit letárgyalhassa, a personal unióval szemben a kormányzás részleteit kidolgozza, a birodalommal szemben új viszonyát formulázza. Fenhagyta a 48-iki forradalomnak. Viszátért elődei absolutistikus szelleméhez s ez által dynastiája, birodalma jövőjét kockára vetette.

Szerencsétlen volt tanácsosai megválasztásában, mindazáltal nagy nyomokat hagyott történelmünkben. Véget vetett a török hódításnak. Alapítja a *pragmatica sancti*ót, Ausztria egységesítését. Pacificálja a Rákóczi-forradalmat. A kormánynak a papság és katonaság kezéből kivételét beindította. Hol a törökség a magyart kipusztította, Délmagyarországon a húszas években németeket, a harminczasokban spanyolokat telepített. Hogy az ipart, kereskedést előmozdítsa, alapította a trieszti, fiumei, portoréi kikötőket. Közlekedési utakat nyitott. Épített. Közgazdasági fejlődésünk alapja vette kezdetét.

A temesi bánságnak a mocsártól való megszabadítására 1728-ban ásatni kezdte a Béga-csatornát, mi 1753-ban fog nyerni befejezést.

A magyar *pragmatica sanctio* szövege magyar nyelven.

A magyar *pragmatica sanctio*, vagyis az 1723. 1., 2. és 3. t.-cz egész terjedelmében így hangzik:

I. Czikk.

Magyarország és a hozzákapcsolt részek Karai és Rendei Őszentsége cs. és kir. Felségének, szabadságaik és előjogaik atyai és legkegyelmesebb megerősítéséért és Ő legszentségesebb Személyének és a Rendek körébe érkezteért legforróbb hálájukat jelentik ki.

Ő legfenségesebb cs. és kir. Felségének a jelenlevő országgyűlésen szerencsésen és sokkal nagyobb számmal, mint talán valaha, összegyűlt országos Karok és Rendek atyai és legkegyelmesebb hajlandóságát s azok megmaradására Magyarország s annak kapcsolt Részei állományának öregbedésére s annak minden eshetőségre külső erő ellen is a szomszéd örökös országok és tartományokkal állapítandó unióra és a hazabeli nyugalom fenntartására irányozott gondját és szorgalmát azon legszentségesebb cs. és kir. Felségének az Ország és hozzákapcsolt Részek Karaihoz és Rendeihez legkegyelmesebben bocsátott királyi leveléből

és legközelebb tett előadásokból alázatos és jobbagyi hűségök buzgóságával és állandó hevével legalázatosabban megértvén; ezen irányokban legkegyelmesebben tanusított atyai indulata és kegyei különös fogadásáért és hogy ellent nem állván a legsúlyosabb, a római szent birodalmat s Európa nyugalma és jólétének gondjai és munkái, hűséges Karai közé jönni és őket, legmagasabb s elöttök a legnagyobb mértékben tisztelt Személyében, atyailag vigasztalni s először is és mindennek előtt a hűséges Karok és Rendek előleg az iránt benyújtott legalázatosabb folyamodások nélkül, tisztán irántok táplált atyai indulatból, örökös Magyarországra és a hozzákapcsolt Részek, országok és tartományok összes Karainak és Rendeinek, minden úgy hitleveleken alapuló, mint más egyéb valamennyi, eddig engedett és alkotott s a jelen országgyűlésen és jövőben is országgyűlésileg alkotandó jogaik, szabadságaik, kiváltságaik, mentességeik, törvényes szokásaik, előjogaik és törvényeik megtartását ajánlani s azokat s azok közül mindeniket egyenként megerősíteni méltóztatott volna, a legalázatosabb s mennyire tőlök telik, legnagyobb hála-jokat mutatják be Ő legszentségesebb cs. kir. Felségének és azért is;

1. §. Hogy legfelségesebb ausztriai Háza női ivadékát is, annak és az attól leszármazók magvaszakadtáig, Magyarország királyi koronája s az ezen szent koronához tartozó Részek, királyságok és tartományok örökösévé az ország és kapcsolt Részek összes Karai s rendeinek szabad szavazatával kikiáltottat s azon Karok és Rendeknek Ő legszentségesebb cs. és kir. Felségéhez Bécsbe menesztett, ünnepélyes küldöttsége által meghívottat.

2. §. És ez ajánlást olyan kegyesen, kegyelmesen és hálás indulattal elfogadni; és hűséges Karainak Rendei kegyeletes és üdvösséges kívánataihoz nemcsak hozzájárulni méltóztaték.

3. §. Hanem Magyarország szent koronája területén és az ahhoz kapcsolt Részek, országok és tartományokban is olyatén trónrendet, a férfinemű elsőszülöttség során az Ő legsz. cs. és kir. Felsége többi Németországon belől és kívül fekvő örökös országai és tartományaiban általa már rendezett, megállapított, kihirdetett és elfogadott mód szerint, elválaszthatatlanul, s a fokok hasonlósága mellett azon egy vonal férfiivadékanak előjoga lévén, intézetni, megtartatni és megőriztetni kívána;

4. §. Ugy, hogy azon nő, vagy annak férfi örököse, ki a felséges austriai ház, mondott országai és tartományainak, a felséges austriai házban bevett s említett elsőszülöttség módja szerint, örököse; ugyanazon trónrend szerint ezen s a jövőendő esetekben, örökösödési joggal, a Magyarország s hozzácsatolt, szinte eloszthatatlanoknak értendő Részek, országok s tartományok csalhatatlan királyául tartassék és koronáztassék.

II. Czikk.

Az Ö szents. cs. és kir. Felsége nőnemű felséges austriai háza, királyi, örökös, folytonos, trónrendéről Magyarország szent koronája területén s a hozzá a régi időktől fogva csatolt tartományokban.

Ámbátor Magyarország s a hozzákapcsolt Részek hű Karai és Rendei, tekintve Ö legsz. cs. és kir. Felsége élénk és virágzó, s a legjobb állapotu korát, erőit és egészségét; és az isteni áldásban bizva, őt, hű Rendeinek e végre a legjobb Isten zsámolyánál mondott és megszűnés nélkül mondandó imáira is, nagy és dicső férfi utódokkal bőven megáldandónak és magokat a hű országos Rendeiket elfogyhatatlan férfi örökösei sorsával megvigasztalándóknak, bizalmasan hiszik:

1. §. De minekutánna jól tudják azt is, hogy királyok és fejedelmek szinte más emberek halandó sorsának vagynak alávetve; tehát az Ö legsz. cs. és kir. Felsége elődeinek, néhai felséges atyja Lipót és testvére József, Magyarország dicső királyainak annyi és oly nagy, — de még inkább a legkegyelmesebben országló legsz. cs. és kir. Felsége saját — a haza közjavanak öregbedésére s hű polgárai tartós boldogságára, hadban és békében véghezvitt dicsőséges cselekvéseit és tetteit éretten és meggondoltan fontolgatva, melyek által nemcsak örökös országát, Magyarországot s az ahhoz kapcsolt Részeket, országokat és tartományokat nemcsak az érintett dicső elődei által hagyott állapotban megtartá, hanem a legközelebb török háboru alkalmával, ennek leghevesebb rohamai ellen lelkesen megoltalmazta; győzedelmes és szerencsés fegyvereivel, nevének halhatatlan dicsőségére, a Karok és Rendei s az ország magán polgárai maradandó biztosságára is a kapcsolt

országok és tartományokba is kiterjesztette, hogy eképpen a következő időkben is, minden külső, de belső zavarok és veszedelmektől is megoltalmaztathassék; sőt áldott és folytonos csendességben, s az elmék őszinte egyesületében, minden külső erő ellen is, szerencsésen fennmaradhasson;

2. §. Azonkívül minden belső mozgalmakat és a trónürültségnek könnyen támadható s az ország Karai és Rendei előtt is régtől fogva jól ismert bajait gondosan megelőzni kívánva,

3. §. Őseink dicséretes példái által gerjesztve,

4. §. S Ő legsz. cs. és kir. Felseége, legkegyelmesebb Urunk iránt hálásoknak és híveknek kívánva magokat alázatosan tanúsítani:

5. §. Ő legsz. cs. és kir. Felseége férfi ivadéka magvaszakadtával — melyet Isten legkegyelmesebben elfordítani méltóztassék — a trónöröklési jogot Magyarország birodalmában és koronájában s a hozzá tartozó Részek, tartományok és országokban, az Isten segedelmével már visszafoglaltak, vagy még visszafoglalandókban a felső-austriai ház nőivadékára, még pedig első helyt a most országló legsz. cs. és kir. Felsegtől,

6. §. Aztán ennek elfogyásával a néhai dicsőült József,

7. §. S ezeknek elfogyásával a néhai dicsőült Lipót császárok és királyok ágyékaiból leszármazó törvényes, római katolika hitű, mindkét nemű utódokra, austriai főhercegekre, az Ő legsz. cs. és kir. most országló Felseége által már Németországon belül és kívül fekvő, örökös országai- és tartományaiban, Magyarországgal s a hozzá kapcsolt Részek, országok és tartományokkal eloszthatatlanul, kölcsönösen és együtt, örökösödésileg birandókban, megállapított elsőszülöttségi sor szerint, az előrebocsátott jogon és renden átteszik.

8. §. És az említett trónöröklést elfogadják.

9. §. S eképpen, ugyanazon női trónöröklést, a Felseges austriai házban behozottatt és elismertet, kiterjesztvén reá most, akkor helyett, az 1687. 2. és 3. s hasonlóképpen az 1715. 2. és 3. cikkeket — a fennírt rend szerint megállapítják.

10. §. Az elébb említett, azon Felseges házbeli nőnem, mint előleg kijelentett örökösök; s mindkét nembeli trónörökösök, austriai főhercegek által elfogadtatni, helybenhagyatni s az ország

s ahhoz kapcsolt Részek, országok és tartományok Karai és Rendei előrebocsátott, Ő legsz. cs. és kir. Felség által hasonlóképpen előleg legkegyelmesebben megerősített, hitlevéli és más előre kijelentett szabadságai- és előjogaival együtt a fennidézett cikkelyek tartalma szerint minden következő időkbén, a koronázás alkalmával megtartani határozzák.

11. §. És csak a mondott női vonal mindenképi elfogyása utánra tartják fenn magoknak a Karok és Rendei ősi és régi s helybenhagyott és bevett törvényes szokásukat és előjogukat a királyok választásában és koronázásában.

III. Czikk.

Az ország és a hozzá kapcsolt Részek Karai- és Rendeinek jogai, előjogai és szabadságai megerősítetnek.

Ő legsz. cs. és kir. Felsége az ország és a hozzá kapcsolt Részek összes hű Karai és Rendei minden, úgy hitlevélbeli, mint egyéb jogait, szabadságait és kiváltságait, mentességeit, előjogait, hozott törvényeit és helybenhagyott törvényes szokásait (összhangzásban az 1715. eszt. 1., 2. és 3. cikkelyekkel s az azokban foglalt eskü példány értelmében leendő 1. és 2. cikkelyeivel a jelenlevő országgyűlésnek) kegyelmesen megerősíti és megtartandja.

1. §. Hasonlóképpen Ő Felsége utódai, Magyarország s a hozzá kapcsolt Részek törvényesen koronázandó királyai az ország és ahhoz kapcsolt Részek Karait és Rendeit ugyanazon előjogokban s előre bocsátott mentességekben és törvényekben sértetlenül megfogják tartani.

2. §. Melyeket azonkívül Ő legsz. Felsége a maga, bármely állású, fokú és állapotú emberei által meg fog tartatni.

Mária Terézia.

(1740 oct. 20. — 1780 nov. 29.)

I. A francia encyclopedisták.

Történetünk folyama derüebb égalj alá jut. A sötét idők emlékei kezdenek elmosódni. III. Károly udvara már nem klastrom, bevonult belé a világi elem. A folyosókat már az udvari méltóságok fenhangon gondolkodása tölti be. III. Károly, ki rövid spanyol királyságából a spanyol udvar szertartásai kíséretében jött haza, még nem akar Nagy Frigyesnek kezét nyújtani s ezért találkozásuk elmarad. Hol két század óta a királynék szava nem járt, asszony jö a trónra. A spanyol légkör ridegségét a francia vidámabb kedélyvilág derüje váltja fel. Ha nem is a versaillesi trianonok, vagy II. Katalin szalonjai légköre, de mégis egy politikai szalonvilág, mely valahára az üldözött magyarnak is nyitva áll. Egy meleg sugár esik reánk abból az áramlatból, melyet Franciaországban az encyclopedisták felidéztek.

Egy áramlat indul ki Franciaországból abból az időből, melyben a XIV. Lajos által tetőpontjára emelt absolutismus fénykorában az udvar hatalma előtt születés, gazdagság, ész, minden meghajolt. A művészetté fejlett hízelkedés szemében Versailles második Áthene lett. Az udvari írók, hogy az udvar fénye csehléséhez járúljanak, Görögország műremekei, finomabb szokásai tanulmányozására vetik magukat, találkoznak Görögország institútióival s mert az angol alkotmányt bámulni a jó izlés és a nemzeti önérzet nem engedte, a szabadság utáni vágy felébred s a nélkül, hogy idézni kívánták volna, ezredéves sírjából a szabadság szelleme görög jelmezben megjelenik.

A szabad intézmények alatt oly magas műveltségre emelkedett Görögország, a XVIII. századnak eszményképévé lett. A görög mythologia félistenei, Plutarch nagy szabadsághősei megragadták a képzelődést. Az Anakarsis utazása s más hasonló allegorikus iratok, mintegy a francia nyomott viszonyok bírálatakép vétettek.

Az allegoriákat csakhamar a gúnyiratok követték. Mint mindenütt és minden időben, úgy itt is a pamflettisták, bölcselek,

politikus-írók röpiratai és könyvei készítették elő az eseményeket. Megjelent 1748-ban az *Esprit des lois*, melyben Montesquieu az angol 1688.-iki forradalom eszméivel árasztja el Franciaországot; megjelent 1751-ben az *Encyclopaedia*, melyben D'Alembert, Diderot, Helvetius, Condorcet a stabilizmusnak hadat izentek. Megjelent 1768-ban a *Contrat social*, melyben Rousseau ellenálhatatlan ékesszólásával az emberi jogok apostola lett. Alapigéje e bűvös sorok: *Si l'on recherche, en quoi consiste précisément le plusgrand bien de tout, qui doit être la fin de tout systheme de legislation, on trouvera qu'il se réduit a ces deux objecte principaux — la liberté et l'égalité* — a szabadság és egyenlőség ezen proklamálása elégséges volt arra, hogy a forrongó kedélyek jelszót kapjanak. S hozzájuk csatlakozott Voltaire romboló szelleme.

Az általuk hirdetetett örökigazságokhoz járult irányuk előkelősége, Európa bámulata a francia nyelv szépsége iránt. Már az, hogy az *Encyclopaedisták* ösök nélkül tűnnek fel, D'Alembert egy lelencz, Diderot késes, Rousseau órás, Voltaire egy jegyző fia s mégis genijök nemcsak az aristocrazia teremt, hanem a fejedelmi udvarok kapuit is megnyitotta számukra, mint kitüntetett kegyenczek, az írók egész táborát zászlójuk alá kerítették. Eszméiket mondhatni az udvarok bocsátják világgá.

Montesquieu a szabadelvűség és alkotmányos monarchia, Rousseau a demokratia és reszpublika apostola. Az első munkája nemsoká az alkotmányozó gyűlés, a második a convent bibliájává lesz.

A szellemi fellendülés XIV. Lajos alatt kezdődött, XV. Lajos alatt érte el tetőpontját. A tudás még soha el nem ért elismerésben részesült. Miként a keresztes háborúk idejében az üdvözülés, úgy most a szabadság utáni epekedés járványa fogta el az emberiséget. A XVIII. század nagy uralkodói maguk tetszelegtek maguknak az egyenlőség és szabadság platonikus szerelme mámorában. Maguk a Bourbonok, kik a parlamentben lovagkorbácsal jelennek meg s a trianonok szalonjai, melyek a népet kiélték, az új eszmék által elbűvölt voltokban nem vették észre, hogy a görög allegoriákban már nem a költészet, hanem a politika, a mythologikus jelmezekben a democratia és reszpublika szelleme kísért. Az absolutismus és centralisatio vashordái közé szorított Francia-

ország, mely XIV. Lajos alatt annyi hajótörést kiállott, mely Anglia XVII. századi nagy forradalmi szikráitól ment maradt, mely most Észak-Amerika forradalmát még segíti, hogyan gondolhatott volna forradalomra, mikor a nagy elmék és a születés kiváltságosai az udvar fénykörében oly boldogoknak mutatkoznak.

Mária Teréziának már trónralépte esemény, még pedig nemcsak hazai, birodalmi, de egyszersmind európai szempontból. Trónralépésének kérdése, Közép-Európa politikai egyensúlyának, mikénti alakulásának kérdése. Kora új Közép-Európát állít elő; megmentése a középkori idők folytatásának, biztosítása, legalább egy időre. S a mennyiben az idők feltartóztatásában a főszerepet mi vittük, az európai egyensúly felett dönteni, nemzetünknek adatott.

Atyjával, III. Károlylyal kihalt a Habsburg-ház, vele egy fényes uralkodóház szállt sírba, mely majd fél ezredéven át tartotta kezében Európa sorsát. A két utolsó században egyik ága a spanyol, a másik az osztrák, egyszersmind a német császári trónon ülve, fél Európát birták. Már maga a kihalás, európai esemény.

De esemény azért is, mivel ez idő alatt s különösen az utolsó időben a hanyatló Habsburg-ház mellett új hatalmas dynastiák alakultak, melyek új birodalmak alapját vetik meg. S az európai súlyegyent megváltoztatják.

A századokra kiható, nagyszerű átalakulásokat Poroszország kezdi, egy hatalom, melynek lassú keletkezését Ausztria alig méltatta figyelemre. Még az ősidőkben, I. Ottó császár, a magyar hadak Augsburgnál legyőzője, hogy Brandenburgban a szlávokat megtérítse, püspökséget s Németország határai védelmére örgrófságot állított. Az Ashau-ház, mely a XII. századtól bírta, kihalt; a luxenburgi házból való IV. Károly császár, fiának, a későbbi magyar Sigmund királynak adományozta. A constanczi zsinat költségei fedezésére ő főudvarmesterének, Hohenzollerni Frigyesnek adta el 400,000 aranyon. A szlávokból németek s a reformáció felléptével protestánsok lettek. A Hohenzollerni házat I. Leopold 10,000 katonáért, a mit a spanyol öröklési háborura adott, 1701 januárius 18.-án kelt diploma alapján, királyi czímmel ruházta fel. A királyság megalapítója I. Frigyes Vilmos hadsergét, bürokráciáját mintaszerűvé fejtette, kincstárát megtöltötte, fiára Nagy Frigyesre jelentékeny hatalmat hagyott.

Olaszországban a savoyai ház kezd kiemelkedni. Viktor Amade herceg 1713-ban Sicilia, 1720-ban Sardinia királya címét vette fel s letette alapját a későbbi Olasz királyságnak.

Az egykor oly hatalmas Lengyelország és Svédország s Törökország romjain, Oroszország készül nagyhatalmi állásra emelkedni. Nagy Péter már mint a keleti vallás s a szláv elem központi képviselőjekép jelentkezik. Birodalmának tengerpartot szerez, de még mind körül volt zárva. Következett Nagy Katalin, birodalmának az európai hatalmasságok közt helyet követelt és vívott ki.

A feltörtető új hatalmasságok s különösen Oroszország terjeszkedési vágya egy korszakot idéz elő, melyben a legitimitás, a történelmi és nemzetközi jog áldozatul esik. Ez volt az európai politikai szellem eszmemenete, mikor az utolsó Habsburg még mind nagy birodalmát leányra kívánta szállítani.

III. Károly e célra minden eszközt felhasznált, mit a köz és nemzetközi jog biztosíték gyanánt nyújtott. Hogy leánya trónkövetkezési jogát biztosítsa, a *pragmatica sanctio*t az örökös tartományok mindenikével külön elfogadtatta, Magyarországon törvényes formák között keresztül vitte, az igénytartó udvarok lemondását bevette, ebbeli lépését diplomáciája útján az európai összes hatalmaknál notifikáltatta, azok elismerése s tiszteletben tartása iránt kötelezőleg nyilatkoztak. Azonban alig hunyta be szemét, Európa érdekelt fejedelmei szavukat megszegették, kivéve Angliát, mely kötelezettségét fentartotta. Ide sülyedt volt Európában a politikai morál iránti érzék. De mi sem voltunk jobbak, nem soká Angliát cserben fogjuk hagyni.

A mint II. Mária, vagy a mint nevezzük Mária Terézia atyja halálát követő napon, 1740 október 21.-ről a magyar trónra lépését s a *pragmatica sanctio* alapján birodalmának birtokba vevését tudatta, arra a szomorú tapasztalásra ébredt, hogy a bajor, porosz, lengyel, spanyol s utánuk a francia udvar nem ismerik el; hogy a Habsburg-ház százados ellensége a Bourbon-ház, illetőleg Franciaország, az osztrák házzal már versenyre szállt, Nagy Frigyes, illetőleg Poroszország s Albert király személyében a bajor-ház, azon igénye alapján, hogy I. Ferdinánd végrendelete alapján a férfiág kihalása ötletéből, ő mint I. Ferdinánd, Anna leányának utóda következik: Nimphenburgban szövetséget kötöttek s a Habsburg-ház örökségén osztozkodni akarnak.

II. Az 1740-48.-ki örökösödési háború. A pozsonyi 1741.-ki országgyűlés.

Mária Terézia atyjától, kivénült polgári és katonai tisztikart örökölt. Férje a corregens Ferencz István lothringeni herczeg, szerencsétlen hadvezérnek bizonyult, kormányférfinak sem fog beválni. Maga 23 éves, élet és kormányzói tapasztalatok nélkül.

Vetélytársai fegyverkeznek. Elsőnek II. Frigyes, porosz király volt készen, ki kész sereggel, tele kincstárral rendelkezett. Sziléziába tört be. A nyolcz évig tartó örökösödési háborúra a jel meg volt adva. Mária Terézia az angol és orosz biztatására a harcot felvette. De a kezdet nem igen biztató, Frigyes győzelemben áll. A zsoldos sergek, idegen tábornokok a nagy királylyal szemben nem bírtak megállani.

Az osztrák tartományokban működött az irridenta, különben is majd húsz évtől szünetelt az országgyűlés, az alkotmány meg van támadva. Mária Teréziát megszállta a gondolat, igénybe venni Magyarországot, 1741 junius 20.-ára Pozsonyba koronázó országgyűlést hirdetett.

Családjával, udvarával a Dunán jött, a hajókon magyar lobogó, magyar czímer. Ifjúsága szépségét arany himzésű fehér ruha tette igézőbbé. A Dunaparton magyarjai várták, kik 240 hatlovas fogaton kísérték fel a pozsonyi várba. Betöltötték az öt év óta ürességben hagyott nádori széket az ősz gróf Pálfi János személyében. Kiadta a koronázási hitlevelet s junius 25.-én királylyá koronázták. És pedig a szertartást, miként a királynéknál szokás, nem a veszprémi püspök, hanem, mint I. Mária koronáztatásakor, a primás végezte.

A tüntető fogadtatás inkább a támadó hatalmaknak szólott, mert már a koronáztatás hónapokon át lett halasztása s férjének uralkodótárssá választatni akarása gyanakodóvá tette a nemzetet. Aggodalmuknak már a koronázási hitlevél szerkesztésénél kifejezést adtak az által, hogy bele akarták iktatni, mikép a visszafoglalt részek valósággal visszakeblezendők, hogy Magyarország saját alkotmányos törvényei szerint kormányzandó, a magyar ügyek, maga a hadügy is, magyarok által intézendő, ismerje el

a király, hogy Erdélyt a magyar korona jogán birja, hogy a nádori szék egy évnél tovább üresen nem hagyatik. Bármily aggasztó volt a királyné helyzete, mivel férjét uralkodótársá választatni vonakodtak, beleegyezését megtagadta. De felhatalmazta, hogy Erdélyről, a nádorságról, a hivataloknak magyarokkal való betöltéséről törvényt alkossanak. Ily előzmények után történt meg a koronázás.

A háború tovább folyt. Magyar önkéntes ezredek vesznek részt, a hadi szerencse mind csak Nagy Frigyesnek kedvez. Mária Terézia megkoronáztatása indokából a magyar trónra igényt tartó bajor is sikra szállt. A szövetségesek már Csehországba nyomultak, Bécsset fenyegették. Barátai, Anglia, Hollandia, Oroszország csak néző szerepben maradtak.

Bécs felől alkotmányosabb szelek kezdettek fujni, a királyi székek Budára helyeztetéséről beszéltek. Magyarországot szintén veszélyben látták. A kedélyek elő voltak készítve, a midőn a királyné egy merész gondolattal lepte meg az országgyűlést. Pozsonyba jött s miként I. Valentinián császár a légiókhöz, Mária Terézia a magyarok nagylelkiségéhez fordult. Az örök emlékü 1741 szept. 11.-én Mária Terézia gyászban, fején koronával trónján ülve fogadta a rendeket. Oldalán a cancellár gr. Batthányi Lajos. Megható hangon: „Mindenkitől elhagyatva a rendek hűségéhez, fegyveréhez, ősi erényéhez menekülök“ — szólt latin nyelven. Szavára a primás gr. Esterházy Imre felelt. Gr. Battyányi cancellár kardjához ütött. A kardok felvillantak. S következett a nagyszerű jelenet, felhangzott a történeti nevezetességü felkiáltás: *Vitam et sanguinem pro rege nostro Maria Theresia*. A királyné reménye feletti lelkesedésre talált, miért soha sem szűnt meg hálás lenni. Mit 1746 május 17.-ről gr. Esterházy Józsefhez sajátkezüleg a következő szavakban hagyott fenn: Azok elsője volt, kik hozzájárultak ahhoz a dicső határozathoz, mely az egész magyar nemzetet saját jelenlétünkben fegyverre hívta s életét és véré a mi és házunk védelmére feláldozni elhatározta.

Az *insurrectio*, a nemesség felkelése még azon napról elrendeltetett. Hatvanezer gyalog kiállítás, huszárezredek felállítására intézkedtek. S a nemzet lelkesültségében a királyné másik hő óhaját, férjének corrégenssé választatását is megszavazták,

részére eskümintát szerkesztettek, az esküt vele letétették, törvénybe iktatták. S azon reménynek adták át magukat, hogy nemzetünk iránti barátságatlan érzelmét részünkre hódították.

Az udvar az országgyűlés első felterjesztésében foglalt garanciáknak törvényhozás tárgyává tételére csak részben felelt meg. A független államiság kiválmái egy részét nem kívánta törvényhozás tárgyává tétetni. A pozsonyi nagy jelenet után egy második felíratban sürgették. S mekkora lehetett a meglepetésük, a midőn néhány nap múlva az udvar visszatért régi absolut irányára, a felíratra tagadó válasz érkezett.

Az annyit csalódott magyar felháborodása óriási hullámokat vetett. Igérettiket meg kívánták semmisíteni.

Fenn nem akarták feledni a századok óta táplált azt a nézetet, hogy Magyarország az udvarra nézt hódítmány, a hódítók részére előbb-utóbb gazdag zsákmánytárgy, mely felett, mint Csehország felett, meg fognak osztozni.

De mint annyiszor, most is az utolsó pillanatban ébresztik fel az idők méhébe be nem látó osztrák kormányférfiakat a külföldi események. A pozsonyi jelenetre a szövetségeselek szeptember 15.-éről azzal feleltek, hogy közzétették, mikép az osztrák birodalmat maguk közt felosztották, háromfelé juttatták; Mária Teréziának Magyarországot és Alsó-Ausztriát hagyták meg. A forrongásba hozott Magyarország kielégítésében feküdt volna a segélyforrás; a királyné tanácsosai még e válságos ponton sem kívánták karmaik közül kibocsátani zsákmányukat, döntsön majd a kard: azonban főurainknak sikerült az udvart az örvény széléről visszarántani. Október 7.-éről új leírat kelt, mely a nemzetet lecsendesítette. Megalkották a királyné bennlakásáról, a nádornak, mint királyi helytartónak alkotmányos teljhatalmáról, a magyar cancellária és pénzügyi kamara önállóságáról, a magyar ügyeknek magyarok által való intézéséről szóló törvényeket. A királyné szentesítette, október 29.-én az országgyűlést berekesztette. A felkelés, a hadsereg kiállítása gondjaira tértek. Majd decz. 11.-én nagy pompával Bécsbe kísérték, hol a bevonuló királynét határt nem ismerő lelkesedéssel, örömrivalgással fogadták. Miből magyar kíséretének szintén bővön jutott.

Ép az utolsó perczben. Mert ezalatt a bajor választó fejedelem Károly Albert Prágát elfoglalta, decz. 19.-én magát cseh királylyá,

pár hó múlva, 1742 febr. 12.-én német császárrá koronáztatta. Felső-Ausztria szintén el van veszve, fővárosa Linz meg van szállva.

Itt veti nemzetünk mérlegbe a kardját. Nem hiu beszéd tehát, hogy megmentettük Ausztriát, mert már csak fegyverkezésünk hírére az ellenség dobpergése megállt. Ha Ausztria segített a török alól minket felszabadítani; nem kívántunk adósok maradni.

A nemesség felülése, a katonaság kiállítása időt kívánt, különben is jött a tél. A nemesség százezer embert kívánt talpra állítani, 60.000 gyalogost felszerelni, kilencz huszárezreddel megjeleni. A nemzet színe-java talpra kelt, lemond arról a jogáról, hogy zászlóját csak a haza határáig köteles kíséni. A nemesség az ország négy kerülete szerint, négy hadtestet alkot, a négy kerületi generalis gr. Esterházy József és Ferencz, gr. Csáki György és gr. Károlyi Sándor alatt sikkra szállt. Tavaszra készen voltak. Magyar ruhában, a megyék zászlója alatt indulnak. A vezényszó még az ezredeknél is magyar, magyar tiszték, parancsnokok alatt.

Már a felkelés híre bomlasztó hatással volt a szövetségesekre. A támadó hatalmasságok a bajor, francia és porosz között az összetartás meglazult; a csataterén 1742-ben bekövetkezett megjelenésük fordulatot idézett elő. A magyar huszárság híre betöltötte Európát, ez időtől minden hatalmasságnak huszárság kell. A csehországi chotusitzi csata döntött. A nemesség ez úttal haza szállt, a továbbit gyalog- és huszárezredekre bízta.

A fővezér a férj, Ferencz lothringeni herczeg helyett testvére Károly herczeg. Az 1743-iki táborozás akkora szerencsével folyt, hogy május 12.-én a cseh korona már Mária Terézia kezében van, nemcsak Felső-Ausztria van megtisztítva, Bajorországot is elfoglalták. Főkormányzónak gr. Battyányi Károly horvát bánt hagyták.

Károly herczeg oly szerencsés fővezér, hogy 1744-ben sergeink a francziák után nyomúlva, a Rajnán is átkeltek, Elzászba portyáznak. Azonban Nagy Frigyes egy második sziléziai háborúhoz kezdett: aug. 16.-án Csehországba nyomúlt. E leverő híre Mária Terézia Pozsonyba sietett, híveit összehívta, a nemzetet ismét segélyre szólította. A nemesség másodszor is felült, 16.000 lovas, 12.000 gyalog ismét csatára szállt. Nagy Frigyes Csehországból másodszor is visszahuzódott.

Eredménye lesz a császári korona megszerzése a férj, s Csehország biztosítása a királyné részére. Mert a bajor fejedelem a cseh királyságtól s a császárságtól visszalépett, Ferencz herczeg október 4.-én Frankfurtban római császárrá koronáztatott Mária Terézia, ki eddig a Magyarország és Csehország királynéja czímet viselte, 1745-től a császárné czímet vette fel. S létre jött deczember 25.-én a drezdai béke, melynél fogva a bajor után a porosz udvar Ferenczet szintén császárnak ismerte el.

A háboru azért tovább folyt, a francia, spanyol és szárd szövetséggel tovább folytatta, mignem az acheni béke 1748 okt. 23.-án ennek a háborunak is véget vetett. Mindamellett, hogy Párma és Piaczenza a spanyolnak, Lombardia egyrésze a szárd királynak, Szilézia egyrésze a porosznak esett, mondhatni Mária Terezia a hétéves háborúból diadallal jött ki. A pragmatica sanktio alapján álló Austria, s a királyné trónja biztosítva volt; sergeink győzelmesen, a nemzet a lovagias nemzet czímével tért haza. S a királyné egy, a nádorhoz intézett levelében kifejezést ad annak, hogy miként az első Habsburgot az Árpádok alatt a morva mezőkön, úgy őt is e hosszas háborújában a magyarok vitézsége juttatta diadalra. Többeket titkos tanácsosi, grófi, bárói czímmel ruházott fel, s több püspökséget aristokratákkal töltött be. Fia, József nevelését magyarokra, gr. Battyányi Károly és Bajtai Antal piaristára bizta.

A nemzet hüvelybe dugta kardját, mit minden utógondolat nélkül, csupa lelkesedésből forgatott. Az 1741-iki országgyűlésen félbehagyott munkájára gondolt. Mivel a királyné kilátásba helyezte, hogy időnként lakását hazánkba teszi át: a Buda visszavételétől romokban heverő királyi várak helyreállítására közadakozást rendeztek. Alapkövét 1749 május 13.-án nagy ünnepélyek közt letették. A királyné bennlakása idejére 500 nemes ifjat testőrül melléje neveztek.

Következett volna az 1741-iki országgyűlési végzések fogantatása. Az 1741. 11. t.-cz. alapján, mely a magyar ügyeknek magyarok általi tárgyaltatásáról szól, kivánták, hogy a helytartótanácsból a királyné az idegeneket, különösen az ellenőrzésre kiküldött osztrák biztost távolítsa el; a közhivatalokat magyarokkal töltsse be. Kivánták, hogy a magyar cancellariát és kamarát a bécsi kormányhatóságok alól mentse fel. A mór megtette szolgálá-

latát, gondolták odafenn. De mégis végrehajtatott valami, melyben az ellenzék előre felismerte, hogy közös ügyek melegágyává válik, az a szűkszavú törvény, hogy a titkos tanácsba magyarokat is fog nevezni a királyné. Itt veszi kezdetét a magyar belső titkos tanácsosok kineveztetése, mi már is pusztá czímmé változik, míg a titkos tanács, mintegy közös miniszterium a magyar ügyek feletti döntő befolyást magukhoz ragadják.

A magyar hiszékenységre további meglepetések is vártak. A nemzet folytatni kívánta volna alkotmányozását, országgyűlést sürgetett, mi tíz év múlva 1751. április 18.-ára csakugyan összehívott. A halál útján megürült nádori szék gr. Battyányi Lajos cancellár személyével betöltetett. Az országgyűlés alatt a Rákosmezőn hadgyakorlatok folytak, a királyné ide is lejött, Gödöllőn gr. Grassalkovics fogadta a magas vendéget. Közeledése új reményeket ébresztett. Annál meglepőbb volt, hogy a midőn az országgyűlés az absolut időket feledtető reformmunkálatokra tért, az útát maga előtt elzárva találta. Az országgyűlés berekesztésénél a nemzet és a királyné látható hidegen váltak el egymástól. Uralkodásának verőfényes napjai reánk nézt bezárultak. Az udvar politikája egész vonalán megváltozik. Csak egyes kegyenczek maradnak meg a királyné kegyében.

III. Kaunitz centralisatioja és absolutismusa.

Mária Terézia udvara. A hét éves 1756–1763-iki porosz háború.

Az osztrák birodalom politikát változtat, még külpolitikáját is megváltoztatja. Az összbirodalom eszméjének szervezése irányát veszik fel.

A nagy munkára gr. Kaunitz vállalkozik, kinek eddig is elhatározó befolyása volt az ügyekre; 1753-tól fogva a birodalom állam cancellára. Ausztria Bismarkja, ennek zsenialitása, széles látókörü szellemének profetiája nélkül.

Mintája a XIV. Lajos népszerű absolutismusa, Nagy Frigyes sikerekre vezető militarismusa. Csakhogy azok abban a szerencsés helyzetben voltak, hogy náluk a nemzeti és vallásbeli egységes-

ség már csaknem be volt fejezve, a közös érdek, a közös dicsőségre törekvés, az együvé tartozás érzelme, a patriotismus már ki volt fejtve.

Mert az új irány, míg tévessége ki fog derülni, nekünk is sok szenvedésünkbe, sok véráldozatunkba fog kerülni, hogy ne látassunk a visszafelé való könnyü bölcselkedés szabadságával élni, reá kell mutatnunk, hogy Ausztria a keresztény európai civilisatio egyetlen eszméjét sem bírta termékenyítőleg hasznára fordítani. A keresztény vallás, a szeretet vallását, hogy Ausztriára ne vonatkozzunk, Spanyolországban hatalmi célokra használta, a spanyol népet férfiasságából kivetkőztette. A feudalismust családi célokra használta, a helyett, hogy szerzeményeit a legképesebb, legvitézbb kormányzására bizta volna, apanagenak osztotta ki, mi minden egyébre alkalmas volt, csak az összetartozás érzetének táplálására nem. Most értékesíteni kívánják az absolutismus eszméjét.

Az absolutismus hatalmát állandó adózásra, sorkatonaságra, kormányzását centralisatióra, bürocratiára, rangfokozatosságra, szóval az önkormányzás kizárására fektette. Ausztriában az adózás és katonáskodás új rendszere már be volt vezetve, a midőn Kaunitz a kormányzás új rendszerét kívánta szervezés alá venni.

Programmja a birodalom anyagi és szellemi, hatalmi erejének kifejítése, a magyarokkal ha lehet, ha másképp nem lehet, a magyarok nélkül, alkotmányellenes úton és eszközökkel. Bizik az absolutismus eszméje csálhatatlanságában, örökkévalóságában, örök törvényszerűségében. Az osztrák kormányférfiak elbizakodottsága légkörében nevedekve, bár sietett magát átadni kapott hatalma kéjérezetének, Magyarországgal szemben a királyné háládatossága érzelme iránt bizonyos kiméletet tanusit. Mindazáltal a magyar nemzet, a magyar aristocrazia befolyása háttérbe szorúl. A magyar érdek a birodalmi érdekekkel szemben nem számít. A magyarok további támogatása számításában megszűnik tényező lenni. Az udvar fennkívánja tartani velünk az összeköttetést, a királyné a rohamot legfennebb mérsékli, sérelmeink fájdalmát enyhíteni kívánja, de a dynastiának és birodalomnak ígért örök boldogság megalakításának nem meri útját állani.

Ausztria eddig is absolut állam volt, de a nélkül, hogy a rendszer keresztül lett volna vive. Kaunitz nagy szervező képes-

sége az absolutismus minden gondolatát revízió alá vette. Mit decretálni, octroyálni lehetett, mindent átalakított. Az absolutismus demokratikus válfaját kívánta alkalmazni.

A centralisatio kívánalmához képest, megszüntette a tartományok különállását, a mennyiben azok külön kancelláriáját beszűntette. De az összetartozás érzelmét octroyálni nem állt hatalmában.

A katonaság szellemét új alapra fektette. A zsoldos hadsereg ezredesével együtt végezte, mire vállalkozott, azután visszatért polgári foglalkozásához. Az állandó katonaság behozatala óta, miként az egyház főbb állásait is, az aristocratia foglalta volt le magának, nem annyiban a zsold, mint dicsvágy kielégítése céljára. Ez okból Mária Terézia koráig a fejedelem környezetét egyedül az aristocratia képezte. Ez időtől a katonaság pozíciót foglal az udvarnál, társadalmi jelentőségre emelkedik, a tiszti rang, tekintet nélkül a születésre, udvarképességet biztosít számára. Bevitetett a demokratikus szellem, vagyis letétezt az alap az aristokratikus szellemnek a katonai karba való bevitelére. Miként Franciaországban behozatott az egyenruha megnevesítő ereje. A társadalomban egy új rend kellett volna hogy előálljon, célibatusra alapítva, de a helyett egy új rend állt elő, mely kiválik a társadalomból. Egy katonai szellemet teremtett, melynek mását Európában nem találjuk. Mely nem a Nagy Frigyes militarismusa.

Az udvar demokratizáltatott, mi a bürocratia szervezésével még tovább fog fejteni. A bürocratia szintén megkapta pragmatikáját. Miként a klerusnál, a katonaságnál, a hierarkikus rangfokozatosság a hivatalokba is behozatott. Eddig a születés, a cím, a grófi, bárói rang a megjelenéseknél, üléseknél elsőbbségben részesített, ez időtől a hivatali méltóság, a szolgálati rangfokozat adják és biztosítják a praecedentiát.

A kormányközegek szintén a fokozatos berendezést kapták. Meg volt már a belső titkos tanács, de igen aristocraticus lévén, államtanács szerveztetett, e lett sajátlag a miniszterium, szerveztetett egy udvari, egy állami kancellária. A hadügy főhaditanácsra, a pénzügy udvari kamarára bízott.

Absolut szellemben ha szintén complicált, de jól kigondolt állami gépezet, minthogy a felelősség attributuma szükségérzetét nem táplálták. Megfelelt a bevezetett demokrat iránynak. Lehetővé

tette a kormányzást az aristokratia és klerus, az osztrák kormányzás eddigi tényezői nélkül. Csak egy hiányzott, a gépezet önmozgása, a patriotismus olajcseppje. Kaunitz csak osztrák nyelvet, osztrák patriotismust nem állt hatalmában decretálni. Hatalmában állt centralizálni a hivatalokat, de nem a birodalmat. Erre szervező talentumnál több alkotó, teremtő képesség kívántatott volna.

Mindez csak az osztrák örökös tartományokra szólt. A magyar kancellária s a még befolyással bíró magyar klerus és aristokratia erélyes tiltakozásának sikerült megakadályozni, hogy a szervezet hazánkat nem érintette.

Az absolut uralkodás hatalmi érzetéhez tartozott az a képzelet, hogy a birodalom az uralkodóház peculiuma, a korlátlan hatalom erőforrásai kiapadhatatlanok, a fényes udvartartás az absolutismus követelménye. Kaunitz az udvart is abba az irányba terelte. A francia udvar fénye csábítólag hat a bécsi udvarra. A francia udvar építkezései, fényes szertartásai, a versaillesi palota és kert, mely mai pénzérték szerint 750 millióba került; XV. Lajos udvartartása, mely évenként az államnak 68 millióját emésztette fel; az istállók, melyekben négyezer ló, 200 kocsi; a 9000 főnyi francia és sweizi gárda, mely a királyt kirándulásainál trombitászó mellett kíséri; a király szolgálatára s mulattatására álló hercegek, grófok, marquisok tábora, az előszobákban tanyázó, Taine számítása szerint 148 pázsi; Richelieu által (1634) alapított francia akadémia 40 halhatatlanja, kik az udvar fényét emelik; Mária Teréziánál, miként a már Franciaországban levő leányánál azt a benyomást tette, hogy mindaz a hatalom kiegészítő része.

Maga is udvarát a főméltóságok központjává akarta tenni. Felállította 1760 május 23.-áról kelt rendeletével a 120 főből s csupán nemesekből álló magyar gárdát azzal a czéllal, hogy a magyar ifjak főleg a külföldi udvarokhoz küldöztetés által polgári és katonai pályára képeztesse oly katonai szervezetben, hogy a közvitéz is hadnagyi rangban állt, melynek költségére Magyarország 100,000, Erdély 20,000, Horvátország 4000 forintot adott évenként.

Alapította (1764) a Szent István-rendet, melynek nagymestere a Szent István koronájának viselője. Udvari méltóságokat állított, nemcsak Magyarország, de Erdély főurait is fő- és alkamarási,

udvarmesteri, pohárnoki, étekgóói, ajtónállói méltóságok címével ruházta fel.

Ausztria külügyi politikája is gyökeres átváltoztatás alá véte-tett. Anglia Ausztriának régóta szövetségese, a politikai súlygyen érdekében pénzzel szokta támogatni. Most Canada felett Anglia és Franciaország közt háború ütött ki. Ausztria Angliát e kényes pillanatában cserben hagyta. A protestáns Anglia szövetségét a katolikus Franciaország szövetségével cserélte fel. A szövetség éle a szintén protestáns Poroszország ellen irányul, kinek Szilézia elfoglalását nem bírták megbocsátani. Mária Terézia és XV. Lajos közt 1756 május 1.-én létrejött a szövetség. Mária Antoinette a francia trónörökösnek eljegyeztetett.

A két hatalom régi hibáját akarja helyreütni. A Habsburg- és Bourbon-ház harmadfélszáz év óta áll egymással harcban. A mily arányban gyengült Ausztria, azon arányban emelkedett Poroszország, mind a két hatalom hátrányára. Franciaország sem mit sem kockáztatott, mióta a Habsburg-ház Spanyolországból visszavonult, nincs két tűz közé szorítva; a szövetség által csak előnyökre van kilátása, Ausztria mérlege egészen máskép alakul. Ha Kaunitz számításba hozta, hogy Magyarország Franciaország támogatását elvesztette, kifelejtette számításából, hogy Poroszországot előbb Anglia s 1764-től Oroszország szövetségébe kergette.

A mint Franciaországgal a szerződés aláíratott, a porosz-angol szövetség létrejött, 1756-ban kitört a hétéves, a nép nyelvén szólva, a burkus háború. A magyar ezredek sikra szálltak, a magyar nemesség felkelése is igénybevétellett. A Battyániak, Pálfiak, Esterháziak külön lovasezredekét állítanak, mint a fraknoi várban megörökített arcképük mutatja, komoly férfiakból, magyar huszár ruhában. Nadasdi Ferencz lovasságával Kolinnál csatát dönt. Hadik András Görlitznél a poroszt tönkre veri s Berlinbe benyo-mult. Magyar és osztrák sereg külön hadtestképpen harczolt, ma-gyar vezényszó mellett győztek vitézeink. Bebizonyult, hogy a győzelemnek nem feltétele a hadsereg egységessége, sem a német vezényszó.

Két vitéz hadsereg állott egymással szemben. Nagy Frigyes öt milliónyi népet vett át atyjától, a nagy osztrák birodalommal szemben hét évig állta a tüzet. Mert az arany és ezüst a biroda-

lomból kiszivárgott s csak rézpénz járta, Ausztria 1762-ben már papírpénzre szorult. Végre is mind a két fél kifáradt, kimerült, anélkül, hogy egymást legyőzték volna. S 1763-ban megkötötték a Hubertsburgi békét, melynek alapján, mintha nem is csatáztak volna, minden a régi lábon maradt. Szilézia odaveszett.

IV. Az 1764.-iki országgyűlés mint forduló pont.

A hétéves háború sikertelensége még nem keltette fel a Kaunitz politikája meddőségének tudatát, de fel kellett hogy ébressze a birodalom pénzügyének a tönk felé rohanása. A katonaság, a bürocratia, az udvartartás pazarfényű kiállítása, a francia udvar utánczása oly terheket rótt a birodalomra, melyet egy agrár állam, milyen azon időben egész Ausztria volt, nem bírt meg. Egyetlen hatalom megtámadása, egyetlen háború Ausztria pénzügyét a legnagyobb zavarba hozta.

Bár az adóemelések által az állami jövedelem 80—90 millióra emelkedett: rézpénzveréssel, papírpénz kibocsátással, államadóssággal s mitől most kívánunk megszabadulni, a lottó behozásával segített magán. Haugniczczal egy pénzügyi rendszert dolgoztattak ki, támogatására Magyarországot is megkivánták nyerni. Mária Terézia szorultságában a pozsonyi országgyűlésen ígéretet tett, hogy a nemesség nemadózási kiváltságát érintetlenül hagyja, a nemesség ígéretét, hogy ellenérték gyanánt mindannyiszor fegyvert fog, dicsőségesen bevállotta: most ezt az akadályt el kellene távolítani.

Szakasztottak az országgyűlés nemtartása gondolatával. Most 13 év mulva, 1764 jun. 17.-ére Pozsonyba az országgyűlés egybehevitatott. Még össze se ült az országgyűlés, a magyarokat az a meglepetés érte, hogy Kollár Ádám udvari könyvtárnok tollából röpirat jelent meg, mely a magyar alkotmányt, a nemesi felkelést, Werböczit bírálat tárgyává tette, reformokat javasolt, pénzügyi forrásul a nemesség megadóztatását, a papi, püspöki javak államiakká tételét indítványozta. Még fokozottabb volt a meglepetés, midőn az országgyűlést megnyitó királyi előterjesztés a röpirat hangján szólt: az adó további emelése, a felkelés korszerű reformja jel-

szava alatt, a röpirat eszméi egész vonalát ellentünk kívánta indítani. A viharnak okvetlen ki kellett törni. A kedélyek lecsillapítására a királyné a könyvet betiltotta.

A nemesség megadóztatása régi nóta, Kaunitz új osztrák birodalma részére, mely nemcsak alkotmányunkat, hanem önállóságunkat is támadja, a nemesség most még kevésbé volt hajlandó magát megadóztatni s a felkelés reformja által magát lefegyvereztetni. De új volt benne az egyházi javak secularisatiója.

A röpirat arra épített, hogy Kaunitz 1758-ban XIII. Kelemen pápánál keresztül vitte, hogy Mária Terézia az apostoli királyi címet folytatólag felvehesse, igénybevehesse a magyar korona tetszvényjogát, mely szerint a pápai rendeletek kihirdetése a király tanácsa tetszésétől tétetik függővé, használatba vehesse a királyi kegyuri jogot, melynélfogva a püspöki, káptalani székek betöltésénél szabadon rendelkezik. Oly lépés, mely, míg egyfelől a papi javak bevonása felé vezetett, utjában volt, hogy a magyar nemzeti klérust, Európa leggazdagabban dotált, de egyszersmind leg-hazafiasabb papságát a nemzettől elszakassza, a centralisált birodalom szolgálatába hajtsa. A hazafias klérus tehát a felháborodásnak épp azt a fokát érezte, melyet az alkotmányosságában megtámadott nemzet. A kitört vihar rombolásának jónak látták elejét venni. S a reformokból, a mennyit lehet, szép úton keresztül vinni.

Az udvar személyes leutazása látszott egyetlen biztos szernek. A királyné fényes udvara, a hercegek kíséretében augusztus közepén Pozsonyba érkezett. Részünkről gr. Pálffy Miklós főudvarmester, gr. Pálffy Károly főajtonálló, Balassa Pál főpohárnok, gróf Grassalkovics Antal főkamarás, gróf Battyány Imre főasztalnok, gróf Nádasdy Ferencz bán, herceg Esterházy, a magyar testország főkapitánya kísérték. Ünnepelet ünnepelet váltott fel. Szent István ünnepén, aug. 20.-án a pozsonyi várban királyi tánczvigalom, 6-tól 11 óráig német tánczokkal. Gr. Battyány Lajos nádor nevénapján, aug. 25.-én más tánczvigalom, melyben a tánczok mind magyarok, köztük cziczkes, parolás, gombostü, kerék, varga, lapoczkás, cigány, magyar kontra, énekes, gyertya, tót, régi magyar táncz folyt. A tánczosok közt József római király, a hercegek és hercegnők s az ország nagyjai foglaltak helyet. A fényes ünnepeleten a királyné szeretetreméltóságának egész hatalmát kifejtette.

A hullámok lecsendesültek, de a Kaunitz-félé tervezet megnépszerűsítése hajótörést szenvedett.

Magyarország 2¹/₂ millió hadi adóval, a bányák és uradalmak 2 millió jövedelmével, a kamara jövedelmek udvart illető majd 2 millió hányadával hat milliót meghaladó összeggel járult a birodalmi szükségletekhez. Egy kormány részére, mely felelőséget nem ismert, tovább menni határozottan vonakodtak.

Hogy a nagyok hatalmát megtörjék, a földesuri viszonyok korlátozása szempontjából urbér behozatalát hozta javaslatba a kormány. Mindenekelőtt az ország függetlenségét, önállóságát, az alkotmányt kívánták biztosítani. A beindított absolut és centralisált uj Ausztria beolvasztási politikája ellen kívántak garantiákat szerezni. Harminczhárom ívnyi sérelmet írtak össze, felterjesztették; de az udvar e térre az országgyűlést követni nem mutatkozott hajlandónak. Minden eredmény az adónak némi felemelése s az udvar azon elhatározása, hogy a mit törvényhozási úton el nem érhetett, rendeleti úton fogja foganatosítani.

Mária Terézia több országgyűlést nem tartott.

V. József császár mint corregens. Mária Terézia reformjai és alkotásai.

Mária Terézia uralkodásának harmadik cyklusa következik. A nagy napok letűntek. A nemzet húsz év előtti lelkesedése már levéltári csomag. Egy kopott album, feledett arcképekkel, elhalványult életiratokkal. Az anya még regél róluk a kandalló mellett, de fiát, ki itt előtérbe lép, már nem érdekli. Gondolatait a tervbe vett összbirodalom álmoképei kötik le.

Mária Terézia férje, Ferenc császár 1765-ben meghalt, a királyné 48 éves korában felvette soha le nem tett gyászruháját. Fia, József császárrá s anyja mellett corrégenssé lett. Huszonöt éves korában jut a hatalom birtoklásához. Különben úgy látszik, hogy csak a katonaság felett ruháztatott fel hatalommal. A katonaság reformját vitte keresztül. Eddig minden ezred egy hadtest, ezredese szabályrendeletét követi. Az egységesítés már kezdetét vette, 1749-ben egységes szolgálati szabályrendelet tétetett közzé, a mint a hadügy élére állt, keresztül vitte.

Veljünk szemben megnyílik az országgyűlések, az alkotmány mellőzésével, rendeletekkel kormányzás korszaka. Battyány Lajos meghalt, bezárja a magyar születésű nádorok sorát. A szintén elhalt Barkóczi primás üresen hagyta az esztergomi érseki széket. Az ország legfőbb méltóságai az udvar rendelkezése alá estek. A nádorság betöltése helyett helytartónak Albert herceg, a királyné egyik veje neveztetett, ki Pozsonyban fényes udvartartást rendezett be, hova a királyné is gyakran lerándul. Pozsony környéke főiri kastélyokkal megnépesül.

Az alkotmányos élet nem tétetett további megtámadtatás tárgyává. A kormány halad a II. József kora előkészítése útján, a királyné udvara a nemzet, különösen a főnemesség részére a régi patrialkalis udvar marad. A Teresianum és testőrség a nemességet, a királyné szeretetreméltósága, az udvari méltóságokra vágyakodás a főurakat vonzza Bécsbe. Megtanulják a német nyelvet és költekezést. Német nőket, a német nők német cselédséget hoznak az ősi kastélyokba, a gyermekek német nevelőik kezén, német nyelvben, német szellemben nevednek. A Rákóczi-forradalom alatt egész hadtestben nem találtatott, ki egy elfogott német levelet elolvasson. Mária Terézia, bár magának a francia kultúra az ideálja, a germanisatio legnagyobb terjesztője lett.

Az egyház sem kerülte ki a királyné figyelmét. A mit még Pázmán Péter tervelt, III. Károly megkezdett, az egyházmegyék kikerekítését, új püspökségek felállítását, Mária Terézia keresztülvitte. Új püspökségeket állított, a rozsnýóit, besztercebányait, szombathelyit, fejevárit. A görög egyesültek részére alapította a munkácsi, körösi s a nagyváradi püspökséget és káptalant.

A szerzetes rend iránt nem viseltetett oly kegyességgel. A klastromok bíráskodását, börtöneit, eltiltotta. Franciaország és Portugália kezdeményezésére XIV. Kelemen pápa 1772 július 21.-ről a jezsuita-rendet eltörlötte. Mária Terézia 1773-ban szintén hozzájárult, vagyonát tanügyi célokra rendelte fordíttatni.

Eltiltotta, hogy végrendeleteknél a papok, mint tanuk szerepelhessenek.

Mária Terézia eszményképe a francia modern birodalom: a nevelés, oktatásügy, a művelődés más eszközeit megkívánja honosítani. Hogy a nemességet az udvari szolgálatokra kiképez-

tesse, alapította 1751-ben a bécsi Theresianumot, a diplomácia szolgálatára 1754-ben a keleti akadémiát. A népnevelés előmozdítására normális iskolákat állítottatott.

A magyar oktatásügy terén maradandó nyomokat hagyott. A Ratio Educationis című rendelete megalapította a tanügy szervezetét, a tananyagot, a tanítási módszert. Pozsonyban, a helytartóság kebelében tanügyi bizottságot szervezett. Győrött, Pozsonyban, Nagyváradon, Zágráiban akadémiát, Kolozsvárt lyceumot létesített. Pázmány primás 1635-ben, mert Esztergom a török kezében volt, Nagyszombatban egyetemet állított. Mária Terézia 1780-ban Budára, a királyi várakba telepítette, világi férfiakra bízta, a hit-tani és bölcsészeti jogi kar mellé felállította az orvosi kart. A tanítási nyelv, mint akkor minden főiskolánkban, a latin, a német nyelv tanítását csakis ajánlta.

A bányászati szakoktatás megalapítása szintén alatta vette kezdetét. A selmeczi bányásziskolában 1763-ban felállította a vegytani, 1765-ben a mennyiségtani tanszéket s 1770-ben akadémiai rangra emelte. Erdőszei akadémiát csatolt hozzá.

Czivilisatori gondolataihoz számít, hogy a vallásoknál a torturát 1768-ban eltörölte, megszüntette a boszorkány-pereket, a boszorkány-égetéseket, mit Szegeden 1728-ban, Deésen 1723 és 1742-ben is folytattak; a párbajvívást 1752-ben fő- és vagyonszétválás alatt tiltotta.

A közgazdaság terén centralista volt és maradt. Mindjárt, uralkodása kezdetén, 1746-ban kereskedelmi tanácsot állított fel, azon irányelveket adva, hogy Magyarország nyerstermeléssel foglalkozzék, az osztrák tartományok iparos országokká fejlesztesse. Mire az osztrák iparnak szüksége volt, azon árucikkek külföldre kivitele tiltva lett.

III. Károly Magyarország, Erdély és Horvátország közt vám-sorompót állított fel, eltörölte.

Az ipar emelésére a céhek részére egyöntetű artikulusokat alapítottatott. A céhek sorompóit megnyitotta, városaink ez időtől kezdtek népesedni. Bécsben, 1771-ben börszét állítottatott. Mi maig is tengerjogunk alapja, 1774 április 25.-éről tengerészeti rendszabályt bocsátott közre.

Merész kezekkel belenyúlt az akkor is kényes munkás-kér-

désbe. Rendeleti úton 1768-ban a földesúr és jobbágyság közötti viszonyt rendezte. Anglia nagy birtokosai magánúton kezdték volt el a jobbágy-felszabadítást, éppen ez időben a lengyel főurak is követték. Mária Terézia 1768-ban szabályrendeletet, urbariumot bocsátott ki, mely legalább a földesúr követeléseit, a jobbágyi tartozás maximumát és minimumát megállapította; a jobbágyságot a hatóságok védelme alá helyezte. A munkásnapok szaporítása céljából a szentek tiszteletére szánt ünnepnapok közül huszonnégyet eltörölt.

Élete vége felé Magyarországgal szemben a mult időknek több fájdalemát kívánta enyhíteni. Különösen a déli vidéken.

Dél-Magyarország, a török hódoltság megszűnte után pusztá vadin. Mint visszahódított tartomány, még nem volt Magyarországhoz csatolva. Egy Temesvárt székelő tartományi igazgatás kezelte, mely Béctől függött. A korábban megkezdett benépesítés Mária Terézia alatt, a hatvanas években nagy arányokat öltött. Francia-, Spanyol-, Németországból, a Rajna vidékéről, Elzász-Lothringiából új meg új települők érkeztek. A török elvonulása után a délvidék egy görög-szerb bérlő-társaság kezébe jutott csekély árért, mely legeltetésre használta, Mária Terézia a bérletet felmondta, községekre osztotta, a községeket egyenes utcákkal koczkáztatta át. Minden bevándorlónak 1 hold telket, 30 hold külsőt osztatott, az építkezésre előleget adatott. Keletkeztek a 20 öl széles fő, 6—8 öl széles kereszt utcákkal diszló bánsági községek.

Miután a kulturának a vidékét ekép visszaadta, 1779-ben a temesi bánságot, megszüntetve az eddigi katonai kormányt, az országba politikailag is visszakebelezte, Temes-, Torontál-, Krassó-megyékre osztva megyei kormányzás alá bocsátotta.

Az addig külön igazgatás alatt élt dél-magyarországi szebeket az országba beolvasztotta.

Fiume és Trieszt korábban szabad kikötőnek voltak nyilvánítva; 1779-ben a királyné Fiumét az országhoz visszacsatolta, hazánk részére magyar tengerpartot teremtett. Trieszttel való versenyképességét elősegítette.

A szerencsétlen Lengyelország felett való első, 1772-iki osztzkodás alkalmából, a negyedszázévtől a lengyel koronánál zálogba volt 13 szepességi várost felszabadította, visszahozta az országnak.

A magyar korona jogán Galiczia és Bukovina is ideszakadt s azokat hazánkhoz kezdte volt csatolni.

Ez volt a nagy királyné hosszas uralkodásának nagy vonásokban ecsetelt eszmemenete. Halála közeledését érezve, elbúcsuzott gyermekeitől, szólította gr. Esterházy kancellárt, megbizta, mondja el, hogy utolsó perczéig hálával emlékezett a magyar nemzetre. S azzal 1780 nov. 29.-én, 40 évre terjedt uralkodását, élete 64.-ik évében bevégezte.

Itt ért véget Mária Terézia fényes uralkodása. Egy nőkirályé, ki nemcsak uralkodott, de maga kormányozott. Minek felelőssége, dicsősége egyedül őt illeti. Uralkodása első felében egy férj áll mellette, ki se nem hadvezér, se nem kormányférfi; uralkodása második felében fia áll mellette, kiről az a hagyomány, hogy mikor mint trónörökös beúta hazánkat, minden galambbúgos kapu megett egy uralkodótársát látta. S állt mellette egy államkancellár, kinek a francia forradalom közeledéséről sejtelme sem volt.

Reá emlékezve, ha megragadó arczképeit látjuk, egyikünk bámulja; inegrontotta a nemzet szellemét, e szavakkal hagyja oda a másik. Uralkodása szellemében nem találja az összhangot. Férje halála után örök gyászt visel, de azért nyilt házat tart. A nevelést kiveszi a papság kezéből, de azért erőszakosan térít. Budán a királyi palotát helyreállíttatja, de soha sem lakott benne. Szereti a magyart, de feszélyezi alkotmánya. A főuraktól megköveteli, hogy udvara fényét neveljék, a jobbágyság részére urbariumot bocsát ki. Fáj a szive a lengyelekért, Lengyelország felosztását aláírja. Szakít Angliával, mert protestáns; Franciaországgal szövetkezik, mert katolikus. Az erény apostola; imádja gyermekeit, leányát odaadja a Pompadourok udvarába, hogy vérpadra kerüljön. Testőrséget állít az ország legszebb fiatalságából, de a magyarnak is le kell venni bajuszát, parókát kell viselnie, a katonáinak czopfot köttet. Német uralkodó s a francia irodalomért, francia szokásokért lelkesül. Egy sereg ellentétes emlék, mit csak úgy lehet megérteni, hogy a XVIII. század uralkodója, mely a XIV. Lajos hosszas uralkodása által teremtett világban él, mely inkább színpad, mint való élet; a középkor romanticismusa, visszaragyogó estfénye annak vallásossága, annak lovagiassága nélkül.

Mi minket illet, a nemzet megnyerésére alapítja a Szent István-rendet, behozza a Szent István-nap megünneplését. Alapítja a magyar királyi testőrséget. A tudományegyetemet Budára hozatja. Visszacsatolta Fiumét, a temesi bánságot. S mégis mintegy kérdéssé tesszük, hogy vajjon nem szelleme varázsának, személyisége szeretetreméltóságának köszönheti, hogy emléke oly kegyeletben áll előttünk.

Személyes érintkezése alattvalóival, szakasztása az udvar elzárkozottságával, az ügyek személyes vezetése női szívvel, férfiúi bátorsággal s kitartással a századokon át eltaszított magyart lehetetlen volt, hogy meg ne nyerje. Ha főuraink az udvarnál mulattak, hozták le a XVIII. század finom izlését. Korábban épül Magyarországnak legtöbb kastélya, rendeztetik legtöbb parkja Gödöllő mintájára, mit — mert fia teszi herczeggé — gr. Grassalkovics 1744-ben kezd építtetni; épül herczeg Esterházy Miklós Kis-Mártona színházzal, de olasz társulat részére.

Alatta Pray György magyar udvari történetíró. A magyar jezsuiták Pray mellett Timon, Kazy, Katona buvárolják, napfényre hozzák hazai történelmünk porlepte kincseit. S ha főurainkat cosmopolita szellem lepte meg, nem szabad felednünk, hogy Mária Terézia testőrei ébresztik fel az elaltatott nemzeti szellemet, keltik életre a magyar irodalmat, mi a nemzetet, a magyar alkotmányt az utókor számára megmenti.

József császár kora.

(1780 nov. 23.—1790 febr. 20.)

Az akkori világrámlat.

Az észak-amerikai szabadságharcz. Lengyelország felosztatása.

I. Az észak-amerikai szabadságharcz.

Hazánk történetére nem szűnnek meg befolyni a világeseemények. De nem volt uralkodónk, ki annyira a világeseemények hatása alatt élt és állott volna, mint József császár. Kora embere, kora áldozata.

József császár látta az absolutismus mesterei, a jezsuiták eltörlését, a felvilágosult absolutismus fénykorát, az encyclopedisták nyomán a liberalismus, Amerikában a demokrata, reszpublika fellépését, Franciaországban a szabadság, egyenlőség, testvériség proclamálását. Látta a középkori világegyensúly felbomlását, a spanyol világhódítók lehanyatlását, a porosz királyság keletkezését, Oroszország bevonulását az európai világrendszerbe, Lengyelország felosztását. Látta egy sereg nagy név felvonulását a világtörténelem lapjaira. A Nagy Frigyes, Nagy Péter, II. Katalin, Waschingon sikereit. Nem csoda, ha József császár nyugtalan temperamentumát, fendobogó szívet, lánglelkét csábítja a gondolat, hogy ő is nagy tettekre van hivatva.

Mint ifjú és fiatal férfi annyiféle és ellentétes áramlat bukását, felragyogását látta, hogy a midőn anyja halálával nagy hatalmát kezébe látja, az absolutismus sikerei s a liberalis eszmék és intézmények ingerei hatása alá kerül, meglepi a vágy, hogy birodalma számára a két rendszerből egy harmadikat alkot.

Az akkori világeseményekből im közvetlen hat rá az akkor folyó amerikai szabadságharcz, melyből megragadja az, hogy kiteszi az állami gépezetből a papságot és Lengyelország felosztása, melyből a magyarokkal szemben követett politikáját meríti.

A francia encyclopedisták fellépése s a francia forradalom kitörése között, Észak-Amerikában egy forradalom folyt le, mely Rousseau jelszavát, az egyenlőséget és szabadságot megvalósította, a demokrácia és a köztársasági kormány-forma követelményeit a keresztény civilizáció keretébe beillesztette. Még kevésbé és még későbben érezteti velünk hatását, mint a francia forradalom, mindazáltal, mint a világesemények egyik legnagyobbikát, nem hagyhatjuk érintetlen.

A midőn Colombus 1492-ben Amerikát felfedezte, sejtelmese lehetett a világnak, hogy az indiánok hazája világszerepre lesz hivatva. Egyelőre Robinsonok s kalandorok versenytere. I. Jakab király vallás-üldözése elől angol alattvalók Hollandiába menekültek, közülök mintegy százan hajóra kerekedtek, 1620 deczember 21.-én az amerikai partokon kiszálltak, gyarmatot alapítottak, Észak-Amerika magyává váltak.

A boldognak hirdetett Európából az elégtelen elem mind

nagyobb csoportokban vándorolt ki, az indiánokat mind tovább nyomják be az irtás alá vett őserdőkbe. Az első leszállás óta már két millió a lakos, angol fennhatóság alatt él; 1774-ben néhány gyarmat congressusra gyűlt egybe s a szakadás kezdetét vette.

A midőn a széles tengeren át megérkezett a hír, hogy Anglia gyarmatai fellázadtak, mint jelentékeny esemény tünt föl, de csak a midőn 1775 április 19.-én Lesingstonnál már vér folyt, keltette fel Európa figyelmét. A kabel most perczek, akkor a vitorlás hajók hetek múlva hozták a hírt, Európának alig volt sejtelve, hogy ott egy új világ támad, mely Európával versenyre kél; az udvarok távolról sem gondolták, hogy a 13 angol gyarmattól aláírt, 1776 július 4.-ről kiadott függetlenségi nyilatkozat hadüzenet az európai intézmények ellen.

Az amerikai függetlenségi nyilatkozat már nem lázadó, hanem forradalmárok nyilatkozata, mely a midőn az anyahon ellenében mentséget keres, a Rousseau és az encyclopaedisták tanait formulázza. Az emberek egyenlőknek születnek . . . a teremő minden embert bizonyos eltulajdoníthatatlan jogokkal ruházott fel . . . a kormányok tekintélye, hatalma a kormányzottak akaratán, bejegyzésén alapszik . . . minden kormányforma, mely a kormányzottakra nézve károsná kezd válni, módosítható, eltörölhető. Ezen elveket proclamálta a függetlenségi nyilatkozat s ez elveken nyugszik a Jefferson által szövegezett északamerikai alkotmány. Benne a legitimitás, a jogok örökölhetése egész vonalában meg volt támadva. Alapelve a szabadság, egyenlőség. A souverénitást a nép, a társadalom magának tartja fenn, nem kíván a hatalomban monarchiával osztozni. Mert történelmi múlttal nem bírt, Észak-Amerika az egyenlőség, szabadság s népfenség eszméjét sokkal könnyebben formulázhatta, mint Európa bármely országa, hol a történelem, a jog, a vallás, a tudomány és társadalom tradíciói előítéleteket állítottak elő.

Franklin egy követség élén Franciaországba jött, támogatást keresett s azt nem annyiban a szabadság mellett, mint Anglia ellen megtalálta. Franciaország s a szabadságharcosok között (1778) kereskedelmi szerződés jött létre s ez által Észak-Amerika államisága megkapta az elismertetést. Franciaország ifjúsága La Fayetteel élén áthajózott, a szabadsághősök sorába állt, a függet-

lenség két évi küzdelem után ki lett viva. Létrejött az északamerikai egyesült államok alkotmánya s az 1787 szeptember 17.-én kihirdetett. Egy rendszeres alaptörvény, mivel Európát megelőzte. A francziák babérral, de keblükben a szabadság szomjával tértek haza. S keletkezik 1791-ben a francia constitution, mi az európai alaptörvények sorát megnyitja.

A szabadságharcz győztes vezére, a hazafiság örökemlékü jelképe, Washington elnöksége alatt köztársaságot állítottak. Könnyen ment, mert nem kellett a feudalis monarchia romjaira építeni. Egy új társadalmi és állami rendszer állott elő, minden papi és világi rend, sorkatonaság nélkül polgári egyenlőség elvén, az európai liberalismus feudalis maradványai nélkül. A földmiveléskultura helyébe, a munka és tőke, ipar s kereskedelem fensőségét helyettesíték. A család, társadalom, egyház s állam ott egészen más, egy új világ más intézményekkel, más szokásokkal, más erkölcsökkel és szenvedélyekkel. A demokratikus elv megtestesülése.

A Rousseau Contrat socialja, a francia encyclopaedisták forradalmi elvei megvalósításában Amerika megelőzte Európát. Proklamált elveik közül a szabadság a felvett köztársasági államformában, az egyenlőség a demokrácia megalapításában nyert kifejezést. Hogy sikerült, kettőnek köszöni, tenger között és tengeren túl fekvésének s hogy kormánya székhelyének oly pontot választott, hol utczai tüntetések nem zavarják.

Proklamálták a democratiát. A személyes képesség érvényesülését függetlenül a származásra és ősi vagyonra. A személyes képesség határtalan emelkedhetését a társadalomban és államban. A liberalismus eszményét. Felelevenítették az ó-kor, Görögország democratiáját, szokták mondani. Csakhogy a mint a görögök democratiájában ott voltak a heloták, a democrata Athénben husz-ezer állampolgár mellett negyedfélszázezer rabszolga, mint házi állat, s hol a hivatalokat vagyonfokok szerint osztották, a democratia épp úgy eszménykép maradt, mint marad a rosszul értelmezett egyenlőség. Rómában a plebejus is fel volt hivatalképeséggel ruházva, a consulokat mégis a patriciusokból választják.

A legdemocratább állam, Észak-Amerika is csak a jog, a törvényelőtti egyenlőséget proklamálhatta. Egyenlőséget még a természetben sem ismer. A születés, ész, munkásság, a tőkésített

munka, a vagyon örök választófalkép fognak fennállani az emberek közt. Maga a foglalkozás eltörülhetetlenül reányomja bélyegét az egyénre, mely világnézetében, gondolkodásmódjában, még külső megjelenésében is felismerhető. Mindazonáltal a democratia rosszul értelmezése azon ábrádba viszi bele a tömeget, hogy nemcsak mint polgárok vagyunk egyenlők; nem ismer hatalmat, nem tisztel se kort, se állást; a tisztviselő állását, az atya hatalmát, a férj fensőségét, vagyon igényét, az értelmi fejlettség előnyeit mind tekinteten kívül hagyja. Democratiáért eped s mert csak az szállíthatja saját értékére ábrándját, az absolutismusnak áll szolgálatában. Maga Rousseau szerint az egyenlőség csak eszköz a szabadságra. Európában pedig, hol a legitimitás elvével szakasztani még nincs hatalmunkban, az aristocratiát nem törvényhozás, hanem az örökösödési rend állította elő, polgári, törvényelőtti egyenlőségen kívül még a socialismus sem bír más eszmealapot kimutatni.

S a mig Amerikában a liberalismus egy új világ alapját veti meg, Európában az absolutismus a kontinens utolsó két alkotmányos nemzetét megakarja semmisíteni.

II. Lengyelország feldarabolása, s három hatalom közti felosztása.

Mikor Nagy Károly s a pápaság megalkotta a római szent birodalmat, Lengyelország a németföld északi periferiáján a svédekkel, dánokkal, angolokkal tartva: miként mi, nem lépett be a római birodalomba. Jönnek a germán Lechetek, az orosz Lithvánok, kik koronához jutnak. A lengyel mintegy tíz tartományban él. Jött a német lovagrend, kiket a tengerpartokra telepítettek. Az ország egységessége, az egységes lengyel nemzet kifejlesztése az uralkodóházaknak nem állott érdekében.

A lengyel tánczra magyar szokott következni, szokták mondani a régiek. Lengyelország felosztásának kellett következni, hogy II. József agyában megszülessék a merész gondolat, hogy velünk szemben I. Ferdinánd, Rudolf és I. Lipót tervét megvalósíthatja.

Európa összes országai történelmi könyvtárából nem tanulhat annyit a magyar, mint Lengyelország történetéből. S az a kis könyv, mit az Akadémia most adott ki „A lengyel alkotmány története“ Hüppétől, egy tükör, mely élénkbe tárja a sziklákat, melyek között eveztünk, s az örvényt, mely felé tartottunk.

A lovagias, de rég támadott nemzet jó szomszédunk volt. A két ország egyszerre lett királysággá. Az Árpád-ház családi összeköttetésben élt a lengyel királyi házzal. Az Anjou-házból Nagy Lajos egyszerre mind lengyel király. A Jagellók őse apja magyar királyi vér. I. Ulászló lengyel és magyar király. A Zápolya-ház királynét adott a lengyeleknek. Báthori István erdélyi fejedelem lengyel trónra jutott. A két nemzet rokonszenvének folyvást bizonyítékait adta. Nem csoda, ha nálunk élénkebb a részvét sorsuk felett, mint másutt, és mert vérmérsékletünkben, alkotmányos életünkben sok a hasonlat, bukásukban reánk nézt fekszik legtöbb tanuság.

A szabadság túltengése epesztette el Lengyelországot. Királysággá alakultak királyi hatalom nélkül. A Jagellók a XIV. században helyreállították a királyi hatalmat, de nem az ország egységét. A mint a királyi hatalom határain túl erősödött, határain belül gyengült; Lengyelország feldaraboltságának gondolata azonnal megszületett. Kiket mi országunkból kiűztünk s ők befogadtak, a német lovagrend már 1514-ben, a császárság és Ausztria segítségével a felbontás gondolatával támadja; csak hogy még elég erős, leveri a koalíciót.

A szabadság túltengése, a nemesség előjogainak a királyi hatalom rovására mind szélesebb körre terjesztése felemésztette az állam életerejét. A félmagyarvér Jagellók kihalásával, mely a Szapolyai-ház kihalásával összeesett, 1572-ben áll be rohamos hanyatlása. Az interregnum a Jagelló-ház kihalása s Báthori István trónralépése közt a rövid három évi fejtelenség tette az első kapavágást sírjához. Báthori vaskezű kormánya igen rövid ideig tartott arra, hogy a jogrendet helyreállítsa. A királyválasztási jog gyakorlásához nem voltak azzal a hazaszeretettel megáldva, mint a magyar, következnek az árnyék-királyok, a nemesség a nemzet szuverenitását fölébe emelte a korona szuverenitásainak. Egy alkotmány fejklik ki náluk, melyben a papság, nemesség mellett a

korona harmadik egyenrangú szuverénnek állított be, melyben a veto nem a koronát, hanem a nemzetet, s nem is a nemzetet, vagy annak képviselőtestületét, vagy az ország egyes tartományát, hanem az országgyűlés minden egyes tagját illette. Lengyel *respublica* nevet adtak anarchiájuknak.

Az országgyűlés minden tagja néptribunnak tekintette magát, *sisto activitatem* — kiröppentette meggyőződésből, vagy idegen hatalmak meggyőződését tolmácsolva e két szót s azzal felfüggesztette a parlament folyamát, szétozlatta vele az országgyűlést. 1652—1768-ig 55 országgyűlés közül csak hét jutott természetes végéhez, 48 félbeszakasztott. A *liberum veto* s a királyválasztások körüli megvesztegettetések, a királyi hatalom hiányához járult a sorkatonaság nem léte, a kincstár üres volta. Az egyre szegényedő nemesség az a hiúsága, hogyha lóháton nem mehetett, szégyelte hazája szabadságát gyalog megvédeni.

A lengyel három emelkedő nagy hatalom közé volt ékelve, későre ismerte fel földrajzi veszélyes helyzetét, igen szélül feküdt, nem részesült a nyugati *civilisatio* kisugárzása melegében kellően, nem bírt a helyzet magaslatára emelkedni. Sem a szabadság határait, sem az új idők követelményeit nem bírta felismerni. Nem ismerte fel a panszlavismus megindult árja horderejét, melynek útjába esett; nem a fentről intézett forradalmak bontó hatását, a fegyveres megtámadtatásnál veszélyesebb voltát.

Az absolutismus nem tűrte az alkotmányokat. A szomszéd három absolut hatalom közé ékelt lengyel *respublica* erjesztő szelleme a leigázott szomszéd népekre lázítólag hatott. Legalább a kormányok közbelépésüket ezzel kívánták indokolni. A belviszály malmukra dolgozott, a szítást könnyű volt leleplezni. Oroszország délfelé kívánt terjeszkedni, Lengyelország útjában állott.

A felosztási szándék megvalósítása 1764-ben vette kezdetét. A pártok vallás szerint csoportosultak. A fölényben álló róm. kath. pártot a dissidensek megtámadták. A dissidensek közül a keleti vallásuk az orosz, a protestánsok a porosz intervencióját keresték. A katolikus pártot leverték ugyan, de a kaput a hódítók után többé nem voltak képesek betenni. Nagy Frigyes és Katalin czárnő 1764 április 11.-én aláírták a szövetkezési okmányt, kimondták, hogy az ország alkotmányát fenn fogják tartani s éppen e jóaka-

ratban foglaltatott a halálos ítélet. Éppen az alkotmány szövege-zése tüntette fel a dissolutio, a belső felbomlás korjeleit. — Az 1768-iki országgyűlés által szövegezett alkotmány a középkori telivérü rendiség szelleméből semmit sem engedett. Benne maradt a mi aranybullánk ellentállási jogának fentartása, benne maradt a confoederatio joga, az ellentállás formulázása, mi nálunk jogilag ismértelen maradt, benne volt a liberum veto, az a képtelenségig hajtott szabadság, hogy bármely egyes követ az országgyűlés vég-zéseit semmiseknek nyilváníthatta s fentartatott a királyválasztási jog, a külföldi uralkodóházak beavatkozásának nyitott kapuja.

Az alkotmány mintegy jeladás volt a belviszály tovább ter-jedésére. A szövetkezett két hatalom harmadiknak Mária Teréziát is megnyerte. Következett a 20,000 négyszögmértföldnyi lengyel birodalom feldaraboltatásának kezdete. Négyszer akkora birodalom felett kellett osztozni, mint hazánk, az egyszerre felosztástól még maguk az osztozkodó felek is jónak látták tartózkodni. Az első felosztás 1772 febr. 17.-én iratott alá, Mária Terézia átérezve az Ausztriára háruló veszélyt, csak aug. 2.-án járult hozzá. A meg-csonkított Lengyelországból kapta Galicziát és Vörösországot mint-egy 2 $\frac{1}{2}$ millió lakóssal. A Zsigmond által elzalogosított szepes-ségi városok visszakerültek. 1775-ben kaptuk még Bukovinát.

Az északamerikai elszakadási harcz mellé kiűtött a francia nagy forradalom. A nyugati hatalmaktól a keleti hatalmak gazdál-kodása tovább folyhatott. A francia forradalom hatása alatt új alkotmányt kívántak szövegezni. 1791 május 3.-áról új alkotmányt hirdettek ki. Húsz év alatt nagy haladást tettek, kiléptek a közép-korból. A trónkövetkezést az akkori szász uralkodócsaládban örökölhetővé tették, a confoederatio jogát és liberum vetot eltör-lötték, ezzel a királyi hatalom szuverénitását helyreállították, fen-tartatott a nemesség kiváltságos helyzete, a nem adózás, a köz-terhek alóli mentesség, de a jobbágysággal szemben kimondták az örök váltságot, a nem nemesek hivatalképességét. De már minden késő.

A haza jobb fiai megtették kötelességüket, de a conserva-tivek a középkor sötétségének álmait tovább kívánták aludni. Brzostorky volt az első, ki a jövőbe látott, 1769-ben jobbágyait önként felszabadította, követték a Zamojskiak, Potoczkyak, kik

óriási birtokaikon a jobbágyságot szintén szabadokká tették. A jobbak áldozatkészsége már nem segíthet. Az 1791.-iki alkotmányt a conservatív nemesség nem engedte életbe léptetni, orosz hadakat vezettek hazájukra s tizennégy hónap mulva bekövetkezett a második osztozás, de már akkor csak a porosz és orosz osztozik nálunk nélkül.

Finis Poloniae hangzott végig Európán, a szerencsétlen nemzet vonaglása, a Kosciuskok segélykiáltása, de Európának nincs füle a haldokló Lengyelország számára. A francia forradalom hangzatos jelszavai elnyomták egy középkori nemzet iránti részvét érzetét. Elpuhult nemességet, elsatnyult nemzetet láttak pusztulóban, mely államát felifjította, de a társadalom, a család, az egyén élösi növény életet él, a húsos fazakokat bálványozza. A lengyel állam Európa szemében egy korhadt fa, melynek talaját, a népet kiélték a zsidók, törzsét kiélte a nemesség, koronájától elvonatott a lomb tápláléka s hogy tovább fűzzük, az odvába vonult herék megölték a királynét. A legjózanabb alkotmány, a legkétségbeesettebb forradalom sem segít, 1759-ben bekövetkezett a harmadik felosztás. Hogy Ausztria is viselje a felelősség ferhét, kapta Krakkót és vidékét.

Ézsau tál lencsejének története. Porosz- és Oroszországok felemelkedésének, Ausztria alászállásának lépcsőzete, Lengyelország bukásával a gát kelet felé összedőlt. Konstantinápoly felé a kapú megnyílt, a keleti kérdés előállt. Az első felosztás után két évvel, 1774-ben Oroszország már az Azóvi tenger ura; tiz év mulva, 1784-ben már a Fekete tengerig nyomult, még II. József is szárnysegédének szövetkezett, ketten indulnak Konstantinápoly ellen. Nagy Frigyes és Mária Terézia s ki már akkor nagy politikáját intézte, II. József nem számítottak arra, hogy gyakran többet ér határainkon egy gyenge, önmagával meghasonlott államot túrni, mint egy hatalmas szomszédal felette megosztolni s vetélytársunk szomszédságába jutni. Nemzetünk azonban levonta a következtetést. Az uralkodók szemében Lengyelországgal szemben semmi sem történt egyéb, minthogy a kormányhatalom bukott meg, a föld, a nemzet megmaradt. Semmi sem semmisült meg, csak a nemzeti egység, nemzeti kormány. Nemzetünk Mohács óta öntudatával bírt annak, hogy ennyi éppen elég, hogy egy nemzet

kitöröltessék az élő nemzetek sorából s József császár műveleteit is e szempontból kísérvük.

III. József császár trónfoglalása.

József császár, midön 1780 nov. 23-án trónját elfoglalta, 40 éves. Atyja halála óta 15 éve, hogy corregens, német császár, a birodalmi haderő parancsnoka.

Félbeszakadt élete miatt egyéniségének jellemzése merész vállalkozás. Csak annyi biztos, hogy vakmerő temperamentum, emberszerető szív, pietás és pietismus nélküli nagy elme, de a lángeszek jövőbe látása nélkül. Mikor atyja meghal, 24 éves s még oly ábrándozó, hogy az anyja által összetakarított 22 millió állampapírt megégette s ezáltal az államnak adományozta.

A természettől kitünő képességeket örökölt. Uralkodásra neveltetett, sokat utazott. Bejárta az osztrák örökös tartományokat. Hazánkat gr. Falkenstein név alatt 1768—73-ban keresztül utazta, 1777-ben meglátogatta testvérét, Mária Antoinettet, XVI. Lajos király nejét. Tanulmányozta a francia intézményeket. Nálunk a galambbúgos kapuk előtt boszúsan haladt el. Franciaországban a felvilágosult absolutismus tanait tanulmányozta s fényes sikerei bámulatát hozta magával.

Mint trónörökösnek XIV. Lajos, Nagy Péter, Nagy Fridrik az eszményképe. Miként ezeknek, úgy neki is központosított hatalmas birodalom felett uralkodni, élete célja. De csak férfi korában juthatott megvalósítása eszközeihez; anyja nem kívánt az uralkodás örömeiben és dicsőségében vele osztozni. Mint katonai főparancsnok, Ausztriát a hadseregben látta, hogy népiczen fejezzük ki, a fától nem látta az erdőt, a népet, a világesemények törvényszerűsége követelményeit. Mint katonai parancsnok csak az előtte meghajló engedelmességet tanulta ismerni, negyven éves koráig ellenmondás, ellentállással nem találkozott.

Mint a philosophiai iskola növendéke, a történeti jogok ereje, szentsége érzetén túlteszi magát. Mint a francia forradalmi eszmék barátjának, szabad gondolkodás, írás és nyomtatás a jel-szava. Mit elődei nem merészelték, az állam és társadalom addigi

oszlopának, a klérusnak és aristokráciának hadat izen. Absolutismusát demokrata alapra fekteti.

Anyja, miként XIV. Lajos, az absolutismus lánczait megaryozta. Elötte a történelem nem az idök és élet mestere, elötte minden tabula rasa. Nagy Pétert másolja, ki — hogy a mondával szóljunk — mint ácslegény tanulja meg, hogy még egy hajó építésénél is meg van az alkotás egymásutánja.

Anyja absolut uralkodó, ő autocrata. Eszménye: alattvalóinak nivellirozása egyöntetű kormányzás alatt. Megtámadja a nemesiséget, egyházat, nemzetiségeket. A középkori civilizatio minden szögletkövét kimozdítja. Nem hozza számításba, hogy az ő monarchiája nem a XIV. Lajosé, hogy birodalma népei közt faji, történelmi közösség nincs. Mindenben centralisál. A század nagy eszméit csakis autocrata hajlamai kiszínezésére használja. Fátuma, hogy egyik történetírója szerint korán, másik szerint későn született. Reánk nézt szerencse, hogy későn, mert ha a Ferdinándok, Rudolf, Leopold talentumával rendelkeztek, ma aligha lenne magyar. Szerencsénk, hogy akkor született, a mikor a Habsburg-ház már elveszítette a spanyol trónt; szerencsénk, hogy az absolutismus csödjé előtti napokban jutott trónra, melynek XVI. Lajos után szintén áldozata. S a mi nekünk szerencse, neki szerencsétlensége, mert József császár nagy egyéniségének, ha volt fátuma, abban állt, hogy vakon hitt az ugynevezett felvilágosúlt absolutismus boldogító voltában, különösen örökéletében. S azt hitte, hogy a midőn a Vatikán az ő szeme előtt 1772-ben a jezsuiták eltörlésével a spanyol absolutismus korszakát be kívánja zárni, a felvilágosúlt absolutismus hajnalát köszönti. S azt hitte, hogy a midőn Rousseau és Voltaire egy évben, 1774-ben meghal, a két világitó lángész kialvása után a nép lelkére sötétség borult, melyben a felvilágosúlt absolutismus a mindent a népért, de mindent a nép nélkül politikáját az absolutismus javára kénye-kedve szerint érvényesítheti.

Mert tudóst, művészt került, lenézte az encyclopedisták hazáját. Figyelmen kívül hagyta, hogy Észak-Amerikában az egyszerű gyarmatos, a mob fegyvert fogott Európa rendszere ellen. S azt hiszi, hogy a midőn Lengyelország felosztása sikerült: jöhet Magyarország feldarabolása s szövegezhetheti és szervezheti utópiá-

ját, Ausztriát Magyarország romjain regenerálhatja s mint Nagy Frigyes, Nagy Péter századának harmadik triasa lesz.

IV. Nem koronáztatja meg magát, szakít a történelmi alappal nálunk és Ausztriában.

A magyar királyok dicső sorába a nélkül vonul be, hogy magát megkoronáztatná. Nem akarja a nemzet kezéből koronája útján várni hatalmát. Nem akar koronázási esküt letenni, mint elődei, inkább le sem teszi, úgy sem fogná megtartani s ez az ő egyenes lelkével nem egyezik.

József császár velünk szemben teljesen őszinte. Míg elődei egy részének Magyarország hódítmány, más részének Ausztria gyarmata. S talán még kitüntetés-számba veszi, hogy beolvasztja birodalmába. A történet neki nem mester, történeti jogot nem ismer. A magyar korona már csak becses régiség, a magyar alkotmány, mint a mi egyedül áll a continensen, levéltári okmány. Hazánkban tett utazásai alkalmával minden galamb-bugos kapu mögött egy uralkodó társa lakik. Anyja nemzetünk iránti rokonszenvét nem örökölte. Hazánk neki egy térkép, melyben magyarok is laknak. Nem folytatni, be akarja fejezni a politikát, mely az Árpádok idejében német coloniákat telepített az országba, melynek folytán Zsigmond a német ajku városokat úgy szervezte, mintha Németországhoz tartoznának, a politikát, mely a töröktől kipusztított területeket francziákkal, németekkel, rácokkal telepítette be, egy darabot szerbek részére kiszakaszt, más részt határövidékként katonailag megszáll s százával honfiusíttatja az idegeneket s juttatja kezükbe az uradalmakat. József császár már annyira betelepítve látja Magyarországot, hogy eljöttek látja az időt a lassú beolvasztás politikájának felmondani. Ha Lengyelország felosztása oly könnyen ment, miért ne sikerülne neki Magyarország feldarabolása.

Nagy Frigyes, Nagy Péter sikerei csábítják, csak hogy országuk története sajátlag velük kezdődik. Itt pedig századok beszélnek. S nemcsak mint magyar király, mint ausztriai uralkodó sem tiszteli a történelmi alapot, melynek alap gondolata, hogy Magyar-

országot és Ausztriát már keletkezése neutralis állam jellegével ruházta fel s egymás szövetségére utalta, a történeti törvényszerűség egyiket sem utalja arra, hogy a másikat meghódítsa.

A mikor II. Szilveszter pápának sikerült a magyarokat a nyugati egyháznak megnyerni, egy magasabb politikai conceptio lánczszemévé tette, egy katolikus zóna lánczszemévé, a melynek délről Horvátországban, északról Lengyelországban lett folytatása a keleti vallás terjeszkedése ellen. Később terjeszkedik lefelé a szláv elem, támasza lehet a keleti vallásnak, a Vatikán politikájának tettünk szolgálatot, midőn Ottokárt Habsburg Rudolf javára megvertük s ezáltal Alsó-Ausztria, Stiria a Habsburgok fészkévé lett. Azon misszióval, hogy a pápaellenes felső németek lefelé áramlatának gátul szolgáljon.

Nyomult felfelé a török. Szintén az európai magasabb politika gondolatja volt, hogy a Habsburg-ház osztrák ága nagyhatalommá emeltessék, a cseh s különösen a tekintélyesebb magyar korona által. Ugy contemplálva a Vatikán által, hogy a székhely Buda s azon misszióval, hogy együtt az egyház védbástyái legyenek.

Magyarország s Ausztria keletkezése egy forrásból fakad, a Vatikán conceptiójából. A katolikus vallás védelmére, a keleti vallás s a latin érdekek védelmére a germán és szláv aspiránsok ellen. S József császár, ha nem is nyújtott közvetlen kezét ennek a zónának megbontására Lengyelország feldarabolásánál, szakít anyja szövetségével, a francziával s trónralépte második évében már Oroszország szövetségese. S mindezt absolut hatalmánál fogva.

S még ha a franczia absolutismusa fenyegetne, hol a pazarlás morzsája a művészekre, tudósokra, az ipar és kereskedés felvirágoztatására esett. A délnémet absolutismus rémképe kísért, hol már nemcsak a föld öröklött feuduma az uralkodóháznak, hanem maga az ország népe is árúszik, hogy a kártyaasztal, a táncosnők s az akkori idők másnemű romantikája költségei fedezetet nyerjenek. A XVIII. század derekán Németországban legfényesebb és legpazarabb udvar a württembergi választófejedelemnek stuttgarti udvara. Itt mindenben a versaillesi udvar a minta. Württemberg egész lakossága alig 600.000 lélek és ez évi 3.000.000 forinttal adózik. A fejedelem kétszáz nemest tart szol-

gálatában, köztük húsz herceget s birodalmi grófit s egymagának 800 istállós lóra van szüksége. Tart franczia drámai színházat, olasz operát és ballettet. Károly Jenő fejedelem katonáit adja el, hogy fedezhesse. Még pazarabb élet folyik Badenben, Heszzenben, Gothában és Drezdában. III. Károly badeni örgróf Karlsruhében 160 fiatal csinos leányból testőrséget szervez. Az örgrófnak 400.000 forintnyi évi jövedelme kevés volt ilyen életmódra. Károly örgróf elad 1000 katonát Velenczének a török ellen, 9000-ct a tengeri hatalmasságoknak, majd ismét 10.500 katonát Angliának és Hollandiának. Csak I. György angol király egy esztendőben egymillióhatszázötvenezer tallért fizet Heszzennek katonáért. II. Frigyes örgróf még nagyobb arányban üzte ezt a kereskedést. Hét év alatt (1775—1782.) eladja az összes lakosság egy huszadát fejenként száz tallérért Angliának. Az eladott katonaságnak egyharmad részénél több veszett oda Amerikában.

V. Szakit Rómával s egyházi politikája.

Anglia szakasztott Rómával, mint koronázási esküjében kifejezésre juttatja, vallása protestáns s Anglia felett külhatalmat nem ismer. Poroszország mikor protestánsná lett, magát szintén függetlenítette. József császár Ausztria részére szintén e helyzetet keresi, mi nem kevesebbet jelent, mint szakítást a latin világgal s a germán világhoz való csatlakozást. Szakitást Ausztria egész történeti multjával.

Nagyapja szekularizálta kormányát, anyja a közoktatást. József császár elég merész Rómával szakítani. Egy inkább katolikus állam követni akarja a protestáns Poroszország és Anglia példáját. S még ha népe érzelméből fakadna.

III. Károly magához vonta a papnövendékek, az egyházi és világi ifjúság számára alapított tanintézetek felett való legfőbb felügyeleti jogot, a kegyes alapítványokról vezetett számadások ellenőrzését s létrehozta a vallásalapot az országos kincstár hozzájárulásával s a főpapi javak megterhelésével. A királyi helytartóság felállításakor ezt a kegyúri jogok állandó közege gyanánt alkalmazta.

Mária Terézia alatt a főpapok javadalmaikat a pápai megerősítés előtt már birtoklás alá veszik. Elismertette a Vatikánnal, hogy az országból a szentszék előtt pert nem lehet indítani s hogy a Rómába felebbezéshez királyi engedély szükséges. S hogy Magyarország királya, mint a katolikus fejedelmek, egy főpapot bibornoki méltóságra bemutatthasson, megnevezhessen. Behozta azt az intézkedést, hogy a főpapok jövedelmük tízszázalékát a várerődítési alap, másik tízszázalékát a lelkészi pénztár javára fizetni tartozzanak. Az alatta eltörölt Jézus-társaság javait tanulmányi-alap létesítésére utalta.

Az erdélyi katolikus státust megfosztotta püspökjelölési jogától. S mit a XV. századtól gyakoroltak, a püsköktől a káptalani javadalmakra a kinevezési jogot visszavette a korona részére.

Barkóczi primás 1765-ben történt halála után az érsekség nagy terjedelmű egyházmegyéjét széttagoltatta, belőle három új püspökséget alapított s úgy az esztergomi érseki, valamint az új püspöki székeket kinevezés útján, be nem várva a pápai megerősítést, betöltötte.

József császár merész reformjai első rohamját mindjárt az egyház ellen intézte. Nem kevesebbhez kezd, mint az osztrák és magyar klerust a római szentszéktől függetlenné tenni s ez úton az egyházat az állam absolut hatalma alá hajtani. 1781 márczius 28.-ról a magyar királyoktól addig is élvezett jus placeti igénybe vételét a birodalom egész területére nézve kihirdette, a Rómában kelt s ide érkezett bullák, brevék kihirdetését, mielőtt placetumát reá nem vezette, betiltotta. Az állam tekintélyét sértő Unigenitus című bullát az egyházi könyvekből kitepette. A papságnak a pápa iránt csakis canoni fogadalom tételét engedte meg.

Kiadta 1781 okt. 25.-éről a nevezetessé vált türelmi rendeletét. Nagy vívmány a protestánsok részére, kiket a szent liga egy századon át tértített és irtott, I. Lipót az 1681. és 87.-iki országgyűlési végzések által a bécsi és linczi béke védelme alól kivett s még Mária Terézia is üldözött. A türelmi rendelet a protestánsokat hivatalképességgel ruházta fel, templom- és iskolaépítésre hatalmazta; azonban a templomokat torony, harang és utczára nyíló ajtó nélkül.

Elrendelte 1781 okt. 31.-éről, hogy dispensatióért Rómába senki se folyamodjék, azt a püspökök adnak.

Különösen a szerzetes-rendeket támadta. 1782 jan. 3.-áról azon rendeket, melyek neveléssel vagy betegápolással nem foglalkoznak, megszüntette, vagyonukat elárvereztette, közoktatási célokra utalta; a fennhagyott szerzetes-rendeket a Rómában székelő főnökeiktől való függés alól felmentette, azokat a püspökök alá rendelte. A kolostorokban fentartott börtönöket megszüntette. Birodalmában 2000-nél több klastromot és zárdát törölt el, mintegy 700-at hagyott fenn; a szerzetesek számát 63,000-ról 20,000-re apasztotta.

Szembeszállt a hagyományos népszokásokkal. A céhek kivonulását egyházi szertartások dísze emelésére betiltotta; a házak beszentelését vízkeresztnapkor, az égi háborúk alkalmából harangozást, a búcsujárásokat betiltotta; a temetéseknel divó költekezés leszállítása céljából a halottaknak zsákba varratását rendelte.

VI. Pius pápa a téli idő s öregsége daczára útrakelt, Bécsbe jött, hová márcz. 22.-én érkezett. József császár XIV. Lajos példájára, mint autocrata fogadta. Bár egy hónapot mulatott Bécsben, a nélkül tért meg, hogy a rendeletek folyamán változtatható volna. A hierarchia ez időtől mindent megmozgat megbuktatására.

VI. Magyarország megtámadtatása, megsemmisíteni akarása.

A hierarchia után Magyarország függetlenségének, alkotmányának, nemzeti jellegének megtámadása következett. Rendeleteinek egész jégverése zúdult a hazára. Lengyelország sorsára jutunk azzal a különbséggel, hogy Ausztria felettünk másokkal nem osztozik.

Megsemmisítő munkájában az anyjától örökölt herczeg Kautitz mellette áll, ki még bátorítja. Mindketten a birodalom egységesíthetésének fanatismusával, ha már másképp nem lehet, erőszakkal való boldogítási vágyakkal lépnek fel.

A reformok szükségézete régóta tért foglalt a nemzetnél, de mindig tartottak azoknak bekövetkezhetségétől, mikkel mindjárt megrohantatunk. Mert az arisztokrátiát támadja, absolutismusát demokráta alapra fekteti, a Mária Terézia udvarát benépesítő főúri

családok tartózkodó állást foglaltak. Az új aristocratia typusa bemutatására elégségesnek tartjuk Grassalkovicsra hivatkozni, kinek családfája gyökereit a múlt századokban hiába keressük. Mária Terézia korában alapítja Gödöllőt, hol a királyné meglátogatja; ki kezdetben kamarás, kincstári tanácsos, bodrogi, majd zólyomi főispán, főlovászmester, belső titkos tanácsos s József császár 1784-ben hercegi rangra emelte. Az udvar körében él, uradalmi jövedelmét Bécsben költi, legfeljebb vadászat céljából jár be, hol összefogdosztatja a vadakat, azokat különböző jelmezekbe bujtatva ereszt el a bécsi urak meglepetésére.

A magyar királyok uralkodásukat a megkoronáztatáson szokták és kötelesek kezdeni. József császár nem követte ősei példáját, az I. Ferdinándtól s elődeitől aláírt hitlevél reá nézt nem létezett. Kik menteni szeretik, nem akart hitlevelet kiadni, melyet ősei úgy sem tartottak meg s miután reformterveivel nem egyezik meg, még kevésbé kíván megtartani.

Nem elég azt mondanunk, hogy nyíltan germanizálni akar, az régi törekvés. József császár nyelvünket, nemzetünket kívánta kiirtani. S hogy ő és kora mennyire osztotta e nézet bölcsességét, Herder, a nagy gondolkozó 1784-ben megjelent *Philosophie der Geschichte* című munkájában a magyarokról szólva, következőleg fejezte ki: *Nach Jahrhunderten wird man vielleicht Ihre Sprache kaum finden.* Azt hitték, hogy nyelve s intézményei tartják össze a magyart.

Mintha történelmi multunk megsemmisült volna, országgyűlések nélkül kormányoz. A *pragmatica sanctio*, alkotmányunk, szentesített törvényeink előtte csak történelmi emlékek.

Magyar államot, magyar nemzetet nem akar ismerni. A magyar nemzet ellentállási képességét nem ismerte, kicsinyelte.

Fegyvere a katonaság és szabadsajtó. A sajtó, melyet szabaddá tett, a papság censurája alól felszabadított, hogy eszméit népszerűsítsék.

Ezen alapeszmében indulva, hogy időszerinti rendben menjünk, 1782-ben birodalmát kormányvidékekre osztotta, benne Magyarország, Erdély, Horvátország a 8., 9. és 10.-ik vidék, mi egyértelmű az osztrák birodalomba olvasztással. 1782 aug. 14.-iki rendeletével a magyar és erdélyi kancelláriát egyesítette. A hely-

tartó tanácsot az udvari kancellária alá rendelte, azt 1783-ban Pozsonyból Budára helyezte. S mert e célra az egyetem helyiségre szüksége lett, az egyetemet 1784-ben Budáról Pestre, a megszüntetett Pálosok, Domokosok és jezsuiták kolostorába telepitette.

Miután az ország önállósága megszüntettetett, 1784 április 13.-iki rendeletében megparancsolta, hogy a korona Bécsbe vitesék. Battyányi József hercegprímás s a helytartótanács tagjai kezéből a Pozsonyban őrzött koronát átvétette; mint krónikásaink fejegyezték, villámlások és menydörgések között Bécsbe vitette, ott a birodalmi kincskamara régiségei közé helyeztette.

Egy hó mulva, 1784 május 18.-áról az az új meglepetés érte a nemzetet, mikép elrendelte, hogy az addigi latin nyelv helyett német legyen az ország hivatalos nyelve. Indokai közé tartozott, hogy más nemzetek is elhagyták a latint; a magyar azért sem lehet hivatalos nyelv, mivel nem az ország többségének nyelve, tehát németnek kell lennie, mivel az egész monarchia ügyei ezen intézhetnek s ez összeforrasztandja a különböző tartományok népeit. Ennélfogva rendeli, hogy az év nov. 1.-étől az egyesített udvari kancellária és helytartótanács németül intézze ügyeit, kivéve az igazságszolgáltatásiakat; a municipiumokhoz intézendő leiratokban még egy évig használja a latin nyelvet, akkor a hatóságok, három év mulva az igazságszolgáltatás nyelve is németre változzék. Ki a német nyelvet nem birja; ezután hivatalt nem viselhet s ez az ügyvédekre is kiterjed. Az iskolákba 1785 nov. 1.-től szintén német lett a tanítás nyelve.

A köztelherviselés behozatala céljára első lépésképen 1784 aug. 16.-án, mi eddig nálunk nem volt, népszámlálás felvételét s e végre a házak megszámozását rendelte el. A haderő céljára ismerni kívánta a lakosság számbeli viszonyait. Katonaság hajtotta végre.

Rendeletei végrehajtó-közegeinek a vármegyéket tekintette. A reformokkal megrohant megyék, a nemesség felébredt, a korona elszállításában felismerték az alkotmány megsemmisíteni akarásának előjátékát; felterjesztéseikben sürgették megkoronáztatását, e végre országgyűlés összehívása iránt kérelmeztek. Hogy a közérzületet felkeltsék, Biharmegye a szomszédos megyéket pártolásra

hívta fel; 1784 aug. 30.-áról rendelet kelt, mely a megyéknek a körlevelek küldésével élést betiltotta s a politikai ügyek felett való tanácskozás jogát tőlük megvonta.

József császár felismerte, hogy alkotmányosságunk valódi védbástyái a megyék, lerombolásában tovább haladt. 1785 április 2.-án kelt rendeletében Magyarországot 10, Erdélyt 3 kerületre osztotta, azok élére királyi biztosokat nevezett ki, úgy hogy egy megyét mint főispán, az alája rendelt más megyéket mint administrator kormányozza. A megyegyűlések évnegyedenkénti tartását megszüntette, évenként egy megyegyűlést rendelt, mely számoltató gyűlés legyen. A tiszti választásokat beszüntette, az alispánt az uralkodó, a többi tisztviselőt a királyi biztos nevezi ki.

Az általános adófizetési kötelezettség céljára 1786 febr. 10.-éről földfelmérést rendelt el. Az adót a földre kívánta fektetni, evégre az eddigi kulcsot, a porták szerinti felosztást földadó kataszter behozatala által kívánta helyesbiteni. Kimondta, hogy az eddigi $2\frac{1}{2}$ 3 millió adó helyett 12 millióra számít s a földbirtokokon fekvő királyi jog feladása, s a felkelési kötelezettség megváltása czimén az adó $\frac{3}{4}$ -ét a nemességgel kívánja fizettetni.

A népszámlálásban benne feküdt a nemesi curia, a földfelmérésben a nemesi birtok érintetlenségének megtámadása, a közadózás előkészítésében a nemesi kiváltságok legutolsó menedéke, az adómentességnek lerombolása, a nemesség a megyegyűléseken kitért, felterjesztésekkel élt. József császár 1786 jun. 20.-áról a megyegyűlések tartását betiltotta. S az adót a nemességre 1688-ra kirovatta.

Így haladott lépésről-lépésre. József császár nem követte I. Leopoldot, ki 1673-ban az alkotmányt nyíltan eltörölte: eltörölte tényleg, de az országgyűlés tartását folyvást kilátásba helyezte. Haladott a maga útján. A monarchiának szerinte a nemességre nincs okvetlen szüksége, e bölcselmi elv értelmezéseképpen az oláh nép a déli vidékeken a nemességet irtani kezdte, keletkezett a Hórvilág. Tisztviselőit prémes kizsinorozott frakkba bújttatta. Ausztria és Magyarország között a vámsorompókat eltörölte, közgazdaságilag is beolvasztott; hazánkat az iparos Ausztria nyerstermelő gyarmatává tette. A zsidóknak 1787 jul. 23.-áról elrendelte, hogy vezették nevet vegyenek fel, de németet.

VII. Néplázadás Erdélyben.

József császár rohamos reformjai, reformjainak radikális szelme a nemzet minden rétegét izgalomban tartotta. A rendi alkotmány megtámadásában a nép a koronás népbarátot látta uralkodójában. Különösen a jobbágyság azon hitnek adta át magát, hogy a császár hajlandó volna fölszabadítani, vagy tán el is rendelte felszabadításukat, csak a földesurak nem akarják s a hatóságok titkolják. A nemzetiség, a jobbágyság között is kivált, az oláhok voltak fogékonyak minden biztató álhír iránt. Nagyban fokozta képzelődésüket az, hogy József császár s II. Katalin 1782-ben már megegyeztek volt Törökország felosztása s egy görög királyság felállításában, mi a keleti vallásuak részére arany idöket látszott kilátásba helyezni.

A lelkek háborgása a Bánságból indult, hol mióta polgári kormányzat lépett a katonai helyébe, az oláh nép folyvást forrong. A szomszédos Erdélybe azzal csapott át, hogy a nyugati havasokon a zalathnai bányaúradalomba az italmérésre akszis vettetett. S most az lobbantotta lángra, hogy a kormány toborzást rendelt el s mivel nem sikerült, azon gondolat merült fel, hogy a zalathnai kincstári uradalom jobbágyságát a már felállított négy határöri ezred mellé, mint ötödiket felállítsák. A nép ez intézkedésben jobbagy felszabadulást látott. 1784 nyarán tömegesen tódult Gyulafehérvárra s iratta be magát. Ebből az erdélyi katonai és polgári kormány között összeütközés támadt. A nép a katonai kormány támogatásában bizott s az úrbéri szolgálatot megtagadta. S egy néplázadás állott elő, melynek miként lett keletkezése, homályban van. A hagyomány Bécsig viszi fel szálait. Mindenesetre külbefolyás idézte elő.

Kezükre játszott hogy a korcsmajog korlátozása kérdésében 1780-ban s 1784 elején a havasiak küldöttséget járattak Bécsbe. Ursz Nyikulaj a küldöttségnek mind a kétszer tagja s a küldöttség ápril 13.-áról az udvari cancelláriától biztató választ kapott. S azzal tértek haza, hogy Urszot, a későbbi Hórát József császár is fogadta. Benne a népvezér is kinötte magát.

Hóra felsőbb megbizással dicsekedve, fellépett; egy Salis

nevű letett katonatiszt, kit a nép „muszka báró“ név alatt ismert, a bujtogatásban kezére dolgozott; Kloska oct. 28.-án a brádi vásáron egy nagy aranykeresztet vont elő s annak álfénye alatt az oláhságot vasárnapra, oct. 31.-ére a mesztákeni templomba meghívta, mire meg is jelentek.

A lázadás sajátlag itt szervezte magát. A főszerepet a rejtélyes Salis vitte; Hórát, Kloska Jánost és Krisán Györgyöt főnöké kiáltották s Kloska azon indítványára, hogy menjenek Fehérvárra, mert a magyarság legyilkolására fegyvert fognak kapni, megindultak. De alig mentek Kurétyig, mire Gál és Nalácsi szolgabírák hat katonával közbeléptek; a nép a katonaságra rohant, a két szolgabírórt lesújtá. A nép vérszomját ez időtől feltartani nem lehetett.

Erre Hóra a nép élére veté magát. A vészharang megkondult, az oláhság lándzsák, hosszú nyelű szekerczék, puskákkal fegyverkezve, a havasokról leindult s megkezdődött az urilakok s a magyarok élete elleni táborozás. A legelső megrohanás Kristyorra történt, a pusztítás, égetés és gyilkolás kezdetét vette. Nov. 2.-án Brádra törtek, a templomba menekült magyarságot ott ölték le; nov. 3.-án Ribiczére rontottak, a kastélyt bevették, a birtokosságot az ablakokból lándzsák hegyére hányták le. Zarándmegye után több falú mellett Abrudbányát, Körösbányát, Offenbányát, Toroczkót felégették; ezzel Torda és Hunyadmegye földbirtokosaira rontottak, keresték őket életre-halálra; kiket életben hagytak, megkeresztelték s kényszeríték, hogy oláh legyen.

A birtokosság november 3.-án a kormányzékhez folyamodott, de a kormányzék és a főhadi-parancsnokság közti feszült viszony miatt, csak négy napi tanácskozás után vette reá magát, hogy némi segílyt rendeljen, de akkor is Karp ezredes csak azon utasítással állomásozott Déva körül, hogy tettelesen fel ne lépjen. E semleges interventiót az oláhság maga részére magyarózván, vandal tetteit még szilajabban folytatta. A Maros partjáig lejöttek, a branyicskai kastélyt feldúlták s már Dévát fenyegették, midőn Karp ezredes Dévát otthagya; a benne levő magyarság Zeyk János alispán vezérlete alatt kiszállt, szétverte őket, sokakat elfogtak, törvényszékileg 34-et pallossal kivégeztettek. November 6.-án Alvinczet és Borbereket dulták fel.

A katonai kormány vonakodását látva, a főkormányzók insurrekciót rendelt, mit a katonai kormány sehogya sem helyeselt. Mert az oláhság már Torda, Kolozsvár felé nyomult, a megtámadott birtokosság fegyvert ragadott, a főispánok csapatokat szerveztek, Kolozsmegye főispánja gróf Csáki Kolozsvárt trombitaszó mellett véres kardot hordoztatott s mintegy 500 lovassal a már Zentelkéig előnyomult Hóra ellen kiszállt. Apró csaták kezdődtek, mi a felkeltek hevét visszariasztá.

Az önvédők fegyverszerencséje Szebenben rosszalásra talált; a főkormányzók a nemességet fegyverletételre szólítá fel, mint-hogy a katonai kormány a lecsillapításra vállalkozott; de hogy mily kétértelműleg intézkedett, mutatja az, hogy a 16 ezerre nevedett tábor ellen Schulcz alezredest egy székely huszár-osztálylyal küldé ki s a czinkosok fejére 20 egész forint dijt tűzött.

E fellépésének ha lett is volna valami sikere, összerontá az, hogy a habozó főkormányzó, báró Bruckenthal Hórát személyes találkozásra szólítá fel s november 8.-án a találkozás a két tábor közepette, mint valami két hatalmasság képviselői között megtörtént — igen természetes sikertelen. Sőt azon rossz következtetés lön, hogy Hóra vérszemre kapott, mint hódító hadvezér lépett fel s november 10.-én Hunyadmegyéhez irt levelében nem kevesebbet követelt, mint azt:

hogy Hunyadmegye tegye le az esküt az oláh vallás keresztjére; hogy többé senki se legyen nemes; hogy a birtokosság jószágából azonnal költözzék ki; hogy a nemesség is fizessen adót, miként a nép; hogy a nemesek birtokai a nép közt osztassanak ki, végre követelte, hogy beleegyezés jeléül a dévai várból fehér lobogót tüzzenek ki s mindenestre november 14.-éig választ adjanak.

Hóra roppant álmoknak engedé át magát. Előbb magát Hunyadmegye főispánjának czimezteté. Mit álmódott, mit nem, csakhamar mint Dacia királya, az uratlanná lett Hunyad- és Zarándmegye nemesi birtokait adománylevelek mellett kezdé osztogatni. Ily communista kollegára akadt Washington, ki éppen ez időben vívta harczait.

A kitüzött határnap, november 14-ike eltelt s Hóra roppant táborával a Maroson átkelni, Dévát ostrom alá venni, megindult

s hihetőleg már a trónbeszédre gondolt, melylyel Déván a királyi széket lett volna elfoglalandó, midőn előnyomultában a várt feleletet 900 székely határőr puskája adá meg. Ez lett volna első nyílt csatája, ha népe a csata elfogadása helyett, Hóra elfogatására nem gondolt volna, mint a kit egyszerre ámitással kezde vádolni.

Mindamellett elég ügyességgel birt, népét tovább is ámulatban tartani: az elébe állt fegyveres népet katona ruhába öltöztetett nemeseknek hirdeté. De minden késő volt már, mert II. József november 15.-én aláírta a rendeletet, hogy a felkeltekkel rögtöntörvény szerint kell eljárni, egyszersmind a Hóráék fejére 300 arany jutalmat tűzött. Ezen szigorú eljárást november 20.-ról a császár visszavonta s meghagyta, hogy a népnek általános kegyelmet hirdessenek, a vezetőket pedig kérjék ki; a leirat mellett azonban jött a parancs, hogy a katonaság lépjen fel, tábornok Pfefferkorn egy dandárral kiszállt, görög nem egyesült püspök Nikisch is biztosság élén a nép közé ment; a népnek azon esetre, ha a főbbeket kiszolgáltatják, kegyelmet ígértek.

A katonaság benyomult a havasokba, azért a nép magát megadni nem akarta, de legalább fékezve volt. Deczember 13.-ról gróf Jankovich Antal kir. biztossá nevezetett. Az oláh papság a nép lecsillapítása s a vezetők befogására a katonasággal kezett fogott. A nép szétoszlott. Hóra sereg nélkül maradván, a vezérek Galpona nevű helységbe vonták el magukat, hol a katonaság nagyarányosi oláhoktól vezetve, őket deczember 27.-én meglepte, elfogta s Kray alezredes kezébe szolgáltató.

A nép a három főnök beszolgáltatásáért a három-három száz aranyat megkapta. Némelyeket azért az udvar szabaddá tett.

A szerencsétlenek azon helyre hozattak, honnan fegyvert ígértek a népnek, Fehérvárra. Lejövén tábornok Papilla, a vallatás megkezdett. Krisán magát bocskor-szijjával felakasztá, a másik kettő mit sem vallott, a császárra apellált, azonban a bizottmány sebesen eljárt, mivel a nép között azon hír keringett, hogy Hóráéknak oly jó dolguk van Fehérvárt, hogy a császári tisztekkel lakomáznak; Jankovich 419 faluból három-három embert rendelt be s azok előtt 1785 februárius 28.-án őket kerékkel megtöreté. Elvették a nyomorultak, de az általuk legyilkolt 154 földbirtokos, a sok felprédált, leégett udvarház, 4000 emberélet, 23 templom, 389 falú feldulása azzal kárpótolva nem volt.

Ezt a mind a két részre szomoruan végződött eseményt megtorlásnak vehetnők a rendi világ szellemével szemben, ha a felkelők politikai magaslatra birták volna emelni. Politikai magaslatot ért volna, ha az intelligencia vezet, mely később azon álláspontot foglalta el, hogy az oláh nemzetiség az erdélyi alkotmány sánczaiban levő három politikai nemzet a magyar, székely és szász mellé negyediknek s az Erdélyben bevett négy vallás a róm. katolikus, református, lutheránus és unitárius felekezet mellé a keleti vallás ötödiknek vétessék be. De ezt a törekvést a mozgalom nem vetette fel. A vezetők értelmisége erre a magaslatra nem volt emelkedve. Az értelmiség részt nem vett. S támogatja azt a hagyomány, hogy az ismeretlen intézők az Erdély alkotmányát nem ismerték s József császár minden alkotmányt megsemmisítő rendszerét szolgálták.

VIII. Keleti háborúja s külügyi politikája balsikerei.

Lengyelország feldarabolása, Magyarország beolvasztása dicvégya telhetetlenségének nem elég, Törökországra vetette tekintetét.

Honnan a keleti vallás indult, Konstantinápolyt meghódítani, Konstantin nagyherceget, unokáját az új keleti császárság trónjára ültetni, II. Katalin czárnő édes álma. S József császár azon ürügy alatt, hogy reá nézt sokkal veszedelmesebb a turbán, mint a kalap szomszédsága, maga is tolja a czárok szekerét.

Oroszországgal 1781-ben szövetségre lépett, Törökország mikénti felosztása felett kiegyeztek. Azt hitték, hogy Anglia és Franciaország Canada felett folytatott háborúja tovább foly s Lengyelország után Törökország felett is megosztozhatnak. Csak-hogy a nyugati két nagy hatalom belátta, hogy a míg Amerika északi része birtoklása miatt harcban állanak, Európa keleti része elvész reájuk nézve, 1783-ban kiegyeztek.

József császár e kalandos vállalkozását egy 1788 első napjaiban a porosz királyhoz intézett soraival indokolja. Felsőged monarka — ezek saját szavai — s így a királyok jogait ismerni fogja. Az ozmanok elleni vállalat vajjon tekinthető-e egyébnek, minthogy régi jogomat azon tartományokra, melyeknek birtokától

az idő, sors és koronám végzete megfosztott, ismét érvényesíteni kívánom. Elődeim az utrechti békében Spanyolországot, a bécsi-ben Nápoly és Szicília királyságokat, néhány évvel utóbb Belgrádot s a sziléziai hercegségeket, az aacheni békében Párma, Piacenza és Guastalát s az osztrák Lombárdia egy részét kényszerültek szomszédaiknak átengedni. S mi jelentékeny szerzeményhez jutott ezekért Ausztria a veszteségekben oly gazdag század alatt? Nyerte Lengyelország egy részét, de ebből is a jobb rész Poroszországnak jutott. Ennélfogva reménylem, hogy Felséged igen világosaknak találandja az okokat, melyek engemet arra bírtak, hogy a porta ellen hadat indítsak s igényeim jogosságát nem fogja félreismerni.

Lelkiismeretét ekép megnyugtatta, 1788 februárius 9.-én a töröknek hadat izent. Óriási haderőt, 180,000 embert állított talpra, melyhez Magyarország 42,000 emberrel járult. S mint fővezér, maga állott élére.

Azonban a töröknek már ott áll háta megett Anglia, Ausztria cserbenhagyott egykori szövetségese. A török a támadást be nem várva, 1788 aug. 15.-én a próféta zászlóját kitűzte. Kezdetét vette a keleti kérdés első nemzetközi háborúja. Laudon még elébe vonult, Belgrádot bevette. De megérkezett a török és szept. 14.-én egy ütközet s a török készen volt József császár majd egy évtized óta szerelt ármádiájával, mely oly fegyelmetlen, hogy József császár Lugos és Karánsebes között szemtanuja volt, hogy miként táboroz, jöttenek vak hírére csatasor helyett felbomlott. József császár a balsikert sejtve, a fővezérséget Laudon kezébe hagyva, haza ment. A török főszereg pedig az orosz ellen fordulhatott, melynek Odessa kellett.

Más évre már csak védelmi ütközetek folytak a beütni akaró török ellen azon következménnyel, hogy midőn 1789-ben a török Erdély több pontján be akart törni, az erdélyi gubernium Szebenből levéltárát útnak indította s a bodzai ütközet hírére maga a gubernium is felszedte magát s Kolozsvárra tette át székhelyét.

Ily harci babérok arat a hadsereg, mialatt a század elején ideszakadt Belgium József ellen fellázadt s függetlenítette magát. Poroszország pedig akép segédkezett neki, hogy II. Frigyes Vilmos kezébe vette a magyar elégületlenek ügyét s Károly Ágost szász-

weimári herceget közvetítette magyar királyul. A herceg és a király e tárgyban már találkozót is tüztek ki Potsdamban s különben volt József császárnak a magyar királyságbóli elmozdittatása.

S hogy felébredése teljes legyen, Franciaországban a kedélyek csillapítására sógora XVI. Lajos összehívta az országgyűlést, hogy kedélyükre hasson, a harmadik polgárrendből kétannyit hívott be, mint a felsőbb rendből. A gyűlés megnyitása napján 1789 május 5.-én XIV. Lajos fényének örököse még egy gyűlést látott maga előtt, melyben a klerus és nemesség ragyogó pompában, a polgárrend egyszerű feketében vonult fel s a trónbeszédet míg a többi állva, az térden hallgatta. S arra fellépett Páris, fegyvert ragadott, az absolutismusnak hadat izent, jul. 13.-án a Bastillet lerombolta, a szabadság, egyenlőség, testvériség jelszavát proklamálta.

IX. Belügyi szervezkedéseinek bukása.

A nemzet a passzív ellentállás sáncaiból nézte a dolgok folyását. Adót csak végrehajtás útján fizetett; pereit a törvénytelennek tekintett bíróságok elől elvonva, békebíróságok útján intézte. József császár, hogy a háboruból visszavonulhasson, pénzt és katonaságot sürget.

Az osztrák ház trónvesztettnek nyilvánítása Belgiumban, az összehívott francia gyűlés forradalmi fellépése, a porosz nyilt izgatása hazánkban: a nemzetet a passzív ellentállás elhagyására hívta. József császár az adók kivetése céljából megyegyűléseket engedett. A megyék az alkotmány visszaállítását sürgették. Mire menydörgő leiratok érkeztek. A vármegyék az adót törvénytelennek nyilvánítva, kirovását, felhajtását megtagadták. A rendeletektől az engedelmisséget megtagadták. József császár azon a ponton látta magát, hogy vagy fegyverre hivatkozzék, vagy az engedékenység útjára lépjen. 1789 decz. 18.-áról körlevelet intézett a megyékhez, tudatta, hogy országgyűlést fog összehívni. A megyék az országgyűlés napja határozott kitűzését követelték.

Nemes és király keze már kardján nyugodott. A nemzet eljöttnek látta az időt, hogy megbántott önérzetének szavakat

adjon. Mintha történelmi multunk se lett volna, a nemzet fájdalommal áll hazája alkotmánya romjai felett. Multunk oszlopai, a nemesség, a klérus, a vérig bántalmazott nemzet eddig is egy tábor; a katonai hatalomra épített új Ausztria itthon és a harczban tehetetlennek bizonyult. A szerencsétlen uralkodónak a keserű poharat fenéig kellett üríteni. Ezméinek, terveinek tragikus bukását látva, utolsó perczében is nagy maradt. Nem vonult kolostorba, mint bukott nagy előde, V. Károly; hogy Magyarországot az uralkodóháznak megtarthassa, Pálffy cancellár és Bánffy erdélyi kormányzó befolyására tollat ragadott s tíz, mondhatni huszonöt évi alkotásait egy tolvonással megsemmisítette.

Mint annyiszor, a külföldi események, az amerikai és az 1789. évi francia forradalom képében a gondviselés segítségünkre jött. A megtört uralkodó 1790 febr. 8.-án manifestumot írt alá, melyben rendeleteit visszavonja, kivéve hármat: a kolostorok eltörlésére, a vallási türelemre s az örökös jobbágyság eltörlésére vonatkozókat. Jan. 28.-áról a cancellária útján a megyéket értesítette, hogy miután a nemzet az új kormányformával nem birt megbarátkozni, az alkotmány útjára tér, országgyűlést hivat össze, magát megkoronáztatja s hogy az alkotmányt és közigazgatást május 1-től abba az állapotba helyezi vissza, a melyben találta.

Minthogy nemcsak az uralkodó háza érdeke, de az eszmék kedvéért is központosított; nem csoda, hogy a midőn végtére is rombolásaiért magát megtámadva, alkotásai közepett elhagyatva látta, maga törte össze alkotásait; hogy a mely napon, 1790 febr. 20.-án a magyar korona Bécsből 500 ágyú dörgése közt Budára érkezett, mondhatni, szíve megszakadt.

A mint halálának híre végigfutotta a hazát, minden megye gyűlést tartott; nem várva május 1.-jét, a hajporos czopf, spáde, sinorozott német ruha eltűnt, a régi rendszert, a magyar nyelvet a tanodákban azonnal visszaállították. Minden rendeleteit, méregetéseit, összeírásait megsemmisítették, a német nyelven írottakat megégették. S mert magát a pragmática sanctio alapján meg nem koronáztatta, törvénykönyvünk uralkodásáról nem vesz tudomást, abban Mária Terézia után II. Leopold következik s az 1790. XXXII. t.-cikk rendeleteit, adományleveleit érvényteleneknek nyilvánította.

Mert nagy volt az elnyomatás, a visszahatás első kitöréseinek

is hasonlónak kellett lenni. Első osztrák uralkodó lévén, ki függetlenségünkkel együtt nemzetiségünket is megtámadta, hatása nem lehetett más, minthogy a nemzeti irodalom s a nemzeti hagyományok kultuszát felköltötte. Emlékét is meg kívánták semmisíteni. Csak a kedélyek csillapultával jutott felszínre az elismerés, hogy felvilágosult szelleme nagy nyomokat hagyott történetünkben s hogy eszméi iránt más körölmények közt fogékonysággal birtunk volna.

A beolvasztás politikája másodszor is cserben hagyta Ausztriát.

Mert II. József bukásának tragikumuma nem egyéniségében, hanem abban rejlik, hogy osztrák monárka volt. Egyéniségének csak annyi a fatuma, hogy későn jutott trónra, nagyszerű terveivel már kész volt s azt hitte, hogy a mint rendeletein a nyomdafesték megszárad, már meg is vannak valósulva. Ha nem osztrák uralkodó, lángesze az európai új áramlat közepette is megtalálta volna az utat és módot. Egy birodalomnak volt uralkodója, mely házaságok, öröklések útján, az uralkodóház szerencsés külpolitikája következtében európai latifundiummá nőtte ki magát, mit beruházni, szervezni, kormányozni nem tudott. Sikerült politikájuk előtt csak a terület számított, a népesség csak adótárgy, katonanyag. Mit külpolitikája, diplomáciája megszerzett, természetlen belpolitikája és bürokráciája kezelni nem birta.

A magyar alkotmányos érzetén, hazaszeretetésén, e specialis magyar érzelmen, létjoga rendíthetetlen öntudatán a második kísérletnek meg kellett törni. Csak osztrák állameszme, osztrák nemzet hódíthatta volna meg a magyart, nem pedig a kereszt és a kard s két kosmopolita intézmény. A szervező lángész későn született meg. Ebből fejlett ki nagyságának tragikumuma. Emlékét nem kíséri rokonszenvünk, de egyéniségétől, jóakaratótól bámulatunkat, tiszteletünket meg nem tagadhatjuk.

József császárral egy 80 éves cyclus zárul be, melyről nem tudjuk hirtelen, hogy reánk vagy Ausztriára nézve volt szerencsétlenebb. Ausztria megszűnt Európa eddigi első hatalmassága lenni; új helyzetében bel- és külpolitikáját megváltoztatta, külpolitikájában Angliához való benső barátságát megszüntette, belpolitikájában a kormány klerikális jellegét előbb sekularizálta, majd katonai jellegűvé változtatta. Egyik kosmopolita és celibatuson nyugvó irányból

a másikba csapott át; a népei és nemzetei rokonszenvében kínálkozó olcsó erő helyett drágán előállított, mesterkéltséget alkalmazott. S csak az idő fogja megmondani, vajjon volt-e a polyglott Ausztriának szerencsétlenebb választása, mint mikor az Kaunitzra esett. Kaunitz az absolutismus minden segédeszközét kifejtette, a centralisatiót, bürokratiát, állandó adót, állandó katonaságot hiven beillesztette az állam gépezetébe; feleslegesnek tekintette a klerikális olajcseppeket, nem látta be, hogy a nép miveltiségi fokánál fogva a papság kezében van és szerencsétlen új gondolatával, a rangfokozat hierarkikus természete túlhajtásával, az előléptetésnek a szolgálati időre fektetésével, a polgári és katonai karban a tehetségek fejlődését kijelölte. Szerinte, kinek Isten hivatalt ad, hozzá eszet is ad.

József császárnak Kaunitz idealismusa a szerencsétlensége. Egy képzeleti birodalommal szemben szervezkedtek. A nemzetek jóléte, elégtelensége helyett szuronyra támaszkodtak. S következése lett, hogy az idők követelményein nyugodtak gondolataik; a nép sorsának javítása, a jogegyenlőség, a közteherviselés behozatala, az adónak a fejről a realbirtokra fektetése s még ezek ártatlan eszköze is, a házak megszámozása, a népszámlálás, kataster, miket később alkalmazunk, nálunk ellenzésre találtak. Holott az 1741-iki pozsonyi országgyűlés a nemzet felhasználásának kulcsát kezükbe adta volt.

MÁSODIK FEJEZET.

A nemzet ébredése

s az alkotmányos élet beköszöntése a francziák nagy forradalma hatása alatt.

(1790—1835.)

A francziák nagy forradalma.

A feudalismus s folytatása az absolutismus ellen, mely a földet, hatalmat, jólétet, dicsőséget a születésnek foglalta le, a közszellem nem szünt meg szavát felemelni. A lelkek e forrongása majd liberalismus nevet kap. Olaszországban a XV., Németországban a XVI., Angliában a XVII., Észak-Amerikában és Franciaországban a XVIII. században kezdi meg hadjáratát a középkor szelleme- és intézményeivel szemben.

Olaszországban még csak a művészet és tudomány újjászületése, Németországon, hol a reformatióban s a harminczéves háborúban nyilatkozik, már a népek és fejedelmek küzdelme az egyházi és császári feudalismus ellenében. Angliában már a nagy bárók parlamenti forradalma az absolutismus ellen, végre Franciaországban a nép, a nemzet forradalma a feudális arisztokratia- s az absolut monarchiával szemben. Németországon csak az egyházat, Angliában már az egyházat és absolutismust, Franciaországban a feudalismust, absolutismust, az egyházat, a monarchiát, a régi rend egész vonalát egyszerre támadta meg. Kisebb-nagyobb szerencsével küzd mindenütt, de azt lehet mondani, hogy csakis az állam terén, csakis az absolutismussal szemben birt állandó garantiákat felállítani, Amerikában a köztársaság, Európában a parlamentarismus alakjában.

A francia forradalom sajátlag az amerikai folytatása. Az angol és amerikai forradalmak után új jelszót alig tűzhetett lobogójára. Nem is eszméi újdonsága, hanem azok proclamálásának

módja lepte meg a világot. Az a radicalismus, melylyel felléptették. A megelőző forradalmak az illető nemzet, a francia forradalom az emberiség nevében beszél. Meglepte a világot, mert a feudalismust egész vonalában és pedig egyszerre támadta meg; meglepte, mert a liberalismus eszméjének fény- és árnyoldalai, aspirációi és szenvedélyei, magaslatai és örvényei, fegyverei és határai oly kifejezésre jutottak, minőre az előtt sehol.

Az angol és amerikai forradalom készítik elő ezt a forradalmat, mely alkalmasint páratlanul marad a maga nemében s Európát maig is rettegésben tartja.

Mikor XVI. Lajos 1789-ben a francia utolsó rendi országgyűlést összehívta s Versaillesben május 5.-én megnyitotta, a klerus és a nemesség ragyogó pompában, a polgári követek leghátul, a bámult néptől alig észrevételve, alig különbözve egyszerű, fekete ruhában jelennek meg a fényben uszó trón előtt. Senki sem képzelte e perczen, mi következik.

Már a karok és rendek összehívására bizonyos anarchia fejlett ki az országban. A megyék kezdik, de minden megváltozik a perczen, a mint Páris a vezetést kezébe vette, a népet a királyság, a nemesség és a papság ellen felfegyverzi s a Bastillet (1789 július 13.-án) lerombolta, az absolutismus gyengének bizonyult. Az állami hatalom, a rendi kormányzat minden tényezője, az udvar, a klerus és a nemesség régi varázsa megszűnt. A harmadik, a polgárság rendje a hatalmat magához ragadja.

A protestantismus forradalmát fejedelmek, az angol forradalmat a nagy bárók vezetik. Londonnak alig volt szerepe, itt a vezetés Párisra esik át, egészen új elemre s ez az, mi a francia forradalomnak egészen más eszmemenetet ad.

Következett augusztus 4.-ike, a papság és nemesség előjogai, a robot eltörlése, az alkotmányosság és jogegyenlőség proclamálása. Az öt pont, melyben a tomboló közvélemény nyilatkozott, a pesti márcz. 15.-iki pontokat juttatja eszünkbe. Nem kívánnak egyebet, mint alkotmányt, felelős kormányzatot; sajtószabadságot; jogegyenlőséget, mely a közhivatalokat mindenki előtt megnyissa; törvény előtti egyenlőséget; közteherviselést, mely a nép terhéből a kiváltságos osztály vállaira is juttasson; végre iparszabadságot, illetőleg a czéhek eltörlését. Ez eszmék lobogója alatt tör ki a fran-

czia forradalom, mintha csak Angliát utánoznák, azon különbséggel, hogy ott a jogokat minél többre, itt mindenkire czélozták kiterjeszteni. Egy éj, aug. 4.-ike éjszakája elég hosszú volt arra, hogy a feudális államszervezetet halomra döntse; a középkori Franciaországnak véget vessen.

A rendek gyűléséből, mely fentartotta a királyságot, de a souverénitás attributumait elvonja, csak a végrehajtó hatalom birtoklásában hagyja meg, alkotmányozó gyűlés lett. Az alkotmányozó gyűlésből nemzeti konvent. A rendi gyűlés helyébe népképviselő lép, de a parlamentarismus kívánalmait teljesen figyelmen kívül hagyják, nem hogy a kormányt átvennék, sőt határozatilag elzárják az utat, hogy a jelen gyűlés tagjai a jövőbe beválasztathassanak. A rendek országgyűlésén Mirabeau, illetőleg a szónoklat, az alkotmányozó gyűlésen a már republicanus girondisták, bölcsesek s a 475 követből négyszáz jogász, a nemzeti conventben a jacobinusok, a szabadság fanatikusai, a guillotine emberei viszik a szót. A rendek gyűlését a főpapság és főnemesség, az alkotmányozó gyűlést az udvar reactiója, a nemzeti konventet az európai udvarok intervenciója, a külhatalmak invasiójától való félelem sodorja a terrorismus karjaiba. Nemcsak a hűbérséget és absolutismust, de az oltárt és trónt is fel akarják forgatni. Ez a francia forradalom eszmemenete. Szerencsétlenségük, hogy nem lévén rendi gyűlések, politikai jogokkal felruházott városok, hiányzott a küzdőtér, mely vezérférfiakat nevelhetett volna, kik a bölcselek és utópisták által felvetett nagy eszméket a politikai élet kívánalmaival kiegyeztetették volna. Minden erőszakos kitörései mellett is, miként Angliában, hosszasan a parlament forradalma marad, XVI. Lajos lefejeztetése csak I. Károly lefejeztetésének utánzása. Ezzel a forradalom tetőpontra ért. A monarchia és legitimitas eképeni megtámadása a vér és láng felcsapása. Mi ezek után következett, a köztársaság, a konvent, a jakobinusok rémuralma, a directorium, 1798-tól Bonaparte consulsága, 1804-től a császárság. A királyság alatt 130,000 papság-kötelékében álló személy és 140,000 nemességhez tartozó egyén élvezte eddig a hatalom és vagyon előnyeit a nélkül, hogy más szolgálatot tettek volna, mint mi az udvar fénye neveléséhez járult. Most ugyanannyi halálra üldözött. Mi egyelőre a harmadik rend által vezetett

csöcselék kezébe jut. Minél kevesebb élvezte a szabadság és jólét áldásait eddig, most annál több követelte. Minél magasabbra emelkedtek volt ki az egyes osztályok a társadalomban, utánuk annál nagyobb mélység, annál nagyobb örvény keletkezett, mi most kiegyenlítésre várt. Augusztus 4.-ike felszabadítván a jobbágyságot, anyagilag már tönkretette a nemességet, mely csak a száműzetés és vérspad közt választhat. Míg végre Thermidor véget vetett a rémuralomnak. A terrorismustól való iszonyodás útát nyit a katonai despotismuśnak.

A forradalom, melynek merészsége bámulatra kelt maga iránt, a mily nagy volt a rombolásban, oly tehetetlennek bizonyult az alkotásban. A feudális egyházat az államból kiszorította. Az absolutismust saját fegyverével, a katonasággal támadta meg, a zsoldos rendszer helyébe nemzeti hadserget, nemzetőrséget állít, általános hadkötelezettséget hoz be. Carnot reájött a sorozás eszméjére. További politikájában nem oly szerencsés, a helyett, hogy a forradalomból a parlamentarismust állítaná elő, mint Anglia, a császárságnak nyitott útát. Ott Cromwell jött, itt Napoleon. Mert az idegen seregek invasióját, a sereg háta mögött jövő emigratio boszúját, a leigáztatást, a régi kormányrendszer, régi szolgálás visszatérését meg kellett gátolni. A szenvedély, a rémuralom kitombolta magát, egész a boszúállásig s beállt a visszahatás félelme, egy félelem, mely az első parancsolónak meghajolt. A régi franciaország romba dőlve, de a republikára hiányzik itt is az elem. Társadalom, egyház, kormány, haza a feldaraboltatás, a megsemmisülés szélén állt már, a midőn a nagy Napoleon óriási szelleme a romok felett megjelent. Mert a visszatérni akaró emigratióban a nép a hűbériség ujravisszaállítását, a hatalmak koalíciójában a nemzeti Franciaország feldaraboltatni szándékoltatását látta, mint megváltót üdvözölték. S mert legyőzte az invasiót, megkötötte a békét, helyreállította a rendet, biztosította a köztársaság függetlenségét, egyénisége előtt mindenki meghajolt. Mint a forradalom szülötte, hű maradt annak eszméihez. Restaurációhoz fogott. Hogy az egyházat restaurálja, concordatumot köt. Hogy a forradalom eszméit s az államot rendezze, polgári és kereskedelmi codexeket alkotott.

Hogy a megsemmisített társadalmat regenerálja, visszament

Nagy Károly eszméjéhez, a személyes képesség jutalmazásához, csakhogy most nem föld, hanem mivel az új-kor fizet, pénzjutalommal. 1808 márczius 1.-én rendeletet bocsátott ki, mely a nemesi címeket s a nemességet helyreállítja, de személyhez köti s csak megfelelő majoratus mellett szállítható át.

Különben a forradalomnak minden nagy botlásai mellett is egyik legnagyobb vívmánya, hogy Európát a feudalizmus és absolutizmus további lehetetlenségéről meggyőzte. S jelentősége abban határozódik, hogy tanait, a demokratikus társadalom tanait az emberiség politikai evangeliumává tette s hirdetése érdekében mintegy keresztes háborút folytatott.

A Párisba bevonult győztes hatalmak, kik szerencséseeknek érezték magukat, hogy a forradalmat, mely miként a keresztény vallás fellépte s a reformáció az emberiség nevében beszélt s nemzetközi jelleget öltött volt, Franciaország határai közé visszaszoríthatták, az alkotmányos élet helyreállításában kerestek további garantiát. A restauratio korszaka első alkotmányában XVIII. Lajos (1814 május 27) a forradalom vívmányai közül nem kevesebbet biztosított a francia nemzetnek, mint felelős ministeriumot, törvényhozó testületet alsó- és felsőházzal, sajtószabadságot, minden francia részére a polgári és katonai hivatalokra juthatás szabadságát, a bírák elmozdíthatatlanságát, szóval, egy alkotmányos állam feltételeit.

A forradalom, mely filozófiai fogalmak létesítése után indult, visszavezettetett az élet kívánalmi terére. E szerint nem a vitatott és kivívott eszmék, hanem az eszmeharcz eszközei és határai okozták, hogy nem sikerült. Tovább mentek mint az angolok s ez az, miért nem voltak olyan szerencsések s maig sem jutnak vívmányaik nyugodt élvezetébe. Szakasztottak a történelmi múlttal, pedig a természetben is csak átmenetek vannak, de nincsenek ugrások. Midőn az absolutizmust kívánták megdönteni, a trónt támadták meg; midőn a feudalizmust, a születési előjogokat kívánták eltörölni, a nemesség megsemmisítésére törek. Amerikát akartak Európában; szinpadi változást, nem várva, hogy a szereplők átalakuljanak. Szabadságot akartak s az absolut egyenlőség elérhetlen phantomja után indulva, megsemmisítették a parlamenti pártokat, lehetetlenné tették a tanácskozást, a csöcseléket a politikai arenába

vezették s a népfenség proclamálásával a hatalmat Páris utczái kezébe játszották. Nemcsak a születésnek, hanem a vagyonnak, a műveltségnek is hadat üzentek. A radikálismus helyébe már a socialismus lépett. Annyit semmisítettek meg a multból, hogy a jövő részére nem maradt talaj, melyben gyökeret verjen. Visszaéltek a szabadsággal s utat nyitottak a cesarismusnak.

Ha az amerikai és francia forradalomnak eszméi hatására gondolunk, úgy kell találnunk, hogy hazánk alig vette tudomásul. A Rákóczi-forradalom óta a külvilág szellemi hatásaitól inkább el voltunk zárva, mint valaha. A sajtót szigorú cenzúra nyugözte, a kiütazást egy útlevél-rendszer korlátolta, mely még a tanárságra készülő tanulóknak is kijelölte az akadémiát, hova mehetett. Európa irodalmi mozgalmából a vámsorompókon csak oly könyv juthatott be, mely az absolutistikus rendszer szellemében volt írva. A megye és országgyűlések meg nem tartása a közszellem kifejlését nem engedte; a közpályától a jobbak visszavonultak, szónokok, államférfiak nem fejlődhettek. Szóval hiányzott a közélet. S különösen, hogy a francia forradalommal nem rokonszenveztünk, okát abban kell találnunk, hogy Budapest hiányzott, a megyék vezettek, hol a Werböczi populusának minden tagja a korona hatalma részesének tartotta magát. A közteherviselés alól minden nemes ki volt véve. Egy forradalomra, mely jogegyenlőséget, közteherviselést akart, a nagy többség elszigeteltsége miatt, megérve nem voltunk.

II. Leopold király.

(1790 febr. 20.—1792 márcz. 1.)

A nemzeti szellem ébredése.

I. A nemzeti nyelv és irodalom ébredése.

Egész nemzedékek szálltak sírba a nemzeti feltámadás reménye nélkül. József császár visszavonta rendeleteit, de nem semmisíthette meg azokat a mély barázdákat, melyeket eszméi részére szántott, azt a visszahatást, melyet erőszakos boldogítási szándéka, nemzetünk megsemmisíteni akarása, a nemzet kebelében felköltött.

Az első mag, mely kikelt, az az érzés volt, hogy nyelvében él a nemzet. Megmentésére, mint mindenütt, nálunk is nyelvészek, nyelvújítók, terjesztésére költők, történészek állottak elő.

Nemzetünket a nagy nemzeti csapás, a mohácsi vész éppen akkor érte, midőn az olasz után a francia s más nemzeti irodalmak keletkeztek. Megszűnván nemzeti királyi udvarunk, az erdélyi fejedelmek s a nagyok udvarai karolták fel nemzetiségünk ügyét. Az Árpádok és vegyes házak alatt a kormány és törvényhozás nyelve latin s tán szerencsénkre, mert mint nemzetközi nyelv, a nagy világgal érintkezésben tartott s minden elnyomatás daczára, a tudományokkal lépést tartottunk.

Másik szerencsénk, hogy a német nyelv ébredése a reformációval összeesett s az erős katolikus Ausztria, mint protestáns gondolattal, a német nyelv terjesztésével hosszasan nem törődött.

Míg a királyi ház a spanyol trónt is bírta, spanyol, később francia nyelv és műveltség nyert nála udvarképességet. Mire az udvar érdeklődése a német nyelv és irodalom iránt a múlt század közepén felébredt, akkor már a magyar testőrség körében felszínre tört az a szellem, melynek százados emlékünnepe a magyar akadémia 1872-ben megünnepelte.

Előállnak a fordítók és írók, megszólaltatják nemzeti nyelvünket, melyen Apáczai Cserei János már tudományokat tárgyal. A nyelven simítani kellett, előállnak a nyelvészek. A honfoglalással szláv szavakat vettünk fel, majd jött a latin és német nyelv-elemek benyomulása, fellépnek a nyelvújítók. A nemzetben feltámad a hit, hogy a mely nemzet nyelve a megifjulást elbírnai képes, annak még jövője van.

A magyar, mint nemzet, bomlott kéve. A múlt idők osztályokra darabolták, város, megye, falu, kastély, külön világot él. Az alkotmányos élet a nemzetnek csak kiváltságos részét egyesítette. A mint a nemzeti nyelv kultuszának érzése felébredt, megszületett a nemzeti irodalom felvirágoztatásának gondolata. A nemzeti nyelv és irodalom ápolásának ügye közös kapocsná lett. Annyi szomorú század után egy eszméhez jutunk, mely a szétmállott nemzet minden rétegét egy zászló alá vonja, melyen egyelőre a nemzeti nyelv, később a mindent kifejező „nemzeti“ lett jelszó.

A nyugati nemzetek irodalma már aranykorát éli, a spanyol és olasz már hanyatlásnak indult, az angoloknak már rég volt Shakespearjük; a francia irodalom világhatalmi magaslapon áll, mi csak most kezdjük érteni nemzeti nyelvünk becsét, szépségét. Testőreink mellett huszártiszteink, papjaink figyelmeztetnek.

Mária Terézia alatt a magyarnak egy német lapja van. József császár végnapjaiban 1780 januárius 1.-én megjelent Ráth Máttyás szerkesztésében a Magyar Hirmondó, első magyar lapunk. A nemzeti színészet 1787-ben szintén megszólalt: Kolozsvárt 1792-ben, Budán 1793-ban színész-társulat kezd előadásokat tartani.

Bessenyei francia hatás alatt, a művelődés, a nemzeti érzület, a hazafias közszellemnek szavakat ad. A szót tőle Kazinczi veszi át, és a jó izlés zászlóvivője lesz. Révai Miklós megalapította a nyelvtörténeti módszert; 1790-ben az országgyűlésre tervet nyújt be, magyar nyelv-művelő-társaság alapítását sürgeti. A nyelvújítás zászlóját kitűzi. Kazinczi, mint nyelvreformátor és ágitátor központjává válik egy irodalomnak, mely a nemzeti szellemet megmenti.

A göröngyöket, melyek az úttörők töretlen utait oly fáradtságosokká tették, ma már az irodalom virágai fedik el: de tartozunk azzal a visszaemlékezéssel, hogy előttük a közigazgatás, a kormányzás, a törvényhozás, sőt a magasabb társadalom nyelve sem magyar. S hogy oly nyelvet és nemzetiséget mentettek meg, melyről nemcsak Herder, de Voltaire sem átalotta abbéli nézetét nyilvánítani, hogy ki fogunk pusztulni.

Kik a nyelvet felébresztették, irodalmi színvonalra emelték: a nemzeti geniusnak is felébresztői voltak. Azon érzelemnek, mely a magyar ember keblét, a nemzeti szin, a nemzeti lobogó, a koronás király emlékére vagy látására, a Rákóczi-induló hallására megragadja s mint egy hatalom vérünkkel, életünkkel rendelkezik.

II. A politikai ébredés, az első politikai röpiratok s azok eszméi.

Századok multak el a nélkül, hogy Ausztriához való viszonyunkat formulázhattuk, Verböczit revízió alá vehettük volna, Bocskaiktól fogva egy egész századig állottunk fegyverben, forradalomra

forradalom következett: az eredmény az, hogy a nemzet magát megsemmisíttetni nem engedte; de a világ folyása nyomtalanul suhant el felettünk, nemzeti fejlődésünk ott állt, hol Mohácsnál megszakadt. És éppen e perczben hazánk fel van darabolva, Ausztriához vagyunk olvasztva, a hivatalos Magyarország német. Innen kell visszaindulnunk Magyarország visszahódítására.

A nemzet még a középkort éli, de a hűbéri kor minden szebb gondolatának szerencsésen birtokában van, az egyén nemes, a család tiszta, a társadalom lovagias. A hűbéri kor tényezői: a hierarchia gazdag, az aristokratia hatalmas, de polgárság nincs, a nép pedig jobbágyságban sanylik.

Az absolutismus gondolatai közül a sorkatonaság már alkalmazva van s a bürokratia a kamarai szolgálatoknál be van hozva, de a közigazgatás még mind a csaknem ingyenes feudalis alapon áll; az adó és közteher csakis a népre s polgárságra nehezedik.

A liberalismus gondolataiból megbarátkoztunk a renaissance finomabb izlésével; a reformatio fejlődésének útát nyitottunk, de az angol nagy forradalom vívmányai, az önkormányzás feltételei, a gyűlésezés és választási jog s a parlamentarismus iránt ha a kor érzékkel bírna is, az alkotmányos és állami élet, az ország önállósága és függetlensége Ausztria részére mintegy el van kobozva.

Felébredésünk perczében egy modern állam eszményképétől a lehető legmesszebb vagyunk. Mert alkotmányunkat megbontani nem mertük, az angol nagy forradalomra következett Wesselényi-, Thököly-, Rákóczi-forradalom még mind a történelmi múlt, a rendi állam fentartásáért küzd, József császár absolutismusának, germanisatiójának s beolvasztási törekvésének s a francia forradalomnak kellett bekövetkezni, hogy a nemzet számot vessen az újabb idők áramlatával.

A középosztály a kor színvonalán állott. Tudomásával birt annak, hogy Angliában a törvény előtti egyenlőség és közteherviselés, Angliában és Franciaországban a polgári elem hivatalképessége már a francia forradalom előtt bevégzett tény. Különösen II. József radicalismusa a sajtót mozgásba hozta. Bár nem írtak magyar nyelven, a történetírók mennek elöl, követik a politikusok. Mert hirlapirodalmunk megszakadt s a sajtó szabad, egy röpiratirodalom fejlett ki, melynek termékei magyar, német és latin

nyelven százakra mennek s legtöbb közülök a francia Encyclopedisták, a Rousseau contrat sociálja, társadalmi szerződése, az ember vele született jogai, a nép souverenitása tanai hatása alatt áll. A francia társadalmi eszmék s az angol alkotmányos szabadság után epekednek. Haladásunkat a rendi és társadalmi előítéletek lerombolásától várják. E röpiratok nagy része névtelen; a legkiválóbb nevek: Benkő Sámuel, gr. Battyáni Alajos és a kik érte vérpadra jutnak: Martinovics Ignác, Laczkovics János és Hajnóczi József.

Mintha csak a 48.-iki alkotmány ügyét egyengetnék; proclamálják a szabadságot, jogegyenlőséget, köztelherviselést, mindenki részére a birtokszerzési és hivatalviselési jogot. Oly készültséggel, hogy gr. Battyáni négy kötetben áll be a democratia és jogegyenlőség előharczosának. Hangoztatják, hogy a király Budán lakjék; legalább is a kancellária Bécsből ide tétessék. Hangsúlyozzák a koronázás célját, miszerint a kormányzás hatalmát nem csak a születés esetlegének, hanem egyszersmind az állampolgárok akaratának is köszöni a fejedelem. Felvetik a ministeri felelőség rendszerét s hangsúlyozzák ennek garantiáját, a sajtószabadságot.

Következik a követi útasítás megsemmisítése, felvetik a képviseleti rendszert, az országgyűlés koronázó cyclusát, az alsóház elnökének a parlament általi választását s az angolokat utánzólag, a követek napidijai eltörlését s a nőknek a karzatra bocsátását.

Követelik a közigazgatás és bíraskodás különválasztását; kárhoyztatják, hogy a septemviratus döntvényei által egy második törvényhozó hatalommá nötte volt ki magát. Sürgetik a közrendészet szervezését s a börtönrendszer reformját.

Sürgetik a tankötelezettséget s az egyetemen a magántanári rendszer behozatalát. Szót emelnek a kiváltságosok adómentessége ellen; az adót a földre kívánják fektetni. A jobbágyság felszabadítása, a földtehermentesítés, a tized megszüntetése szintén programjukban van. Felszólalnak a lotteria eltörlése s a katonaságnak béke idején polgári munkára alkalmazása mellett. Kívánják a társulási szabadságot. A vallásszabadság hangsúlyozása mellett a papsággal szemben nem kevesebb a kívánalmuk, mint a papi javak secularisatiója, a püspökök évenkénti nyilvános számadása,

a papságnak tisztán egyházzszolgálatalra szorítása; az ünnepek számának korlátozása, a polgári házasság behozatala.

A dynastiával szemben egész odáig mennek, hogy a Habsburg-ház és a nemzet között létrejött szerződések fonalát József császár uralkodása által megszakadottnak nyilváníják.

III.) II. Leopold trónralépte, megkoronáztatása.

Az absolutismus nálunk sohasem volt törvényes formája az uralkodásnak, a nemzet folyvást tiltakozott az absolut formák ellen. Rudolf absolutismusára a Bocskai-forradalom következett, II. Mátyás király tette jóvá. I. Leopold absolutistikus törekvéseire a Rákóczi-forradalom tört ki, I. József pacificálta. József császár alkotmányt mellőző országglása után II. Leopold bölcseségének kellett következni, hogy a forradalom ki ne törjön.

A József császár által felszabadított sajtó izgalomba hozta s tartotta a kedélyeket. A röpiratirodalom hatása nem mérközhetett a lapirodalom hatásával már a közlekedési eszközök hiányossága miatt sem. Rendeleteinek visszavonásában, rendszerének megsemmisítésében sok volt a csillapító s ha meg nem történik s halál-hírét meg nem előzi, a nemzet, most a francia forradalom hatása alatt, ismét katastrophának ment volna elébe. A trónöröklés rendje meg volt alapítva, Pestmegye nem tartózkodott kimondani, hogy a lefolyt alkotmányeltörlés a királyválasztás jogát a nemzetnek megnyitotta. A germanizált közigazgatás emlékeinek eltörlése céljából, Biharmegyét követve, József szabályrendeleteit a megyék megégették, az öszsbirodalom jelképeit eltávolították. A felrobbanás rombolása, mert akadályra nem talált, szerencsére nem következett be.

A kormány bölcseségéhez a nemzet higgadtsága is hozzájárult. Az ország beolvasztani akarása nyomai letűntek. A német nyelv hivatalokban, iskolákban megszűnt, de fenmaradt a rendszer visszatérhetésétől való félelem. A társadalom tüntetőleg felkarolta nemzeti nyelve ápolását. Színésztársulatok kezdettek alakulni, nemzeti színházak alapítása lett a főüri társaság mozgalmának főtárgya.

A nemzeti táncz felkarolása volt a tüntetés további eszköze.

A bálokban kardosan, sarkantyusan jelentek meg. S nemcsak a magyar, hanem az akkor divatos menuet és keringő közben is a sarkantyú-pengetés szerepet játszott.

A nemzeti viselet, magyar szó, magyar szokások visszafoglalták jogos uralmukat. Az elnyomatás alól magát felszabadított nemzeti közszellem oly hangosan lüktet, hogy mint annyiszor, a békitő királyok, Leopold magyar diszben jelenik meg, a nádor-főherczeg magyar ruhában tartja a fogadásokat.

Ily feszült viszonyok között következett II. Leopold, József császár testvére, ki békitő kedélyével, mérsékelt szellemével jött a József által felfogatott birodalomba a dolgok rendjét helyreállítani. Mint Toscana nagyhercege, szintén át van hatva a francia radikális eszmék csillogásától, de már hallja a leendő barrikád-hősök csatakiáltásait, különben is mérsékeltőbb vérmérséklete nem szítja, hanem csillapítani kívánja a forrongás tüzét. A megbántott egyházi és világi magasabb társadalom államfentartó ereje méltatásához visszatért. Nem vallja a tant, hogy a klerus és nemesség a monarchiai kormányformának nem nélkülözhetetlen kelléke.

Nehéz körülmények között lépett trónra. A monarchia bomlásnak indult. A belügyek annyira ziláltak, hogy azok erőforrása nem áll arányban a József császár által kezdeményezett nagy vállalatokhoz, a pénzügy és haderő a török háborút sem fedezi s Poroszország is ki van híva; Belgium pedig, mint akkori Habsburg-birtok, függetlenségi harcban áll az uralkodó-házzal. Még csak Magyarország békétlenségének lángralobbantása kellett volna ahhoz, hogy Ausztria is belássa, hogy a szuronyra támaszkodni lehet, de ilyni nem.

A mint Toscanából hazajött, legfőbb gondjai egyikét Magyarország kielégítése, az alkotmány helyreállítása képezte. Még teljes béke mellett is, nagy szervező tehetségnek is, nagy gond és feladat, mert a régi Magyarország egy rom, az ország régi és behozott új intézményeinek roncsai egymáson hevernek. Előbb az idegen elemek várnak eltávolításra. 1790 márczius 15.-éről kijelentette, hogy az alkotmányt tiszteletben fogja tartani, József császár újításait eltörli, hogy országgyűlést fog összehívni s magát meg fogja koronáztatni. A német nyelvet visszavonta, a földadó kataszteri munkálatokat beszüntette, a városokat a megyék alól felszabadí-

totta, az udvari cancelláriát helyreállította. S a mint a kedélyek annyira csillapultak, június 6.-ra Budára országgyűlést hirdettetett, hogy magát megkoronáztassa.

Mert 25 év óta országgyűlés nem tartatott s József császár feleslegesnek tartotta magát megkoronáztatni, az országgyűlés elé a kormány és nemzet bizalmatlansággal nézett. Magyarország önállóságának József császár által történt megszüntetése a nemzetet további garancia keresésére utalta. Egy rész új koronázási hitlevelet kívánt szerkeszteni; az ellenzék, mert II. József a *pragmatica sancti*ót nézetük szerint szétszaggatta, királyválasztásról beszélt, hogy a fejedelem jogkörét az alkotmány korlátai közé kell visszavezetni, az alkotmányt biztosítani, az ország önállóságának kifejezést kell adni, abban köz volt a megegyezés. Cancellár gr. Pálffy, gróf Zichy Károly országbíró, Ürményi József személynök minden erőfeszítése mellett három hónap kellett, míg a nemzet és udvar annyira közeledett, hogy a királyt meghívhatták.

Páris Versaillestól már átvette a főváros szerepét, Budapest utánozni kívánja. A gyűlés Pozsonyba tette át magát. Mindenekelőtt a nádori méltóság helyreállítása feküdt a nemzet szívéen. A király engedett, negyedik fiát Sándor Leopoldot nádorrá kiáltatta, lakhelyéül Budát jelölte, melléje Bécsből 12 magyar testőrt rendelt. S beállt a hangulat, hogy II. Leopold magyar diszben a rendek előtt megjelent.

Az ellenzék a kiadandó királyi hitlevélben a II. Endre diplomájának azt a pontját is, mely a büntetlen ellenállásról szól, visszakívánta volna állítani, de a mérsékeltebbek elégnek tartották az ország önállóságának és függetlenségének a hitlevélben teljes kifejezésre juttatását s hozandó törvényekben leendő biztosítását.

Ugy következett be öt hónapi egyezkedés után nov. 15.-én II. Leopold megkoronáztatása, esküjének az alkotmányra letevése.

IV. Az 1790/91.-iki országgyűlés megnyílása s a nemzeti nyelv jogaiba való visszahelyezése.

Az 1790/91.-ki országgyűlés nemzetünk legnagyobb szabású közjogi és politikai mozzanatai és alkotásai közé tartozik. II. József halálától három hónap telt, míg a koronázó országgyűlés egybe-

hívatott s megnyilásától öt hónap telt el, míg Leopold megkoronáztatása alkalmára a rendek közt megjelent. Különös mozzanat történetünkben.

A nemzet kedélyét nemcsak az országgyűlés huszonöt éven át szünetelése. József császár tíz évi absolutismusa emlékezete izgatja: két külföldi befolyás alatt áll, az egyik a francia forradalom rohamos sikere, mely még csak sikert, de vért nem látott, a másik a porosz befolyás, mely Magyarországot Ausztria megalázására minden áron meg akarja nyerni. A vérmesebbeket az új helyzet ingere nagyban csábítja, a mérsékeltebbek követve az ősök politikáját, a sötétbe ugrástól tartózkodnak. De mind a két párt találkozik abban a nézetben, hogy a nemzeti létet a magyar nyelv állam-nyelvvé tételével s az ősi alkotmányt a koronázási hitlevélben biztosítsa.

A mérsékeltek tisztelik a francziák által proklamált demokracziát, de tekintettel a hazai nemzetiségekre, kinevezett bürocracziát nem akar, a nemesség inkább vállalkozik a majdnem ingyenes tisztviselés folytatására s ha már az insurrectio helyébe a magyar regimentek léptek, azt nemzeti hadsereg képében, a tisztirangokat a nemesség kezében akarja látni, magyar vezény-nyelvvél.

A mérsékeltek tisztelték Poroszország kéz alatt nyújtott ígéreteit a nyelv és alkotmány dolgában, miket Ausztria támad; mint protestáns állam a magyar protestantismusnak több biztosítékot nyújt, de mindez egy távol és bizonytalan jövő, mi századok politikáját forgatná fel, ha szintén sikerülne. Igaz, hogy Poroszország és Ausztria megalakulására nagyban befolytunk, nem kis tényezői voltunk: Ausztria nem hálálta meg, Poroszország ígéri, de Ausztria is folyvást hangoztatja. Poroszország, a nagy német szellem képviselője, melynek súlyát már a Szent-István utáni idők érezték s később Zsigmond, Miksa király után József császár képviselték. Ausztria inkább a latin, mint germán szellem képviselője, nekünk, kik a latin síra szellemében alakultunk és nevekedtünk, történeti traditióinknak mégis jobban megfelel. Végül is ez a nézet lett az országgyűlés kiindulási pontja. Bár hangoztatták, hogy József császár absolutismusa széttépte a *pragmatica sanctio*t, a Habsburg-házzal való kibékülés érzete emelkedett túlsúlyra. De biztosítékot akartak s ezt új hitlevél alkotásával indultak elérni. Leopold nem

akart más hitlevelet, mint a melyre ősei tették le az esküt, a rendek felhagytak követeléseikkel: a nemzet és udvar comflamált abban, hogy törvények formájában oldják meg a kérdést.

Mire az országgyűlés június 10.-én megnyílt, a kedélyek forrongása már csillapult. De a vérmesebbek és mérsékeltőbbek közt nincs eltérés a nemzeti nyelv biztosítása tárgyában. Az iskola nyelve elejétől latin, az osztrák-ház a közigazgatás nyelveként is behozta s az utolsó időkben a magyar ezredek nyelvévé a németet csapatta be. Az egybegyűlt rendek tekintete legelsőbb is a nyelvkérdésre esett. Mindenekelőtt meghatározták, hogy a tárgyalások magyarul folynak, megállapították a napló magyarul vezetését és kinyomatását. Bevezették a nyilvánosságot, le egész odáig, hogy a karzatokat megnyitották a hölgyközönségnek.

Mi aztán törvénybe is ment, de papiroson maradt, mint visszahatás József császár azon intézkedése ellen, hogy iskoláink nyelvét németre változtatta, közmegegyezés tárgya lett a tanítás nyelvének magyarrá tétele. Mi mégis csak évtizedek múlva lép életbe. Nagyobb port vert fel a magyar ezredek magyar nyelve.

Néhány napra az országgyűlés megnyílása után, jun. 18.-ára beérkezett és felolvassák a folyamodást, melyet a „Károli, Pálfi, Nádasdi, Splényi Gyalog- és Erdödy, Toscana, Splényi Lovas-Regementekbéli Főtisztek“ nyújtottak be a „Tekintetes Nemes Hazának“. Az éppen a törökkel szemben álló ezredek a hazára nézve sulyos csapásnak tartják a hadi rendnek elválasztását a nemzettől és idegenek alá való bocsátását. Szükséges tehát a hazának boldogságára nézve, hogy: „Elsődször. A magyar hadi rend magában különös status legyen az hazában. Másodszor. Hogy ezen status maga nyájabeliekből álljon, melyre nézve Harmadszor. Minden idegen generalisok, stabalis és feő tisztek, a kiknek nagy száma miatt az hazabélieké csaknem láthatatlan és a közkatonának sorsa türehetetlen, magok nyája közé halasztás nélkül küldessenek. Negyedszer. A magyar hadi tisztviselők, a menyire lehet, országunk nemesei legyenek. Ötödször. Érdemekkel bíró nemtelenek az ország közbenvetése által megnemesíttessenek, jószágot pedig nem az holdban, a német birodalmi szokás szerint, hanem az hazában kapjanak. Hatodszor. A magyar hadi seregnek magának legyen mind hadi tanácsa, mind fővezérlő cominandója, a ki

egyedül a hazától függjön. Hetedszer. A magyar hadi sereg békeségnek idején szüntelen és egészen a hazában kvártélozzon. Nyolczadszor. Minthogy tudva légyen az, hogy a föld népe az országnak csupán a német öltözet miatt gyűlöli ugyanyira a gyalogkatonát sorsot, hogy azt másként nem, hanem erővel s természetes szabadságának iszonyu megsértésével lehet ezen életre hozni, szükségképen kölletik a német öltözetet a magyarral megváltoztatni, ide értvén főképen a tisztviselőket is. Kilenczedszer. A német nyelv, melynek sulyát nehezen viseli a magyar közkatona, a haza seregei közül kiirtassék s az egész hadi szolgálat magyar nyelven folytattassék, a mi az idegeneknek illendő eltávoztatására fog szolgálni. Tizedszer. A közkatona szolgálatjának bizonyos idő, pl. 10 esztendő kiszabattassék, a harmincz esztendőig szolgáltaknak egy bizonyos s jeles jutalom rendeltessék. A nemtelen tisztviselők pedig nemességgel megjutalmaztassanak. Tizenegyzedszer. Háborúnak idejében a magyar sereg soha némettel össze ne kevertessék, hanem maga s együtt harcoljon, hogy az által elkerülje ama mesebeli száárnak sorsát, ki a lónak eledelt hordván, maga éhen meghalt. Tizenkettedszer. Hogy mindezeknek szükséges kifejtetésére nézve a jövő országgyűlésen minden magyar regementtől egy pár magyar tiszt megjelenjen, melyet a jövődöbéli királynak végbe kell vinni“.

Ezt követte a „Nemes Graeven Huszár regimentyinek Magyar feő és all tisztjeinek“ junius 30.-ikán kelt folyamodása, melyet némileg szelidítve jul. 5.-én gr. Festetich György alezredes, Laczkovics János kapitány, Árki Pál és Vincze János hadnagyok nevük aláírásával nyújtottak be a „felséges haza tekintetes rendjeihez“. Itt nem névtelen s könnyen letagadható panaszokról volt szó, hanem komoly férfiak igaz sérelméről. A magyar tiszteket bántja, hogy minduntalan németeket helyeznek eléjük hibájukon kívül. A magyar közvitét kétségbeejti, gyakran szökésre kényszeríti az idegen tisztek durvasága. Nincs más módja az orvoslásnak, mintha a magyar ezredkekhez kizárólag magyar tiszteket neveznek ki. Az idegen tisztek a saját nyájuknál, saját országukban tanusítsák nemzetük szeretetét. „Felséges hazánknak nemes magzati kádét-ságra s altisztségre is csak igen ritkán juthatnak, feőtisztségre pedig számos esztendőktől való hosszas szenvedések s hív szol-

gálattyuk után nagy nehezen emeltetnek“. A magyar nyelv behozása a magyar ezredek harci képességét is fokozná, mert nem lesz szükséges minden parancsot az ütközet alatt magyarra fordíttatni. Mindezt nemcsak a katonaság javára, nemcsak a haza érdekében kívánják, hanem azért is, „hogy a kegyes fejedelmünknek, jövő koronázandó királyunknak külső országbéli ellenségei ellen hatalma nevelkedjen“. Következése lett, hogy Festetich gróf, a később a Georgikon alapítója s Laczkovics János, ki később vérpadra jut, jul. 18.-áról Bécsbe idéztettek s a katonaság hazafias mozgalma elnyomatott.

V. Az alkotmány visszaállítása törvénycikkek útján. Lipót utolsó napjai.

Lipót 1790 okt. 9.-én római császárrá koronáztatta magát, nov. 10.-én megjelent bevezetni a koronázást és törvényhozást, megtette előterjesztését. Biztosítja a rendeket, hogy koronázása alkalmával kiállítja a törvényes hitlevelet és leteszi az esküt. Ajánlani fog nádort és kit a rendek megválasztanak, azt ki fogja nevezni. Kegyesen meghallgatja a rendek kívánságait, a mennyiben azok az ország jólétére céloznak és lehetőleg előmozdítja kedves Magyarországnak gyarapodását és a rendeknek díszét és ékességét. A maga részéről a következő tárgyakat tűzte ki a szükséges reformok eszközlése végett: 1. A megyei és országgyűléseken uralkodó visszaélések megszűnését. Helyre kell állítani a rendek közt az egyensúlyt és gondoskodni arról, hogy a közügyek tárgyalását komolyan és nyugodtan végezzék. 2. Mivel az úrbér még nem törvény, intézkedni kell, hogy a jobbágyi szolgaság és a vele járó önkényes testi büntetés szűnjék meg. Gondoskodni kell az adózó nép fentartásáról különösen az által, hogy az keresményével szabadon rendelkezessék. Egyáltalában a birtokosok jogainak csorbitása nélkül meg kell mindent tenni az adózók helyzetének javítására. 3. A katonaság eltartására tovább is fizessék az 1764-ben megszavazott adót. 4. Az adózásban való aránytalanságot szüntessék meg; szabályozzák a házi-adót, mely némely kisebb megyében súlyosabb az országos adónál. 5. A hivatalviseléshez

ambitio és képesség kell. El kell törölni azt a törvényt, mely a nem nemest a hivatalokból kizárja. Az armalis nemest minden hivatalra lehessen alkalmazni; a nem nemes pedig felemelkedhessék az udvari kormányzésekénél egész a titkárságig és alkalmazható legyen a királyi kinevezéstől függő harminczad- és sóhivatalokban is. 6. A kereskedés emelésére be kell fogadni a még be nem czikkelyezett városokat. 7. Az állam alapja a jó igazságszolgáltatás. Gondoskodni kell, hogy ez jobb, olcsóbb és ne önkényes legyen. 8. A vallás ügyét oly módon intézzék el, mint ezt a nov. 7.-iki rendelet ajánlja.

A mint a koronázás ünnepélye nov. 15.-én lefolyt, a király nov. 19.-én Bécsbe ment, a törvényhozás megkezdte munkáját.

Az alkotmány biztosítása céljára kimagasló gondolatai: a magyar nyelv biztosítása a kormányzatban, Erdély uniójának visszaállítása, a protestánsok vallásszabadságának elismerése, a magyar pénzügyi kamarának a bécsi kamara alól való felszabadítása. Munkaprogrammja három irányban haladt, törvényt alkotott az uralkodóház közjogi állásáról az alkotmányban, becikkelyezte József császár némely intézkedéseit s a további reformok előkészítésére országos bizottságokat küldött ki. Nyolcz bizottságot: 1. a közjogi kérdések, 2. az adó- és élelmezésügy, 3. az úrbéri ügyek, 4. a közgazdasági ügyek, 5. a bányügyi, 6. az igazságügyi, 7. a közmívelődési ügyek, 8. a vallásügyek megvitatására s a codificatio céljára.

Törvényczikkei nevezetesebbje: A X. t.-czikkben Magyarország és kapcsolt részei függetlenségét a következő szavakban biztosítja:

„Az ország karainak és rendeinek alázatos előterjesztésére Ő Felsege kegyelmesen elismerni méltóztatott, hogy ámbár a felséges ausztriai ház nőágának Magyarországra és társországaire nézve az 1723. I. és II. törvényczikkel megállapított öröklési joga ugyanazt a fejedelmet illeti, kit a fennálló öröklési sorrend szerint a Németországban és azon kívül fekvő elválaszthatatlanul és osztthatatlanul birtoklandó többi örökös tartományokban és birtokokban; mindazonáltal Magyarország társországaival együtt szabad ország, egész törvényes kormányalkatára nézve (ideértve bármiféle kormányzéseiket) független, vagyis semmi más országnak, avagy

népnek nincs alávetve, hanem saját önállással és alkotmányával bír s ennél fogva saját, törvényesen megkoronázott örökös királya, tehát Ő Felsége s utódai mint magyar királyok által az 1715. 3. és 1741. 8. és 11. törvénycikkek rendeletének megfelelőleg saját törvényei és szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára kell kormányoztatnia és igazgattatnia“.

Ki lett fejezve az 1790. XII. t.-cikkben, „hogy Magyarországon a törvények alkotásának, eltörlésének s magyarázásának joga a törvényesen koronázott királyt és országos rendeket közösen illeti s ezen jogot az országgyűlésen kívül gyakorolni nem lehet. A végrehajtó-hatalmat pedig a király csak a törvények értelmében gyakorolhatja.“

Az ország alkotmányos önállása határozottan elismertetvén, a XIII. törvénycikk az országgyűlés minden harmadik évébeni összehívásáról s a XIX. mindennemű adónak az országgyűlésen történendő megalapításáról intézkedett. E szerint a törést, melyet különösen I. Leopold óta kezdtek alkotmányunkon ütni, II. Leopold helyreállította.

Az alkotmánynak elég lévén téve, József császár némely felvilágosult és humánus intézkedéseit is becikkelyezni kívánták. Ilyen volt a protestánsok vallásszabadsága, lehető jogegyenlősége biztosítása céljából az 1791: 26. t.-cz. által tolerantiale edictuma érvényben hagyatása; a vegyes házasságok köthetése és az áttérhetés törvénybe iktattatott, de a házasságkötést a katolikus papságra bizza. Hatálya 1791 május 3.-án lépett életbe.

Különösen a szerbek megnyugtására a görög keleti valláson levők szabad vallásgyakorlata szintén kimondatott s ez által a politikai jogok gyakorlatának útja előttük megnyitott.

A nem nemesek hivatalképességét fentartották annyiban, hogy a kamarai szolgálatoknál korlátlanul, a főkormányiszékeknél a titkárságig fel, hivatalviselésre bocsáttattak.

Az örökös jobbágyság eltörlését a rendeletek közül a törvények hasábjaira szintén át kellett ültetni. S mi a nemzet hangulatát jellemzi, fel kell említenünk, hogy a tulzók a nemzeti ruha kötelező viselését is törvénybe akarták iktatni.

A József császár intézkedéseivel szemben történt leszámolás után, hazánk jobbjai mélyen érezték, hogy a XVIII-ik századot,

melyben a politikai bölcsészet született s a társadalmi s közgazdasági tudományok megalakultak, a nemzet fel nem hasznosította. A felvilágosultak már belátják, hogy a helyzet, mely a nagyobb rész szolgaságát feltételezte, a helyzet, a melyet az 1780-ki népszámlálás alapján akkép fejezhetünk ki, hogy hazánk 7 millió lakosából 325,000 nemes bírja az ország $\frac{1}{5}$ -öd részét és nem adózik s így a népesség $\frac{10}{20}$ -ad s a földterület $\frac{1}{6}$ -öd része hordozza az állam minden terheit, tovább nem tartható fenn.

Az országgyűlés az alkotmány revíziójára s a további reformok csendes előkészítésére bizottságokat küldött ki, melyet még tudományos akadémia tervezésével is megbízott. E bizottság több kérdésben József szabadabb szellemű rendeleteit vette alapul. Az országgyűlés rendezésénél a népképviselő eszméje lebeg szemek előtt. Mi érdekekkel nem ütközik össze, mint a sajtó-ügy, a zsidók jogállása, azok iránt elfogulatlanok. A közigazgatás, igazságszolgáltatás, úrbér s más közgazdasági kérdések terén reformokat hoznak javaslatba. De mi az adózást, közteherviselést, birtoklási viszonyokat s a politikai jogokat illeti, azokban még mindig a rendi alkotmány és társadalom fentartása lebeg szemek előtt. Mindamellett az 1790—1791.-iki országgyűlés s az általuk kiküldött rendszeres bizottságok munkálata oly nagyszerű kezdet, hogy ezen országgyűlésünk méltán alkotmányozó gyűlés számba megy.

Azonban a nagyreményű kezdet csakhamar véget ért. A meghozott nagyérdékű törvények nagy része papíron maradt. A francia forradalom Európát lángbaborítással fenyegette. II. Leopold az előde által támogatott orosz-török háborútól vissza kívánt vonulni, 1791 augusztus 4.-én a portával megkötötte a sistowi békét, a háboru tovább folytatását II. Katalin cárnőre hagyta. A forradalomban álló Belgiumban Brüsselt 1791 decemberben bevette s a rendet helyreállította. Tekintete egészen a francia forradalomra esett, hol a király s a francia királyné, Leopold testvére már a forradalmároktól fogságra van vettelve. Visszaállítani az 1789 jun. 23.-a előtti statusquot, e gondolattal Poroszországgal 1792 febr. 12.-én szövetséget kötött.

E ponton állt, midőn egy udvari bálban hirtelen rosszul lett s rövid uralkodásának s a magyarok benne vetett reményének a

halál 1792 márczius 1.-én véget vetett. Tíz fiut hagyott maga után, kik a Habsburg-Lothringeni házat megalapítják. Trónja elsőszülött, de még fiatal fiára, Ferenczre száll.

I. Ferencz uralkodása.

(1792 márcz. 1.—1835 márcz. 1.)

I. Előbb absolut szellemben.

Trónralépése és fellépése a francia forradalom ellen.

I. Ferencz személyében egy autocrata lép trónra, ki az absolutismust tartja egyedül boldogító kormány-rendszernek. Még tisztviselői karától is megköveteli, hogy lefelé az autocrata tekintélyét gyakorolja. Elötte a forradalom forrása az irodalom. A liberalismus egyértelmű az eretnekséggel. Negyven évet meghaladó ország-lása szakadatlan lánczolata lesz a gondolatszabadság elnyomására törekvésnek.

Miként elődei, magát nem annyiban osztrák uralkodónak, mint római császárnak tekinti. Mint Közép-Európa egyik nagyhatalmassága, abba a hitbe éli bele magát, hogy a bomlásnak indult jogrendet első sorban ő van hivatva helyreállítani s a statusquot továbbra is fentartani.

Atyja örökébe 1792 márczius 1.-én lépett. Országgyűlést hívott össze, koronázási hitlevelet adott ki, melyben alkotmányos uralkodásra tesz esküt, magát megkoronáztatta.

Nehéz időkre esik uralkodása. Már ekkor a francia forradalom felett a jakobinusok terrorizmusa rendelkezett. A rémuralom már szedi áldozatait. A fogságra vetett XVI. Lajos és királynéja Mária Antoniette élete veszélyben van. Ferencz császár és király pedig sem testben, sem szellemben nem született reá, hogy oly válságos időkben méltósággal és bölcsességgel viselje súlyos koronáját. Gyöngé, vézna teste örökölte a spanyol Habsburgok családí nyavalyáját. És a gyöngé test gyöngé, korlátolt, makacs szellemet zárt magába. Nem ismert népet, csak alattvalókat, a konstitució szót pedig önkényesen kitörülte az élők sorából. Ime egy

jellemző eset. Egy alkalommal házi orvosa Stiff udvari tanácsos úgy nyilatkozott előtte, hogy makacs hurutja nem aggasztó, mert konstitúciója erős. A császár erre nem tettetett haraggal így válaszolt: Kedves Stiff, régen és jól ismerjük egymást, de ezt a szót többé ne halljam. Nevezze ön erős természetnek; vagy Isten neki, jó komplexumnak, csak konstitúciónak ne. Konstitúcióm nincs, nem volt és nem lesz soha. Reprezentálni épp úgy nem tudott, a mint nem tudott uralkodni és hadat viselni. Bécsi tájszólásban beszélt a legszivesebben, uralkodása alatt ez a dialektus lett udvari nyelvvé; feltűnést kerülve, csatangolt Bécs utczáin, a Glacín, a Grabenen, a Praterben és ebből jogot formált arra, hogy magát Volk Kaisernek, a nép császáranak nevezze. Talentumos öcscsseivel: Károlylyal, József nádorral, Jánossal bár privatim jó atyafiak, szerető testvérek, örökös villongásban él. A váltig közbenjáró örökösen békéltető nádorban egy második Rákóczi Ferenczet lát.

Ferencz császár koalícióra hívta fel Európa hatalmait Kaunitz herceg, cancellár, ki József császár szerencsétlen hadjáratait átélté, nem kíván a támadás dicsőségében osztozni. I. Ferencz, kit a demokrácia és szabadelvűség iránt való ellenszenve szólít a harctérre, 1793 márczius 27.-én Kaunitzot († 1794 június 24) a kormány vezetésétől felmentette, Konstantinápoly követét, báró Thugut Ferenczet hívta meg. Rauke szerint: Ausztria egyetemes hivatásának, mindenhatóságának ezen entusiastájára ruházta.

Miniszterei megválasztásában sem volt valami nagy szerencséje. Hivatásuknak a nagy politika üzését tartják, a népek kormányzásával nem törődnek. Szurony- és kémre támaszkodnak. A haladás szükségét nem ismerik. Dicsekszenek vele, hogy könyvet, ujságot nem olvastak. Censurát vezetnek be. A bécsi szinpadokon nem játszhatták Hamlettet, Macbethet, II. és III. Rikhardot, János királyt és IV. Henriket, mert bennük királygyilkosság fordul elő, nem Lear királyt, mert királyok a balszerencse csapásai között nem lehetnek eszelősökké; nem Stuart Máriaát, mert czélzás Mária Antoniára; nem Egmontot, Fiescot, Tellt és Wallensteint, mert lázításra csábítanak és nem a Velencei kalmárt, mert kedvet keltet antisemita tüntetésre. A miniszterek ellenben a jó erkölcs és a lojális hűség sérelme nélkül állhatnak angol meg francia zsoldban, Kaunitz a XVI. Lajos, Thugut utódja a XV. Lajos zsoldjában

állott, a forradalom alatt Angliával fizettette meg magát; következője Metternich iskolájukat követi.

Ily kezekben van Ausztria sorsa, midőn 1793 április 20.-áról a hadizenet eldőrdült s a francia forradalom április 30.-áról azt elfogadta.

Az első koalíció megalakult, a szövetséges hatalmak július 25.-ről a francziákhoz fenyegető proclamációt intéztek, mire a constituante augusztus 10.-én a guillotine felállításával, a convent szeptember 21.-én a köztársaság kikiáltásával s a fegyveres megtámadtatásra, mert mint az ítélet hangzott, a nemzet szabadsága ellen conspirált, június 21.-én XVI. Lajos s reá négy hónapra a királyné lefejeztetésével felelt.

E lépés Európa minden dynastiáját megdöbbsentette. A koalíció céljává tette Franciaországban a monarchiát visszaállítani. Megkezdődött a hosszas és nagyszerű hadjárat, melyhez a vér jó részét mi, a pénzt Anglia szolgáltatja.

II. Thugut rémkormány. Martinovichék vérpadra juttatása.

A magyar nem barátja a sötétbe ugrásnak, halad az idővel, de nemzeti léte, alkotmánya koczkáztatása nélkül. A francia forradalom kitörésére Mirabeau álláspontját üdvözölte, mely fenn akarta tartani a monarchiát, de reformokkal. Nálunk minden viszhang József császár pátensei megégetése a megyéken. S következője, II. Lipót alatt az 1791/2.-iki országgyűlés reá tért a reformokra. S hogy mily komolyan vette célba, mutatja, hogy nyolcz deputációt, bizottságot küldött ki, egy közjogi, adó-, úrbéri, közgazdasági, bánya-, igazság-, közmívelődés- és vallásügyi bizottságot s e szerint az állami élet minden kérdését kiadta, hogy a rendiséget az idők kívánalmi irányában előkészítsék a törvényhozás tárgyává.

A mint a francia király vérpadra jutott, a nemzet eszmenetét tovább nem követte. Szent István királlyságra fektette a magyar államot. Demokratikus nemzetet alkotott, a mennyiben a politikai nemzet felvett magába mindenkit, ki a haza iránt érde-

meket szerzett s a midőn reánk szakadt a születési aristocratia intézménye, a politikai nemzetben fenmaradt a jogegyenlőség, nem hoztunk be elsősülöttségi jogot, mint Anglia; nem bocsáttottuk be a német birodalom azt a szellemét, melynélfogva a főnemesség a köznemességből mint testület kivált, jogot vett magának, hogy vagyoni, házassági s külön családjogot alkosson. Alkotmányunkat az absolutismusnak nem adtuk fel. Forradalom szükségességét nem éreztük, de azonnal reformokra gondoltunk. Nemcsak hogy eszmemenetét nem követtük, rokonszenvünk megcsapant. Thugut rémkormányja mégis reánk rohan.

József császár eltörölte volt a censurát, szabadsajtót engedett. Egy politikai röpiratirodalom indult volt, mely nagyban előkészítette a reformokat. Thugut kormányrendszerébe az eféle nem talált. Behozta a rémuralmat egy szellemmel, melynélfogva a színházakban oly darabokat, melyben pap szerepelt, melyben valamely királyról rosszat mondanak, középszerű tehetséggel felruházott király lép elő, vagy demokratikus szellemben volt írva, előadni nem szabadott. A tiltott könyvek tartása politikai bünszámba ment s egy szellem jött be, melyben kegyelemre mindenki számíthatott, de a politikai bűnnel vádolt nem.

Magyarország csendes. De a Thugut-kormány mégis szükségét látja a megfélemlítés politikája bevezetéséhez fogni. Kik vele érznek, reá mutatnak a szerencsétlen lengyelek felkelésére, mely 1794 november 4.-én hazájuk harmadszori feldaraboltásával végződött s féltik a forradalomtól Magyarországot, mely a monarchiát hátulról támadná, két tűz közé szorítaná, hivatkoznak, hogy vette a kormány a hírt, mikép a francziák „Az emberek és polgárok katekizmusá” czímmel röpiratot terjesztenek hazánkban, melyek az emberről, a polgárokról, a szolgaságról, a királyról jelzett fejezetekben lázítanak s állítólag nyomára jön, hogy a francia jacobinusok, emissariusok útján Európaszerte forradalmi propagandát szerveznek. A szabadság, egyenlőség mellett hirdetik a democratiát és köztársaságot s a fellázadó nemzetek megsegítését.

A titkos rendőrség a birodalomban is jacobinusokat látott, a fennebb érintett politikai röpiratok szerzői, kik ma demokrata számba mennének, akkor nem kevesebbek, mint magyar jacobinusok. Thugut a liberalismusnak, francia eszméknek hadat izent.

A francia király lefejeztetése után néhány nappal, 1793 június 25.-én a József császár által felszabadított sajtót rendszabály és censura alá vetette, a röpiratok nagy részét tiltott könyveknek nyilvánította. Minden író forradalombarát. A szabadabb gondolkodás bűnné lett. Suttogják, hogy Laczkovics kapitány, kinek háza ott a Duna- és Lipót-utca sarkán még áll, új magyar alkotmányon dolgozik, hogy pinczéjében harminczketten összeesküdtek, hogy céljuk Ausztriától való elszakadás, vagy éppen respublika.

Bécsben 1794 jul. 24.-én elfogatások eszközöltettek. Három nap mulva Robespierre, a francia jacobinusok feje is elvérzett, a magyar jacobinusok szintén kiszemeltettek. Pesten is megkezdődtek a befogatások. Aug. 13.-ika éjjelén azon kor egyik publiczistáját, Laczkovics kapitányt s az ifjú Szentmarjait, aug. 16.-án gr. Zsigrait a községi kerületi tábla elnökét s Martinovics, szászvári apátot fogták be. Az elfogatások híre izgatónan hatott. Gróf Keglevich Pestmegye gyűlésén ez eljárás ellen keményen kikelt, de azért a foglyokat Bécsbe vitték s törvényszék elébe állították. A vizsgálat folyama alatt Szolártsik, az író Bacsányi s később még vagy hatvan, köztük Kazinczi, Verseghi, Szentjóni Szabó László s más kisebb-nagyobb író jutott börtönbe. A titkos levéltár bűnösöknek tünteti fel őket, traditióink bennük a szabadság vértanúit látják.

Mint az ítéletek mutatják, a dynastiát tervelték volna megbuktatni; a történeti nyomozások azonban arra vallanak, hogy csakis a József által felszabadított sajtóval éltek vissza; a hagyomány szerint Martinovics megbízást is kapott volt, hogy demokratikus eszméknek pártot szervezve, az aristocratikus magyar alkotmányt reformok elé készítse. Mert az egyesülési szabadság el volt vonva, főbüne, hogy két titkos társulatot szervezett, egyiket szabadság, egyenlőség, a másikat reformátorok társasága cím alatt. Röpiratokat nyomattak, melyek nagy része ma már túl van haladva, de akkor forradalmi káték. Elmaradottságunkat a papságnak s aristocraticus alkotmányunknak tulajdonítják s democraticus irányu reformokat projektálnak. Inkább platonikus forradalmárok, a kormány szemében anarkisták, vagy éppen nihilisták s mégis Bécsben Herbenstreit kapitány harmadmagával vérpadra kerül. Martinovicsékat Budára hozták s 10,000 fegyveres nép sorai között 1795 május 20.-án a vérmézön gr. Zsigrait, Szentmarjait,

Laczkovicsot, Hajnóczyt és Martinovicsot s később junius 3.-án Őz- és Szolarcsikot lefejezték. Többeket örök rabságra ítélték.

Pedig lehetetlen, hogy valaki komolyan hitte volna, hogy miként Angliában történt, névtelen emberek nálunk forradalmat támaszthatnának. Franciaországban is egy nagy szónok, egy marquis, Mirabeau bírta felverni a kedélyeket, főpapságunk és főnemességünk alig volt egyszer az udvarnak jobban megnyerve s a nép alig volt egyszer jobban elnyomva, mint éppen akkor.

Ez volt vége irodalmunk akkori fellendülésének. A nemzeti szellem megfélemlítése sikerült. Kik vérpadra vagy börtönbe nem kerültek, azok elhallgattak. A democraticus irány egy időre levetett, kiirtatott. Az aristocratia és főpapság iránti tekinteteknek kívánta beszámíttatni a kormány, pedig az absolutismus bálványozásának, a megfélemlítés politikájának, Thugut rémuralmi rendszerének estek áldozatul.

Hogy a megrémítés teljes legyen, Zichy országbíró, Ürményi királyi személynök, mert Martinovicsokra nem szavaztak halált, hivatalukat elvesztették. Sajtó- és szólásszabadságról éveken át szó sincs. A könyvek behozatala megnehezítettett. A kiutazásra csakis a bécsi kormány ad oklevelet. Egy 1797 nov. 7.-éről kelt rendelet alapján, különösen a protestánsokkal szemben reactionarius tanügyi politika vezetett be, mely a szabadelvű könyveket az ifjúságtól eltiltotta, az akadémiákra menő ifjakat a jenai és hallei egyetemekre szorította s hazajövetelük után a superintendensek rendőri felügyelete alá vetette. Csak egy vigasztalása maradt fenn a nemzetnek, az, hogy Sándor főherczeg nádor véletlen halálával, 1796 nov. 12.-én, a király másik testvére, József főherczeg személyében oly egyéniségre esett az országgyűlés választása, ki ötven évre terjedő nádorsága alatt a magyar nemzet és alkotmányos élete iránti rokonszenvének meg nem szűnő jeleit adta.

A megdöbbenés, melyet az 1795.-iki vérpad előidézett, 50,000 ujonczot juttatott 1796-ban az első koalitio táborába. Napoleon még akkor mint egyszerű tábornok 1797-ben Olaszországra rontott s Ausztria olasz birtokai veszendőbe mentek. A nemzet érezte sulyát s szelleme lüktetésének csakhamar szárnyakat adott.

Bécsben Mária Terézia uralkodása óta Szent István napját

fényesen szokták volt megülni. A bécsi magyarok az első keresztény magyar király névünnepét 1798-ban tüntető fényesnek rendezték. A bécsi magyar polgárkatonaság díszes egyenruhájában kivonult. A kapuczinusok templomában fényes isteni tisztelet. Ágyudörgés között hat fehér spanyol mén által vont kocsiban érkezett Ferencz császár s neje Mária Terézia nápolyi hercegnő magyar mentésen, drágakövektől ragyogó főkötösen. Alvinczi és Gyulai tábornokok s Majláth, a királyi ügyek igazgatója, fogadták. S a nagymise előtt Szily János, Esztergom plébánosa, magyar beszédet tartott. S mint akkor feljegyezték, Szent István napjának estéjén gróf Lacy tábornagy adott pompás mulatságot dombachi nyaralójában, a melyen az összes Bécsben időző magyar főuraságok is résztvettek. A mulatságon megjelent József főherceg, Magyarország palatinusa, a ki nemcsak gyönyörködött a tánczban, de maga is részt vett abban és mint egy akkori följegyzés említi, „több kellemetes magyar Dámát megtántzoltatott!” Különösen tetszett a magas uraságoknak egy toborzó, melyet roffi Borbély Gábor, egy József főherceg regementjéből való kapitány járt el.

III. Napoleon császárságra emelkedése.

A római császárság osztrák császársággá változása.

Metternich fellépése.

Az európai koalíciókra a francia forradalom a védelmi harcot támadóvá változtatja. Már nemcsak a maga, Európa, az európai népek, sőt az emberiség nevében beszél, kérdését az európai civilizatio kérdése színvonalára emeli. Európát újra akarja teremteni.

Az első koalíció alatt Franciaországban Lafayette és Dumouricier megkísérlették a monarchiát helyreállítani, nem sikerült. A respublica Európa összes hatalmaival szemben nem látszik biztos kormányformának. A forradalom radicalismusa Franciaországot feldaraboltatással fenyegeti. Hogy a dynasztiák harczát a népek szavazása alá bocsássák, a harczterét a haza határán kívül helyezték, a támadás terén kívánják a kérdést eldönteni. A vezetés már a parlament kezéből a hadseregébe ment át. Carnot viszi a szót, nagyszerű terve szerint, 1796-ban három felőlről intézik a táma-

dást. A súlypont a koalíció központjára, Ausztriára esik. Napoleon, mint az olaszországi hadtest parancsnoka, a világtörténelem színpadán megjelenik. Vele szemben Ausztria részéről Károly főherceg, mint az osztrák sereg fővezére, szintén kezdi dicsőséges hadvezéri pályafutását.

Az eddigi hadjáratok Ausztria történetével szövődnek egybe, a napoleoni hadjáratok már hazánk érdek-körét is kezdik érinteni. Az 1797.-iki hadjárat már nekünk Dalmácia elvesztésébe kerül, melyet tőlünk Velence elfoglalt volt.

Napoleon Velenczét május 14.-én bevette, megszállta, a szenátust feloszlatta, a velencei köztársaságnak véget vetett. Dalmácia, mely négy század előtt a magyar királyság védhatalma alól Velence fennhatósága alá került, most a magyar királyság szárnyai alá készült vonulni. Küldöttség indult Bécsbe. De már ekkor a magyar ezredek Zengnél jártak. Casimir ezredes a küldöttségtől a magyar királyok nevében, a történelmi jog alapján, a hűség esküt bevette s azzal június 30.-án fővárosába, Zárába bevonult, hová Rukavina tábornok tengeren érkezett, Spalato őt magyar zászló alatt köszöntötte. Mindenki azt hitte, hogy a történelmi jog alapján Magyarországhoz fog csatoltatni.

Rukavina a magyar király nevében vette birtokába. Azonban megjött gróf Thurn, mint polgári biztos, Thugut államcancellár azon utasításával, hogy a dalmátoknál a hangulatot Ausztria iránt igyekezzék megnyerni. A dalmátok nem kívántak osztrákok lenni, a magyar helytartó-tanácshoz fordultak; folyamodásukat József nádor tolmácsolta az udvarnál: a végeredmény az lett, hogy Dalmácia 1802-ben osztrák tartománynak nyilvánított s a helytartó-tanács erélyes felszólalására azt a választ nyerte, hogy jöllehet magyar ezredek foglalták el s a történelmi jog mellettünk szól, a magyar királyság nincs abban az erőben, hogy megoltalmazhassa s a magyar koronázási eskü a német császárt nem kötelezi.

Mialatt Ausztria és Magyarország között Dalmatia birtokzime felett ez lefolyt, a hatalmak a második koalíciót is szervezték, Franciaország a második hadjáratból is győzelmesen tért meg; 1801 februárius 1.-én létrejött a lunevillei béke. A majdnem kilencz éven át tartó hadjárat megpihent.

Mind a két fél új erőt kíván gyűjteni, mindenik szervezke-

dik. Ausztriában kormányválság következett. Mint mondják, Pál orosz császár kivánságára Thugut 1801-ben az államkancellárságtól megvált. A megfélemlítés és stabilismus nagymestere állásától elmozdított, hogy helyet adjon nagyobb tanítványának, Metternichnek.

Franciaország is szervezkedik. Napoleon, kinek Anglia volt a feladata s az angol érdekeket Egyiptomban támadta meg, a mint hazajött, a helyett, hogy harci babérain pihent volna, a köztársaság rendezéséhez lát. Élére három konzult tétet, az első helyet maga foglalta el, a katonai diktatura ezzel meg lett alapítva. Napoleon ez időtől a francia nép bálványa, ki felköltve a harci dicsőség kultuszát, csatákról-csatákra száll, népe a legyőzhetlen hadvezér diadal-szekere tolására vállalkozott. S 1804 május 18.-án azzal lepte meg a világot, hogy proclamálta a francia császárságot s december 2.-án elkerülve Nagy Károly hibáját, kit a pápa megelőzött, önkezével fejére tette a császári koronát.

A világtörténet egyik legnagyobb eseménye. A francia forradalom varázs-szavai, a szabadság, egyenlőség, testvériség legendái, bibliai értelmének vége. Az alkotmány, mit az európai civilizáció alkotmány-tervezetének nevezhetünk, a czézarizmusnak áldozatul esett, mielőtt szövegeztetett volna. Napoleon önmaga tette fel a pápa elől, fejére a koronát. Azt hitte, hogy civilizációnk törvényszerűsége s az események valószínűségi követelményei felett áll. Meg akarta másítani az európai civilizáció eszmemenetét; civilizációnk egyik östényezőjét, a vallást, a szurony által helyettesíthetőnek nyilvánította. Új apostola akart lenni az egységes Európa szükségérzete tradícióinak, egy Nagy Károly, V. Károly nyomába kíván lépni az egyház nélkül. Az egységes és egyetemes Európa eszméje megvalósítására vállalkozik, arra, mit Nagy Károly a pápasággal sikerrel, V. Károly a pápaság nélkül sikertelen kísértett meg. Visszament Európa első egységesítése korszakára. Julius Césár eszményképe, csak hogy Julius Césár pogány vallás szerint nemcsak császára, pápája is volt népének. Monarchiát akart a történelmi tényezők, az egyház és arisztokratia nélkül, koronát az uralkodás isteni eredete tradíciója nélkül.

S mégis római császárrá kívánt lenni, mely méltóságot a Habsburg-ház visel századok óta és ki a forradalmat támadja, éppen a római császár. Lemondatni Ferencz császárt, a kettős

európai császárságot megszüntetni, más út nem vezetett a római császárság címének felvehetéséhez. A háború kikerülhetetlenné vált, bár a harmadik koalíció is sikra szállt. Ausztria támadott, Napoleon az austerlitz-i csatát megnyerte, Magyarország határáig nyomult, keletkezett 1805. december 20.-án a pozsonyi béke. Ferencz császár a római császárságról lemondott.

Czímkérdésnek tűnik fel s mekkora esemény. A Habsburg-ház három százados fölénye Európa felett véget ért. Poroszország antagonizmusa, mely már 1795-ben császára nélkül kötötte meg a baseli békét, itt veszi kezdetét. Ferencz császár 1806. aug. 6.-án magát osztrák császárnak proclamálta. A Habsburg-ház fehér-piros színe helyett a római szent birodalom fekete-sárga színét az osztrák császárság színe gyanánt fogadta el. Birodalmi közös jelvényre, császári koronára nem gondoltak. Közös jelvény szerepét a pár év előtt keletkezett Gott erhalte vette át.

A Habsburg-háznak az osztrák császárság keretébe utalása, egy férfit állít az államkancellársági méltóságba, ki negyven évnél tovább fogja viselni. E férfi, herceg Metternich György miniszter fia, ki folytatja Thugut rém- és kémrendszerét, máskülönben a belügyi kormányzás nála csak másodrendű, a külügyek vezetésére fordítja gondját, hosszasan Európa egyik legnagyobb diplomataja lesz.

Az új osztrák császárságot szervezni Metternich volt hivatva. Napoleon császárrá léte s Ferencz lemondása között tárgyalások folytak a felett, miképp lehetne a dynastiát Németországi veszteségeért kárpótolni. Talleyrand, Napoleon minisztere 1805. október 17.-ről emlékiratot hozott, mely kárpótlásul Szerbiát, Oláhországot és Bulgáriát hozza javaslatba. Arany tálcán hozzák a keleti kérdés kulcsát, mit később a panslavismus a porban talál meg. Napoleon hatalma tetőpontján a keleti kérdést is megkivánta volna oldani. Alapította 1805-ben az olasz királyságot, melyhez nemcsak az 1802. december 17.-iki camposformiai béke által Ausztriának juttatott Velenczét, hanem Dél-Tirolt és Dalmáciát is hozzácsatolta. Így mutatta be magát Metternich. Végül is azon cím alatt, hogy a császári cím-változást fegyverrel vitte keresztül, minden kárpótlás elmaradt.

IV. A nemzet akkori hangulata a napoleoni időkkel szemben.

A német-római birodalom tönkre ment, mert nem állott nemzeti alapon, II. Vilmos császár szavai Mainzban 1808 augusztus 20.-án; Napoleon, a császár szekerét nem toljuk, mert a militarismus és caesarismus alapján áll.

Mint elnyomott nemzet, hazánk akkori nemzedéke kezdetben nem tagadta meg rokonszenvét a francia forradalomtól. Harcias temperamentumunk bámulattal volt Napoleon, a tábornok harci műveletei iránt. Császársága már veszélyllyel fenyeget.

Míg csak konzul, a hivatalos Magyarország a koalíció zászlója alatt áll. A magyar ezredek létszáma 1801-ben 64,000 fő. A nem hivatalos Magyarország a neutralitás sáncaiba vonulva, hozzálát politikai ébredése folytatásához. A mint Thugut napjai lejártak, a társadalom felemeli szavát, most is az irodalom tolmácsolja. Az ügynevezett magyar jakobinusok kezdenek haza kerülni Kufsteinből hol a költő szentjóni Szabó László 1795 október 10.-én elhalt. Kazinczi Ferencz a nyelvújító 1801 januárius 18.-án heted-félévi fogsága után kiszabadult, kezdi fényes pályafutását. Csokonai († 1805) pengeti lantját. Kisfaludi Sándor, mint katona francia fogságra jut, kiszabadul, 1801-ben kiadja kesergő szerelmét. Kulcsár István 1806-ban a hazafi szellemnek a „Hazai Tudósítások“ megindításával közlönyt alapított. Berzsenyi már írja ódáját. A fiatalabb nemzedék Szemere, Kölcsei, Vitkovich már próbálgatják szárnyaikat.

Horváth István a pesti egyetemen hirdeti a magyarok dicsőséges eredetét, nagy multját. Az arisztokráciából előlép Festetics György gróf, 1797-ben alapítja keszthelyi uradalmában az első magyar gazdasági tanintézetet a „Georgikon“-t. Széchenyi Ferencz gróf a nagy Széchenyi atyja alapítja 1802-ben könyvtára adományozásával a nemzeti múzeumot, melyre Grassalkovics herczeg 1808-ban kertjét adományozza. Marczibányi egy Tudományos Akadémia alapítására 60,000 forintot adott. S közkeletűvé vált egy katonai Akadémia alapítása.

A haza nagyjait Ausztria Napoleon által előidézett nemzet-

közi állása, a római birodalom éléről osztrák császárságra szorítatása aggodalmakkal tölti el. Bár nem olvassák, hogy Genz az osztrák császárságot proclamáló manifestum szerkesztője az 1806 augusztus 4.-éről szóló manifestum kibocsátása előtt két nappal írja Müller történetírónak, hogy Bécsnek meg kell szünni székvárosnak lenni s a kormány székhelye mélyen Magyarországra teendő. A manifestum világosan kifejezte, hogy az új cím felvételének semmi hatálya nincs Magyarország önállóságára s alkotmányosságára, a mennyiben ezután is önálló és alkotmányos ország fog maradni törvényei értelmében. Az íróktól, társadalomtól a politikusok vették át a szót.

A kormánynak zokon vették, hogy az 1791/2.-iki országgyűlés által kiküldött bizottságok egybehívását egyre halogatja. A papirpénz kezdte névértékét veszteni. Jön 1799-ben a nem annyiban rendelet, mint felszólítás, hogy a nemzet fiai arany-, ezüstneműiket hozzák a haza oltárára pénzveretés céljára. Fogdossák az ujonczokat, jön 1800-ban a rendelet, bátorítsák az ifjúságot a katonaságra. Egyre jöttek a rendeletek a titkos társaságok elnyomására. A rendeletek mintegy elhangzottak, a nemzet országgyűlést követelt, mi 1802-ben összehívatott s az eredmény 60,000 ujoncz megszavazása volt.

Jöttek a kedvezmények. Az egrí püspökség 1804 márczius 23.-áról érsekséggé emeltetett. József nádor 1805-ben tervet készített s terjesztett be a bécsi kormánynak Pest város utczái, terei, a Dunapart szabályozására, a kincstári helyiségek áthelyezése, színház, vígadó építése iránt. Pest város fővárossá rendezése kezdetét vette. A harci események kedvezőtlenége a kormányt ismét országgyűlés összehívására bírta. Az 1805.-iki országgyűlés megszavazta a nemesség felkelését. Ellenértékül kapta, hogy a közigazgatás és törvényhatóságok terén a latin helyébe a nemzeti nyelv léptetessék.

Végre megjelent 1806 aug. 4.-éről az osztrák császárságot proklamáló manifestum s a nagy változások kísértésének félelme. A politikusok kitűzték a lobogót. A kormány kénytelen volt 1807-re országgyűlést összehívni, Pozsony helyett most Budára. Minden kulturális gondolatnak meg volt vezérférfia, csak a politikai életnek nem; a mint az országgyűlés megnyílt, azok is megjelentek.

A nevezetes országgyűlésen, hol a század politikai élete kezdődik, már pártokban jelenik meg a nemzet. Az udvari párton a főnemesség és a klerus áll. A mérsékelt ellenzék élén Vay József és gróf Dessewffy József, az ellenzék felsőbükkői Nagy Pál soproni, br. Perényi Zsigmond ugocsai követ vezetik. A felsőház ellenzéke élén Illésházy István, Trencsén- és Liptómegeye főispánja. A szó hatalma Nagy Pál s Balog János alispán és követ kezében van, kik az udvar külügyi és pénzügyi politikáját fényes szónoklatokban ostorozzák. S mint ilyenek, a karzati ifjúság, a jurátusok tüntetései tárgyaivá lesznek. Az országgyűlés összehívásának célja az adó és ujoncz megszavaztatása. Az ellenzék az alkotmány- és nemzeti nyelven esett sérelmek felsorolásával felel. Követeli a magyar ezredek részére a magyar vezényszót. Nagy Pálként az alkotmányt vissza lehet állítani, de az elveszett nemzeti nyelvet nem. S mert az udvar a magyar ezredek kapitulációra akarja venni, azt is József nádor közbelépéséért: az országgyűlés csakis 12,000 ujonczot szavaz meg, segélyként a földbirtok tiszta jövedelmének $\frac{1}{6}$ -át, az ingó vagyon egy százalékát. S mire meg volt szavazva, Ferencz császár lejött s a kilencz hónapon át hullámokat verő országgyűlést bezárta.

Napoleon már Ausztriát fenyegeti. Fényes győzelmei után Ausztriára, mint a koalíciók központjára akarja vetni magát. Az udvar mélyen érzi, hogy kétszínű politikája miatt bizton nem számíthat a magyar nemzetre s bár tartózkodott a nemességet felülésre felhívni, az utolsó szükség reá kényszerítette. Az országgyűlést 1808-ban ismét összehívta Pozsonyba, hova mintegy a Mária Terézia idejét felidézni akarva a királyné, Ferencz császár harmadik felesége Mária Ludovica is lejött. A nyomott hangulat, mely egész Európát uralta, Pozsonyban is meglátszott. A napoleoni háboruknak nem látják a végét. A nemzet átadja magát a gondolatnak, hogy felölti ősei páncélját, csak egyet akar elérni, hogy idegen vezérelt alá ne kerüljön. Nem állván a hadtudomány színvonalán magyar, katonai akadémia felállítását sürgetik s alapjára a nemzet, a világi és egyházi nagyok egy milliót írnak alá. S létrejö a VII.-ik törvényczikk, mely a Ludovica Akadémia létesítését s a VIII.-ik, mely a nemesség felkelését kimondja. S e mellett 25,000 ujonczot szavaz meg.

Az udvar végtelen örömét s háláját a nemzethez Szent István napján fejezte ki. Központja a minorita atyák temploma. Az ünnepélyhez a báró Haller magyar ezrede vonult ki. Jazucher János tartotta a beszédet magyarul. Délután katonai gyakorlat, melyet Károly főherczeg főparancsnok vezényelt. Hasonló fényes Szent István napját tartott Esztergomban a másik főherczeg Károly Ambrus primás. A főherczegi biboros mellett Rudnai Sándor püspök és csupa főúri gyermekek segédkeztek. Különös feltűnést keltett egy koszorú, mit a királyné küldött az ünnepélyre.

Ez volt a nemzet hangulata Napoleon császárságára, militarismusa s Caesarismusára.

V. Napoleon proclamatiója a magyarokhoz.

Az 1809.-iki insurrectio. A győri csata.

Napoleon, hogy Ausztriát és Oroszországot megtörje, Lengyelország felszabadítására gondolt. E célbólí hadjárata sajátlag Austerlicznél kezdődik, hol a nagy hadvezér tüzéségéhez vágtat, nem katonát, a jeget kell löni, parancsolja s pár pillanat alatt néhány ezer osztrák és orosz katona a tó jege alatt lelte halálát s negyven elfogott zászló hirdette diadalát.

József nádor 1809 április 27.-éről kibocsátotta felhívását a nemesség felülésére. A császári sergek zöme Károly főherczeg vezérlete alatt Lincznél állt. Napoleon Bécsnek tartott. Az udvar Magyarországba, Egerbe menekült. Napoleon május 12.-én Bécsbe bevonult. Harmadnapra a következő kiáltványt intézte a nemzethez: Proclamatio. Magyarok! Az ausztriai császár megszegvén a békességet, melyet velem kötött s nem gondolva azon nagylelkűséggel, melyet már három izben, névszerint pedig az 1805-ik esztendőbeli háború végével íránta mutattam, megtámadta hadi népeimet. Visszavertem én az igazságtalan megtámadót; az Isten, ki a győzedelmeket adja és a háládatlanokat s hitszegőket megbünteti, szerencsésekké tette fegyvereimet, elfoglaltam Ausztria fővárosát és már a ti határaitokon állok diadalmas seregeimmel. Az ausztria császár, nem pedig a magyar király üzent nekem hadat. Hazai constitütiótok szerint nem is cselekedhette volna ő ezt a ti meg-

egyeztetek nélkül. Országotoknak mindig csak a haza oltalmára intézett egész sythemája és azok a rendelkezések, melyeket ehhez képest az utolsó országgyűlésen tettetek, eléggé s nyilván kimutatják, hogy ti a békesség fentartását kívántátok.

Magyarok! Eljött a szempillantás, melyben visszanyerhetitek régi függetlenségteket. Fogadjátok el a békességet, melyet ajánlok; maradjon fenn egész épségében országotok és szabadságtok; maradjon fenn hazátoknak constitutiója, akár azon állapotjában, mint eddig vala, akár azon változtatásokkal, a melyeket abban ti magatok teljes tetszések és kényetek szerint az időnek mostani körülményeihez képest jóknak és saját polgártársaitok használatán szükségeseknek ítélni fogtok. Semmit sem kívánok én tőletek, egyedül csak azt akarom látni, hogy szabad és valósággal független nemzetté legyetek. Az Ausztriávali egyesítettés volt szerencsétlenségtek legfőbb oka, Ausztriáért folyt a ti véretek messze országokban és legbecsesebb javaitok szüntelenül annak örökös tartományai miatt voltanak feláldozva. A ti országotok tette az ausztriai birodalom legszebb részét és mégis úgy nézték hazátokat, mint valamely meghódoltatott tartományt, olyan indulatok s mellesleges tekintetek által igazgattatván mindeddig, melyek titeátok idegen természetűek voltak. Vannak még tinektek tulajdon nemzeti erkölcsseitek, vagyon nemzeti nyelveitek és dicső eredeteteknek régiségével méltán dicsekedhettek. Szereztétek most vissza nemzeti léteteket, legyetek újra, kik valaha voltatok! Válasszatok királyt magatoknak, olyan királyt, a ki érettek országoljon, a ki hazátoknak kebelében tikóztetek lakjék és a kit a ti polgártársaitok és katonáitok vegyenek körül!

Magyarok! Ez az, mit Európa tőletek vár, mely most reátok néz, ezt kívánom tőletek én is; állandó, bizonyos békességet, kereskedési szabad közlekedést velem és tökéletes függetlenséget és bátorságot. Ily jutalom vár titeket, ha dicső eleitekhez és önnön magatokhoz méltók akartok lenni.

Nem fogjátok ti ezen jó szándékból credő és a ti saját javatokat tárgyazó ajánlatomat megvetni, nem fogjátok tovább haszontalanul ontani véreteket oly gyöngye fejedelmekért, kiket szüntelenül megvesztegetett miniszterek igazgattak, oly miniszterek, kiket Anglia, Európának ezen közellensége pénzzel fizetett s e szerint

a maga gazdaságát az egyedül való kereskedésre és a mi vizsgálódásainkra építette.

Gyülekezettek ezért össze Rákos mezejére, régi őseitek szokása szerint, tartsatok ott igaz nemzeti gyűlést és adjátok tudtomra végzéseiteket. Császári szálláson, Schönbrunnban Pünkösd hó 15. napján 1809. Napoleon. A császár parancsára: Neuchâteli herceg, Major generál, Sándor.

A kiáltványt, czirkáló francia katonák, hazabocsátott hadi foglyok terjesztették. Állítólag Illésházi István meg is kínáltatott a koronával. A vérmesebbek már látják a felszabadult, önálló Magyarországot, gondolták a francziák. A francia forradalom sokkal demokratikusabb volt, mint sem a magyar nemesség rokonszenvezhetett volna vele: mondják a rendi Magyarország ellenégei. Hogy a kiáltvány pusztában hangzott el az nemzetünk, azon idők nemzedéke azon érzelméből fakadt, hogy a magyar politikai világ ős időktől tartózkodott a sötétbe ugrástól. A magyar állam a latin világ légkörében született, a latin világ légkörében nevedett, míg a francziák a latin világ politikáját képviselték, tiszteltük lobogójukat, de Napoleonban, a császárban nem láttuk a latin világ képviselőjét. A nemzet, mely külföldi invasiók ellen Mária Terézia trónját megmentette, melyhez most az udvar menekült, csak ő is tradíciója útján haladt, a midőn a királyválasztásra való felhívás ez irányban való mozgalomra nem csábította.

Ferencz császárt az érzelem, hogy vérpadra jutott nagynénje emlékének boszúval tartozik, belesodorta a koalíciók alkotásába s most teljesen le van győzve, meg van alázva. Az osztrák öröklött tartományok sorsára szánt Magyarország oltalmába kénytelen menekülni. Károly főherceg az asperni győzelemből fennmaradt sereg romjaival Linznél áll, Bécs felmentésére menne, János főherceget az olaszországi sereggel magához rendelte. Ott hagyja az olasz csatáért, 12.000 emberrel útra kel, de Eugen herceg, az olasz alkirály, vagy 30.000 emberrel Magyarországnak tart. Nem hogy az udvart fedezze, nem Linznek, Magyarországnak indul, hol Davoust tábornagy már Pozsonyt ostromolja s hova a kiáltványt Beauharnais hadosztálya akarja követni.

A nemzet pedig azon ponton áll, hogy kormánya nincs, hatáskörét a bécsi ragadta magához, a hivatalos Magyarország har-

czol, az országgyűlés kénytelen-kelletlen szavazza a segélyt és ujonczokat, de a nem hivatalos Magyarország megtartotta hagyományos semmlegességét. A napoleoni kérdést úgy sem mi vagyunk hivatva eldönteni.

Azért a nemesség, a mint április 27.-éről a népszerű nádor József főherczeg felhívását a felülésre vette, már az idő rövidsége s a miatt is, hogy az előbbi felülések ellenséget nem láttak, nem annyira csatára, mint a dynastia melletti tüntetésre készült fel. Egy hónap alatt 20.000 nemes állt ki, melyből 8000 a lovas. A lovasok pompás képet mutattak. El voltak látva jó kardokkal, kitűnő csákánnyal, vagy fokossal és egy vagy két pisztolylyal. A lovat mindnyájan jól megülték. Vezéreik Batthány Fülöp, Zichy Ferencz és Esterházi János grófok. A gyalogosok legtöbbször vadászfegyver, fókos vagy csákány volt egyedüli fegyvere. Kaptak ugyan a kormánytól kovás puskákat, de ezeknek legnagyobb része hasznavehetetlen volt. Történeti tény, hogy mikor Alvinczy, a főgenerális őket megsejmlélni jött, egy nyitrai nemes kivált a sorból, megáll a generális előtt s azt mondja: „Kend az az Alvinczy, ki nekünk ezeket a puskákat adta? Ugyan kérem, nem savanyítaná be káposztába? Fővezérük a nádor volt.

János főherczeg egy császári sereggel Olaszországból érkezve Körmendre ment, és Pápán át Szigetköz felé nyomult, hol a József nádor alatt csoportosult magyar nemesi fölkelésben jelentékeny megerősítésre számíthatott. Ennek ellensúlyozására Montbrun tábornok lovas-hadosztálya június 11.-én Eneséig előre nyomult, június 12.-én Pápára érkezve, Eugen herczeg olasz alkirálylyal összeköttetésbe lépett.

János főherczeg június 13.-án érkezett Győrbe. A magyar nemesi felkelés csapatai itt csatlakoztak seregéhez.

Június 13.-án előcsatározás folyt le néhány század nemesi felkelő és a francia előcsapat közt, a mely az utóbbiak győzelmével végződött. Egyidejűleg azonban József nádor 9000 fölkelő lovassal és Jenő főherczeg néhány század Hohenlohe dragonyossal és az Ott-huszárokkal a Bubos-hegy és Barát közt elterülő síkságon a francia hadtestet visszanyomta a monoki és ménfői szőlők mögé.

Június 14.-én Eugen olasz alkirály gyűjtő beszédet intézett

katonáihoz e szavakkal végezve: „Katonák, gondolatok Maren-
gora!“ Ez hatott, délelőtt a francia csapatok csatára szálltak.

A Györszabadhegytől keletre eső magaslaton állott Alvinczy tábornok vezénylete alatt 14 zászlóalj, a kismegyeri kert területén Colloredo tábornok 10 zászlóaljjal. A két királyi herceg e kápolnától vezette a csatát. A Pánzsa mocsarai közt került attakra Montbrunn és Mecséry közt.

E közben a gyaloghadosztályok is összetűztek. Elkecsereedett csata-jelenetek fejlődtek ki először Szabadhegynél, a hova a francziák az elöretolt két század Colloredo-gyalogság fölkonczolása után behatoltak. Kétszer rohanták meg Durutte és Severoli a tanyai külvárost s a keleti magaslatokat és mindkétszer teljesen visszaverték őket. E kritikus pillanatban vezette rohamra Eugen olasz királyi testőrségét. Napok csatáit túlnyomó erő ellenében többszöri diadallal megvívó csapatainkat kimerítette ez utolsó roham és visszavonuláshoz láttak. A visszavonulási parancsot a kismegyeri osztályok parancsnoka nem vehette át, mert a kiküldött ordonanczisztet útjában lelőtték. Az ellenség erre a csapatra vetette magát. A csata sorsa el volt döntve. A győri, illetőleg a kismegyeri csata elveszett. Kik ebben, a francziák hazánkba tett kirándulásában döntő csatát látnak, egyfelől a vezénylet hiányosságának, másfelől az insurrectio harcsképtelenségének szeretik tulajdonítani. Sajátlag a túlerő a 35.000 francia, kik közt 10.000 lovas harcedzettsége vitte el a győzelmet. A döntő csata július 5.-én volt Wagramnál, mire a znaimi fegyverszünet, majd a schönbrunni béke következett. S következett, hogy Napoleon megkérte Ferencz császár leánya, Mária Luize kezét. Metternich kilátásba helyezte. Pozsony bombázása megszűnt. A francziák elvonultak. Az insurrectio decz. 9.-én feloszlott. Napoleon elvált első nejétől s 1810 április 1.-én létrejött második házassága Mária Lujzával.

A súlyos béke következtében Felső-Ausztria és Salzburg Bajorországhoz szakasztott. Napoleon alapította az illyriai királyságot. Horvátországot a Száváig s a mostani magyar és osztrák tengerpartot hozzácsatolta. Ausztriát s hazánkat a tengertől elvágta. A levantei kereskedés a Balkán félszigeten hazánkon át tengelyre szorított.

VI. A devaluatio. Napoleon bukása.

Ferencz uralkodásának ezek voltak a legszomorúbb napjai. Serge elvesztette önbizalmát, a kincstár ki van merülve. Az általa forgalomba hozott bankó-czédulák értéke, azok szaporítása arányában mind alább süllyedt, csak a félelem tartotta forgalomban.

Már első hadjáratát kölcsön fedezte, mi 1792 április 3.-án köttetett; 1793 jun. 4.-én következett a második; majd 60 százalékos pótagóval, május 15.-én százalékos kényszerkölcsönnel, később lotto-kölcsön útján tettek kísérletet. Az államadósság 1802-ig 680 millióra emelkedett, mikor aztán gr. Zichy Károly vette át a pénzügy vezetését. Új meg új fináncz-pátens jelent meg, de a katonaság 250,000-nyi létszáma javulást nem engedett. Végre oda jutott Ausztria pénzügye, hogy 1060 millió fekete bankó, 350 millió váltópénz volt forgalomban s 1810 végén 100 forint ezüstért már 960 forint bankópénzt kellett adni.

Ausztria addig szervezte Napoleon ellen a koalíciókat, hogy birodalma felét elvesztette, pénzbeli erőforrása kimerült. Gr. Wallis József pénzügyminiszter a legegyszerűbb, de egyszersmind a leg-sujtatóbb tervet forralta ki, a hosszasan gyászos emlékezetű devaluációt.

Magyarországon minden megye- és városhoz rendelés érkezett, mely 1811 márcz. 15.-én volt felbontandó. A nép valamely nagy vigasztalást várt, kik a francia forradalom assignatái sorsát ismerték, rettegéssel várták a perczet. Felbontatott a febr. 20.-áról szóló pátens, mely szerint a forgalomban levő összes pénzjegyek névértékét azok $\frac{1}{5}$ -ére szállította. Minden 100 forint fekete bankó-czédula 20 forintra, minden 30 krajczáros rézpénz 6 krajczarra devalváltatott. A pénzügyi helyzet javításának a formája, mely a teher nemzedékekre leendő felosztása elméletét nem osztotta, az akkori nemzedéket leírhatatlan csapásoknak tette ki.

A megyék felírtak, kérték a rendelet visszavonását, de, mint az egész birodalmat érdeklőt, nem vehették tekintetbe Magyarország szempontjából. A kormány az évben országgyűlést hívott össze, adófelemelést kívánt; a rendek a devaluációt kemény bírálat alá vették, Ausztria adósságáért, a dynastiák hadviseléséért az

ország közgazdasági jólétét ekép sujtani az ország önállóságával kiegyeztetetőknek nem találták. S mikor a kormány a 212 millióra szállított papirpénz garantírozásába Magyarországot is részesülésre hívta fel, kereken megtagadták. Mire a kormány az országgyűlést feloszlatta s kijelentette, hogy absolut úton fogja foganatosítani.

Ferencz rongált financiát, fejletlen közgazdasági viszonyokat, hiányos adórendszert örökölt, Thugut és Metternich mégis háborúba sodorta Ausztriát, a pénzügyi tönknek be kellett következni. Mert a nemzet merész külpolitikáját, mert a népesség létérdekét támadta meg, bírálat alá vette; fenn az absolutismus útjára térés eszméjével s az alkotmányosság megszüntetése gondolatával foglalkoztak, de Mária Ludovica királyné, Ferencz harmadik neje s József főherczeg nádor a koczka elgördítését eltávolították.

Hiábavaló volt a devaluatio, a pénznek még a most dekretált értéke sincs. Benn gazdasági válság, künn politikánkknak egy olyan fordulata, melyben Európa nem ismer a koalíciókat kezdeményező és szervező Ausztriára, a tíz év előtti nagyhatalomra. Ausztria elvált a koalíció tagjaitól, Napoleon szövetségese lett.

Metternich politikája Napoleon diadalszekerét tolja. Napoleon megalázta Ausztriát, Oroszország ellen indul, 1812 április 28.-án a magyar ezredek is táborához csatlakoznak, mint annyi áldozat, követik a dicsőség telhetetlenét. Napoleon egy hadjáratra indul, melyben előtte felégetnek mindent, a sereg kimerül, megtörténik a borodinói csata, szerencsecsillaga elborul. Megvert sergével hazafelé indul. Varsóból a párisiaknak azt a hírt vitték, a sereg elveszett, de a császár jó, egészségnek örvend. A magyar huszárság- és gyalogságból mi pusztult el, nem ismerjük; a francia seregből 30,000 francia, 49 tábornok, 37 ezredes sebesült meg vagy veszett oda.

Mi történt volna egyéb, minthogy megalakult az ötödik koalíció, Ausztria Porosz- és Oroszország mellé sorakozott. Lefolyt 1813 okt. 19.-én a lipcsei csata, az európai nemzetek harcza. Napoleon többé nem a legyőzhetlen. Következett 1815 jun. 18.-án a waterlói csata. A lángész kimerült, 22 évig tartó táborozás után hajlandó lesz a békét Európának visszaadni. Az új-kor Julius Césára előbb Elba-szigetére vitetett, majd száz napi ismétli uralkodás után Szent Ilona, egy sziklasziget foglyává lett.

Napoleon katonailag le volt győzve, de a miért mint consul fegyvert fogott, az egyenlőség elve Codexeiben szövegezve volt, kitörülhetetlenül átment a nemzetek véérébe. Európai nagy eszméjének az lett a sorsa, mi V. Károlyé. De van még uralkodása végnapjairól valami, mi az alkotmányosság eszméje történetéhez tartozik. Mikor Elbából még egyszer trónjára visszatért, azt a nyilatkozatot tette, mikép arra, hogy hazáját megmentse, nemzete nagyságát proclamálja, szüksége volt az absolutismusra. Most már át kívánja magát adni a sokkal kényelmesebb alkotmányos uralkodásnak. Vagyis, hogy a neki tulajdonított szavakkal éljünk, így szólt: *S'il y a des moyens de gouverner avec une constitution a la bonne heure . . . Des discussions publiques, des élections libres, des ministres responsables, la liberté de la presse, je veux tout cela . . . Je ne hais point la liberté. Je l'ai écartée lorsqu'elle obstruait ma route; mais j'ai été nourri dans ses pensées . . . le repos d'un roi constitutionnel peut me convenir.*

Napoleon nem élvezhette az alkotmányos uralkodás nyugal-
mát. Európa egységesítésének negyedik kísérlete is hajótörést szenvedett. A napoleoni eszmék közt reánk maradt az az igényelt mondása, hogy Európa 50 év múlva vagy *respublica* lesz, vagy *kozák*. Sándor czár, Napoleon legkérlelhetlenebb ellensége ez időtől az európai aeropág élére vetette magát. Bár az udvar nem szívesen vette, 1814 okt. 24—28.-án uralkodónk és a porosz uralkodó kíséretében Pesten ünnepeltette magát. Nekünk magyar huszárruhában mutatta fel magát, a görög keleti vallás hívei papájukat, a szlávok protectorukat ismerték fel benne.

VII. A bécsi congressus. A restauratio. A szent liga.

Napoleon hazája és Európa földrajzát, régi államrendszerét felforgatta, most legyőzete után a visszaszerzés, a restauratio következett. A Párisba nyomult győztes hatalmak Napoleont trónjától, utódait a trónöröklés jogától megfosztották, Franciaországot régi határai közé visszaszorították, a királyság XVIII. Lajos személyében helyreállították. Európa restauratioja congressusra bízott, mi Bécsben ült össze. Mely nem annyiban a diplomatia, mint a

fejedelmek, világfiak, Európa szépségei ünnepe lesz az emberiség egyik legnagyobb lángesze legyőzete felett. A reactio lukulusi tobzódása.

A bécsi congressus első tárgya a szent-ilonai fogoly sorsa. Más tárgyai a német alkotmányügy, az európai államrend s Európa új térképezése, hazánk érdekkörét is érintette. A római szent birodalom, az olasz köztársaságok, több német fejedelemség nem állított helyre. Egyebekben visszatértek Európa régi térképére. Velence s birtokaiból Dalmatia, Ragusa Ausztria kezén maradt. A földrajzi rendezés másodrangúvá válik a bécsi congressuson alakult új európai államrendszer hordereje mellett. Ausztria Európa felett birt hegemoniájából kiesett. Anglia, mely eddig a continens politikájával nem törődött, helyet foglalt; Oroszország, mely eddig elszigetelten állt, a vallásosság és nyelvrokonság alapján kelet protectorául vetette fel magát; Poroszország, mint Ausztria és Oroszország fegyvertársa, a nagyhatalmak sorába emelkedett. Az 1815.-iki bécsi congressus Európa felett új világrendet állít elő a régi Ausztria restaurálása nélkül.

Az új nagyhatalmak alakulása ezzel nincs befejezve. A pápaság világi hatalmát megtartotta. VII. Pius pápa már 1814-ben a jezsuita-rendet visszaállította. A rendet, mely egykor az ellenreformatio élére állított, most a liberalismus elnyomására kívánják felhasználni. Előáll egy birodalom és szurony nélküli másik nagyhatalom, a töke, a forradalom alatt felgazdagodott Rotschild-ház által képviselve, egy koronátlan uralkodóház, mely 1800-ban még csak Frankfurt egy becsületes zsidója, ma családja tíz milliárd frank ura; előáll az Alliance Izraelitique, mely a börzét, majd a negyvenes években a napi sajtót kezére veszi s Európa közgazdasági viszonyai felett úrrá lesz.

Mi a congressus után azonnal érezteti hatását, Sándor czár kezdeményezésére 1815 szept. 14.-én Oroszország, Ausztria és Poroszország fejedelmei aláírják a szent szövetséget, mely a kereszténység és absolutismus nevében a legitimitás és az isteni jog alapján Európa visszaszervezését tüzi céljául. Metternich, Talleyrand, Nesselrode s társaik a visszaszervezés munkájához fognak. A kivívott alkotmányok eltöröltetnek, vagy módosítatnak. A rendiség kultusza visszatér. Még a mérsékelt Anglia is meghozza a

gabonatörvényt, a külföldi gabona kizárását, mi annyi volt, mint a földbirtokos arisztokratia érdekei visszaállítása. Meg akarják a világkerék forgását akasztani. Miként egykor a protestantismus, ugy most a liberalismus annyi, mint eretnokség, minden hívője üldözés tárgya.

Az első 1571-iki szent szövetség a protestantismus, az 1815-iki a liberalismus, a forradalom által proclamált eszmék ellen való szövetkezés. Miként a koalíciók által folytatott háborúk, a szent liga a dynastiák érdekszövetsége. Az újabb kor egyik legnevezetesebb okmánya már azért is, mert Napoleon Európa egységesítési eszméje alapján áll, ápolni kívánja; szerinte az európai kereszténység egy család, az orosz által képviselt keleti, Ausztria által képviselt nyugati, Poroszország által képviselt protestáns vallás a család három tagja. A nemzetek politikai egységét a szövetség képviseli. Hogy az absolut kormányformát találják egyedül idvezítő politikai vallásnak, körülírják, de kifejezésre nem juttatják. A valódi czélt az okmány ötödik pontja következőleg szövegezi: „A három szövetkező hatalom egyesül az igaz és feloldhatatlan atyafiság kötelékével s egymást honfitársaiknak tekintik, kik egymásnak minden alkalommal s mindenütt segítségül, gyámolításul s támaszúl vannak“. Egy szent szövetségnek nevezett liga az alkotmányos érzelmű népek ellen, melyhez utóbb Európa csaknem minden kormánya hozzájárult. A reá következett kornak restauratio, reakcio, despotismus nevet ad. Az okmányban jelzett patriarkalis kormányzás áldása ellen forradalmak fognak nemsoká kitörni.

Metternich herceg, ki a szövetség reakcióját vezette, ez időtől stabilismusra fektetett rendszerét itthon is megalapította, a forradalmi szellemet elnyomta, a pénzügyileg kimerült Ausztria diplomatiáját vezéri szerepre emelte. A Sándor czártól kapott 30.000, a nápolyi királytól nyert 60.000 évi pótlékot, a nassau hercegtől ajándékozott Johannisberget s a württembergi királytól számára vásárolt neuhauseni várpalota kényelmeinek adta át magát. A birodalom pénzügyére tekintettel, 1816-ban alapított az osztrák nemzeti jegybank.

E politikából Magyarországnak is kijutott. Ausztria tovább is a német birodalom tagja s a német Bund elnöke maradt. Magyarország nem tartozott a Bundhoz, de hogy bevezettségük, előbb

osztrák tartománynyá kellett volna hogy tegyék. A szentszövetség kémrendszere, felvilágosodottnak nevezett absolutismusa, reánk is kiterjesztetett; a magyar alkotmány fennállásának kérdése érintetlen hagyatik, de a bécsi udvari cancellária, a budai helytartó-tanács, a birodalmi kormány alá vettetett. A nádor, József főherceg, mint önállóságunk képviselője, mellőztetések szenved; a primásság tíz éven át betöltetlen marad; az udvari cancellár, herceg Koháry Ferencz, az udvar feltétlen híve. A titkos rendőrség gr. Szedlinczki kinevezetése óta (1817) szélesebb alapra fektettetett, a titkos rendőroktól s a fekete könyvbe iratástól s eltüntetésétől való félelem szállta meg a kedélyeket. Kit megfélemlíteni nem sikerült, meghívást kapott Bécsbe, ad audiendum verbum regium czímmel jelzett megfedésre.

Hol a nemzet felszólalhatott, vagy körszerű reformokra gondolhatott volna, országgyűlés 1812 óta nincs. A kormány adót, katonát megszavazás nélkül szedet. Hol a nemzet ellenállása kifejezésre juthatott volna, a megyék felett, főispánok helyett vagyontalan adminisztrátorok, választott tisztviselők helyett az adminisztrátorok által kinevezett hivatalnokok állanak. Mégis a megyék nagy része a rendeleteket tisztelettel félreteszi, vagy ellene felír s minden felírás országgyűlés sürgetésével végződik. A kormány 1817-ben a vármegyék ezen eljárására egy rendelettel felel, mely a tisztviselőknek meghagyja, hogy lakjanak a megye székhelyén, a rendeleteket hajtsák végre s a megyegyűléseknek jelentsék be. Felírnak, hogy a megyék rendezése, az országgyűlés teendője. Hogy a megyegyűléseken, hol eddig a senior és potior pars döntött, az értelmiség ellensúlyoztassék. 1819 februárius 16.-áról rendelet kél, mely a kis nemességnek fejenkénti szavazat-jogot biztosít, ez időtől a megyei gyűlések termeit a nép zaja tölti be s a patriotáknak nemcsak a hatalommal, de egyszersmind a hatalommal tartó tömeggel is küzdeniek kell. Szerencsénkre kis nemességünk felébredt, letért a lengyel kisnemesség veszedelmes útjáról.

A hosszas francia hadjáratok kimutatták, hogy Ausztria a világháborúk terhei elhordozására nem bír elég segélyforrásokkal s mégis mind a nagyhatalmi állás szelleme kísért. Metternich mester a külpolitikában, de a pénzügy, belügy nem érdekli. Míg az európai többi hatalom a más világrészekben gyarmatokat foglal,

Ausztria itthon gyarmatosít. Magyarország csak tapodásra szánt talapat Ausztria nagyságához. Közgazdasági érdekeink fejlesztésére sem idő, sem komoly akarat. Iparunk fejletlen. A nyers termelésre vagyunk utalva. A jólét egyedüli forrása mindig csak a föld.

Vasút, gőzhajózás még nincs föltalálva, de töltött utaink sincsenek s ha termés van, az ország zsírjába fulad, ha rossz a termés, mint 1793-ban s 1817—1818-ban, az ország éhínséggel küzd. A közlekedés akkori egyetlen eszköze, a posta, hetenként egyszer-kétszer jár, útját csak nappal folytatja. Mindenki érzi a mindenkire súlyosodó vaskezet. Érzi, hogy így soká nem maradhat fenn.

A politikai és közgazdasági nyomás visszahatást szült. A nemzeti nyelv még pislogó Vesta tüzenél egyesek hazafias lángja kigyúl, egyelőre egyesek, majd családok lelkesülnek s megvetik a társadalmi ellentállás alapját. A pesti egyetem katolikusokból államivá tétetvén, tanszékéről Horváth István, kinek 1826-ban Deák indítványára 2000 forint nemzeti díjt szavaztak, reá mutat a nemzeti nagyság dicső napjaira; a fiatalság keblében felkölti fajunk szeretetét. Az elnyomott népek szószólói a költők, felemelik szavukat. Motivumuk a hazafiság. Bercsenyi velőtrázó odái (1813) népszecrűkké lesznek: „Romlásnak indult, hajdan erős magyar“, hangzik mindenfelé. Katona költői lelkéből kitört (1814) a megbántott „Bánk bán“ felháborodása. Megszületik politikai költészetünk. Kezdetét veszi a nemzet politikai ébredése, mit 1820-tól keltezhetünk.

A hosszas harcokban kifáradt hatalmak pihenése nem soká tartott. A reakció miniszterei tulkapásai, a kivívott alkotmányok elkobzása, a szabadság levegőjéhez már hozzászokott népek ellen keletkezett szent szövetség szervezkedése új izgalomba hozta Európát. Spanyolországban forradalom ütött ki, mi Olaszországban is lángot vetett. S mi hét évig fog tartani, kitörőfélben van a görögök forradalma, mely a török hatalom alól való felszabadulásra irányul. Az olasz tartományok ellen a nápolyi, sicíliai, piemonti forradalmiak ellen elég lesz fegyverünk, 1821-ben a magyar ezredek is kimennek: nagyobb véstjósuló fellegek Görögország felől tornyosulnak, mely a keleti kérdés felvettetésével fenyeget, mit Oroszország készít elő. A restauratio öt évig tartó idylljére, tíz évi forrongás következik, az 1830-iki francia forradalom a szent szövetség alkotásait halomra fogja dönteni.

Metternichet most sem vádolhatjuk a politikai hypnotismus messzelátásával. Rendületlenül hisz stabilismusra épített rendszere csalhatatlanságában. Politikája a belügyek légkörén felül járt, a magyarok elégtelensége, országgyűlés sürgetése, számításában nem zavarta. Az udvar a papságot mégis jónak látta kielégíteni, a primási szék Rudnai Sándor személyében 1820-ban betöltetett, hova a primásság a török elől háromszáz év előtt menekült volt, Nagyszombatból káptalanát Esztergomba visszahelyezte s építtetni kezdte 1824-ben az esztergomi nagyszerű bazilikát.

A nemzettel szemben megfélemlítő politikáját tovább folytatta, de a bátrabbak a külesemények hatása alatt a félelem érzetétől magukat felszabadították. Nagy Pál mellett az ifjabb Balog János, a kor legnagyobb szónokai, a hangulatot Sopronban és Barsban tolmácsolni kezdik, szavuk az országot betölti: a megyei gyűlések kezdenek megélnkülni, a passiv ellentállás gondolata mind többeket hat át. Mi akkor a hirlapokat pótolta, a megyék egymás közötti levelezése, betiltatott. Egy udvari rendelet, 1821 április 4.-éről ujonczozást rendelt el. Egy másik 1822 augusztus 13.-áról az eddigi váltó-forintban fizetett adót, november 1.-étől ezüst forintban rendeli fizetni, mi az adót két és félannyira emelte. A megyék a felett, hogy az adót és katonát megszavazni csak országgyűlés illetékes, a kormányrendeletek ellen kemény harczra szálltak. Több megyében a tisztviselők letették törvénytelennek látott állásukat. A sujtott nép érdekeit hangoztatták, de sajátlag az alkotmány védelmét látták benne. Temesmegye odáig ment, hogy 1823-ban a közigazgatás nyelvét latinról magyarra változtatta, az iskolákba a magyar nyelv behozatalát elrendelte.

Az adminisztrátorok a rendeletek keresztülvitelére mindent elkövettek. S ha nem sikerült, királyi biztos s katonaság szállt ki. A megyegyűlések szétszórattak, az ellenes határozatok a jegyzőkönyvekből kiszakasztattak. Végre is harmincz megye megajánlta, huszonkét megye vagy egyiket, vagy másikat, kilencz megye mind az adót, mind az ujonczozást megtagadta s hol az ujonczok toborzása célra nem vezetett, mert a nem nemesnek háza nem volt vára, a kijelölteket lakásaikon éjjelenként horoggal, kötéllel fogdosták össze.

Hasonló volt a leigázás Európaszerte. A népek a lenyügözésre kitöréssel feleltek. Metternich herczeg minden újabb mozga-

lomra egy kongresszust hoz javaslatba, tartatik a troppai, laibachi, veronai kongresszus.

Azonban a Görögországban 1821-ben kitört szabadságharc oly kérdéssé vált, melyet a kongresszusok zöld asztalánál elvégezni nem lehetett, európai kérdéssé nőtte ki magát. Lord Byron a lángeszű költő részvétele lázítólag hatott. Mert a kormányok tétlen nézték, philhellenné lett az egész társadalom. A hét éves harc alatt az orosz befolyás keleten oly megdöbbenő haladást tett, mely Európa diplomatiáját aggodalomba ejtette. A külviszonyok mind fenyegetőbb alakot öltöttek, benn a béke hajszálon függött. Nem volt más út a magyarral szemben, mint vagy a nemzetet forradalomba kergetni, vagy az alkotmányos útra térni.

I. Ferencz a jobb részt választotta. Hogy a magyar alkotmányra esküt tett le, úgy sem tudták vele soha elfeledtetni. Fiumét, mit a restauratio után elmulasztott volt, 1824-ben visszakebelezette. A megyéket régi hatáskörükbe visszaállította, tisztújítást engedett. Hogy a nemzetet rendszerváltoztatásáról meggyőzze, az országbírói, főtárnokmesteri méltóságot, a kamara elnökségét népszerűbb férfiakkal töltötte be. S mi tizenhárom év óta szünetelt, 1825 jul. 3.-ára az országgyűlést összehívatta. Az alkotmánysértés jogtalan-ságát bánatos szívvel bevallva, jövőre alkotmányos kormányzatról biztosította a nemzetet.

I. Ferencz király, mint alkotmányos uralkodó.

(1825—1835.)

I. Az 1825/27.-iki országgyűlés.

Harmincz évi uralkodás tapasztalatai szükségeltettek ahhoz, hogy I. Ferencz azon meggyőződést szerezze meg magának, miszerint az újkori monarchiák despotismusa a magyar nemzettel szemben már késő, hogy a nemzet és trón közötti surlódások a birodalom elgyengülésére vezetnek. A kormány 1825 szept. 11.-ére országgyűlést hirdetett.

Az irodalom már felemelte hangját. Megjelent 1821-ben Katona Bánk-bánja, 1825-ben Vörösmarty, az új iskola legnagyobb epikusa Zalán futása. Költészetünk megkezdette régi dicsőségünket hirdetni. A nemzet jobbjai ajkán a sérelmek hosszú sora. Az országgyűlések nem tartása, a rendeletekkel kormányzás, az ország megcsonkítása a déli vidékeken alakított katonai kerületek által, a korlátlan és pedig kötéllel való ujonczozás, az adó és só árának önkényes felemelése, az ország jövedelmeinek a bécsi kamarába szállítása, az osztrák iparcikkek vámtalan bejövése, terményeink sulyos vám melletti kivihetése, a birodalmi adósságok reánk sulyosodó terhe — képezték a közvélemény előtt a legsúlyosabb sérelmeket. Az országgyűlés egybehívásától nem kevesebbet várt a nemzet, minthogy az 1790/1.-iki országgyűléssel megszakadt alkotmányos élet folytatása küszöbén állunk.

A követválasztás emelkedett hangulatban folyt le. Itt veszi kezdetét, hogy felsőházi tagok megyei mandátumért versenyeznek. A követi útasítások a sérelmek orvoslását, az alkotmány körülszanczolását s a kilenczvenegyediki rendszeres bizottságok munkálkodása fonalának felvételét írják elő. S mert a kormányt nem nézik a többség kifolyásának, feltételül teszik, hogy a követek az országgyűlés folyama alatt kormányhivatalt nem vállalhatnak.

Az országgyűlés 1825 szept. 18.-án nagy remények között ült össze. A főrendeknél a nádor, az alsó táblán a királyi személynök az elnök. Nagyon is meglátszott, hogy egész nemzedék szállt sírba a nélkül, hogy érdemleges országgyűlést látott volna. A rendi országgyűléseket a kormány a nélkül hívja össze, hogy törvényjavaslatokat terjesszen elő s képviseltetné magát. A nemzet részéről hiányzanak a politikai pártok. A felgyültek aulicusok vagy patrioták a nélkül, hogy pártot képeznének. Hol nincs párt, nincs pártvezér. Az országgyűlés legnevesebb szónokai id. Balogh János, gr. Desseffy József, Deák Antal s ki a vezérszónoki szerepet vitte, Nagy Pál, a történelmi érzék kelletinél nagyobb mértékével.

A magyar nemzetről nem lehet más hitünk, minthogy szomzédaival mindig egy színvonalon állt, különben letiportatott volna. Az országgyűlés alig több, mint a tér visszafoglalása. Politikai reformokra nem volt előkészülve. A nemzet kedélye a sérelmi politika nyomása alól nem bir a reformok színvonalára felemel-

kedni. Két év alatt alig tettek egyebet, minthogy az 1791.-iki 10., 12., 13., 19. t.-cikketek újra szentesítetik, függetlenségünket újra biztosítják.

Mintha nem látták volna fejük felett elvonulni a nagy idöket, melyek a világot századokkal rugtatták elöb, most is a 4,395,000 forint adót szavazzák meg, mint 91-ben. Még reformjuk sem állt európai magaslaton. Hol eddig a szavazatok nem számítottak, hanem mérlegeltettek s az elnöki felfogás döntött, behozták a szavazást. Minden megye, bár két követe van, egy szavazat s az összes városok egy curiatim votumot kapnak, mintha emlékeztetni akarnák, hogy Franciaországban 1789-ben a városok követei térd- den hallgatták a királyt, míg a klérus és főnemesség a király jobb- ján és balján foglalt helyet. Nagy Pál a jobbágyi viszonyok szabályozását szóba hozta, hasztalan hangsulyozza, hogy az alkot- mány sánczai közt csak pár száz nemest lát, mit 12 millió nem nemes ostromol, követelve bebocsáttatását. Azonban a reform óha- jának mégis kifejezést adtak, a midön az 1791.-iki országgyűlés rendszeres munkálatai revisiójára bizottságot küldöttek ki.

Az 1825.-iki országgyűlés a codificatio terén nem emelt méltó emléket magának s mégis a nemzet politikai életében örök emlékű korszakot nyit meg. Ha közjogilag nem is haladás, erős nemzeti jellegével örök hálára kötelezett. E gyűlés volt az, hol gr. Széchenyi István, a múzeumot alapító gr. Széchenyi Ferenc méltó fia, ki még ekkor huszár kapitány, de már br. Wesselényi Miklósnak, a haladás későbbi egyik martirjának barátja, a felső- házban, hol 1790-ig s most 1796 óta a népszerű nádor kedvéért mostanáig a latin volt a tanácskozási nyelv, bár törte a magyar nyelvet, mert a főrendek már alig értették nyelvünket, az alsó és felső tábla izeneteit latin nyelven váltja, annál meglepőbb volt, midön Széchenyi mindjárt elején magyar nyelven kezd felszólalni s ezzel kibontja a nemzeti nyelv, a nemzetiség lobogóját.

Következett a nemzet ünneplésére méltó nov. 3.-ika. A tudós társaság alapítása eszméjét Bod Péter vetette fel, 1791-ben Erdély- ben kicsinyben létre is jött. Révai már az 1790.-iki országgyűlésre beterjesztette volt tervezetét. Nagy Pál most ismét felszínre hozta a kérdést, elragadó ékesszólása egész hevével festette, hogy a nemzetiséget pislogó mécs mellett éhezö munkások szívvére tar-

totta fenn. Széchenyi, bár a kerületi ülésen széke nem volt, pár szóban esztendei jövedelmét a haza oltárára tette. A néhány szó, mint villám, gyújtott. Rövid óra alatt 150,000 forint tétetett a haza oltárára, mihez Széchenyi 60,000 forint, gr. Károlyi György 40,000 forint, gr. Andrássy György 10,000 forint, Sándor István 10,000 forint, Vay Ábrahám 8000 forinttal s maga a nádor is 10,000 forinttal járult. Keletkezett az 1827. XI. t.-cikk s a magyar tudományos akadémia meg volt alapítva. A XI. t.-cikkben törvényes alapja le volt téve. Ideje volt, a mikor az olaszoknak 1582, a francziának 1625, a németeknek 1700, az oroszoknak 1725-től fenn áll tudós társasága.

S még egy emlék fűződik ezen országgyűléshez, a nemzeti nyelv és viselet udvarképességének elismerése. József főherczeg nádor az első Habsburg, ki a magyar nemzetet megértette, folyvást magyar díszben fogad. I. Ferencz negyedik nejét, Karolina Augustát volt most megkoronáztatandó, kinek jövetelét megelőzte a hír, hogy (1817.) Kolozsvárt jártakor, a főúri nők bemutatásánál, egyiket, ki németül nem beszélt, tüntetőleg azzal nyugtatta meg, hogy idegen nyelveket tanulni nem kötelesség, de a nemzeti nyelvet nem tudni, szégyen. A királynét Pozsonyba az államminiszterek is bekísérték, Metternich herczeg magyar díszruhában. A nemzet mesés fénynyel fogadta, a mint megérkeztek, a város előtt, hova leszálltak, a főrend és nemesség fényes fogatokon, drágakövektől ragyogó paripákon vonult el. Kisfaludy Károly „A tatárok Magyarországon“ című darabja előadásán a királyné magyar díszben jelent meg. S folytatása volt az, hogy midőn újév alkalmából a nemzet a nádort és nádornét megköszöntötte, a fenséges asszony, Mária Dorottya, bajor herczegasszony, magyar beszédben válaszolt.

A nagy emlékü országgyűlés 1827 május 19.-én eloszlott. Nemzet és kormány jó hangulattal váltak el egymástól. Végeredménye ez országgyűlésnek a nemzetnek a koronávali kibékülése, a korona részéről Magyarország állami függetlenségének, a nemzeti nyelv jogosultságának elismerése, a magyar tudományos akadémia megalapítása, az 1791.-iki megszakadt országos bizottsági reformmunkálatok folytatásának felvévése s azon komoly ígérletadás, hogy az országgyűlés minden három évenként egybehívatik.

Magyarország nem volt kormányozva — így kiáltott fel bukásában Metternich. Nagy tehetsége már itt felébredhetett volna.

II. Széchenyi s a reformeszmék fellépése.

Az absolutismus ez időtől enyhült. Herczeg Koháry főkan-
cellár (1827.) meghalt, állására az uralkodó Reviczky Ádámot
ültette, ki bár hivataloskodásának köszönhete szerencséjét, haza-
fias érzelmű. S mert kineveztetése vívmány, a hazafipárt több
tagja kormányhivatalt fogadott el tőle, támogatni kívánták.

Reviczky befolyást nyert, de hibás volt maga a rendszer.
Metternichnek Európa vezetésétől számunkra nem maradt ideje.
Anyagi és szellemi életünket gyámság alatt tartja a nélkül, hogy
irányozná. Sajátlag két kormány, egy osztrák s egy magyar kor-
mány alatt álltunk. A bécsit Metternich absolutismusa vezeti,
ügyeinket a bécsi tanácsosok intézik, kik a nemzeti ébredés körülményei
iránt érzékkel nem bírnak. A budai kormány élén a nádor,
József főherceg s mellette helytartótanács, Bécsben udvari kan-
cellária, de minden jóakaratum mellett Metternich politikáját nem
tudják ellensúlyozni. Végezték a közigazgatást, de nem kormányoztak.

Az országgyűlés által felvetett irányban tovább kellene haladni,
de politikai pártjainkban a vezérlés hiányzik.

Az aulikusok várnak, remélnek, a patrioták követelnek. A
patrioták közül a mérsékelték az ellenállás, a hevesebbek a sére-
lem, a mélyebb gondolkozók a haladás lobogója alá sorakoznak.
Az ellentállók táborának jelszava: a szabadság, a mi azonban
egyértelmű az ösalkotmány és a kiváltságok fentartásával; adó-
fizetésről, közteherviselésről hallani sem akarnak. A sérelmi poli-
tikusok eszmekörének szótára: a II. Endre bullája, Verböczi Tri-
partituma, országgyűlés nélkül sem adó, sem katona, sem törvény,
sem törvénymódosítás. A haladók táborának jelszava: alkotmány,
nemzetiség, reform. Nagy Pál és Balogh János, kiknek a politikai
újjászületés eszméit köszönjük, az ösalkotmány visszakövetelését,
a középosztály által ápolts nemzetiség eszméjének terjesztését, az
osztályokból egységes társadalom és nemzet teremtését tartják

politikájuk határának. De már nyomul helyükbe a rcájuk következett nemzedék, élén Széchenyi Istvánnal és Deák Ferenczczel, kiknek programja már tovább megy: követelni fogja, hogy szakítsunk a középkorral, a feudalis maradványokkal, töröljük el az úri székeket, a robotot, a jobbágyságot, az ösiséget s a születésnek Isten kegyelméből való előjogait; ezek helyett teremtsünk szabad embert, szabad birtokot, szabad munkát.

A politikai sajtó akkor még hiányzott, az egyetlen tér, honnan a nemzet érdekeit előbb vinni s a kormányt ellenőrizni lehetne, a vármegye nem felel meg hivatásának, nem áll a kor magaslatán. A nemesség elég bátor, de a tanodákból mit kihoz, egyik tudománya, hogy extra Hungariam non est vita. Miként Rómában a konzulság, Angliában a békebírótság a gazdagok terhe és kiváltsága, úgy itt is a megyei tisztségek fokozata a családok között még mind azok birtoka arányában méretett ki. A megyei tisztség majd mi fizetéssel sem járván, az adminisztráció olcsó, képviselői Reviczky-nél befolyást élveztek. Különben is, minden megye egy tartomány, minden megyegyűlés, egy részletes országgyűlés. A megye, mint kormányzási közeg, a közigazgatás mellett a bíraskodás és közrendészet teendőivel is fel volt ruházva. Statutaris jogánál fogva helyi érdekű végzéseket hozott; az országgyűlésre követeket küldött, kiket utasítással látott el s azoktól ha eltértek, visszahívhatta; az országgyűlés iránya a megyék kezében, kik egymással érintkezési viszonyban állanak s a kérdéseket megvitatták. A megyék körében bizonyos közvélemény, bizonyos egyöntetű irány fejlett ki. Ez volna a megyék régi képe, de az absolutismus a század negyedik tizedében sokat változtatott. A megyegyűléseket országgyűlésekké tette. Hogy a népet kihasználja, a kisnemességet felbátorította. A kor vezérszónokai, az ugynevezett vándor-patrioták, hogy a nemzeti szellemet felkeltsék, megyegyűlésről-megyegyűlésre járnak s merész fellépéseikkel a kormány barátait tehetlenekké teszik.

A megyei élet mellett az irodalomnak is sorompóba kellene lépni, de még csak a dalköltészet korát éljük. Politikai lap-irodalmunkat még mind csak a Kulcsár-féle „Tudósítások“ képviselik. Folyóiratainkban politika helyett Kisfaludy Sándor eroticus dalai, Berzsenyi hazafias odái, Kölcsey hontsirató elégiáival találkozunk.

A nagy rész bibliája, politikai könyvtára a Verböczi és Corpus Juris. Az országgyűlés által kiküldött bizottság 1828, 29-ben Pesten összeül, tanácskozik, a közélet nagyobb lendületet kap. A politika vezérférfiai azonban nem bírnak azon fájó érzés nyomása alól szabadulni, vajjon a nemzet elavult intézményei átalakítására lesz-e erő, lesz-e idő? megadja-e az ég a kiváltságos osztálynak azt a lelki erőt, hogy a nemzetnek meghozza a lemondás áldozatát s megadja-e a nemzetnek a lelkesedést és kitartást, hogy a múlt század vége felé megindult, de megszakadt újjászületés munkáit és szenvedéseit kibírja.

Ez volt a közszellem hangulata, midőn gróf Széchényi István kezdi ragyogó pályáját s a nemzeti szellem felveszi utolsó harczát az osztrák birodalmi eszme központosító törekvései ellen, mely harcz negyven év múlva fog végződni. Mikor a 25-iki országgyűlésen elhangzott ama rövid szónoklata: ha létre jő egy oly intézet, mely a magyar nyelvet kifejtse, jószágaim egy évi jövedelmét áldozom; Széchényi 35 éves, még katona, de már sokat utazott, sokat tartózkodott Angliában, fejében van a reformátor, kinek célja fajunk biztosítása, nemesebb kifejtése. Nézete szerint első az anyagi jólét s következik a szabadság. A közjólét első feltétele a jó közlekedési eszközök s a hitel, mint pénzforrás. Hogy követőket nyerjen, mindenekelőtt arisztokráciától vezetett magyar társadalom s mint központ, a főváros központtá alkotása lebeg szemei előtt. Hová minden összefusson, honnan minden kisugározzék. Már Pozsonyban megveti a kaszinók alapját, szervezi 1826-ban a lófuttatást. Felismerve Pest fekvésének nagy jövőjét, a társadalom, az ország a kereskedelem központjává kívánja emelni. Hogy a külföldön örömet tartózkodó arisztokráciát haza édesgesse, célba vette Pest lakályossá tételét, hogy a vezetés a felsőbb körök kezébe központosítva lehessen, projectálja, szervezi 1827-ben a pesti nemzeti kaszinót, a gazdaság lehető felvirágoztatása céljára a gazdasági egyesületet, hogy a nemzet kulturája európai színvonalra emelkedhessék, mint alapító és elnök, az akadémia anyagi és szellemi megalkotásában elől jár. A társadalom csakhamar vezérének ismeri el; most az irodalmat is igénybe veszi. Politikai sajtó hiányában, könyvekben nyilatkozik. Megjelenik (1830) dicső pályájának úttörő munkája, a szunnyadó nemesség felverésére szánt s a reformokra

előkészítő „Hitel“. Felhangzik benne a szózat: „Magyarország nem volt, hanem lesz“, figyelmezteti benne a nemzetet és arisztokráciát, hogy aranyhegyei, aranykalásza, nagy folyói, nagy uradalmi mellett is az ősiség miatt sem pénze, sem hitele. Ezzel a közgazdasági irány meg volt adva, a politikai irány következett. S megjelent reformátori lángeszének legtermékenyítőbb kisugárzása, a „Világ“, melynek első része előbbi művének kibővítése; de második részében már a reformeszmék egész sorát felöleli. Megjelenik (1833) reá a reformkérdéseket névszerint megjelölő „Stadium“, melyben alkotmányos életünk elavult szerkezetének, az ősiségnek, monopoliumpoknak, kiváltságoknak megizente a hadat; mert szerinte a világegyetemben időnként mindennek reformáltatnia kell s reá mutat a jólét kívánalmaira, mert hite szerint a szabadság annak nyoinában meg fog jönni.

Széchenyi nagy céljai, az akadémia, a lánczhid, nemzeti színház, gazdasági egyesület, kaszinók, földhitelintézet, hajózás, Tisza-szabályozás, a Vaskapu szabályozása, mind fel vannak vetve. A nemzet jobbjai ez időtől zászlója alá sorakoztak. Neve gyujtott, lelkesített.

E kor előtt egész nemzedékek szálltak sírba, mely nemzetét siratta, ő egy nemzedéket hoz létre, mely visszanyerte a nemzeti feltámadás reményét. Ismerte a természeti törvényt, hogy minél nagyobb a tömeg, annál könnyebben lelkesül. Associatio minden áron. A szellemi munkásoké az akadémiában, a politikusoké a kaszinókban, egyletekben. Vezérgondolata a nemzetiség és közértelmiség, a magyarság biztosítása és nemes kifejtése, erkölcsi és anyagi súlyának gyarapítása által oly célok, melyek gyakorlati értékre csak proseliták megnyerése útján juthatnak. Az eszme-forradalom kitört. Nagy teremtő-ereje, végtelen ember- és világismerete, prófétai ihletséggig emelkedő nagy elméje, a mint fellépett, az átalakulás központjává, vezérévé avatta. A vándor patrioták azonnal útra keltek.

A sérelmi politikáról a nemzet figyelme a hitelügy, a közlekedésügy, a tőke és munka fejlesztésére kezdett irányulni. De még az adó és közteherviseléstől szűz vállak megnyerése hátra van. Ha lángeszének lesz hibája, az abban központosúl, hogy az volt hite, hogy a nemzetnek vesznie kell, ha egész valójában át nem

változik s azt hitte, hogy a roppant rombolás és építés békés egymásutánban kivihető lesz.

III. A reformok kezdetei, az 1830.-iki és 1832/36.-iki országgyűlés.

Ez alatt künn rohannak az események s minket is érintenek. Miklós czár az absolutismus fegyveres apostola 1825 deczember 26.-án trónra lép. A görög szabadságharcz lefolyt, Görögország függetlenségét a porta 1827-ben elismerte. A keleti kérdés ismét felmerült, az 1828/29.-iki török-orosz háboru kitört, a török flotta a navarini csatában megsemmisített; az orosz győzelmesen vonult Drinápolyig, de továbbnyomulását megakadályozták. Franciaországban kiütött (1830) a juliusi forradalom, mely a restaurált Bourbon dynastiát, X. Károly és Polignac rendíthetetlennek hitt rendszerét, Metternich rendszerének e másolatát megbuktatta. A francziák forradalma Belgiumot forrongásba hozta, Belgium az osztrák-ház alól felszabadította magát, alkotmányos monarchiává alakult, nemesi kiváltságok nélkül. A juliusi forradalomban a demokrácia győzelemre vergődött. S a mi Európát mélyen megdöbentette, a francia 1830.-iki charta a nagy birodalom főbb elveit, az általános szavazatjogot, a születési arisztokrácia s a nemesi címnek megszüntetését, a miniszterek felelőségét, a szabad sajtót, a szüleiett pairségek eltörlését, az állam és egyház elválasztását ismét proklamálta. Ez időtől franciaország ismét átvette a vezetést. Lengyelország nov. 17.-én szintén felkelt, a Romanow-házat trónvesztettnek nyilvánította. Diebitsch 120,000 emberrel (1831 febr.) reájuk rontott s pár hónap mulva Paskievics már azt írhatta: Varsó felséged lábainál fekszik. Lengyelország megszűnt királyság lenni, öt kormányzó-ságra osztatott.

Itt nyílt meg szeptember 8.-án az 1830.-iki országgyűlés, mely szeptember 23.-ára V. Ferdinánd trónörököst megkoronázta, 48.000 ujonczot szavazott, Galiczia és Lodomériának a magyar koronához csatoltatása iránt felszólalt. A felsőházban az ellenzék vezére Wes-selényi, az alsóházban Nagy Pál, Ragályi Tamás. Ez az országgyűlés a magyar nyelvet hivatalos nyelvvé teszi. Azonban, mert

Lengyelországban forradalom tört ki, a kormány (november 17) a tudós-társaság tagjait kinevezte, a gyűlést december 20.-án félbeszakasztotta. Negyven esztendőnek kellett eltelni, míg a nemzet reménye teljesült, mint azt Bessenyei György 1781-ben projectálta.

Azért az 1830.-iki országgyűlésnek a magyar akadémia örök emléke marad. A nemzeti kultúra alapja le volt téve. Első ülését 1831 februárius 14.-én tartotta. A költészet felköltötte volt a nemzetben a szép bámulatát, de Kölcseyként a tudás nem volt áldás. Ez időtől a tudomány emberei állást kaptak a társadalomban, a nyelv megifjult, az írók megszaporodtak, az olvasó közönség nagyra nőtt. S kik eddig csak maguknak írtak, a nemzet részére fognak írni. Az akadémia megalapítása után a magyar nyelv a kormányzatban is elfogja foglalni megillető helyét.

Már a választás nagy hullámokat vert fel; itt kezdődik a korteskedés története, a kormánypárt kezdi Barsban, Balogh János ellen. A politikai pártok már ki lévén fejlődve, az aulikus és patriota párt sajátlag itt vívja első nagy csatáját. A felsőházat, mely a kormánypárt zömét képezte gróf Cziráky Antal országbíró s Mérey személynök vezetik, Zsedényi már jelentékeny tényező. Az alsóházban a többség már a pátriotaké, a régi gárda; Nagy Pál mellett már ott áll egyelőre Deák Antal, később Deák Ferencz, Pázmándy, Kölcsey, báró Perényi, Bezerédy, Klauzál, Beöthy Ödön, Palóczy, Bernáth Zsigmond. Ez időtől a kerületi üléseken már napi ruhában kezdenek megjelenni, de az országos ülésekre a díszmagyarbani megjelenés megmarad.

Már a válaszfelirat e tárgyalásánál felmerítik a magyar nyelvnek a főrendi táblára s az udvari kancellária körébe leendő bevitelét s az országgyűlés Pesten tartását. A tárgyalás alapja az 1825/27.-iki országgyűlés által kiküldött bizottság munkálata, a döntő csata tárgya a jobbágyság kérdése.

A Mária Terézia úrbéri szabályrendelete mellett is 7—8 millió jobbágy sanyaru sorsáról van szó. A jobbágy, ha városa nem menekülhet, falun csak egy földesúrtól a másikhöz mehet; a földesúr s a katonatiszt a botot bármikor reámérethette; míg a nemesek személyét a primae nonus megvédte, a jobbágy kihallgatás nélkül elfogattatott. Most az ellenzék a jobbágy személybiztonsága érdekében, hogy a bot és földesúr biráskodása alól

kivétessék, az örökváltság mellett tör lándzsát. Bár mindez a XIX. század postulatuma, csakis Oroszországban áll még a robot, mégis, mert a kérdés az enyém- és tiedet mélyen érinti, a két párt hosszasán vív, a csata mégis döntetlen maradt. Az örökváltság kérdésének (1834 aug. 28.) királyi válasz vetett véget. S így a keletkezett úrbéri törvény bár nem felelt meg a többség kívánalmának, mindazáltal a jobbágnak a földesúri önkény elleni oltalmat megadta. A jobbágyi telkek mértékét s az arról járó robotot 52 igás-, vagy 104 gyalog-napszamban szabta meg.

A reform tehát meg volt kezdve. Ezen országgyűlés 17 törvénycikke között ott áll még a törvények magyar nyelven szerkesztése. Nem kell a törvényeket oly magasra függeszteni, hogy a nép ne olvashassa, ideje már, hogy a törvények ne csak a kiváltságos osztály által értett nyelven szerkesztessenek, szövegeik ellenzék. A magyar nyelv alkalmazásával vége a magyar alkotmánynak — síratta hazánkat gr. Cziráky Antal országbíró. S a megoldás az lett, hogy a törvény magyar és latin nyelven szövegeztessék s nagy küzdelemmel vitték keresztül, hogy kérdéses esetben a magyar szöveg legyen irányadó.

A katonafogdosás és örök katonáskodás helyébe sorshuzás s 10 évi szolgálat léptettetett.

A kor jellemzésére fel kell említenünk a vegyes házasság kérdését. Az 1791. 26. t.-cz. azt rendeli, hogy vegyes házasságoknál, ha a férj római katolikus, minden gyermeke katolikus, ha protestáns, leánygyermekai anyjuk vallását kövessék; továbbá a római katolikusok áttérését megengedi, ha magát hat heti tanítás alá veti. A tárgyalás folyamán az ellenzék nagyban hangsúlyozza, mint sérelmet, hogy egy 1792.-iki házassági rendelet a protestáns férjtől reversalist kíván, hogy fiúgyermekait római katolikus vallásban fogja neveltetni s hogy a hat heti tanítás ürügye alatt az áttérhetés évekig huzatik a papság által. Egy kérdés, melynek megoldására az idő még nem volt megérve.

Az ösiség kérdése is fölmerült. Bár Széchenyi munkáiban beindította volt már a harcot ellene, eltörlésének dicsőségét a 48.-iki törvényhozásnak hagyták fenn.

Széchenyi a közlekedési eszközök előteremtése körül szerencsésebb. Az első gőzhajó a Dunán 1830 szept. 11.-én megjelent.

Hogy a haza figyelmét felköltse, a vaskapui szoroson, melyen 1784 óta nagyobb hajó nem járt, egy hajóval (1830), veszélyessége daczára, átkelt. Célja volt, hogy hazánkat a Fekete-tengerrel összekösse (1833). A lánchíd kérdését az országgyűlés elé vitte s bár háttérében ott volt a hidvám s e mögött egy más nagy eszméje, a nemesség megadóztatásának kezdete, mikor (1835) tárgyalás alá került, már meg volt a többsége, a lánchíd-adót 31 megye megszavazta. S ez által a közteherviselés felé az első lépés megtéetett.

Az 1832 36.-iki országgyűlés emlékétől nem válhatunk el a nélkül, hogy fel ne említsük, hogy a jelenkori Magyarország mind a három nagy alakja részt vett benne. Széchenyi sikereire már reá mutattunk. Egy napon, éppen a levert 1831.-iki lengyel forradalom érdekében, a ház felírás felett tanácskozott. Egy követ szólt fel, kinek bátyja adta át helyét (1833), vén fő fiatal vállakon. Az ifjú követ beszédet tartott, nagy törvénytudománya, bámulatos értelmi ereje, mély nemzeti érzelme, nagy mérséklete, meggyőző szónoki ereje egyszerre feltűnt, ki lehetne más, mint Deák Ferencz. A kerületi ülésekről naplót kívántak volna szerkeszteni s mert a kinyomatás elé akadály gördítettett s a gyűlésekről tudósításokat hozni a hirlapoknak nem volt szabad, egy fiatal férfi, zempléni ügyvéd, ki, mint a távollevők követe van jelen, írott országgyűlési tudósítások szerkesztésére vállalkozik, a szónokok ajkára gyujtó beszédeket ad, ki lehetne más, mint Kossuth Lajos.

És nem volna a kor képe teljes, ha meg nem emlékeznénk Erdélyről, a haza másik szív kamarájáról, melynek egyesítését az anyahonnal már az 1790/91.-iki országgyűlés sürgette s most Kölcsey és Wesselényi sürgeti. Mi Széchenyi volt Magyarországon, az volt br. Wesselényi Miklós Erdélyben, fia Wesselényi Miklós-nak, a magyar színészet egyik megeremtőjének. Széchenyinek 1823 óta barátja, de 1830 óta útjuk különvált. A mint megjegyezték, Széchenyi, mint hazánk nagy folyama, mind mélyebb és szélesebb mederben, de öntudatosan halad; Wesselényi, mint nemzeti tengerünk, a Balaton, hullámszik és háborog. Erdély bár az uniót egyre sürgeti, még mind külön tartomány, külön országgyűléssel, külön udvari kancelláriával és kormányzékkel. Elszigeteltségénél fogva nemcsak alkotmánya, nemzetisége is fenyegetve van. Országgyűlése 1811 óta összehíva nem volt. A főkormány-

szék tagjai közt már csak egy van, kit országgyűlés választott, a többit az udvar nevezte ki. Megyegyűlések szintén nem tartattak, a közigazgatás kinevezett tisztviselők kezében. A magyarországi mozgalmakra Erdély bércei csakhamar megadták a viszhangot, egy hangulat állt be, melynek elnyomására 1833-ban a horvát bán, mint teljhatalmu katonai és polgári biztos küldetett ki. A következő év hushagyó kedden Kolozsvárt egy jogászt, ki dohányfüstököt vetve ment el a főtéren álló katonai őrtanya előtt, befogták; a nép és ifjúság felkelt, a katonaság sortűzet adott, vér folyt. A horvát bán helyett az erélyesebb galicziai kormányzó: Estei Ferdinánd főherczeg, az uralkodóház rokona küldetett be. Ily előzmények után nyílt meg, majd negyedszázad után, az 1834.-iki országgyűlés május 26.-án. Wesselényi, ki a pozsonyi országgyűléseken szerzett babérokkal jelenik meg, a háborgó kedélyek élére áll. Mellette két nagy szónoki tehetség, br. Kemény Dénes és Szász Károly. Wesselényi tartja dörgedelmes szónoklatait. S mert az országgyűlési tudósításokat a kormány kinyomatni nem engedte, kézi nyomdát állít, de lefoglalják s a végeredmény az országgyűlés 1835 februárjában történt feloszlatása, az alkotmány felfüggesztése. Mire a főkormányászéki tanácsosok és főispánok nagy része leköszönt. A hazafipárt minden reménye az anyahonnal való mielőbbi egyesülés; Wesselényi jelszava: az unio.

I. Ferencz negyven évet meghaladó uralkodásának vége felé járunk. Alatta a nemzeti fejlődés megindult, de nem lehet észre nem vennünk, hogy a Napoleontól politikai célokra használatba vett nemzetiségi eszme velünk szemben is alkalmazásba vétetett. Bomlasztó erejét a Metternich-kormány is felismerte, ellensúlyozásunkra a nemzeti érzület más népfajoknál is felébresztetett. Szláv propaganda következtében Kollár János pesti luth. lelkész írja a Slavy diéra, Tomásik Sámuel árvamegyei tót lelkész (1834) a „Hej Szlaviné“ szláv himnust. Gay Lajos, ki szereplését (1832) egy magyar-ellenes röpirattal nyitja meg, engedélyt nyer egy szláv nyomda felállítására Zágrábban s az olasz nyelv hatása alatt leg-gazdagabban kifejlett ragusai szójárás alapján megalapítja a dél-szláv irodalmi nyelvet, mit illyrnek nevezett. Erdélyben (1838) keletkezik a román Gazeta Transsilvanie. A kegyelembe fogadott apró nemzetiségek már az indulót tanulják.

Itt következett be I. Ferencz halála 1835 márczius 2.-án.

IV. A rendi társadalom utolsó napjai.

A mi középkorunknak itt van vége; I. Ferenczben utolsó középkori uralkodónk szállt sirba. Egy korszak zárul be, mely hivatását hiven teljesítette, egy közéletet teremtett, melyről öregeink, mint valamely tündérvilágról regélnek.

Egy gondtalan kor, melyben könnyű volt az élet, minden osztály meg volt elégedve sorsával. Az a kor, melynek legalább futólagos megismerése nélkül konzervatívaink multhozzi ragaszkodását már ma nem érthetjük. S miután csakis történelmi emlék, melynek szelleme sírjából az életet nem fogja kísértetni, romantikája a politikai légkörből a költészetbe ment át, most mikor tőle megválunk, úgy is maga a kor elég sötét, árnyoldalait nem kívánjuk kiszínezni.

Osztályokra volt feltagolva benne a társadalom, mindenki osztálya keretében élt, inkább osztályában első, mint felsőbb osztályban utolsó lenni, ez a lemondás adta meg az egyén kedélyének azt a nyugalmit, melyet ma nem élvezünk, az ösztönt, hogy munkássága, becsületessége által osztálya méltatását kiérdemelje. Az osztályok magukat a fensőbbnek önként alárendelték, fentről lefelé bizonyos patriarkális érzését kibékítőleg táplálta, ez volt alapja annak, hogy nálunk az osztályok között nem fejlődhetett ki az az ellentét, mint szomszédainknál. S elfeledtette az osztálykülönbséget a kevés munkával megszerzett általános anyagi jólét, mely proletáriátust, kéregetőt nem ismert, a kedélyes, az ártatlan, fényűzést nem ismerő örömmel fűszerezett családi- és társasélet.

A nép ott a falun, szántja ősei barázdáit, fákat ültet, gyereket nevel. Büszkesége, hogy jól táplált lábas állataival megjelenik a vásárokon, mintegy kiállításon s oly magas árt kér, hogy a vevő első tekintetre látja, miképp nem eladó. Papja neki lelkipásztora, tiszteletes atyja, kinek ügyét elpanaszolja. Ha földesura van, az neki orvosa, gyógyszerésze, ügyvédje, bankárja, szűk évben fogyasztóegylete. A pap kendezi, a földesúr, szolgabíró tegezi s ezt rendénvalónak tartja. A szolgabíró koronként körutat tesz, megérkezése napja ki van tűzve, falusbíró, esküdtek várják, a földesúrhoz száll, jó ebéd után kiáll a kastély lépcsőzetére, a panaszlók jobbfelől,

a panaszlottak balfelől, a falus-bíró páronként szólítja, a szolgál-bíró kihallgatja, kibékélteti, dorgál vagy büntet, pár óra alatt a falu minden pere rendbe van hozva, papiros és tinta nélkül. Feleb-bezésről alig van szó.

Egy patriálkális állapot, de mégis túlélte magát. A jobbágyság már nem is úrbéri szabályzatra, megváltásra gondol.

A városi lakosság büszke civis és patriciusi voltára. Délelőtt iparos, délután földmivelő. Két hatóság alatt áll, saját ipartársulata s a városi hatóság alatt, melylyel alig találkozik. Minden iparágnek megvan saját czéhe, melybe remek bemutatás útján juthat be. A mesterek, a maguk által választott czéhmester, a segédek az atyamester alatt állanak. Gyülekezési joggal. A remeklés nagyszerű ünnep. A mészárosok az áldozatra szánt állatok szarvait megaran-yozva, felszalagozva, zeneszó mellett, a szücsök a kitöltött vadakat szekér-állványra téve, körülhordozzák a városon, tele pohárral mindenkit felköszöntenek.

A hatóság tisztviselőit városi hatóság, a közösség választja. A közösség önmagát egészíti ki, elől ülője polgár és a tanács felett álló testületet képez. A tanács élén főbíró, kit a közösség választ. Háza előtt kereken álló kioszk, a városszolgák fa katonaköpenyegé, melyet a beiktatásnál, mint valamely trójai lovat, nagy pompával vontatnak. A hazakísérő közösségi tagok álló villásreggelit kapnak, borsos meleg borral, melynek kancsója emléktárgy marad. A főbíró és rendörkapitányt hivatalába, mint Rómában a lictorok, városszolga kíséri a tanács-ülésre, mely még nem volt mindennapos.

A városok jó módnak örvendenek. Adójuk csekélység. Az élet egyszerű, családias. A szülők nem tegeztetik, papáztatják, mamáztatják magukat gyermekeikkel, tekintélyt tartanak, nevelésüknek élnek. A nemzetség összetartó, egymást támogatja. A polgár a honoratiortól még ruházatban is különbözik. Nincs kávéház, annyi aglegény, cukrászat, annyi gyógyszertár, nincs annyi sport, annyi válóper, nincs fényűzés, annyi végrehajtó.

A közszellemet a nemesség, a megyék, a kastélyok urai irányítják. A közélet nem a városok kövezetén mozgott, nem a fővárosban központosult. Az akkori Pest már az új-korba lépett. Buda még a középkor világát éli. Az utcza már magyarosodik, a cég-

táblák németek. A fűszerkereskedések nyelve egészen német. Kávéháza csak a szállodákban van. Nincs Hotel garni, nincs orfeum, nincs börze. Nincs sikkasztás, kassza-betörés. Nincs idegesség s félezer orvos.

A vidéki földbirtokosok ötös fogatai, a magasrangu tisztviselők batárjai, a bakon sujtásos kocsis-legény, hátul kinyuló padlóján két nyalka huszárral, tiszteletet parancsolólag hatnak a tömegre.

A társadalom magasabb regioit az ügynevezett társaság foglalta le magának. Hány hold föld, hány jobbágy, hány falu, hány uradalom, a nemesség e szerint van feltagozva.

Adót nem fizet, katonát nem tart, a végrehajtó csak a kapujából beszélhet be, a hidakon vám nélkül hajt keresztül a legkisebb is.

Az apró nemesség lóháton, a kismemesség két, a nagyobb négy, a mágnás tehetősbe csészás hat lóval, fulajtárral utazik, lovas legények, társzekerek kísérik.

Foglalkozása gazdálkodás, lovászat, vadászat. Az ösiség miatt hitele nincs, jószágát legfeljebb zálogba vetheti. Kapuja van, de betenni nem úri dolog, mindenkinek nyitva áll. Ha jön, a vendég az úr. A vizsla, kopó, agár az első vendéglátók. A társadalmi állás jelzője a cselédség száma. A liberia kimaradhatatlan.

A kastélyok mintája Kismarton, annak és parkjának nagy arányai. A társalgási nyelv német. A jáger, lovász, nevelőnő német, a szakács, zongoramester francia. A táncz német, francia és lengyel. Egy társadalom, mely a születés rangfokozatosságán nyugodott. A birtok aránya osztályzatokra darabolt. Látjuk az osztályokat, de nem a nemzetet.

Egy társadalom, melyet a hübérendszer alkotott. Melyben a vallásosság, becsület teszi az embert. A földesúr kápolnájában papjának, ha más nincs, minisztrál. Az illem soha nincs áthágva, az adott szó több mint a váltó. Szabályait mi is átvettük, e századra lehoztuk. S mi nemes ércz volt benne, átkivánjuk szállítani a liberális társadalomra.

Közéletet minden osztály csak saját osztályában él. Egymással csak templomban, az utcán, az országúton találkoznak. Az osztálykülönbséget mindenütt kifejezésre juttatják.

A templomban rang, vagyon és kor szerint foglalják el a

padsorokat. A magasabb állások részére oldalt állítanak padokat. Falun a földesurnak külön ülése van. Városon az aristocrata nők után liberiás legény viszi imakönyvét s végig háta mögött marad. A pap, még a protestánsoknál is bajusz és szakáltalan.

Az utczán mindenki saját osztálya ruházatában jelenik meg, nő, férfi ruházatának szabása egy, csak kelméjében, díszítésében különbözik, a vagyonosság szerint. Az ifjabb a korosabbat, előjáróját kivétel nélkül köszönti.

HARMADIK FEJEZET.

A jelenkori Magyarország alakulása.

Rendi alapról liberális, parlamentáris alapra fektetése V. Ferdinánd, I. Ferencz József királyok alatt.

(1835—1867.)

V. Ferdinánd király.

(1835—1848.)

I. A bécsi kormány reactiója. Az 1839/40.-iki országgyűlés.

Még folyt az országgyűlés, midőn Ferdinánd 1835 márcz. 2.-án, mint koronázott király, trónra lépett. Mint osztrák császár I. Ferdinánd lévén. Az udvar akarata az lett volna, hogy mint magyar király is elsőnek czimeztessék, de mert a magyar négy Ferdinándot koronázott már meg s az ily czímezés Ausztriától való függetlenségünket kérdéssé tette volna, az alsóház a felsőházzal, mely hajlandó lett volna, 17 üzenetet váltott; végre is az udvar engedékenysége következtében, mint osztrák császár I. s mint magyar király V. Ferdinánd lett.

V. Ferdinánd nem valami kiváló uralkodói erényt s tehetőséget hozott trónunkra, mint ember maga a jóság. Ferencz elhunytával, ki mindent maga intézett, a hatalom Lajos főherczeg, Metternich herczeg és Kollowrath gróf kezébe ment át. Metternich, mint a birodalmi ügyek vezetője, még többet hódított magának. Gróf Reviczky Ádám I. Ferencz kegyencze, ki a magyar ügyekben meglehetősen önállóságra vergődött volt, mint jó magyar és alkotmányos érzelmű, nem talált többé az intéző körök keretébe. Kimagasló állása, ki magyarul sem tudott, gr Pálfi Fidélre, Kollowrath unokájára ruháztatott. Metternich politikája, mi tízezer titkos rendőrré volt fektetve, velünk szemben szigorubb lett. A Metternich

által befolyásolt augsburgi Allgemeine Zeitungon kívül más külföldi lapot az udvari kancellária engedélye nélkül hozatni nem volt szabad. S fel kell hoznunk azt a mélyen jellemző jelenetet, hogy legmérsékeltebb embertünk, Deák Ferencz, a szólásszabadságról folyt vitánál beszédét Tacitus Agricolája e szavaival végezte: „kétségkívül a béketűrésnek fényes tanuságát adtuk és valamint a régi kor látta, mi a szabadság végpontja, úgy mi is láttuk, hogy mi a szolgaságé; a szóval magát az emlékezetet is elvesztjük vala, ha épp úgy hatalmunkban állana feledni, mint hallgatni“.

Az 1832/36.-iki országgyűlésnek május 2.-án vége. Hozott törvényei nem fognak végrehajthatni. A fényes szónoklatok napjai lejártak. De még mind gyűjtanak a megyéken. Szabolcsmegye 1836.-iki restauratiójára a nép botokkal jelenik meg, a pártok órákig tartó harcot folytatnak, több ember elesik.

A kedélyek csillapítására a kormány terrorizmushoz nyul. Erdélyben már ostromállapot van, itt is kezdődnek a megtorlás. Magyarországon az első lépés az országgyűlési ifjúság egylete vezetői, Lovassi László és Ferencz, Tormágy János, Lapsánczky s mások elfogatása, Kossuth Lajos, ki az 1832/36.-iki országgyűlésen országgyűlési tudósításokat szerkesztett, az országgyűlés után „Törvényhatósági Tudósítások“ czim alatt kézirati ujságát, a nádor betiltó rendeletére is folytatta, 1837 május 7.-én szintén befogatott. Pártoskodás szítása, a királyi jogok megcsonkítására való izgatás, a fejedelem elleni bizodalmatlanság keltése czimén perbe fogták. Több országgyűlési tag s köztük báró Wesselényi Miklós ellen, mert az erdélyi 1834.-iki országgyűlés naplóját kézi sajtón kezdte nyomtatni s a szathmármegyei gyűlésen (1835) a következő mondatot koczkáztatta: „A kormány nem akarja az örök váltságot, csalárd álarczot tevén ocsmány képére, kihúzta 9 millió magyar zsírját s már csak arra várakozik, hogy a 9 milliót az által felingereltetvén, körmei közül ő szabadítsa meg s akkor jaj nekünk, mert szabad emberekből rabszolgákká alacsonyodunk“ Erdélyben és Magyarországon is kereset alá fogatott. Wesselényi 3, az ifjúság 3—10 évi, Kossuth a 21 havi vizsgálati fogságon felül 4 évi fogházbüntetésre ítéltettek.

E politikát s eszközét, gr. Pálfi Fidélt, a kormány barátai is elítélték. Metternich, mintha maga is megdőbbsent volna.

A szabad gondolkozás mártirjai I. Ferencz alatt vérpadra, a szabad szólás és szabad sajtó képviselői most börtönbe jutottak. De I. Lipóttal, ki alatt a nemzeti függetlenség mártirjai vérpadra s a lelkiismeret-szabadságé gályarabságra jutottak: az osztrákházi uralkodók végzete, hogy tanácsosaiknak engedve, majd mindenik terrorizmussal lép fel s ha nem is vonulnak bünbánólag a szent-justei kolostorba, mint rendszerük nagy mestere V. Károly, de megérik, hogy a külesemények nyomása, vagy a nemzet tiltakozása következtében szívjóságuk követésére lesznek ufalva. Most is a nagy világ Lajos Fülöp lángelméjű miniszterei Thiers, Guizot, az angol parlament nagy szónokai Russel és Peel bámulásával van eltelve s bár alkotmányos nemzet volnánk, a pártok, az ellenzék létjogát tagadják. Angliában, mint Charty elbeszéli: nagy politikai és társadalmi kérdések vannak szőnyegen, a politikai pártok alakuláson mennek át, a tory-párt konzervatív, a whig reformátor pártnak kezdte magát nevezni (1837). Az angol mozgalmak nagyban hatnak reánk: Farkas Sándor északamerikai utazása a kedélyvilágot eddig ismeretlen vágyakra gyűjtja. Az aulikusok táborából, mely nem egyéb, mint az udvar visszhangja, kiválik a független rész, felveszi a conservatív nevet.

Eddig az udvar és kormány védelme, vagy ostromlása szerint oszlottak meg a pártok. A vándor patrioták liberalis párttá alakulnak. Az aulikusok táborából a reformra hajlandók kiválnak, belőlük a genialis gr. Dessewffy Aurél szervezi az ifjú conservatívek pártját. Ez időtől parlamenti pártok állanak egymással szemben. A szabadelvűpárt a sérelmi párttal, mit Wesselényi képviselt, többé nem azonosítja magát. Mindkettő nemzeti és történelmi alapon áll, a haza- és alkotmánytiszteletben egyik sem kíván kisebb lenni, mint a másik. Bár egyik rajongó szeretettel csüng mindenben, a mi a régi, a másik minden változtatást, mint reformot köszönt; azért egymás létjogát nem tagadják. Síkra szállnak egymással szemben, de nem hogy egymást megsemmisítsék, hanem hogy egymás igényei mértékét alább szállítsák s közös erővel a haza javát elősegítsék. Céljuk egy, az alkotmányos reform; csak a taktika tekintetében, a reformeszmék sorrendje s az alkotmány sánczainak meddig terjesztése kérdésében térnek el egymástól.

Alkotmányos táborunk bal szárnyán, Erdélyben, szintén foly

a szervezkedés. A kedélyek megfékezésére küldött Estei Ferdinánd főherceg, királyi biztos egyik feladata a következő országgyűlésre befolyást gyakorolni s magát az üresedésben álló kormányzói állásra kijelöltetni.

Estei Ferdinándot királyi fenség czíme illeti, nagy ösök, ropant vagyon birtokosa, minden eszközt felhasznál hogy czélját érje. Nem kiméli a pénzt, Kolozsvárt az arisztokrácia s főkormányzók székelyén fényes estélyeket rendez, gazdag alapítványokat, pompás építkezéseket tesz kilátásba. Neve a népszerűség bizonyos varázsára tett szert, de a patrioták féltették az alkotmányt s a leopoldi diplomát.

Az erdélyi országgyűlés 1837 április 11.-ére Szebenbe összehívott, távol a magyarság központjától. Több megye követi utasítása a királyi biztos teljhatalommal való felruháztatását sérelemnek nyilvánította. Mindenki hitte, hogy a herceg bemegy a hármás candidatióba, kétségkívül kormányzóvá fogják kinevezni. Az ellenzék, élükön gróf Bethlen Jánossal, a színpalak mögött annyira szervezkedett, hogy az országgyűlés elnöke, Nopcsa Elek 160, báró Jósika János főkormányzói helyettes 148, gróf Kornis János 124 szavazattal jön ki az urnából. Az udvar legnagyobb meglepetésére a herceg királyi biztos az alkotmány által megszabott hármás számba be sem ment. A herceg elutazott, gróf Kornis főkormányzónak neveztetett.

Az alkotmányos élet e lüktetése gondolkodóba ejtette az udvart, 1839-re országgyűlést hirdetett. Desseffy Aurél emlékiratot terjesztett fel, az országgyűlés sikerét attól tette függővé, ha a szólásszabadság üldözőit az udvar a kormány éléről elmozdítja. A közvélemény alkotmányosabb kormányt sürgetett. S e felszólalások nem tévesztették hatásukat. Metternich engedett. A meggyűlölt kormányférfiakat elbocsátotta, gr. Pálfi Fidél kancellár helyébe Majláth Antalt, gr. Cziráky országbíró helyébe Majláth Györgyöt, br. Somsich személynök helyébe Szerencsy Istvánt léptette.

Az 1839/40.-iki országgyűlésre, mi jun. 2.-án nyílt meg, e két párt mint szervezett jelent meg. A szabadelvűek vezére Deák Ferencz, jelen vannak: Klauzál, Beöthy, Palóczy s az ifjabb közt Pulszky. A főrendeknél az ellenzék vezére gr. Battyáni Lajos,

mellette gr. Károlyi György, gr. Battyáni Kázmér, gr. Teleki László, br. Eötvös József. A conservatív pártvezér: gr. Dessewffy Aurél mellett gr. Apponyi György, br. Vay Ábrahám, br. Jósika Sámuel magaslottak ki. Határozott programmal jelennek meg. De míg a conservatívek csak egyesekkel, a szabadelvűek egész megyékkel rendelkeztek. De minden pártkülönbség daczára akkora értelmi súlylyal, a szónoklat akkora hatalmával állanak egymással szemben, milyennel még országgyűlésünk nem állott.

E gyűlésen már megjelennek a gyorsírók. Eddig az itélő-mesterek, kik a jegyzőkönyvet vezették, iktatták be a beszédek kivonatát. Az alsóház vezet s a felsőházban az ifjú conservatívek nyomulnak előtérbe. Mindenfelől a politikai foglyok szabadonbocsátását követelték. A megbántott szólás- és sajtószabadság felett higgadt tanácskozást nem is lehet várni. Mindazáltal a parlament szabályszerű pártalakulása s a vita magas színvonalon tartása nemcsak a pártok, de a kormány közeledését is előidézte s a reformok tovább fejtése lehetővé vált. Az 1840.-iki országgyűlés Széchenyi nemzeti és közgazdasági politikája a Hitel és Stadium hatása alatt állott. A törvények magyarul és deákul szerkesztése már törvényben volt, az országgyűlésen a közigazgatás nyelve is magyarrá tétetett, a királyhoz intézendő feliratok nyelve szintén magyarrá változott. Mi az előző gyűlésnek nem sikerült, kimondta a jobbágyság örökváltságát; létrejött a váltó- és hiteltörvény. A szólás- és sajtószabadság s a befogatások kérdése viharzott még, midőn 1840 márcziusában leirat érkezett, a hosszas vitát félbeszakasztotta a kormány, a nemzet szólásszabadságát elismerte s április 29.-éről megjött az amnestia. Kegyelem útján a politikai börtönök ajtói kinyíltak. A kiszabadult Kossuth részére gyűjtést rendeztek, melynek 17,000 forint lett eredménye. A közörmöt csak az zavarta, hogy kinek atyja börtönét még azon szavakkal hagyta el, hogy megtanították tűrni, de félni nem: Wesselényi vakon, Lovassy örülten hagyta el börtönét. S mikor a gyűlésnek (1840 május 13.) vége, nemzet és kormány kibékülve váltak el egymástól. A kormány szakított hagyományos politikájával, hozzá kezdett járulni a nemzet reformtörekvései megvalósításához. A censura megmaradt ugyan, de a sajtó szabadabb lett.

II. Kossuth s a demokratikus irány fellépése.

Egy esemény, mondhatni egy európai conflagratio féelme tartotta ekkor izgatottságban a kedélyeket s tartotta lefoglalva Metternich egész figyelmét. A nemzet e pár évet felhasználta lán- czai könnyítésére.

Az esemény Törökország fenn, vagy fenn nem tartásának kérdése, a mai keleti kérdés előjátéka. Mehemed Ali, Egyptom basája terjeszkedik; magát Sziria urává tette. A szultán (1839) Alit vissza akarja nyomni, de Kapudán basája a főadmirál egész hajóhadával a lázadó Alihoz pártolt. Anglia Törökország fentartása, Oroszország a felbontás politikáját követi. Ausztria Anglia mellé nyilatkozott. Franciaország az orosz irány felé hajlólag a török-angol-osztrák szövetség ellen fenyegető állásba helyezte magát. A szövetség hajói Acrét bombázás alá vették, Alit Egyptomba visszaszorították. Békeszerződést írtak alá (1840 jul. 15.), de Franciaország aláírása hiányzott. A harcias Thiers az aláírás helyett Párist erődbe vettette. Végre is helyét kénytelen volt Guizotnak átengedni, ki aztán a szerződést (1841 jul. 13.) aláírta.

De mint a következmények megmutatták, Franciaországra nézt már későn, mert a szél, mely harmincz év után vihart terem, el volt vetve. Felhangzott a Wacht am Rhein, keletkezett Becher Rajnadala.

A külpolitika ezen mozzanatai tartják Metternich figyelmét lekötve. Nem kerülte el figyelmét az sem, hogy Franciaországban a juliusi charta, felelős kormány és szabadsajtó van, hogy a felszabadult Belgium az alkotmányosság mintaképe lett, hogy Angliában a Viktoria királyné trónralépte óta a parlamentarismus ama kivánalma, hogy a kormány a többség kezébe legyen letéve, teljesedésbe ment s nem kerülte ki figyelmét különösen az a benyomás, mit az európai nagy átalakulások a magyar nemzet kedélyvilágára tettek. De nem akarta felismerni, hogy a francia juliusi forradalom a demokrácia utáni vágyakodást nálunk is felköltötte. Elégnek hitte, ha legalább egy időre a magyar alkotmány megsemmisítése gondolatával szakaszt s elég erősnek hitte magát, hogy a conservativeket megnyerve, az alkotmányosságot a lehető legkisebb mértékre fogja szállíttatni.

A sajtót szabadabbá tette. S a journalistika eddig sötét egén, mint egy üstökös, megjelenik Kossuth Lajos. Politikai börtönéből nyelvismerettel, tudományyal megrakodva mint kész journalista jött ki. Ezméinek csillogó fénye, érzelmeinek szépsége, nyelvezetének gyújtó ereje hallgatóit és olvasóit azonnal magához ragadta. Franciaország Beranger és Lamartine, Guizot és Thiers, Anglia Oconnel Dániel, Irland felszabadítója, korának legnagyobb szónoka varázsa alatt állt. Kossuth ezen nagy szellemek és agitatorok elemeit egyesítette csodás lelkében. Mikor ír, beszél a nemzet szívéhez szól. S míg kortársai csak parlamenti szónokok, ő e részben is tünemény. A mint fellépett, a nemzet csodálatos lelkének varázsa alá jutott.

A nélkül, hogy előfizetést hirdetett volna, 1841 jan. 1.-én megindította a Pesti Hirlapot. Mi ezelőtt szokatlan, a napi kérdésekről vezércikkekben kezd nyilatkozni. A közönség rajongva nyult lapja után, mert érzelmét tolnácsolta. Kezdődik a közönség érdeklődése a politika iránt. A nemzet szabadság- és faji önérzete, mire senki se tudott jobban hivatkozni, mint ő, részére egyszerre meg volt nyerve. A közszellem, mit eddig a megye- és országgyűlések vezettek, a sajtó befolyása alá került. A követválasztásoknál a korteskedés s az olmos botok divatba jöttek. Kezdődik Kossuth fényes hirlapírói pályája (1841—44), hirlapirodalmunk fénykora, a küzdelem, melyben igazi szellemi nagyságok titáni harcot kezdenek egymással. Széchenyi s a conservatívek élén gr. Dessewffy Aurél hirlapban és röpiratokban szállnak vele szembe, kettő egy ellen. A két történeti nagy név, a két ragyogó toll- és lángésznek meg kellett érni, hogy részükre csak a Kossuth varázsa alá jutott nemzet bámulata maradt.

Eddig nálunk a conservatívek és liberalisták a rendi alkotmány, a történeti mult és tradíciók alapján állottak. Mindkettő tábora a gentri, a megye. Franciaország emelője a föld, mondá egy Sully, e nézet mind a két párt kátéjában befoglaltatott. De a demokratikus irány a honoratiorok, sőt a nép részére is követezte az alkotmány sánczai megnyitását. De akkor a megyegyűlések megszünnének a nemesség gyűlései lenni s az országgyűlést népképviselőre kell fektetni s ez egy poliglott állam, különösen a conservatív pártnál mély aggodalmakat keltett.

Széchenyi a megyéket nem bálványozza. Kossuth és Dessewffy, mindkettő kiindulási alapja a megye, a megyét tartják alkotmányunk s nemzeti jellegünk főtámaszának s mégis nagy eltérés van közöttük. Igen, mert Kossuth demokrata, a sorok között centralista. A mai Magyarország ennek a kornak látkörén túl feküdt. Kinek lelke sugárai legmesszebb lövellnek, még Kossuth se meri e visióját bevallani. A midőn Dessewffy a megye követküldései s követutasítási jog fentartása mellett harcol, mint fenyegető háttérre, reá mutat a centralisatióra, melyben a bürokratia és hírlapirodalom, e két felelősség nélküli hatalom lesz a mindenható; reá mutat a parlamentarismusra, mely feladatának csak a többség megalkotásának kérdését fogja tekinteni, pedig szerinte széles e világon mindenütt a közepszerűek teszik a többséget; reá mutat a demokratiára, melyben az a mindenhatóságában gyönyörködő alsótábla vak szolgája lesz a kormánynak. Meglehet, maga Kossuth is megdöbbsent s nem merte feladni a megyét lába alól.

A centralisatio és parlamentarismus tehát egyelőre egyfelől csak ideál, másfelől rémkép, de a demokratikus irány ez időtől tényező, melylyel számítani kellett.

A Kossuth által felvert politikai áramlat mind nagyobb hullámokat vet. Széchenyi az aristokrátiára s az országgyűlésre, Kossuth a megyékre és a középosztályra, Dessewffy s vele a conservatívek a kormányra fektették a súlypontot: mi egyesíthette volna, a rendi alkotmány lerombolása s a parlamentáris állam megteremtése, eszmeviláguk látkörén kívül esik.

Széchenyi mint mérsékelt reformer Kossuth radikalismusa miatt megdöbbsent. A Pesti Hirlappal szemben megindítják a Világot, mit Dessewffy szerkesztett. Széchenyi ezen kívül a Kelet Népe című röpiratában síkra száll, legfőképp lázító modorát kárhoyztatta. Kossuth szintén röpiratban felel. A két nagy szellem összecsapását a haza osztatlan figyelme kísérte. Széchenyi eszme gazdagsága, angol humora Kossuth elragadó nyelvezetével nem mérkőzhetett, de azért még mindig ő a vezér, különösen a társadalmi és közgazdasági téren, mint alkotó, egy maga áll. Bár idegenkedik a franczia eszméktől, a közgazdasági téren ő is centralista; a vezetés szálait a főváros és az aristokratia kezében kívánta központosítani. A fővá-

ros csakugyan rohamosan emelkedett, az arisztokratia benne otthon kezdte magát találni, a casino, lóverseny, kedves gyűlhelyévé lett. A lánczhid épül, a vaskapu sziklái omlanak. Széchenyi értelmi súlya előtt mindenki meghajol, de a végeredmény mégis az, hogy vezérczikkei s a pestmegyei gyűlésen tartott nagy beszédei a közvéleményt Kossuth zászlója alól eltéríteni nem bírták.

A helyzet eszmeforradalomnak látszik. De meg kell fontolnunk, hogy nehéz a kérdés, mert Európa vezérnemzeteinél nincs praecedens, melyet mintául vehetnénk. A francia nagy forradalom, mikor a rendi alkotmányt eltörlötte, a főrendeknek is hadat üzent. E szerint a francia liberalismus és democratia már azért sem talált geniusunkhoz, mivel arisztokratáink a reformeszmék élén szintén képviselve vannak.

Anglia sem szolgálhat előképül, mivel nagy forradalmának sikereit az arisztokratia s a városi polgárság kezeltfogásának köszönheték. Ott kis nemesség nincs, azt a polgárság pótolja. Ott a polgárság alkotja, nálunk a gentry, a közép- és kisnemesség. E mellett Angliában van a centralisatiónak lehető legkisebb mértéke s a világ legtágabbkörü autonomiája. Bár magna chartánkat egyszerre vívtuk ki az angolokkal s a koronával szemben egy téren állunk; alkotmányunk idővel nagyban eltér egymástól. E szerint az angol alkotmányos élet sem lehetett mintája törekvéseinknek.

Uj formákat kellett teremtenünk. Nálunk még a középkor eszméinek forrása, a feudalismus is bizonyos nemzeti jelleget kapott; most meg nemzeti liberalismus formulázása előtt állottunk. Észre kellett vennünk, hogy a nemzetek tipikus jellege Európaszerte hátrál az egyetemes, az általános előtt.

Az angol és francia formák kiegyeztetésére kellett gondolnunk. A liberalismus, francia felfogás szerint, szakaszt a történeti traditíóval, tagadja, hogy a hatalom isteni eredetű, szerinte a nép akarata a soufrage universelle, a jog és hatalom forrása. A mi liberalismusunk ily messze nem akar menni, miként az angol a traditziók támogatását, a történeti alapot lába alól nem kívánja kienyedni. A tekintély forrását, a földet, a fekvő vagyont becsben tartását nem kívántuk csökkenteni; de miként az angolok, a vagyont másik képviselője, a tőke és munka iránti tiszteletnek mi is helyet kívántunk adni. Azonban a tőke realismusának s a munka emberi radi-

kalismusának nem kívántuk a nemzet régi elemeit kiszolgáltatni. Ez eszmék körvonalai felől, kik a negyvenes évek elején a szót vezették, gróf Széchenyi, gróf Desseffy és Kossuth, nemcsak hogy tisztában, vele egy véleményben voltak. De hogy a határok felett mennyire hajthatatlanok egymással szemben, mutatja, hogy Desseffy sajtó-szabadságról, a honoratoroknak a megyegyűlésekbe beviteléről hallani sem akart. S következése volt, hogy az eszmeharczok mindhármuk lefegyverzésével végződött, a mennyiben Desseffy felmentette magát, meghalt, Széchenyi a közgazdaság háládatosabb részére vonta magát, Kossuth pedig a Pesti Hirlap szerkesztőségétől visszaléptettetett.

III. A népképviselő és parlamentarismus előharczai. Az 1843/44.-iki országgyűlés.

A demokratikus irány elfogadásával dagadó vitorlával haladtunk a népképviselő megvalósítása felé s a háttérben a parlamentarismus szintén figyelmet kér maga iránt.

Uj pártalakulásnak kellett bekövetkezni. A conservatívek a sajtó teréről mintegy visszahúzódtak. A liberalisták kétfelé szakadtak, municipalistákra és centralistákra. Az elsők a megyei szerkezet fentartása, az utolsók a centralisatio és parlamentarismus kivívása zászlója alá sorakoztak. S bár a kiváltságok eltörlése, a jogegyenlőség igényei körül nincs köztük nézetkülönbség, a forma és mérték kérdésében szemben találjuk őket.

A municipalisták eszményképe az angol, a centralistáké a francia alkotmány. Kossuth s a municipalisták a népképviselőre fektetendő megyei rendszert tették átalakulásunk alapkövévé; de akkor az 52 megye mind annyi kis országgyűlés, mind annyi tartomány. Velük szemben a centralisták, vagy mint nevezték doctrinairek, a magyar encyclopedisták központosítást, népképviselői országgyűlést s felelős kormányt sürgették. A harcot a megyék ellen báró Eötvös József, parlamentaris kormány eszméjének felvetője, előharczosa indítja meg; táborában van Szalay László, Trefort Ágoston, Lukács Móricz, Pulszky Ferencz, báró Kemény Zsigmond, Csengeri Antal, kik Szalay szerkesztése mellett Kossuth Pesti Hirlapját átvették.

Gróf Széchenyi a régi arisztokratikus alkotmányt akarta reformálni, a földarisztokrácia és Pest, miként Angliában, az arisztokrácia és a polgárság vezetésére fektetni a jövőt, Kossuth ösmagyar lelke a municipiumok terén állt, a megyék s a középosztály kezébe látta biztosítva jövőnket. Jöttek Eötvösök, a francia polgár-királyság kormányra jutott doctrinairek fényes sikerei bámulatától eltelve a centralisatio, parlamentarismus zászlóját bontották ki. A föld történeti multját a tökének, a municipiumokat a fővárosnak lépcsőjévé kívánták tenni.

Még folyt a municipalista vezérek harcza, midőn reá mutatnak, hogy a megyék szelleme jó, de a megyegyűlések csak évnegyedenként tartatnak s mire az udvari kancellária leíratai, a helytartótanács ultimátumai felolvastatnak, a tárgyalási kedv kimerül s következése, hogy bármi sérelmesek is, egyelőre felvétetnek, ismétlő meghagyásra elfogadtatnak. A centralisták új tért, új garantiát kerestek s azt a megyék és megyegyűlések helyett az országgyűlésben, egy erős magyar államban vélték feltalálni. A rendi Magyarország lerombolása s a mai Magyarország megteremtése lett programjuk.

Idáig jutott a nemzet és ellenzéki áramlat, mire 1843 május 14.-én Pozsonyban országgyűlés nyílt meg s az ellenzék azon keserű tudattal foglalta el helyét, hogy fellendülésünk óta annyi országgyűlésnek alig van több eredménye, mint az urbér, a mezei rendőrségi, a váltójog és a végrehajtási törvény.

Az 1843/44.-iki országgyűlésen a szathmári 12 pontban, mely az ösiség eltörlését, a közteherviselés s a népképviselőt behozását is magában foglalta, az ellenzék már programmal bírt. A főrendi táblán a vezetés gr. Széchenyi és gr. Batthyányi Lajos kezében. Az alsó táblán az ellenzék Ghyczi Kálmán, Szemere Bertalan, ifj. Pázmándi Dénes, Perczel Mór, Szalay László s több jelessel szaporodott, de mert Deák a véressé vált választások miatt mandátumot nem vállalt, nincs vezér, Klauzál Gábor Deák helyét nem pótolhatta. Mindazáltal több nagyszabású reformeszmét vetnek fel és oldanak meg. Mindenekelőtt ott vannak a sérelmek, ott van a protestánsok vegyes házassága, az áttérhetés kérdése, mely most a harmadik országgyűlésen harminczhárom üzenetváltás után nyer megoldást abban az irányban, hogy a vegyes házasság protestáns

pap előtt is megengedetett, mint a liberalismus és democratia első diadala. Kimondatott a polgári elem hivatalképessége s birtoklási képessége a nemesi birtokokra is kiterjesztetett s mi az országgyűlést még emlékezetesebbé teszi, a törvénykezés és igazságszolgáltatás magyarrá tétetett. De mert az irányadó körök a reformokkal nem rokonszenveztek, a gyűlés végén a nemzet és kormány meglehetősen hidegen váltak el egymástól.

A bécsi kormány nem is késett neheztelésének kifejezést adni. Nemzeti törekvéseinkkel szemben Horvátország eddigi generalis congregatiója közigazgatási uton kis országgyűléssé szerveztetett. A megyék élére főispán-helyettesek, administratorok nevezettek ki. Gr. Majláth kancellár 1845 februárius 9.-én kiadta hires administratori utasítását, melynek hatásköre magukat az administratorokat is megdöbbsentette s a dolgok oly rendje akart következni, mely még a conservativeket is ellentállás kifejtésére indította.

Eddig az ó- és ifjú-conservativek külön zászló alatt állnak. Az ó-conservativek eszményképe a régi rendi alkotmány lévén, most az ó- és ifjú-conservativek egyesültek, a reformok szükségességét közösen elismerték s hogy a dolgok menete a nemzeti irányból ki ne zökkenjen, maguk kívántak a reformok élére állani. Megnyerték az udvart. Nagy horderejű kormányváltozás vezetett be. A kormány az ifjú-conservativek kezébe tétetett át. Mert legtehetségesebb tagja, gr. Dessewffy Aurél már nem élt, Majláth helyébe főkancellárnak gr. Apponyi György, erdélyi kancellárrá br. Jósika Sámuel neveztetett ki. A változás hordereje jelzésére legyen elég felemlíteni, hogy Apponyi a helytartótanács kebelében közlekedésügyi bizottmányt szervezett s annak élére gr. Széchenyit nyerte meg. Valamint azt, hogy az 1844.-iki törvényhozás a nem nemeseket felhatalmazta, hogy nemesi jószágokat vehessenek, közhivatalokat viselhessenek.

Nehány év alatt annyi új, akkora átalakulás, hogy nem csoda, ha a kedélyek forronganak. Hozzájárultak a politikai meglepetések. Olaszországban s Lengyelországban 1846-ban forradalom ütött ki, mi leveretett s Lengyelország utolsó maradványának, a krakkói köztársaságnak vége lett, Ausztriába olvasztatott. A magyar nemzet, mert a népfajok loyálisában nem bizik, retteg a forradalomtól.

A vezérférfiak mindinkább érezték, hogy a vezetés köteles-

sége elől ki nem térhetnek. A nemzet a reformokra elő volt készítve, de egy modern magyar állam még csak fogalom. A conservatívek, centralisták és municipalisták még mind szemben állanak egymással. De már minden párt programmal lép elő. Maguk a conservatívek is, kiknek táborában a vezérlet gróf Dessewffy halálával gróf Apponyi Györgyre szállt, gróf Apponyi, gróf Széchenyi, báró Vay Miklós, ifj. Majláth György, Somsich Pál azon elv alapján, hogy politikai létünk egyfelől a nemzetiség és alkotmányos önállóság, másfelől az osztrák birodalommal való összeköttetés körül forog: reformpontokat terjesztettek elő s hangsúlyozták, hogy készek az ellenzékkel egyezkedést kísérteni. Széchenyi politikai program-töredéket bocsátott közre. De már a centralisták előtérbe jutottak. Mikkel eddig a birtokosságot szerették rémíteni, a francia demokrata eszméktől való félelem egyre erejét veszítette. Báró Eötvös 1847-ben Pestmegye gyűlésén indítványba hozta, hogy követének a modern parlament s felelős kormány követelését adja utasításba, de még Kossuth, mint a municipalismus híve, megbuktatta. Végre is a municipalisták és centralisták, maga Kossuth is közeledett, nézeleiket kiegyeztették. Deák a kiegyezés alapján 1847 jun. 15.-én programot szövegezett, melyben a kormány felelőssége, a szabadsajtó, az egyesülési jog, a köztehervisciés, a nem nemesek egyenjogúsítása, népképviselő, az ösiség és úrbéri viszonyok eltörlése, az osztrák örökös tartományokhoz való viszony szabályozása, szóval a 48.-iki alkotmány eszméi egy közös programban formulázást nyertek. Ezzel a modern társadalom, a modern magyar állam körvonalai fel voltak állítva.

E kiegyezés és program különösen felfelé, megtette hatását. Pedig csak a forma új, az eszmék és elveik régiek, csakis régi törvényeink vannak az újabbkori alkotmányosság színvonalára emelve. Hogy a fejedelem a kormány tanácsa nélkül nem adományozhat, ki nem nevezhet, III. Endre alatt már kimondatott. A kormány-közegek felelőssége II. Ulászló korában már kifejezésre jutott; II. Lajos királyt, ha tanácsunkra nem hallgat, kormánytanácsa trónvesztéssel fenyegeti. Hogy az uralkodók országukban fognak székelni, Mohács óta folyvást kötelezőleg ígértetett. A törvényhozás joga a fejedelem és országgyűlés között elejétől fogva meg volt osztva. A nádori méltóság egy neme volt a miniszter-

elnökségnek. Az aranybulla, a Verböczi Tripartituma az akkori populus értelmében jogegyenlőség elvén keletkezett. Az 1790/91.-iki országgyűlés a fennebbi nagy alapelvek ismételt törvénybe iktatása mellett az általa kiküldött bizottságnak munkálataiban az újabb idők több nagy eszméjét szőnyegre hozta. Az eszmék, elvek a régi magyar alkotmányos életnek mind jó ismerősei; különben is az új formákat, a népképviselést és a parlamenti kormányzást Európában is csak az utolsó két században találták fel. A negyvenes évek tehát nem míveltek egyebet, mint előkészítették a nemzetet, hogy háromszázados mulasztásait helyreüsse, alkotmányát a kor színvonalára emelje.

A prolog kész. A szereplők kiegészítésére még fel kell említenünk, hogy József főherceg éppen midőn a nemzet nádorsága félszázados ünnepére készül, 1847 jan. 14.-én meghalt. Helyébe fia, a magyar neveltetésben részesült István főherceg lépett egyelőre mint helytartó s a nemzetnél ajakról-ajakra száll, hogy beigntatását akkor még Ferencz József főherceg a legtisztább magyarsággal teljesítette.

Itt nyílt meg az örök emlékezetű országgyűlés 1847 nov. 7.-én s következett 1848, mi nemcsak Magyarország, de Európa újabbkori történelmében is fordulópont.

A rendi állam utolsó napjai.

I. Az újabbkori társadalom alakulásának kezdetei.

Azon idő alatt, míg az elbeszélrt politikai pártharcok folynak, az a társadalom, melyet a renaissance álmaiból felvert s a liberalismus öntudatra ébresztett, nálunk is felfogta hivatását.

A társadalom a rendi állam átalakítása nagy munkájában szintén részt vett. A negyvenes évek társadalmi történelmi cselekményt végzett akkor, midőn homokhordó szerepét a nagy alkotáshoz hiven teljesítette. S örök dicsőségére válik nemzetünknek, hogy a reformok élén éppen a rendi társadalom nagy alakjai állanak.

Megértette vezérei szózatát. Fogékony volt azon hatásra,

melyet korunk nagy felfedezései és találmányai nyugaton felidéztek, de az már a negyvenes évek társadalma érdeme marad, hogy mindenre reá kívánta nyomni a nemzeti bélyeget.

Szerencsénkre egy korszak köszöntött be Európára, mely a közfigyelmet a politikáról a társadalmi tevékenység felé terelte. Egy korszak, mely találmányokban, felfedezésekben a XV. századnak alig áll megette. Ha akkor feltalálták a puskaport, most jött a dinamit; ha feltalálták a nyomtatást, most jött a gyorsajtó, gyorsírászat, fényképészet; 1837-ben a villanyos távirászat; ha feltalálták a delejtűt, most a gőz, gáz, villany csodái következtek; ha felfedezték Amerikát, most California aranybányái csábították az emberiséget. Ha a régi idők felállították a postát, Angliában 1837-ben feltalálják a levélbélyeget, a negyvenes években bejön az egységes postadíj. Az idő és tér legyőzetett, az ember és állat egy sereg nehéz munkától megszabadult. A szövőszék, varrógép fel van találva. A vasútak által a városok nemcsak a folyók mentén fejlenek. A kedélyek Európaszerte fel voltak izgatva, mindennap új csodákat vártak.

Bár a külvilágtól, a külföldi hirlapoktól, könyvektől el voltunk zárva, a külső hatások hozzánk is utat kerestek. A nyugati közgazdaság nagy vívmányaiban részesülni közóhajtássá vált, a politika vezérférfiai megértették a nép szavát, a közgazdasági mozgalmak élére álltak. Meghonosult 1827-ben Széchenyi, Wesselényi, gr. Károlyi György kezdeményezésére a löverseny. Alakulnak a kaszinók, gazdasági egyletek. A dunai gőzhajózás 1830 szept. 11.-én megindult. Közgazdaságunk terén korszakot alkotó az 1840.-ik év. Az országgyűlés meghozta a törvényt, mely megengedte a jobbágyi terhek megválthatását; meghozta a váltótörvényt; rendezte a kereskedés és gyárak jogviszonyát; megszabta a részvénytársaságok alapítása, az adósságok betáblázása, a csőd módozatát. Fáy András alapítja az első hazai takarékpénztárt. A főváros ipar-, kereskedelmi élete fellendült. Almási Balog Pál 1841-ben felveti egy iparegylet alapítása eszméjét, a kaszinó tervezésével Kossuthot bízta meg, elnöke gr. Batthyányi Lajos lett. Alakul a pesti kereskedelmi bank. Kossuth 1844-ben országos iparvédegyletet alapít. Építik a budapesti lánczhidat.

Megindul 1846 okt. 18.-án az első magyar vasút Szolnokig,

osztrák tőke javára. Irinyi János feltalálja a gyufát, találmányát Rómernek adta el. Nemzeti közgazdasági élet áll elő. Széchenyi Hitele programjának egy része teljesedésbe ment.

Miként a múlt század végén a nemzeti nyelv, úgy most a nemzeti szellem felébresztésében az írók, a történészek, költők, nyelvészek vitték elől a lobogót. Berzsényi „Romlásnak indult hajdan erős magyarja“ nemzetünket sirató korszaka Bajza „Múltadban nincs öröm, jövődben nincs remény“ kezdetű dalával bezárul. Kölcsei Hymnusa, Vörösmarti Szózata, Fóti dala biztató, reményt ébresztő költeményeire lett a nemzet fogékony.

Mi addig, mert latinul írt, nem hatott az alsóbb rétegekre, megszólal magyar nyelven a történetírás. Budai Ésaías, Péczeli József munkája az ősök nagy tettei és még nagyobb szenvedései méltatására hívja fel a nemzet jobb érzését.

Az utazók, mint Bölöni Farkas Sándor Északamerikai útazása a harminczas években, Szemere Bertalan 1840-ben megjelent európai útazása a nyugati civilisatio előhaladt stadiumára tesz figyelmessé.

S mi legközvetlenebb hatott, ébresztett, tüzelt, ott vannak azon kor legnagyobb reformátorainak vaskos röpirata; Széchenyitől a Hitel, Stadium, Wesselényitől a Balítételek, a Szózat. Ott van a hirlapirodalom, mely Kossuth 1840-ben történt fellépése óta mintegy tűzokádóhegy szórta a gyújtó reformeszméket.

Hatásuk első jele, hogy mi addig a magasabb körökben német volt, magyarrá kezdett lenni. Büszkék lettünk arra, hogy magyarnak születtünk.

Hogy közelebb jöjjünk a nemzet szívéhez, a nemzeti eszime lüktetése jelzéséhez, a Magyar Tudományos Akadémia felélesztette a nemzeti nyelv kultuszát, a történetírást nemzeti irányba terelte. Megnyílt 1837 aug. 25.-én a pesti Nemzeti Színház, vándorszínházunk letelepült. Szigligeti Ede 1837-ben fellépett, megteremtette a magyar népszínmű-irodalmat. A lyra, minek nemzetünk annyit köszönhet, a politikai költészet régiójába emelkedik; Jósika Miklós regényirodalmunkat a szalonokba vitte; nemzeti színműirodalmunk keletkezett. Megalakult 1836 nov. 12.-én a Kisfaludi-Társaság.

Hogyan ne emlékeznénk meg arról, mi azután gyújt, a zenéről és tánczról. A nemzet alig ismeri már nemzeti tánczának,

zenéjének rythmusát. Most egyszerre mind a kettő iránt fogékony-ságot érzett. Két ős táncunk, a toborzó és csárdás szépsége meg- ragadta a közfigyelmet. Szöllősy 1840-ben megalkotta a körma- gyart, mi bár nem sikerült, a csárdás szalonképessé lett. A mai kor előtt mesének járja, hogy azon kor számára még zenénk rythmusát is fel kellett találni. Szivet-, velőtrázó politikai dalaink- hoz dallamot a németektől kölcsönöztünk. Harczi indulónak a Rajnadalt énekeltük. De itt is felébredt a nemzet elaltatott szel- leme. A cimbalom, a specialis magyar hangszer, a cigányzene jobb körökbe jutott. Lavotta János a tiszta magyar szellemű s dallamkötésű „Cserebogár“ szövegű népdalával letette alapját a népdalirodalomnak. Erkel Ferencz zenére teszi Kölcsei Hymnusát, megírja Báthori Máriáját (1840), Hunyadi Lászlóját (1844), meg- alapítja a magyar operairodalmat; Egressy Béni a nemzet ajkára adja Vörösmarti Szózatát; Liszt Ferencz a Rákóczi-indulót, a ma- gyar niebelungi énekét átírja, megteremti a magyar Marsaillest. Szomorú a magyar nóta háromszáz esztendő óta — szomorú zenénk mellett csak e jutott eszünkbe; ez időtől nemcsak lassuját, de frissét is kezdtük érteni. Minek legtöbb egyesítő ereje van, mi a nyelv után a leghívebb kifejezése a nemzeti szellemnek, dalainkat, zenénket is kezdtük érteni.

II. A rendi alkotmány utolsó napjaiban.

A magyar társadalom már a nyugati eszmék légkörében élt; állami életünk még mind a középkori rendiség békóit hordozta. A reformok szükségérzete mind élénkebben foglalatoskodtatta a kedélyeket.

A rendi alkotmány lényegileg a pusztaszeri szerződés alapján épült; magába fogadta Verbőczy szövegezésében a feudalis primae nonust, több democraticus elvet, csakhogy az alkotmány sánczain belől csakis a nemesség, a polgárság és papság foglal helyet. Verbőczy populusa csak a kiváltságoltakat foglalta magában. A nép milliói a sánczokon kívül maradtak. Közhivatalokat csak nemes viselhetett, a paraszt legfeljebb papságra vihette.

Meglehetős szűk keret. Kiemelkedésre útát csak születés és

nexus nyit. Szellemi fensőség, töke, munka ha nemesít is, de nem képesít. De meg kell adnunk, hogy qualificatiót kívánt; a noblesse oblige megtartását. Tipikus alakja a táblabíró, vadászott, vendégeskedett, családjának élt, gazdálkodott, gyülesezett, intézte községe, felekezete, megyéje, országa dolgát, mindezt anyagi jutalomra való kilátás nélkül. Oldalán kard, fejében a Verböczi, a Corpus Juris s nemzetének története.

A politika bajnokai mit 1825 óta kivívtak, igyekeztünk kelően méltatni; hogy a végeredményben is alig értek el több sikert, minthogy a nemzeti nyelv jogait kivívták, az, hogy nem rajtuk mult, mutatja az, hogy a nemzet ezen természetes joga érvényesítéséhez mennyi idő kívántatott. Maguk elé tűzték a magyar nyelv hivatalos nyelvvé tételét, nehézségekkel küzdöttek ugyan, de fokozatosan haladtak. Az első lépés az 1830.-iki rövid országgyűlésen történt. V. Ferdinánd megkoronáztatása alkalmából a rendek a hitlevél megállapítása után magyar hálafelíratot intéztek a királyhoz.

A 30.-iki országgyűlésen a két tábla izenetei már magyar nyelven folynak s a magyar nyelvnek a közigazgatásba behozatala törvénybe iktattatott; kötelezte a helytartótanácsot, kuriát, kerületi táblákat, hogy bizonyos esetekben az eddigi kizárólagos latin nyelv helyett magyar nyelvet használjanak. Az 1836.-iki törvényhozás a latin és magyar nyelven szerkesztett törvények magyar szövegét jelenti ki hitelesnek s hol magyarul prédikálnak, az anyakönyveket magyarul rendeli vezetetni. Az 1840.-iki törvényhozás elrendeli, hogy a törvényhozás és törvényhatóságok felterjesztése, a hivatalok, világi és egyházi hatóságok egymásközi levelezése kizárólag magyar nyelven szerkesztessék. Csakis az 1844.-iki II. t.-cz. erejénél fogva lett a magyar nyelv az állam hivatalos nyelvvé. Az országgyűlés törvénycikkeit ez időtől magyar nyelven szerkeszti s elrendeltetett, hogy a világi és egyházi hatóságoknál, hivataloknál az ügykezelési nyelv magyar legyen.

A törvényhozás és a kormányzat szervezete maradt a régi.

Minden vármegye egy tartomány önkormányzati joggal. Kezében a törvényhozás, mennyiben követeit útasítással látja el s visszahívhatta; kezében a közigazgatás, igazságszolgáltatás, adóügy. Tisztviselőit maga választja. A tisztség inkább megtiszteltetés, a fizetés csak tiszteletdíj; viselése a megyei családok között birtok

arányában ciosztva. Minden évnegyedben márkális, megyegyűlés. Tagja csakis a nemesség. Mert a kis nemesség élénk részt vesz, a választásoknál divatba jöttek az olmok botok s azok használata. Az állameszme, a társadalom igényei fejlesztésére hatni nem birt, de nem szabad elhallgatnunk, hogy ébren tartotta a közszellemet, megmentette az alkotmányosságot számunkra.

Az országgyűlést négy rend alkotta. De nem a kereszténygermán fogalom szerinti négy rend, papság, nemesség, polgárság, parasztság szerint tagozva. A mi négy rendünk a főpapság, főnemesség, a megyék és királyi városok. Hogy inkább a kiváltságolt osztály érdekei lebegtek szemeink előtt, tagadhatatlan. A két főrend, a főpapság és főnemesség a felsőházat, a megyék és sz. kir. városok az alsóházat képezték. A főrendek fejenként, az 52 megye két-két követje által képviselő útján szavazott. A 45 szabad királyi város csakis egy megyének, illetőleg félmegyének vétetett, mennyiben csak egy szavazattal birt. A tárgyakat a kerületi gyűléseken vitatta meg, ott folyt a kezdeményezés, onnan vitték az országgyűlésre. Minden követnek írnoka van, ezek képezték az országgyűlési ifjúságot. Minden hiányos szervezete mellett, melyben összehivatott, minden harmadik év ünnep volt a hazában, bár országgyűléseink nem egyebek, mint sérelmi országgyűlések. Nagy reformgondolatokat keresztülvinni nem birtak, de legalább az alkotmányunk iránti tiszteletet fentartották, a mennyiben az ujonczok és adók megszavazása és megtagadhatási jogára hivatkozhattak.

Az országos kormányzat élén a nádor állt, kit országgyűlés választ élethossziglan. A nádor a királynak helytartója, az országgyűlés és helytartótanács elnöke, az ország főkapitánya. A nádor után jött az országbíró, ki a nádor helyettese s a hétszemélyes tábla elnöke s jött a tárnok, mindkettő távollétében azok helyettese.

A közigazgatást dicastoriumok, a Bécsben székelő magyar udvari kancellária s a Budán székelő helytartótanács végezte. A primásnál meghagyatott a főkancellári cím, de 1731 óta a főkancellári tisztet világi főurak viselték. A kancellár mellett alkancellár, tanácsosok, titoknokok. Hatásköre a fenségjog gyakorlása. A belkormányzást a m. kir. helytartótanács végzi. Elnöke a nádor, tagjai az országbíró, tárnok, tanácsosok és titoknokok; alatta több-

féle bizottság. Az igazságszolgáltatást s pénzügyet kivéve, a köz-igazgatás minden ága hozzá tartozott. A pénzügyet, bányászatot a m. kir. udvari kamara intézte. Mi régebb a tárnoki hivatal, az lett az udvari kamara. Előbb Pozsony, 1784 óta Buda székhelylyel. Élén elnök, alelnök áll, mellettük tanácsosok, titoknokok. Az igazságügyet a megyék, a királyi tábla s a Kuria, vagyis a hét-személyes tábla intézte.

Magyar nemzet a szó mai értelmében nem létezett. A főpapság és lelkészek, a fő- és köznemesség, a városi polgárság, a falusi jobbágyosság, a 48 előtti rendi jog alapján a vagyonjog, a családjog és öröklési jog terén más-más alapon állott.

A nemesség kizárólagos hivatal- és birtoklási képességet élvez, mint földesúr, jobbágyának bírása, adót nem fizet, katonát nem tart, közterheket nem hord.

A polgár csak magasabb szellemi műveltség, vagy anyagi gazdagság révén honoratior czímen jutott némi jogosultsághoz.

A jobbágy nem volt birtokosa földjének, földbérét robotban, napszámban fizette. Földesurának 52, a vármegyének 12, a községnek, papnak 6 napot szolgált; terményeiből tizedet adott. Kilencz millió polgára a hazának az alkotmány sánczain kívül állott.

Szabad birtok nem létezett. A nemesi birtok az ösiség lánczait hordta, el lehetett zálogosítani, de eladni nem. A birtokjog telekkönyvileg nem volt kitüntetve, volt birtok, volt adósság, de hitel nem. S mert hitel nincs, nincs beruházás. De meg kell adnunk, hogy az ösiség megtartotta a birtokot a családnak és nemzetnek.

Volt országunk, de állami jellege kifejezésre nem juttatott. Volt szabadságunk, de a Corpus Jurisban eltemetve maradt. A politikai szabadság minden tényezője hiányzott; hiányzott a választások szabadsága, a parlament önállósága, a bírák függetlensége, a sajtószabadság, az egyesülési szabadság. Mind meg kellett volna valósítani.

Ez volt az 1847.-iki magyar állam nagy vonásokban rajzolt képe. E romok ajánlkoztak anyagul az új Magyarország megteremtésére. Széchenyi jóselke már évek óta látja hazánk felett piroslani az eget, hirdeti a vulkánikus kitérés előjeleinek érzését, de lefolytak 1846-ban Olaszországban és Lengyelországban a for-

radalmi tünetek, azonban a nélkül, hogy reánk hatást gyakoroltak volna. Nem, mert a társadalom elő volt készítve. A politika vezérférfiai nem tarthattak attól, hogyha zászlót bontanak, a tömeg a helyett, hogy követné, ellenük fog fordulni. Az osztályok sorompói már át voltak törve s a nemzet kicsinye, nagyja át volt hatva attól az érzelemtől, hogy a midőn arra gondolunk, mennyi szív szakadt meg ezért a szerencsétlen hazáért, azon megszakadt szívek legnagyobb része éppen a rendi társadalom soraiból kerültek ki.

Ez volt a nemzet hangulata, midőn megnyílt az örökre emlékezetes 47.-iki országgyűlés s következett az 1848.

III. Az 1848.-iki alkotmány keletkezése és alapelvei.

Ezeréves európai létünk legválságosabb pontjához jutottunk. Felteszszük a kérdést: ország vagyunk-e, vagy tartomány? Szabad nemzet vagyunk-e, mely alkotmánya, állami élete felett szabadon rendelkezik? A rendi alkotmánynyal, mely annyi vész és vihar között védbástyánk volt, az európai áramlatoknak engedve, szakítani akarunk.

Ha volt alkotmány, mely az átalakulásnak szabad tért engedett, az angol után, a magyar volt az. De nem lévén nemzeti királyságunk, ősalkotmányunkat megbontani nem mertük. Európa reform-törekvéseivel lépést nem tarthattunk. A tizenkettedik órában kell hozzá látnunk.

Az 1847/48.-iki pozsonyi országgyűlést, mely az utolsó évek aspirációit volt megvalósítandó, a király, a jószágos V. Ferdinánd, 1847 november 7.-én magyarul nyitotta meg. A királyi előadás több nevezetes reform-kérdést érintett. Mindkét ház mélyen érezte, hogy nehéz feladat vár reá. A főrendek házában a conservatív, a követek házában az ellenzéki elem volt többségben. A negyvenes évek publicisztái és szónokai, köztük Kossuth, Széchenyi az alsó házban foglaltak helyet. Mindjárt kezdetben a válaszfelírat vitából az alsóház a főrendiházzal szemben diadallal jött ki s mint refrain hangzott Kossuth e felkiáltása: Vessenek számot magukkal, kiknek tetszett a dolgot így élére állítani.

Párisban a parlament szintén együtt van. A választási tör-

vény revíziója felett tanácskozik, mely a választási jogot 200 frank adóhoz kötötte, az ellenzék, hogy az értelmiségnek a parlamentbe útat nyisson, a magas census ellen mindent mozgásba hozott. Európa a fényes szónoklatok folytatására volt kíváncsi, midőn egy rövid hírlapi közlemény nem kevesebbet jelentett, minthogy Párisban februárius 24.-én a forradalom kitört, a nép a királyi palotát megrohanta, a király, Lajos Fülöp elmenekült, a köztársaság kikiáltott. A hírlapok akkor napok mulva érkeztek, mégis, mint villám repült át a gyúanyaggal terhes Európán; Drezda, Berlin, Milanó, Velence forradalmi tünetek által azonnal visszhangot adott.

Nagyszerű forradalmak vonultak el Európa felett s mi alig vettünk róluk tudomást. S most, mert a reformeszmék meg voltak már vitatva, a közvélemény elé volt készítve, az alsótábla Lónyay Gábor indítványát az örökválság, Somsichét az ösiség eltörlése iránt vita nélkül fogadta el. A forradalom a kedélyekben már lefolyt, a februáriusi forradalom híre nálunk annál gyűjtőbben hatott.

A kezdeményezést Pozsonyban Széchenyi vette fel. Márczius 3.-ára követi értekezletet hívott össze. Kossuth felszólal, hogy mióta az országgyűlés sisiphusi kövek gördítésével tölti napjait, trónok dőltek össze, népek nyerték vissza szabadságukat, felhívta a rendeket, emeljék fel politikájukat a körülmények színvonalára. Kossuth ezen beszéde gyűjtotta fel a kedélyeket. Az ellenzék programja másnap, mint fölterjesztés, a ház asztalán feküdt s nem kevesebbet kért, mint Magyarország részére külön miniszteri kormányzatot, Ausztria részére pedig alkotmányt.

Míg azonban az országgyűlés két háza a felirattal elkészült s a trón elé jutott, Kossuth fellépésének híre előre megy. A bécsi egyetemi ifjúság az áramlat élére állt, márczius 13.-án az ülésező rendek háza elé vonul, alkotmányt követel. A Bécsben szokatlan látványra a katonaság tüzet adott, a nép a királyi várpalotára rontott. S a végeredmény az, hogy a félszázadon át rettegett herceg Metternich és gróf Sedliczky rendőrfőnök még az nap jónak látták menekülni.

Harmadnapra márczius 15.-én Pesten szintén felhangzott a „Talpra magyar“ Petőfi gyűjtő költeménye. A nép Stancsicsot, mint politikai fogolyt, Buda börtönéből kiszabadította. Mintegy visszhangul az országgyűlési felíratra, keletkeztek a márczius 15.-iki pontok, mit egy küldöttség vitt Pozsonyba.

Az országgyűlési küldöttség a felirattal épp az nap érkezett Bécsbe, mely napon a nép éppen akkor kapott alkotmánya felett ujjong. Sohasem volt népszerűbb a magyar Bécsben, mint e napon. István nádor kocsiját a nép vonta a császári lakba. Kossuthot, mint a nap hőseit, ünnepelték. A midőn a felirat elébe terjesztetett, az udvar nem kevésbé volt meglepetve. De ott volt Olaszország, ott vannak a szláv tartományok aspiratiói. Magyarországot is forradalomba kergetni, nem látszott tanácsosnak. Harmadnapra a nádor, István főherczeg a reformok keresztülvitelére teljhatalmat nyert s miniszterjelöltek betérjesztésére utasított.

A nemzet e pillanattól csakugyan az események színvonalára helyezkedett. Az országgyűlés üléseit folytonosakká nyilvánította. Megkezdte a codificatiót, husz nap alatt Pestmegye követe, Szentkirályi Mór tolla 31 törvényczikket szövegezett. Kimondatott a közteherviselés, a tízed és ösiség megszüntetése, az országgyűlésnek népképviseleti alapra fektetése, a sajtószabadság esküdtszéki intézménynyel, a nemzetőrség, a nemzeti színek s az ország czímerének visszaállítása, Erdély uniója, az unitáriusok vallásának egyenjogusítása s mi mindezek koronája, alakított a független, felelős magyar miniszterium Budapest székhelylyel.

István főherczeg a nádor, gróf Batthyányi Lajost bizta meg a miniszterium megalkotásával. Mint miniszterelnök, igazságügy-miniszternek Deák Ferenczet, pénzügyminiszternek Kossuth Lajost, belügyminiszternek Szemere Bertalant, közlekedési miniszternek gróf Széchenyi Istvánt, ipar- és kereskedelmi miniszternek Klauzál Gábort, honvédelemügyi miniszternek Mészáros Lázár tábornokot, király öfelsége oldala melletti miniszternek herczeg Eszterházi Pált terjesztette elő. Az első független felelős magyar miniszterium alakot nyert, a megalkotott 1848.-iki törvényczikk-szentesítés, a kormány kinevezése végett, egyszerre terjesztetett fel.

A míg minden nemzet forradalom útján jutott liberálisnusa formulázásához, egyedül a magyar jut hozzá csakis parlamenti forradalom útján. S a míg másutt a formulázásra éveket vesznek igénybe, nálunk egy hó alatt az új alkotmány már szentesítve is volt. A feudalis irány helyébe a liberális, a rendi alkotmány helyébe népképviselet lépett s az absolutismus correctivája, a parlamentarismus, betetőzést nyert.

Az volt szerencsénk, hogy nálunk sem a feudalismus, sem az absolutismus nem vert volt oly mély gyökeret mint másutt, nem kellett nagy rázkódáson keresztül mennünk. A parlamentnek nem volt egyéb feladata, mint a feudalismus maradványait megszüntetni s alkotmányunkat a parlamentarismus formáiba önteni. Az angol és francia forradalom vívmányait egy füst alatt kellett keresztül vinnünk, nehéz munka volt, de sikerült s ebben határozódik a 48.-iki törvényhozás sikerének páratlan nagyszerűsége. Mit történetírásunk nem bir kellően méltatni.

Egy rövid hónap s a rendi Magyarország megszűnt. S akkor, a midőn a francia februáriusi forradalom meglepett s lázas hatása alatt álltunk, a feudális Magyarország helyébe a liberális Magyarország lépett. Háromszázados mulasztásunkat, mintegy varázsütésre kellett helyre pótolnunk. S az isteni gondviselés jóvoltából sikerült.

A feudális intézményekkel szemben:

Megszüntettük a föld hűbéri természetét, a fiúág birtoklását, a család rajta fektídt igényét, az ösiséget; az állam igényét, a királyi jogot. A föld szabad lett, a birtok az illető tulajdonává vált, a hűtlenség esetén a család nem veszti jószágát. Megszüntettük a jobbágyságot.

Megszüntettük a születés előnyeit; a nemesek adó- s köztehermentességét; meg azt, hogy a tisztségek és méltóságok a születéshez s ott is a birtok arányához legyenek kötve. A születés megszűnt a qualificatio első attribútuma lenni, a képesség és tehetőség lépett helyébe.

Megszüntettük az osztályok közti különbséget; az osztályok külön egyenruháját és állását. Kimondottuk a polgári jogegyenlőséget. A nemesi cím fentartatott, de előjogai megszűntek. Nem követtük Franciaországot, Belgiumot, Görögországot, hol nemesi címet osztogatni nem szabad. Csakis azon előjog tartatott fenn, hogy a születési arisztokráciát a felsőházba meghívják, különben az állam minden polgára, a mennyiben szellemi és erkölcsi képességgel fel van ruházva, bármely állami hivatali állásra igényt tarthat születési és vagyonfoki különbség nélkül. Osztályokból egységes nemzetet alkottunk.

A rendi országgyűlések helyébe, hol a felsőházban a karok osztályait, az alsóházban a rendek hatóságait képviselték, a népképviseletet, a nemzet egyetemes képviseletét léptettük.

A történelmiileg fejlett dicasterialis kormányrendszerrel szemben:

Elfogadtuk a liberalismus legkimagaslóbb gondolatát, a parlamentarismust, a felelős kormányt és népképviseletet; az önkormányzás ez idő szerint e legtökéletesebb formáját, hol a törvényhozásban az alsóház vezet; a kormányalkotás joga az alsóház többségének kezében van letéve s a kormány csak addig maradhat helyén, míg a monarchia és a parlament többségének bizalmát bírja. S kifejezést nyert az, mi egy alkotmányban sincs szövegezve, hogy a korona a minisztereket a miniszterelnök előterjesztésére nevezi ki.

A szabadság garantiájául s a parlamentarismus ellenőreül helyt adtunk a gondolkodás és írás szabadságának, eltöröltettük a censurát, behoztuk a sajtószabadságot.

Az eddig Bécsben székelő udvari kancellária helyébe Budapesten székelő felelős magyar miniszteriumot léptettünk, mely az állami és társadalmi szervezet munkásságának zászlóvivője lett. Középületeinken a kétféjű sast az ország címere, a fekete-sárga színeket a veres-fehér-zöld nemzeti szín váltotta fel.

A hűbéri maradványok lerombolása mellett, mint a 48.-iki alkotmány nagyszerű alapelvei, ott állanak Magyarország önállósága és függetlensége a *pragmatica sanctio* korlátai között az ország politikai egysége Erdély uniójával; a rendi alkotmány helyébe lépett törvény előtti jogegyenlőség; a népképviselet és a parlamenti felelős kormány. A szabadsajtó megadta a gondolat, a vallásbeli egyenjogúság a lelkiismeret, a törvény előtti egyenlőség az egyén szabadságát; kimondatott az egyenlő jog, egyenlő kötelezettség. Az ember, a lelkiismeret, a gondolat, a föld és munka szabaddá lett.

Miként Anglia, a történelmi alapból a lehető megtartottuk; a klerust és aristocratiát nem támadtuk meg, mint Franciaország. A földbirtokon feküdt királyi jogon kívül egyebekben a korona jogai érintetlenül maradtak. A vallások egyenjogúságának kimondása megszüntette az uralkodó vallás eszméjét; az állam elvált az egyháztól. A XX. t.-cz. megszüntette a római kath. egyháznak azon előjogát, melyben hajdan mint államvallás részesült. A nép az alkotmányosság sánczaiba bocsátatván, hogy a markalisok ösgyűlésekké ne váljanak, a megyegyűléseket szintén képviseleti

alapra kellett fektetni. Az európai civilisatio eszméit, intézményeit elfogadtuk, kodifikáltuk. S miről annyi időn át nagyrészt önhibánkon kívül elmaradtunk, ismét a nyugati civilisatio eszmemenetéhez csatlakoztunk.

Mit az angol forradalom a XVII.-ik s a francia forradalom a XVIII.-ik század végén annyi vérrel, annyi küzdelemmel vi keresztül, nálunk, mert nem a forradalmárok, hanem a rend emberei, a nép barátai, a kezét fogott aristokratia és demokratia, rendezett politikai pártok vittek keresztül közegyetértéssel, vér nélkül hozatott létre. S ez nemcsak a szerencse, de egyszersmind európai színvonalon állásunk bizonyítványa.

A nemzet bevégezte nagy munkáját, bizalommal nézett az udvar elhatározása elébe. Boldog napokat élt, azon hitnek adta át magát, hogy több százados szenvedésének végéhez ért, annyszor bebizonyított hűségének elérkezett elismertetése. S nem is csalódott. A pénzügyi, kereskedelemügyi és honvédelemügyi tárca, néhány napi megfontolás tárgyát képezte ugyan, végre is a felterjesztett törvénycikkek kevés módosítással szentesítést nyertek s április 7.-éről a Batthyányi-miniszterium királyi kinevezést nyert. Nyelvünk nem elég gazdag azon öröm ecsetelésére, melylyel e hír a hazát eltöltötte. Felujult a nemzet azon érzelve, melynek őseink a vitam et sangvinem felkiáltásában adtak kifejezést.

A nemzet ünnepi napjai folytatást nyertek. Az udvar öszintesége, atyai indulata a magas hangulatnak az országgyűlés berekesztésével új tápot adott. Következett a nagy történelmi nap, április 11.-ike, az ezredéves országgyűlések utolsójának berekesztése, hogy a népképviselői parlamentnek helyet adjon. Az országgyűlés berekesztésére, ünnepélyét emelni, a királyné is lejött. Karzatos trónja mellett Ferencz Károly és József főherczegek foglaltak helyet. V. Ferdinánd király a rendekhez s a nádor István főherczeghez intézve így szólt: „Hív magyar nemzetemnek szívből óhajtom boldogságát, mert abban találok föl a magamét is. A mit tehát ennek elérésére tőlem kívánt, nemcsak teljesítettem, hanem királyi szavammal erősítve ezennel át is adom neked kedves öcsém s általad az egész nemzetnek úgy, mint a kinek hűségében leli szívem legfőbb vigasztalását és boldogságát“.

István főherczeg nádor s királyi helytartó a nemzet lelkesé-

dése mellett így felelt: „Nagyobb örömmel nem tölthette volna el Felseged hű magyarjait, minthogy ezen örökre emlékezetes országgyűlés berekesztésére körünkben személyesen megjelenni méltóztatott. Egy boldogított, háládatos nép környezi itt Felseged királyi székét s a nemzet szive soha forróbb szeretettel, több hűséggel nem dobogott fejedelme iránt, mint dobog most Felsegedért, ki a jelen törvények szentesítése által honunk ujjáalkotója lett. Szegény a nyelv, hogy ezért Felsegednek illő köszönetet mondhasson; hálánkat tetteink fogják bizonyíthatni. Mert valamint új, életerős alapra fektettetett ezen törvények által a magyar alkotmány, úgy biztosabb alapot nyert általuk azon szent frigy is, mely e hazát Fölségedhez s királyi házához édes kapocscsal köti. Legyen Isten áldása Fölségeden, koszoruzza hír és szerencse Felseged fejét, ezt óhajtjuk szívünk mélyéből s magunkat és hazánkat Felseged királyi kegyelmébe hódolattal ajánljuk“.

A mint e szavak fölhangzottak, a régi rendi Magyarország megszűnt, kezdetét vette a modern Magyarország. A nép bevétel az alkotmány sánczai közé, a közteherviselés, az úrbériség és ösiség megszüntetése a rendi alkotmánynak véget vetett. Álmos vérszerződése, Árpád pusztaszeri gyűlése, Szent István alkotmányozása, II. Endre aranybullája, Verböczi Tripartituma hagyta a legnagyobb nyomokat a nemzet történelmében; a mostani átalakulás egyedül a Szent István államalkotásával hasonlítható egybe. Az aranybullára annyiban is emlékeztet, hogy miként az, ez új alkotmány szintén 31 pontban nyert kifejezést. S miként minden alaptörvényünk, minden törvényes forma megtartásával.

Az 1848.-iki alkotmány, mely a XIX. század uralkodó eszméit tükrözi vissza, az új Magyarország részére lerakta az alapot, de művét nem fejezhette be. Magyarország és az osztrák örökös tartományok, a magyar királyság és osztrák császárság egymáshoz való jogviszonyának rendezése, szövegezése, a *pragmatica sanctionis* bevezetett, a később ugynevezett közös ügyek nem nyertek megoldást; e másfélszázadtól függően maradt nagy kérdés az izgalmas idők zajában megoldható lett volna. A neinizetiségek hamarabb megtámadtak, az országgyűlés hamarabb feloszlattatott. A törés korábban következett be, mint hittük volna.

Az 1848.-iki forradalom V. Ferdinánd uralkodása alatt.

I. A hazai nemzetiségek felkelése.

Mi ez után történik, nem egyéb, mint történelmünk ismétlése. A Mohács utáni századokban egyik uralkodó támad, a másik a támadást jóvá teszi. Az utolsó században mindenik uralkodó terrorismussal kezdi uralkodását s mint szeretett monarcha hagyja el trónját. I. Ferencz első éveiben Martinovicsék vérpadra, V. Ferdinánd első éveiben Wesselényiek, Kossuthék börtönbe kerülnek s az első alatt bekövetkezett a nemzet ébredése, az utolsó alatt a nemzet újjászületése.

Kiegészíteni a protestáns, az alkotmányos és magyar Magyarországot a katolikus, absolut és német Ausztriával: ez lett volna az osztrák diplomaták földadata. De mert egy kielégített, egy erős Magyarországot Ausztria mellett képzelni nem bírtak, mert nem bírták felfogni a kapocs varázsát, mit egy szeretett uralkodóház a birodalom két része között bír képezni: a nemzetet hosszú szenvedésnek, a birodalmat beláthatlan veszteségeknek tették ki.

A történelmi fejlődés elmélete most is a régi, mit az osztrák kormányférfiak elrontottak, a dynastia üti helyre. A női szív, mely néma gyermekének is érti a szavát.

Míg az osztrák kormányban a klerikális elem volt túlsúlyban, az ellenreformáció, a katonai párt túlsúlya alatt a meghódítás erőszakolásába tetőzött a politikai bölcsesség; most az alkotmányos Ausztriát és Magyarország páritását nem bírják elképzelni.

A mint a jóságos V. Ferdinánd az 1848.-iki alkotmányt aláírta, a bécsi kormány színpalái mögött egy láthatatlan kormány szervezkedett, melyet azon időben kamarillának, a felső tízezer érdek-uralmának neveztek. Ezen közben az a nézet jutott érvényre, hogy a mit a fejedelem a körülmények kényszere alatt népének megad, a körülmények jobbrafordultával visszavehető.

A látható kormány, melynek élén Kollowrat Fuquelmont áll, még mind a Metternich iskolájának folytatása. A helyett, hogy a gyepőt megragadja, az idők kerekébe kapaszkodik. Az udvar a

tirol hegyek közé húzódott, Bécsből Innsbruckba költözött. A magára hagyatott kormány, hogy egyik nemzetiséget a másikkal féken tartsa, felkelti a birodalmi nemzetiségek aspiratióit s Ausztria népei a szélrózsa minden irányában új hazát keresni indultak.

A német elem egységes Németországot akar; a német Bund államai Frankfurtban május 18.-án birodalmi parlamentet nyitnak meg, az osztrák-németeknek szűk lett Ausztria. Az osztrák-olasz tartományok Lombardia és Velence, mert gróf Cavour kezdeményezésére Piemont alkotmányt kapott, el akarnak szakadni, fellázadtak. A csehek nagy Szlavia alkotására gondolnak, mely a morvákat, szlovéneket, horvátokat, szerbeket, rusznyákokat egyesitené; május 31.-én gróf Thun Leó elnöklete alatt szláv kongresszust nyitnak meg, Ausztriát szláv birodalomná tervelik, de Radecky (junius 12.) szétrobbantja őket. A galicziaiak Lengyelországhoz kívántak volna csatlakozni. A Kolowrat-kormány által felhasználni akart nemzeti-eszmei szellem robbantószerré vált.

V. Ferdinánd mely napon az 1848.-iki alkotmányt s a miniszteriumot megerősítette, leiratott intézett, melyben kettőt kívánt: az egyik az államadóságok $\frac{1}{4}$ -de, vagy évi 10 millió kamat elvállalása, a másik az elszakadni indult olasz tartományok elleni segélynyújtás, mindeniket a *pragmatica sanctio* alapján. A láthatatlan kormány ellenforradalmat akart s e végre a magyarországi nemzetiségeket nézte ki. A szláv propaganda a felsővidéki tótoknak tót herczegséget ígért, de nyugton maradtak. Az erdélyi szászok szemei előtt külön Kronland, az erdélyi oláhok előtt Daco-Romania, a szerbek előtt külön Vojvodina, a horvátok előtt Horvátország, Szlavonia és Dalmatia külön egyesítése, tehát Magyarország felदारaboltatása lebeg.

A fellépést a horvátok kezdik, kik (márcz. 25.) Zágrábban már forradalmi jellegű népgyűlést tartanak, mit a szerbek (május 13.) újvidéki s az oláhok (május 15.) balázsfalvi gyűlése követ. Fel akarják bontani a magyar állam ös rendszerét s faji csoportokra osztani. A Bánságban, a szerbek között Kikindán (ápr. 24.), Ó-Becsén (ápr. 26.) már magyar vér foly, fegyverre keltek. A magyar kormány egyelőre nemzetörséggel s önkéntesekkel igyekszik őket lefegyverezni. Br. Jellasich tábornok a horvátokat (május 16.) fegyverre szólítja. Mindenfelől támadják és támadtatják a 48.-iki alkotmány vívmányait.

A magyar miniszterium mindjárt kezdetben nehéz körülmények közé jutott. A fellázított népelemek ellen pénz, fegyveres erő kívántatnék. A pénztárakat üresen találta, a magyar ezredek Olaszországban, Galicziában vannak. Felállítják a 48.-iki törvények alapján polgárokból a nemzetőrséget. Május 19.-éről a nemzet áldozatkészségéhez fordul, aranyát, ezüstjét kéri a haza oltárára.

A kormány minden reményét az országgyűlésbe vetette, mely július 2.-ára hivatott egybe. A trónbeszéd a népek lázadása felett rosszalását fejezte ki; ujonczok megszavazását kéri a fegyverben álló olasz tartományok ellen: Hozzájárult az udvari leirat, mely a birodalom államadóságai egy részének elvállalására hívta fel a nemzetet.

A rövid idyllt komoly munkásságnak kellene felváltani. De honnan vegyék a megfontolás nyugalmát, a midőn a felhők mindenfelől tornyosulnak. A nemzetiségek már fegyverkeznek. Az erdélyi földesurak falvaikból az oláhok fenyegetése elől a városokba menekülnek. A délmagyarországi szerbek, vagy mint nevezték, a ráczok, a Duna és Tisza közt elhuzódó római sánczokban táborni ütöttek. Hogy elő ne nyomulhassanak s az Alföldet meg ne rohanják, a kormány nemzetőrséget s önkénteseket küld ellenük. A szenttamási sánczok ostroma már foly. A verseczi csata július 11.-én már hirdette a néplázadások kitörését.

A haza veszélyben van — kezdte beszédét Kossuth a verseczi csata napján. S mint pénzügyminiszter, a kormány nevében 200,000 ujoncz, 42 millió adó megszavazását kérte a képviselőháztól. S mert a bécsi kormány a bányák, harminczadók jövedelmét folyton Bécsbe küldeti, engedélyt kér 60 millió 1 és 2 forintos államjegy nyomtatására, melynek ércalapja a haza fiai által a haza oltárára tett és teendő arany és ezüst lenne. A kormány minden kért segélyforrása megszavaztatott.

De már a kormány és törvényhozás nem rendelkezhetett a komoly tárgyalhatás nyugodtságával. Mindazáltal midőn augusztusban az ujonczok megszavazása szőnyegre került, a kedélyek még oly higgadtak, hogy az ujonczok iránt csak azon óhajtásnak adtak kifejezést, hogy azok magyar ezredekbe osztassanak be. Honvédekről még szó sem volt.

Augusztus 31.-éről felvette a gordiusi csomó. A bécsi

kormány átíratot intézett a magyar kormányhoz, a pénz-, kereskedelem- és hadügy rendezésének kérdését adja fel, hogy a birodalom két fele közti viszony rendeztetéséről intézkedjék. Az akkori közvélemény a *pragmatica sanctio* értelmében a közös védelem s a közös diplomatia követelményeinek hajlandó volt eleget tenni. A pénz és kereskedelem ügye bővebb megfontolás s kiegyezés tárgyának nézetett. Az eljutott nézetek a bécsi köröket nem elégitették ki.

Az adó- és államügyek-, valamint a bankjegyek nyomtatásáról szóló törvényczikkek letárgyaltattak, mindkét házban keresztül mentek és szentesítés végett felterjesztettek. Midőn a szentesítés késik, az országgyűlés egy száztagú bizottság küldetését határozza el, mely a Felsőháznál ez iránt kérelmezzon. Hajón érkeztek Bécs alá, a hajó egyszerre megállt. Azon hír futott szájról-szájra, hogy ágyuk várják. De a part éljenzése minden aggodalmat eloszlatott. Az udvar Schönbrunnban kívánta a küldöttséget fogadni. Harmadnapon, szept. 8.-án V. Ferdinánd huszár egyenruhában, a királyné nemzeti szinnel vegyes öltözékben ott állt a házi trón előtt. A képviselők félköre élén gr. Batthyányi és Deák miniszterek. Pázmándy Dénes, a képviselőház elnöke szólott s hangsúlyozta, hogy Magyarország nem fegyverrel meghódított tartomány. A jószágos Ferdinánd elborult világoskék szemével s rövid szavakban is kifejezte, mikép nehezére esik atyai szívének, hogy hű magyarjai kívánatát nem teljesítheti.

A szentesítés lakonicus megtagadása a mily lesújtó volt, oly csendben vonult vissza a küldöttség. Bécsbe érve a fiatalság, mely a küldöttséget kísérte, vörös tollakat tűzött fel. Hol a hosszú kocsisor elvonult, Bécs kendőt lobogtatott, virágot szórt. Komárom előtt hajó jött velük szembe. A borsódi nemzetőrök jönnek Komárom várába. Az öreg Palóczi megpillantotta fiát a nemzetőrök élén, beszédet rögtönzött, mely a néma fájdalom kiömlése volt. Az üres kézzel megtért argonautákat a Dunaparton az egész Pest fogadta.

Nem látszik feleslegesnek e fordulópontot képező napok hangulatát jelezni. Mert Jellachich horvát bán itt lépi át a Rubikont. Másnap, szept. 9.-én a horvát ezredek élén átlépte a Dráva vizét.

II. A forradalom kitörése.

A felterjesztett törvénycikkek szentesítésének megtagadása, Jellachichnak magyar földre betörése előre vetette a sötét jövő árnyékát. Az összeütközés kikerülhetetlenségének aggodalma szállta meg a kormányt és az országgyűlést. Jellachich feladata volt Pestet megszállani.

Miniszterválság állott be. A merészebb Kossuth pénzügy- és Szemere belügyminiszterek kiléptetésével kívánt volna a kormány az udvarnál jobb hangulatot kelteni. A nádor István főherceg a közbenjárást elfogadta, megkíséرتette Jellachich visszaparancsolását keresztülvinni, de nem sikerült. Erre a miniszterium leköszönt. István nádor gr. Batthyányi Lajost új miniszterium alakításával bizta meg, ki nem vállalkozott. A nádor most br. Vay Miklóst hívta fel kormányalakításra Kossuth és Szemere nélkül.

De már Jellachich betört, Pestnek akar indulni. Mint az utolsó másfélszázad is megmutatta, a magyar nem forradalmi nép. A közelgő vész előérzetében kormány hiányában a képviselőház ragadta meg a vezetést. Vezérszónokai: Nyáry Pál, Perczel Mór, Madarász László és József, Irányi Dániel lettek a kedélyek urai. Forradalomnak nevezett szabadságharcunk felvevésének idejét beállani látták. Szept. 22.-én a haza megmentésére Kossuthot szólítják fel. Erre, kik már látták hazánk felett a vérpiros felhőket, külföldre menekülnek. István nádor német földre, Schaumburgba vonult el, fentartotta magyar udvartartását. Gróf Széchenyi a döblingi tébolydába, br. Eötvös külföldre huzódtak el a vihar elől. Deák visszavonult magányába. Kossuth pedig, ki megteremtette a magyar politikai irodalmat, a magyar parlamenti szónoklatot európai színvonalra emelte, a nemzetet az új korszak eszméi iránt fogékonnyá tette, fényes pályafutásának legmerészebb jeleneteit kezdi, nemzetét ellentállásra, fegyverfogásra lelkesíti. Szónoklatának csodaszerű hatalma néhány nap alatt tábort alakított.

Ideje volt, mert Jellachich már Pestet fenyegette. A fővárost a katonai megszállás félelme lázas izgatottságba hozta. Szept. 25.-éről királyi leirat kelt, mely id. Majláth Györgyöt királyi helytartónak, gr. Lamberg altábornagyot főhadiparancsnoknak nevezte

ki. S elterjedt a hír, hogy Lamberget vasúton sereg követi. Kossuth e hírre összehívta a képviselőházat s hová annyi csüggeteg fő lépett, Kossuth szónoklatára mint felbátorított hagyta el a termet. Lamberg Budára érkezett. S aznap, szept. 28.-án Pestre akar hajtatni, hogy megbízatását bemutassa. A nép a hajóhidon elébe állt, lesujtotta, vér ömlött; a nép a forradalom terére lépett.

Az ifjú sereg pedig, mely alig egyéb, mint népfelkelés, Jellachich elé sietett, ki már ekkor Pesttől néhány órára, Mártonvásárnál ütötte fel táborát. Bérkocsikon vonult a pesti fiatalság a csataterre. Kora hajnalban még égnek a túloldalon a tábori tüzek; de mire megvirradt, Jellachich táborának csak hült pora. S megtörtént szept. 29.-én a pákozdi csata, melyre a horvátok osztrákföldre menekültek.

Megujulnak a dicső magyar nemzet vérvő sebei, Rákóczi kiáltványa e kezdő szavai szállnak ajakról-ajakra. A Bocskai, Thököly, Rákóczi szabadságharczai után a Kossuth-forradalom szenvedései várnak a nemzetre. Lamberg meggyilkoltatása, Jellachich kiveretésére október 2.-áról a bécsi hadügyminiszterium elrendelte Magyarország fegyverrel való megtámadását, a fővezérséget herczeg Windischgrätzre ruházta. A király az előregedett báró Récsey Ádám altábornagyot magyar miniszterelnökké nevezte s vele október 3.-áról rendeletet ellenjegyeztetett, melyben helytartóul Jellachichot, az ország megtámadóját tette; benne az országgyűlést feloszlatta, a nem szentesített törvényczikkeket seinmisnek nyilvánította, a haza minden fegyveres erejét Jellachich alá rendelte s végre kifejezést adott annak, hogy Récsey csak ideiglenes miniszter, mert Magyarország ezentúl a közös birodalom egységes szempontjából fog intéztetni.

A mint e rendelet köztudomássá vált, október 7.-én a képviselőház tárgyalás alá vette. A birodalomba olvasztás ellen tiltakozó szavát felemelte, az országgyűlés feloszlását visszautasította s hazaárulónak nyilvánította, ki Jellachichnak engedelmeskedik.

E nap lépett a magyar a forradalom terére, Kossuth megragadta a kormányt, elég merész volt a nemzet életét koczkára vetni. A miniszterium helyébe honvédelmi bizottság alakítottatott. Az eddigi önkéntes toborzás helyett, ujonczok besorozása rendeltetett el, az államjegyek sajtója működésbe tétetett. A nemzet

vagyonát, vérét felajánlta. Kicsinyben mások azt tették, mit gróf Károlyi István, ki saját költségén egy lovas-ezredet állított és szerelt fel.

A bécsi kormány még annak a meggyőződésnek adott helyet, hogy a magyar mozgalom csakis egy párttöredék, legfeljebb a parlament kifolyása, mit rendeletekkel, felkeltett hazai nemzetiségek erejével el lehet fojtani. Az október 2.-iki rendeletei támogatására, egy nappal a parlament tiltakozása előtt, gróf Latour hadügyminiszter négy zászlóalj gránátost akart Jellachich táborába indítani. A gránátosok, kik többnyire magyarok, az indulást megtagadták. A nép, mely arra gondolt, hogy Magyarország leveretése után a szabadság leveretése következik, a gránátosok mellett foglalt állást. Hoch Ungarn! felkiáltás mellett a Wieden külváros, nemzetőrség s az aulai legio fegyvert ragadott, ágyukat foglalt el s mire a katonaság ellenük kivonult, vér folyt, a katonaságot a városból kiszorították, gróf Latourra rontottak, menhelyéről a Hofra, Bécs egyik piacára hurczolták s ott egy lámpahorgon kivégezték.

Bécs második ez évi forradalmi napja több mint egyszerű epizód. A parlament s a bécsi nép merész fellépése két hónappal veti hátrább Magyarország megtámadtatását. A bécsi kormány időt vett magának az elsietett hadizenet tervét szélesebb alapra fektetni.

A szerbek, horvátok már fegyverben álltak, addig is egy harmadik nemzetiséget, az erdélyi oláhok erejét is igénybe kívánták venni. Az oláh nép a falvak földesurait megtámadta, gyilkolni kezdte. Az erdélyi főhadi parancsnokság a rend helyreállítása színe alatt a két oláh határőrezredet mozgósította. A magyar kormány a két székely határőr gyalogezrede részére Agyagfalvára, október 16.-ára központosítást rendelt el. Élén ezredeseikkel fegyverzetten jelentek meg. Az erdélyi határőrök huszárezrede egy része oláh lévén, csak a székelyek jelentek meg. S az agyagfalvi gyűlés, mely gróf Mikó Imre elnöksége alatt tartatott, kimondta a magyar megyék megszállását. Azonban mire a székely tábor Marosvásárhelyre ért, Szebenből a sorkatonaság ott termett, az ágyu nélkül csatára szálltakat szétágyuztatta.

Erdély tervszerű leigázására az oláhok népfelkelését szervezni látták szükségesnek. Ennek keresztülvitelére Szebenben román békéltető comité név alatt oláh kormány állíttatott, mely prefectjei,

tribunjai útján Erdélyt előbb láthatatlanul, majd véres nyomokban láthatóvá lett közigazgatási hálózattal szötte át. Október 18.-ától Erdély ostromállapotba tétetett. Kezdetét vette Erdély aranyhegyei közt a magyarok tömeges kiirtása.

Ez alatt az ujonczozás lefolyt. A honvéd zászlóaljok, a honvéd huszárszázadok egyre szaporodtak, a kormány sereggel rendelkezett, mely Bécs felé tartott, hol az október 6.-iki forradalomtól, a kormány és város az Aula s a fegyverzett nemzetőrség kezében volt Bem József lengyel forradalmi menekült vezérlete alatt. A magyar tábor október 29.-én, Schwechátnál Windischgrätz ellen csatát veszett. Október 31.-én az Aula Bécsset feladta. Moga altábornagytól a fővezérséget Görgei vette át. Sergeink visszahúzódtak. Szervezkedtek s a nemzetiségek ellen harcoltak.

I. Ferencz József kora.

(1848 dccz. 2.)

ELSŐ FEJEZET.

A Gezamt-Monarchia jegyében.

I. A helyzet.

Mióta a Habsburg-ház trónunkra jutott, nekünk legnagyobb államférfia korához értünk, ki a Habsburgok birodalma történelmi fejlődését felfogva, kiegyezteteti az európai politika jelenkori stádiumával.

Megcáfolja a hagyományos mondást, hogy Ausztria egy lépéssel mindig elszokott késni. Melybe lépett, szakaszt elődei uralkodási rendszerével, mint férfiuban megjelenik a nagy reformátor, a Dunamente pacifikátora, Európa részére.

Mint 18 éves ifjú, egy trónt vesz nagybátyjától kezébe, mely a Lajtán túl absolut, a Lajtán innen alkotmányos. A Lajtán túl tizenhárom tartomány, a Lajtán innen egységes ország, mely területre nagyobb, mint a hol székel. A Lajtán túl a hosszas absolutismus s a nyomában járó bizantinismus a népességből az akarat-erőt kipusztította; a Lajtán innen az energikus magyar nemzet mindannyiszor fegyvert fogott, valahányszor az első Habsburgtól részére biztosított alkotmányos voltát veszély fenyegette.

Az ifjú király elődei politikáján indul, mely már Elzászból támadja a magyarokat. A Rajnán fel Schweizba érnek, absolutikus szellemük felidézi a Tell Vilmos mondáját s onnan a Vatikán által köztünk és a német közé felvont katholizált szláv zónát eléri. Majd a római császársághoz jutnak. I. Mátyás király ugyan a császárságot a Dunamentéről Spanyolországba szorítja; a bécsi ág itt marad, a török meghódítással fenyegeti a Dunamentét s bekövetkezett a család bécsi ágának magyar trónra jutása, a szabad föld, szabad nemzet, önálló királyság feltétele mellett.

Azonban már az első osztrák herceg alatt a germán-német császárság visszatért és vele az abszolutizmust, mert a hierarchia teljébe lépett, kapta. A négy Ferdinánd a klerikalizmus szolgálataiba lép. Támadja a reformációt. Bocskai István, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György a reformált népek és nemzetek oldalán állanak. Nyugat nemzetei a római császársággal szemben szuverénitáshoz jutnak. I. Leopold a mi szuverénitásunkat nem akarja elismerni, következett a Rákóczi-forradalom s reá a *pragmatica sanctio*, mely a personál uniót elismerte.

A klerikális abszolutizmus helyébe velünk szemben az úgynevezett felvilágosult, a leplezett abszolutizmus lépett. Mária Teréziával a Habsburg-ház leányágban is kihalt s a Habsburg-Lothringenek következtek. Már az első Lothringen, József, elzászi szellemben szuverénitásunkból kiforgatott, de bekövetkezett a francia nagy forradalom, mely az abszolutizmusnak Európaszerte hadat izent s önállóságunkat visszakaptuk. S következett az új korszak, mely I. Ferencz alatt, minket mint leplezetlen valódi abszolutizmus támad, majd V. Ferdinánd alatt elhangzik: hogy Ausztria a táborban van, mint katonai abszolutizmus támad, s bekövetkezett a 48/49.-iki forradalom, mely Ausztria részére alkotmányt követelt. És Ferencz József, a férfiú, szakaszt elődei abszolút politikájával, mint reformátor a Habsburgok uralmát a Lajtán túl, az idők kívánalmához képest, nagy küzdelmek árán, alkotmányos alapra fekteti. E végre az abszolutizmus mellett az uralkodó-háznak szakasztania kellett a középkorból még csak Ausztriában fennmaradott feudalizmussal, jelesen, hogy az osztrák tartományok is az uralkodó-ház feudumai, mely szerint népe csak birtoklója, de nem tulajdonosa birtokának. Arisztokrátiájának fel kellett adni a feudális rangfokozatos osztályuralomban biztosított előnyeit.

II. Az osztrák hadsereg támadja a forradalmat.

A forradalom két hónap óta fegyverben áll. Hová az udvar a bécsi forradalom után elvoult, Olmützben, az érseki palotában 1848 decz. 2.-ika reggelén az udvar, a kormány beavatott tagjai egybegyültek és V. Ferdinánd a következő nyilatkozatot olvasta

fel: „Fontos okok arra a visszavonhatatlan elhatározásra indítottak, hogy a koronáról lemondjunk és pedig szeretett öcsénk Ferencz József főherczeg Ö Felsege javára, a kit nagykorunak nyilvánítottunk, miután szeretett fivérünk Ferencz Károly főherczeg ö fensége, fenséges öcsénk atyja kinyilvánítani kegyeskedett, hogy a fennálló családi és állami törvények szerint őt megillető koronaöröklési jogáról fia részére lemond“.

A magyar nemzet a trónralépés hírére első perczében a fiatal fejedelemre gondolt, ki egy év előtt (1847 okt. 16.) Pestmegye gyűlésén huszár egyenruhában, magyar nyelven István főherczeget főispánná avatta. De mekkora volt meglepetése, a midőn a trónváltozást tudtul adó kiáltvány az összmonarchia lobogóját kibontotta s hazánk leveretése programjával lépett fel.

Az osztrák hadügyminiszterium már 1848 okt. 2.-án elrendelte volt Magyarország megtámadását, a fővezérséggel herczeg Windischgrätzet ruházta fel. Az ellentünk zuditott nemzetiségek guerilla-harcza mellett most már a császári seregek nyílt harcza elébe megyünk. Windischgrätz Bécs felől indul, keletről Schlick Galiczia, délről br. Puchner erdélyi főhadiparancsnok készül előnyomulni. Harcedzett katonasággal, lovassággal, tüzérséggel jönnek. S december közepén a támadó hadjárat háromfelől kezdét vette.

A magyar tábor alig 100,000 ember, az is gyakorlatlan ujoncz; lovasságunk, tüzérségünk még kevésbé áll arányban. S még e hadseregnek is egy része a déli vidéken az alkotandó szerb vajdasággal biztatott szerbek előnyomulása feltartóztatásával van elfoglalva. Az osztrák hadsereg zöme ellen Görgei Arthur ment, a határszélen Schwechátnál csatát fogadott, de az alig 30,000 főnyi magyar sereg csatát vesztett. A támadó sereg előtt mind hátrább húzódik.

A fővárost már fenyegeti az előnyomuló tábor. Az országgyűlés békepárti emberei a pénz-, had- és külügy feláldozásával alkudozásra gondoltak. Gr. Batthyányi Lajos kancellár volt az, ki száz év előtt Mária Terézia trónjáért az országgyűlésen első rántotta ki kardját, most utódja, gr. Batthyányi Lajos, a volt első magyar miniszterelnök tette meg az indítványt, hogy a trónváltozás elismerése mellett Windischgrätzhez küldöttség indíttassék, mely fegyverszünetet s az alkudozásra időt nyerjen.

A küldöttség tagjai a felsőház részéről Majláth György ország-bíró, gr. Majláth Antal egykori udvari kancellár, Lonovics püspök, az alsóház részéről gr. Batthyányi Lajos és Deák Ferencz. A fővezért Bicskén találták. Lázadókkal nem alkuszom, miként Miklós császár az 1830/31.-iki lengyel forradalom küldötteit, Windischgrätz is e büszke szavakkal fogadta hazánk méltóságait. Magyar országgyűlést, miután fel van osztatva, nem ismerek; feltétlen megadás, a várak, mint Komárom, Lipótvár, Pétervárad, Eszék, Munkács azonnali átadása az, mivel a Felsőség kegyét megnyerheti a nemzet — volt rövid válasza. A visszautasított békekövetek megalázva, lesújtva vitték meg a hírt küldöiknek.

A kibékülés minden reménye oda volt. Görgei hátráló hada Nagy-Szombatnál, Bábólnánál s Perczel Mór decz. 30.-án Moórnál csatát vesz. A győztes hadsereg a főváros kapui előtt áll. Az országgyűlés és kormány az annyi reményekkel beköszöntött év utolsó napján Pestet elhagyta, a koronát magával vitte. Debreczenbe huzódott.

Sergeink romjával Görgei 1849 januárius első három napján, kegyetlen hidegben, a fővároson átvonult, mit a győzelemben állt császári hadsereg januárius 5.-én kardcsapás nélkül szállott meg. Kik a kormányt Debreczenbe nem követték, loyaltásukban bizva, Pesten maradtak, gr. Batthyányi Lajos, Pázmándy Dénes az alsóház elnöke, gr. Károlyi György s mások összefogdostattak. A magyar bankjegyek ércalapja lefoglaltatott.

A sülyedni indult hajó jelenete következett. A forradalom szolgálatára vállalkozott régi magyar ezredek, a Galicziából s máshonnan hazaszökött csapatok tisztei letett esküjökre hivatkozva elhagyták a magyar ügyet. Hogy serge szétmállásának elejét vegye, Görgei kibocsátotta januárius 10.-iki váczy kiáltványát, melyben kihirdette, hogy ő sergével együtt az V. Ferdinánd által szentesített s Magyarország függetlenségét biztosító 1848.-iki törvények védelmére áll fegyverben.

Windischgrätz Pesten átadja magát győzelmei mámorának, fogadja a hivatalos hódoló küldöttségeket. Az alatt a magyar sereg összeszedte magát. A fővezérletet Dembinszky, a Párisból érkezett lengyel forradalmi vezér veszi kezébe. Görgei a bányavárosokon át vezéri fényes talentumának tanujelét adva ismét elötünik, a

Szepességben állást foglal. Sergének egyrésze a Galicziából előtörő Schlick ellen, az angol Guyon alatt a branyiszkói hegyi úton fényes győzelmet arat. A debreczeni országgyűlést szétrobbantani indult Schlicket Kassánál Klapka honvédei tartóztatják fel s hiusítják meg a Tiszán átkelni akarását. A pesti táborral szemben Perczelnek Moornál szétvert hada Szolnok és Czegléd közt újra szervezkedett.

Debreczen háta megett, Erdély felől br. Puchner főhadparancsnoknak volt feladata előnyomolni. Az erdélyi császári sereg Maros-Vásárhelynél még novemberben szétszórta volt a felkelt székelységet, egy részét hegyei közé visszaszorította, más részét a honvédekkel Erdélyből kinyomta, csakis a kis Háromszék székelysége maradt fegyverben, folytatta önvédelmét. Erdély veszve volt, a midőn a lengyel forradalom egy menekült másik nagy férfija, Bem, ajánlta fel fegyverét. Az erdélyi sereg élére állva, karácsonban már Kolozsvárra győzelmesen vonult be; a székelységgel, az erdélyi haderő forrásával magát összekötötte, a császáriakat Nyáradgálfalvánál megverte s a főhadparancsnokság székhelye, Szeben ostromára készült.

De hogy visszatérjünk a fősereghez, Windischgrätz és Dembinszky közt lefolyt febr. 26. és 27.-én Kápolnánál a döntő csata. A két sereg erejét összemérte. Ha Schlick meg nem érkezik, a magyar fegyver szerencséje teljes lett volna. Így a győzelem döntetlen maradt. Kossuth a csata helyére sietett, az elestek sirhalmán imát tartott. E percztől a sereg visszanyerte bátorságát. Két hónapig tartott védelmi harcunk négy hónapig tartó támadó harcczá változott.

III. A magyar sereg támadó harczai. S a függetlenség kimondása.

Győztünk, az ellenség fut. Ezt sürgönyözte a csata folyamán Windischgrätz Olmützbe az udvarnak, hol Te Deum tartás- és világitásban adtak örömüknek kifejezést. Elsietett győzelmi sürgönyére a birodalom részére kibocsáttatott a márczius 4.-iki alkotmány a magyar alkotmány eltörlésével.

Egygyel több ok az élet-halálharcz folytatására, melynek

most Görgei a fővezére. Fegyverünk szerencséje éppen alkotmányunk eltörlése napján veszi kezdetét. A vitéz Damjanics János márczius 4.-én Karger Szolnokon tanyázó három ezernyi hadát megtámadta, egy részének a Tiszába siető megáradt Zagyva vize lett sirjává. A hadi pénztár zsákmányul esett. A III.-ik honvéd zászlóalj 11 ágyut ejtett zsákmányul. A győztes Damjanich levette előttük csákóját s így szólt: fiúk, megérdemelnétek, hogy mind tisztek legyetek, de hová lenne akkor az én harmadik zászlóalj. Így kezdődik a tavaszi hadjárat hős költeménye.

Bem vette át folytatását. A Szebenbe szorított Puchner oláhországból behívta az oroszokat, Lüders tábornok alatt Szebent 5000, Brassót 3000 orosz szállta meg. Az egyesült orosz és osztrák had a visszahuzódott Bemet körül akarta fogni, a Szebenbe vezető egyik utat fedetlen hagyták, Bem hirtelen Szeben alatt termett, rövid ostrom után márcz. 12.-én bevette.

Beniczky Lajos, azelőtt zólyomi főispán, szabad csapatával márcz. 19.-én Losonc helyőrségére csapott, egy részét foglyul ejtette.

Dél-Magyarország felkelt szerbjei a szenttamási sánczokba vették magukat, a mult évben három rohamot vertek vissza. Április 4.-én Perczel a sánczokat ostrommal bevette; Pétervárad felszabadult a császáriak ostroma alól.

Görgei és tábornokai a főserég ellenében nyernek csatát csatára. A hatvani, bicskei győzelem után következett április 6.-án az isaszegi csata, melynek híre fenn megdöbbenést idézett elő. Mit nevelt az, hogy Windischgrätz a már előkészített orosz segély behívása szükségességének kifejezést adott, mitől az udvar, mint kétélű fegyvertől, irtózott. Windischgrätz ellen a tétlenség vádja kelt szárnyra. Holott a garamvölgyi vonalra támaszkodva Kéménd, Kőbölkút és Párkány közti háromszögöt szemelte ki döntő csatája helyének, hol nézete szerint Görgeit biztosan legyőzi. E helyett április 13.-ika éjjelén rendeletet vett, mely a fővezérségtől visszahívja.

Hadtani férfiak szerint az udvari körök ezzel végzetes hibát követtek el. A fővezérlet ideiglenesen Jellachichnak kezébe esett, tőle Welden vette át. Görgei a Garamnak indult, hol az elkészt Wohlgenuth nem bírta megakadályozni átkelését s Nagysarlónál

megtörtént a csata, mely a honvédség minden csatája dicsőségét fölülmultha, Komárom vára fel volt mentve. Az osztrák seregek a határra húzódtak, Görgei hadvezéri dicsősége tetőpontján állt.

Bécsig üldözni az ellenséget, mit a katonai körök, vagy Budát felmenteni, mit a közvélemény sürgetett, melyik vezetett volna nagyobb sikerre, örökre kérdés marad. A mint kiderítették, a hadsereg üldözésére hiányzott a főkellék, a puskapor és golyó. Görgei Budának tartott. Pest április 24.-én már magyar kézben volt. Budavára, mit Hentzi védett s melynek bástyáin 94 ágyu, ostrom alá vétetett. Az ostromló sereg 25,000 gyalog, 5000 lovas, 142 löveg-gel. Végre omladozni kezdtek a várfalak, Hentzi elesett s május 21.-én Budavár falain s a királyi palotán nemzeti lobogó lengett.

Míg a fegyverek ekép végeznek, mind a két kormány végzetes lépést tett. A Schwarzenberg—Stadion-kormány szerencséje tetőpontján, decz. végén megbízást adott, hogy alkotmányt dolgozzanak ki, mely Magyarország régibb közjogából s alkotmányos önállóságától eltekintve, az ország viszonyait egy egységes birodalom keretén belől, a központosítás és nemzetiségek egyenjogusítása alapján legyen hivatott szabályozni. Bizalmiférfiak hívtak be, köztük magyar conservatív férfiak. Végre is tudtokon kívül megjelent az 1849 márcz. 4.-iki összbirodalmi alkotmány, melynek alapján Magyarország mint ország, a magyar nemzet mint önálló nemzet, nincs többé. Magyarország alkotmánya megsemmisítettett. Magyarország nemzetiségi csoportok szerint feldaraboltatott, Ausztriába beolvasztatott. A kétoldalú szerződést, mely Ausztriát és Magyarországot egybefűzte, mely nemzetiségünket, alkotmányunkat, állami függetlenségünket biztosította, a királyi eskük ellenére, az osztrák kormány egyoldalulag felbontotta, hogy ne mondjuk, széttépte.

A Schwarzenberg-kormány összbirodalmi, márcz. 4.-iki, alkotmányára a debreczeni kormány és országgyűlés, szintén szerencséje tetőpontján, április 14.-éről a függetlenségi nyilatkozattal felelt. Miként a Rákóczi-forradalom, ez is kimondta az elszakadást, az uralkodóházat trónvesztettnek nyilvánította. Az egyik politikailag és jogilag sajnós és helytelen lépésre a másik ballépés következett.

A függetlenség proklamálása Debreczenben a református templomban folyt le. Kossuth tette meg az indítványt, határozati

részének 5 pontja volt. Az első Magyarországot független európai államnak, a második a Habsburg-ház és Magyarország közti köteleket szétszaggatottnak, az uralkodóházat trónvesztettnek nyilvánította. Kossuthot kormányzó elnökké kiáltotta. Mindezt a felsőház hozzájárulásával. Megalkotta miniszteriumát. Gr. Batthyányi Kázmér külügy-, Szemere Bertalan belügy-, Horváth Mihály vallás-, Duschek pénzügy-, Vukovics Sebő igazság-, Csányi László közlekedés-, Görgei Arthur hadügyminiszter. Esküjét a miniszterium május 2.-án tette le.

Nem lettünk köztársasággá. Ki sem volt mondva a függetlenség, a trónjelöltek egész lajstroma keletkezett. Koburg-Kohári herceg, Leuchtenberg és Constantin orosz herceg, Napoleon Jeromos, Croy Chanel hercegek neve jött forgalomba.

A függetlenségi nyilatkozat után tizenhárom nap mulva, mitől a nemzet régóta tartott, mi már elő volt készítve, bekövetkezett az oroszok közbelépése.

IV. Az oroszok behívása, betörése.

Miklós cár már a mult évi márcziusi bécsi napok után felajánlta közbelépését. Nesselrode orosz külügyminiszter egyre megújította az ajánlatot, de a Pillersdorf- és Doblhoff-miniszterium hallani sem akart róla. Bécsben ismeretes volt az orosz abbeli politikája, mely a panszlávizmus terjesztése érdekében már I. Ferencz alatt kereste a beavatkozás eshetőségeit.

A mint Windischgrätz a prágai forradalmat elnyomta, a cár a herceget sajátkezü levéllel tisztelte meg, mire ez a segély elfogadását kilátásba helyezte. A Pillersdorf-miniszterium letette a kormányt, Windischgrätz sógora, herceg Schwarzenberg Bódog foglalta el a miniszterelnöki széket, de szintén osztotta elődei azt a nézetét, hogy az orosz segélynyújtás elfogadása annyi, mint Ausztria hatalmi hitelének benn és künn tönkretétele.

A katonai párt csak a fegyver becsületével számolt. Az orosz sereg hivatlan benyomult Oláhországba, figyelő állást foglalt. A mint Bem az erdélyi hadsereg vezérletét átvette, br. Puchner erdélyi főhadiparancsnok Szebenben Lüders orosz tábornokot fel-

hívta, hogy Szeben és Brassó fedezésére lépje át a határt, mi 1848 decz. 28.-án végre is hajtatott. Az orosz betörés előjátéka itt vette kezdetét. Bem azonban az erdélyiekkel az osztrák és orosz seregekkel szemben Szebent ostrommal bevette, Oláhországba kinyomta, márcz. 26.-án az utolsó muszkát is kiverte.

A magyar seregek diadalmas állása miatt az oroszok nyílt felléptetése se volt tovább odázható. Az orosz addig mint az osztrák hadsereg tartaléka ajánlkozott, most már mint külön álló, külön működő hadsereg kínálkozik. A nagy katastropha mind sebesebb léptekkel közeledett.

Az orosz czár a segítséget megajánlta, csupán annyit kötött ki, hogy a létszámot maga határozhassa meg s katonái az osztráktól külön működhessenek. Ennek alapján — mint a „Bericht über die Kriegs-Operationen der Russischen Truppen gegen die ungarischen Rebellen“ című orosz munka írja — már április 15.-én felkérte a bécsi kabinet a czárt, hogy Erdélybe 30,000 embert indítson, de e közben belátták, hogy ily részletes segítségekkel semmire sem mennek. Elmaradt tehát s egy tekintélyes segélysereg lön útba téve, melynek főereje Galiczián át Duklánál törjön be Magyarhonba, mi által a hont kétfelé szakaszszák.

Ezen vonal élelemmeli megrakása öt hetet vett igénybe. Galiczia- és Bukovinába, illetőleg osztrák földre vonulásukat május 5.-én kezdték meg s úgy folytatták rendre 18.-áig, mialatt az osztrák seregek Pozsonyig lettek visszanyomva s oly égetővé lett a szükség, hogy 13,000 embert 48 ágyuval vasútra tettek, úgy indíták Bécs fedezésére. Május 11.-én a czár kiáltványt bocsátott ki, tudatá, hogy a magyarhoni zavar lecsendesítésére, minthogy mennyiben lengyel tábornokok állanak élén, s birodalma nyugalalmát fenyegeti, fegyverrel szándékozik fellépni és azzal Sasz tábornok május 16.-án Árvamegyébe tört, hogy a magyarok figyelmét a duklai vonalról elfordítsák.

Erre a két császár május 21—23.-án Varsóban találkozást tartott, a segélyadás feltételei felett tisztába jöttek s a czár június 4.-én kiadá rendeletét, mely szerint gr. Paskievics varsói herczeg 240 ágyuval, gr. Rüdiger lovassági tábornok 120 ágyuval Magyarországra; Lüders tábornok 26 zászlóalj gyalog-, 16 század lovas-, 18 század dőni kozák- s 56 ágyuval Erdélybe Brassóhoz; Grot-

tenjelm tábornok 8 zászlóalj gyalogság-, 6 század lovasság-, egy század dóni kozákkal, 32 ágyuval s Urbán 2800 főre menő császári sergével ugyancsak Erdélybe Beszterczéhez jun. 18.-án betörtének. Grabbe és br. Sacken tábornokok pedig 80 ágyuval Galiciát fedezték, az egész feletti parancsnokság Paskievics herczegre bízott.

A magyar kormány tiltakozott. Gr. Teleki László Párisban, Szalay László és Pulszki Ferencz Londonban, gróf Andrassy Gyula Konstantinápolyban minden követ megmozgattak, hogy az interventiót elhárítsák, de a hatalmak előtt az európai egyensúly felbomlása lebegett. A bécsi angol nagykövet azon ajánlata, mit deczemberben Kossuthnak tett, hogy kormánya hajlandó volna a svéd-norvég unió formája mellett szavát felemelni, még ez is veszendőbe ment.

A muszka intervenczió tehát szervezve volt s a hiedelem, hogy az európai diplomácia mellettünk fel fog lépni, kezdett csalódássá válni. Palmerston angol szempontból vette az ügyet, míg a függetlenség ki nem volt mondva, rokonszenvet mutatott, de Ausztriára nézve szintén elve, hogy ha nem volna, teremteni kellene. Franciaország mely tavaly küldött követünk viszonzásául Pestre követet indított, most május 23.-án gróf Teleki László párisi magyar követtől elfogadta a benyújtott függetlenségi aktát, az amerikai kormány junius 18.-án hasonlóképp elfogadta a muszka intervenczió elleni tiltakozást, de azért sehol semmi tetteges lépés. Legtöbb rokonszenvet a török udvar mutatott.

Ily elhagyatott állapotban látva magát a magyar kormány, már május közepén tudatá a nemzettel, hogy a muszka jön s egyedül csak önjerejére számíthat. Hogy a népet figyelmetessé tegye, junius 6.-ára országos böjtöt rendelt, imát tett közzé, hogy a fenyegető vad ellenséget az Úr elfordítsa, a hadügyminiszterium ujonczozást, népfelkelést rendelt, a 18—22 éves egyéneket 4 évre, a 22—30 éveseket a győzelemig sorozni kezdték; az ország készült, de le volt veretve.

A sereg sem érezhetett másképp, de annál lelkesültebbnek látszott. Tán egyedül Görgei látta a dolgok végét, ki a midőn május 21.-én Kossuth rendeletére Budát bevette, felkiáltott: „a honvédek dicsősége meg van alapítva, de e stratégiai baklövés

által minden elveszett“. Kevesen reflectáltak a történelemre, mely szerint Bécszet bevenni, megöröni csak ott lehet, hol Mátyás király, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György fejedelmeknek sikerült — Olmütz körül.

Mikor a muszkák beindultak, az osztrák főszereg 42,000 ember-, 180 ágyuval Pozsonynál állt; a többiek 162 ágyuval Galicziába, Bukovinába, Oláhországba s Horvátországba voltak kinyomva; Lipótvár-, Arad-, Temesvár- és Gyulafehérváron kívül minden várat birtunk. A muszkák beindulásával Weldentől báró Haynau vette át a fővezérséget s támadó helyzetet foglalt.

A két császár tábora tehát jött s a mit a magyar kormány elejükbe állíthatott, körülbelöl egyelőre 137 zászlóalj honvéd, 144 század lovas, 350 fogattal ellátott ágyu. Nem sok ember, de a honvéd lelkes, a lovasság egy része átállott huszár, a tüzérség, mert tanult ifják kezelék, igen jó. Ezekből Görgei 50,000, Klapka 18,000, Dembinszki 20,000, Damjanics 15,000, Perczel 20,000, Bem 30,000 embert vezérelt. Ha megemlítjük, miszerint a fegyverletételkor 32 tábornokunk, 74 ezredesünk volt, a sereg vezénylétéről meglehetősen tájékozást nyújtottunk, kik közül, közbevetőleg legeny mondvá Erdélyben tábornok kettő, ezredes 8.

Ki a küzdelmekről lemond, saját jövőjéről mond le gondolta a nemzet. Az önvédelem ösztöne s a kétségbeesés az egyesek és a nemzet erejét megkészszerzte. Szolgaéletnek úgy sem lennie értéke. Keletkeznek a nagyszerű csaták, nagyszerű harci sirok. A tüzérség nagyrésze gyermek, de merész; a huszárság méltó történelmi nagy nevére s a honvédnév már annyi, mint szabadsághős. Görgei a nagysarlói győzelem után, április 26.-án, felmentette Komáromot. De mind hasztalan. Az olasz háborúnak vége, az olaszok le vannak verve, az ellenük harczolt hadak vezérei, harczedzett sergei már érkeznek.

Az osztrák és orosz szövetséges hadak harczoló ereje 370,000 fő, közte 457 lovas század, 1192 löveg, miből 176,000 fő, közte 150 lovas század és 600 löveg osztrák; 194,000 fő, közte 307 lovas század, 587 löveg orosz. Ezen óriás erővel szemben a magyar egész hadi ereje 152,000 fő, közte 148 lovas század s 450 löveg.

A két nagy hatalommal szemben is felvettük a titáni harczot. Három hónapon át a kardbojt becsületéért. A sereg lelkesült,

de a vezérlet már kiméli a vért, melyre a hazának nagy szüksége lesz; huzódnak délfelé, hanem egy talpalatnyi földet sem adnak át csata nélkül. De már a nemzet meg van oszolva. A főurak aulicus része Pozsonyba összegyűlt, az előnyomulni akaró osztrák serget május 23.-áról egy Pozsony falaira függesztett, aláírásaikkal ellátott falragasz kísérte, mely a felség támogatására adományok aláírására hívta fel a velük érzőket.

V. A fegyverletétel.

Haynau, az új fővezér azzal jelezte jövetelét, hogy Győrből július 1.-én hirdetményt bocsátott ki, melyben tudatta, hogy had- és rögtönítelő-bíróságot léptetett életbe s minden oly képviselő, honvédelmi bizottsági tag és kormánybiztos, ki a múlt év október 18.-án túl is folytatta működését, haditörvényszék elé fog állíttatni. S azzal megindult a fővárosnak.

A kormány és országgyűlés, mely Debreczenből Pestre ment volt át, július 2.-án Szegedre, onnan Aradra vonult. Aug. 4.-én a polgári és katonai hatalmat Görgeire ruházta.

Honvédeink hősie önfeláldozása, fővezére lángesze, vakmerő szeniélyes bátorsága már győzelmet nem ígér. Dembinszki alatt három napon át küzdi végső harczait. A temesvári csata aug. 9.-én elveszett. A szabadságharcz titáni jelenetei tragikus véget értek.

Görgei Komárom alól 24,000 emberrel Tokajon, Debreczenen át útát nyitva magának, aug. 9.-én Aradra érkezett. Kossuth és a kormány augusztus 11.-én a polgári és katonai hatalmat Görgeire ruházta. Alkudozott volna Paskievics herczeggel, de csak annyit nyerhetett meg, hogy a fegyvert nem Haynaunak, nem az osztrák, hanem az orosz sereg kezébe tehesse le. Még aznap írt Rüdiger tábornoknak, hogy aug. 13.-án Borosjenőre vonul. Siessen közé s az osztrák tábor közé nyomulni, fegyverét neki leteszi.

Ránk virradt aug. 13.-ika, a második Mohács, a világsi fegyverletétel. Az erdélyi Kárpátok közül az Alföld síkjára érkező Maros jobb partján, Arad közelében ott áll a gyászos nevű Világos vár s előtte a rónán következett be a nagy katastropha.

Ezer remény porbaomlása, az utolsó éj harci dalok mellett virrasztása, az utolsó golyó égnék bocsátása, a szétépett zászlók

foszlányai felosztása, a fegyverek gulába rakása, a veres tollak, kardok halomra rakása, huszárlovak utolszor csókolása, világga eresztett kedvencz paripák száguldozása, legyőzött hősök szívszag-gató zokogása, az életben maradás megátkozása, ezer szív meg-szakadása — ez a fegyverletétel . . .

A fegyvert Paskievics herczeg, az oroszok fővezére kezébe tettük le. Magyarország felséged lábainál fekszik, e sürgönyt vette a minden oroszok czárja. Orosz írók szerint 13,554 orosz maradt magyar hantok alatt.

Egy a földből mirmidonokként előtünt sereg, 32 tábornok, 74 ezredes képviselte a két nagy hatalom által legyőzött Magyar-országot.

A közlegénység hazabocsáttatott, a tisztikar, mint besorozott közlegény, az olasz hadtesthez kísértetett.

Kossuth, Perczel, Mészáros, Szemere, gr. Batthyányi Kázmér, Dembinszky, Bem, Guyon, br. Kemény Farkas s vagy 5000 szabad-sághős Orsovának tartott, hogy meneküljön. Ott a Duna partján, hol Magyarország, Szerbia és Oláhország hármass határa összejön, Oláhországnak tartottak, hol, mint akkor török fenhatóság alatt álló tartomány határán török őrség állott. A török, mint szeren-csétleneket barátságosan fogadta, de semmit átvinni nem engedett.

Velük volt a magyar korona. Voltak, kik a Duna hullámaiba kívánták temetni. Szemere belügyminiszter és társai Orsován, a magyar Duna végpontján földbe ásták. Ott fogják megtalálni négy év múlva. S emelik ott a kettős fasorok árnyában a kápolnát.

Az erdélyi s máramarosi hadsereg Zsibóra, ki Erdélyben az ellenzéki szellemet felköltötte, br. Wesselényi Miklós ősi fészkebe volt szorítva. Parancsnoka Kazinczi Lajos alatt aug. 26.-án fegy-verét az oroszok kezébe szintén letette.

Hátra volt még a végső vár, Komárom. Klapka György tábornok védte, tele volt ide menekült forradalmi férfiakkal. Alku-dozásba bocsátkozott s nemcsak szabad elmenetelt, de bántatlan-ságot is biztosított seregének s okt. 4.-én a várat átadta.

Nincs többé magyar tábor, következett Haynau megtorlása. S harmadnapon, október 6.-án, évfordulóján a napnak, melyen Latour hadügyminiszter, mert Magyarország ellen sergeket akart indítani, a bécsi nép dühének áldozatul esett, bekövetkezett a

helyrehozhatatlan hiba, hogy a forradalmi sereg nem menekült vezérei: Kiss Ernő, Dessewffi Arisztid, Schweidel József, Lázár Vilmos, Nagy Sándor József, gr. Leiningen Károly, Török Ignác, Pöltenberg Ernő, Lahner György, gr. Vécsei Károly, Damjanics János, Aulich Lajos, Knezics Károly tábornokok golyó vagy kötél általi halált szenvedtek. Gyászos haláluk emlékére Arad piacán 1890 okt. 6.-án a tizenhárom vértanu arczképével emlékoszlop lepleztetett le.

Ugyanaznap gr. Batthyányi Lajos miniszterelnök, ki addig az uj-épület foglya volt, Pesten föbelövetett.

Október 10.-én a függetlenségi nyilatkozat aláírói: br. Perényi Zsigmond elnök, Szacsvay Imre jegyző akasztattak fel. S nemsoká Csányi László miniszter.

Haynau, mint utolsó fővezér, bosszúművét végrehajtotta. Kegyeztetté lön. S mielőtt a hatalmat kezéből kiadta, 229 összefogdosott képviselőnek, kormánybiztosnak kegyelmet adott. Annyi kiomlott drága vér, a 84 millió arany, mibe a nemzetnek a forradalom került, drága vigasztalás.

I. Ferencz francia királylyal szólva: minden el volt veszve, csak a becsület nem. S a szabad népek rokonszenve.

Forradalmunk két legnagyobb alakja, Kossuth, ki a nemzetet élte feláldozására lelkesítette, menekült, a száműzetés keserű kenyerét ette, történelmünk további folyamának mythoszi alakja marad. A nemkevésbé bálványozott Görgei, ki lángeszével, személyes bátorságával a honvéd nevet a világ előtt dicsfénnyel vette körül, itthon maradt, Visegrádon remeteéletet él, várja a nemzet megbocsátását azon egy bűneért, hogy a kegyelmet elfogadta.

A nemzeti kegyelet az 1848/49.-iki harczok csataterét emlékoszlopok állításával kívánja megjelölni. Ily oszlopokat emeltek: a sopronmegyei Nemes-Vid község az 1848 okt. 11.-iki, Vác város az 1849 julius 17.-iki, zenplénmegyei Bodrog-Keresztur az 1849 jan. 22—23.-iki, az egriek a kápolnai febr. 26—27.-iki, Isaszeg az isaszegi ápr. 6.-iki, Barsmegye a nagysallói ápr. 19.-iki, Szeged a szőregi aug. 5.-iki, Pápa a pápai csata, Nagyküküllőmegye a segesvári 1849 jul. 31.-iki csata helyére és emlékére.

E mellett a névtelen hősök, városok és községek elesett fiaik emlékére emlékoszlopokat, honvédszobrokat emeltek: Eszter-

gom, Jászberény, Kolozsvár, Marosvásárhely, Selmeczbánya, Szepes-Szombat, Versecz, Szabadka, a Csalóközben Alsó-Nyárad, a tolnamegyei Gyertyános, a pestmegyei Nagy-Káta, Rákos-Keresztur, Rákos-Palota, a bácsmegyei Ó-Becse, a hevesmegyei Verpelét, a borsódmegyei Zsolcza, a sárosmegyei Roskovány, a beregmegyei Podhoring, a Szepesség a branyicskai, Csikmegye a Nyergestetőn és a többi. Mihez járul a vértanuk aradi oszlopa s a fővárosban az országos szabadságszobor.

Harmadszori összbirodalom alkotási kísérlet. Előbb absolut úton.

(1849—1859.)

I. A forradalom utáni gyásznapok.

Augusztus, ezen a magyar nemzetre nézve szerencsétlen hónap, mely háromszázad előtt Mohácsnál, most Világosnál homályosította el fegyvereink dicsőségét, szabadságharczunknak, a világsi fegyverletételnek 1849 aug. 13.-án véget vetett.

Szomorú napok következtek, miket csak emlékiró rajzolhat. Hol ellenség járt, az országútak mellett a csárdák-, falvak-, urasági lakoknak csak kormos falai állanak. A kastélyok pinczéi, gabnátárai ki vannak ürítve. A mezőkről a nyájak, ménesek eltűntek, a paripák csatatéren maradtak. A népnek, ha volna igavonó marhája, nincs vetőmagva.

A városokon a nemzeti lobogót, a katonai őrtanyák helyiségein a nemzeti színt fekete-sárga váltotta fel. Az utczákon, mint amazonok hazájában, csak nő és gyermek, a férfi elesett, bujdosik vagy fogságra jutott. Perikles rólunk is elmondhatta volna, mit a görögök nagy csatavesztése után mondott, hogy olyanná lett hazája, mint virágjától megfosztott esztendő.

Minden élet a családi tűzhely körül öszpontosult s az is inkább siralomház. Minden családban hiányzik valaki, hirt várnak felőle. Regélnek a letűnt magyar világ nagy tetteiről. Reménykednek, hogy van Isten az égben.

Gyász borult a hazára. Ostromállapot s katonai kormány következett, nyomukban jön az öszsbirodalom minden részéből reánk hozott osztrák tisztviselők hada, kik egyelőre a rendőrséget, a politikai közigazgatást átveszik.

A katonai kormány purificatióra hívja fel a nemzet minden fiát, ki 1848 okt. 18.-ától mint nemzetőri vagy politikai ténykedést teljesített. Elrendeltetett a magyar államjegyek, a Kossuth-bankók elfogatás terhe alatti beszolgáltatása s nyílt piacon elégettetése. Sokan koldusokká lettek. Elrendeltetett a fegyverek beszolgáltatása s a forradalmi fegyverek mellett a nemesség régi dísze, az ősi kard, a kastélyok ősi, drága fegyvergyűjteményei is a beszolgáltatás kényszere alá vonattak.

Zsandárság lepte el a hazát, a bankjegy, fegyver és bujdosók felkutatása miatt az éj nyugalma sem biztos. Megkezdődnek a képviselők, kormánybiztosok, más compromittáltak elfogatása. A középületek börtönökké alakultak. S Komárom feladása után (okt. 4.) a győzelmes hadsereg főparancsnoka Haynau, kit az olasz hadjárat leverésénél a bresciai hiéna névvel bélyegeztek, a maga szörnyü valójában előlépve, kötelet és golyót vesz elő s elköveti a helyre nem pótolható boszúállást, vagy a már lefegyverzett nemzet megrémítésére szánt ballépést, hogy az aradi 13 vértanút, a függetlenségi nyilatkozat hivatalos aláíróit felakasztatja. A nemzet első miniszterelnökét főbelövette. E rémtettekre sokan egy nap alatt megöszültek, megőrültek, öngyilkosokká lettek, az erdők rengetegeibe menekültek, mert többé kijutni a hazából nem lehetett. Hogy az Erdélyben fegyverre kelt, szeptember 2.-áról szintén lefegyverzett, de a folyvást fegyverbaráti jutalmakra kívánczoló oláhokat szintén megrémítsék, Janku Ábrahámot, az úgynevezett havasok királyát, szintén elfogják, előbb Gyulafehérvárt, majd Szebenben fogságra vetik, hol csalódása érzetében megőrült s mint koldus hal el (1873).

Oly állapot teremtetett, hogy az itthonmaradt a haza nem tértek sorsát irigyelte. A fegyverletételnél a hadseregből átlépett tiszteket fogságra vetették, halálra ítéltettek, mi vasban töltendő várfogságra változtattatik; a polgári rendből tisztekké letteket besorozták, az olasz hadtesthez gyalogoltatták. De az öreg Rádeczky emlékének tartozunk azzal a feljegyzéssel, hogy felülvizsgáltatta s

nagy részét, a földbirtokosokat, tanárokat, tanulókat, orvosokat, mérnököket, ügyvédeket, családapákat, mint szolgálatképteleneket, hazabocsátotta. A polgári rend compromittáltjait a haditörvényszék várfogságra ítélte, vagyonuk elkoboztatott. A kimenekültek, mint felségárulók, halálra ítéltettek, nevük ünnepélyesen akasztófára szegeztetett. Birtokaikat a hatalom szintén lefoglalta. Komárom kapitulációjánál Klapka nemcsak serge, de az oda menekültek mentességét is biztosítván, a komáromi útlevel birtoka sokakat megmentett.

A hadsereg és a kormány menekültjei a török kormány oltalma alá vonták magukat s az vallása értelmében inkább kész volt a hadizenetet elfogadni, mint a menekülteket kiadni. Kiutahiába helyezte el őket, zsolddal látta el, hogy két év múlva világga bocsássa. A hadsereg és politika vezérférfiai Svájcba, Belgiumba, Párisba, Londonba vették magukat. Szerencsájukra a forradalom Európa elismerését, a fegyverletétel Európa részvétét felköltötte, a magyar név bukott hőst jelentett, mindenütt ajánlólevélkép fogadtatott.

Az első hónapok ezen rohamos eseményeit a nemzet az élő szobor fájdalmával volt kénytelen nézni. Csak a nép nem csüggedett s remélt folyvást. Miként az apák Rákóczit Rodostóból, a francziák Napoleont Elbából: egyre várták Kossuthot, új füre, új buzára, új borra, folyvást hallja a közalgó ágyuk tompa szózatát.

A minden történeti multat elsepréssel fenyegető áramiat felszínén úszó ezen jelenségei mellett, mi később kezdette vetni hullámaid, ott van az 1849 márcz. 4.-iki alkotmánydiploma, mely még le sem volt verve a forradalom, már ki volt hirdetve s szövegezve az öszsbirodalom alkotmánya, melyben Magyarország alkotmányos önállása megsemmisültnek tüntettetik fel s hazánknak az osztrák birodalomba olvasztása leplezetlenül kimondatott. S a szervezkedés kezdetei már arra mutattak, hogy a foganatosítás már munkába vétetett.

A fegyverletétel után meg kellett volna nyilni az iskoláknak, de egy része kórház, börtön, ifjúság és tanár compromittált. A pesti tudomány-egyetem rendes ideje helyett, november 11.-én csakugyan megnyilt. Tannyelve némétté tétetett. A tanszékeket fentről leküldött tanárok foglalták el. Egyedül Pauler Tivadar, a

későbbi miniszter adhatott elő magyarul. Henferner és Vizkelety latinul tanítottak. Az ifjúság az egyetem német-lábra állítása ellen előadásokról elmaradással tüntetett. Pauler tanterme alig fogadhatja be a hallgatóságot. A hatalom nem tágitott. A magyar jog hallgatása nem kötelezett tantárgynak nyilvánított. A következő évre az egyetem önkormányzati joga, a karok önállósága elvétezt. Rector, dékán fentről neveztetett. S egyetlen egyetemünket a németesítés s az osztrák intézmények és szellem melegágyává kívánták tenni.

Az összbirodalmi s germanizálási törekvések nyílt bevallása, azok előtt, kik hazánk történelmét ismerték, nem kevesebbet jelentenek, minthogy I. Lipót és József császár kora szenvedései elé nézünk, hogy hazánk politikai ege hosszas időre elborúlt. De azon érzésnek adták át magukat, hogy ha a XVII. és XVIII. század birt szenvedni s szenvedése árán győzelemre jutni, a XIX. századi magyar tipikus alakja, id. Wesselényi Miklós igazat mondott akkor, midőn kufsteini fogságából I. Ferencznek azzal köszönte meg kegyelmét, hogy Felséged megtanított tűrni, de félni nem, a nemzet szellemének adott kifejezést.

Ha már lefegyvereztetett a nemzet, még élénk volt az emlékezet, hogy II. József alatt a nemzet hitét, reményét, önbizalmát, tetterejét a sajtó táplálta és tartotta fenn. 1850 márczius 9.-én megindították a Pesti Naplót, oly engedély mellett, hogy a márcz. 4.-iki chartát elismeri. Felgyúlt tehát az első világító fáklya, bár egyelőre nem a Kemény Zsigmond és Csengeri Naplója, de már Deák organumának nézetett. Deák a passivitas sáncaiba vonta magát, az értelmiség mint már vezérét, szintén követte. A hivatal nem vállalás lett a jelszó. A szabadelvűek mérsékeltebb eleme Deák zászlója alá kezdett gyülekezni.

A főúrak hazafiságban szintén nem akarták magukat felülmulatni. Fiaik a hadseregből kiléptek, az eddig aulikus aristokratia nagy része Bécsből haza vonúlt. S mert azt hitték, hogy az udvarnál szavuknak súlya van, a konservatívek vezérférfiaik, április 4.-éről emlékiratot terjesztettek a hatalom elé, melyben az összbirodalmi törekvések ellen s a magyar alkotmányos élet helyreállítása mellett szavukat fölemelték. Azonban az aláírók, gróf Apponyi György, báró Jósika Samu, gróf Dessewffy Emil, báró Sennyey Pál, gróf

Andrássy György, Majláth György szava meg nem hallgattatott. Sőt akadt egy bátor férfiú, ki „Magyarország és királyának törvényes joga“ című röpiratában az emlékiratnak röptet adott, magyarok maradunk, hivatalt nem vállalunk jelszavak mellett, az egységes birodalom eszméjét ábrándnak bélyegezte s hazánk önállósága s ösalkotmányunk, az alkotmányos jogélet visszaállítása mellett emelt szót. Bár a nemzet zömének, mely a 48.-iki alapot feladni nem akarta, a röpirat 47-es szelleme nem tetszett, mindenki megadta, hogy Somsich ezen felszólalása merész hazafi tett számba megy.

A Deák gyülekező táborának passivitása, a conservatívek actióba lépése s az emigratio mozgalma mégis csak gondolkozóba ejtette a hatalom urait.

A magyar tudományos akadémia, a nemzeti nyelv és művelődés ez oltára kialudt. Az akadémia tagjai elhunytak, elköltöztek, menekültek. A bátrabbak szombat estéenként külön összegyűlnek. Honnan a politika ki van zárva s melyet a nemzet lelkesedése alapított s magáénak követelt, a hatalom nem látta tanácsosnak tovább zárva tartani. Gróf Andrássy György másodelnököt felhatalmazta, hogy 1850 június 10.-ére az akadémiát hívja össze. A nemzet örömének azzal adott kifejezést, hogy közadakozás útján építette mostani palotáját.

II. Az öszsbirodalom szervezkedései.

Két év mulva nagy világesemény szól közbe. A 48-ban köztársasággá alakult Franciaország elnöke, Napoleon Lajos herczeg, 1851 deczember 2.-án magát mint III. Napoleon, császárnak proklamálta. Az udvarok az új napoleoni császárságot, mint az absolutismus visszatérését, örömittasan üdvözölték. Csakugyan az európai népek negyvennyolczadiki vívmányai nem soká mindenütt romba dőlnek.

Ausztriában, hol a hivatalos lapok még tegnap tüzet okádtak Napoleon ellen, másnap, mint Napoleon dicsőítői jelentek meg. Miben a magyar nagyban segített, Ausztria rövid alkotmányos életének is fennállása harmadik évében vége. Az 1849 márczius 4.-iki alkotmány-diploma, mely az öszsbirodalom alapelveit felállí-

totta s a népeknek alkotmányt ígért, visszavonatot. Császári patens tudatta, hogy az alkotmány-diploma kivihetetlennek bizonyult, az absolut kormányforma visszaállított, a kormány parlamenti felelőssége megszűnt, de az összbirodalom eszméje érvényben hagyott. 1851 december 31.-én ugyanazon miniszterek törölték el az alkotmányt, kik életbe léptetésére vállalkoztak. S mi csak Ausztriában eshetett meg, az absolut kormányon ugyanazok maradtak, kivéve Schmerlinget, ki kilépett.

Velünk szemben a katonai ostromállapot helyébe az absolut uralom szelidebb ostromállapota lépett.

A birodalmi kormány élén herczeg Schwarzenberg, a kormányban Bach, Schmerling, Bruch, gróf Thun marad, mindenik politikai iskolázottság nélkül. Metternich hosszú korszaka politikai tehetségek képzésére nem lehetett alkalmas. Egy kormány jutott absolut hatalomhoz, mely már is azt a végzetes hibát követte el, hogy a hadseregnek politikai szerepet osztott, a kaszárnyákat politikai börtönökké változtatta, alkotmányos poroszlókká sülyesztette s Haynaut tette a magyar szabadságharc felelősség nélküli bírójává.

A kormány lelke dr. Bach Sándor ügyvéd, ki a barrikádokról bársonyszékbe emelkedett, előbb igazságügy-, most belügyminiszter. Nevéhez lesz kötve e korszak fény- és árnyoldala, az alkotmányunk és nemzetiségünk ellen folytatott legvakmerőbb harc.

Az újra absolut Ausztria büszke, de szerencsétlen devise; Gesamt-Monarchie és Gleichberechtigung. II. József az eszménykép, csakhogy a nagy monarcha nem használta volt fel a nemzetiségek állambontó szenvedélyeit, népeinél nem izleltette meg az alkotmányos élet szabadságát s a magyar nemzettel szemben nem játszotta ki a jogeljátszás vértlázító elnéletét.

A proklamált absolutismus maga után vont a sajtószabadság elejtését. A rendőrség cenzurája alá vettetett. Sajtórendtartás bocsátott ki. Magyarországgal szemben, hogy minden akadálnak eleje vétessék, a sajtó elnyomása mellett, a kémkedések rendszere oly mérvben alkalmaztatott, hogy nemcsak a politikai, de még a társadalmi élet lüktetését is elkívánták fojtani. Pedig kevésbé volt szükség reá, mert az összbirodalom szervezése, hazánk bekebeleztetése, osztrák-lábra állítása 1850 és 51-ben csaknem teljesen keresztül volt vive. Következőképpen.

Az ország történelmi egysége felbontatott, Magyarország, Erdély, Horvátország, Bánság-Vidék korona tartományokra daraboltatott, közvetlen Bécs alá rendeltettek. S megtettek mindent, hogy az együvé tartozás érzelmét kipusztítsák.

Magyarország maga 3000 négyszög mértföld területre, népessége 8 millióra, majdnem felére apasztatott.

Budán helytartó. Az új Magyarország 5 helytartóságra osztott, melyből a pesti és nagyváradi magyar, a kassai és pozsonyi tót, a soproni németnek vétetett. Mindenik ugyanolyan hivatalos nyelvel. E szerint csak Pest és Nagyvárad vidékén van otthon a magyar. Az ország néhány tartomány, a magyar állam már csak térképi fogalom. A magyar állam eszme, a magyar nemzet történelmi jogélete a hatalom előtt csak régészeti emlék. Országgyűlésünk a birodalmi tanács.

A rendi alkotmány bástyái, a megyék élén, kerületi kapitányok. Megyegyűlések nélkül.

A megyei és városi rendőrségek helyett állami rendőrség szerveztetett, zsandárokkal támogatva.

A megyék, városok bíraskodása megszűnt. Helyükbe állami törvényszékek állítottak. Mit a szolgabírák végeztek, járási bíróságokra, mit a megyegyűlések törvényszékekre, mit a királyi tábla végzett főtörvényszékekre, mit a Curia, a bécsi legfőbb ítélő- és semmisítő törvényszékre bízott, előbb magyar osztálylyal, nem soká a nélkül. A szóbeliség, írásbani perlekedésre lett változtatva. Új váltó-rendszabály adatott ki, német ügyvédek lepték el városainkat.

Budán nincs többé magyar kormány, helytartótanács, nincs magyar udvari kancellária, a bécsi miniszterium kormányoz német nyelven. Hatóságaink helyiségeiben idegen elem, idegen egyenruha. Politikai közigazgatásunk, igazságszolgáltatásunk egész rendszere átalakított. E tereken csak rombolás és átalakítás, a pénzügy terén a rombolás mellett új, eddig ismeretlen alkotásokkal találkozunk.

A pénzügyi szervezkedés céljára népszámlálás hajtattott végre s földadó katasztert vettek fel; az adót eddig városi és megyei perceptorok, most adóhivatalok kezelik. Az adózás kötelezettsége a haza minden polgárára kiterjesztetett. Föld-, ház-, jövedelem-adó hozatott be.

Behozattak az eddig nálunk ismeretlen indirekt adónemek; a dohány egyedárú, a bélyegadó, az illeték-szabás, a fogyasztási adók. S ezek ellenőrzésére pénzügyőrség szervezetett.

A fennállott magyar külön vámterület feleslegesnek találtatott, hogy a politikai és pénzügyi bekebelezés mellett közigazgatási bekebelezésünk is keresztül vitessék: az Ausztria és Magyarország közt fennállott vámsorompók megszűntek, a magyar harminczadi és osztrák vámhivatalok egyesítették.

A birtoklási viszonyok terén, az ősiség megszüntettetett, hitellekkönyv hozatott be.

A keresetforrások közt a kis üsttel való pálinkafőzés, a dohány szabad termelése megszüntettetett. S behozatott az általános hadkötelezettség, hét évig tartó szolgálattal s azon kedvezményvel, hogy 1500 forinttal felmentést lehetett szerezni.

S a mikor a beolvasztás műtétével készen voltak, a merész kormány 1851-ben a drezdai konferencián kijelentette, hogy Ausztria a német szövetségbe összes tartományaival, ide értve a feldarabolt Magyarországot is, belépni készen van. Oly kijelentés, melyre Európa akkor felháborodott.

Ezen első lépések után a germanizáció alapvetése következett, melegágyául az iskolák nézettek ki. Igen de Magyarországnak csak fele katolikus, fele az iskoláknak más felekezetek kezében. E végre a leghatalmasabb elem, a protestánsok autonómiája, iskolák feletti szabad rendelkezése volt megtámadandó, egy szabadság, melyet a bécsi és linczi békekötések alapján európai hatalmak garantiroztak s így kiméletet követeltek. Gróf Thun Leó, oktatásügyi miniszter a lehető határokig elment, középiskoláink, hogy osztrák nemzedék neveltessék új szervezetet, új tankönyveket kaptak, melyek történelmünket meghamisították. Felügyeletükre iskolai tanácsosok állítottak.

A 48-ban kimondott jogegyenlőségi elvvel szemben a magyar jog reformokat követelt, de keresztülvitelére hiányzott az idő. A magyar jog reformálása helyett az osztrák jog s közigazgatási rendeletek behozatala merész lépéséhez fordultak. A nemzet a jogegyenlőségi demokraticus elveknek alkotmányos életünkbe való beillesztése gondolatától át volt hatva, csakhogy nemzeti irányban, általunk, de nem nélkülünk s nem éppen ellenünk. Minek alap-

elveit a 48.-iki törvényhozás letette, a rendi állam népképviseleti állammá változtatása s ennek kívánalmái, a közigazgatás, igazgatószolgáltatás, pénzügy átalakítása, viszonyainkkal ismeretlen, az országot alkotó nemzettel szemben ellenszenvet tápláló idegen bürokrácia kezébe összpontosított.

Ezek az összbirodalmi és nemzetiség egyenjogusítási alapelvekre fektetett magyar korona tartományok politikai, igazgatószolgáltatási, pénzügyi szervezkedés főbb vonalai. Osztrák szempontból az absolut Ausztria modern intézményekkel boldogított része.

Magyar szempontból azonban az ezredéves magyar állam-, a magyar nemzetnek, mint nemzetnek megsemmisítése s a magyarok országának Európa térképéről való letörlése. Ugyanis

Budapest nem főváros többé, fővárosunk Bécs.

Mátyás király palotája enyészetnek átadott rom.

A magyar szent korona egy darab régi arany, néhány drágakő, melylyel több magyar királyt nem koronáznak.

A magyar királyság pusztá czím az osztrák császárság címei közt.

Az ország többé nem állam, hanem nemzeti csoportokra felosztott őstartomány.

Budán nincs nádor, helytartótanács vagy miniszterelnök és miniszterium, magyar kormány nem létezik. A bécsi miniszterium kormányoz.

Az ország önállóságának kifejezése, az országgyűlés eltöröltetett, parlamentünk a Reichsráth. A szabadszólás e menedéke, a közszellem megnyilatkozási tere bezárult.

Törvényhozásunkra a végső pont feltételet. Több törvényt nem fog hozni a nemzet. A koronázási hitlevél, az adók és ujonczok megszavazási joga, alkotmányos életünk e három sarkpontja nincs többé. Törvény helyett parancsokkal fogunk kormányoztatni.

A Szent István óta fennálló megyei felosztás letöröltetett térképünkről, a megyei élet, a politikai élet iskolája bezaratott.

Magyar nemzet, magyar állameszme, Magyarország — e szervezés szerint — már csak a dicső mult szép emléke. Maholnap csak traditio.

A magyar nemzet egy Márius, Carthágó romjain. Türt, szen-

vedett, remélt. Várta, míg az alkotmányos élet, a hatalom másik tényezője, mint elődei, a törvényes útra tér. Miként Anglia Hampden példájára I. Károly ellen, a szenvedőleges ellenállás szomorú szerepére vállalkozott. Megfizette adóját, minden egyéb alattvalói kötelezettség alól felmentve érezte magát, minden tisztséget elutasított magától, kik anyagi helyzetüknél fogva kényszerítve voltak hivatalt vállalni, szánakozás tárgyaivá lettek. Hogy a szabadságért cseleket megsirathassuk, kezdődött a temetők nálunk eddig ismeretlen kivilágítása. S figyelemmel kísérte az emigratio működését, Kossuth és társai török fogságát s megdobbant minden szív, midőn megjött a hír, hogy megjelent az amerikai Egyesült-Államok Mississippi nevű hajója s 1851 szept. 18.-án menekültjeinket fedélzetére vette, hogy az első szállítmányt a szabad államok hazájába szállítsa. Kossuth Angliában kiszállt, szónoklatának varázsával az angolok rokonszenvét részére hódította.

A honfiúi fájdalomhoz hozzájárult az anyagi gond. A kétévi forradalmi állapot s a haza oltárára hozott áldozat anyagilag sokakat kimerített, a jobbágyfelszabadulás a földbirtokokat beruházás nélkül hagyta. A 48.-iki törvényhozás kimondotta az úrbériségek kárpótlását, de míg a váltságösszeg kiszámított, kiutalványoztatott, a földesurak már adósságba voltak merülve; a közpálya kenyerét idegenek vették el. Mert a vidéknek nincs, a városoknak sem volt pénze. S mégis a birodalom népeire vetett 100 millió önkéntes kölcsönből osztoznunk kényszerítének.

A nemzet nem engedte magát terrorizáltatni. A nők Batthyányi-gyászt öltenek, karpereczök tizenhárom koporsó s a lengyel könyveknek nevezett fekete gyöngy. Liszt magyar Rapsodiáiban siratja hazáját. Az irodalompartolás divattá lett, a költők lelkesitének, a lapok a sorok közt biztatással töltik el olvasóikat. Pedig még a szózat éneklése is bűn. És lassanként egy közszellem fejlett ki, mely az egykori politikai pártok, polgári osztályok, a különböző felekezetek által táplált külön érzelmek válaszfalait ledöntötte.

III. A további intézkedések, a krími háboru s következményei.

Visszatérünk oda, hogy 1852 új éve azzal köszöntött be, hogy Ausztria visszatért régi kormányrendszeréhez, az abszolutizmushoz. Április 5.-én herceg Schwarzenberg miniszterelnököt, ki a forradalom után elkövetett vérengzésért szintén felelős, egy miniszteri tanácsülésen, hol csak Bach állt mellette, állítólag egy magyar ügyben, szélhűdés érte. Nálunk a katonai kormányt Haynautól Albrecht főherceg vette át. De ott és itt annyi a rendszerváltozás, hogy a kormány a felelősséget, mint abszolút uralkodóra, az állam fejére hárította át.

A sikereiben elbizakodott kormány, hogy az új Magyarországot, alkotásai helyességét, bemutassa s talán, hogy a külföldi sajtóban a Kossuth tüntetőleg fogadását ellensúlyozni alkalma legyen, a fiatal uralkodó számára 1852 nyarán körutat tervezett. Albrecht főherceg kísérte. Ha nem is fogadták Potemkinfalak, gondoskodva volt, hogy a nemzetiségi pontok előtérbe állíttassanak, a hivatalos Magyarország éljenzése kísérje. A fürdők egyszerre megteltek gyengélkedő főurakkal, kik a megjelenésre szintén felhívtak.

A hivatalos lelkesedés közepette a kormányt az a meglepetés érte, hogy a hercegprinás Scitovszky, a kalocsai érsek herceg Pálfi Antal társaságában egy 150 gróf és báró, több nagykereskedő aláírásával folyamodást nyújtott be az uralkodónak, melyben a magyar alkotmány helyreállítását kérték. E lépést a conservatív főurak és főpapok tették, kiket a kormány még táborában képzelt. A folyamodványnak sikere nem volt. De meg volt az a következése, hogy az eddig aulicus főurak Pesten palotát építettek maguknak s Bécsbenlakásukkal felhagytak.

Mit a kormány lázasán kerestetett, mit az emigratio Orsován földbe ásott, 1853 szeptember 8.-án a magyar szent korona megtaláltatott. Közel az indóházhoz, a keresztet képező kettős fasorok egyik végpontja az örök emlékü hely, hol államiságunk jelvénye rejtve volt. Előbb Pestre szállították, hol három napon át a hazafiúi öröm, vagy a feletti bánat tárgya, hogy koronázás nélkül

mégis csak régi nagyságunk fájdalmas jelképe. Bécsig útja már díszmenet, hol a nép sokasága s főherczegek fogadják, nyolcz magyar főúr behelyezte az udvar által elébe küldött dízkocsiba, nép és katonaság által képezett sorfalak közt vitetett a Burgba, hol három nap közszemlére volt kiteve. Mint a lapok hozták, az ifjú uralkodó hosszas elszemlélés után megszólalt: Valóban nagyon szép. Még szebb lenne Fenséged homlokán, folytatta egy magyar főpap. Nos, majd meg lesz az is, végzé a király. A most kisszerűnek tetsző epizód, akkor nagy reményeket keltett. Vajjon nem ismétlődik a II. József kora? aggodalommal kérdezte a nemzet. Azonban három nap mulva, pompával Budára szállított, a királyi várakban helyeztetett el. Arra a helyre, mely a szent kincseket ideiglenesen őrizte, kápolna emeltetett, a gyászoló nemzet búcsujárása helyévé vált. A kormány a Bécs utcáin pompáztatást a külföldi lapokban, mint a kölcsönös kibékülés jelenetét kívánta bemutatni.

Ez alatt már fel van vetve a keleti kérdés, mely alkalmul fog szolgálni, hogy az új Ausztria zilált helyzete s a kormány kapkodó politikája a nagy világ előtt lelepleztessék. Miklós czár fel akarván tenni harminczéves uralkodására a koronát, a török kormánynyal szemben, háborura okot keresett. Mensikoff teljesítette feladatát, 1853 május 21.-én követeléseire oly feleletet adott a török kormány, hogy öt nap mulva az orosz követség Mensikoff után utazott. S nem soká 80,000 orosz lépte át a Pruthot s a porta fennhatósága alatt álló Moldovát és Oláhországot megszállta.

Török és Orosz szövetségeseik után látott. Miklós czár szept. 24.-én találkozott az osztrák császárral, utóbb IV. Frigyes Vilmos porosz királylyal, semmlegességre bírta őket azon ígéret mellett, hogy a Dunát átlépni nem fogja. A török Angliához, III. Napoleonhoz fordult, ki nagybátyja megaláztatását az oroszoknak nem bírta feledni. Míg azonban a háboru csak papiron folyt, Ausztria Angliával és Franciaországgal haladt. A mint a Pruth át lett lépve, a semlegesség kényelmesebb helyzetébe tette magát. S a két nagyhatalom, mely Törökország épségben tartásáért kész volt sikra szállani, a szövetségben az eddig jelentékeny Szárdiniával pótolta Ausztriát. Napoleon imperatori büszkeségének kihívása és

a kis Piemontnak, Sardiniának a homályból előléptetése fogja a Bach-kormány s az új Ausztria sírját megásni.

A török kormány a dunai fejedelemségek elhagyására az oroszoknak okt. 4.-ét tűzte ki határnapul s mert nem vonult ki, már a másik hónapban kitört a háború, melynek színtere csakhamar a krimi félsziget lett. A török kormány a fővezérséggel Klapkát kívánta volna megbizni, de Ausztria felszólalására elejtette. Ausztria az oroszok kivonulása után a dunai fejedelemségeket megszállta. Türr István, mint angol élelmező-biztos Bukarestben megjelent, az osztrák kormány elfogatta, behozatta s csak az angol kormány felszólalására bocsátotta szabadon. Az emigratio csendes. S bár Erdély osztrák sergekkel van körülvéve, hogy a kedélyek féken tartassanak, 1854 márcz. 10.-én egy korábban felfedezett s elfojtott felkelés főnökeit Marosvásárhelyt felakasztatta.

A krimi háború nálunk nélkül is lefolyt. A Feketetenger válik csatapiaczczá, az orosz tengeri erő megsemmisítése a célpontjuk. A háború más évre is átmege, az orosz hajóraj megsemmisül, a Feketetengert uraló Szebasztopol rombadőlt, 1855 szeptemberében bevétetett.

E háború megett nem kevesebb lebegett, mint Oroszország azon igénye, hogy a török uralom alatt élő keresztények védője legyen, megsemmisíthetők. A békét 1856 febr. 26.-án írják alá, hol Anglia, Franciaország, Ausztria, Poroszország mellett a kis Sardinia is aláírt. Cavour miniszterelnök merészsége hazáját hatalmassággá emelte. Egy hó mulva, márcz. 30.-án Párisban európai congressus ült össze. A Feketetenger semlegesnek nyilvánított, Törökország épsége biztosított, Oláhország és Moldova egyesítetett, Oroszország megaláztatott. Miklós czár Ausztria hálájában csalatkozva szállt nemsoká sírjába.

A krimi háború folyama alatt történt két kiható eseményről sem szabad elfeledkeznünk. Egyik szomorú napjainknak akkor nem sejtett horderejű nagy napja 1854 április 21.-ike, mely napon Ferencz József királyunk Erzsébet bajor hercegkisasszonyt oltárhoz vezette. A másik az osztrák kormány elbizakodottságának egy újabb ballépése.

Gróf Thun vallásügyi miniszter III. Napoleont utánozva, 1855-ben a római curiával concordátumot kötött, holott a magyar

forradalom nem érintette az egyházat, miként a francia. A hazai, jobban mondva a hazafias klérus emlékiratot dolgozott ki, melyben kimutatta, hogy a concordátum az ország alaptörvényeit, a magyar király apostoli jogait sérti. Bár felterjesztése nem engedtetett meg, hatása megvolt, a concordátum nálunk nem léptetett életbe. De megvolt az a másik eredménye, hogy a hatalom, az aristocratia után, a klérust is a békétlenek táborába terelte.

Ha mindez meg nem döbbsentette is a hivalgó kormányt, Sardinianak nagyhatalommá előléptetése Napoleon által, gondolkodóba ejtette. Észre kellett vennie, hogy az európai sulyegyen változik, hogy Napoleon fellépésénél hangoztatott jelszava, a császárság a béke, jól kigondolt phrasis s még arra a gondolatra is jöhetett, hogy a napoleoni eszmék Európának nemzetiségi alapon való reconstructiójának eszméje is nemsoká kísérteni fog s hogy az uralkodóháztól mesterségesen elidegenített, ábrándképek által békétlenségbe korbácsolt Magyarországra számítani nem lehet.

Az uralkodó elhatározása szakasztotta meg a hallgatásba merült haza csendjét. Az ifjú szép királyné még nem látta legszebb országát. A királyi pár kilátásba helyezte jövetelét, minden szív megrezgett. Az uralkodópár 1857 május 4.-én lejött, a főváros ünnepélyesen fogadta s azon meggyőződéssel hajtathatott a királyi palotába, hogy a magyar mégis csak a világ legdinastikusabb nemzete. Negyednapra, május 8.-áról a politikai foglyok amnestiát nyertek; május 23.-áról a haditörvényszékek által elkobozott birtokok visszaadása rendeltetett el. A feldult családi élet visszaadatott önmagának. Mint Ranke nevezi, Ausztria mindenhatóságának fanatikusai érezni kezdték, hogy az eljátszott magyar rokonszenv mégis csak veszteség.

IV. Az 1859.-iki olasz háború.

Nagy politikai reformok keresztülvitelére a leghatalmasabb államnak is hosszas külbékére van szüksége. Nem adatott meg az új Ausztriának. Mit Radecky győzelmei 1849-ben megakadályoztak, Olaszország egységesítését, Mazzini és Garibaldi odáig érlelték, hogy uralkodónk 1857.-iki körútja már nem felelt meg a vára-

kozásnak s Piemonttal a diplomatai összeköttetés megszakasztott. Sajnálom, — így szólt egész váratlanul III. Napoleon 1859 újéve reggelén Hübner báró párisi osztrák nagykövethez — sajnálom, hogy Ausztria kormányával nem a legjobb egyezségben állok, de császáriját biztosítsa személyes barátságomról. Az akkori Olympus e rövid kijelentése elég volt arra, hogy a békés Európát megrázkodtassa, a magyarok reményeit felköltse.

A leigázás különben sokkal rendszeresebben volt keresztül-vive, mintsem benn kezdeményezésre lehetett volna gondolni; minden tüntetés annyi, hogy az ifjúság nemzeti ruhát kezdett hordani.

Ausztria háború előtt állott, mit az által vont magára, hogy az utolsó perczben Ausztria szerepére Szárdinia vállalkozott s most Napoleon meg akarta jutalmazni.

Benn békétlenség, künn elszigeteltség. Az orosz háládatlannoknak tart, az angol, régi szövetségésünk elhidegült, Poroszország már vetélytárs, Szárdinia pedig, mint a krimi háború óta elismert hatalom Olaszország egyesítésére Ausztriának Lombardia-és Velenczéből kiszorítására gondol. Ausztria nem is sejtette, hogy a krimi háborura következett párisi béketárgyalást Cavour arra használta fel, hogy III. Napoleont Olaszországnak megnyerje s még a támadás programját is megállapítsák. Az alvó osztrák kormány 800,000 katonájával, 16 zsandárezrede 2000 ágyuja megett biztonságban érezte magát.

1859 április 28.-án kiáltvány tudatta Ausztria népeivel, hogy háborút izentünk s április 29.-én az osztrák sergek átlépték a Ticinót, betörték Piemontba. Május 4.-én III. Napoleon szintén hadat izent. Hogy az osztrák kormányra nyomást gyakoroljon, a magyarok elégetlenségét is fel kívánta használni. Napoleon herczeg által az emigrációnak értésére adá, hogy a betörésre pénz fegyver s hajó fog szolgálatni, de Kossuth egyelőre nem hitt, nem vállalkozott. Klapka mint merészebb, Cuza fejedelem beleegyezésével Oláhországból a III. Napoleontól előre küldött 30,000 puskával a Székelyföldre betörést tervezett. III. Napoleon hívatta Londonból Kossuthot: adjon mellé a császár 20,000 francziát, bocsásson a magyar nemzethez proklamációt, volt Kossuh feltétele. Meglesz, ha Kossuth vállalkozik hogy visszamenvén Angliába

megbuktatja a Derby-kormányt s egy Wigh-kormány által a semlegességet biztosítja.

Kossuth, a kiutahiai tisztos török fogság után, mikor az amerikai gőzös megjelent, hogy a menekülteket fedezetére vegye s Amerikába vigye, 1851 szept. 10.-én maga is ott volt, Angliában kiszállt s csak decz. 3.-án érkezett Amerikába. S tette azt, az amerikaiaktól maig sem feledett, inkább diadal- mint körújtját, hol hat hónap alatt mintegy 300 szónoklatot tartva az amerikaiakat bámulatra ragadta. Visszajött, öt évet élt Angliában, hol szónoklatának varázsa az angol nép bámulatának tárgyává tette. Kossuth, ki előtt hazája érdekében nem volt semmi kivihetetlen, Napoleon mesés kalandos feltételének keresztülvitelére vállalkozott. Mindkettő azon felbuzdulásra támaszkodott, melyet Kossuth megjelenése Angliában felköltött. Mi volt az az igézettel határos benyomás, angol író, Mac Carthyt kell olvasnunk, ki „Anglia története korunkban“ című munkájában Kossuth fogadtatásáról a következőt írja:

„A magyar forradalomnak Oroszország közbelépte által előidézett meghiusulta mély méltatlankodást keltett hazánk széles köreiben. Az angol nemzet igaz, általános rokonszenvvel viseltetett a magyarok ügye iránt s ujjongással fogadta azon győzelmek hírért, melyeket a felkelők seregei egy bizonyos perczig nyertek. Mikor a végén a magyarok leverettek, nem Ausztria ereje hanem Oroszország közbelépte által, az angol közönség dühe fenhangu nyilatkozatokban nyert kifejezést. Kossuth Lajos, ki a forradalom nagyobb része alatt Magyarország kormányzója volt Angliába jött. Akkori szándéka szerint az Egyesült-Államokban akart állandóan letelepedni s odaütaztában látogatta meg Angliát. Kérelmezte hogy a francia területen átutazhasson, de az engedélyt megtagadták tőle. E tagadó válasz csak még újabb ok volt arra, hogy az angol nép kiváló szívélyességgel üdvözlje őt. Ehhez képest azután Southamptonban, Birminghamben, Londonban oly lelkesedéssel fogadták, a mint az egy Garibaldi kivételével korunkban soha külföldit az angol nemzet nem fogadott. Mind magában Kossuthban, mind ügyében sok rejlett a mi a népies gyülekezeteket lelkesedésre gyujtotta. Meglepően szép arca és méltóságos megjelenése vala. Ruházata és magaviselete regényes. Olyan volt, mint egy festmény, minden mozdulata és taghordozása mintha

arra lett volna számítva, hogy a festő megörökítse. Minden kétségen felül egyik legékesebben szóló férfiú volt, a ki valaha angol népgyülekezethez szólott. Kossuth fogsága alatt legfőképp Shakespeare műveiből tanulta az angol nyelvet. Annyira urává tudott lenni az angol nyelvnek, mint kevés idegen valaha, de a minnek urává lön, nem az utczák és elfogadósobák közönséges társalgó nyelve volt. A hogy ő angolul beszélt a lehető legfinomabb vala, a melyből a tanuló is megtanulhatott volna ékesen beszélni. Kossuth a Shakespeare angol nyelvét beszélte. Egy óra hosszan, vagy még tovább is oly folyékonyással tudott a népgyüléshez beszélni, a mely nyilván mérközhetett a Gladstone beszédével s oly kimért méltósággal és jól kiszámított erélylyel, a mely Brightnál is számot tett volna és oly csodálatosan jellemzetes ünnepélyes hatalmas és lendületes angol vala az az övé, a mely úgy hangozott, mintha a miénknél fensőbb korba és emelkedettebb érdekek körébe tartozott volna. A mit Kossuth csak magát az előadást nézve kivitt, páratlan. Könnyen el lehet aztán képzelni, hogy a népes hallgatóságra milyen hatással kelle lennie, mikor ilyen ékesen-szólás áradozott egy oly ügy lángoló dicsőítésében, a melylyel a hallgatók rokonszenveztek s az oly ellenségek és elvek kárhözvátásában, a kiket és a melyeket gyűöltek. Lehetetlen volt meghatottság nélkül hallgatni Kossuth izzó, félig keleties szónoklatainak egyik-másik megragadó drámai erejű részletét. Kinyujtotta jobb kezét s így szólt: „Volt idő, midőn a Habsburg-ház sorsát e kéz tenyerében tartotta“. Azokat kik Magyarország harcosainak sorai-ban küzdöttek és estek el, elnevezte „Névtelen félisteneknek“.

Charty szerint ez volt Kossuth náluk. Május 8.-án kezdett nagy és nehéz vállalatához. Városról-városra ment, meetingeket rendeztetett, agitatori tüneményes erejének minden eszközét felhasználta. Sikere volt. Az angol közvéleményt oda hangolta, hogy mint Napoleon kívánta, a Derby-kormányt megbuktatta. A Palmerston—Roussel-kormány lépett helyébe s az, a mi Kossuth célja volt, a semlegességi nyilatkozatot megadta.

Mire Kossuth vállalkozott, nem egy nap munkája volt. Csodát mivel, diadalmasan hajózott vissza, de már késő, Napoleon Angliába érkezte előtt pár nappal kész seregei Olaszországban teremtek. A szárd sereg várta, melyet Garibáldi önkéntesei, a magyar emigratio

legiója támogatott. Mire Kossuth Olaszországba érkezett, a magentai csata június 4.-én már lefolyt. Mac-Mahon az osztrák sereg felett Magentánál oly győzelmet aratott, hogy Lombardiát feladtuk s június 8.-án fővárosába Milánóba francia vonult be. A fővezérséget a király vette át; csakhamar június 24.-én a solferinói döntő csata következett, mely az osztrák sereget harczképtelenné tette. S a midőn III. Napoleon július 3.-án Kossuthot fogadta, az már a villa-francai béke felett tárgyalt, mi július 11.-én megkötetett. A hadjárat rövid lefolyása nemcsak a világot, III. Napoleont is meglepte.

A hadjárat rövid de következményeiben annál súlyosabb volt. Pedig Ausztriának sohase volt szebb hadserege. De hiányzott az élelmezés, mi az intézőknek önkezü halálába került. S hiányzott a lelkesülés. Az átszökötteknek Napoleon amnestiát biztosított. A villa-francai fegyverszünetre a zürichi béke következett nov. 10.-én. E békekötésben III. Napoleon nem kevesebbet követelt és kapott Olaszországtól, mint Nizzát s mi különben is hosszasan Franciaországhoz tartozott s a francia nyelvet beszélő Savóját. Ausztria elvesztette Szárdínia javára Lombárdiát, mi annyi volt mint Ausztriának Olaszországból való kiszorítása. Való, hogy az általunk ajánlt békével az olasz egységet, mit Napoleon hadizenetében kilátásba tett, egyidőre visszavetettük. De a birtokában hagyott Velence elvesztése már csak idő kérdése. Cavour régi tervének, a szétzaggatott Olaszországból egy egységes állam létesítésének alapja már meg volt vetve. Pár év múlva, az olasz egység 1861-ben létre fog jönni, egyelőre Velence és Róma nélkül, mely utolsót Sedánig francziák fogják megszállva tartani. A cesarismus megalázva a cesarismust, a győztes nem vette észre, hogy a legyőzöttek önbizalmának megtörése egy harmadik cesárnak tesz szolgálatot, ki a legyőzöttet Königrätzhez, a győztest Sedánhoz fogja vezetni.

Kossuth pedig a villa-francai béke után néhány nappal, július 16.-án kiadta nyilatkozatát, visszatérnek a számkivetésbe, — szölt — fel kívánták volna használni az alkalmat, de nem akarták a nemzet vérért könnyelműen kockára dobni.

V. Ausztriába olvasztatásunk harmadszori kísérletének bukása.

Harmadszor is megkísérelte Ausztria rövidlátó politikája Magyarország megsemmisítését, mint tartományt, az osztrák birodalomba olvasztását. I. Lipót alatt az Ampringen-korszakban, és II. József alatt. Mindenkor egy-egy trónt ragadott el a külföld. Mint akkor, most is tíz évig sanyargat, hogy ismét feladjunk függetlenségünkben az egyre gyengülő Ausztria javára.

Az ezüst pénzt kivitte a kamat, a hibás kormányzat halálos betegsége, a deficit évenként már 120 millió, az államadósság már 2 milliárd, az értékpapírok és pénzjegyek majd félértékre csökkentek. Az állam hitelében, jövőjében bizodalom megrendült. Megjelent Londonban, német nyelven 1859-ben a döblingi tébolyda falai közül Széchenyi „Blickje“, korunk legnagyobb magyarja lángeszének e hatyudala, a Bach-rendszert dicsőítő két év előtt megjelent Rückblick genialis bírálata, mely egyik publicistánkkal szólva, nem vesszővel, hanem skorpiókkal ostromozza a Rückblicket és íróját Bach minisztert mint politikai ábrándozót. Bíráló alá veszi a kormányzat hibáit, felhányja vérengzéseit, tiltakozik az ellen hogy Magyarországon pártja lenne, hol egy párt van mely vele szembe áll; tiltakozik azon felfogás ellen, hogy a függetlenség kimondása s a fegyverletétel által Magyarország önállóságát, függetlenségét, államiságát elveszthette volna, a midőn az öszsbirodalmat proclamáló márczius 4.-iki charta, mely beolvasztott, az ország és korona közti szerződéseket szét tépte, április 14.-ét megelőzte.

Bach öszsbirodalmi s a nemzetek egyenjogusítási politikáját, Bach fényes Ausztriáját optikai csalódásnak bizonyította. Rámutatott arra az ámitásra, mely szabad sajtónak nevezte azt s a mely csak a hivatalos Ausztria javára volt szabad, arra az alkotmányos szabadságra, mely előtt a polgár családja nyugalma jólléte szabadsága becsülete és a tulajdon szentsége nem számított.

A Blickben a tíz évi absolutismus varázsa, Bach nymbusa szét tépetett. Azonban egy drága élet árán, mert gróf Széchenyi István 1860 április 18.-án, az üldöztetés elől a halálba menekült; az új Magyarország Mózesese nem léphetett az ígért földjére. Ország-

szerte gyász istenitisztelettel áldozott a nemzet örökemlékü nagy nevének.

Végre is a dynastia szólt közbe. Helyet adott azon meggyőződésnek, hogy a Bach-korszak hatalmas Ausztriája, egy végtelen csalódás, hogy az egyenjogusított nemzetiségek kifelé gravitálnak, a pénzügyi helyzet hosszú időre tönkre van téve. Solferino meghozta a tanúságot, hogy Ausztria Európában elhagyatva, szövetségesek nélkül áll, a porosz csak alkalomra vár s mi ebből következik, a dynastia csakis népeire támaszkodhatik. A villafrancai fegyverszünet után néhány nappal, július 15.-én császári nyilatkozat jelent meg, mely az absolutismus helyébe alkotmányos kormányformát helyezett kilátásba s honnan a támadás a legerősebb, a nem katolikus hitfelekezetek önkormányzati jogának visszaállítását megígérte. Augusztus 21.-én a miniszterium átalakított. Rechberg gróf a császári ház és külügyek miniszterévé s miniszterelnökké neveztetett, Bach Sándor felmentetett, római követté neveztetett. A nemzet felszabadul a Bach-rendszer prokrusteszi ágyából. A tíz éven át rettegett Bach mindenkitől elfeledve fog elhalni harminczhárom év múlva, egyszerű magányában.

Két század alatt a nemzet nyílt, vagy passiv ellentállása most harmadszor hiusítja meg az absolut összbirodalom megalkotása kísérletét; következik alkotmányos úton való megvalósításának további kísérlete.

Összbirodalom alkotási kísérletek most alkotmányos úton.

(1860—1865.)

I. Az alkotmányosság helyreállítása. Az októberi diploma, a februáriusi patens.

Ausztria az olasz tartományok elvesztése után, azon meggyőződésre jutott, hogy az absolutismus Lajtán innen és túl, csakis a monarchia gyengítésére, nagyhatalmi állásának megdöntésére vezethet. Az 1851 óta Ausztriában fennálló birodalmi tanács, a

Reichsrath végre szintén oda nyilatkozott, hogy a birodalom viszonyain csakis az alkotmányos útra térés segíthet. A július 15.-iki császári nyilatkozat, mely a népek közóhajai teljesítését kilátásba tette, örömmel üdvözöltetett mindenfelé.

A nemzet az új aera hajnalát azzal köszöntötte, hogy nemzeti ünnepeket rendezett. Kazinczi Ferencz, a nyelv megújítója születésének 1859-ben éppen száz éve: október hó folytán az ország minden városában emlékét dicsőítő ünnepély rendeztetett. Erdélyben november 3.-án országos ünnepélyek közt megnyitott az Erdélyi Múzeum-Egylet. Pesten november 26.-án a Nemzeti Színházban Hunyadi László dalmű előadására a páholyokat magyar ruhában, a leányok pártáson foglalták el. A nemzeti érzület forradalma kitört.

Szolferino után az emigratio visszatért ugyan a számkivetésbe, de hazája ügyét nem feledte. Tájékoztató czímmel programmot szerkesztett, melyben a nemzetet actio kifejtésére fegyveres szervezkedésre hívja fel. A vérmesebbeknél a felhívás visszhangra talált, a szervezkedés titokban megindult.

A solferinói vesztés a conservatíveknek megnyitotta a tért, hogy a haza ügyét ismét felvegyék. Vezérférfiaik értekezletre gyűltek, abban állapodtak meg, forduljanak a kormányhoz, kérve, hogy az 1847.-iki alapon állíttassék vissza az alkotmány: fentartva az 1848.-iki törvényekből az úrbériség eltörlését, a nemesség adómentességének megszüntetését, s a katonakötelezettség mindenkire való kiterjesztését. S kívánták az uralkodó megkoronáztatását. A megállapodás szerint, a kormányt egy szűkebb miniszterium képezné, melynek tanácskozásaiban a magyar kancellárok is helyet foglalnának; a közös ügyek tárgyalását birodalmi gyűlés intézné, mely kinevezett, s az országgyűlések kebeléből kiküldöttekből alakulna.

A programmot gr. Dessewffy Emil terjesztette elő a bécsi kormánynak. Előterjesztésük a kormánynál visszhangra nem talált. Aug. 21.-én, tekintet nélkül a magyar alkotmányra új birodalmi ministerium alkottatott. A konservatív vezérférfiak a kormánynyal való tárgyalást félbeszakították.

Az uralkodó vette fel az elejtett fonalat. Hivatta br. Jósika Samut, felhívta a kormánynyal való érintkezés felvételére. Okt. 7.-én Bécsben Dessewffy, Josika, Majláth, Szécheny megjelentek,

azonban a magyar alkotmány helyreállításával a Rechberg-kormány megbarátkozni nem akart. Április 19.-ről Albrecht főherceg helyett a polgári és főhadparancsnokság vezetésével Benedek Lajos tábornagy bizatott meg. 1860. május 31.-én megnyilt a megerősített birodalmi tanács, a meghívott konservatívek egy része megjelent, gr. Apponyi György, gr. Andrási György mindjárt kezdetben felszóaltak, hogy megjelenésükkel csak önmagukat látják képviselve, s Magyarország törvényhozására vonatkozó jogukat fentartják. A birodalmi tanács feladata az államköltségvetés tárgyalása. De az oly vontatva haladt, s oly összeütközésekre nyújtott alkalmat, hogy az uralkodó maga lépett fel a konservatívekkel szemben, gr. Andrássy Györgyöt, br. Barkóczi Jánost, gr. Dessewffy Emilt, Majláth Györgyöt, br. Sennyei Pált, gr. Szécheny Antalt magához hivatta, s a megalkotandó új államrendszer felett tanácskoztak: s megjelent 1860. október 20.-án az ugynevezett októberi diploma, mely kibontakozásunkat hét évre fogja visszavetni.

Az október 20.-iki diploma által az uralkodó császári teljhatalmánál fogva, a *pragmatica sanctio* alapján hatályba teszi az országgyűléseket, fentartja a birodalmi tanácsot. Kivéttve az országgyűlések hatásköréből, a pénzügy, vám, kereskedelem; a jegybank, posta, távirtda, vasútügy, a katonáskodási kötelezettség, az adó és illetékek, a só ára, államadósságok. Az államköltségvetés tárgyalása a birodalmi tanácsra bizatik. A nem említett ügyek Magyarországon az országgyűlésekre, Ausztriában a tartományi gyűlésekre utaltattak.

Az alkotmányos útra visszatérés az osztrák tartományokra nézt öröm tárgya. A magyar konservatívek az absolutismussali szakítást, a magyar alkotmányosság az országgyűlés visszaállítását, a *germanisatio* feladását szintén vívmánynak tekintette. De nem így a nemzet, mely nem az 1847.-iki alap visszatérését kívánta, hanem az 1848.-iki jogállapot folytonossága visszaállítását akarta. A kihirdetést a hivatalos főváros világitással kívánta fogadni. Nem világitunk! hangzott fel az utcára rohant tömeg ajkáról. Benedek az új főparancsnok szuronyokkal verte szét a tüntető tömeget.

Az októberi diplomát több legfelsőbb kézirat kísérte. Egyikben a magyar és erdélyi udvari kancellária, másikban a kir. kuria

visszaállított. Magyar kancellárrá nevezetett br. Vay Miklóshoz intézett legfelsőbb kéziratokban az országgyűlés összehívásától, a helytartó tanács és a vármegyei rendszer helyreállításáról történt intézkedés.

E kéziratok közt volt még egy, mely a birodalom élére állam-ministeriumot állít. Mely intézkedés az által nyer történelmi fontosságot, hogy Rechberg helyébe, Schmerling Antal lépett az ügyek élére, az a férfiú, ki a Schwarzenberg ministériumból, mikor az az absolutismus terére ment, kilépett, s beadta lemondását.

A kinevezéseket az alkotmányos élet visszatérésének küljelei követték. A pesti egyetemről a német tanárok visszahívtak, nyelve ismét magyar lett. Az ország kerületekre lett felosztása megszüntetett, a régi vármegyék helyüket elfoglalták. Nem raknak máglyát a rendeletekből, mint II. József után, de ismét az alkotmány bástyái lesznek. Főispánok nevezetnek ki.

A közhivatali épületekről, az udvari páholyról a kétfejűsas eltűnt, helyét az ország czimere díszíti. A hatóságok, a megye- és városházak előtt ismét zsinoros hajduk. Mindenfelé nemzeti szín, a forradalom nélkül való kibékülés reményének szivárványszínei, a kettős korona, melyről megújult a régi jóslat, mikép fényesebben fog ragyogni, mint valaha. A mint Szent István napja megjött, kezdetét vette országossá vált megünneplése.

A kormányzás és közigazgatás terén a német helyébe nemzeti nyelvünk lépett. Az osztrák hivatalserég visszahívatott. A régi közélet sorompói megnyitak.

A politikai hatóságok elfoglalták a tért, hátra volt az igazságszolgáltatás és törvényhozás nehezebb kérdése. Az országgyűlés kérdése az, hogy a 47. vagy 48.-iki alapon hívassék össze. Az uralkodó itt szakaszt a konszervatívekkel, kiknek eddigi vívmányait nem szabad nem méltányolnunk. S itt lépnek előtérbe az 1848 vezérférfiai. Az uralkodó Deák Ferenczet és br. Eötvös Józsefet 1861 januárius 8.-ára magához hívatta, a 48.-iki alapot hozták ajánlatba. A kiegyezés reményével tértek haza.

Az igazságszolgáltatás rendezése céljára 1861 januárius 20.-án rendelet kelt, mely a bécsi legfőbb törvényszék mellé felállított magyar osztályt megszüntette s az ország régi legfelsőbb bíróságát, a hétszemélyes táblát, a Curiát életbeléptette. Az ország-bírói méltóság gr. Apponyi Györgyre ruháztatott.

Gr. Apponyi januárius 23.-ára országbirói értekezletet hívott össze. Hazánk hosszú éjjele után politikai egünkön az epedve várt virradás beállt, ősi várunknak ajtai megnyíltak — e szavakkal, ily szellemben nyitotta meg gr. Apponyi az értekezletet, mely nem kevesebbre volt hivatva, mint hazánkat a nyílt parancsok és bécsi rendeletek korszakából a jogegyenlőség elve alapján rázkódtatás nélkül vezetni át a törvényes jog alapjára. A magyar magánjogot az ősiség s a királyi adományozás jogának eltörlése alapján megváltoztatta. Az osztrák jognak a hitellekkönyv behozásával kapcsolatos része már gyökereket vert. A rendi törvénykezés helyébe behozott törvényszékek, az igazságszolgáltatásnak állami intézménynyé lett változtatása kiegyeztetésre várt. Az országbirói értekezlet bölcsesége a magyar jogot helyreállítva, a korszellem követelményeivel kiegyeztette, úgy hogy formailag ma is a Verböczi Hármastörvénykönyve s az 1861.-iki országbirói értekezlet munkálata alkotja magánjogunk alapját.

Az országbirói értekezlet korszakot alkotó munkálkodása még folyt, a nemzet még a jobb jövőben vetett remény örömnappjait éli, a midőn lesújtott az 1861 febr. 26.-iki nyílt parancs, mely birodalmi tanácsgyűlést hív össze, az osztrák tartományokat felhívja, hogy a birodalmi gyűlésbe a tartománygyűlés tagjai birodalmi tanácsstagokat választanak s mikép az örökös tartományokat, Magyarországot is 85, Erdélyt 26 követtel kívánja képviseltetni. Az okmányon magyar kancellárok nem jönnek elő.

E szerint ismét az összbirodalom s a nemzetiségek egyenjogúsítása intézményével állunk szemben, most alkotmányos formában. A patens báró Vay Miklós magyar kancellár minden közvetítő javaslata ellenében kiadatott. Magyarország beolvasztása más alakban ismét kimondatott.

II. Az 1861.-iki országgyűlés küzdelmei.

A mily örömmel üdvözölte a hosszas várakozás után az októberi diplomát a nemzet, épp oly leverőleg hatott reá a februáriusi patens. Tűrünk, szenvedünk, de a Reichsrathba nem megyünk, lett a nemzet közhangulata.

Összehívandó volna az országgyűlés, de minő alapon. A hatalom nem mert dönteni, értekezleteket hivatott össze. Az anyahonban Scitovszky hercegprimás, Erdélyben Haynald gyulafehérvári püspök palotájában tartatott meg, mind a két értekeztet egyhangulag oda nyilatkozott, hogy nincs egyéb, mint felséges urunkat megkérni, hogy törvényeinket erejükben megtartva, az országgyűlést a 48.-iki törvények alapján hívja össze. Mindenütt a két főpap tette meg az indítványt. A korona hozzájárult s a 48.-iki alapon az országgyűlés Budára, 1861 április 2.-ára összehívott.

Fátyolt, a feledés fátyolát a multakra, ezen hangulatban gyűltek fel a nemzet választottai, 48.-iki képviselők, hazatért menekültek, börtönben megöszült politikai foglyok, in effigie felakasztott megkegyelmezettek.

Az országgyűlés Budára hivatott, a 48.-iki törvényekben Pest lévén kijelölve, kiegyezés történt, mely szerint Budán nyitassék meg, de Pesten folytassák a tanácskozást. A meghívó-levélnek, a képviselők kívánalmának is elég volt téve. A gyűlést gr. Apponyi György, mint királyi biztos nyitotta meg.

A trónbeszéd az alkotmányosság visszaállítását s a király megkoronáztatását tűzte a gyűlés főczéljául.

A trónbeszédre adandó válaszfeliratnál, mint első tárgynál, két párt alakult. Egyik párt élén Deák Ferencz, a másik párt fejének a hosszasan menekült, külföldön elfogott, kiszolgáltatott, kegyelemmel visszatért gr. Teleki László szemeltetett ki, de a vita kezdete napja reggelén a már egybegyűlt képviselőházat halála hírével lepte meg. A kegyelem iránti tartozását golyóval rötta le. Úgy jutott a párt vezérlete Giczky Kálmán és Tisza Kálmánra. Az egyik párt rendes feliratban, a másik határozati nyilatkozatban kívánt a trónbeszédre válaszolni, keletkezett a felirati és határozati párt.

A felirati vita május 13.-án vette kezdetét. Deák Ferencz másfél órai beszéd után a ház tapsai közt benyújtotta felirati javaslatát. Főbb pontjai: Magyarország jogi és politikai önállóságának visszaállítása; a szentesített 48.-iki törvényeknek s azok alapján a magyar felelős miniszterium isménti életbeléptetése; az országgyűlés Erdélylyel, Horvátországgal, Határőrvidékkel, Fiumével kiegyesíttetése; a menekültek részére hazatérhetési engedély s

végre mondassék ki, hogy mindaddig, míg e jogos kívánalmaink nem teljesítettek, sem koronázáshoz, sem törvényhozáshoz a nemzet hozzá nem foghat.

A haza bölcse és a nemzet hangulata jellemzéséhez tartozik annak felemlítése, hogy Deák nem volt szónok, ő nem a szónok, hanem az értekező előadását használta. Midőn bölcsességének loyális érzületének, hazafiúi bátorságának ezen megnyilatkozását véghez vitte, balkezét ajka alá téve, halkan beszélt, egy szava sem veszve el. A pártok nem lévén kifejlődve, mindenki érezte, hogy ez az óra, melyen szólt a haza sorsát dönti el. Szavaztak. Deák győzött. A felirati párt három szótöbbséggel a helyzet ura lett. A Deák-párt megalakult, másfél évtizeden át végzi a rekonstrukcio nehéz munkáját.

A felirati vitánál a felsőház szintén nagyszabású beszédeket hallott. Haynald Erdély uniójának fentartása mellett ragyogtatta ékesszólását.

A feliratot gr. Apponyi a felsőház, és Ghiczi az alsóház elnöke vitte fel. Az uralkodó a helyett, hogy a feliratot elfogadta volna, visszautasította, az országgyűlést más alakban való felterjesztésre útasította. Most aztán a Deák szövegezésében küldték fel.

Schmerling e felíratra oly leíratot szövegezett, melyre br. Vay kancellár, gr. Apponyi országbíró, Szögyéni másodkancellár, Majláth György tárnokmester és gr. Széchen Antal miniszter az uralkodóhoz felterjesztéssel éltek, s felterjesztésükben a szöveget a monarchia békéjére veszélyesnek mondták, s kijelentették, hogy soha hozzá nem járúlnak. A leírat szöveg jogeljárás elmélete ellenében felterjesztésükben következőleg nyilatkoztak: Nézetünk szerint Felsőged teljhatalma kérdését a legfelsőbb elhatározások megállapításánál Magyarországgal szemben soha sem szabad elméleti módon előtérbe állítania. A hódítás elméletével oly esetekben, melyekben az a dolgok természete szerint nemzetközileg nem szabályozható, szemben áll a kedvező alkalommal való fölkelés elmélete s az állambölcséségnek az a követelménye, hogy a teljhatalom tények által óvassék meg s biztosíttassék, nem pedig az, hogy szavak által proklamáltassék. A hatalom, a melynek igazságos gyakorlását érezni, meggyógyítja a sebeket, a melyeket ejteni kénytelen, mert a közállapotokat biztosítja, midőn lefolyá-

sukat szabályozza ; az a hatalom ellenben, melyre szavakkal utalunk, elkeserít és sért s felidézi az ingert annak megkísértésére, hogy vajjon mennyiben állanak a tények összhangzásban a szavakkal.

A magyar államférfiak visszautasító nézete daczára Schmerling leírata július 21.-én leküldetett.

Schmerling ezen leiratában ő felsége kimondja, hogy: „Az 1848.-iki törvények azon cikkelyeit, melyek öszbirodalmunk válhatlan érdekeinek szükséges biztositékaival, névszerint pedig az 1860. évi mindszent hó 20.-án és az 1861. évi böjtelő hó 26.-án kelt határozmányainkkal ellentétben állanak, a mint azokat általában eddig soha el nem ismertük, úgy jövőre elismerni — mire magunkat személyesen kötelezve nem tartjuk — nem fogjuk“. A leirat felszólította a magyar országgyűlést, hogy küldjön követeket a Reichsrathba.

Báró Vay, a 48.-iki ministerium erdélyi királyi biztosa mit tehetett egyebet, minthogy harmadnapra, július 23.-án a kancellárságról lemondott: gr. Széchen a tárczanélküli miniszterségről leköszönt. Kancellárrá gr. Forgács Antal, csehországi helytartó neveztetett ki. Az országgyűlés mérsékletének ismét jelét adta. A leiratot tárgyalás alá vette, tétélről-tételre megvitatta. Deák aug. 8.-án, a ház osztatlan tapsai közt felolvasta mérsékelt, de nyílt válaszfeliratát, mely Scitovszky primás felszólalása mellett, a felsőházban is egyhangu elfogadtatásra talált.

Azon nagy idők szenvedésének festése, a nemzet és az országgyűlés merészsege egy absolut kormányal szemben Deák Ferencz hazafiui bátorsága, politikai lángesze, bölcsesége, jövőbelátásának élessége feltüntetlenül maradna, ha álláspontját épen akkori beszédei egy részének közlésével nem világítanók meg.

A magyar király — így szólt többek közt — csak koronázás által lesz törvényes magyar király, a koronázásnak pedig törvény-szabta föltételei vannak, miknek előleges teljesítése mulhatlanul szükséges. Alkotmányos önállásunk sértetlen fentartása, az országnak területi s politikai integritása, az országgyűlésnek kiegészítése, alaptörvényeink tökéletes visszaállítása, parlamentáris kormányunk s felelős ministeriumunk ismétli életbeléptetése, s az absolut rendszer minden, még fönlevő következményeinek megszüntetése oly

előleges föltételek, miknek teljesítése nélkül tanácskozás és egyezkedés lehetetlenek.

Szükségesnek látjuk tehát alkotmányos önállásunk megtámadása ellen felszólalni s kijelenteni, hogy a birodalmi tanácsban résztvenni nem fogunk, szükségesnek látjuk kimondani, hogy a magyar király csak a koronázás által lesz törvényes király, a koronázásnak pedig föltételei vannak, miket előbb okvetlen teljesíteni kell. Ki akarjuk mondani, hogy a parlamentaris kormánynak, felelős miniszteriumnak életbeléptetése, felfüggesztett közjogi törvényeink teljes visszaállítása oly feltételei, mik nélkül további egyezkedésekbe nem ereszkedhetünk.

Szükségesnek látjuk tehát ünnepélyesen kijelenteni, hogy mi az országnak állami alapszerződés által, királyi hitlevelek, koronázási eskük által biztosított alkotmányos önállását s törvényes függetlenségét semmi tekinteteknek, semmi érdekeknek föl nem áldozhatjuk s ragaszkodunk ahhoz, mint nemzeti létünk alapföltételéhez. Ugyanazért meg nem egyezhetünk abban, hogy a közadónak s katonaaállításnak kérdései a magyar országgyűléstől bármi részben elvonassanak. A törvényhozási jogot, valamint mi nem kívánjuk más országokra nézve semmi részben gyakorolni, ugy Magyarországra nézve azt a magyar királyon kívül senkivel mással meg nem oszthatjuk; Magyarország kormányzatát s közigazgatását a magyar királyon kívül senkitől mástól függővé nem tehetjük s azt más országok kormányzatával nem egyesíthetjük; nem akarunk tehát sem a birodalmi tanácsban, sem valamely birodalmi népképviselőben részt venni.

Hazánk alkotmányos önállása már az első lépésben, melyet Ő Felsége az alkotmányosság ösvénye felé irányzott, meg van támadva az által, hogy a magyar alkotmányosság visszaállítása csak föltételesen s leglényegesebb kellékeinek kivételével ígértetik; meg van támadva az október 20.-án kiadott diplomában, melyet alapul vesz föl az országgyűlést megnyltó beszéd is.

Meg akarja végképp fosztani ezen diploma Magyarországot azon ősi alkotmányos jogától, hogy a közadónak és katonaaállításnak minden kérdéseit egész terjedelmükben saját országgyűlésén határozhassa el; kiveszi a nemzet kezéből azon jogot, hogy a legfontosabb anyagi és közjogi érdekei fölött királyával egyetér-

tőleg önmaga hozhasson törvényeket. Pénz- és hitelügy, hadügy, vám és kereskedelem, ezen legkényesebb kérdései a nemzet politikai életének, egy közös birodalmi tanács alá rendeltetnek, hol azok fölött Magyarországra nézve is egy, többségében idegen hatalom, nem a magyar szempontból, nem magyar érdekek szerint intézkednék. És a közigazgatás terén is függővé teszi ezen diploma Magyarország kormányzatát az osztrák kormányzattól, oly kormányzattól, mely nem is felelős, de ha felelős volna is, nem felelne Magyarországnak, hanem a birodalmi tanácsnak, hol a mi érdekeink, midőn azok az ő érdekeiktől eltérnek, a többségnél aligha elegendő biztosítékot találnának.

Ha ezen eszme tettelesen életbe lépne, Magyarország nem lenne többé önálló sem kormányzatában, hanem legfontosabb érdekeire nézve alatta állana az osztrák birodalom közös törvényhozásának s kormányzatának; egy szóval, csak névre volna Magyarország, tetteleg pedig osztrák provincia.

A hatalomnak ezen ellenünk s alkotmányos önállásunk ellen intézett jogtalan törekvése nemcsak törvényeinkkel ellenkezik, hanem egyenesen megtámadja magát a sanctio pragmaticát, azon állami alapszerződést, mit a magyar nemzet 1723-ban az uralkodóházzal kötött.

A sanctio pragmatica megvilágítása után kimondja, hogy a sanctio pragmaticában s minden egyéb törvényekben ki van fejezve a personal unio s hogy real unio köztünk soha sem létezett. Ha a sanctio pragmatica létre nem jön, mikor a Habsburg-ház férfiága kihalt, Magyarország szabadon választhatta volna királyát. S ha megtörténik, mi nem lehetetlen, hogy a most uralkodóház nőágában is kihalna, a királyválasztás joga a nemzetre visszaesnék s ha akkor Magyarország más királyt választ, felbomlik az állam, fel azért, mert az egyetlen kapocs, az uralkodóház ugyanazonossága megszűnt.

Voltak alkotmányos életünkben máskor is esetek, melyekben fontos közjogi kérdésekre nézve fejedelem és nemzet ugyanazon egy alapon állottak, a közösen elismert magyar alkotmány alapján; ugyanazon törvényekre hivatkozott mindenik fél s nem a törvények érvénye, hanem azok magyarázata volt a vita tárgya.

Most azonban nem állunk közösen elismert alapon; nem egyes közjogi kérdések, nem a törvények értelme, hanem alkot-

mányunk lényege s alaptörvényeink érvénye vonatik kétségbe. Alkotmányt nekünk is akarnak adni, de nem azt, mit tőlünk hatalommal elvettek, hanem egy másikat, újat, idegenszerűt, darabját azon közös alkotmánynak, melyet az egész birodalomra készítettek. De nekünk adott alkotmány nem kell, mi visszaköveteljük ősi alkotmányunkat, mely nem volt ajándék, hanem kölcsönös szerződések által állapított meg s a nemzet életéből fejtett ki; azon alkotmányt, melyet időnként a kor kívánatihoz mi magunk alkalmaztunk s mi magunk akarunk czentúl is alkalmazni; azon alkotmányt, melynek alapelveit századok szentesítették.

A közelebb lefolyt tizenkét esztendő sulyos szenvedések kora volt reánk nézve. Ősi alkotmányunk eltöröltetett s a korlátlan hatalom idegen rendszere nehezedett reánk. És e nyomasztó rendszert még sulyosabbá tették azok, kik azt ellenséges indulattal, korlátolt fölfogással s gyakran rossz akarattal kezelték. Bűn volt előttük a szabadság érzete, bűn volt ragaszkodásunk nemzetiségünkhöz, bűn volt még a legtisztább honszeretet is. Országunk erejét kimerítették, a nemzet vagyonát jogtalanul elidegenítették, nemzetiségünket üldözés tárgyává tették. Minden nap új szenvedést hozott, minden szenvedés egy gyökerét szakasztotta el keblünkben a hitnek és bizalomnak.

Isten úgy akarta hogy szenvedjünk, de ne csüggedjünk s hűtlenek ne legyünk önmagunkhoz s úgy akarta, hogy a fejlődelmet tizenkét évi tapasztalás végre meggyőzze, miként a korlátlan hatalom absolut rendszere nem vezetheti a birodalom népeit boldogságra, de veszélybe döntheti a trónt és birodalmat.

S közöljük a haza bölcse egy más passusát, mely mondhatni az 1861.-iki feloszlott országgyűlés végrendeletévé vált. „Lehet, — úgymond — hogy nehéz idők következnek ismét hazánkra, de a megszegett polgári kötelesség árán azokat megváltanunk nem szabad. Az ország alkotmányos szabadsága nem oly sajátunk, melyről szabadon rendelkezhetnénk; hitünkre bízta a nemzet annak hű megőrzését s mi felelősök vagyunk a haza s önlelkiismeretünk előtt. Ha tünni kell, tünni fog a nemzet, hogy megmentse az utókornak azon alkotmányos szabadságot, melyet őseitől öröklött. Tünni fog csüggedés nélkül, mint ősei türték és szenvedtek, hogy megvédhessék az ország jogait; mert a mit erő

és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják, de a miről a nemzet, félve a szenvedésektől, önmaga lemond, annak visszaszerzése mindig nehéz s mindig kétséges. Tünni fog a nemzet, reménylve a szebb jövődöt s bizva ügyének igazságában“. E mély fájdalomat rejtő szavak voltak a második felterjesztés zárszavai. De a felterjesztés már nem mehetett fel, mert az országgyűlés hirtelen, mintegy tüntetőleg aug. 21.-én feloszlattatott. Éljen a haza! E felkiáltással oszlott fel a ház. Öt hónapi együttlét eredménye a két felirat, mint a 48.-iki nagy férfiak kiáltványa.

Az országgyűlés hazaszeretete, alkotmányos érzete nem maradhatott elismerés nélkül. Smolke a Reichsratban, a lengyelek vezére aug. 28.-án felállt, Schmerling eljárását hazánkkal szemben kinzásnak nevezte s figyelmeztette, hogy többször megkísérlette már Ausztria Magyarország függetlensége megtörését, de mindannyiszor sikeresen ellentállott s most is ellene fog állani.

III. Az országgyűlés feloszlataása iránti reactio.

Nem alkuszunk, mi várhatunk! lett az elbizakodott Schmerling jelszava. Az ország kormánya egy teljhatalmu tábornokra bízott. Tovább kísérlették puhítani a nemzetet. Gr. Pálffy Mór altábornagy nov. 7.-én polgári és katonai kormányzóvá nevezetett ki. A helytartótanács testületi működése megszüntettetett, a megyei bizottságok feloszlattattak. Az ostromállapot folytatása állott be. A megindult alkotmányos élet mintegy megszűnt. Az ország méltóságai, a megyei tisztikarok tüntetőleg lemondottak. Új, ismeretlen nagyságok léptek helyükbe. — Négy évi provisorium következett.

A publicisták személyes szabadságuk koczkáztatásával ismét sikraszáltak. A politikai és sajtóviszonyok felett bíraskodni katonai törvényszékek lettek föllállitva. Szóval az absolut kormányzás fökellege, az erély, egész sulyával mozgásba hozatott.

A nemzet visszavonult a passiv ellentállás sánczai megé, néma nyugalommal engedte át a tért a hatalomnak. Érzése nem lehetett más, mint Duruyé, ki a francia-német 1870.-iki háború

elbeszélését bevégezve, felkiált: Mais par les armes ou par les idées, elle se vengera. Az 1861.-iki országgyűlés eszméi fegyverét a közvélemény, a sajtó vette fel. Az osztrák lapok, mit eddig nem használtak, a reál-uniót hangoztatták, Deák a personál-unió szót és fogalmát állította szembe. S a birodalom két fele közt a volt harc ismét kitört.

Schmerling ismét a 48.-iki fegyvert, a nemzetiségek szembeállítását vette elő.

A horvát tartománygyűlés a birodalmi tanácsbani megjelenést megtagadta. Feloszlatták.

A Schmerling-féle alkotmányosság Erdélyben fejtetett ki a maga meztelenségében. Az országgyűlés feloszlátása után Erdély lett kísérleteinek színtere. Erdély uniója Magyarországgal a 48.-iki törvényhozás alapján bevégzett tény. Erdély különválasztott, országgyűlése összehívott, utasított, hogy a birodalmi tanácsban képviseltesse magát.

Futólag említettük, hogy mielőtt a pesti országgyűlés összehívott volna, Erdélyben is értekezlet tartott a kormány. Az 1848 előtti erdélyi rendi országgyűléseket a magyar, a székely és szász megyék és székek s a városok követői alkották. Az volt a kérdés, hogy a rendi országgyűlések helyébe lépett népképviselőt hogyan szerveztessék Erdélyben.

A Fehérvárra egybehívott értekezlet 1861 februárius közepén folyt le. A 40 meghívott között 8 oláh volt. A meghívottak közt br. Kemény Ferencz udvari korbátságos elnök, gr. Mikó Imre főkormányzó elnök, Haynald Lajos erdélyi róm. kath. püspök, Sterka Sulucz érsek, br. Saguna András püspök szintén ott voltak. Itt találkoztak Erdély összes nemzetiségei egymással legelőször. Az értekezlet az erdélyi fejedelmek palotájában, most róm. kath. püspöki lakban tartott.

A magyar és székely városok egyértelműleg a 48.-iki alapon álltak. A meghívott 8 szász nemzetbeliek közül a kormányhivatalnokok az erdélyi országgyűlés, a függetlenebbek a Pestre hivatás nézete mellett nyilatkoztak. Az oláhok álláspontját Sterka Sulucz érsek tolmácsolta, ki az unióval alkotott 48.-iki törvényt, mint nélkülök hozottat, revisio alá veendőnek mondotta. Egyen kívül a többi elismerte az unió törvényességét, de érsekével szavazott.

Ugyancsak ezen az értekezleten találkozott Erdély azzal, hogy a magyar nyelv helyett parlamenti körökben a szász és oláh legalább nyilatkozata elejét nemzeti nyelvén indította be. A két napig tartott értekezlet eredménye, hogy 27 szavazat 13 ellenében a Pestre meghívás mellett szavazott.

Ily előzmények után alakult meg az 1861.-iki pesti országgyűlés Erdély nélkül. S hívatott össze az erdélyi 1863.-iki országgyűlés Szebenbe. A legnagyobb lehangoltságban bár, minden megye megválasztotta követeit. Mielőtt Szebenbe mentek volna, a magyarok, székelyek, városok Fehérvárra gyűltek. Szebenben megjelentek, emlékiratot szerkesztettek s az országgyűlés termében való megjelenés megtagadása mellett hazaoszlottak. Következése lett, hogy gr. Mikó Imre kormányzó, a későbbi miniszter kegyvesztetté lett; Haynald Lajos püspök, a későbbi kalocsai érsek és bibornok püspökségéből elmozdított, Széchenybe hazavonult s a következő évben Rómába menekedett, ott maradt a kiegyezésig.

A szebeni gyűlésből, melybe a magyarok négszeri megválasztatás után sem mentek be, lett egy parlament, melyben három nyelven folyt a tárgyalás, három nyelven vétetett fel a jegyzőkönyv, minden előterjesztés három nyelven olvastatott fel. S a végeredmény mi lehetett más, minthogy a bécsi kormány óhajtásához képest, a birodalmi tanácsban megjelentek.

A bécsi kormány a központban sem tűrt ellenvéleményt. Gr. Apponyi György országbíró 1863-ban elbocsáttatott. Gr. Forgács Antal kancellárnak 1864-ben el kellett hagynia állását, hogy helyet adjon gr. Zichy Hermannak, ki egy díszlakomán nyilvánosan a magyaroknak a Reichsrathba való belépte mellett nyilatkozott.

Az emigratiót a reactio e megátalkodottsága végső erőfeszítésre indította, Európa rokonszenvéhez felebbezte az ismét eltiporni akart haza ügyét. Pesten a kedélyek annyira forronganak, hogy az osztrák kormánynak elfogadásokat kellett alkalmazni.

IV. A Schmerling-rendszer bukása.

Csak egészséges belpolitika eredményezhet jó külpolitikát; miként Bachnak, Schmerlingnek is tapasztalnia kellett.

A birodalom felett a láthatár most nyugat felől kezd borulni.

Ausztria császára, mint a német Bund feje 1863-ban Frankfurtba, a német fejedelmek részére gyűlést hívott össze. A szerencsétlen februáriusi patens mintájára centralisalandó Németország számára közös parlament alkotását hozta indítványba. Az indítvány megbukott. Ausztria tekintélye csorbát szenvedett. Poroszországot felbátorította.

Hozzájárult, hogy az olasz tartományok elvesztése óta, a III. Napoleon által kezdeményezett nemzetiségek szerinti csoportosulás körülöttünk nagy hódításokat tesz. A két dunai oláh fejedelemség a krími háború vívmányai következtében az orosz protektoratus alól felszabadult, 1860-ban egyesült, annak jeléül, hogy a nyugati államok szellemében kíván haladni, az addig használt cyrill betűk helyett, latin írásjegyeket vesz fel. A porosz trónra 1861. januárius 2.-án Vilmos lépett, mi világeseményeknek, a német egységnek veti elő árnyékát. Az olasz egység 1862.-ben szintén létrejött, egyelőre Róma és Velence nélkül. Ezen előzmények után üt be 1864-ben Schleswig-Holstein felett a háború, melyben Poroszország fegyverének hatalmasabb voltát érezte. Hadsergünk miatt az államháztartás deficitje 120—130 millió, s nagyhatalmi állásunk prestigeje egyre kétségbe vonatik.

Ausztria politikájában mindenesetre nagy hibák lettek elkövetve, hogy nagyhatalmi nagy öröksége pár tized alatt elkallódott. Maga a birodalmi tanács e nézetre helyezkedve, felszólalt a magyarokkal való kiegyezés mellett. Mi a dynasziát megdöbbsentette.

Ugy is volt. Schmerling nemcsak a magyarokkal, a szlávokkal is nyílt háborúban élt. A klerus ellenzékét képezett. Az osztrák szabadelvűpárt azon meggyőződésre jutott, hogy nem állhat meg az oly alkotmány, melyet Magyarország visszautasított. De azért Schmerling folyvást hangoztatta, hogy a februáriusi alkotmány revisiojáról a magyarok belépése nélkül szó sem lehet.

Ha nem hajlik, megtöri Magyarországot; e törekvése téves útján nem akart megállani s más kivezető utra gondolni. Magyar tanácsosai iránt bizalmatlan. Egy tót tanácsosa szerzősége mellett, a kicserélt udvari kancellaria útjain, rendeletet bocsátott a helytartótanácsnak Budára, mely szerint Magyarországot annyi részre kívánta volna daraboltatni, a hány nemzetiség él a hazában, s a municipiumokat ehhez képest csoportosították volna. Nem hajtották végre.

Csak az utolsó pillanatban, mikor már belátta, hogy a kiket megelőzőt, az ó-conservatívek sikerrel dolgoznak megbuktatásán, puhult annyira, hogy Kaiserfeld sujtó beszédére, 1865. márczius 31.-én oda nyilatkozott, hogy ha a birodalmi tanács ellenzéke a magyarországi szabadelvűpárttal halad, ő sem érez máskép; beismerte, hogy az ó-konservatívek aknáin ezen pontig nyulnak, hatásuk itt is érezhető, s kimondta, hogy irántok, mint határozott ellenségei iránt a legcsekélyebb rokonszenvet sem érez. S csak és ekkor látta magát indítatva, hogy ha lehet a felírat, még szívesebben a határozati párttal szóba álljon. De, mert a jogeljátszás elméletét még mind osztja, mindkettő visszautasította.

Látva közeledésének sikertelenségét, a kétségbeesés azon fegyveréhez nyult, hogy hivatalos közlönyeit ellenünk zudította, a magyar nemzetet elszakadási hajlamok táplálásával vádolta, s a birodalom tekintélye hanyatlásáért a magyarokat tette felelőssé. E vádra a négy év óta néma nemzeti fájdalom megszólalt. Válaszul 1865. április 16.-án megindúlnak a bécsi Debattéban a Deák által sugalmazott az emlékezetes húsvéti cikkek: melyek elsejében kimondatott, hogy nincs Magyarországon pártárnyalat, mely hangosan ne vallaná, hogy Schmerlinggel lehetetlen az alkotmánykérdés megoldása. S hangot adtak történelmünk annyiszor ismétlődött azon tanúságának, hogy valahányszor elszakadási hajlamok keltek fel a hazában, azt mindannyiszor a korona tanácsosai idézték elő; s hogy mindig az uralkodóház, a fejedelem közbelépése állította vissza a bizalmat és kibékülést.

E cikkek merész, de loyális hangja nem tévesztette el hatását. A király István nádort már negyvenhétben magyar nyelven ígtatta be, a királyné már megtanulta nemzeti nyelvünket; egygyel több kapocs, mert elődeik csak a magyar nyílt tekintetéből, ők szívök hangjából olvashattak. Pesten kiállítás és lóverseny, meghívását elfogadta. S ki ellen már több merénylet kísértetett meg, lejött s minden kíséret nélkül a lóversenyter néptömege közt megjelent. S kit megjelenésekor a fővárosba felgyült ezerek néma csende fogadott, bátorsága s az erősebbnek közeledése a gyengébbhez, oda hangolta a közérzületet, hogy eltávozásakor így szólhatott: szeretetük meggyőz, hogy számíthatok önökre, rövid időn ismét eljövök. A nemzet és királya megértették egymást.

A magyart kormányozni, csak alkotmánya alapján lehet: e meggyőződést vihette magával. A dynasztia sorsa vezetését kezébe vette. Három hét múlva a király, június 26.-án azzal lepte meg kormányát, gr. Zichy Herman magyar, gr. Nádasdy Ferencz erdélyi kancellárokat felszólította, adják be lemondásukat. Kancellárrá Majláth Györgyöt, tárnokká br. Sennyei Pált nevezte. Szept. 20.-ról a februáriusi alkotmány felfüggesztetett. Az országgyűlések összehívtak, Horvátország részére november 1, Erdély részére nov. 14, az anyaország részére december 10.-ére Pestre.

Schmerling „mi várhatunk“ jelszava önámításnak bizonyult. Beadta lemondását. Gr. Belkrédi új miniszterium alakításával bízott meg. A jog eljátszás elmélete, az összbirodalom alkotmányos uton való megvalósítása is megbukott. Magyarország beolvasztásának gondolata helyet adott a kiegyezési törekvéseknek.

A kiegyezés és koronázás.

(1865—1867.)

I. Az 1865.-iki országgyűlés. Az 1866.-iki porosz-osztrák háború. A magyar miniszterium kinevezése.

Deák Ferencz egy idézete fejezi ki a nemzet hangulatát, mit vajha örökre elfelejthetnénk. Ezen örökemlékü idézet így hangzik: *Dedimus profecto magnum patientiae documentum, et sicut vetus aetas vidit, quid ultimum in libertate esset, ita nos, quid in servitute, memoriam quoque cum voce perdidissemus, si tam in nostra potestate esset, oblivisci quam tacere.*

Tizenöt éve, hogy türünk, szenvedünk, hallgatunk. Őseink által megalkotott, élvezett szabadságnak csak egy bástyája maradt fenn: a protestansok autonómiája, mit protestans és katolikus egyaránt félt. Innen indulunk vissza. Bebizonyítottuk, hogy Magyarországot földének gazdagsága, s a nemzet egyetértése miatt leigázni nem lehet. Tanúságot tettünk a történet azon tapasztalatáról, hogy egy nemzet több politikai képességgel van felruházva, mint a másik

s hogy a magyar politikai iskolázottsága egy második fegyver a kezében, melyet Világosnál a hatalom nem rakathatott le.

A radikálisok, szabadelvűek csatát vesztek. Az elnémitott szabadszólás a conservatívek s az apostoli királyság eszméje által nemzetivé tett klerus táborába menekült: kiknek hazafisága előtt kalapot kell emelnünk. E néma időben ők voltak a nemzet szószói, ők készítették elé a kiegyezés útját. S tovább tetőzték hazafiságukat azzal, hogy beérve a szólás fegyverdícsőségével, a szót átadták, visszavonultak s mint párt, feloszlának.

A szót a sajtó vette át. Az írók, publiczisták, politikusok, kik a magyar ezredéves nemzeti élet, a monarchikus neveltetés által felhalmozott tapasztalatok, traditiók, szokások és ösztönök hatása alatt állottak, szabadságuk koczkáztatásával a nemzet érzelmei nem szűntek meg. Adta a gondviselés Deák Ferenczet, kiben az írók lelkesedése, a publiczisták bátorsága, a politikusok látnoki tehetsége a mérséklet bölcsességével párosult, kinek vezérsége előtt mindenki meghajolt. A vezérkart báró Kemény Zsigmond, Csengeri Antal, báró Eötvös József, Pulszki Ferencz, Falk Miksa, Horn Ede s mások képezik, kikhez a csüggedni nem tudók legiója csatlakozott.

Deák, ki a közvéleményt leghivebben birta kifejezésre juttatni, 1865 április 16.-án a Schimerling lapjában nyilatkozott. Kezdetét vette a tollharcz, mely a Deák-párt győzelmével végződött. Junius 6.-án a Felség Pestre jött, Scitovszky primás fogadta, mit udvari ebéd, fáklyás-zene követett. A korona és nemzet szerencsés találkozását junius 26.-án az az eredmény tetőzte be, hogy a kormány a conservatívek kezébe tétetett le. A nemzetenél ismét felujult az az érzelem, melyben a haza iránti szeretet és a király iránti odaadás egyesült. E ponttól könnyebbé vált a megoldás nehéz munkája.

A mint a jogeljátszás fanatikusai a kormány éléről elszólitattak, a nemzet minden keserűségét feledte. Bizott annak jóakarátában, ki a jogfolytonosság elvének elismerése terére lépett. A nemzet kedélye az izgalmas ellentállásból a kölcsönös bizalom és nagybecsülés hevének adta át magát. A rendi Magyarország újjáalakítása alapjával, a 48.-iki törvények hozatala által készen voltunk, hátra volt ausztriához viszonyunk rendezése. Mit nagyban

nehezített a kapocs formái körüli nézeteltérés. A kedélyek fent és lent elő voltak készítve, az országgyűlés 1865 decz. 14.-én megnyílt.

A trónbeszéd a magyar álláspont iránt előzékenységet tanúsított, kijelentvén, hogy a korona el kívánja távolítani a kiegyezés akadályait, magát a közösen elismert jogalapra, a *pragmatica sanctióra* helyezi; a koronázás kilátásba tétezt, de feltétele a 48.-iki törvények módosítása. A nemzet az uralkodó közeledését hasonló közeledéssel fogadta. Válaszfeliratában jogeljátszás elmélete elvetéséért köszönetet mond; kijelenti, hogy az októberi diplomát s a februáriusi patenst a hazára nézt törvénytelennek tekinti, a 48.-iki törvények átvizsgálására késznek nyilatkozott, de hogy a jogfolytonosság elismerésének kifejezés adassék, a felelős magyar miniszterium kinevezését, a koronázást s az elítéltek részére amnesztiát kívánt. Az erre adott 1866 márczius 3.-iki leiratot, mely az ország kívánalma teljesítését a 48.-iki törvények *revisiójától* tette függővé, a képviselőház némán fogadta s egy épp oly mérsékelt, de őszinte hangon tartott második válasz-feliratban előbbi álláspontjára hivatkozott. Azonban nem késett egy bizottságot kinevezni, mely a 48.-iki törvényeket, jelesen a közös ügyeket érintő pontokat átnézés alá vegye, mely a *pragmatica sanctiót* s a közös és egységes védelem, a had és külügyi szervezetét s ezek fedezetét formulázza. S mire ez munkálatait beterjesztette, az országgyűlés (1866 június 26) csak elnapoltatott.

Egy megrendítő, hazánk történetébe mélyen bejátszott világeseemény szólt közbe, az osztrák-porosz háború, melynek motívumát Bismarck 1895-ben, 80.-ik születésnapja ünneplése alkalmából a következő szavakban fejezte ki: „Súlyos harcokban vívtuk ki nemzeti függetlenségünket. Az erre való legelső előkészület a slesvig-holsteini háború volt, aztán Ausztriával kellett háborút viselnünk, hogy végre megérthessük egymást; semmiféle forum sem akart bennünket egymástól elválasztani s így harcolnunk kellett egymással az elválásért. Azt, hogy Szadova után a Franciaország ellen való háború fog következni, senki előtt sem volt kétséges, a ki az európai helyzetet ismerte.“

A III. Napoleon által szított németegységi törekvések már régóta hullámokat vetnek. Nem gondolta meg, hogy a midőn Poroszország posztóját Ausztria rovására erősíti, Franciaországot

gyengíti. A század elején keletkezett német szövetségnek Ausztria még mindig feje. Ausztria és Poroszország között a hegemonia felett keletkezett verseny törésre jő. A mint 1862 januárius 2.-án Vilmos a porosz koronát, az Ur asztaláról, a fejére tette, a nagy kormányférfi Bismarck, a nagy hadtervező Roon s a még nagyobb hadvezér Moltke alakjai szintén feltűntek s kezdődött az összetűzés. Ugyanis VIII. Frigyes dán király 1863-ban meghalt, Schlesvig-Holtstein és Lauenburg Dániához tartoznak, de mint német nyelvű hercegségek a Bundnak tagjai. Ezen igény érvényesítése céljából Ausztria és Poroszország 1864-ben a két góliát a kis Dániára vetette magát s a végeredmény az, hogy a poroszok fegyverzetünk feletti fölényüket felismerték, az osztrák sereget kiverték s a hercegségeket Poroszországhoz csatolták. Ausztria mélyen meg volt aláztatva. Nem titok többé, hogy Poroszország Ausztriának a német szövetségből kizárására törekszik. A fegyverre hivatkozás tovább nem maradhatott el. A háború 1866 június 17.-én kitört. Egyfelől a porosz, másfelől az olasz támadott.

Ausztria részén a szász, a hannover király s német hercegségek. Bismarck szövetségese különösen Olaszország, a magyar emigratiót is igénybe vette, Klapka alatt 2400 főből álló magyar legiót szerveztetett. Poroszország mindenekelőtt az Ausztriával szövetséget német hatalmakat szállta meg. Az olasz sereg Velence elfoglalására indult, de Custozánál június 24.-én, a tengeri hada Lissánál július 21.-én vereséget szenvedett. Azonban a porosz sereg Csehországba rontott s június 27.-től július 3.-ig hétnapi csatában, mi Sadovánál végződött, seregeink, mert védelemharczra szorítottak, legyőzettek. A gyalogság visszavonulását a magyar huszárság önfeláldozó rohamai mentették meg. Poroszország nem számítva ily gyors sikerre, nem tisztázta volt a diplomatiával Bécs esetleges elfoglalása esélyét, nehogy sikereit kockáztassa és európai interventiót idézzen elő, megállt.

Ausztria, bár Olaszországban győzelemben állt, hogy seregeit összpontosíthassa, Velenczét feladva, tovább akart hadakozni. E ponton a király, minden feltűnést kerülve, Deákot, majd gróf Andrassy Gyulát hívatta, ezek belátva az idők méhébe, a hadjárat abbahagyását ajánlották. S igazuk volt, mert a győzelmes Poroszország ausztriai szövetségeseivel mint legyőzöttekkel bánt el, Han-

noverát bekebelezte s a további csatavesztés Ausztriát felbontással fenyegette. Ugy jött létre egy hó mulva aug. 23.-án a prágai béke, melynek alapján az 1806-ban keletkezett Bund, az eddigi német szövetség felbontatott, Poroszország fensősége alatt új német szövetség alakított, abból Ausztria kizáratt, Olaszország részére okt. 3.-án Velenczéről lemondott s a száz évnél tovább tartó küzdelem a Németország feletti fensőségért Poroszország javára dőlt el. Ausztria Német- és Olaszországból kiszorult.

A Bach-korszak Solferinóhoz, a Schmerling-korszak Sadvához vezette a birodalmat. Az osztrák monarchia nagyhatalmi tekintélye meg volt ingatva, az olasz tartományok elvesztek, a kisebb német államokra való befolyás megcsökkent, a keleti tartományok a török ellen nem látják benne régi támaszukat. A sadvai, vagy mint most nevezzük, a königrätzi csata elvesztése a nemzetet és dynastiát a birodalom szétmállása feletti aggodalommal töltötte el s mindkét félt a megkezdett kiegyezés és kibékülés mielőbbi befejezésére ösztönzé. Az osztrák kormányférfiak, mert nyelvünket, szellemünket nem értették, közjogi felfogásunkat nem méltatták, mint régen, úgy most is bizalmatlansággal, sőt ellenszenvvel viseltettek. Br. Beust volt szászországi miniszternek s mi akkor visszatetszést szült, egy külföldinek és protestánsnak kellett az osztrák kormányba jutni, hogy a nemzetet megértse, lojalitását tolmácsolja. Mert a mult balfogalmi nem nyügözék, a kibontakozásra megtalálta az útát. Már ekkor külügyminiszter, de a belügygyel is foglalkozott. Határozottsága döntőleg hatott.

Harmadnappal a prágai békekötés előtt, aug. 21.-én a király kívánalmára a kiegyezés tárgyalására már értekezlet ült össze, az osztrák kormányt Beust és Hübner, a magyar kormányt Majláth György kancellár, br. Sennyei helytartósági elnök, a nemzetet Deák, gr. Andrásy, br. Eötvös, Lónyai képviselték. Feladatuk nem csekély, mert a közös ügy nem sarkallott törvényczikkben, de az utolsó századok annyi kapcsot hoztak létre, hogy gordiusi csomóként megoldani nem lehetett. Mik legyenek a közös ügyek, milyen legyen a közös intéző alkotmányos testület formája, meghatározására nem kis bölcsesség kellett. S a végzet e bölcsességgel megáldotta a nemzetet. A konservativek örök dicsősége, hogy bár tudatával bírtak annak, hogy idejük lejár, a Deák-párt céljaira

dolgoztak. A Deák-párt most sem követelt többet, mint Königrätz előtt, ez könnyítette még a tárgyalás folyamát. Majdnem húsz évi küzdelem után visszajutottunk oda, hol 1848 aug. 31.-én a nemzet és dynasztia elvált, mint a mikor a bécsi kormány azt kívánta volt, hogy a monarchia egységének követelményei rendeztessenek. Br. Beust decz. 20.-án lejött. Deák Ferencznél megkísértette, ha nem mondana-e le Magyarország az ujonczmegajánlási jogról, azonban Deák Ferencz bár belátta, hogy a kiegyezés sulypontja a közös védelemre van fektetve, kijelenté, hogy az ország e jogát fel nem adhatja, de nem mulasztotta el hangsulyozni, hogy miként a multak mutatják, a monarchia szempontjából ennek szükségesége nem is forog fenn. S ezzel az alkudozás véget ért.

Az országgyűlés ekkor már össze volt híva, a meghívóban a felelős miniszterium kinevezése már kilátásba volt téve. A képviselőház kiküldött bizottsága a 43.-iki törvények revisiójával 1867 febr. 4.-ig szintén készen volt. Az alapelvek le voltak téve s ez elég volt a koronának, hogy megtegye a nagy lépést, a második magyar miniszterium kinevezését. A király februárius 8.-án Deák Ferenczet fogadta, miniszterelnökséggel kínálta meg, megköszönte, de nem fogadta el. Febr. 17.-ről gr. Andrassy Gyula elnöksége mellett br. Wenkheim bel- s br. Eötvös vallás- és közoktatás-, Horváth Boldizsár igazság-, Lónyai Menyhért pénz-, Gorove István kereskedelmi, gr. Mikó Imre közlekedésügyi, gr. Festetich György fejedelem oldala melletti miniszterré neveztetett ki. Mi csak az angol forradalomban jön elő, a haza sorsa azok kezébe tétetik le, kik a forradalomban résztvettek.

Minden lecsillapult. Az eddigi elkeseredettség helyébe Ausztria és Magyarország egymásra utaltatásának megnyugtató meggyőződése lépett. A magyar megszabadult a nyomástól, hogy itt a szláv és német elem s annyi nemzetiség közepette biztosítva nincs; Ausztria belátta, hogy Magyarország nélkül szétmállik, a Németországba kebeleztetés esetén a szlávokat halál, a katolikusokat elnyomás s Bécset vagyoni bukás fenyegeti. Mindkét fél emelkedett hangulatban nézett a koronázás elé.

Visszatértünk tehát a történeti alapra. S a nemzet ha nem is fényesebb, de örömteljesebb koronázáshoz készült, mint valaha.

II. Az 1867 június 8.-iki koronázás ünnepélye.

A koronázás ünnepélyének fénye méltó volt a bizalomhoz, mely egy lovagias nemzet és lovagias király adott szavábani hitén épült.

Mivel a Habsburg-ház alatt első koronázás, mely Pozsony helyett a fővárosban hajtatott végre, Pesten a lánczhiddal szemben királyhalom emeltetett, melyhez minden vármegye földet küldött. A plébánia előtt, az eskütéren, emelvény állíttatott, melyen a király az Isten szabad ege alatt is letegye az esküt. Minden megye banderiumot küldött s felgyült az ország színe-java.

Az országgyűlés a hitlevél szövegezésével készen lévén, a király elfogadta. Az országgyűlés két háza küldöttsége a királyi lakban megjelent. A király a küldöttségnek a primás kezébe kiadta a koronázási hitlevelet, melyben magát és utódait alkotmányunk megtartására, a koronának a hazában őriztetésére, az ország területe épségének megóvására s a Habsburg-ház kihalása esetére a királyválasztás jogának tiszteletben tartására kötelezte. Kitzüzte a koronázás napját, hozzájárult a rendek azon óhajához, hogy a királyné is megkoronáztassék. Mire a küldöttség Erzsébet királynénak tisztelgett, kiadott feleletében áldotta a gondviselést, hogy e perczet megérnie engedte.

Az országgyűlés e jelentésre a királyi pár részére 50—50,000 arany koronázási ajándékot szavazott meg, mi azt a másik lélekemelő jelenetet idézte elő, hogy a királyi pár azt az 1848/49.-iki honvéd rokkantak, az elesettek özvegyei és árvái segélyezésére visszaajándékozta.

Szent Istvántól az 54.-ik magyar király koronázása következett. S miután már csak két ország van a földtekén, hol a középkorban keletkezett koronázási szertartás juttatja az uralkodói királyt hatalma teljes élvezetéhez: Anglia és Magyarország s azért is, mivel az első budapesti koronázás volt, a koronázási szertartás lefolyását jónak látjuk leírni.

Felvirradt június 8.-ika. Reggeli 6 órakor az ország bírāja és a két koronaőr felment a koronázási Mátyás-templomba, a budavári plébániába. Feltörték a pecséteket s kinyitották a kápolnát,

fel a szekrényt, a koronázási jelvényeket, a palástot bevitték a sekrestyébe. A koronaőrök ott maradtak.

A templomban helyet tartottak fenn a diplomáciai karnak, a birodalmi gyűlés küldöttségének, a törvényhozás tagjainak, a palotahölgyeknek. Különösen a főrangú hölgyek öltözetei ragyogtak a drágaságtól.

Simor János hercegprimás segédletével hét óra előtt a templom főkapujához vonult. Az országnagyok, miniszterek és képviselők felhajtattak, 7 órakor a királyi palotában gyűltek össze. Hét órakor a király és a királyné megindultak. A király lóháton, a királyné pedig diszhintóban. Midőn a katonaság sorain kívül álló nép megpillantotta, meg nem szünő lelkes éljenzésben tört ki. A királyi párt a templom főkapujában gróf Cziráky János m. kir. főkamrás fogadta.

A templom ajtajában szőnyeget teritettek le. Erre letérdelt úgy a király, mint a királyné. Simor János hercegprimás odanyújtá nekik a feszületet és a szentelt víztartót. Erre a hercegprimás megindult az oltár felé, mögötte a papság, azután a főherczegek, az országnagyok, a királyi pár s utána a kíséret. Fenn a karzaton megharsantak a trombiták.

Ő Felsége a miniszterelnök és két püspök kíséretében bement a sekrestyébe. Bement azután a királyné is a veszprémi püspök Ranolder János, mint a királyné kancellárja, továbbá a főudvarmesternő és két palotahölgy kíséretében. A király magyar tábornoki diszruhát viselt; a királyné pedig ezüst virággal himzett nehéz fehér uszályú damaszt selyem ruhát, melyet aztán a veszprémi püspökségnek ajándékozott; a királyné fejére föltették azt a diadémot, mely a házi koronát volt hivatva helyettesíteni.

Megharsantak a trombiták, megperdültek a dobok. A király és királyné az emelvényen álló trónra ültek. A trónhoz vezető lépcsőzet körül félkörben zászlósok azon országok zászlóit tartották, a melyek jelenleg Magyarország társországai, vagy régente fenhatósága alá tartoztak.

A király, a m. kir. főudvarmester, a főkamrás, a testőrség kapitányai kíséretében a főoltárhoz ment. Meghajtván magát a hercegprimás előtt az oltár legalsó lépcsőjéhez helyezett székre ült. Haynald Lajos kalocsai érsek terjeszti elé a felkenetésre és a

koronázásra vonatkozó kérelmét; a hercegprimás felolvasá a szer-tartásszerű intelmet, mire a király az oltár felső lépcsőjére ment, letérdelt s az evangeliumra tevéen kezét, elmondá az esküt, melyben fogadja, hogy igazságot fog tartani, fentartja a békét. Eskü után az odanyújtott keresztet megcsókolta. Következett a szentelt olajjal való felkenetés, karján és vállai közt. A primás erre átnyújtotta a kardot, annak jeléül, hogy a királyi hatalmat átvette, ki a nép felé fordult, három vágást tett vele. Künn ekkor adott először dísztüzet a katonaság; megszólaltak az ágyuk a Gellérthegyen s felharsant az éljen százezerek ajakán.

Következett a koronázás legfőbb ténye: a korona föltevése. A király letérdelt, a hercegprimás és a miniszterelnök fejére helyezék Szent István koronáját, a hercegprimás megszólalt „Accipe coronam regni (vedd az ország koronáját) s azzal megáldá. Az ország pallosát derekára övedzték, az első királynétől himzett palástot vállára csatolták; átadták a jogart az ország almáját. Ismét eldőrdült a katonaság sortüze s megvillant az ágyuk toroka a Gellérthegyen, melyre a harangok zúgása felelt. A király visszament a trónhoz. Mire a hercegprimás latinul következőket mondá: maradj meg ezen a helyen, a melyet atyai örökségből mától kezdve Isten mindenható tekintélyéből és a neked juttatott örök jognál fogva elfoglaltál stb. Végeztével a miniszterelnök háromszor éljent kiáltott, mire az egész templom utána harsogta. A katonaság harmadik üdvölvése, az ágyuk dörgése és a harangok zúgása most már a fölkennt és koronázott királyt üdvözlé.

Most a királyné megkoronázása következett. A király a koronával fején a főoltár mellett helyet foglalt. A királyné szintén odament, a főudvarmester levette fejéről a házi koronát. Megcsókolta az odanyújtott keresztet, következett a szent olajjal való felkenés. A veszprémi püspök megint fejére illeszté a házi koronát, a miniszterelnök a magyar koronát átnyújtá a hercegprimásnak, a ki öszszokás szerint megérinté vele a királyné jobb vállát.

Vége lévén, a templom fölnyílt, a király kíséretével a helyőrségi templomba ment s a királyné díszkocsin visszatért a várpalotába. Hol a király gyalog elhaladott, nemzeti színű szőnyeg volt leterítve. Lónyai Menyhért, a magyar pénzügyminiszter, mint hajdan, a nép közé pénzt, illetőleg a koronázás alkalmára készült

érmeket szórt, a király után a nemzeti szőnyeget emlék gyanánt a nép között szétdarabolták. A helyőrségi templomban folyt le az aransarkantyus vitézek lovagvá ütese.

A király, mint hajdan, püspököktől és főméltóságoktól, minisztereitől fényes paripákon Budáról lekísértetve, a királyi koronázás jelvényeiben lóháton Pesten a nép ezrei közt megjelent. A királyhalmon, a Lánchíddal szemben, megtette a királyvágást. Azután az esküteren emelt emelvényen a nemzet nagy lelkesedése közt letette magyarul esküjét, melyben Magyarország jogai, alkotmánya, területi épsége fentartását fogadta. Az első magyar eskü, mely Habsburg-ajakról hangzott.

Annyi évi szenvedés s megpróbáltatás után ismét koronás királya s miniszteriuma van a hazának. Életbeléptetni az 1848.-iki alkotmányt, kiegyeztetni viszonyunkat Ausztriához, rendezni belügyeink megszakadt rendjét, volt a miniszterium s az országgyűlés legsürgősebb feladata. Keletkeztek, melyek a dualismust és paritást rendezik, az 1867.-iki törvények.

III. Az 1867.-iki kiegyezési törvények.

E törvényekben mindenekelőtt a helyreállított alkotmány lett biztosítva. Beczikkelyezettett a koronázás előtt kiadott hitlevél, a koronázási eskü. A hitlevél (II. t.-cz.) kimondja, hogy a király alkotmányunkat, kivéve az aranybulla záradékát, megtartja s ha az osztrákház kihalna, a királyválasztási jog a nemzetre visszazáll. Ausztriához viszonyunk rendezése tekintetéből (XII. t.-cz.) Magyarország önállásának, függetlenségének hangsúlyozása mellett kimondatik, hogy a kapocs a *pragmatica sanctio*; szabályoztatik a felállított *delegatio*; a külügy, hadügy, valamint a pénzügy a közös költségekre nézve közös ügyeknek nyilvánítatnak, de azon alapfeltétel mellett, hogy Magyarország és Ő Felseége több országai közt időnként vám- és kereskedelmi szerződés fog köttetni s Ausztria alkotmányt kap.

Itt van letéve a dualismus alapja, még pedig paritás-, personal-unio s azon jogkövetelmény alapján, mely szerint Magyarország önálló s közösségünk az uralkodóház lehető kihaltával

megszakad. Egy eszme vezetett be közjogunkba, mely a svéd és norvég unio formulájában találja mintáját, hol azonban csak az uralkodó személyében van közösség, de sem a hadsereg, sem az udvartartás nem tétett közös ügygyé s mikor a király egyik országából a másikba megy, a határszáron kísérete elmarad s a másik ország kísérete veszi át. Mindazáltal kedvezőtlen földrajzi állásunk a svéd-norvég dualismnál szorosabb szövetségre utalt, új formáról kellett gondoskodni s egy külügyi szövetkezés jött létre a belügy érintése nélkül; mint ilyen, egyedül áll Európában s mintegy a következő formulázatot nyert.

Az igényelt egységes osztrák birodalom néhány évi élete megszűnt. Miután a birodalom más felének törvényhozása is hozzájárult, kineveztetett az első közös miniszterium Beust külügyi, John hadügyi, Becke közös pénzügyi miniszterek személyében. A monarchia diplomáciai és kereskedelmi képviselője lett, de nemzetközi szerződések megkötése mind a két fél miniszteriumával egyetértőleg a közös külügyminiszterium agendái közé soroztatott. Az 1806.-iki császárság az osztrák-magyar monarchia címét vette fel két külön kormányral, külön parlamenttel. A közös ügyekre egy koronként egybegyűlendő delegatio szervezetett, melybe mind az osztrák, mind a magyar parlament 60—60 tagot küld s felváltva Bécsben és Budapesten tanácskozik. Az államadósság felett megosztottunk. A közös kiadások hányada Ausztria részére 68·6, Magyarország részére 31·4 százalékban állapított meg. Az udvartartás költségeihez mindkét ország külön járul. A hadsereg az eddigi császári helyett a közös hadsereg címét vette fel.

Közgazdasági viszonyainkat legközelebről az abszolutizmus alatt megszüntetett vámsorompó érintvén, Magyarország és Ausztria között (XVI. t.-cz.) vám- és kereskedelmi szövetség kötött, mely abban határozódik, hogy a két fél államterülete a szövetség idején egy vám- és kereskedelmi területet képez, melyet egy közös vámhatar vesz körül s így közbeeső vámokat egyik fél sem szedhet. S e szövetség 10 évenként megújítás tárgyát fogja képezni.

Ez főbb vonalakban a kiegyezés s az 1867.-iki törvények eszmemenete. Bővebben vizsgálva, benne és általa közjogi és közgazdasági igényeinket nem tekinthetjük kielégítettnek. Közjogi

igényeinket nem, mert önállásunk, függetlenségünk nem teljmértékü annyiban, hogy personal-uniónk, mi addig csak a dynasztiával szemben állt, részben az örökostartományokra is átvitetett; közigazdasági igényeinket bántja az, hogy vámterületi közösségbe maradtunk.

Másfelől tekintve, ha a birodalom nagyhatalmi állásának áldozatot hoztunk, annyi beolvasztási törekvés után államiságunkból a lehető mégis megmentettük s mi azon korra megnyugtatólag hatott, megszakadt alkotmányos életünk kezdetét vette. Mint garancia, hozzájárult a honvédség felállítása s parlamentarizmus kormányzatunk oly tágas alapra fektetése, hogy míg Európa legtöbb államában a parlament csak ellenőrző hatáskörrel van felruházva, nálunk mint Angliában a parlamenti többség gyakorolja a kormányzás hatalmát. A nemzet kibékült az uralkodóházzal s mit törvényeink Mohács óta hiába sürgettek, az udvar az év egy részét hazánkban tölti. Mátyás király palotájában s az új Visegrádon, Gödöllőn magyar királyi udvartartás foly, a nemzeti nyelv hangzik.

Így végződött, mi a 48.-iki törvényhozást kiegészítette, az 1865/8.-iki országgyűlés, a Kossuth-forradalom, a 48/49.-iki hadjárat szathmári békekötése. A menekültek bujdosása véget ért.

Angliában az 1688.-iki forradalom után keletkezik az angol bank, keletkeznek a skót bankok, a politikai, szellemi és anyagi felvirágzás, nálunk szintén egy új korszak vette kezdetét. Az ipar és kereskedelem feletti rendelkezés kezünkbe esett. Mert a valutát rendezni kíván s a birodalom két felében a kétféle bankjegy közigazdasági rázkodottságot idézett volna elő, fennmaradván önálló bankalapítási jogunk, az osztrák nemzeti bank osztrák-magyar bank nevet vett fel s jegyei német és magyar nyelven kelnek, a magyar pénzverés ismét életbelépett; bankok, pénzügyintézetek, iparvállalatok keletkeztek s beindított az ország vasúthálózattal ellátása. Budapest mint fő- és székváros lépett fel, kezdetét vette nagyszertű emelkedése.

A végeredmény: hogy a monarchia természetes és történelmi medrébe vezetett vissza s a belső fejlődést mindkét felének biztosította. Kifelé pedig lehetővé lett felismerni a monarchia s különösen hazánk keleti missióját, azon történelmi missiót, mit már az Árpádok és Anjouk felfogtak, a keleti császárság helyettesítését, mit a török benyomulása megszakasztott volt.

Visszatekintve a lezajlott két évtizedre, a magyarnak nagy oka van a gondviselés előtt leborulni. Még egyszer bebizonyítva láthatta a nemzet, hogy életrevaló nemzetet külerőszak nem semmisíthet meg, hogy külerőszak ellen a gondviselés módokat és eszközöket nyújt a megtámadottnak. Még egyszer figyelmeztetve lettünk, hogy a nemzetek végpusztulását csak erkölcsi hanyatlás idézheti elő.

Tizenkilencz év alatt alkotmányos életünk oly átalakuláson ment át, mit az Európa előtt egy századdal előre járó Anglia 1640-től 1837-ig, tehát kétszázéven át volt képes keresztülvinni, mert tartozunk azzal a megjegyzéssel, hogy a most uralkodó király idején elől a korona a parlamenti többség előtt nem érezte magát kötelezve meghajolni. A feudális alapról a liberális alapra szerencsésebben jutottunk el mint Franciaország, hol, mert a történelmi alapból igen sok lett lerombolva, a politikai viszonyok szögletkövei még mind nem elég biztosak. Nálunk egy nemzedék szenvedése elég volt a jövő megváltására.

A szenvedés nálunk se maradhatott ki, csak hogy nem oly rémes jelenetek között. Mert az absolutismus kívülről jött s nem intézményeinkben gyökerezett, a nemzet önmagával nem jött összeütközésbe, az absolutismussal szemben egy táborban állottunk. A feudális viszonyokat az Anjouk hozták be, az osztálysorompókat I. Leopold állította fel, mondhatni egyik sem ment át a nemzet vérebe. Minden nagyobb rázkódás nélkül szabaddá tettük a földet és embert, mint volt Szent István korában; felelős alkotmányt állítottunk, minek eszméjét III. Endre és II. Ulászló decretumai már letették volt.

A feudálismussal és absolutismussal, e két idegen eszmével egyszerre kellett szakítanunk, mégis ha nem járul hozzá Ausztria beolvasztási törekvése, vér nélkül estünk volna át.

Szerencsénkre a nemzet elég szívós és kitartó, mondhatni elég tehetős volt, hogy 20 évig nélkülözzen; a miveltség azon fokán állt, hogy nemcsak érezte, de értette, sőt kifejezésre is bírta juttatni, hogy egyéni polgári és nemzeti szabadsága hazája kérdésében az ősök nyomdokai szentek előtte.

A 48.-iki törvényekben letettük a reformeszméket, de mennyi év, mennyi küzdelembe került volna, míg részleteit formulázzuk.

Így a forradalom egybeöntötte a társadalmat; a Bach-korszak rendezte a közigazgatást, kimutatta az absolutismus további lehetetlenségét; a Schmerling-korszak az alkotmányosságot diadalra juttatta. A kiegyezés egy békekötéshez juttatott, mely a szatlmári békénél annyival szerencsésebb, hogy itt az amnestia alól senki sem vétetett ki, jószágelkobzás nem követte s a vissza nem tértek nem nyilvánítottak felségárulóknak. A kiegyezésnél kibékültünk a dynasziával, ki Ausztriával; parlamentarismushoz jutottunk, forradalmunk be lett végezve. A nélkülözés, szenvedés és kitartás egy modern társadalom és modern állam alapfeltételeihez, a jelenkori Magyarországhoz juttatott.

De még sem voltunk utófájdalmak nélkül. Kiket már feltámasztani nem lehetett, szabadságharczunk vértanuinak emléke egy örök fájó érzet marad, mit kegyeletünk visszaemlékezései csak enyhítenek, de el nem mosnak. Az amnestiával nincs többé száműzött, felségsértő és elítélt, nincs többé menekült, bujdosó és hazátlan. De mégis volt két fájó név s éppen a forradalmi napok bálványai, kik nélkül a nemzet tán eldobja fegyverét. Az egyik száműzte magát, a másik itthon él. Az egyik fájdalma hangjával a nagy Oceán mindkét partját betöltötte; a másik prometeusi kínokat él, áldozata a történelmi folyás azon hangulatának, mely minden nagy veszített csata után árulót és áldozatot keres. Pedig mikor az egyik kezdte, a másik végezte, csakis a nemzet s a végzet akaratának engedelmeskedett. S ha van dicsősége a nemzetnek a mai Magyarország megalkotásában, a jövő századok e dicsőség oroszlánrészét e két nagy történeti alak részére fogják dönteni.

HARMADIK ALKORSZAKUNK.

Az első ezredévünktől

**hátrahagyott Magyarország s ezredévi fennállásunk
nagy ünnepe.**

ELSŐ FEJEZET.

A personal-unióból dualismusba sodortatott Magyarország új szervezete.

I. A dualismus.

Anglia első forradalma után szakaszt az absolutizmussal; második forradalmával a parlamentarismus eszméjével s formulázásával lép elő. Franciaország háromszori forradalma után köztársaságba megy át. Nálunk a Rákóczi-forradalom után keletkezett *pragmatica sanctio* után az eddigi personal-unióból Ausztriával dualismusba vonatunk. Harmadszor akar ráncszakadni Rudolf kora, melyre Bocskai forradalma, I. Leopold kora, melyre a Rákóczi forradalma következett. Csakhogy mint akkor a török s a francia, úgy most közbejött III. Napoleon s az olasz tartományok elvesztek. Közbejött Vilmos porosz király s a sedáni vereség következett, mely Németországot vette ki a Habsburg-ház kezéből. S hozzájárult Miksa mexikói császár vérpadra juttatása, neje, a császárné megőrülése.

Ennyi csapás mintha első sorban védangyalunk Erzsébet királyné szívét érintette volna. Ferencz József bölcsesége magaslatára lép, szakaszt velünk szemben a harag politikájával. Mintha korunk lángesze a nagy Napoleont követné, ki Elbából visszatérve belátta, hogy szuronyra támaszkodni lehet, de állni nem s nemzetének kijelentette: úgy is könnyebb alkotmányosan uralkodni. Szakaszt az abszolutizmussal, velünk szemben a beolvasztás poli-

tikájával. Husz évi kísérletezés után a Bach- és Schmerling-korszakot történetünkben letörli s létrejött a kiegyezés a dualismus alapján.

A dualismus szót törvényhozásunk nem használja, zsurnalisztikai elnevezés. A kiegyezés előtti években Ausztriához viszonyunk tárgyalása ötletéből a lajtántúli sajtó viszonyunkat reálunióknak nevezte; Deák Ferencz egy addig ismeretlen szóval fejezte ki viszonyunk természetét: a personal-unióval. Svédország és Norvégia közötti fennállott viszonyoknak felelne meg, hol a közös uralkodót az egyik kormány elkísérte a határig s határánál a másik kormány fogadta. A mint a kiegyezés nagy munkája szövegezését Deák, gr. Andrassy, br. Eötvös kezükbe vették, az új formához új elnevezést kerestek: Eötvös a dualismust hozta javaslatba.

E viszony kiindulási pontja a *pragmatica sanctio*, a Rákóczi-forradalomra következett kiegyezés, melyben Magyarország a Habsburg-házat uralkodóházának ismerte el. De a nélkül, hogy az együttes védelem kötelezettségén kívül az osztrák tartományokkal más közösséget megalapított volna.

Azonban keletkezett a 48.-iki alkotmány, kineveztetett a független magyar miniszterium. Az udvar nem késett felvetni abbéli kívánalmát, hogy a Magyarország és Ausztria között fennállott viszony szintén formuláztassék. Mielőtt megtörténhetett volna, bekövetkezett a szakadás s lezajlott a forradalom.

A század elejétől Németország összetartó köteléke Bunddá változott; a Bund feletti fenségesség iránt Ausztria és Poroszország között a surlódás kitört. Königrätzhez vezetett. A kiegyezés szükségérzete a Lajtán túl is felébredt. A formát fenn és lent egyaránt sürögösen keresték.

Nálunk Mohács után, de sőt még a *pragmatica sanctio* keletkezése után is az volt a nézet, hogy ha Magyarország nem vegyül a birodalom kormányzatába, de fentartja az adó és ujoncz megszavazása vagy megtagadása jogát, ez által függetlenségének garanciát biztosított. Korunk e hitet többé nem osztotta. Ausztria részére is alkotmányt szorgalmaztunk. Le kívántuk valahára tárgyalni a *pragmatica sanctio*ban letett viszonyt, mit a 48.-iki alkotmány letárgyalatlan hagyott. A dualismus eszméje kidomborítása után láttak.

Kiindulási pontul a paritás, a monarchia két felének egyenjogúság alapján egymás mellé illesztése szolgált, mi első sorban a monarchia új címében nyert kifejezést. A paritás a törvényhozás terén keresztül is vitetett azon lényeges különbséggel, hogy a közös költségekhez mi kisebb kvótával járultunk. A megállapodások az 1867. XII. t.-cikkben nyertek formuláztatást.

Szerződés-e az 1867. évi kiegyezési mű, vagy törvény s megváltoztatható-e, eltörölhető-e az Ausztria hozzájárulása nélkül. Szükséges e kérdéssel foglalkoznunk. Hogy az 1867. évi kiegyezési mű nem kétoldalu szerződés, mely Magyarország és Ausztria között kötött, hanem mint csakis törvény, mit a következő ténykörülmenyek igazolnak.

A magyar és osztrák alkotmányos kormányok, országgyűlések soha semmiféle alkotmányos formában nem érintkeztek, hogy egyfelől a magyar 1867. XII. törvényt, másfelől az osztrák 1867. decz. 21.-iki törvényt megalkossák; innen van, hogy eme törvények részint egymástól eltérő, részint egymással ellenkező határozatokat tartalmaznak.

A mi a formát illeti: egyik közösügyi törvénynek sincs nemzetközi szerződésformája, nincs meg a magyarban e szó: „szerződés“, valamint nincs meg az osztrákban e szó: „Vertrag“.

A mi a tartalmat illeti: a magyar közösügyi törvénye azt mondja, hogy: „a magyar országgyűlés következőkben állapotott meg“; az osztrák közösügyi törvény pedig, hogy: „a birodalmi tanács mindkét házának megegyezésével következő törvényt bocsátott ki“. A két törvény szakaszainak száma nem egyező s tartalma is különbözik.

A magyar törvény befolyást enged mindkét fél miniszteriumának a külügyek vezetésére, az osztrák törvény a külügyek vezetését kizárólag a közös külügyminiszterre bizza.

A magyar közösügyi törvény Magyarország részére is hadsereget állít; az osztrák egységes osztrák hadseregről beszél.

A magyar közösügyi törvény a delegációkat törvényhozási joggal nem ruházza fel; az osztrák ellenben a közösügyekben a delegációnak törvényhozási jogot ad.

A magyar közösügyi törvény szerint a közös miniszterium által a közös költségvetés mindkét fél miniszteriumának meghall-

gatásával készítendő el, az osztrák közösügyi törvény e jogot is kizárólagosan a közös miniszterre ruházza.

A magyar közösügyi törvény azon esetre, ha Ausztriával a vám- és kereskedelmi ügyben egyezség nem sikerülne, az önálló vámterület felállítását megengedi; az osztrák törvény követeli, hogy e tekintetben az egyezség mindenestre megállapíttassék.

A magyar közösügyi törvény magán viseli a dualisticus jelleget, az osztrák közösügyi törvényben azonban a centralisticus célzat erősen kidomborodik.

Ennyire eltérő lévén tartalom tekintetében a két állam közösügyi munkálata, nem szerződés, mert ha az volna, úgy egyezniök kellene; hanem igenis „törvény“, következésképpen a maga közösügyi törvényét bármelyik állam (alkotmányos úton) akkor változtathatja meg vagy törölheti el, a mikor neki tetszik; csak annyiban lehet korlátolva, a mennyiben ezen törvény hatálya alatt bizonyos időre kötött és még le nem járt közgazdasági és pénzügyi szerződés lejártát bevárni kellene.

Tegyük fel, legyen szerződés. E felfogás szerint a XII. t.-cz. egyedül a koronával hozatott létre, Ausztria az osztrák császár és a Reichsrath csak hozzájárult. A mi benne határidőhöz van kötve, az ennek leteltével kötelező szerződés lenni megszűnik s mindenik állam teljes cselekvési szabadságát visszanyeri. A mi nincs időhöz kötve, de szerződés a koronával, az csak a korona beleegyezésével módosítható. A mi szerződéses természetű Ausztria hozzájárulásával, azt Ausztria beleegyezése nélkül megváltoztatni nem lehet, de ezzel bármikor. A közös miniszteriumok és a delegációk intézménye nem abrogálhatók egyoldalulag, míg Ausztria más megoldást el nem fogad s kötelezettségét megtartja. Ha azonban Ausztriában abszolutismus jönne, vagy állami egysége felbomlanék több föderált államra, minthogy Magyarország ezekkel nem szerződött, sem közös minisztereket, sem delegációt elismerni nem tartoznék s Ausztria nem kényszeríthetne rá bennünket. Vagy ha Ausztria megtagadná a kvótát, vagy a delegációk választását, szóval megszegné a törvényt, mi sem lennénk kötelesek azt fentartani.

Bármint vegyük: a dualisztikus szövetség az uralkodásra nézve a dynasziával, a közös védelemre Ausztriával, a közös ügyekre nézve államszövetség. A kiegyezés Magyarország állami

souverainitását csorbitotta; az 1790. X. t.-cikk, mely szerint: Magyarország szabad s egész kormányzati rendszerében független ország, mely semmi más országnak vagy népnek alávetve, lekötvé nincs, hanem saját önállással bir, érintetlenül maradt.

Egy negyedszázados fennállása azonban arra mutat, hogy a kiegyezést a szükségérzet idézte elő s e szükségérzet maig is épp oly élénk. A monarchia mindkét fele mélyen érzi, hogy a monarchia tekintélye a kiegyezés óta magasabb színvonalra emelkedett; a hadsereg oly kiállításra és felszerelésre tett szert, milyennel soha sem birt.

II. Parlamentarismusunk fejlődése, rendszere, választási módszere, hiányai.

Az alkotmányos élet nálunk már Szent István alatt beindult, az aranybullában betetőzést nyert. A kezdetbeni zsinatok, melyek inkább a főrendek gyűlései, már az Árpádok óta ösgyűlésekké nőttek ki magukat a nemesek fejenkénti megjelenésével, mi egyszerűs mind egy neme a lustrának, a hadi szemlének. Az Árpád-kor vége felé a királyok községenként, majd megyénként három-négy követ küldésével megelégedtek, de néha gyűlések is tartattak.

A vegyesházi királyok korszakában már az alsó- és felsőház elemei külön tanácskoznak. A megyék mellett meghívatnak a kulcsos városok is; a felsőház elemei, a főpapság és főnemesség mellett az alsóházban szintén két rend jelenik meg, a nemesség és polgárság. A korszak végefelé, II. Lajos alatt a kormány felelősségének elve már kifejezésre jutott, valamint az, hogy a király tanácsosai, illetőleg miniszterei tanácsát elfogadni köteles.

A Habsburg-háznak a Rákóczi-forradalom előtt lefolyt korszakában az országgyűlés mai formáját, az alsó- és felsőház rendszerét 1608-ban törvénybe iktatták. A követválasztás rendszere régi örökségünk. Miként Angliában, a követek mentelmi joga 1563-ban már törvénybe ment. Csak a politikai pártok nincsenek kifejlődve, mennyiben az udvari és nemzeti, a protestáns és katolikus párt nem parlamenti párt.

A parlamentarismus alapformáit rég bevezettük, de csak rendi

alapon, hol az alsóház megyét, várost képvisel, követi utasítással, csakis a felsőház tagjai ténykednek a maguk nevében. A képviseleti rendszer még hiányzik. Hiányzik a felelős kormány.

A parlamentarismus nálunk az 1848 előtti eszmeforrongás szüleménye. Encyclopedistáink, báró Eötvös, Szalay s társaik a negyvenes években hozták az irodalom terére: mert a conservatívek a többség absolutismusát látták benne, gróf Dessewffy Aurél vezérlete alatt küzdöttek ellene. A negyvennyolcz vezérférfiai gróf Széchenyi, Deák, Kossuth megvalósították, életbeléptették, de teljes kiépítését az idők vihara megakadályozta.

A parlamentáris alapkelléke az alkotmány és parlament. Tényezői census alapján választott népképviselet, politikai pártok szerint csoportosulás, a kormány felelőssége, a korona alkotmányos érzete. Ellenőrző közege: a nyilvánosság a közvélemény s a szabadsajtó. S mi szintén kelléke: a törvényhozási, bírói és végrehajtó hatalom külön szervezetben működése.

Alkotmányunk és parlamentünk meg volt ugyan, de a parlament a kiváltságos osztályok országgyűlése. A kormány kinevezett, vagy az országgyűlés által kijelölés útján választott tanácsosok kezében, kik állásukat élethossziglan bírják s csak a koronának felelősök. Dikaszteriális kormányzat, municipalis közigazgatás alatt éltünk, hol a testületi szervezetben a felelősség mintegy elenyészett. Kormány felelőssége, apparatusának felállítása czéljára nagy változások, rombolások és új alkotások váltak szükségessé. A dikaszteriális kormányzatnak meg kellett szünni. A municipalismus, mely addig utasításaival részt vett a törvényhozásban, a mennyiben a kormány-intézkedések ellen felirati joggal bírt, végrehajtotta vagy sem s ez által részt vett a kormányzásban, ezen hatáskörét el kellett hogy vesztesse. Az új alkotásnál a rendi országgyűlésnek népképviseleti parlamentté, a testületi kormányzatnak felelős kormánynyá kellett átváltozni, melynél az élethossziglani kinevezésnek helye nincs s helyet kellett adnunk annak, hogy a kormány nem a koronának, hanem első sorban a parlamentnek felelős, a mennyiben ha leszavazza megbuktatja, új kormány meghívását idézi elő.

A parlamentarismus kétségkívül a modern alkotmányosság legfőbb biztosítóka, a nép-souverénitás ez idő szerinti legbölcsebb

kifejezésre juttatása. Az állami élet működésének megvalósult eszményképe. De mint minden emberi alkotás, ez sem bevégzett mű. Onnan van, hogy felszokták vetni a kérdést: vajjon a monarchiai kormányzat jó kezekben nem hasznosabb-e a népre, mint a parlamentáris kormány-forma, melyben a fényes szónoki tehetség könnyen győzedelmeskedik a kormányzói szakértelem s az adott viszonyok felett; hol a kisebbség képviseltetése nem érvényesül s a többség uralma gyakran nem egyéb, mint a korona absolutismusa helyett a többség, a kormánypárt absolut uralma.

A parlamentarismus a hatalmat a többségre ruházza. E kormányformában az alsóház vezet, túlsúlyban van a felsőház felett. A felsőház értelme, hogy a születés-, vagyon- és ész arisztokráciának a törvényhozásra befolyás engedtessek. Belgium és Németalföldön a felsőházat a legtöbb adófizetőkből nevezik vagy választják. A felsőház történelmi jogokat van hivatva képviselni, csak maguk nevében beszélnek: az alsóház tagja magát a nemzetet képviseli, a közvélemény nevében nyilatkozik.

Angliában az a gyakorlat honosodott meg, hogy ha valamely indítványt a felsőház nem akar elfogadni, még egy ízben a felsőház elé terjesztik, miután a képviselőház azt már elfogadta. Ha másodízben sem sikerül a felsőháznak a törvényjavaslat elfogadásának szükségességéről meggyőzni, kisebb jelentőségű kérdésekben a törvényalkotás abban az ügyben elejtettnek tekintetik, nagyobb fontosságú ügyekben pedig a parlament feloszlatása következik be, hogy a választók nyilvánítsák arra nézve akaratukat. Ha az általános választásoknál a kormány ismét többséget nyer, a felsőház nem szokott többé ellenkezni s elfogadja a megelőző törvényhozási szakban általa visszautasított javaslatot.

A parlamenti kormány-formában a királyság a hadizenés, békekötés, kegyelmezés felségi jogával van felruházva; hogy korlátlan hatalommá ne fejlődjék, intézkedése érvényesítéséhez felelős minisztereinek ellenjegyzése kívántatik. Mint a törvényhozás egyik tényezője, vétő-joggal van felruházva, mennyiben a törvény csakis szentesítése által nyer törvényerőt. Angliában a század elejétől a király kormányát a parlamenti többségből veszi, a kormánynak parlamenti tagnak kell lenni, a király a miniszterek hozzájárulása nélkül souverén ténykedést nem gyakorolhat. A korona szabadon

választja, kit kíván kormányalkotással megbízni, de szokássá vált, hogy csak a miniszterelnököt nevezi s az minisztertársait maga választja. A képviselőháznak fennmarad a jog, hogy bizalmát a miniszteriumtól megvonja s akkor le kell köszönnie vagy a parlamentet feloszlatja, új választást ír ki.

A parlamentarismus eszméje olyan új, hogy alig van története. Inkább csak az újdonság és sebes sikerei varázsával hódít. A kontinensen a szabadság elnyomatott, Albion zöld szigetére menekült, szokták mondani. Az 1688.-iki forradalom után a Bill of rights azon tételéből fejlett, miszerint minden panasz orvoslása s a törvények javítása végett a parlament gyakran összehívandó. Minden írott alap nélkül, a gyakorlat fejtette ki. Parlamenti szabadságának élvezetét 1708-tól keltezik.

Meg kell adnunk, hogy a parlamenti kormányforma az újabbkori civilizáció egyik legnagyobb s gyakorlatilag legkidolgozottabb gondolata. A kormány-gépezet működése előtt meg kell hajolnunk. Ez idő szerint a nemzeti önkormányzat legtökéletesebb szervezete. A népfenségi jog érvényre juttatása, a mennyiben a nép szavazatán épül fel s ez által a nép és nemzet a törvényhozásra és kormányzásra befolyást gyakorol. De nem lehet figyelmen kívül hagynunk, hogy a minnek a parlamenti kormányzás kifolyása, a népképviselő választási rendszerének örök törvényszerű alapfeltételei máig sincsenek kellően formulázva. Aképp, hogy a választás a nemzeti közérzület időmérője, a követendő politika iránytűje legyen.

Az elmélet emberei felvetették és vitatják, joga-e vagy egyszerű kötelessége a választóknak a leszavazás ténykedése tetszésére bizassék, vagy kötelezővé tétessék. Próbálják a kisebbség képviseltéte módszerének feltalálását. A parlamenti tanácskozásoknál, a szavazásoknál a többség döntésénél egyebet alkalmazni annyi volna, mint a lengyel liberum veto anarchiája felé tartani; de a képviselő választásnál, hogy a kisebbség országszerre képviseletlen marad, ebből kérdést csinálnak. Az idő tartama, melyre a parlamenti tag megválasztatása történik, szintén még mind megbeszélés tárgya; valamint az, hogy a parlament cyclusok szerint alakitassék, vagy évenként részleges megújítás tárgyává tétessék, mi nem járna oly nagy rázkodtatással s a politikai irányok esetleges kizökkenésével,

mint az egyszerre választás rendszere. Emlékezetbe hozzák, hogy az 1814-iki francia charta évenkénti $\frac{1}{3}$ -ában való újítás rendszerére volt fektetve. Belgiumban, hol a szocziáldemokraták rohama az általános szavazatjog követelése irányában a legtulzóbb, negyedik kérdésnek a szavazók qualificatiójának osztályozása és arányosításának eszméje merült fel s az az 1893-iki alkotmány reviziónál érvényre emelkedett. A kor, vagyon és értelmiség egységnek vétetvén, a kor egy, a kor és vagyon két, a kor, vagyon és értelmiség három szavazati joggal dotáltatott. Vita tárgya végre, hogy direkt válaszszon a nép, vagy közvetve, választott választók által.

Eltekintve ezen még vita és kipróbáltatás alatt álló kérdésektől, a nálunk divó választási rendszer szempontjából: a választási jog az alkotmányosság alapbiztositéka, mert a nép szavazata megadásával vagy elvonásával bizalmat vagy bizalmatlanságot szavaz, felelősségre vonja. A választási jog gyakoroltatása a rendiség által megszüntetett ösgyülések modern formulázása. Mindazáltal a parlamentarismusnak gyengéje marad az, hogy a képviselői választás módszere nincs azon biztos alagra fektetve, hogy abban a vox populi nyilatkozzék s e nyilatkozat a választók értelmiségét becsületességét vagyoni függetlenségét kifejezésre juttassa.

Hogy ment legyen minden befolyásoktól megvesztegetési törekvésektől alapkérdés: nyílt, vagy titkos legyen-e a szavazás? A nyílt szavazás vagyoni és értelmi függetlenségét, feltételez: a titkos szavazás a valódi vélemény megnyilatkozása. A politikai függetlenség szegletköve a titkos szavazás. Angliában is csak 1870-ben hozták be tíz évi időtartamra s jónak bizonyult. A korrupciót ha nem is zárta ki, de mérsékelte. Ez időszerint nálunk az állások betöltésénél a szavazás titkos, a képviselő választásoknál nyílt.

Másik kérdés: kik legyenek választók. A rendi államban az értelmiség választott; a megyéken a nemes, a városokon a bizottsági tagok. A szocziálisták általános szavazatjogot követelnek. A parlamentarismus vagyontra, censusra fektette a qualificatiót. Nálunk ezidőszerint a választási képesség 10 forint adófizetéshez van kötve, a nélkül, hogy legalább írni- és olvasni tudás feltételeiről szó lenne. Hogy a választás a legbölcsebbre, mi azzal jár, a legtisztább jellemre ruhazza bizalmát, ez iránt nem birunk garantiát; ily választási törvény a jövő bölcsességére vár.

A választási törvénynek nálunk, mint másutt nem kevesebb volna feladata, mint az, hogy ha már a parlamentarismus határt szabott a királyok mindenhatóságának, a közszabadság érdekében szabjon határt a parlament többsége mindenhatóságának. Melynek az a hibája, hogy míg a rendi állam a függés, az absolutismus a félelem érzete felköltése és fentartása által az állam tekintélyét a népnél a maga fenségi magaslatán tartotta: a parlamenti kormány hatalmi erejének éreztetését a népnél nem bírja kellő érvényre juttatni. S az által, hogy miképp a rendi kormányok jószágok adományozásra, ugy a parlamenti kormány támogatóinak javadalmazása által a korrupciót az alsóbb rétegekig terjeszti.

A dualismus alapjáni szervezkedés történelmi fejlődése.

I. A szervezkedés alapföltételei.

Hazánk legbehatóbb metamorfosisa bármi vázlatos elbeszélésnél az események közelsége nem hagyja fenn azt a tért, melyről a szereplőket s egyes mozzanatokot kellő arányokban láthatnók. A termékenyítő események kiválasztása, csoportosítás, általánosítás, a történelmi igazságszolgáltatás, egy későbbi jövőnek lehet csak feladata. Természetünkben fekszik, hogy a messze multak leírása inkább érdekel, mint a jelené. Mindazáltal az 1848. és 1867.-iki törvényhozás alapján megindult s máig is folyamatban levő szervezkedés, a jelenkori Magyarország megalkotása: oly kimagasló esemény számba megy, hogy politikai átalakulásunk, alkotmány és miveltség történelmi átalakulásunk csapásainak bármi hézagos jelzése figyelemre számíthat. S nézetem szerint, az utolsó évtizedek nélkül fennmaradna a kérdés, helyes volt-e ezredéves politikánk hozzájárulása a XIX. századi magyar hazánk, nemzetünk fennmaradása történetéhez?

A 67.-iki kiegyezés a magyar állameszme diadala az összbirodalom eszméjével szemben: elismerése a jogfolytonosságnak felülről, a 48.-iki törvények kiegészítése, egy korszakot bezáró és megnyitó nagy alkotás, melynek kidolgozása, életbeléptetése nem

lehetett egy rövid országgyűlés feladata. Egy alapozás és vázlat, melyet még ki kell építenünk. Kiépíteni úgy, hogy az állameszme három tényezője, az állam, az egyház és társadalom igényei úgy egyeztessenek ki, hogy az állampolgár egyéni szabadsága és jóléte feltételei fel ne áldoztassanak. Kiegyeztetni úgy, hogy fejlődésünk történelme multunkkal ne szakítson, ne különösen történelmünk ama tradíciójával, hogy Magyarország szabad institutióinak köszöni fennmaradását. S miért annyi vér folyt, annyi nagy elme virrasztott, annyi nemes szív szakadt meg, oly örökség, mit bántatlanul az utókorra kell hagynunk.

Alkotmányunk a honszerző ősök politikai végrendelete, mit a 48.-iki és 67.-iki törvényhozás revideált, de teljesen végre nem hajthatott.

Szabad ember szabad államban. A rend és szabadság, a tekintély és népjog, az anyagi jóllét és haladás igényeit és követelményeit, áldásait és terheit öszhangzásba hozni. Ha a modern világ ideálja a lehető legnagyobb egyéni szabadság, megalkotni az állam hatalmát úgy, hogy e cél elérésére az egyén szabadságából, a polgár vagyonából, keresményéből minél kevesebb vonassék be. Ez képezte a szervezők feladatát egyfelől.

De másfelől egy ily polyglott országban mint hazánk, nem lehetett figyelmen kívül hagyni a multat, mely egységes államot hagyott reánk, mely federatív alapon az első hódítónak meghajolt s minthogy egységes államot valamely faj hegemoniája nélkül képzeln sem lehet, ki lehetett volna hazánkban más, mint a kit a történelmi érdem, az anyagi erő tekintélye, szellemi előhaladottságának fölénye egy ezredéven át kijelölt: a magyar.

Szervezkedésében mi lehetett volna más kiinduló pontja, mint a liberalismus. De a legtulzóbb liberalismusnak sem szabadott figyelmen kívül hagyni, hogy a középkori civilisatio eszméi, az egyházi és polgári hiererchia, a rangfokozatosság úgy beélte magát nemcsak intézményeinkbe, hanem az egyén előítélteibe is, hogy liberalismusunk csakis történelmi multunk reformjának vétethetett.

A modern Magyarország megalkotása nemzeti alapon nem volt kis feladat. Új tényezőkkel kellett számítanunk.

Számolnunk kellett a birodalommal szemben a dualismus

követelményeivel, a közös védelem, közös birodalmi háztartás megnagyobbodott arányu terheivel. A volt rendi állammal szemben a népképviselőten nyugvó állam követelményeivel, a jogegyenlőséggel. A parlamentarismussal szemben a többség lehető abszolútizmusával s a szabadsajtóval, mint üzlettel. A jogegyenlőség eszméjével szemben az alkotmány sánczaiba benyomuló más nemzetiségű elemekkel, a zsidók túlkapásaival, a nemzetiségek kifelé gravitálásával.

A politikában a földbirtok kultuszában rejlő konservatív irány helyett az előtérbe nyomult pénzgazdagság, pénzimádás, pénzszerezési eszközökbe nem válogató liberelismussal.

A pártéletben az eddigi konservatív, de lovagias földaristokratia vezetése helyett a pénzjobbágyság visszaállításától nem irtózó tőkearistokratia s a socialismusra szívesen hajló ész-aristokratia előretörtésével.

A közigazdaságban az eddigi agrárország követelményei helyett a vidéknek a főváros, a termelőknek az ipar és kereskedelem részére kiaknázásával.

Az ellentétes viszonyok, hogy azokat kiegyeztetni, az egymás mellett éles útját, határát mindeniknek kimutatni; a gyengébbet a nagyobb erő elnyomásától megóvni s mi a nemzetet eddig fentartotta, az együvé tartozás érzését ápolni, fokozni tudni, megtalálni mindeniknél a középútat, genialis főkre lett a nemzetnek első sorban szüksége.

II. A Deák-párt vezérférfiai és a szervezkedésben elért sikerei. Deák Ferencz utóda.

Nagy idők nagy embereket szülnek. A faj, környezet, időpont szabja meg a nagyok mértékét. Korszakonként nagy látókokkal, bölccsekkel áldja meg a nemzeteket az ég, vezérekkel, kiket érzéssel gondolattal szeretettel s az önfeláldozás erényével ruház fel, kik magasabb látkörökkel a dolgokat egész világításban, teljes összefüggésükben látják. Értelmük fényével, jellemük csillámaival varázslat alatt tartják korukat; nagy gondolataikkal, szívük nemességével, példájukkal kortársaikat nemesebbekké kiválób-

bakká teszik. Kiknek a végzet kedvezett, szerencsések voltak nagy férfiak társaságában élni, érezni a gyönyört melyet a nagy emberek látásánál szoktunk érezni. Még élnek közöttünk, kik hallották Nagy Pál, Balogh János, Kölcsei felferő szónoklatait, látták Széchenyi, Kossuth, Deákot egyinást követő korszakok előtt, mint lángoszlop világitani. A gondviselés a magyar nemzetet válságos időkben mindig megáldotta vezérferfiakkal s a nemzetet azzal az érzéssel, hogy vezérekül elfogadták.

Az uralkodókat meglátogatja az ég tévúton járó tanácsokkal, de megáldja azzal az érzéssel, bölcseséggel, hogy maguk veszik kezükbe a kormányt, visszahozzák a békét a keblekbe, vagy maguk térnek a törvényes útra vissza, vagy helyet adnak, hogy következőjük visszatérhessen. A Habsburg-ház alatt Rudolf után a jóságos II. Mátyás, I. Lipót után a jóságos I. József, II. József az autokrata után, a rendeleteit visszavonó önmaga s a jóságos II. Lipót, I. Ferencz császár után Ferencz, az alkotmányos király következett. S Magyarország 54.-ik uralkodójában történelmünk ismételte magát. A gondviselés megáldotta oly életkorral, hogy még életében lássa maga körül a nemzetet, mint egy test-örséget a szeretet kifogyhatatlan hódolatával.

A kiegyezés lévén kiindulási pontunk, ki nyithatná meg a vezérek korát más, mint Deák Ferencz, kinek már láttuk fényes történelmi pályafutását; a férfiúval, ki nemcsak gondolkodásában és érzelmeiben, hanem szavaiban és tetteiben is az őszinteség és igazságosság példányképe volt; kinek minden felszólalása a nemzet szívének megnyilatkozása, ki bevégezve nemzeti nagy missióját, ifjabb kezekre bizta a nemzet vezérletét, mint egy Washington visszavonult, nem fogadott el semmi jutalmat, semmi kitüntetést. De nem tilthatta el, hogy a haza bölcse nevével fel ne ruházzuk s a midőn hatalmas és fényes szellemvilága 1876 jan. 28.-án 73 éves korában kialudt, nem tilthatta el, hogy a nemzet meg ne sirassa, az udvar a nemzet gyászában ne osztozzék s mi páratlan történelmünk folyamán, hogy Erzsébet királyné védangyali keze ravatalára koszorut ne helyezzen, hogy a törvényhozás az 1878. III. t.-cikkben a haza körül szerzett érdemeit meg ne örökítse, sirja fölé mauzoleumot, az akadémiával szemben, melynek dísz volt, szobrot ne emeljen.

Egyszerűségben élt, egyszerűségben halt el s mégis gazdag örökséget hagyott reánk, negyven évi politikai pályája koronáját a kiegyezést. Reánk hagyta nagy egyéniségének antik jellemének emléke mellett hazaszeretetét, alkotmányunk és nemzetiségünk iránti tiszteletérzetét, melynek szavakat adni senki sem tudott szóban és írásban úgy, mint ő.

A nagy szellemek kisugárzásának termékenyítő hatása van, mindenki hasonlóvá kívánna lenni. Mig csak a kiegyezés előharczosa volt, mint szárnysegédek ott álltak mellette br. Kemény Zsigmond († 1875 decz. 21.), Csengeri Antal († 1880 julius 13.), br. Eötvös József († 1871 febr. 2.), gr. Lónyai Menyhért († 1884 nov. 3.) s ki még az alkotás gyönyörét élvezi, Pulszky Ferencz. A mint a megvalósítás munkája bekövetkezett, megtartva a pártvezérséget, a kormánybotot ifjabb erőre, kiválasztottjára: gr. Andrássy Gyulára bizta s benne egy új providencialis férfi vette át a szervezés nehéz munkáját.

Gr. Andrássy Gyula nemcsak az ujkor, de egész történelmünk egyik fenomenális alakja. Benne fajunk minden szép és jó tulajdona meg volt testesülve. Alakja a magyar typus ideálja, dőlczeg, de megnyerő vonásokkal. Ereje a varázsból fakadt, mely egész lényén előmlött s az éles elmében, melyet minden esemény tetőtől-talpig fegyverzetben talált. Nem volt szónok, de ötletgazdagságával mindenkit elbűvölt; kevés szavakban mindenkit meggyőzött. Magas színvonalon állása, genialitása, szeretetreméltósága, loyaltitása, szellemessége voltak azon tulajdonok, miért pályáján a bizalom fénye kísérte.

Gr. Andrássy, ki mint Minerva a Jupiter fejéből, egyszerre lálszik pattanni történelmünk szinterére, a forradalom kitörésekor 25 éves, zemplénmegyei főispán, később Görgei segédtsíztje, kit a kormány 1849 januáriusában Konstantinápolyba küldött, hogy a török kormányt Ausztria ellen való fellépésre bírja. Elérte, hogy a határon a magyar harczosokat a török nem fegyverezte le. Érdemei közé tartozik, hogy a török kormány az odamenekültek kiszolgáltatását visszautasította. Onnan Londonba, majd Párisba tette át lakását. Eközben itthon a hadi törvényszék 35 társával 1851 szept. 21.-én, mint felségsértőt in contumaciam elítélte s a reá következő napon az ujépület megett levő téren in effigie felakasztatta.

Párisban felkelt benne a meggyőződés, hogy Magyarország üdve nem várható a dynasztia ellen vívandó harczoktól, történjék bár önerőnkön vagy külségélylyel, hanem az uralkodóházzal való becsületes kibéküléstől. Bekövetkezett 1857-ben az amnestia: Andrássy más évben elfogadta az anyja által kieszközölt útlevelet. Politikai és államférfiúi működése sajátlag száműzetéséből visszatérte után kezdődött. A mint az olasz hadjárat a kibékülés gondolatát a Lajtán túl is felkeltette s az a nézet került felszínre, hogy Magyarországot kielégíti, ha az alkotmányossá válandó birodalom részére tétetik. Andrássy a mint szakított az emigrationalis politikával, épp oly határozottsággal szállt szembe minden nézettel, mely a kibékülést más alapon kívánta, mint a 48.-iki, a jogfolytonosság alapján.

Száműzetésében nyert magasabb látköre szakasztott a megtorlás érzelmével, a kölcsönös szeretet felköltésének, a nemzetnek a királylyal, a királynak a nemzettel való kibékülése lett további politikája vezérgondolata. Hozzájárul nagy tehetségének iskolázottsága, a kiegyezésnek a közbenjáró nehéz szerepe várt reája s mikor az sikerült, mint miniszterelnök belé életet lehelte, hogy felmutassa, mikép a kiegyezés a monarchiának, nagyhatalmi állásának javára vált, mint külügyminiszter egy Bismarckal szemben ragyogtatta fényes szellemét.

A Deák-párt szövegezte a 48.-iki alkotmányt, vitte keresztül a kiegyezést, a kormányalakítással ez a párt bizatott meg s alkotta a 67.-iki törvényeket s léptette életbe. Tanuságot tett róla, hogy miképp egykor a harczmezőn, úgy a törvényhozás, a kormányzás, a diplomatia terén is fajunk államalkotó és fentartó tnlajdonokkal van felruházva, hogy a civilizált nemzetek és államok sorába felvételésre elnyomatásunk után is méltók vagyunk. Érezzük erőnk hatalmát, birjuk a mérséklet meggondolását. Deák pártvezér maradt, miniszterelnökségre gr. Andrássyt jelölte. A párt nagy hazafiai, nagy elméi egy örökre emlékezetes korszakot hoztak létre hazánk történetében.

A Deák-párt korszaka a testvéries érzelmek, a kibékülés és kibékítés s a nemzeti államélet alapvetésének korszaka.

Kibékültünk a koronával, kiegyeztünk a Lajtán túli tartományokkal, fehér lapot nyujtottunk Horvátországnak. Kibékültünk a jogegyenlőség eszméjével, mi maga után vont a zsidó emancipációt s a nemzetiségi törvényt.

A korona visszabocsátotta a koronázási nemzeti ajándék aranyait; a 48.-iki honvédek segélyezésére fordításába beleegyezett; a nemzet megvásárolta Gödöllőt királyi nyaralónak, a korona most kiépíteti a budai királyi várlakot. Az abszolutizmus utolsó fészke, a határőrvidék felbontását s visszacsatolását az országhoz, népességének a katonai kormányzás alól felmentése, polgári kormányzat alá vettetése által hazánk területe kiegészítéséhez hozzájárult.

Létrehozott a honvédség, harczképességének feltételei megszavaztattak; tisztek képzésére megnyilt a Ludovika Akadémia. Kulturánk emelése céljából Kolozsvárt egy második tudományegyetem alapított; megvásároltatott Bécsből az Eszterházi-képtár. A közgazdaság céljai közt megkezdett a vasúti hálózat tovább terjesztése. Alkottatott a főváros emelésére a Sugárút, mi alkotója nevérol ma Andrássy-út. A lánchíd államivá tétetett.

Az új állami háztartás berendezése, az új nagy alkotások fedezése, különösen a kiegyezés éve s az azt követő pár évi nagy termés arányában való szervezkedés a Deák-párti kormányt megpróbáltatások elé vitte. Lónyai Menyhért pénzügyminiszter magas színvonalon álló pénzügyi tehetsége mondhatni az üresen kapott pénztárt fedezetképessé tette. Tárczáját 1869 május 24.-én Kerkápoly Károly nagy tehetsége vette át. Gr. Andrássy 1871-ben szintén Bécsbe hivatott külügyminiszternek. Horváth Boldizsár igazságügyünk szervezője, szembaja miatt lemondott. Br. Eötvös József a parlamentarismuskak úttörője, most vallásügyi miniszter 1871 februárius 2.-án bevégezte hosszas, szoborral megtisztelt életpályáját. Deák gyengélkedni kezdett. Gr. Andrássy helyébe Lónyai hivatott a kormány élére. A beállott szük esztendők miatt Kerkápoly deficizitekkal kezdett küzdeni, nehéz természetű államkölcsonöket kötött. A Deák-párt összetartása egyre lazult. A balközép, mely az országra sulyosodó terhek sokaságát nem a parlamentáris rendszerben, elmaradottságunkban, az országnak átmenet nélkül létrejött önállóságában, Ausztriával való közösségben, vagy a hadseregben, hanem a kormányban kereste, egyre hevesebben támadta meg a kormányt. A Lónyai-kormány 1873, a reá következő Szlávi-kormány 1874, az utána jött Bittó-kormány 1875-ben visszalépett s bár a kormány még mind többségben volt, a Deák-párt és balközép közt br. Wenckheim Béla miniszterelnöksége mellett 1875 márcz. 2.-án létrejött a fusio.

III. A Tisza- vagy szabadelvűpárt elért sikerei s Kossuth Lajos halála.

Történeti multunk sajátlag itt végződik. Mi 1870 után keletkezett még a jelené, a szabadelvűpárt most kezdődő korszakáé, mely miként a Deák-párt, szereplését nem fejezte be. A Deák-párt ténykedő szerepléséből már csak Pulszky Ferencz s Tóth Lőrincz él, a többieknek már csak nagynevük emléke a miénk. A szabadelvűpárt fiatalon fellépett gárdája még élvezi sikereinek örömét, küzd kezdeményezései sikereért. Itt már a krónikás, az emlékiró folytathatja feljegyzéseit.

A fuzióból kikerült pártkormány Deák-párti elnökség mellett kezdte pályáját, melyben a balközép vezére Tisza Kálmán, mint belügyminiszter foglalt helyet, mit csakhamar kormányelnöksége követett. A kiegyezés óta eltölt 28 évből 8 a Deák, 20 a szabadelvűpárt, illetőleg Deák és Andrassy s a Tisza s politikáját folytató utódjai nevéhez fűződik. A fuzónál a Deák-párt csakhamar háttérbe szorítottatott, szabadelvűpárt czímmel a balközép a Deák-párt, Tisza az Andrassy örökébe lépett.

Tisza Kálmán a forradalom idejében még fiatal. Az absolutismus idejében mint a reformált egyház autonómiaja nagy védőharcosa tünt fel. Az 1861.-iki országgyűlésen, a vita napja reggelén szerencsétlenül letűnt pártvezér nem létében Ghiczy Kálmánnal együttesen ragadták meg az ellenzék vezérletét, mely előbb határozati párt, majd balközép nevezettel az 1867.-iki kiegyezés ellen is ellenzék maradt. Tisza 1875-ben lemondva a kiegyezési közjogi kérdésekkel szemben elfoglalt ellenzéki álláspontjáról, kormányképessé lett; a fuzió következtében a haza nem kevesebb remény-nyel nézett elébe, minthogy az utolsó évét élő Deákot s a külügyminiszterségre szólított gróf Andrassyt lesz hivatta képviselni. De politikai multja, egyéni tulajdonai, környezetének temperamentuma az Andrassy nyomdokaiba lépéstől elterelte.

Mind a kettő öserő, de más csillagzat alatt születtek. Mind a kettő két vár az erdélyi fejedelemség korából lehozott családi tradíciókkal az anyaországba kiszakadva, egyik aristocrata, másik gentry szokásokkal. Egyik a forradalom és emigratio, a másik

itthon a passiv ellentállás iskolájában képezte kedélyvilágát, tehetségeit. Andrássy szívrazó szellem, mely gyűjt és lelkesít, előkelő fellépésével, európai látkörrel; Tisza gondolatvilágához könyvek gyűjtöttak világosságot, eszméit gondolkodás hozza ki, mint vitatkozó szónok páratlan, de hogy meggyőzzön, beszélnie kell; inkább szervező, mint teremtő talentum. Megjelenése a halvány Cassiusé, ki a bizalom mosolyára nem számít.

Andrássy nemcsak kormányférfi, de egyszersmind diplomata. A kormányzási képesség művészetével, hogy ne mondjuk бүvészetével, ki a hosszas érvelés helyett a szellemesség virágait szórja s rögtönző ereje бүvös palaczkja illatával kábit. Tisza, mint elnevezték, generalis, a taktika nagymestere, ki mint egy táborkari főnök, hadi terveit részletekig kidolgozva fog munkájához.

Andrássy mikor egészségi szempontból a közpályától visszavonult, a nemzet fájó bámulatát, az udvar szeretetét és becsülését vitte magányába. Mikor 1890 februárius 18.-án, mondhatni korán elhalt, jeligéi, szellemes ötletei felelevenítése a lapokban, könyvekben egész irodalmat keltett. Az Olymp magaslatáról szállt le. Egy tanulmány-alak, egy buzdító, bátorító, lelkesítő, termékenyítő emlék, egy eszménykép maradt.

A szabadelvűpártnak a Deák-párt, Tiszának Andrássy után következni, nem tartozott a szerencse ajándékai közé. Annyival inkább, mert Tisza a pártvezérséget és kormányelnökséget magában egyesítette, minek megszokása időt kívánt. Tisza kiváló tehetségeket, puritán jellemet, pontosságot, kifáradhatatlan munkásságot, sok tudást hozott magával; az alap meg volt vetve, az új Magyarország falai fel voltak vive, építve, de a berendezés, az ornamentika még hiányzott. A Deák-párt nemzetközi viszonyainkat, a közjog, az alkotmányt illető részeket kidolgozta, egy téren működött, melyben a párt minden tehetsége otthon volt. Tiszának a modern közigazgatás, a közzgazdasági érdekek berendezése, kielégítése maradt. A részletekre beható szakértelem munkája következett, ha rendelkezünk is ily tehetségekkel, a gyakorlat hiányzott.

A szabadelvűpárt mindazonáltal nagy buzgalommal fogta fel s folytatta átvett munkáját. Bevégezett s új alkotásokat kezdeményezett. Az épülő királyi palota, a monumentális országház, Szeged restructiója, az államosított vasútak hálózata, a Vaskapu, mint

érzékünk előtt álló nagy conceptiók mellett, a deficit eltüntetése, a valuta-szabályozás, a zóna-tarifa mindannyi hirdetője, a kornak magas színvonalon haladásának. S mivel mindjárt reatérünk a terület és népesség, a parlament a politikai, pénz- és hadügyi kormányzat, a közgazdasági téren a földmivelés, ipar, kereskedelem, hitelügy rendezése körül kifejtett, a Deák-párt által megkezdett s a szabadelvűpárt által folytatott munkásság feltüntetéséhez, arra kellene kimennünk, honnan van az, hogy a közvélemény a szabadelvűpártot nem ajándékozta meg a bizalom azzal az árnyával, mint a Deák-pártot s sikereinek mérlegét a sajtó és parlamenti ellenzék kedvezőtlennek sikerül feltüntetni.

Mint militaris-párt ellenében, mely a történelemnek nincs átadva, nem gyakorolhatunk bírálatot. Mindenért Tiszát teszik felelőssé, de vajjon az európai események, az európai civilizatio kortünetei, a birodalom másik felének bajai, hazánk és az osztrák-magyar monarchia exponált földrajzi fekvése, nemzetközi nehéz helyzete befolyásait elhárítani hatalmában állt-e a pártnak a párt vezérférfiainak.

Miután, mint szokták mondani, minden nemzetnek oly kormánya van, a melyet érdemel: vajjon egyedül a balközép oka annak, hogy hatalmának forrása, a fuzió, nem fakadt fel zavartalanul s nem ontotta azt az áldást, melyet reméltek. Hogy minden párt-árnyalat csatlakozhassék, szabadelvűpárt címet vett fel. Mindazáltal a Deák-párt súlyosabb része nem fuzionált, a nemzeti párt magvává lett, a szélsőbal megerősödött. A fuzió félsikerét a párt hosszasan nem bírta kiépülni.

A balközép, hogy fuzionálhasson, kormányképessegre igényt szerezzen, feladta programját, mely a kiegyezési törvények, a közös ügyek, a delegáció intézménye, a hadsereg közös jellege, a nemzeti bank dualismusa törvényességét megtagadta, a delegációba nem választott, magyar hadserget, magyar jegybankot, önálló pénzügyi s közgazdasági rendszert követelt. Mégis, mint mondani szeretik, Tisza akasztotta szegre a bihari pontokat, csak egyedül neki nem birták és birják megbocsátani. Holott emlékiratának méltó tárgya lehetne, annyi része volt e lépésben eszének, mennyi hazafias szívének. Eddigi magasröptü politikánk idealismusa, a nemzeti kormány bálványozott nymbusa, a nemzet

szuverénitása eszményisége megtépését, leszállítását innen szokták keltezni.

Ha lehet valamit Tisza egyénisége számlájára írni, az taktikája, mi nemezise lett. Mint balközépi vezér, hogy úgyszóljunk, mindenért, még a csillagok járásáért is egyedül a kormányt ostromolta. A balközép sajtójában egy hangot honosított meg, melyet az európai sajtó ismerni nem akar, e féktelen hang súlyától való szabadulni akarás idézte elő rendszerének hibáit. Sajat fegyverével győzték le.

Tisza 15 évi kormányelnökségét 1890 februárius 20.-án letette. A szabadelvűpárt a kormányon maradt. Utána jön közéletünk régi ismert alakja, gróf Szapáry Gyula, ki 1892 november 9.-én adta be lemondását; következett 1892 november 21.-én Wekerle Sándor s utána 1895 januárius 16.-án báró Bánffy Dezső.

A Deák-párt, Andrásy és Lónyai után Szlávi József, Bittó István, báró Wenckheim Béla egymást gyorsan követő kormányelnökök zászlója alatt próbálta a párt uralmát fentartani. A szabadelvűpárt Tisza után öt év alatt harmadik kabinetet alakította.

A párt maradt, de nem mondhatjuk azt a programjáról. A nemzeti aspirációk, hagyományok, illúziók, történeti multunk jogfolytonossága iránt eddig sem bírta elődje érzékeny és előkelő érzékét, nemzeti geniuszunk iránti legalább platonikus szerelmét: az utolsó években a realismus, hogy ne mondjuk, a radikalismus zászlója alatt próbálja magát fentartani. A szabad választás, a megyei autonomia, a képviselők szeplőtlenségének elve, mind az a nemesebb nemzeti érzélem, mely fentartott, a párturalom szolgálatába hajtattott. Gróf Szapáry az állami közigazgatás, Wekerle az egyházpolitika keresztülhajtásával kísérlette meg a szabadelvűpárt zászlója becsületét fentartani: a nemzet nem látva eljöttnek az időt, nemzeti hagyományaink iránt több tiszteletet követelt, két miniszterelnökét cserben hagyta. Most mint egy Kemény Simon, báró Bánffy öltötte magára Hunyadi János mezét.

Ha a civilizáció élén a legjobban kormányzott államok és nemzetek haladnak, ha a népek jóltevői ma nem annyiban a hódítók és hadvezérek, hanem a nagy kormányférfiak: megadtuk tanuságát annak, hogy a civilizált államok sorába hamar beletaláltuk magunkat, hogy a kormányképességgel nemcsak a harczos időkben, de a XIX. században is fel vagyunk ruházva.

A nemzet értelmiségének zöme, a táblabírók osztálya indította be, azon osztály, mely az anyaföldbe legmélyebben eresztette gyökereit, mely régen a született hadvezéreket szolgáltatta. Deák Ferencz a dúsan termő Dunántúl pázsintjáról, Andrassy a szalonok szőnyegeiről, Tisza az Alföld rónáiról, Wekerle a főváros polgárius légköréből, báró Bánffy hegyvidékeink ábrándosabb világából jutott a miniszterelnöki székbe. Egyéniségét, környezete befolyását egyik sem tagadhatta meg, mindenik tipikus alakja rétegének, osztályának, vidékének, de éppen ez bizonyítja, hogy egységes állam, egységes nemzet vagyunk.

Wekerle Sándor külföldről e vidékre szakadt ivadék, athléta természet, iskolázott ész. Az 1885.-iki országos kiállításon még osztálytanácsos, a pénzügyminiszterium képviselője, nem soká pénzügyminiszter, miniszterelnök. Képzettsége munkaereje, kormányképességéből meríti erőforrását. Kit mint a jövő emberét, pártja az egyházpolitika csatatüzéből tartalékba helyezett, hogy el ne essék.

Báró Bánffy Dezső erdélyi vér, a szabad bérczek fészkeből való. A megyei kormányzat légkörében honosodott meg, törhetetlen akarat, alkotó erő képesítette kormányférfiúvá. Főispánból, országgyűlési elnökségből lépett elő. Ha annyi nagy szónoki képességgel felruházott más párti férfiak nem akarnának következni, önerejét még kifejthetné.

E korszak mozgalmait Kossuth Lajos 45 évi száműzetés után 1894 márczius 20.-án Turinban bekövetkezett halála s április 1.-én Budapesten történt eltemettetése felemlítésével zárjuk be.

A 48.-iki emlékek, száműzetésének szenvedései, örök munkássága, szakadatlan figyelése, befolyásolása közéletünknek, ki nem pusztítható hazánk és szabadságunk iránti lángolása, folyvást hazafias zarándoklások célpontjává tették volt turini szerény hajlékát; a halál 92 évre terjedt életnél nem jött váratlanul, mégis dobogásba hozott minden magyar szívet.

Hazahozni, a haza földjében adni meg a nagy hontalan honfi nyugalmát, mint közóhajtás rebbent meg minden ajkon. S mert függetlenségi nyilatkozata emlékének a törvényhozás lapjait bezárta, nemzeti költségen eltemettetése gondolatával megkímélni kívánták épp oly közszeretetlenben álló királyunkat, a főváros nyilvánította halottjának.

A parlament két házának elnökei ünnepélyesen bejelentették a parlamentnek, hogy nagy hazánkfia meghalt. E bejelentések a hazai fájdalom lapidaris szónoklat remekei.

Küldöttségek mentek Turinba. Hazafelé útjában az olasz nép, az olasz kormány, az olasz király részvétnyilatkozata kísérte s a pályamentén a nép ezrei fogadták. Ravatalára 2800 koszorút küldött az ország. S április 1.-én egy temetési ünnepély rendeztetett számára, melyben az országból 900 küldöttség, ugyanannyi gyászlobogóval s részint 48.-iki zászlóval jelent meg s az utcákat elöntő néparadat a szózatot énekelve kísérte ki. Hogy emlékét szoborral örökítsék, aláírás nyitattott, melynek eredménye méltó a nemzet fájdmához.

Kossuth emlékét a nemzeti kegyelet szobrok állításával s képeinek köztermek számára megfestésével kívánja megörökíteni.

Kossuth-szobrokat emeltek: Kecskemét, Miskolcz, Sátoralja-Ujhely, Csongrád, Nagy-Körös városok, a baranyamegyei Lepse, a hácsmegyei Ó-Moravicza, a szatmármegyei Magyar-Gyarmat, Fehér-Gyarmat, a biharmegyei Diószeg, Tenke és Nagyszalonta, a békésmegyei Sámson, a tolnamegyei Gyöng és Kölesd, a baranyamegyei Csuka, a veszprémmegyei Kenese, a pestmegyei Abony és Monor községek. S ezek mellett egy országos szoborra a fővárosban közadakozásból együtt van a pénz.

Közgyűlési terme számára többek közt megfestette Heves- és Szabolcsmege, Eger, Karczag, és Félegyháza városok, hol 1802 szeptember 19.-én a Zemplénmegyei Monokon szülőházát a gróf Andrassy hitbizomány nemzeti ereklyének nyilvánította. A Kossuth-reliquiák múzeum tárgyai lettek.

S mint e korszak egyik kimagasló mozzanatát kell följegyeznünk, hogy 1895 április 30.-án gróf Zichy Jenő vezetése alatt tudományos expedíció indult Ázsiába, felkeresni a magyarok őshazájában fennmaradt nemzeti történelmi nyomokat.

A területi és népességi viszonyok alakulása.

I. A területi alakulások.

Az államok hatalma két tényezőtől alakul: a terület és népesség erőforrásaiból.

A magyar állam területe helyszíni földrajzilag úgy áll, mint azt az Árpádok hátrahagyták. Csakis politikai földrajza szenvedett változást. Terjedelme ma is 324,000 negyszög kilométer, mi ugyanannyit tesz: $48 \frac{1}{2}$ millió hold. A terület terjedelmére nézve a birodalom másik része felett előnyben vagyunk.

Erdély Mohács után külön fejedelemséggé alakult. A török világ után külön kormányzósággá alakították, külön álló főkörmánnyal, főkörmányszékkel, országgyűléssel. Az erdélyiek a visszakapcsoltatást már az 1790/91.-iki országgyűlésen sürgették; 1848-ban kimondatott az unió, Erdély az 1848., 1865. és 1867.-iki pesti országgyűlésre meghívatott s a visszakapcsoltatás zárvékét az 1867. XLIII. t.-cikk tette le. Erdély 2 millió népességével ma Magyarország 60 vármegyéjének 15 megyéjét képezi.

A török hódoltság megszűntével Magyarország déli határszélén fekvő vidékei magyar határőrvidék nevezettel, osztrák katonai kormány alatt hagyták, népe határőrségi katonáskodás alá szerveztetett. A határőrvidék 1872-ben a katonai kormányzat megszüntetésével polgárosították, visszakebeleztetett. Majd az ott fennállott házközösségi intézmény, ez a jogi különbség is megszüntetett. A quóta kimérésénél a határőrvidék 2 százalékban számított volt Ausztria javára; a további mikénti számítás felett a két államfél maig sem jött teljesen tisztába.

Fiume, a magyar kereskedelem e főélettere, mit Mária Terézia csatolt Magyarországhoz, különálló politikai területkép szerveztetett, kormányzóval élén. Mint egyedüli magyar tengerpartot, a kormány különös gondja alá vette, milliókat költött és költ reá. Szabad kikötői jogállása 1889-ben ugyan megszűnt, de mint világkikötő tervszerűleg kifejtetett, ma moli között 10.000 hajójárat jegyeztetik.

Horvát-Szlavonországgal való viszonyunkat az 1868. XXX.

t.-cikk szabályozta. Ez a viszony szabályozása okozta a legtöbb gondot.

Horvátországnak a XI. században történt elfoglalása után, ott magyar közjog s vármegyei közigazgatás lépett életbe, horvát bánok, mint magyar zászlósurak alatt. A török hódoltság alatt a magyar elem kivonult, kipusztult. A török hódoltság után osztrák hódítási törekvések léptek fel; a magyar történelmi tradíciók feledékenységbe mentek. Az osztrák hódítási eszme döntével a nemzeti törekvések nyomultak előtérbe, mi 1848-ban a magyar állammal való összeütközésre vezetett. S azzal végződött, hogy Horvátország nemcsak a honnan kiindult, hanem a középkori szlavyon megyéket, Zágráb-, Kőrös-, Varasd- és Verőczemegyét, sőt odább keletre az anyaországi Pozsega- Baranyamegye egy részei, Valkó-, és Szerémmegyéket is hatalmába bírta az osztrák kormány elnézése mellett keríteni. Mibe a magyar a kiegyezésnél belenyugodott, Horvátország élén most is bán áll, tartományi gyűléssel. A közigazgatás, bíróság, az egyház és iskola nyelve a horvát. A magyar kormány leiratai magyar nyelven mennek. A kormányban egy tárcza nélküli horvát miniszter képviseli.

Horvátország belügyeire nézve autonómiával ruháztatott fel, horvát nyelvvel; de mint a magyar korona kiegyesítő része, hadügyi, pénzügyi, kereskedelem- és közlekedésügyi külön törvényhozási intézkedési joggal nem bír.

Horvátország a magyar képviselőházba 29, a felsőházba 2, a delegációba 4 képviselőt küld. Azonban képviselőik csakis a Magyar- és Horvátországot közösen érdeklő ügyekben szavaznak. A magyar parlamentben keletkező törvények Horvátországnak horvát eredetiben küldetnek meg.

Horvátország adója mintegy 8 millió, melyből 45 százalék saját költségvetését illeti, 55 százalékkal a központi kormány költségeihez járul, mi azonban az államadósság és hadsereg quotáját sem fedezi, Magyarországnak mintegy 4 millióval kell pótolnia.

Az anyaországi területén 12,788 község terül, melyből 55 királyi város, 88 rendezett tanácsú város, a többi nagy és kis község.

Arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy Magyarországnak fénykorában lübbertartományai is voltak. A magyar korona jogán

Lengyelország felosztásakor 1772-ben visszajött Galiczia; a velencei köztársaság bukásával 1797-ben visszajött a 232 négyszögmértföld Dalmátia; a török-orosz háború következtében 1878-ban Bosznia és Hercegovina. Bár Galiczia- és Dalmátiához való történelmi jogunkat országgyűléseinken elejétől hangoztattuk, ez ideig eredmény nem követte.

II. A népességi és társadalmi viszonyok alakulása.

Az állam másik erőforrása a népesség, a megindult kíváncsi dörögés daczára nagyban gyarapszik. A kiegyezés óta három népszámlálás hajtatott végre. Az 1890.-iki az 1880.-iki népszámlálással szemben 10 százalék szaporodást tüntetett fel.

Az ország népessége az 1890.-iki népszámlálás adatai szerint 17.349,807 fő, melyből Horvát-Szlavonországra 2.186,523 fő esik.

Ausztria sohasem üzött gyarmatosítási politikát, melynél az elvesző munkaerő a gyarmatokból mint nyers anyag termelő és fogyasztó az anyaország javára kétszeresen visszaesik. Magyarország pedig még mind telepítésre van utalva. E célból 1884-ben Bukovinából, hova II. József a Székelyföldről kitelepítette volt őket, 872 csángó székely család telepített vissza a déli vidékekre, hol négy csángó község alkottatott. A visszatelepítés céljára a nemzet 80,000 forintot hozott össze.

A népesség számbeli növekedése által elért nyereségnél sokkal jelentékenyebb az a nagy átalakulás, mely szerint az eddig osztályonként tagozott népesség a jogegyenlőség megtestesülése következtében nemzetté olvadt egybe. Az által, hogy a mint akkor szerették kifejezni, az addigi politikai nemzet az alkotmány sánczain kívül maradtak millióit is az alkotmány bástyái közé fogadta. Az osztályok külön közjogi állapotát megszüntette, előállt az addig hiányzott közös kapocs, a közérzület egységessége.

A nemzet mellett a társadalom is átalakult. Az eddig aristokratikus társadalom demokratikussá vált, de azt kell tapasztalunk, hogy az új elem hajlandóbb az aristokratikus erkölcsöket és szokásokat felvenni, mint a nivellirozás gyönyörét élvezni. És ez csak nálunk történhetett, hol megalakult a modern társadalom, de a

nélkül, hogy a vezetést a régi társadalom tényezői kezükből kiejtették volna.

A régi társadalomban a kor, a születés és vagyon, a közszolgálatban elfoglalt állás biztosított tekintélyt, talapzatul mindenkinél a jellem fensősége szolgált. A társadalom zöme a nemesség maradt, melynek avitikus jogai érintetlenül hagyattak. Régebb egyedül katonáskodott, folytatta a közigazgatást és bíraskodást, ezen jogaiban még a megyéken is az új elemmel készségesen megosztzott. Mert hűbérurakat közjogunk nem ismert, a magyar nemesség nem volt udvari, hanem megyei nemesség. Az ősiség eltörlésével új elemek nyomultak a megyei, politikai és társadalmi élet terére. A régi nemesség nemcsak el nem zárkozott, de hogy amazokat is keretébe foglalhassa, gentry címet vett fel. A földbirtok megtartotta vezérszerepét. Maga a parlament gentry parlament, melybe nem annyira pártprogram, mint a társadalomban elfoglalt állás szerint állítatnak fel a képviselőjelöltek.

Magyarország fenmaradásához nagyban hozzájárult, hogy volt és van politikailag jelentékeny úri osztálya. Az udvari kegy el nem csábította, a nép- és közérdekektől el nem idegenítette. Volt királyság, de az utolsó századokban nem volt udvar Magyarországon, mi végül nem vált hátrányunkra. A 84,000 nemes, 3000 báró, gróf és herceg neveltetése előkelőségével, politikai magasabb látkörével, vagyonbeli fensőségével a demokratikus túlkapásokat beláthatatlan időkre lehetetlenné tette. Ez biztosítja fajunk hegemóniáját.

S mit szintén nem szabad figyelmen kívül hagyni, fajunk felszinen maradásához nagyban hozzájárult az aristokratia szelleme, mely politikai előjogait feladta, de fentartotta őseitől örökölt azt a hagyományt, hogy a nagy vagyon, a kiváló állás nagy kötelezettségek teljesítésére kötelezi. A nemzeti érdekek szolgálatában a sorok élén maradt. A társadalom hazafiságát azzal honorálta, hogy elismerte, mikép nálunk az aristokratiának meg van értelme, van hivatása, politikai súlya, melyet nemcsak nagy birtokai kölcsönöznek neki, hanem egyszersmind társadalmi állása, osztályának előnyei s világpolgáriasságtól ment nemzeti érzelme. A pénz, tudomány, hivatali állás a nép szemében maig sem ér fel a születés előnyével. A havasok kristályvize a nagyobb folyamba ömlése

után is hosszasan a part szélén halad, a két vér társadalmunkban még hosszas időn át jelezni fogja eredetét.

Uj elemek nyomultak be a magyar társadalomba, minek legnagyobb tömegét a városok hozták. De ez csak történetünk folyásának ismétlődése. Ha a magyar földnek meg volt az a páratlan ereje, hogy magyarrá lett rajta minden, ki reá lépett, a magyar alkotmánynak s társadalomnak fenmaradt az az assimiláló képessége, mely a régi társadalmat nemzeti erényeiben fenn bírta tartani. Ki közénk jött, vágyai netovábbja volt a magyar nemesség kötelekébe juthatni. A magyar nemes büszke volt rangjára, osztályára. S ez az önérzet a társadalom uj elemeit áthatja.

A régi magyarban az emberi erények, a pontosság, figyelem, bátorság, komolyság egyesítve voltak. A régi magyar nő várában, kastélyában klastromi életet élt, benne a női báj erélyességgel párosult, az emancipáció ördöge nem kísértette. A régi társadalom bírta a socialis fejlődés feltételeit, a jellem erejét, a humanitás, a kötelességteljesítés, az élet viharaival megküzdés kötelezettsége érzetét. A noblesse oblige tudatát. A földbirtokosság ismerte a regét, hogy az óriások mindenre képesek voltak, csak a forrásból vizet meríteni nem, e részbe a törpékre voltak szorulva. A régi társadalom a hűségérzetre volt alapítva, az alattvaló nemcsak szolgálatát, de hűségét is lekötötte. Nem csoda, ha az uj társadalommal szemben bizonyos tartózkodó állást foglalt el, melyről Taine megjegyezte, hogy a társadalmi szokások hatalma elmossa a jellem eredetiségét, hol a nevetségesség szigorubb megítélhetésben részesül, mint a bűn. Az uj társadalomnak még el kell sajátítani azt az angol fogalmat, hogy csak hét nemzedék sarja lehet született gentleman.

A zsidóság adja az új társadalom legfrissebb elemét, a jelenkori Magyarország 700 ezeret valamivel meghaladó új polgársága.

Montefiori 1840-ben vetette fel az eszmét, hogy a zsidóság az európai napisajtóra vesse magát, a zsidóság népszerűsítésének kulcsa ezzel fel lett találva. Magyarországon már az 1840. XXIX. t.-cz. a zsidóságot polgári jogokkal ruházta fel. Az 1867. XVII. t.-czikk polgári és politikai egyenjogúságot biztosított számukra, de nem felekezeti, minthogy tagadják a Krisztust, a keresztény civilizatio forrását. Az 1894- és 1895-ben lefolyt egyházpolitikai

vita a zsidó vallás recepcióját is keresztülvitte. A zsidók emancipációja ezzel betetőzést nyert.

Angliában csakis 1858-ban nyílt meg számukra a parlament, nálunk a kiegyezés óta ott ülnek a parlamentben. A fővárosban számuk 102,000 s így a budapesti a legnagyobb hitközség az egész világon. Magyarország méltán elvárhatja tőlük, hogy érzésben, gondolatban, nyelvben a haza méltó polgáraivá váljanak. Társadalmi fogalmainkkal szemben elismerésben vannak abban az irányban, hogy tekintélyt csak a földbirtok nyújt. Mint földesurakról, nem mondhatjuk, hogy a nemesi birtokkal a régi földesurak humanismusa is átszállt volna. S ha valami lánggra lobbanthatja az antisemitismust, azt liberalismusunk neki indult túltengésének s a szemita faj túlkapásokban tetszelgő hajlamainak fogják köszönhetni.

III. A nemzetiségi viszonyok alakulása.

Nemzetiségünk, alkotmányosságunk tán sohasem nyugodott szilárdabb alapon, mint most. A török támadásai miatt megfogyatkozott népességünket is nagyban pótolja az idő. De azt mélyen kell éreznünk, hogy míg az európai államok a nyelvegységesítés terén messzi haladtak, mi messzi hátramaradtunk s hogy a nemzetiségi kérdés megoldása a jelenkori Magyarország egyik legfőbb feladatának maradt.

A horvát-szlavon népességet számításon kívül hagyva, a sajátlagi Magyarországon az 1890.-iki népszámlálásnál talált 15.123,944 lélekből volt magyar 7.356,874, német 1.987,310, tót 1.896,358, oláh 2.590,425, ruthén 379,713, horvát 183,429, szerb 494,847, wend, szlovén 70,658, örmény 2067, cigány 90,264, egyéb hazai és külföldi nyelvű 77,515.

Mi arra mutat, hogy a magyar faj, mely az államot alapította s az állam jellegét adta, számarány tekintetében is fensőséggel bír a többi nemzetiségek felett. S e fensőség folyvást gyarapodásban van.

Magyarország lakosságában a magyar nemzetiség az 1890.-iki számlálás szerint 7.356,874 lelket tesz, vagyis a 15.138,494 főnyi lakosságnak 48.61 százalékát.

Az utolsó népszámlálás közt lefolyt évtizedben 1880-ról 1890-re Magyarország népessége 13.728,622 lélekről 15.133,494-re emelkedett. A szaporodás tehát a magyar elemnél 10·23 százalék. Míg az oláh 7·74, a ruthén 7·52, a horvát-szerb 7·40 és a német 2·22 százalékkal szaporodott.

Nem magyar ajku beszélt magyarul 1880-ban 817,000, 1890-ben 1.077,892; együttvéve a magyar ajkuakat és a magyarul beszélő nem magyar ajkuakat, magyarul beszélt Magyarország lakosságából 1880-ban 52·60, 1890-ben 55·74 százalék. A magyar nyelv terjedésének tulajdonképpeni erősségei városaink, 1880-ban a városi lakosságnak már 63·82 százaléka volt magyar ajku.

A magyar faj számbeli előnyei mellett is a jelenkori Magyarország sietett a hazai nemzetiségek megnyugtatóására meghozni a nemzetiségi egyenjoguság tárgyában az 1868. XLIV. törvénycikket, mely a nemzeti viszonyokat bölcselmi szempontból annyit tanulmányozott br. Eötvös József miniszter ideális gondolkodásmódján alapszik. Minthogy — így szól bevezetése — Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogu tagja ;

minthogy továbbá ezen egyenjoguság egyedül az országban divatozó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve és csak annyiban eshetik külön szabályok alá, a mennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat és közigazgatás gyakorlati lehetősége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszik ;

a honpolgárok teljes egyenjogusága minden egyéb viszonyokat illetőleg épségben maradván, a különféle nyelvek hivatalos használatára nézve a következő szabályok fognak zsinórmértékül szolgálni.

1. §. A nemzet politikai egységénél fogva Magyarország államnyelve a magyar lévén, a magyar országgyűlés tanácskozásai és ügykezelési nyelve ezentúl is egyedül a magyar.

2. §. A törvényhatóságok jegyzőkönyvei az állam hivatalos nyelvén vitetnek, de vitethetnek e mellett mindazon nyelven is, a melyet a törvényhatóságot képviselő testület vagy bizottmány tagjainak legalább egy ötödrésze jegyzőkönyvi nyelvül óhajt.

A különböző szövegekben mutatkozó eltérések eseteiben a magyar szöveg a szabályozó.

3. §. Törvényhatósági gyűlésekben mindaz, a ki ott szólás jogával bír, akár magyarul szólhat, akár saját anyanyelvén, ha az nem magyar.

4. §. A törvényhatóságok az államkormányhoz intézett irataikban az állam hivatalos nyelvét használják, de használhatják a mellett hasábosan még azon nyelvek bármelyikét is, melyet jegyzőkönyveikben használnak. Egymásközi irataikban pedig akár az állam nyelvét, akár pedig azon nyelvek egyikét használhatják, a mely azon törvényhatóság által, melyhez az irat intéztetik, a második szakasz szerint jegyzőkönyvei vitelére elfogadtatott.

5. §. A belső ügyvitel terén a törvényhatósági tisztviselők az állam hivatalos nyelvét használják, de a mennyiben az egyik vagy másik törvényhatóságra, vagy tisztviselőre nézve gyakorlati nehézséggel járna, az illető tisztviselők kivételesen törvényhatósági nyelveik bármelyikét is használhatják. Valahányszor azonban az állami felügyelet és a közigazgatás tekintetei megkívánják, jelentéseik és az ügyiratok egyszersmind az állami hivatalos nyelven is felterjesztendők.

6. §. A törvényhatósági tisztviselők saját törvényhatóságuk területén a községekkel, gyülekezetekkel, egyesületekkel, intézetekkel és magánosokkal a lehetőségig ezek nyelvét használják.

Oly törvény, melyben egy modern állam követelményei jutottak kifejezésre. S mégis azt látjuk, hogy az irredentismus fegyverül használja ellenünk.

A nemzetiségi kérdéssel Ausztria sem áll máskép. Ott is 1890-ben 8·4 millió némettel szemben 5·4 millió cseh és morva, 3·7 millió lengyel, 3·1 millió ruthén, 1·1 millió szlovén s mintegy 1½ millió szerb, horvát, olasz, oláh áll szemben a 23.473.000 népességben. S Ausztria mégis felkeltette nálunk a nemzetiségi aspiratiókat. A fegyver, mit ellenünk kívánt használni, kétélű fegyverré lett.

Amerika egyesült államaiban laknak angolok, németek, francziák, belgák, dánok, svédek, chinaiak, spanyolok, olaszok, indusok, Oroszországban laknak oroszok, lengyelek, finnek, tatárok, cserkeszek, cseremiszek, vojtjakok, németek és sem a szabadság,

sem a despotismus hazáját nem fenyegeti nemzetiségi veszély. Amott az angol, itt az orosz faj nyomta rá bélyegét az államra, senkinek se jut eszébe az állami és közhatósági nyelvegységet kérdés alá vonni.

IV. A parlament, az alsó- és felsőház alakulásai.

A politikai jogegyenlőség életbe léptetése maga után vonta a rendi országgyűléseknek népképviselési alapra fektetését.

Rendi országgyűléseinken az alkotmány sáncaiban álló osztályok voltak képviselve. Együttes címük: karok és rendek. Az alsóházat a megyei és városi követek, a nemességet és polgárságot képviselő-testület, a felsőházat a főpapság és főnemesség alkotta. Az alsóház tagjait a megyéken az összes nemesség fejenkénti szavazat útján, a városok követei az önmagát kiegészítő képviselő-testület a kommunitás választásából kerültek ki. Utasítással voltak ellátva, melytől ha eltértek, a visszahívás jogával éltek ellenükben. A felsőház tagjai: a főpapság s a czímes főnemesség, a mennyiben a meghivatásra mindenki igényt tarthatott. Mindenki fejenkénti szavazattal birt, kivéve a városi követeket, kik 1791 óta összesen csakis egy szavazattal rendelkeztek. E szerint a rendi államban a törvényhozás első fokon a megyék kezében volt.

A népnek az alkotmány sáncaiba bevétele, a népképviselési rendszer behozatalával a követek képviselőkké lettek. Többé nem hatóságok, hanem választókerületek választják; az utasításokat programbeszédnek pótolják, választókerületük többsége nézetét képviselik s vissza nem hívhatók.

Mint előadtuk, a parlamentarismus még őshazájában Angliában is csak hosszas időközön át érte el mai alakját: nálunk 48-ban egész rendszere egyszerre lépett életbe. Rendi országgyűléseinken a kormány képviselve nem volt, felelősségre nem vonattatható: a népképviselés többségéből alakulván a felelős kormány, sajátlag a parlament többsége kormányoz.

Az angol parlament a szavadelvű és conservatív eszmeáramlat küzdtere. A két tábornak megvan kölcsönös hatása egymásra: a szabadelvűek a conservativeket haladásra, a conservativek a sza-

badelvüeket mérsékletre indítják. Nálunk a pártalakulás nem társadalmi vagy gazdasági, hanem közjogi alapon nyugszik. A régi conservatívek meghajoltak a dolgok új rendje előtt, feloszlottak. Parlamentünk minden pártja a szabadelvűség zászlója alatt áll, csakhogy egyik a kormánypártot alkotja, a nemzeti párt mint ellenzék foglalt állást s a kettő mellett ott állt a függetlenségi párt, mint a mely a 67.-iki kiegyezési törvények megváltoztatását tűzte céljául, a mennyiben magyar hadsereg, magyar jegybank, külön vámterület felállítását tűzte programjául.

Magyarországon nem egészségesek a pártalakulások, mert nincs két párt, mely egymást felváltva kormányozhatná az országot — szokták mondani. Politikai pártjaink más államok mintájára nem alakulhatnak mindaddig, a míg közjogi sérelmeink meg nem szűnnek; addig nálunk a politikai pártok között a főválaszfalat mindig a közjogi kérdések fogják képezni — szokták reá felelni.

Az alsóház szervezetét az 1848. V. t.-czikk szabályozta. A 48.-iki országgyűlés ez alapra alkotta törvényeit. Az 1861., 65.-iki országgyűlés szintén ez alapon hivatott össze. Minden nagyobb változás, melyen átment annyi, hogy új választási törvény keletkezett s a három évi cyclus öt évre változtatott.

A képviselőháznak 439 tagja van. Fel szokták vetni, hogy a míg az angol parlamentben 384 városi s csak 274 megyei képviselő ül, Magyarország 143 városa csak 78 képviselővel van képviselve. Miután azonban Angliában 66, nálunk a lakósnak csak 16 százaléka lakik városban: a példa éppen a reformkövetelők ellen bizonyít.

Ha támaszthatunk reformigényeket az alsóház szervezetével szemben, az választási rendszerünket illetheti, melynél a nemzet közérzete, szelleme, értelmisége nem jut kifejezésre. Mely mellett a conservatív elem bejuthatása lehetetlenné válik. Kifogásolják, hogy a képviselőjelöltek legmagasb qualificatiója a rákosmezei országgyűlésekre emlékeztető szónoki tehetség s hogy ez által a közigazgatási kérdések képviseltetése hátrányt szenved: de ezidő szerint még azoknak is helyük van, kik más babérra nem vágyakodnak, minthogy a nemzet közérzetét színvonalon tartják.

A főrendiház szervezetét összhangzásba kellett hozni a népképviselőre fektetett alsóház alapelveivel. A történelmi alapot a

jelenkor követelményeivel. Főrendiházunk lefelé nem volt lezárva s idegen elemek foglaltak helyet benne. Bár Deák Ferencz reformáltatását már az 1833.-iki országgyűlésen felvetette, a 48.-iki alkotmány érintetlenül hagyta. A főrendiház átalakítása az 1885. VII. t.-cikkben nyert megoldást, mi a belga 1801.-iki s a németalföldi 1848.-iki törvényekre emlékeztet.

Az 1885. évi VII. törvénycikk s az azt kiegészítő törvények szerint a főrendiház tagjai azok, a kik: *a)* örökös jogon; *b)* az általuk viselt méltóság, vagy hivatal; *c)* királyi kinevezés; *d)* a Horvát-Szlavonországok választása következtében birnak a főrendiházban üléssel és szavazati joggal.

Örökös jogon tagjai a főrendiháznak: a 18 évüket betöltött királyi hercegek; továbbá a törvénybe iktatott főrendi családok 24. életévüket betöltött férfi tagjai, mennyiben egyenes állami földadó fejében legalább évi 3000 forintot fizetnek.

Méltóságuknál és hivataluknál fogva tagjai a főrendiháznak: a latin- és görög szertartású római katolikus egyháznagyok; a gör. kel. szerb pátriárka; a román metropolita; a gör. kel. egyház megyéspüspökei; az ágostai és helvét hitvallású evangélikus egyházaknak hivatalban a legidősebb három püspöke; a ref. egyház három főgondnoka; az ág. hitv. ev. egyház egyetemes és két kerületi felügyelője s az unitárius egyház püspöke, vagy főgondnoka, a szerint, hogy hivatalában melyik az idősebb és a budapesti királyi tábla elnöke; végre a fiumei kormányzó.

Királyi kinevezés folytán 50 tagja lehet a főrendiháznak, kik közül az 1885. VII. t.-cz. életbeléptekor 30 tagot nevezett ki a király, azóta évenként öt tagot, illetőleg annyit nevez ki, a hány tag az ötvenből évről-évre hiányzik.

Horvát-Szlavonország három tagot választ a főrendiházba.

Ezenkívül tagjai még a főrendiháznak az 1885. VII. t.-cikk életbelépte előtt az addig fennállott főrendiház igazolt tagjai sorából a főrendiház által megválasztott 50 tag közül még életben levő tagok.

Kimaradtak az indigenák, mint idegen állam kötelékébe tartozók; kimaradtak a czimzetes püspökök, főispánok, kimaradt vagy ötszáz mágnás az által, hogy a tagság 3000 forint adócenzushoz köttetett. E mellett új elemeket vett fel magába, a protestáns egy-

házak fejeit s felvette kinevezés útján az értelmiség képviselőit, mi ötvenben határozott meg. E reform bár nem gyökeres, a felsőházba demokratikusabb levegőt vitt be. Mindazáltal a radikálisok Észak-Amerika és Belgium mintájára, további reformokat követelnek: az előjogok megszüntetését, a felsőháznak választott szenátorokból való összeállítását. Holott, a mennyiben a főpapság, főnemesség soha kuriát nem képeztek, szenátoroknak tekinthetők.

Nálunk, miként Angliában, a felsőház hazafisága nagy szolgálatokat tett a közsabadságnak; Angliában a szabadelvűek a felsőház eltörlésére, vagy legalább is alapos átalakítására vetették magukat, mint egész parlamenti életünk fejlődésében, hagyjuk e téren is az angolokat elől menni. Míg alsóházunkban hiányzik a konzervatív párt, merénylet volna felsőházunk történelmi alapját szétrobbantani. A földet kiszolgáltatni a tőkének, mely ezidőszert még idegen. Kié a föld, azé az ország.

A codificatióra térve, a parlament a kiegyezéstől 20 év alatt, 1867—87-ben, 914 törvényzikket alkotott.

A termékenységet a korszak átmeneti jellege indokolja ugyan, mindazáltal nem indokolatlan a kérdés, vajjon ezen törvények a nép véréből fogamzottak-e, átmentek-e a nép vérebe. Alkotmányosságunk angol alapon indult, nemzeti alapon fejlett: vajjon a francia és német elemnek nem esett áldozatul a történelmi mult, Szent-István az a végrendelete: vajjon lehet-e a görögöt római, vagy rómaid görög szokásjogokkal, intézményekkel kormányozni.

Mi fentartott, a Verböczi és a Corpus juris, a régi nemzedékek fejében, vérében volt, mert a római jog örök törvényein s a nemzeti érzelmeken alapult. Agrár nép, agrár állam voltunk és vagyunk, a mező, a mezei nép az erőforrásunk: egy nemzete sincs Európának annyira a nemzeti alapra utalva, mint a magyar, hol az önkormányzat fentartó ereje századok politikáját kiállta.

Olvassuk, hogy az igazságügyminiszteriumban a codificationalis osztály törvényjavaslaton dolgozik, melyek a személyjogot, a családjogot, a vagyonmegosztást, a földbirtok viszonyokat, földmívelési munkáskérdéseket készül megoldani. De egy kalap alatt olvassuk, hogy ezen előkészítés alatt álló törvények lesznek hivatva azon kiválólag politikai és társadalmi kérdést, vajjon a társadalom az egyénre, vagy a családra alapíttassék-e?

E merényletre, codificatiónk ez eretnekségére a történet muzsájának lehetetlen el nem szomorodni. Eltekintve attól, hogy benne a szocializmus kísért, megmásítása akar lenni magának a keresztény civilizációnak, mely a társadalmat nem az egyénre, hanem a családra fektette, mit a magyar civilizáció is alapul fogadott. A zsidó és mohamedán civilizációra mennénk vissza, a zsidóra, melyben az ország imája nem hat az egekig, a mohamedánra, hol hiányzik a családi élet. Hiányzani fogna fentartó erőnk, a család, a hazaszeretet forrása. A világra szóratnánk, mint a zsidóság s kipusztulnánk Európából, mint a török. Mi által csak azt kívánjuk ismételni, hogy egy nemzet codificatiója sincs annyira a történelmi alap kultuszára utalva, mint a magyar.

A régi Róma örök igazságokon építette fel törvényeit, csakis a patriciusok és plebejusok között nem bírta az egyensúlyt fentartani s bekövetkezett a lassú halál. Codificatiónk még nem messze távozott a történelmi alaptól. Nem fontolhatjuk meg eléggé, kikre bizzuk codificatiónk vezetését.

A parlament ellenőrzője a szabadsajtó, mely a koronázás évében 80 lappal volt képviselve, most 800 lap és folyóíratra emelkedett.

A politikai kormányzat.

I. A felelős kormány.

A 48 előtti időben Bécsben udvari kancellária, Budán helytartó-tanács volt. Mint dikaszteriumok, testületileg intézkedtek felelősség nélkül. Ausztriában abszolutizmus lévén, felelősséggel csak a koronának tartoztak.

A kormány már 48-ban felelős miniszteriummá alakult, kezdetben nádorral; 67-ben a nádori hatáskör a kormányelnökre szállt, az udvari kancellárt király melletti miniszter váltotta fel. A miniszterelnököt a korona nevezi ki s egyúttal megbizsa a szakminiszterek kinevezése iránti javaslattétellel. A bécsi kormányközegek alól felszabadultunk. A teendőket szakminiszterek végzik s első sorban a parlamentnek felelősök. Már a 48.-iki törvény-

hozás megalkotta volt a minisztertanácsot, az 1867. VIII. t.-cikk újólag megerősítette.

Mint parlamenti kormányzásnál szokásos, a miniszterium az alsóház többségben levő pártjából alakul. S addig marad kormányon, míg a parlamentben többsége van; ha valamely kérdésben kisebbségben marad, joga van új választást kiírni s ha ez se menti meg, helyét más kormánynak adja át.

Angliában a lelépő kormány az ellenzék padjaira vonul, mi e követelménynek még mind nem felelünk meg. Nálunk minden kormány előbb lépett le, mintsem leszavaztatott volna, a párt a keletkező miniszterium kötelékébe lépett. Minden párt a szabad-
elvűpártnak lévén árnyalata.

A parlamenti kormányzás behozatalával, az alkotások egész sorozata várt a kormányra. Az összeomlott rendi kormány a Bach-és Schmerling-korszak osztrák-magyar romjaiból volt hivatva a jelenkori Magyarországot megalkotni. Berendezni a modern magyar államot, magyar nyelvel, magyar szokásokkal, magyar intézményekkel, magyar bíróságokkal, népneveléssel. A mai államtudományok követelményéhez képest, elkülöníteni a három állami hatalom, a végrehajtó-, a törvényhozó- és bírói hatalom jogkörét, mint az alkotmányosság garantiáját. Szervezni úgy, hogy az alkotmányosság alapelve, mely szerint az államban senki se élhessen vissza hatalmával, érvényre emelkedjék. Berendezni a közgazdasági egyes ágokat, a fedezet forrásait, az országos pénzügyet s a véderőt.

A minisztertanácsot képezi a miniszterelnök, a pénzügy-, belügy-, igazságügy-, honvédelemügy-, kereskedelemügy-, a vallás-és közoktatásügy-, a földművelésügyi szakminiszter, a felség személye körüli és a horvát miniszter.

Mint a parlamentáris kormányzat nélkülözhetetlen közege, felállított 1870-ben az állami számvevőszék; 1871-ben országos statisztikai hivatal, vagyis a 48-ban szervezett statisztikai osztály önálló hivatallá alakított.

A 48.-iki és 67.-iki törvények módosító ereje visszament a Habsburg-uralom kezdetéig; mit I. Ferdinánd, I. Lipót, III. Károly alkotott, annak nagy része eltöröltetett. Az Anjou-ház feudális társadalma már 48-ban a jogegyenlőség korlátai közé szorított. Hátra volt a canonjog, a tridenti zsinat végzéseinek, az egyháznak

az államba, az állami ténykedések terére lett benyomulásának határigazítása.

Most, a midőn a nemzet ura lett önmagának, mit tehetett volna egyebet, mint nemzeti politikát alkotni, számot vetni azzal, mi állameszménk keretében a nemzeti s így fel nem adható s mi a frank, angol, germán, szóval nyugati intézmény, mit a nemzet már asszimilált s mi az, mi felhasználható akép, hogy arra a nemzeti jelleg reá legyen ütve, a nemzet véérébe átmenjen.

Be kellett illesztenünk nemzeti életünk, nemzeti intézményeink multjának emlékeit, erőforrásait a modern társadalmi és állami élet követelményei keretébe. Népeségi elemeink közül a specialis magyar földművelő osztályt, az egykor katonáskodó kisenemességet az ő ipartól irtózó természetével. A specialis magyar intézményt, a régi vármegyét, a Rákosmezőre emlékező országgyűléseket, a közép- és főnemesség donatióra, örökösödsre, nexusra támaszkodó szellemét a munkára és képességre alapított újkori világnézetekkel.

Be kellett rendezkednünk úgy, hogy az állam ne ölje meg a magánérdekeket, ne akarja elnyomni az egyéni érzületet a közjó czime alatt, tudva lévén, hogy azzal kockáztatja a jövőt, saját forrásait szárítja ki. Gondoskodnunk, hogy a nemzet az új életviszonyokkal szemben ne veszítse el bátorságát; megadni a módot és eszközöket az anyagi terhek hordozására. Mert már I. Napoleon megjegyezte, hogy az országok kormányának nagy nehézségeket okoz, hogy annyi embert, annyi állatot kell élelmeznie.

II. A belügyi kormányzat.

A rendi államnak jogegyenlőség alapjáni szervezése és a forradalom utáni osztrák kormányzás maradványai eltávolítása egyszerre szakadtak reánk.

Ott állt a haza területe, melyen az abszolút korszak eltörölte volt a megyéket, de a hatvanas évek helyreállították. Ott állt a nemzetiségek pacifikálása, melyeket az abszolút korszak nemzeti autonómiával kecsgetett. Ott voltak a községek, a városok, a megyék közigazgatásának, egészségügyének, cselédügyének, mun-

käsügyének rendezése. Miként egy tatárjárás után, ott volt a birtokviszonyok rendbehozása, az úrbéri maradványok eltörlése.

A történelmi fejlődés a városi és megyei municipiumokat választott tisztviselőkkel, politikai és bíraskodási hatáskörrel, a legszélesebb önkormányzati szervezettel hagyta reánk. Fenhagyni a hatóságok ősi autonómiájából a mennyit csak lehet, ez volt a kiindulás.

A rendi kormány idejében nem lévén politikai sajtónk, a közvéleményt ők alkották és képviselték. Szónokainknak, államférfiainknak a municipiumok voltak iskoláik. S a mennyiben a bécsi kormány alkotmányunkat folyvást támadta, a törvényhatóságok védelmezték, azok tartották fenn a nemzeti lelkesedést; hogy politikai, szónoki képességünk oly elnyomatás után európai színvonalon áll, azt a municipiális életnek köszönjük.

A magyar nem volt kormányozva, kiáltott fel Ausztria megbukott utolsó kancellárja. S e csapás szintén áldássá vált felettünk. A municipiumok megadták az adót és katonát s azontúl, értjük a rendi állam korszakát, nem törődött velük senki. Magunk kormányoztuk magunkat, mondhatni ingyen, csekély tiszteletdíjért. A hivatali rangfokozat vagyön szerint osztatott ki. Csak a pénztárnokot kellett, hogy úgy szóljunk, kötéllel fogni. A városi tanács hetenként párszor a városházfelé ment tanácsgyűlésre; a megyék három hónaponként megtartották markálisaikat, végezték a közigazgatást, letárgyalták a pereket. Azontúl a városi főbíró s a szolgabírók a politikaiakat, a királybíró a törvénykezéseket, a megyéken az alispán és szolgabírók a politikaiakat, a főbíró az igazságszolgáltatás teendőit végezték; végezték szóbelileg, penna, de egyszersmind költség nélkül. A megyei szolgabíró évnegyedenként járását meglátogatta, a panaszosok és panaszlottak várták, a falusbíró szólította s egy urasági kastély lépcsőzetén állva, mint egy kedélyes békebíró, egy egész falu perét letárgyalta, még pedig közmegelegedésre. Pátriárkális, de olcsó kormány volt. Felebbezés ritkaságszámba ment.

Ezen pátriárkális világ maradványait ki kellett egyeztetni a jogegyenlőség és közteherviselés kimondott elveivel, az államhatalmat az egyéni, a polgári szabadsággal; a hatóságok önkormányzati, tisztviselőválasztási jogát a parlamenti kormányzat kivá-

nalmaival; különösen azzal, hogy most már adócensusa alapján mindenki választó és választható lett.

Rendeztettek a megyei községek. A községek nagy- és kisközségekké lettek. Rendeztettek 1870-ben a köztörvényhatóságok, a városok, megyék önkormányzati alapon. Azok hatósága, közegei, háztartása, gyámsági, egészségi ügye. A városokat, az önmagát kiegészítő communitások helyébe városi hatóságok, a megyei markálisok helyébe megyei bizottságok léptek népválasztás útján. Behozatott a német államok mintájára a virilisség intézménye, melynek alapján a bizottságok fele a legtöbb adót fizetők sorából lép be adómennyiségük sorrendje szerint. A tisztviselők választása a bizottságok kezében hagyatott egyelőre qualificatio nélkül. Kébli szükségleteik fedezésére megkapták a jogot, hogy a közadó arányában pótdadót róhatnak ki.

A rendi államban a törvényhatóságok a vármegye minden ügyeit intézték. Most különvált a pénzügy, építészet, tanügy, bűnügy. Keletkezett a szabad királyi városokban úgy, mint a megyékben, a közigazgatási bizottság, mely abban tetőződik, hogy a közigazgatási testületek fejei a hatóság politikai fejeinek a hatóság választottaival gyűlésileg érintkeznek, működésükről havonként számot adnak.

A központi kormány bürokratikus szelleme és szervezete a törvényhatóságok terére is bevezettetett. A rendi kormányzat dikasterialis formájával szakítottunk. A tisztviselőből hivatalnok lett.

Az 1871.-iki törvény széles önkormányzati iránya később feladatott. Centralisatio lett a jelszó. Keletkezett az 1886. XXII. t.-cz., mely az önkormányzati jogot szűkebb korlátok közé szorította; a szabad választása korlátozására behozatott a qualificatio, a képviselő-bizottság jelölése, melybe a hatósági képviselőt hármat választ, a főispán hármat nevez ki, maga elnökül s ez által s a főispánoknak adott helyettesítési hatáskörrel az önkormányzat legfőbb kelléke, a tisztviselői kar választása illusoriussá tétetett.

A közigazgatás elemeire nézve:

Vegyük a falvakat, a kisközségeket. Magyarország 12,686 községéből 10,723 kisközség, az ország 15.133,494 lakosából 7.482,493 lélek a kisközségekre esik. Az e téren keresztülvitt reform tehát a népesség felét érintette. A községek a rendi államban a

földesúri hatalom kiterjedt befolyása alatt álltak, a vármegye nem eléggé szabatos felügyelete alatt politikai joggal nem bírtak. Az 1871. XVIII. t.-cz. önkormányzati formával látta el. Az állami czélok közül reájuk bízott az állami és törvényhatósági adók előírása, kezelése; a hadkötelesek összeírása, előállításá, a besorozottak nyilvántartása; a köz- és állategészségügy; gondoskodik a községi útakról, iskolákról, kezeli a rendőrséget, a szegényügyet, végrehajtja a szolgabíró rendeleteit.

S ezen feladatok megvalósítása a községi bíró s a körjegyző teendője. Az önkormányzati feladatok inkább a bíró, az állami természetűek inkább a jegyző vállait nyomják. A kisebb falvak körjegyzőségek alá vannak beosztva. Magyarországon, hol az ország 12,686 községéből csak 3800-nak van ezernél több lakosa s 165 község van, melynek kevesebb lakosa van 100-nál, 816 olyan van, melynek kevesebb lakosa van 200-nál, 1179 olyan van, melynek kevesebb lakosa van 300-nál s 1357-ben kevesebb van 400-nál, a közteher hordozása s a közigazgatás könnyítése céljából rég eljött volna ideje az apró községek egyesítésének. A kormány most ezen fáradozik. A socialdemokrata vezérek már is hangoztatják, hogy a pauperismus az államhatalom és a község közötti természetellenes viszony következménye. A mezei lakosságnak a városokba indult népvándorlása már is oly mérveket öltött, hogy a míg a városokban a munkadíjt le, a falvakon felveri.

A városok jövője jelentősége felismertetett. A rendi korszakban a megyék vezettek, hivatásukat nálunk is a városok kezdik átvenni. Népeességük nagyban emelkedik, de míg Angliában a népesség 66%-a lakik városokban, nálunk a népességnek csak 16-19%-a.

A rendi államban a királyi és kiváltságolt városok száma igen is nagy volt. Egy jórésze nagyközséggé alakult; másik része két osztályzatot nyert királyi és rendezett tanácsu város elnevezéssel. Királyi városaink száma 55, rendezett tanácsu városainké 88. A királyi városok megtartották autonóm hatósági állapotukat, a többiek a megyék alá osztattak be. Főnökeik polgármesteri címmel ruháztattak fel.

Városaink az ipar és kereskedés tüzhelyei lévén, a középkorból napjainkig lejött céhek megszüntettek, helyükbe előbb

szabad verseny, majd ipartársulatok léptették, városaink várak alatt, folyók mentén keletkeztek, a vasút bejövetelével emelkedésüket azon feltételnek köszönik, mennyiben váltak a vasúti hálózat gócpontjaivá.

A főváros és Fiume fejlesztése után a kormánynak Szeged adott legtöbb gondot, melyet a Tisza 1879-ben elöntött s rekonstruálni kellett. S dicsekedhetünk azzal, hogy Szeged sorsa még a francia főváros pénzbeli részvétét is felébresztette. S most a főváros után az ország legfényesebb városa.

Királyi városaink szervezete nagy alakuláson vitetett keresztül. A középkorból kiváltságokat hoztak be magukkal. Mint földesurak birták a királyi kisebb haszonvételeket; vasár, pallós s kegyuri joggal voltak felruházva, a megyéktől függetlenek voltak, 1608 óta meghivattak az országgyűlésre, lakosai polgári, katonai, kincstári hivatalokat viselhettek, országos dikasztériumoknál felvihették a titkárságig. A jogegyenlőség kimondatásával a városi polgár előtt minden pálya megnyílt. Bíraskodási s pallosjoga a királyi törvényszékekre szállt át; a királyi haszonvételek az államra visszastektek, a képviselőházban nem mint hatóságok, hanem mint választó kerületek nyernek képviseltetést. Autonomiájuknak azonban csak romja tartatott fenn. Főispánok alá vettek. Tisztviselői választási joga fennhagyatott, azonban bevezettetett a kijelölés, kijelölőbizottság útján, melyben a főispánnak többsége van. Korábban a városi képviselőtestület, most a tanács vezet. A régi szervezetben a képviselőtestületnek a testület egyik tagja volt elnöke, most a főispán, vagy polgármester. A városok közjövödelme nagy részét a burocratia személyes járandóságai emésztik fel; a megszaporodott közművelődési s középítkezési célokat pótló s miként az állam, közadósság útján fedezik. A városokbani élet megdrágult.

A főváros, mint Pest és Buda, mint külön két szerény város jött le az újabb időkre; szerencsére Pestet József nádor deliniáltatta volt s a forradalom előtt a lánczhid a két várost összekötötte. Az 1872. XXXII. t.-cz. egyesítette s a Budapest nevet vette fel; később fő- és székváros címmel lett felruházva.

A székváros címet a budai királyi várpalota vonta maga után. Mit a gödöllő királyi nyaraló egészít ki, egy kastélylyal, melyet herczeg Grasalkovics 1744-ben építtetett.

Pest lakossága 1830-ban 68, 1870-ben 270 ezer. Budáé 1880-ban 360, 1890-ben 450 ezer. S így a főváros a világ 12 legnagyobb városa sorába lépett. A lakosság rohamos emelkedése a város rohamos fejlődését, a magán- és középületek, a közlekedési eszközök mesés szaporodását idézte elő. Hogy csak a közlekedési eszközökre mutassunk, a Sugár-út, a Kör-út, a dunai lánczhidak, propellerek, a bér- és társaskocsik, lóvonatú és villamosközúti vaspályák, a gözsikló, fogaskerekű-vaspálya, a Sugár-út alatt futó földalatti vaspálya hatalmasan hirdetik, hogy az egykori tartományi város, a szabadság levegőjében egyszerre fő- és székvárossá, a kontinens egyik legfestőibb, legmeglepőbb városává változott. S a zónatarifa az ország és világforgalom gócpontjává emelte.

A vármegye többé nem a régi. A fényes, hatalmas vármegye már csak történelmi emlék, kegyeletünk méltó tárgya, mivel mint a haza és alkotmány megmentőinek örökre tartozunk. A népképviselőt a felelős kormány keretébe, a megyék tartományszerű állása csupán a nemesi osztály kezében többé nem volt fenttartható. A centralisatióval a felelős kormány mellett mindennek meg kellett szünni. Neve egy dicső traditio, mit jelenkori alakjában is örökölt.

A rendi Magyarország vármegyéi magukat az országgyűlésen képviseltették, követiknek útasítást adtak, Statutumokat hoztak, mi a vármegye területére törvényerővel birt. Egy kormány minden funkcióját végezte: igazgatott, bíraskodott, adót vetett ki, saját zászlója alatt háboruba ment, pallos joggal birt. A mint most szervezetett, végzi a polgári közigazgatást, a rendőri és gyámi teendőket, végzi a hadjuttalék sorozását, egyebekben állami közegek részére közreműködik.

A megyék területi felosztása az ősidőből jött le reánk. Erdély megyéi szintén csatoltattak, pár kisebb megye egybeolvasztatott. számuk 63-ra apadt.

Tisztviselői kara megtartotta régi állását és címét. Az örökös főispánságok eltöröltettek. A főispánság ma is inkább csak dignitas: a felelősséget az alispán hordozza. A járásokban a közigazgatást szolgabírák végzik. A régi időkből lejött praetoriumok, melyekben a súlypont a gyűlés termére volt fektetve, szükeknek bizonyultak: bejövén a bürokratikus rendszer, új, tágasabb, fényesebb megyeházák emelkedtek.

A nemesi márkálisok helyébe képviseleti rendszeren megyei bizottságok léptek, született tagok helyett választottak, felerészből virilis tagokból a legtöbb adófizetők sorából: hol kihirdetik a szentesített törvényeket, felolvassák a kormány rendeleteit, végzik a megyei háztartás dolgát, tisztviselőket választanak, azokat útastíják, ellenőrzik, számoltatják. Szükségleteikre adót vetnek.

A modern megye minden előnye mellett is aligha nem a bürokratizmus túltengése, a számok halomra jutása a lényeg felett. Sem a megyei bizottság, sem a közigazgatási bizottság, sőt maga a virilis intézmény sem akar bevélni. Az új elem versenyez a bejuthatásért, de a közügyek iránti érdeklődés a régi földesurakra marad. Helyet adunk elvileg annak a felfogásnak, hogy megyéink szereplése a központi hatalom hiányzása korára esik s hogy régi szerepe egy részét a parlamentarizmusnak, a parlamentnek, a felelős kormánynak át kellett hogy engedje, de a míg a régi aristocratiát és régi nemességet más tényezők nem helyettesítik; míg agrárállam leszünk, népességünk fele kisközségben lakik s az csak az öslakókra hallgat; míg a nép hitében az alispán a legfőbb földi hatalom, ha a megyéktől meg is tagadjuk, hogy alkotmányosságunk és nemességünk egyedüli védbástyái, az idők arra mutatnak, hogy ha van a globuson nemzet és ország, melyet merev centralisatióval erős megyék nélkül igazgatni nem lehet, az első sorban mi vagyunk. Itt épp azzal az európai mintával nem ismerő problémával állunk szemben, mint álltunk a másik európai specialitásunkkal, a dualizmus feltalálásával.

A Tisza- után következett Szapáry-kormány kísérletet tett a közigazgatás államosítása eszméjével. Ezt az időszerint zöld gondolatot egy publicistikai fő erőszakolta a szabadelvű pártra, megalkotta, beterjesztette róla a törvényezikket, a párt megfeneklett a hinárjában, a projectáló elméje elborult. E volt végzetes kritikája a szabadelvű absolutizmus terére lett beportyázásnak.

Az absolutizmus sarkalatos erőforrásai, a pénzügy, honvédelem, igazságügy, a bürocracia, a közigazgatás főnökei, a felsőház egy része a kormány kezében kinevezés alatt áll, mik a multban a hazát és szabadságot megmentették s jöhet idő, hogy újra hivatva lesznek megmenteni, a megyék és városok közigazgatása élvezi még mi fentartatott, az önkormányzat, a választás nemzeti

intézménye tradícióit. Az utolsó órában a képviselőház a centralisatio e radikalismusa előtt maga is megdőbbsent, az első cikkely megszavazása után megállt, megbuktatta a kormányt. Mintsem önállóságunk utolsó védbástyáját is feladja.

Projectálója meg akarta kerülni a pánszlávizmus sánczait, Ugocsa non koronát-féle magaslatról nézett szét fajunk milliói feje felett, a párt pedig annyira beleélte magát a hatalom örökébe, hogy a demokratia színe alatt a lelépő minisztereknek nyugdíjat szavazott s 1893-ban bürokratiáját a szolgálati év lajtorja-kényelmében részesítette, mi a kinevezés alatt álló hivatali kar ambíciójának sírjává lett. A közigazgatás államosítása humanismusunknak lenne sírjává, minek árnyékát a borsódi eset már is előre vetette.

Mert vajjon teremt-e a kinevezés más hivatali anyagot, vajjon egy város, megye, nem ismeri-e jobban képességeit, mint a kormány bizalmasai. S ha már a magasabb állások csak kinevezés útján nyujtanak garantiát, ott van az erdélyi választás módszere, hol nem az udvar, hanem az országgyűlés jelölt hármát minden helyre s az udvar nevezett. De az önkormányzás érzete, látszata meg volt mentve. A nemzeti érzet régebb a kinevezetteket hivatalnokoknak, a választottakat tisztviselőknak szokta volt nevezni. Nem tekintette egyenranguaknak. Való, hogy a hivatalnokok existenciája biztosítandó, a képtelenekre ott van a nyugdíj, a képesek megmentésére ott vannak kinevezés alatt álló állások végtelensége.

III. Az igazságügy.

Az igazságügy terén szintén nehéz munka várt a nemzetre. A rendi alkotmányban a közigazgatás és igazságszolgáltatás nem volt külön választva. A forradalom utáni abszolút-korszak már külön választotta osztrák törvények osztrák formák alatt, német nyelvvel, Ausztriából beözönlött bírákkal és ügyvédekkel. Egyszer vissza kellett adnunk nemzeti jellegét s e mellett a jogegyenlőség alapján, a törvényeket és perrendtartást az alkotmány sánczaiba belépett milliók száma és érdekének megfelelőleg kellett berendezkednünk. S elmondhatjuk, hogy kiválóan ez a tér az, melyen a demokratikus elvek teljes érvényre emelkedtek, mi első sorban Horváth Boldizsár miniszter érdeme.

Mindjárt 1868-ban megalkottatott a polgári törvénykezési rendtartás, a bírósági szervezet, peres eljárás, perorvoslat, a végrehajtás módozata. Büntető-törvénykönyv szerkesztetett.

Szerveztettek 1871-ben az igazságszolgáltatás közegei. A megyei és városi törvényszékek helyébe a királyi törvényszékek, járásbíróságok, bírósági végrehajtók. Később bagatell ügyek körüli eljárás. A választott bírák helyébe a kormánytól kinevezett bírák léptek, el nem mozdíthatási jelleggel.

Behozatott az esküdtszék. Hogy a bírói eljárás egy része a nép által gyakoroltassék.

A másodfokú forum a budapesti és erdélyi királyi tábla már 1861-ben helyreállítatott. Pauler Tivadar miniszter 1873 junius 16.-ára értekezletet hívott össze, megvitattatott a királyi táblák decentralisatiója, mi Szilágyi Dezső minisztersége alatt végrehajtatott. A könnyebb hozzáférhetés elérésére az anyaország részére 9, Erdély részére 2 királyi tábla állítatott fel. A legfelsőbb forum, mely a forradalom utáni napokban Bécsbe tétetett volt át, az őz nemzeti legfelsőbb bíróság a királyi Kuria Budapesten helyreállítatott s kibővítettett.

Felállítatott 1874-ben a körjegyzői intézmény s az ügyvédi kamarák.

IV. Vallás- és közoktatásügy. Az egyházpolitikai vita.

E tárcza nálunk a mily nehéz, mindjárt kezdetben b. Eötvös József személyében épp oly szerencsés kézbe ment. Az egyházak az államban államot képeztek, legalább a hatalmasabbak ezen igénynyel léptek fel. A vallás és egyház, az egyház és papság közötti körvonalak szabatosan nem voltak megvonva. A régi királyok vallás és iskolai alapítványai a római katolikusok kezében maradtak, holott a szakadás és a reformatio a népesség felét az egyházból kitérítette. A nép- és közoktatás a felekezetek kezében, a hány felekezet, annyiféle nép és közoktatási módszer és tananyag. Tanerői a római katolikusokat kivéve, aránytalanul csekély segélyforrásokkal. A vallásfelekezetek egyenjogúsítása, nép- és köz-

oktatásügyének egységes alapon rendezése mily nehéz feladatot képezett, álljon itt hazánk népességének vallások szerinti megoszlása, az 1890.-iki népszámlálás szerint.

Volt római katolikus 7,241.514, helvét, evangélikus 2,209.395, görög keleti 2,065.903, görög katolikus 1,655.171, ágostai evangélikus 1,182.484, zsidó 703,838, unitárius 61.637, örmény katolikus és keleti 2758, más keresztény 7818, nem keresztény 239.

Sajátlag hét vallásfelekezettel állunk szemben, mindenik saját autonómiájával, magát statusnak, államnak nevezve. Kimondatott 1868-ban a vallások viszonyossága, mit egyenjogúsításnak szeretünk nevezni. A szabad vallásgyakorlat, az önkormányzati szabadság mindeniknél meghagyatott. A római katolikus hierarchia azon kimagasló állása, gazdagsága, melyhez hasonló nincs Európában, érintetlenül hagyatott.

A korona apostoli kegyuri jogát a vallásügyi miniszter útján gyakorolja.

A nép- és közoktatás nem maradhatott tovább is felekezeti kérdés. Az oktatásügyet, mint mindenütt, az állam vette kezébe. A rendi kormány a csekély tisztviselőkart, qualifikatio nem kívánatván, a középosztály állította ki. A megváltozott viszonyok a néptől magasabb műveltséget, fokozottabb keresetképeséget, a középosztálytól magasabb qualifikatiót kívánván, az államnak közbe kellett lépni. Támogatni a felekezeteket, a hol szükségét látja, de felügyeletet gyakorolni a népnevelés és közoktatás egész vonalán. S hol a felekezetek a tért el nem foglalják, ott állami iskolák, tanodák állításával az állam céljait előmozdítani.

Az egyházi és oktatási célok emelésére a róm. kath. alapok állami felügyelet alá vették. A más felekezetek állandó államségélyben lettek részesítve.

Keletkezett az 1868. XXXVIII. t.-cikk a népiskolai törvény, mely kimondotta a 6—12 éves gyermekekre a tankötelezettséget, a magyar nyelv kötelező tanítását, rendezte a felekezeti s e mellé bevezette a községi állami középiskolákat; iskolaszékeket, fiú- és női tanítóképezdékét szervezett, felügyeletére megyénként tanfelügyelőket állított.

Meghozatott a középiskolai törvény, mely a felekezetek középiskoláiba egyöntetűséget hozott be, az állam felügyeleti joga beve-

zettetett. A gymnasiumok mellé polgári középiskolák állítottak, felekezeti jelleg nélkül.

Reáliskolák, kereskedelmi, felsőiskolák, akadémiák keletkeztek. Főiskoláinkban behozatott az érettségi bizonyítvány megszerzése. Mi egy évi önkéntességi szolgálatra képesít.

Mig Ausztriának 7 tudományegyeteme van, nálunk csak egy, a fővárosi volt. Alapítottak 1872-ben a második, a kolozsvári egyetemet. Ezen intézkedés eredményéhez számít, hogy a míg a bécsi egyetemen a magyar ifjak száma 1889-től 5 év alatt 1188-ról 887-re szállott.

Népiskolánk száma 1891—92-ben 16.917, ebből volt 9.445 tisztán magyar, 2681 vegyesen magyar, összesen 12.126 olyan, melyben a magyar nyelv egyedül, vagy részben tannyelv gyanánt szerepelt, ellenben 4791 olyan, melyben a magyar nyelv mint tannyelv nem szerepelt, de a magyar nyelv, mint tantárgy, még ezeknek is mintegy felében előadatott; olyan iskola, melyben a magyar nyelv még mint tantárgy sem fordult elő, volt 2386, mely szám azonban a törvény intézkedései folytán, mindig csökkenni fog. A mi pedig a tanulókat illeti, volt 49·3 százalék magyar, 13·4 százalék német, 10·6 százalék oláh, 12·1 százalék tót, 2·6 százalék szerb és 2·3 százalék ruthén, 1·5 százalék horvát.

De még mind 200 községünk van népiskola nélkül. A kormány azonban a milleniumra új 400 népiskolát szervezett.

Főiskoláink tannyelve kizárólag a magyar és a hallgatók közt a magyarok túlsúlya még erősebb. A budapesti egyetemen 86·2 százalék volt az 1892/3. tanévben a magyarok aránya, 5·3 százalék a németeké, 2·3 százalék az oláhoké, 1·2 százalék a tótoké és a szerbeké 1·4 százalék. A kolozsvári egyetemen 78·9 százalék a magyaroké, 8·4 százalék a németeké, 11·5 százalék az oláhoké és 1·2 százalék a tótoké. A budapesti műegyetemen végre mintegy 90 százalék a magyar, míg a többi nemzetiségek közül csak a németek szerepelnek nagyobb számban.

Főiskoláink német mintára lévén szervezve, a tantárgyak száma, a tankönyvek minősége ellen egyre fokozódnak a panaszok. Valamint az ellen, hogy modern iskoláink csak tanítanak, de nem nevelnek. A humanismus mérfoka súlyedést mutat.

Az egyházak és tanügy rendezése körül egy negyedszázadig

éltünk abban a hitben, hogy az állam és egyház között a kulturharcz ki lesz kerülhető. A katolikus papság jelentékenynek látszó reakciójából indult s a polgári házasság behozatalává nőtte ki magát. A katolikus papság nem akarta átírni az illető felekezet javára a vegyes házasságból született gyermekeket; kezdetben tehát mint elkeresztelési kérdés foglalkoztatta a társadalmat, közigazgatást és törvényhozást.

Gróf Csáky Albin vallásügyi miniszter indította be a vitát az által, hogy a vegyes házasságból született gyermekek elkeresztelése ellen 1888-tól rendeletet bocsátott ki s mert a katolikus klerus ellenében nem foganatosíthatta, a klerussal az egyházpolitika egész vonalán szembeállt, a kötelező polgári házasság behozatalát szőnyegre hozta.

A kötelező polgári házasság — mint Szilágyi Dezső igazságügyminiszter magát kifejezte — eltörlése annak a középkori hagyománynak, a mely az egyházat fölébe helyezte az államnak; szabaddá tétele az egyháznak s a jogegyenlőségnek e részben is keresztülvitele. S mindezt az anyakönyvek vezetésének államosításával, a házasságjog s a házasság feletti bíraskodás egyformásításával s a kötelező polgári házasság behozatalával a gyermekek vallása rendezésével vélték elérhetni.

Egy jogi állam szempontjából nagy horderejű lépés. Különben alig egyéb, mint a tridenti zsinat végzéseire ellen való fellépés, mi Magyarországon soha ki nem hirdettetett. A kulturállamokban, még Romániában is már meghonosított intézmény. Nálunk mégis nem várt ellenzésre talált. A kisebb papságnak inkább kenyérkérdés, a katolikus klerusnál már dogmakérdés, mely a primás azon kijelentésében culminált, hogy a házasság az egyház szempontjából nemcsak szentség, de éppen szentély, hová az államnak intézményeivel behatolni nem szabad. Ily élesen álltak egymással szemben a kormány és klerus, a midőn 1894 febr. 12.-én az alsóházban a vita kezdetét vette. Abba, hogy a magyar állam kiépítéséhez állami bíraskodás, a magyar jogrendszer kiegészítéséhez egységes házassági jog vált szükségessé, véleménykülönbség nem forgott fenn, a polgári házasság kötelező vagy facultativ voltában merült fel eltérés. A parlament új pártcsoportosulással ment a vitába. A függetlenségi párt, Kossuth jeladására, a kormány mellé

sorakozott; a nemzeti párt, élén gr. Apponyival, elégségesnek tartotta egyszer a polgári házasság behozatalát kötelező erő nélkül. Heteken át folytak a fényesebbnél fényesebb szónoklatok, de a meggyőzés reménye nélkül. S a mikor leszavaztak, a törvényjavaslat az alsóházban két hónap mulva, április 12.-én 175 szótöbbséggel ment keresztül, míg a felsőház május 10.-én 21 szótöbbséggel leszavazta.

A főrendiház május 10.-iki szavazása eseményszámba ment. A 345 tagból 118 mellette, 139 ellene szavazott. Az 1886-ban revideált felsőház nem annyiban szavazásával, mint merész fellépésével lepte meg a nemzetet. A fővárosba összehívott katolikus országos népgyűlés és a hatóságok s a kormánypárt által egyre szervezett utcai tüntetések egymást visszaszorítani nem bírták. Az utca mellé most a sajtó is sorakozott. Ultramontanismus, feudalismus s mert udvari méltóságok is ellene szavaztak, a főrendiház helyébe választás útján szenatus jelszavak, mint csatakiáltások hangzottak a kormánypárti lapokban. A nagy tömeg, mert a nagy reform előkészítve nem volt, hideg néző maradt. A korona pártoló nyilatkozástételében keresett egy új leszavaztatás ellen garantiát s mert a korona semleges állást foglalt, a kormány beadta lemondását.

Junius 2.-án következett a forradalmi, később jóvá tett jelenet, mikor a szabadelvű klub kimondta, hogy más kormányt nem támogat. A korona nem kívánván egy új pártalakulás esélyeivel számolni, Wekerle ismét megbízott a kabinetalakítással, melybe azonban gróf Csáky Albin és gróf Bethlen András földmívelési miniszter nem kívántak belépni, Szilágyi Dezső igazságügyminiszter pedig nem akart kilépni. Az új kormánynak a főrendiház a házassági jog, a gyermekek vallása s az anyakönyvvezetésről szóló törvényeket 1894 okt. 4.-én egy szótöbbséggel megszavazta, de hátra volt a polgári házasság és a zsidó vallás receptiója. A második Wekerle-kormány is visszalépett s 1895 jan. 16.-án megalakult a Bánffy-kormány, mely az egyházi politika s a zsidó vallás receptiója keresztülvitelét némi módosítással elvállalta. A már szentesítést nyert három törvényjavaslattal, hogy az államnak nincs felekezeti s a jog terén nincs valláskülönbség, ki volt mondva ugyan, de az agitatio ellene mind nagyobb hullámokat vetett. A két fenmaradt törvény 1895 márcz. 23.-án 119 ellene, 119 mellette

történt leszavazás után az elnök mellette döntött. S miután az alsóház a módosításokat elfogadta, jun. 21.-én négy szavazattal a felsőházban is végkép keresztülment. A törvények életbeléptetése okt. 1.-ével vette kezdetét. Tőlük első eredménykép a vadházasságok megszüntetését várják.

Közgazdasági viszonyaink alakulásai.

I. Közgazdasági politikánk.

Közgazdasági tárczáink csaknem tabularasát találtak. Közgazdasági politikánkat alapjából kellett kihoznunk.

Negyvennyolcz előtt a nemesség nem adózott, fogyasztási adóink nem voltak, de aztán a kormány sem tett befektetéseket. Most Ausztria elismerte politikai paritásunkat, de közgazdasági paritásunk elismerése által Ausztria anyagi érdekeit érintve látta. Közgazdasági tekintetben Ausztria provinciájának tartattunk; idő kellett és kell, míg tért foglal a meggyőződés, hogy anyagi erősödésünk a birodalom erősödése.

Igazat adunk Bukle azon megjegyzésének, miszerint a korábbi időkben az az ország örvendett legnagyobb jólétnek, melyben a természet áldása a legnagyobb volt, korunkban pedig az, melynek népe legtevékenyebb. Beláttuk, hogy egy agriculturalis ország forrásai egy kulturnemzet politikai, közművelődési, szépművészeti és kényelmi igényei fedezésére nem elégségesek, valamint azon nézetnek is helyet kellett adnunk, hogy a mezőgazdasági ágak mellett az ipari, kereskedési, hitelügyi viszonyainkat, közlekedési eszközeinket rohamosan kell fejleszteni, hogy az önállóságra visszamelkedett ország szükségleteit, a megszorított társadalmi adókat, a fokozottabb családi igényeket fedezhessük.

Közgazdasági politikánknak számot kellett vetni a múlt hagyományával, a jelen igényeivel. A negyvennyolcz előtti kötött birtok s kötött munka helyébe a szabad munka, a szabadverseny lépett.

Régebb a vidék dominálta a városokat, most a városok nyomulnak előtérbe. A földbirtokkal a tőke versenyre keit. A gőz és villám meghonosodása a közgazdaság egész arczatát megváltoztatta.

A földet szabaddá tettük, a jobbágyunkát bérmunka, gőzgép pótolja. Az iparszabadság eszméje a czéhrendszer megszüntetését vonta maga után. A kereskedés terén a szabadverseny eszméje szintén érvényesülést követelt. A közlekedési eszközök terén a gőz és villám által megteremtett új eszközök meghonosítása befektetéseket igényelt. A hitelügyet modern formákba kellett öntenünk. A szabad föld mezőmunkai váltsággal, az iparverseny s a műipar munkáskérdéssel, a kereskedés szabadversenye pénzválsággal fenyegetett. Kezdetben az egyház, majd a katonáskodó nemesség fenntartására elégséges volt a föld, az új állami szervezet útján reá nehézkedő sorkatonaságot már nem bírta meg, az ipar és kereskedés fejlesztése ápolást igényelt, hogy a föld mellé a tőke és munka gyümölcsét is közteherhordozó társul beilleszthessük.

Nemzeti közgazdasági politikánk megalkotásánál nemcsak a vám, jegybank összenőtt ikersége nehezítette meg az új irány felvételét, megnehezítette különösen az, hogy az európai nemzetek egyike az iparra, másik a kereskedelemre, harmadik a tengerre, a gyarmatokra vetette magát, a magyar első sorban az anyaföldre van utalva. Igaz, hogy térségei termékenysége, eddig még igénybe nem vett hegyei, arany-, ezüst-, vas-, sóbányái, legelői, erdősegei haldús folyói, mindmegannyi közgazdasági elsőrangu tényezők, de kiaknázása tőkét kíván. Közgazdasági politikánkat oda kellett irányoznunk, hogy az agrárérdekeket a falánk tőkének ki ne szolgáltassuk.

Az állami élet háztartását úgy kellett berendeznünk, hogy minden elem, minden réteg, minden foglalkozás megtalálja fegyvernemét az élet küzdelmei ellen, nehogy proletárismus álljon elő. S a mennyiben már a socialismus nálunk is érezteti előszelét, gondoskodni kellett, mint Bismarck kifejezte, egy kis állami socialismus olajcseppjéről, az államélet gépezet kerekére. Nehogy a földjobbágyaságot a szívtelenebb tőkejobbágyaság váltsa fel.

II. A földművelésügyi tárcza, a latifundiumok és hitbizományok.

A földművelésügy fontosságának felismerése abban nyert kifejezést, hogy később önállóvá tétetett. Felismertetett, hogy a mint Sully Franciaországról hajdan mondá, mikép Magyarországnak maig is emlője a föld. Mezőgazdasági politikánk terén a nemzeti jelleget jobban ki kellett domborítani, mert ma is kiválóan agrár-állam vagyunk. A negyvennyolcz előtti idők a birtokossággal szemben pénzbeli igényeket nem igen támasztottak, most a család igényei mások, az adó- és közteherviselés új jövedelmi források nyitását tette szükségessé. A már korábban megalakított országos és megyei gazdasági egyleteknek segítségére jött a kormány. S mindkettőjüknek az 1895-ben megtartott gazdasági congressus, mely felállította a programot, mely az agrárviszonyok javulásában tovább vezethet.

Agrárpolitikánk nagyobb alkotásai: az úrbéri birtokviszonyok rendezése (1871), a cselédtörvény keletkezése (1876), a földadó-kataster s a tagosítás behozása. S mi mindezeket betetőzi, a gr. Bethlen András miniszter által szerkesztett mezőgazdasági s mezőrendőrségi 1894. XII. törvény.

A földművelési kormányra nem kevesebb feladat várt, mint az ország $48\frac{1}{3}$ millió holdnyi területén, melynek 94 százaléka termőföld, okszerű gazdálkodást rendezni be s azt biztosítani. A szántókra eső 42, az erdőkre eső 30, a legelő- és kaszálókra eső 25 százalék területen, a modern gazdaszati elvek alapján, a költségesebbé vált államháztartás erőforrásává tenni.

Az állami terhek igazságosabb megosztása céljából földadó-kataster létesítetett. A vízjog és folyamok rendszeres szabályozása által a termelési képesség fokoztatott. A gazdasági ismeretek terjesztésére, a már fennállott keszthelyi Georgicon s magyaróvári gazdasági akadémiák mellett, az ország különböző vidékein két felsőbb gazdasági tanintézetünk működik.

Egy millió hectoliter bortermelésünk érdekében az úrbériség utolsó maradványa, a szőlő-dézamegváltás, országos alapon keresztülvitetett. Országos mintapinczék, vinczellér-iskolák állítottak.

Felismertük a haza területe 30 százalékának, erdőségeinknek értékét, melyet az 1879.-iki erdőtörvény kivett a szabad pusztítás kezéből, állami védelem alá vetett. Hegyvidékeinken 2 millió hektár, tehát majd 4 millió hold bükk, 1.6 millió hektár tölgy, 1.4 millió hektár fenyő várt rendezésre, mire nézve erdőigazgatóságok állítottak. Gőzfűrészeink mindenfelé működnek, fenyőáruink, dongáink a világpiacra kerültek.

A haszon- és luxuskertészet virágzásnak indult. A kormány többféle faiskola-telepeket rendeztet be.

Anyagi erőnk másik nagy forrása, az állattenyésztés terén 10 millió juh, 5--5 millió szarvasmarha és sertés, 1 1/2 millió ló-állomány emelése, megvédése s értékesíthetésének emelése várta a kormány bővebb figyelmét. Az állategészségügy rendezést nyert, behozott a védoltás. Állatkiállítások szerveztettek.

Lótenyésztésünk érdekében méntelepek állítottak, lóversenyek hozattak divatba. Szarvasmarha tenyésztésünk emelésére bika-telepeket állított a kormány. A magyar specialitás, a juhtenyésztés szintén figyelem tárgyát képezi. Sertésenyésztésünk érdekében Kőbányán országra szóló hizlalóhely rendeztetett be, mi az 1895.-iki nagy sertésvész ötletéből decentralisatióknak néz elébe.

A vadászati jog 1872-ben, a halászati jog 1888-ban törvény által szabályoztatott. Mind két állomány fejlesztése tilalmi idők felállításával védelem alá vétetett.

Az östermelés terén behatoltunk a föld gyomrába, melynek kincsei közül, mondhatni csak a só volt közfigyelem tárgya. Holott leszámítva a sót, mint kincstári egyedárut, évenként mintegy 20 millió értéket hoznak forgalomba. S tán nem felesleges a jövőre nézve feljegyeznünk, hogy 1890-ben arany- és ezüstbányáink 2131 kilogramm aranyat 2.973.041 forint értékkel, 17.049 kilogramm ezüstöt 1,501.473 forint értékkel, vasbányáinkból 3 millió métermázsa vasat, 10,273.845 forint értékkel. Kőszénbányáinkból 23 millió métermázsa barna szenet 6,885.016 forint értékkel, 10 millió métermázsa feketeszenet 4,831.309 forint értékkel hoztak felszínre és forgalomba.

A reformtörekvések társadalmi és kormányi körökben mind nagyobb arányokat öltöttek, mindazáltal a mezőgazdasáttal összefüggő két nagy kérdés vár megvitatásra és megoldásra, a latifundiumok s a hitbizományok kérdése.

A feudalis időkben bizonyos nemzeti önérzettel tekintettünk a nagybirtokokra, a változott viszonyok a kötött birtokok közigazgatási értékét kérdésessé tették. A birtoktestek összehalmozódása a feudalismus behatolása korában az utolsó Árpádok alatt vette kezdetét s tetőpontját a török hódoltság megszűnésével a kipusztított, uratlannak nézett Alföldön és Dunántúl érte el. Az udvar kegyeltjei kezébe oly birtoktömegek halmozódtak össze, melyeket nyugati Európa nem ismer. Csakis Anglia nyújt némi hasonlatosságot, hol azonban jobbágyfelszabadulás helyett farmer-rendszer lett alkalmazva. Angliában, a jelenkori Anglia első évében, 1688-ban 180.000 földbirtokos volt, ma már csak 30.760, a birtokok egyre halmozódnak. Franciaországban ellenben a birtok annyira daraboltatik, hogy jelenleg 6 millió birtokos közt oszlik meg. Nálunk nem lévén meg, mint Ausztriában, a paraszt-birtok osztatlansága, a nép egyre parcelláz, a közép- és nagybirtokosság egyre *com-massál*.

A nagybirtokok is egyre nagyobb tért foglalnak. A közép-birtokosság egyre alább száll. A mily arányban nő a nagybirtokosok száma, azon arányban nő a legkisebb birtokosoké és a birtoktalanoké. Naponta felhangzik Plinius mondása: *latifundia perdidere Italiam*.

Ide járulnak, mint szintén lekött birtoktestek: a községi birtokok, mi 5,590.144 kat. hold, vagyis 559 négyszög mértföld; a közbirtokossági birtokok, mi 3,239.070 kat. hold, vagyis 323 négyszög mértföld. Mi annyival nagyobb figyelmet igényel, mert hazánkban a népesség $\frac{3}{4}$ -ed része földművelésből él. S az Alföldön már is mutatkozik az agrár-munkáskérdés, mely Békés megyében 1891-ben már is kitört s 1894-ben Csanád- és Csongrádme-gyékre is átcsapott.

A hitbizományokra térve, a hitbizomány a majoritás család-fentartási gondolat. A hitbizomány eredetileg spanyol intézmény, az ösiség egy neme, melyet nálunk az 1687. IX. t.-cz. honosított meg a főnemesség részére, 1723-ban, mint kedvezmény, a köz-nemességre is kiterjesztetett. Mindazáltal 1848-ig csakis 21 hit-bizomány alapított. Az ösiség eltörlésével fogták fel a családok. Az absolutismus alatt 5, 1867—92-ben 56 hitbizomány létesítetett. S ma már az ország $5\frac{1}{10}$ -a, 2,349.969 kat. hold le van kötve, ki

van véve a forgalomból, mintegy 5 1/2 millió tiszta jövedelemmel. A hitbizományos családok közt 2 főhercegi, 5 hercegi, 61 grófi, 8 bárói, 1 örgrófi, 11 nemesi.

A hitbizományi birtokosok névsora következő: herceg Ahrenberg Károlyné, Almássy Kálmán gróf (3), Andrassy Aladár gróf (2), Andrassy Dénes gróf, Andrassy Gyula gróf, Andrassy Tivadar gróf, Andrassy Géza gróf, Hadik-Barkóczy Endre gróf, Batthyány Ödön herceg, Batthyány Géza gróf, Bánffy Albert báró (2), Bissingen Ernő gróf, Bissingen Nándor gróf, Coburg Fülöp herceg, Cziráky Antal gróf, Dessewffy Miklós gróf, Draskovich Iván gróf, Draskovich Pál gróf, Erdödy Ferencz gróf, Erdödy Tamás gróf, Erdödy Ferencz gróf, Esterházy Mihály gróf, Esterházy M. József gróf (2), Esterházy Miklós M. gróf, Esterházy Móricz gróf, Esterházy Pál herceg, Festetich Andor gróf, Festetich Kálmán gróf, Festetich Imre gróf, Festetich Tasziló gróf (2), Forgách Károly gróf, Harrach János gróf, Haynau Matild Ernő, Huszár Béla, Jankovich Gyula, Jósika Samu báró, Karácsonyi Jenő gróf, Albrecht főherceg, Károlyi Lajos gróf, Károlyi László gróf, Károlyi Mihály gróf, Károlyi Sándor gróf, Coburg Fülöp herceg, Königsegg Alfred gróf, Königsegg Fidél gróf, Kund Vincze, Majláth József gróf, Majláth György gróf, Migazzy Vilmos gróf, Nádasdy Ferencz gróf, Odescalchy Gyula herceg, Odescalchy Ágostonné hercegné, Pallavicini Sándor örgróf, Pálffy József gróf, Pálffy-Daun Lipót herceg, Pálffy Miklós herceg, Prónay Dezső báró, Rakovszky István, Révay Gyula báró, Schönborn Ervin gróf, Semsey Andor, Sennyei Béla báró, Somssich József gróf, Somssich Andor, Stummer Ágost báró, Szegedy Károly báró, Széchenyi Kálmán gróf, Széchenyi Béla gróf, Széchenyi Sándor gróf, Vécsey Mihály, Vécsei Sándor, Wenckheim József báró, Wenckheim Frigyesné grófné, Wodianer Albert báró, Zichy Ödön gróf, Zichy Jenő gróf, Zichy Jakab gróf (2), Zichy Ferencz gróf, Zichy N. János gróf, Zichy Rudolfné grófné. Összesen 91 hitbizomány, melyek közül legrégebb a Harrach-féle 1628-ból, Pálffy-féle 1653-ból, Königsegg-féle 1681-ből és herceg Esterházy-féle 1695-ből.

A legnagyobb hitbizomány a herceg Esterházyaké, mely 330,000 forint adót fizet.

A latifundiumok s hitbizományok kérdése ma-holnap nem

is agrár, nem is társadalmi, hanem politikai kérdés, különösen a hitbizomány kérdése. A nemzet ébredése 1790 óta folyvást napirenden tartja magát. Az 1790/91.-iki országos bizottság korlátolandónak, az 1827.-iki országos bizottság fentartandónak, de minimumát 500 telekben megállapítandónak véleményezte. Az 1832—36.-iki országgyűlésen, 1834 februárius 12.-iki kerületi ülés tárgyalás alá vette, Kölcsei Ferencz, Nagy Pál, Deák Ferencz eltörlése mellett emeltek szót, 25 megye mellettük, 22 ellenük nyilatkozott. Nem vált törvényhozás tárgyává. Ide vonatkozó törvényeink revíziója alól hosszasan nem térhetünk ki.

III. Az ipar- és kereskedelmi ügy alakulásai.

Az ipar terén a gőzerő, a gépmunka fellépése óta versenyképességünk megcsökkent. A külföldi árucikkek piacainkat elöntötték. Hazai ipar teremtéséhez hiányzott a szakértelem, hiányzott a tőke; elő kellett állítanunk.

A kisipar terén a középkorban ötvöseink európai színvonalon álltak. Képességünk bizonyítéka nem hiányzott. A magyar iparosnál csak a takarékoság, mi a német polgár jólétének alapja, hiányzik még. Hátramaradásunk kúrforrását a középkorból fennmaradt czéhrendszerben kerestük; az iparszabadságban kerestünk orvoslást. Keletkezett az 1872.-iki iptartörvény, mely eltörölte a czéhrendszert, megnyitotta a szabadverseny útját. A fogyasztóközönségnek elég volt téve, de a kisiparos tönk szélén látta magát. Egy mesterséget tanult s a tőkével berohant szabadverseny azt az egy kenyerét is kivette kezéből.

Hamar felkelt a meggyőződés, hogy az iparszabadság nem volt nemzeti gondolat, külföldről importált eszme volt. Különben is a czéhrendszerben volt még valami, mit nem pótoltunk. A czéhrendszer az ifjakra nézve tanműhely, az iparosokra nézve gondoskodó társulat volt. Az iparos elhagyottan érezte magát; a czéhrendszer visszaóhajtása mind élénkebben nyilvánult. Úgy keletkezett az 1884.-iki iptartörvény, mely a már 1852 óta fennálló iparkamarák mellett iparhatósági szervezetről, iptársulatokról, ipari oktatásról, ipartanodákról gondoskodott.

Az 1864-ben megnyilt pesti József-ipartanoda műegyetemmé fejlesztetett. A fővárosban és vidéken iparmúzeumok állítottak s hét ipariskola készít elő egy fejlesztő nemzedéket.

A nagyipar terén 48 előtt, mondhatni, csak a malomipar kapta meg lendületét. A mint a tőke- és hitelviszonyok fejlettek nagyiparunk roppant arányokat öltött. A kormány maga is több iparágat kedvezményyel látott el. S ma a köszén és gőz, mit félszázad előtt alig ismertünk: a külföld nyomása alól felszabadított. Nyomában azonban azonnal felmerült a munkáskérdés; a külföldről bejött szociáldemokraták munkáscgyleteket szerveztek s terjesztik az anarchiát. Eddig a baj orvoslására balesetbiztosításról gondoskodtunk.

Az 1885.-iki országos kiállítás, bár 1,800.000 forint deficittel végződött, iparunk biztosításáért, iparunk fejlettségének bemutatásáért nem is volt valami nagy áldozat.

A kereskedelem terén még nagyobb akadályokkal találkoztunk. A kereskedés idegen népelem kezében volt. A főváros üzletvilágának czégláblája, könyvvezetése, levelezése német, a vidéki városok egy része szintén követte. Hogy köznyelven szóljunk: a magyar jó comptoarista, de pudlistanak a magyar igen őszinte, igen optimista. Hogy a kereskedelmet magyar lábra állithassuk, kereskedelmi iskolákat kellett állítanunk s ma már 32 nyilvánossági joggal felruházott középkereskedelmi iskola és kereskedelmi akadémia képezi ki az újabb nemzedéket. S a növendékek elhelyeztetést találnak.

Kereskedésünk érdekében csakis váltótörvény és váltótörvény-székről gondoskodtunk volt. Most, 1875-ben, meghozatott a kereskedelmi törvény, mely a modern kereskedelem minden módozatát felölelte, a társasági törvény mellett a hitelbiztosítás és közlekedés-ügyet is befoglalta. E törvénynek meglett varázshatása. Agrárországban tőkéhez csak véletlen úton, vagy uzsora által lehet jutni. Hiányzott a tőke. Azonban a kereskedelmi törvény mintegy varázsütésre, a részvénytársaságok keletkezése útján, az apró tőkét mintegy előszólitotta. Bankok, takarékpénztárak, biztosítótársaságok, ipar- és kereskedelmi társaságok oly sokasága sorakozott a multból átjött kevés társasághoz, hogy ma már évkönyve, a Compass, vaskos kötetben mutatja és tartja fenn a történelem számár

közgazdasági életünk ez ágának rohamos, ma-holnap egészségteleenné váló fejlődését.

Hogy kereskedelmünket a nyugat kereskedelmi rendszerével összhangzásba hozzuk, bevezettük a metrikus mérték- és súlyrendszert, a francia forradalom e nagy gondolatát, melynek százados évfordulóját 1895 ápr. 7.-én ünnepelték. Méter lesz a hosszmérték, mondja a francia törvény, mely az északi sark és az egyenlítő közé eső földmeridiánnak tizmiliódrészával ér fel. Akre a síkmérték és egyenlő egy tiz méter hosszú oldallal bíró négyzettel. Stére tűzifánál az egy köbméter. Litre az ürmérték úgy a folyékony, mint a száraz tárgyak számára és egyenlő egy tized köbméterrel. A gramm az abszolút súlya egy volumen tiszta víznek, mely egyenlő az olvadó jég temperamentumával bíró oly vízmennyiség súlyával, mely a méter századrészének köbjét képezi. 1872—75-ben Párisban konferenciára gyűltek össze a métermértéket elfogadott államok, melynek ugyancsak állandó „Nemzetközi irodát“ létesítettek a mértékek és súlyok számára, ahol a szakbavágó fontos kérdéseket is eldöntik. Mi 1871-ben fogadtuk el s 1876 jan. 1.-től kizárólagos érvénnyel bír.

A kiegyezés előtti időkből a fővárosban napjainkra lejött a börze, mint a gabona és értékpapírok piacza. De egy parlamenti előadó szavai szerint a börze ma már nem az áruk, értékek számára való nemzetközi vásárhely, hanem kereskedők nyereszedési célbéli gyülekezése, hol a spekuláció és conjuntura dönt. Hozzátehetjük: az antiszemitalizmus erjesztő kamarája.

Tengeri kereskedésünk céljára Fiume, mint tengeri kikötő, nagyszerűleg berendeztetett s kereskedésünk megalapítására az Adriai részvénytársaság alakult.

IV. Közlekedésügyünk. Vasút. Hajózás, tekintettel a Dunára és a Vaskapu megnyitására.

A közlekedési eszközök a mily beható szerepre vannak hivatva a közgazdaságban, századunk közepéig épp annyira el voltak hanyagolva. A bécsi kormányt nem igen érekelte. Gróf Széchenyi nagy szelleme hívta fel a közlekedésügyi tárcza fontosságára a

közfigyelmet s törte meg alkotásaival az útat. Mit a 48.-iki miniszterium közlekedésügyi minisztere lett volna hivatva megvalósítani, de az események közbeszóltak.

Negyvennyolcz előtt a nélkülözhetlen országútakon kívül mondhatni az egy postát ismertük. A Dunagőzhajótársaság már folytatta hivatását. A vasút Bécs felől csak Szolnokig terjedt s eddig terjedt vele a távirdahálózat. Leszámítva az abszolút idők mozgalmait, mondhatni ezen elhagyatottságunkból kellett közlekedési eszközeinket európai színvonalra emelnünk.

A vasútakat véve, a kiegyezés utáni kormányok első gondja volt a vasútak államosítása, vasútainknak magyar jelleggel felruházása. A vasútakat idegen tőke, idegen személyzet kezében találtuk német vezényszóval; hazaiakká tenni, a hazai érdekek szolgálatába hajtani, ez volt első feladat. 1876-ban rendelet kelt, mely a vasútigazgatóságoknak értésére hozta, hogy magyar területen a vasútak igazgatásának magyarnak kell lenni s mindazon tisztviselő, ki megszabott időn belől nyelvünket el nem sajátítja, elbocsátandó. A magyar vasúti politika ezen irányában Tolnay Lajos államvasúti igazgatónak volt legnagyobb érdeme.

A hazai érdekek szempontjából új vonalak meghúzása, az idegen tőke által épített vonalak megváltása, a vasútak államosítása vált szükségessé. Az államosítást Pécsy miniszter kezdte meg a tiszai vasút megváltásával, Baross miniszter folytatta az osztrák-magyar államvasút bekebelezésével s 1895-ben Dániel miniszter a déli vasút, a Budapesttől Pragerhofig, Kanizsától Sopronon át Bécs felé húzódó déli vasút átvételével fejezte be. Az államosítás 1880-ban vette kezdetét s már 1892-ben a magyar állam 7042, 1894-ben 12,000 kilométer vasút tulajdonosának mondhatta magát. Melynek szárnyai alatt számtalan vicinalis és néhány városi közúti vasút keletkezett. Ausztriával a vállalatok terén a közösség megszüntetésének nehezebb útját már meghaladtuk.

Ekkép haladva Baross Gábor, ki Széchenyit leginkább megértette, előbb mint államtitkár, majd mint miniszter, vasúthálózatunk kiegészítését kezébe vette. A mint vasútainknak uraivá lettünk, a vasútminiszternek neveztetett s a halál által hirtelen elragadott Baross agyában egy eszme fogamzott meg, mely Európa figyelmét reánk fordította. Felállította s 1889 augusztus 1.-én

életbeléptette az úgynevezett zónatarifát, a vonalszakasz szerinti díjszabást, mely egy agrárállamban a mily merész gondolat volt, sikerével Európát annyira meglepte. Nem felesleges felemlitenünk, hogy az 1887.-iki 13 millió forgalmi állomány 1892-ben 41 millióra emelkedett; a főváros tétetvén a forgalom góczpontjává, a Budapestben megfordult 1888.-iki 1·6 millió útas 1893-ban 4·7 millióra emelkedett s míg 1888-ban az útasok közül 107.000 útas szállt meg a budapesti szállodákban, 1893-ban már 124.000.

Vízi útainkra, jövő közgazdasági sulyunk egyik jelentékenyebb hazai erőforrásunkra térve politikánk nem lehetett más, minthogy folyamrendszerünk azt a kiváló előnyét, mely szerint folyóink kevés kivétellel lefelé sietnek s a Dunába ömlenek, felhasználjuk, rendezzük, értékesítsük. Itt is Széchenyi törte meg az útat, kinek a Duna- és Tisza-szabályozás beindítása halhatatlan érdemei egyikét képezi.

Az állami felügyelet alatt álló vízi utak hossza az 1892. év végével 3086 kilométer és pedig a Duna Dévénytől Orsováig az ágakkal együtt 1033, a Tisza Füredtől a torkolatig 466, a Száva Sziszektól a torkolatig 604, a Dráva Zákánytól 229, a Kőrös Gyomától 127, a Maros Aradtól 118, a Bossuth Lyubnától 49, a Temes Páncsovától 3, a Béga 115, a Balaton taván rendszeren bejárt vonalak hossza 120, a Ferencz-csatorna hálózata 235, összesen 3086 klm.

A járművek száma és hordereje 113 vas-, 1066 fahajó 250,714 tonna hordképességgel. Évenként 284—296 nap között váltakozó hajózási időtartammal.

Leszámítva a középkori naszádosok, tutajosok, lóval történt vontató hajók forgalmát, az újabb korszak folyamhajózása 1830-ban vette kezdetét a Dunagőzhajózási társaság fellépésével.

1830.-iki szeptember 4.-én történt az első próbajarat Bécs és Budapest között és pedig 14 óra 15 percz alatt.

Andrews John és Prichárd József angol hajósok ugyanis 100,000 forint alaptökével egy részvénytársulatot alapítottak, mely alapításban résztvettek az összes főurak, köztük a trónörökös, később V. Ferdinánd király. E társulat 15 évre nyert szabadalmat arra nézve, hogy más társulat gőzhajókkal a hajózható folyókra ne járhatson.

Széchenyi buzdítása folytán történt, hogy a Dunagőzhajózási társulat elhatározta, hogy Argo nevű hajóját az Aldunára küldi. Az Argo az 1834.-iki április hó 7.-én indult, április hó 11.-én a Vaskapun áthaladva április hó 23.-án Galaczra érkezett s így tényleg megnyitotta a hajózást az Aldunán.

1835-ben határozatba ment, hogy Ó-Buda mellett hajógyárat épített a társaság.

Nagy nehézséggel kellett akkor a hajózásnak küzdeni, miután az Aldunán kilátásba vett szabályozási munka sehogy sem haladt. A gőzhajón Drenkovára érkezett árukat át kellett Drenkován rakni azon okból, mert Orsováig csak csolnakon lehetett közlekedni, míg Orsovától Skela-Cladováig csak országúton voltak az áruk és személyek továbbíthatók. 1836-ban Magyarországon már 19 hajóállomás volt, mely szám évről-évre néhány, 1845-ben 13 új állomással szaporodott.

A kedvező eredmény folytán a részvényesek elhatározták, hogy a hajórajt szaporítják, mi okból a részvénytőke felemelése vált szükségessé. A tőke tehát 2.000,000 forintra emeltetett. 1845-ben a társaság szabadalma 35 évre meghosszabbíttatott, Passautól Orsováig egyedüli ura lett a Dunának gőzhajóval járás tekintetében.

A Duna nemzetközi jellege, a Fekete-tengerbe ömlése Európa figyelmét arra hívta fel, hogy nemzetközisége, a szabad hajózás alapján, nemzetközileg szabályoztassék. A folyók nemzetközisége elvét a francia konvent vetette fel. Különösen a Dunára vonatkozólag több kongressus tárgyalta, míg nem a bécsi 1855.-iki kongressus gyakorlati irányba terelte.

A bécsi kongressus idejétől kezdve tekintendő elvileg kimondottnak és elfogadottnak a szabad hajózás oly folyókon, melyek hajózható folyásukban különböző államokat elhatárolnak vagy átszelnek, természetesen csak kereskedelmi és nem hadi hajók számára. A Dunára azonban a bécsi kongressus elvei csak az 1855 márcz. 30.-iki párisi békeszerződés XV. szakasza által terjesztettek ki. A Dunatorkolatok hajózási akadályainak elhárítására a kongressuson résztvevő államok kiküldöttjeiből bizottság volt alakítandó és a parti államok kiküldöttjeiből egy másik állandó bizottság küldetett ki, melynek feladata a folyamban előforduló hajózási akadályoknak elhárítására, a hajózhatóságnak további

fentartása és egy hajózási és folyamrendészeti szabályzat kidolgozása volt.

Az 1871.-iki márczius hóban tartott „Pontus“ konferenciában szóba jött a Dunaszabályozás is, a Duna azon részeinek parti államai, a melyen a Vaskapu és a zuhatagok a hajózást akadályozzák, ezen akadályok elhárítása végett a kölcsön felvétele ideiglenes illeték szedésének joga mondatott ki.

Az 1878.-iki berlini kongressus újból tárgyalta a Duna szabályozását is.

A szerződés LII. szakasza így szól: „hogy a dunai hajózás szabadságának, mely európai érdekeknek van elismerve, már meglevő biztosítékai szaporíttassanak, a magas felek azt határozzák, hogy minden várak és erődítések, melyek a folyam mentén a Vaskaputól egész torkolatáig fennállanak, földig leromboltassanak és semmi újak ne emeltessenek. Semmiféle hadihajó sem járhat a Dunán a Vaskapun alól, kivéve azon könnyű vízi járműveket, melyek a folyamrendőrségi és vámszolgálatra rendeltetvék. A hatalmak a Duna torkolatánál levő állomáshajói azonban felmehetnek egész Galaczig“.

Az LVII. szakaszban meghagyatik, hogy: „a Vaskapunál és a zuhatagoknál létező hajózási akadályok elhárítására szükséges munkálatok végrehajtása Ausztria-Magyarországra bízatik. Az 1871 márczius 13.-iki londoni szerződés VI. cz. határozatai, melyek e munkák költségeinek fedezésére szolgáló ideiglenes díj szedésének jogáról szólnak, Ausztria-Magyarország javára fentartatnak“.

A berlini szerződés 57.-ik szakasza értelmében a Vaskapu és a zuhatagainak szabályozása Ausztria-Magyarországra bízott. Ausztria és Magyarország közt e tárgyban folytatott tárgyalásoknak az eredménye az lett, hogy Magyarország vállalta magára a szabályozási munkálatoknak tényleges kivitelét az 1884.-iki év őszén. Így jutott Magyarország a Vaskapu és a zuhatagainak szabályozásával összekötött nemzetközi feladatokhoz.

Mit évezredek megtenni nem tudtak, a problémát a jelenkori Magyarország megoldotta. Minden hatalom, a mely erre a vidékre rátette a lábát, igyekezett ezt az utat hódító hadserege és kalmár hajói számára felhasználni. Majd kétezer évet kitöltő törekvéseknek manapig el nem porlott romjai láthatók a völgyekben és a hegyek

szirtfokain. Római kasztrumok, a melyekben Tiberius és Traján legiói őrködtek az itteni provinciákon, a magyar fegyverdicőség omladékai, a Lászlóvár és Galambócz s azután a törökhódítás romjai egymásután tűnnek fel a hegyek szirtfokain és sziklaereszkezőin. Báziaástól, Moldova községtől kezdve, le a Vaskapu néven ismert helyeken, le Kis-Vaskapuig, zuhatagok, sziklahegyek, gyors vízbukások, elsőkélyült elterülések alkották a hajózási akadályokat, a melyek az egész Alduna mentének szabályozását szükségessé tették s a melyek világraszóló mérnöki alkotást követeltek. Magyar ész és tudomány, magyar munka és magyar pénz nyitották meg a Vaskaput.

Széchenyi István volt az első, a ki az Alduna szabályozásának ügyét szőnyegre hozta. A rómaiak járta nyomon indult meg. Először is szekérutat csináltatott a Duna balpartján, parallel a Traján útjával Báziaástól kiindulva az ország határáig. Legnagyobb része sziklába van vágva. Vásárhelyi Pál tervezte s vezette a munkálatokat. Széchenyi fölszereltetett egy dereglyét s azon levezett egész a Feketetengerig, hogy az egész Dunát a helyszínén kitanulmányozza mérnökeivel. A Vaskapuhoz is Vásárhelyi Pál csinálta az első mérnöki és műszaki fölvételeket; munkáját meg is kezdte. Dojkén keresztül csatornát robbantott a Dunába. A Vásárhelyitől hátramaradt első vízszinfixirozások- s fölvételeinek nagy részét még a mostani kiviteli tervekben is használták. Ezek az ő nagybecsű emlékei. A Széchenyi emlékét pedig majdnem a kazánbeli Traján-táblával átellenben egy hatalmas emléktábla, sziklába vésett következő betűk hirdetik: „Széchenyi emlékének a magyar mérnök- és építész-egyesület MDCCCLXXXV.“

A kérdés itt éveken át szünetelt, míg aztán Andrássy Gyulában megtalálta emberét. Alkotmányosságunk visszatérte után Bodoky Lajos magyar hidrotechnikus, Wawra osztrák mérnök és egy török bej készítették terveket 1874-re. E tervek egy vegyes európai bizottság elé kerültek s a 80-as évek elején végleg megállapították azokat. A párisi szerződésben a Dunát szabad folyónak nyilvánították s megszüntettek azon minden vámszedési jogot. A berlini kongressuson Andrássy gróf keresztülvitte, hogy a munkálattal Ausztria-Magyarország bizassék meg a befektetett összeg megtérüléséig terjedő vámszedési joggal.

Baross Gábor a mint 1887-ben miniszterré lett, a végrehajtást kezébe vette azon szándékkal, hogy a millenniumra készen legyen, 1888-ban a XXVI. t.-cz. alapján fedezetét, az első 9 milliót, megszavaztatta. Nemzetközi pályázatot írt ki, a mely 1890 május hónapjában járt le. A vállalatot Hajdu Gyula és társa ajánlata nyerte el. A „társaság” a berlini Disconto-bank és Hugo Luther braunschweigi gépgyáros. A munkát eredetileg 1895 december 31.-ére kellett végrehajtani s költségét 8 $\frac{1}{2}$ millió forintban állapították meg, mely időközben felnövekedett 13 millió forintra. A föladat, a mely a vállalatra várt, ez volt: elhárítani a 80 km. hosszúságban elszórt sziklaakadályokat a vízben olyképp, hogy Stenkától Orsováig a legkisebb (0) vízszin alatt még két méterrel mélyebb hajózási út álljon elő; Orsovától le a Kis-Vaskapuig pedig a csatorna a null vízszin alatt még 3 méternyi mélységre ásassék ki, hogy ilyképp Orsováig a Dunán járó legnagyobb hajóknál is nagyobb hajók jöhessenek föl Orsováig.

A munkabavétel alkalmából 1890 szept. 15.-én nagy társaság gyült össze a Grében feletti folyószakaszon, a magyar, osztrák, szerb és román kormány megbizottai. A Grében-hegy lebontandó részét már ekkorra aláaknázták s megtöltötték az aknát dinamittal és ekrazittal. Főntebb horgonyt vetett egy magyar hajó. Azon volt a nagy társaság s a hajót a villamvezetékekkel összekötötték a Grében két aknájával. Elmondták az üdvözlő beszédeket és ekkor Baross Gábor megnyomta a villamos vezetéket. Abban a pillanatban óriási robbanás, törés, recsegés hangzott fel s a sziklahegy koronája fölemelkedett, megrázkódott, összehasadozott s belezuhogott a Dunába. Ezt a tényt a Duna balpartján magyar részen megörökítették. Méternyi magasságu betüket véstek a sziklába. A hajóról, mely a Dunán végigúszik, tisztán kivehetők ezek az aranyos betük: „Az aldunai Vaskapunál és az ottani zuhatagoknál létező hajózási akadálnak az 1888. évi XXVII. t.-czikkel elhatározott eltávolítására szolgáló munkálatok megkezdettek I. Ferencz József uralkodása alatt, gróf Szapáry Gyula miniszterelnöksége idejében, bellusi Baross Gábor m. kir. miniszter által 1890 szeptember 15.-én. Isten áldása legyen e művön és megalkotóin!”

Aztán nekifeküdtek a munkások, 4—5000 ember dolgozott. S a hatalmas föladatnak 75—80 százaléka a millenniumra elkészült.

Már eközben felvetetett egy másik nagy alkotás, a magyar tengerpart, magyar tengeri kikötő, magyar tengeri hajózás létrehozása. Az Árpádok és Anjouk álma, a magyar tengerészet a megvalósulás útjában van, Fiumét Mária Terézia az anyaországhoz csatolta. Fiume nagyszerű kikötővé alakított. A magyar-osztrák tengeri hajózás, mely a Dunagőzhajótársaság kezéből a trieszti Lloyd kezébe ment át, a magyar Adria-részvénytársaság keletkezése által, a kormány segélyezése mellett, a Lloyd versenytársává lett.

Közlekedési eszközeink körül kifejtett törekvések jelzése nem lenne teljes, ha fel nem jegyeznők, hogy a hazát a távirda-vonalak teljesen behálózzák. S hogy a telefont, mely egyelőre helyi használat szolgálatában állott, a kormány kezébe vette, a posta- és távirдахivatallal összeköttetésbe hozta, a fővárossal már is több város hozatott összeköttetésbe.

A budapesti lánczhidat a részvényesektől 1870-ben az állam megváltotta.

A pénzügyi és honvédelmi tárca. A király személye körüli miniszter.

I. A pénzügyi tárca miniszterei és sikerei.

Az államok politikai s különösen nemzetközi súlyát országos pénzügyi helyzetük s hadi erejük határozza meg.

Államalkotási és fentartási képességét a nemzet sokszor bizonyította, de tán sohasem állított ki fényesebb bizonyítványt, mint a mikor a jelenkori Magyarország pénzügyét berendezte. Átvenni egy három századon át idegenek által kezelt gazdaságot beruházás és forgalmi töke nélkül, adóssággal megterhelve, berendezni egy modern alapra fektetett állam háztartását fejletlen ipar, kereskedés és közlekedési eszközök mellett az adóképeség fokának sejtelve nélkül, e csodaszerű problema megfejtése az, mely előtt az utókornak meg kell hajolnia.

A magyar föld még mindig megtermette embereit. Gr. Lónyai

Menyhért, a kiegyezés utáni első pénzügyminiszter nagy tehetsége előtt nem kevesebb feladat állt, mint a magyar országos pénzügy önállósítása, a bécsi kormány kezéből átvétele oly módon, hogy a közjövödelmek befolyása akadályt ne szenvedjen, a századokon Bécsből kormányzott pénzügyi kezelés elválasztása simán folyjon le, ehhez nemcsak nagy tudás, pénzügyteréni jártasság, a politikai bölcsesség magas foka kívántatott. S gr. Lónyainak a nagy feladat fényesen sikerült. Az üresen talált pénztárt rendbehozta, a kormányzás szükségletei fedezve voltak.

Az alkotmányos korszakot 275 millió átvállalt államadósággal kezdjük; a parlamentaris kormányzat bevezetése eddig ismeretlen terheket hozott az országra, a beruházások hosszú sora várt fedezetre. S hozzájárult erőnkbe vetett elbizakodottságunkhoz az 1867—69.-iki bő termés, különösen a szervezkedés évének termése, a 67.-iki, melyből csak búzában 35 millió forint árát exportáltunk. Mindamellett mikor Lónyai két év múlva más térre szállítatván, tárczájától megvált, 6·5 millió forint deficitet hagyott hátra.

A pénzügyi tárczát 1869 május 24.-én Kerkápoly Károly vette át. Nagy tehetséggel, de már kevesebb gyakorlati képességgel. Hozzájárult az 1870.-iki francia-német hadjárat, mely semlegeségünk mellett is a harcznépeség fokozását kívánta; az 1870—74.-iki gyenge termés, mely bevételeinkre leszállítólag hatott; a pénzügyi piacnak az osztrák-magyar kölcsönnyújtásoktól való még mind tartó idegenkedése Kerkápoly bársonyszéke puhaságát hamar elvesztette, de legalább elérte azt a sikert, hogy a pénzügyi piac hitelképességgel ruházott fel, megkötötte a 30 milliós kölcsönt. Hogy államadóságaink sorát bevezette, hogy drágán kötött s a rohamos beruházásokat, alkotásokat nem bírta fedezni, nem bírták megbocsátani. Négy évi pénzügyminisztersége alatt a deficit 184 millióra emelkedett. 1873 decz. 19.-én kénytelen volt tárczájától megválni.

A kiegyezés után 1868-ban földadó, házadó, jövedelmi adó, hús- és borfogyasztási adó, szeszadó, a dohány-, bélyeg- és lottójövedék, az abszolútrendszerrel átvett minden egyenes és közvetett adóforrás, pénzverés, minden mozgósított, de azért a deficit eltüntetésére nem volt kilátás. A két vezető párt fuzióra gondolt. 1874 márcz. 21.-én a baloldal egyik vezére, Ghiczy Kálmán vette

át a pénzügyi tárczát, ki mielőtt székét elfoglalta, azon aggodalmának adott kifejezést, hogy Magyarországot Mohács óta nagyobb szerencsétlenség nem fenyegette, mint lesz az, ha a deficitet eltüntetni nem bírjuk.

Ghiczy Kálmán takarékoskodást hozott be; a régi adókat fokozni, új adókat behozni volt programja. Tisza Kálmán 1875 febr. 3.-án a képviselőházban megtartotta azt a beszédet, mely szerint a közjogi kérdések függőben tartása mellett a bel- s különösen a pénzügy rendezését jelölte főcélának, e percztől kormányképesse lett, 1875 márcz. 3.-án megalakult a Wenkheim—Tiszakabinet. Ghiczy egy évi pénzügyminisztersége után 61·8 millió deficitet hátrahagyva, tárczáját Széll Kálmánnak adta át.

A Wenkheim—Tisza-kabinet körül, mely a fuzióból került ki, oly tömör párt sorakozott, hogy a pénzpiacz, a Rothschild-csoport bizalma felénk fordult. Széll Kálmán pénzügyminiszter már járadékot bocsáthatott ki, igaz, hogy arany- és 6 százalékos járadékot. Ha drágán is, arra mutatott, hogy legalább hitelünk van. Azonban kiűtött az orosz-török háború. Létrejött a sanstefanoi szerződés, mit gr. Andrássy külügyminiszter minden áron le kívánt szállítani, előidézte a berlini kongresszust, de oda csak 60 millió forint megszavazása után kívánt indulni. Széll Kálmán pessimismus megdőbent, bekövetkezett 1878-ban Bosznia occupatioja. Lemondva az egyensúly helyreállítása reményéről, négy évi minisztersége után 170·8 millió deficittel októberben visszalépett. Nagy tehetségének visszavonulását a legnagyobb sajnálat s a részére fenmaradt köztisztelet kísérte.

Örökét gr. Szapáry Gyula vette át 1878 decz. 5.-én. Tárczáját nagy ügyszeretettel kezelte. Folytatta a takarékoskodás rendszerét, a jövedelmek fokozását, mert fővárosaink még mind nem voltak kimerítve. Ügyszeretetének segítségére jött az 1880-ban fellendült európai pénzböszég. Bontou francia millióival megjelent, a Rothschild-csoporttal versenyre szállt. Következett a 6 százalékos aranyjáradék 4 százalékosra való konvertálása s az 5 százalékos papírjáradék kibocsátása. Azonban pénzügyeleteink sikere ismét bajokat hozott. A költekezési kedv ismét felpezsdült, a vasútak államosítása napirendre került. Szapáry az egyensúly helyreállítása felett kétségbeesett, takarékoskodni nem akaró miniszter-

társaival összetűzésbe jött. S nyolcz évi minisztersége után 388 millió deficitet hátrahagyva, 1887 febr. 11.-én tárczájától megvált.

Tisza mind nem adta fel reményét; a miniszterelnökség mellett a pénzügyi tárczát is kezelte. Két év alatt 736 millió deficzittel nevededett. Ekkor történt, hogy felfedezte büroájában, kit régóta keresett, Wekerle Sándort, ki 1889 április 9.-én tárczáját átvette.

Wekerle pénzügyminisztersége fordulópont. A deficzites évek s a hazafias aggodalmak eltűnése. Nagy tehetsége, szakképzettsége mellett hozta zsenijének szerencsáját. A regale államosítása s hasonló műveletei által az következett be, hogy a 87.-iki 49, a 88.-iki 24 millió deficzites évek után az 1889.-iki év már csak egy millió hiányt mutatott, a következő 1890.-ik év már 28 millió, az 1891.-iki 27 millió felesleggel zárult be. Az állandóvá vált hiány helyébe az állandónak ígérkező többlet örvendeztette meg a nemzetet.

Tetőzte Wekerle sikereit a pénzvaluta rendezése, a papírpénz kényszerforgalmának megszüntetése, az ezüst valutának arany valutára változtatása. E mivelet, mely 1892-ben vette kezdetét, Ausztriával közösen intéztetik, közös feladat a 312 millió közös függő államadósság beváltása; a minket illető résznek arannyal való fedezése, annak beszerzése.

A valutarendezés céljára az addig egy forintos pénzegység 50 krajczáros, illetőleg 100 filléres pénzegységre, koronára változtatott. 10 és 20 koronás arany, 1 koronás ezüst 10 és 20 filléresekkel, 1 és 2 filléres bronz váltópénz veretése iránt megtörtént az intézkedés. S ez időszert a 4 krajczáros és 20 krajczáros bevont s a bevonás alatt állt 1 forintos bankjegyek helyett a korona s a koronánál kisebb pénzek forgalomba jöttek.

Wekerle, ki mint kormányelnök is vezette tárczáját, az egyházi vita következtében kabinetjével együtt visszalépett. 1895 jan. 16.-ától pénzügyminiszteri tárczája államtitkára és munkatársa, Lukács László kezébe ment át, ki politikáját folytatta.

Tanuságot teszünk Montesquieu azon megjegyzése mellett, hogy a legszabadabb államok birják a legtöbb adót. Nemcsak a világot leptük meg, magunk is meg vagyunk lepelve pénzügyi sikereink, forrásaink képessége által. Államadósságunk igaz, hogy a két milliárdot meghaladta, de államvagyonunk 1894 végén 2295

millió forint teherrel szemben 2630 millió forint, tiszta vagyonunk tehát még mind 325 millió. Az 1884.-iki földadókataster 245 millió forint földhozadékot hozott ki, mi 4 százalékkal tőkésítve, Magyarország területének földértéke 6143·2 millió forint.

II. A honvédelmi tárcza.

Pénz és hadsereg teszik a politikai hatalom oszlopait.

Európa a katonai szellem ápolására van utalva. Nemzetünket e tartotta fenn, Ausztriát e van hivatva megmenteni.

Az európai hadseregek részint dinasztikusak, részint nemzetiék. Ausztria és Oroszország a dinasztikus szellem ápolására fekteti jövőjét. A nemzeti irányban haladók, a francziák a gloire, a poroszok a nemzeti nagyság érzelve táplálásával kívánják hadseregeik szellemét emelni. A dinasztikus hadseregekkel szemben az volna a feladat, hogy a legyőzhetetlenség érzete hassa át szellemét.

A magyar hadsereganyagban az európai hadseregek szellemének minden árnya egyesül. Alig lehet elhatározni, hogy benne a dinasztikus vagy nemzeti érzelm van-e túlsúlyban, a gloire és a nemzeti nagyság érzetéhez hozza azt, mi kenyere volt, vitézségét és bátorságát.

A kiegészítési törvények a 48.-iki alkotmányban felállított nemzetiséget megszüntették. A 67.-iki törvényekben a hadsereg jogi alapeszméje a következő szavakba van foglalva: az összes hadseregnek s így a magyar hadseregnek is, mint az összes hadsereg kiegészítő részének vezérlete és vezénylete Ő Felségét, mint a legfőbb hadurtt illeti.

A magyar hadsereg honvédség alakjában, mint a 48.-iki honvédség folytatása állított fel, szellemét a Szózat „itt élned, halnod kell“ szavai intézik. Egy elem, mely az irredentismus gondolatát nem ismeri, nem ismerheti.

A véderőt az 1868. és 1889.-iki törvényhozás szabályozta. A véderőtörvényben a népfelkelés, honvédség, a sorkatonaság, a hadi tengerészet, az önkéntesi intézmény, a sorozás szervezete és módzata tüzetesen rendeztetett. A népfelkeléssel a monarchia védereje nagyban fokoztatott.

A honvédség részére a Ludovika Akadémia, a közös sereg részére tiszti képzésről hazánkban három katonai alreáliskola gondoskodik.

A nyolczvanas években nálunk is szerveztetett a vereskeresztgyelet, mi által a háború idején való betegápolás modern alapra fektettetett.

Fentartottuk az absolutismus idejében behozott zsandárságot, az első francia császárság jól bevált intézményét.

Az ellenzék az önálló magyar hadsereg életbeléptetését, a közvélemény a nemzet részére magyar katonai oktatást, tiszti akadémia fennállását sürgeti. Ki kívánja kapni, mint a török mondás tartja a kenyér azt a részét, mit a gondviselés a magyar részére a hadseregnél letett.

III. A király személye körüli és a horvát miniszter.

Kormányunkat két miniszter egészíti ki, a király személye körüli s a horvát tárczanélküli miniszter.

A király személye körüli miniszterium a magyar kormány és Magyarország képviselőének, bécsi nagykövetségének tekintetik. A miniszteren kívül áll egy államtitkárból, egy osztálytanácsosból s a szükséges személyzetből. A volt udvari kancelláriát pótolja. A magyar érdekek képviselője mellett rendes hatásköre a rang-, cím-, rendjeladományozás intézése. Magyar specialitás, mely abból ered, hogy a király nem székel állandóan az országban, egy gondolat, melyre már Mohács után kellett volna reájönni.

Ezen annyira exponált méltóság gr. Festetich György, br. Wenkheim Béla, br. Orczi, Szögyéni-Marich László, gr. Tisza Lajos, gr. Andrássy Gyula kezén átjutott az első ezer év végén br. Jósika Samu kezébe.

A horvát miniszter mintegy azt az állást foglalja el a magyar kormány mellett, mit a miniszter a latere-, az udvarnál teljesít.

A közös ügyek s a közös miniszterium.

A *pragmatica sanctio*ból közös ügyek fejtettek ki, melyeket az ellenzék csak azonos ügyeknek kezd nevezni. Annyi bizonyos, hogy a közös és az azonos, a maradandó vagy szétválasztásra váró ügyek tekintetében a határ még bizonytalan.

Az 1867. XII. t.-cikk alapján közös ügynek határozatott a külügy és hadügy, közösnek maradt az uralkodó, de nem az udvartartás. Közös maradt a jegybank, de egy önálló magyar jegybank felállításának joga fentartatott. Közös maradt a pénzrendszer és pénzláb, de a pénzverési jog mind a két félnél fenhagyatott. Közös maradt a vámterület, de a külön vámterület felállíthatóságáról egyik fél sem mondott le. Addig a vámok és kereskedelmi szerződések tíz évről tíz évre kiegyenlítés tárgyai maradtak. Közös maradt a közös államadósság, míg le nem törlesztetik. Közös a közös költségekhez járulás, melynek quotája szintén tíz évenként határozatik meg. Közös végre a két fél érintkezési közege, a *delegatio* s a fennebbiek mikénti kezelésének kérdése.

A kiegyezés az 1806-ban keletkezett osztrák császárság elnevezést megszüntette, helyébe Ausztria-Magyarország cím vétetett fel. Mi két szuverén állam szövetkezését, de nem egységes birodalomalkotást fejez ki. A birodalmat egyfelől Magyarország, másfelől az osztrák örökös tartományok területe és népessége, mint külön terület és népesség képezi. Mindazáltal Magyarország az európai államrendszernek nem önálló tagja.

A közös uralkodó a Lajtán túl osztrák császár, innen Magyarország királya. Czíme: császári és királyi apostoli felség, mely „és” hiányzását nemrég vettük észre. Az 1848. III. t.-cz. szerint alkotmányos király; rendelete, határozatai csak úgy érvényesek, ha azok a Budapesten székelő magyar miniszterium egyik tagja által is aláírtak. Korlátlanul gyakorolható felségjogokat nem ismer. A magyar király felségjogai: részese a törvényhozó hatalomnak, az egyházzal szemben kegyúri jogokat gyakorol, kitüntetések osztogat, a kegyelmezési jog nála van, a hadak főparancsnoka.

Törvényeink a magyar udvartartást nem tették közössé. Az udvartartás költségeihez Magyarország meghatározott összeggel járul. A király az év egy részét a budai várpalotában vagy Gödöllőn nálunk tölti. A király és királyné hű magyarjait magyar szóval fogadja. S a magyar tanácsosok a monarchia bel- és külpolitikájára befolyást gyakorolnak.

A közös ügyeket a közös pénzügyi, hadügyi és külügyi miniszter intézi. Mely állásokban már több nagy hazánkfia részesült.

A közös ügyek elintézésére delegatio szerveztetett, egy a két parlament részéről kiküldött bizottság, melybe évenként mind a két fél tagokat küld ki, de egyik sem 60-nál többet. Egy évben Budapesten, másikon Bécsben ül össze. Mindenik külön tanácskozik saját törvényhozási nyelvén. Az együttes ülés jegyzőkönyve két-nyelvű. Végzéseit a parlamentek mindenike elfogadja, a két fél kormánya hajtja végre.

A közös ügyekből származó terhek- és pénzbeli jövedelmekben való részesedésre nézve quota, hányad állítatott fel. Ausztriának hét millióval több a lakosa s mert gazdagabb, városai nagyobbak, gyáripára fejlettebb, az udvar Bécsben 10 hónapig székel, ennél fogva Ausztria javára és terhére 70, Magyarországra 30 százalék állítatott meg.

A jegybankügy a teljes paritás alapján lett elintézve. A volt osztrák nemzeti bank 1878 július 1.-étől osztrák-magyar bankká alakult; a bank nyereségyéből a részvényesek részére 7 százalék adatik ki, a nyereségmaradvány a két állam közt feloszlik. Mindkét félnek fenhagyatván pénzveretési joga. A bank jegyein az eddigi német szöveg helyett egyik oldalon magyar, a másikon német szöveg alkalmaztatik.

A kiegyezési XVI. t.-cikk kimondja, hogy a szövetség idejére a két fél államterülete egy vám- és kereskedelmi területet képez, melyet egy közös vámhatár vesz körül s hogy közbenső vámokat egy fél sem állíthat fel. Az 1878.-iki szövetség IV. cikkelye a trieszti és fiumei szabad kikötői területeket 1879 végével az osztrák-magyar általános vámterületbe szintén bevonta.

Azon ügyek élén a közös miniszterium áll. A külügy-, hadügy- és közös pénzügyminiszteriumok. Mit a közös számvevőszék egészít ki.

Az 1867. XII. t.-cz. világosan mondja: Egyrészt a magyar korona országai együtt, másrészt az Ő Felsége többi tartományai együtt úgy tekintetnek, mint két külön és teljesen egyenjogú fél. Ki van fejezve továbbá, hogy a két fél közt a közös ügyek kezelésére nézve mellözhetetlen feltétel a teljes paritás.

A kiegyezés e szerint Ausztriának is, Magyarországnak is megadta az önálló államjogi individualitást a közös uralkodó alatt s csak a külső érdekek czélszerűbb kezelése okáért bizta a végrehajtó hatalmat: a diplomatiát és hadserget intézményesen közös organumokra. A kiegyezési törvényben csupán közös kezeléstről van szó teljes paritás alapján.

A közös külügyi hivatal Ő Felsége két állama érdekeinek a letéteményezése. Téves volna az a nézet, mintha a közös külügyi politika valami egységes, nagy birodalom hatalmi érdekeinek kiszolgálója, nem pedig Ausztria és Magyarország közös érdekből egyesített akaratának kifelé érvényesítése, végrehajtása volna. A megbízást a külügyminiszter Ő Felségétől, mint közös államfőtől, két állam mandatáriusa gyanánt kapja, melyek egyike sincs alárendelve a másiknak, sem egyesítve a másikkal. Mind a két állam irányában felelős.

A jogfelfogás és az alkalmazás között a külügy kezelése paritás tekintetében még sok kívánni valót hagy fenn. Annál is többet a hadügy kezelése. Ott a címer és zászló, itt a zászló és nyelv. Nincs befejezve a vita.

Már az 1840.-iki törvények elrendelték, hogy a magyar katonai hatóságok a magyar hatóságokkal magyar nyelven levelezzenek. Az 1867. XII. t.-cz. magyar hadseregről beszél. Jogászaink szerint nem a hadsereg lett közös, hanem a védelem közössége mondatott ki. Különben is a hadsereg katonailag közös, de politikailag különálló. S azon naptól, melyen az általános védkötelezettség életbe lépett, a hadsereg viszonyai egészen megváltoztak. Javunkra annyival is inkább, mivel a hadsereg 42 százalékát szolgáltatjuk.

MÁSODIK FEJEZET.

A millennium, európai létünk ezredik éve s megünneplése.

I. A honfoglaló Árpád és honfentartó őseink ünnepeltetése.

Mennyei felség, európai létünk ezredik éve leteltével, melybe lépünk engedéd, második évezredünk reggelén a magyar nemzet áldó imádsággal, hálaadással készül leborulni előtted, hogy megtartottál, Európába vezettél s átadttál az európai civilizációnak. Ki ismeretlen időkben a fekete színűeknek Áfrikát, a sárgáknak Ázsiát, a fehéreknek Európát mutattad ki lakhelyül: mint emberek áldunk, hogy fehéreknek teremtettél, kikre a teremtés folytatását, a civilizáció vezetését biztad. Mint nemzet borulunk le, hogy a mikor az ó-világ felett a civilizáció fáklyája kialudt, miként az Izrael népét az egyiptomi fogságból a Veres-tengeren át Ázsiából, melyet sötétség fenyegetett, Európába hoztál, hol az előrejött nyolcz Árja-törzsből a görögök prometheusi égi szikrával a fáklyát ismét felgyújtották. S adtál nemzetünk élére Mózeseket, az Árpádokat, kik közül Álmos kiindított, Árpád a Dunamentére vezérelt. Hozták zengzetes nyelvünket, jövődöbe látással akaratumkat és végrehajtó erővel felruházott temperamentumunkat. S adtál utánuk heroikus férfiakat, nagy elméket, kik nyomukba lépve, ezer év megtámadtatásai között ez áldott földet lábunk alatt fegyverükkel megtartották, függetlenségünk jelképét, a szent koronát, mit háromszor elraboltak, politikájuk s fegyverük hatalmával mindannyiszor visszaszereztek, a hazát, nemzetet megmentették, hogy a szomszéd fajok gyarmatává, szolgájává ne váljunk.

Most, e második évezredünk reggelén a nemzedék, mely harmadszor is, negyedszer is az abszolutizmus, militarizmus torkában látta nemzetét, mivel is fordulhatott volna más gondolattal a gond-

viseléshez, mint azzal, hogy megünnepelje évezredes multját s a második ezer évbe lépésünk biztató hajnalát.

A mint az 1867.-iki kiegyezés létrejött s közeledtünk európai létünk ezeréves határához, mind élénkebb lett a gondolat, nemzeti ünneppé tenni utolsó napjait. Hálát adni a gondviselésnek fennmaradásunkért, áldani őseinket, kik a hazát, nemzetet reánk hagyták. S kifejezésre juttatni, hogy Európa iránt hálásak vagyunk.

Az európai nemzetek itt születtek, mi idegenből jöttünk. Előtünk az orosz birodalom megülte keletkezésének ezredik évét 1862-ben, egyházi ünneplés kíséretében. Ha nemzeti országos ünnepet akartunk, magunknak kellett megalkotni programmunkat. Az idő kedvező volt, a lelkek békéje szárnyakat adott a közérzületnek s egy programm fejlett ki, mely nemcsak a nemzet minden rétegét magával sodorta, nemcsak a koronát nyerte meg: Európa nemzetei, uralkodói figyelmét is magára vonta. A nemzet, mint Európa egyik kulturális nemzete mutatta be magát. S Magyarország államisága nemcsak kifejezést, elismertetést nyert. S mint eredmény, a millennium hazánk, nemzetünk történetének páratlan szerencsés eseménye.

A figyelmet a sajtó indította be. A történeiszet, az Akadémia még egyszer felhányta a krónikákat, kereste, kutatta Európába érkezünk évét, biztos adat hiányában azon kijelentést tette, hogy a honfoglalás kezdete és vége közötti idő, 888 és 900 közötti időre tehető, de reá utalt, hogy a fuldai krónika 896-ra teszi.

A millennium megünnepelése már a nyolczvanas évek elejétől foglalatostkodtatta a Tisza-kabinetet. Reá kívánt mutatni fontosságára s azt országos alkotások létrehozásában kívánta kifejezni. A budavári Mátyás-templom restaurálása, a királyi palota újráépítése s egy monumentalis új országház építése s a Duna vas-kapui része szabályozásában.

A törvényhozás elé 1892-ben került. Országos kiállítás tartását határozta. Az 1893 márcz. 1.-éről kelt törvényczikk az ünnepélyt 1896-ra tette. A millenniumi bizottság Széll Kálmán elnöklete alatt az 1894 febr. 4.-iki előterjesztésében két szobor állítását hozza javaslatba, egyiket a honalapító Árpád, másikat a királyságot alapító Szent István emlékére. Thaly Kálmán a honfoglaló hét törzs, hét vezér emlékére hét emlékoszlop állítását vetette fel. S most a

kivitel és befejezés a Tisza-, Szapáry-, Wekerle-kabinet kezén át 1895 első napjaiban a Bánffy-kabinet kezébe jutott. Az egyháznagyok is megszólaltak pásztorlevelekben.

A hivatalos közegek előmunkálatai közepén, 1895 Sylvester-estéjén elhangzott az ezer év utolsó órája, az ország harangjai megkondultak, a nagyobb községek, városok ablakai kigyultak, a nép a közterekre özönlött, szónoklatok hangzottak, felharsant a himnus és szózat s ez órától a nép lelke vette kezébe a programalkotás folytatását.

Megnyiták a városi s megyei közgyűlések. Ne csak a főváros, az egész ország ünnepeljen. Ne csak a honfoglalás s az ezredik év, a haza egész ezeréve vétessék programba. Történetünk minden történeti eseménye helyét emlékkal megjelölni, a nevezetesebb eseményeket városok, megyék részére megfestetni, községek, városok nagy szülőttei házáat emléktáblával, vagy emléküket éppen szoborral megörökíteni, töltötte el a levegőt. S kipattant Zemplén megye lelkéből az országos banderiumi eszméje, ezer dalia megjelenése a millennium megnyitási ünnepélyére, május 2.-ára.

II. Az ünnepély megnyitása.

Május 2.-ára kész volt a városligetben az országos kiállítás szebbnél-szebb pavillonokban. Ipar, kereskedelem, közlekedés, művészet képvisellete mellett ott állt a Hunyadi vár s benne a nemzet ezeréves történetének ragyogó és gyászos emlékei.

Az ország felgyült. Megjött az udvar, a király és királyné kíséretében a királyi herczegek s herczegasszonyok. S Európa Bécsben székelő nagykövetei.

Az európai népek és nemzetek, mint velünk rokonszenvező egyesek, testületeket képviselő küldöttségek növelték az ünnepély fényét. Érkeztek a táviratok s azok közt a legmegtisztelőbbek az európai koronás fejek üdvözlétei.

Az üdvözlők közt voltak: Vilmos német császár, Miklós orosz czár, Viktória angol királyné, Umberto olasz király, Albert szász király, Luitpold bajor regens, a spanyol regens királyné, a hollandi regens királyné, a dán király, a svéd trónörökös regens, a svájci szövetség elnöke s a Vatikán.

A német császár üdvözlő távirata ez: A mai ünnepi napra, a melyen Magyarország dicsőséges ezer éves történelmi multra tekint vissza és több százados áldásos állami létre a Habsburgi királyi ház jogara alatt, hű barátságban őszinte üdvözlésemet és szerencsekívánatomat intézem Hozzád. Legyen és maradjon Magyarország királya és népe mindörökre hű egyesülésben, szilárd támasza a békének az osztrák-magyar monarchia és hű szövetségesei számára. Vilmos.

Az orosz czár a következő táviratot küldte: Teljes szívemből részt veszek a mai nap emlékezetes ünnepségeiben és ez alkalomból legőszintébb szerencsekívánataimat sélénk és változhatatlan hajlandóságom kifejezését óhajtom nyilvánítani, a melylyel Irántad vagyok. Miklós.

Az angol királynőtől, India császárnőjétől a következő távirat érkezett: A magyar királyság ezredéves jubileumára kérem fogadja Felséged legszívesebb szerencsekívánataimat. — Viktoria.

Az olasz király a következőket táviratozta: A magyar királyság ezredéves ünnepe alkalmából legszívesebb szerencsekívánataimat intézem Hozzád. Őszinte óhajtaást táplállok a magyar nép boldogulása iránt. Hígyj változatlan barátságomban. — Umberto.

A pápa Vaszari Kolos hercegprímás által tolmácsoltatta szerencsekívánatait, kit a király külön kihallgatáson fogadott. A magyar püspökökhöz millenniumi enciklikát bocsátott, melyben többek közt ez áll: Mint halljuk, nagyon helyesen elhatározott, hogy egyéb nyilvános örömnépek sorában bizonyos napon Szent István tiszteletre méltó koronája szokatlan pompával körülvitetik a fővárosban, egészen az országgyűlés termébe. Hiszen nincs a mi bensőbbben összefüggne népetek és királyaitok dicsőségével és alkotmánytok helyes alakjával, mint a királyi hatalomnak ez a szent jelvénye. Remélhetni azonban, hogy ez ünnepség is könnyen kettős hasznot fog hajtani; először az iránt, hogy úgy a nemességben, mint népben még jobban megerősödjék a hűség és ragaszkodás a felséges Habsburg ház iránt, a mely emez, őseitek által önként ráruházott koronát mindig csak az ország boldogságára és dicsőségére viselte; másodsor a tekintetben, hogy újra felébredt és megerősödött őseiteknek Szent Péter székéhez való benső viszonyának emléke, a melyet viszont éppen e pápai ajándék tett

sérthetlenné és a melynek ugyanez az ajándék kölcsönzött erőt és tartósságot.

Az ünnepély május 2.-án a kiállítás megnyitásával vette kezdetét. A főváros ünnepi pompában ragyogott, minden épületen hatalmas trikolor. Az utcza egy néparadat. Fényesnél-fényesebb fogatok robogtak. Künn a királyi párt királyi sátor, királyi hercegek és hercegnők, a diplomatai kar, klerus, a kormány, a képviselő, a katonaság, a nemzet előkelőségei várták. S egyszerre csak felhangzott: éljen a király, éljen a királyné! S a kereskedelmi miniszter üdvözlő beszéde után a király így kezdte a kiállítási megnyitó beszédet:

Örömteljes érzelmektől áthatva jelentünk meg e történelmi időszakot jelző kiállítás megnyitását.

Különösen fokozza pedig ez örömet, hogy a magyar állam ezer éves fennállásának dicsőítésére a hasznos munka, a szellemi és anyagi teremtő erő évszázados fejleményeinek bemutatásával ily valódi békeünnep áll első sorban.

E kiállítás — mint reményeim — tanúsítani fogja országvilág előtt, hogy a magyar nemzet, fentartván ez államot sok viszontagság között, dicsőségesen egy ezredéven át, nemcsak a harctéren tudta vitézségével a trónt és hazáját mindenkor megvédelmezni, hanem a művelődés terén is méltó helyet vívott ki magának és foglalhat el a művelt nemzetek között.

Tanúsítani fogja továbbá azt a buzgalmat és áldozatkészséget, melylyel az egész ország e kiállítás létrehozatalán fáradozott, valamint a külföldnek ama hálára kötelező készségét és rokonszenvét is, melyet az sok értékes és történelmünk szempontjából megbecsülhetetlen tárgynak e kiállítás számára történt átengedése által nyilvánított. S következett a kiállítás megtekintése.

Május 3.-án hálaadó isteni tiszteletre gyűlt fel a nemzet Buda várába. A Mátyás templom volt színhelye. A nép hullámozott. A diszfogatok robogtak. Harangzúgás közt érkezett Vaszari Kolos hercegprimás. Jöttek a nemzet nagyjai. A diplomata. A királyi hercegek, hercegasszonyok, az utolsók magyar díszben, hatlovas udvari fogatokon. Harangzúgás hirdette, hogy a királyi pár a királyi palotából megindult, fogata nyolcz fejr mén, mit csatlósok vezettek.

A primás a papsággal a templom hajójában fogadta a királyt.

Felséges asszonyunk ma is mélységes gyászban jelent meg híveinek. Ruháját Thököly Évának egy régi képe szerint készítették. A nehéz fekete selyemszoknya óriási mákvirág mintáját fekete csiszolt gyönggyel himezték meg. A szoknya öt méter hosszú uszályát szintén fekete gyöngy bordűr vette körül. Fekete bársony magyaros derék volt fekete gyöngyosorokkal királyasszonyunknak még most is nyulánk derekára füzve. Fekete diadéjáról leomló fekete fátyola és köténye brüsszeli tüll. Fekete ingvállának újját hímzett fekete csokor tartotta. A királyasszony uszályát szintén talpig feketébe öltözött udvárhölgye vitte, de ennek fejét szikrázó gyémánt diadém és ruháján végigomló fehér csipkefátyol ékesítette.

Megzendült Liszt Ferencz koronázási miséje. S utána a hercegprimás tartotta az alább következő felejthetetlen szentbeszédet:

„Elhangzott a hálaének ajkainkról, király és nemzet együttesen borult le előtted, mindenható Isten, kinek tekintete ronthat és teremthet száz világot; előtted, örökkévaló, kinek szemeiben ezer év annyi, mint a tegnap, előtted, jóságos Atyánk, ki bár vétkeink miatt büntető kezeddel sujtottál, erényeinkért áldásoddal is boldogítottál. Felséges Uram! Felséges Asszonyom! Nemzetem! Ezer éves létünk határkövénel állunk, melynek egyik oldalán arany- és vérbetűkkel vannak felírva a mult eseményei, a másik oldal a beláthatatlan jövő számára üresen áll.

Olvastad-e nemzetem: mennyi öröm és bánat, dicsőség és gyász, jólét és szenvedés, harci diadal és csatavesztés, összetartás és pártviszály váltakoznak ezer éves multadban?

Olvastad-e, hogy nemzetünk, bár néhány év alatt e hazát megszerezte, mégis külföldre tör, sok vért ont, maga is vérzik és két nagy vereség után kétségtelenül a hunok és avarok sorsára jut, ha csak vértől párolgó fegyverét a béke fejedelme előtt le nem teszi és a kereszténységet fel nem veszi?

Kard foglalta el, kereszt tartotta fenn e hazát.

Nemzetünk a kereszténység fölvétele által belép ugyan az európai népcsaládba, de nem olvad be; fejedelme a kor intézményei szerint nem lesz alárendeltje, hűbérese a római császárnak, hanem a pápától nyert koronával megkoronáztatva, mindenkitől független és önálló királyságot alkot.

E korona hatalmat ad a királynak és tekintélyét külről emeli, de bensőleg lelkiismeretében megköti, mert az alkotmány megtartására kötelezi. Szent koronánk e szerint mint védő Cherub lebeg király és nemzet fölött, mindegyiknek jelezve kötelességeit, mindkettőnek biztosítva kölcsönös jogait. Így született újra az ezer éves Magyarország a keresztény hit ölében. Ez esemény nemzetünk sorsának forduló pontja, a trón támasza, szabadságunk biztosítója, fénykorszakaink forrása, megpróbáltatásunk erőssége, létünk alapköve.

Mivé lettünk volna e nélkül? Azok a viharok, melyek felettünk elvonultak, minden nagyobb, erőben hatalmasabb nemzeteket is elpusztítottak volna; hisz óriási hatalmak hányszor zúdították reánk hadaikat? Későbbben századokon át testünkkel fogtuk fel a Nyugat ellen intézett támadásokat, melyek alatt templomaink, iskoláink, városaink, falvaink elhamvadtak, testvéreink százezrenként fogságba hurczoltattak és ebben a vésteljes időszakban még saját magunkkal is küzdöttünk életre-halálra.

Ha mindezeket csak futólag is olvasod, nemzetem, el kell ismerned, hogy Isten erős keze tartott fenn. Miért tartott fenn? Mert azoknak, — egyeseknek úgy, mint nemzeteknek — kik őt mint atyjukat tisztelik, hosszú életet ad.

Megdöbbenve olvasom a szent könyvekben a következő fenyegetést: „Az Úr megveri és kitepi Izraelt e földről, melyet atyáinknak adott és elszórja őket, ha nem tisztelik őt.“ Nemzetünknek volt sok bűne, de volt egy nagy erénye: hogy Istent nem tagadta meg soha, tiszteletét törvénykönyvbe iktatta. Fentartott Isten azért is, mert sok pártfogónk volt az égben. Nincs nemzet, melynek uralkodó családja annyi szentet számlálna, mint maga az Árpád-ház.

Leghatalmasabb közbenjárónk volt mégis a mi Nagyaszszonyunk, kinek alakját zászlóinkra hímeztük, pénzeinkre vertük, tiszteletét, szeretetét versekben zengedeztük. Midőn bűneink sokasága miatt magához az Úrhoz folyamodni féltünk, veszély idején százezrek, milliók ajkán hangzott fel az ének:

Boldogasszony, Anyánk,
Régi jó Patrónánk,
Nagy inségben lévén,
Így szólít meg hazánk :
Magyarországról, édes hazánkról
Ne felejtkezzél meg szegény magyarokról*.

Isten véghetetlen irgalmából jutottunk el tehát az ezredik évhez. Légy üdvözölve, légy áldva e magasztos ünnepen igénytelen hű fiadtól, drága hazám. Áldott legyen földednek minden hantja, mely annyi szent hamvat takar, áldott legyen földednek minden göröngye, melyet hőseink vére öntöze és munkás népünk verejtéke nedvesíte. Áldott legyen földednek minden családi tűzhelye, melyet vallásunk megszentele.

Légy üdvöz, légy áldott, felséges királyom, nemzetem atyja! Isten irgalmából te vezeted be a nemzetet a második ezer évbe, nem a fegyverek zörejével, hanem bölcsességed fényével, szereteted melegével.

Esdve kérem a királyok királyát, nyújtsa ki védő karját felséges személyedre, öntse, áraszsa reád kegyelmeinek bőséges teljét, hogy ennek világosságánál részletesen és tisztán felismerve nemzeted ügyeit, átlátva bajait, bátran és szerencsésen teljesíthessed és oldhassad meg mély kötelességérzettel, alkotmányos hűséggel és lankadatlan fáradsággal kezelt királyi feladatodat.

Adjon neked az Úr csendes országot, hű tanácsadókat, jó népet, erős hadsereget, tartós békességet, hosszú életet, hogy népedet szentségben és igazságban még soká boldogan vezethessed.

Légy üdvöz! Légy áldott, felséges királyném!

Fogadd el e templomban, hol megkoronáztattál, legmélyebb hódolatunkat, legőszintébb szeretetünket irányunkban mindig tanúsított jószágodért, szeretetedért.

Áldólag emlékszünk, hogy midőn nemzetünk anyjává lettél, édes anyai nyelvünkön szólottál hozzánk; áldólag emlékszünk, hogy azt az aranyfonalat is anyai gyöngéd kezéd szötte, mely hön szeretett királyunkat a nemzettel elválaszthatatlanul összekötötte.

Légy ezután is gyámolítója a szegényeknek, vigasztalója a szenvedőknek, közbenjárója a trón előtt kegyelemért esedezőknek.

Földi királynénk! Földi anyánk! Legyen életed útain vezérlőd, oltalmazód az égi királyné, az égi anya! Legyen áldás a királyi gyermekeken. Legyen áldás az egész uralkodó családon.

Fel a szívekkel! Fel nemzetem!

Megtartani, felvirágoztatni, boldogítani az ősök által elfoglalt és nekünk örökségbe hagyott hazát, ez a nagy és nemes feladat vár, nemzetem, reád. Igaz, a szemhatár kissé borult, de máskor sem volt mindig tiszta feletted az ég. Sokszor állottál már sírod szélén s mégis, midőn azt hitték rólad, hogy kiirtottak, te gyarapodtál.

Midőn azt vélték, hogy megaláztak, te diadalmaskodtál! Midőn azt gondolták, hogy meggyengítettek, te erősödtél. Most is, ezer év után, nem megfogyva, nem megtörve, hosszú nemzeti életednek nem alkonyán, hanem delén, erőteljesen lépsz át a második évezredbe.

Legjobb királyod uralkodása alatt sorsod saját kezvedbe van letéve. Vigyázz! A letűnt nemzetek legtöbbszörének nem külellenség, hanem önfia vágta sebét. De bármennyire összetartassz, Isten nélkül nem boldogulhatsz, nemzetem! Azért azt a törvényt, melyben ezredéves törvényedet megörökítéd, melyben az isteni gondviselést, a vallásos áhitatot, a király iránt való hűséget, a hazaszeretetet megemlited, ne csak a fórumnak hideg és érzéketlen márvány-táblájára, hanem lelkedbe jó mélyen vésd be.

Én nemzetem! Isten megparancsolta egykoron szolgájának, hogy a népet, midőn az ígélet földjére lép, áldja meg. Én is Uramnak méltatlan szolgája, ez ünnepies órában emelem kezemet és imádkozom: Hallgassa meg, nemzetem, a te könyörgésedet az Úr és szorongattatásod idején irgalmas arcát ne fordítsa el tőled. Legyen veled a jövőben, mint volt atyáiddal a múltban. Adjon bőséget az ég harmatából, a föld kövérségéből, hogy inség, nyomor ne látogasson meg téged.

Tegyen nagy és erős nemzetté és magasztalja fel nevedet minden időben. Ha ellenség törne reád, harcoljon melletted és segítse kivívni győzedelmedet!

Adja meg neked az Úr félelmének lelkét, hogy megtarthassad vagy megszerezhesd az őseid erényeit, nehogy valaha megingassad azokat az erős alapokat, melyekre atyáid építették az országot.

Adja meg neked az Úr bölcsességének lelkét, hogy fölismerjed az igazi haladás ösvényét, nehogy erkölcsödben megromolva, erődben megfogyatkozva elveszítsed e földet, melyet a te Urad, Istened hazául adott tenedek. Uram, hallgasd meg imádságomat.

Szeplőtelen szűz anyánk, régi nagy Patronánk, esedezzel értünk, hogy az Atya, Fiú és Szentlélek áldása legyen velünk mindenkor. Amen!

Következtek az országnagyok estélyei. Május 5.-én fogadás volt az udvarnál, május 6.-án a nagykövetek búcsúreggelije a miniszterelnöknél. Az ünnepélyek első cyclusa véget ért. A király és királyné még visszamaradt.

III. A nagyünnep junius 8.-án.

Ünneplésünk fénypontja következett. Ezerévünk, fennmaradásunk ünneplése, keleti vérünk ünnepi pompaszertetének, a hazáért, királyért, szabadságért — jelszavunk élő körképben való bemutatása.

Kezdetben egy poetikus gondolat dynastikus érzelmünk, a koronához való ragaszkodásunk, koronánkat viselő uralkodónk személye iránt való hódolatérzésünk és hálánk kifejezésre juttatása kívánt lenni. Képviselőtünk az országgyűlés két háza útján.

A nép keblében előtört újévi áramlat csakhamar szűknek találta ezt a keretet. Nem képviselő, nem országgyűlés alakjában, maga az ország kívánt megjelenni. Hódoló felvonulásban a király elébe, ki alatt fennmaradásunk ezredéve bekövetkezett s bekövetkezett úgy, hogy nemzet és király úgy ünnepel együtt, mint Mátyás király korában, hol a királynak nincs szüksége testőrségre, mert az egész nemzet őrség gyanánt kíséri lépéseit, bár nincs ki ellen. Kipattant a banderium gondolata a Rákóczi hazájában. Villámgyorsan végigfutott megyéken, városokon. A nők himzés alá vették a zászlókat, a férfiak elővezették legszebb paripáikat, elővették ősi lószerszámaikat, ősi kardjaikat, régi dicsőségre emlékeztető nemzeti viseletüket, a kaczagányt, párduczbőrt, buzogányt, a drágakövektől, drága prémektől fénylő mentéket, ragyogó színü dolmá-

nyokat, kalpagjuk kincset érő forgóit, sastollait. Mintegy varázs-
títésre kész volt ezer levente, ezer évünk mindenikének egy-egy
zászlótartója. Egy rákosmezei országgyűlési jelenet rögtönzésére.

Az ország minden pontja felkészült. A felvonulás a budai
várakba már a banderiumnak sem nyújtott elég tért, nagyobb
méretek célját kellett programmba venni. A közérzületet a kiállítá-
stánál eszményiesebb pont felé kellett irányozni. Megszületett az
ezredik év után az ezerév ünneplése. A történelmi kiállítás mellett
a korona oltárra tevése. A banderium kifejleszthetésére a király
elé vonulás mellett a koronának az országházba vitelét és elkisé-
rését is be kellett szőni s kinötte magát egy látvány. Nem, ez a
káprázatos jelenet a magyarnak nem volt látvány. Ezer évi öröm
és szenvedés kitörése, az ezer év századai csatára szállása, diadallal
hazavonulása érzetének lüktetése, a szemek lobogása, a szivek
dobogásának egygyé olvadása.

E nap kifejezésre juttatása volt annak, hogy a magyar ősi
koronáját megőrizte; hogy e korona, mint másutt nem az ural-
kodó-család klenodiuma, hanem a nemzet féltékenyen őrzött pal-
ladiuma; hogy a törvényhozási ténykedés Európa legfényesebbnek
elismert új országházában az ezer éves alkotmány ünneplése; hogy
az országgyűlés két házának felvonulása a trón elé, hol a nép-
képviselőt szól a királyhoz, tolmácsolása dynastikus érzelmünknek,
hűségünknek az uralkodó iránt, ki az örömnapokat velünk ünnepli.
S visszafelé a koronás fő, változatokba fűzve ismert jelmondatát:
„bizalmam az ősi erényben“. Egy történelmi nagy jelenet, mely a
Habsburg-ház 16 uralkodójának ezt a századokra szóló évét két-
szeresen számítva, megkoronáztatása harminczadik évfordulójának
ragyogó jubileuma. Fényes bizonyíték Európa előtt, hogy a kiegye-
zés frigye a király és nemzet között ujólag meg lett pecsételve;
isménti kijelentése annak, hogy Magyarország önálló királyság,
koronáját a Ház választás útján bírja s kinek fejét ékesíti: „a leg-
első magyar ember a király, érte minden honfi karja készen áll“.

Államjogi ünnep volt, a melyet a törvényhozás és a kormány
Magyarország ezer éves fennállásának államjubileuma gyanánt jun.
8.-án Ő Felsége I. Ferencz József apostoli királyunk megkoroná-
zásának évfordulójára rendelt következő sorrend mellett. 1. Ország-
nagyok, megyék és városok banderiumainak hódoló felvonulása

a királyi pár és a királyi ház előtt. 2. A szent koronának és koronázási jelvényeknek elvitele Nagy-Boldogasszony templomából és ünnepi menetben az új országházba való kísérése. 3. Együttes országgyűlés a szent korona jelenlétében az új országházban a millenniumi törvény kihirdetése végett. 4. A szent korona ünnepélyes vitele a királyi palotába, szent Zsigmond kápolnájába. 5. Az országgyűlés mind a két házának hódoló megjelenése Ő Felsége a király előtt. Hódoló beszéd a királyhoz és királyi válasz. 6. Az ünnep befejezése ágyudörgés között.

E még fényesebb ünnepre a király, a királyné, az uralkodóház tagjai, az európai hatalmak nagykövetei ismét megjelentek. Az ország minden részéből omlott fel a nép.

A mint a nagy ünnepnap közeledett, úgy mint hajdan a Rákosmezőn, most a Budavár alatti vérmezőn paripáikkal, részint történetkori zászlóikkal, részint új-kori díszmagyarban, részint a multak valamely korát utánzótt egyforma festői öltözetben, pánczélinggel, párduczosan megjelentek. Egy egész ragyogó tábor.

A külföldi előkelőségek gyülekezni kezdtek a királyi palotába. Kilencz óra előtt tíz perczzel megjelent a középerkélyen rendkívül díszes magyarban Stefánia özvegy trónörökösne leányával és királyunk fivére Lajos Viktor királyi herczeggel, jött a király, a kit az egybegyűlt közönség kalaplengetéssel üdvözölt. Nemsokára megjelent a királyné fekete ruhában. Mellét csillag-kereszt díszítette. Az erkélynek a nézőtől jobbra eső részén foglaltak helyet változatos csoportban Izabella főherczegasszony, fehér gyönggyel díszített pompás díszmagyarban, Jenő, Rainer, Frigyes, József, József Ágost királyi herczegek, Augusztá kir. herczegné fényes magyar díszben, zöld bársony-mentével, István királyi herczeg tengerész egyenruhában és Lujza kóburgi herczegasszony. Az erkélynek a nézőtől balra eső részén foglaltak helyet Ferdinánd toskanai nagyherczeg és neje, fia, Lipót Ferdinánd, József Ferdinánd és Péter Ferdinánd kir. herczegek, Ferencz Salvator, Károly István kir. herczegek, Mária Terézia kir. herczegasszony és Károly Fülöp herczeg.

Az alant álló zsbongó embertömeg egyszerre elhallgatott. A messze távolból hallható volt a heroldok harsonája. Végre kilencz óra 10 perczkor megjelentek a banderium előhírnökei, a hat vörös-

nadrágos zöld tógás herold, fújva a tárogatón a Rákóczi-idejebeli harczy riadót. A heroldokat követi csatlósaival, fehér ménen, a banderium vezetője: Perczel Dezső Magyarország belügyminisztere. Aranynyal, drágakövekkel diszített kék mente borította. Kezében remekművű buzogány, a melyet ősi szokás szerint magasra emel háromszor, mikor ő felsége előtt halad. Katonás üdvözléssel viszonozza a király a miniszter hódolatát, Rohonczy Gedeon és a banderium többi rendezői következnek ezután, szebbnél szebb díszmagyarban, délczegen ülve lovaikon. Utánuk következnek a törvényhatóságok banderiumai. Elsőnek Budapest fővárosé. Ettől kezdve másfél óráig tele lesz a királyi palota udvara az ország daliáival. A nagy udvar szélén végiglovagolnak a királyi erkély előtt elhaladva. A banderialisták kardja hüvelyben marad. Zászlóját minden csapat meghajtja királya előtt, mit a király mindannyiszor köszönt.

A mint a banderium hosszú sora elhaladt, jöttek a zászlóvivők, még pedig Bethlen András gróf Erdély zászlajával, Csáky Zenó gróf Kumania, Pálffy Miklós herczeg Szlavonia, Nádasdy Ferencz gróf Dalmácia, Teleky József gróf Bulgária, ifj. Keglevich István gróf Szerbia, Esterházi Mihály gróf Galiczia, Pejacevics Tivadar gróf Horvátország és Vay Béla báró Magyarország zászlójával, mindannyian szebbnél szebb, ragyogobb díszmagyarban, két-két csatlóssal, hűbértartományok zászlói, nagy idők emlékjelei.

A zászlóvivők után jöttek: négyfogatú díszkocsin Brankovics György patriárcha, kétfogatú díszhintókon Dessely Sándor csanádi püspök és Fehér Ipoly pannonhalmi főapát, Meszlényi Gyula szatmári, Bubits Zsigmond kassai, Bende Imre nyitrai püspök, Császka György kalocsai érsek és Schlauch Lőrincz váradi biboros püspök. A primási díszkocsi boldogult József nádor adományá. Ebben a kocsiban ült a herczegprimás egy kanonok kíséretében. A kocsi elé hat pompás ló volt fogva, minden pár lovon fulajtár. A kocsi előtt négy kurucz-ruhába öltözött huszár lovagolt, a kiknek egyike kék selyemre himzett, primási czimerrel ellátott gyönyörű zászlót vitt. A huszárok lovait drága aranyhímzésű takaró fedte, magukon párduczbor kaczagány. A kantárok a keresztes hadjárat idejéből valók. Követték a főváros, a kormány fogatai.

Jött Bánffy Dezső báró miniszterelnök, négy lovas, pazarul

kiállított dízkocsin, mellette Orczy Béla báró ült. Dániel Ernő sárga dízkocsijában, vele ült Wlassics Gyula kultuszminister.

A banderium tengernyi nép között Budáról a Margithidon át vonult az országház felé.

Féltizenegyor felhangzott a kürtösök harsonája, a díszmenet az országgyűlésháza elé érkezett. Főrendek és képviselők cselepték a lépcső-fokokat, eltelve a látvány nagyszerűségétől, a mint a történeti Magyarország elvonult a parlament épülete előtt.

A két koronaőr segítségével úgy a koronát, mint a többi kle nodiumot elhelyezték az aranyozott emelvényen.

Kis vártatva jöttek a királyi herczogek és a királyi herczog-asszonyok is megjelentek.

Ekkor kezdetét vette az ezredévi ünneplések egyik legjelentősebbike: a törvényhozás két házának együttes ülése.

Károlyi Tibor gróf a főrendiház alelnöke megnyitó beszéde így kezdődött: Méltóságos Főrendek! Tisztelt képviselő Urak! Nekem jutott a megtiszteltetés ezen hazánk történetében oly emlékezetes napon a parlament két házának együttes ülését megnyitni és a megjelent méltóságos főrendek és tisztelt képviselő urakat üdvözölni. Az ülést czennel megnyitom.

Következett a hódoló felvonulás a király elé.

Az országgyűlés díszüléséből a főrendek és képviselők a budai királyi várpalotába hajtottak. Elöl a banderium fényes menete. Utánuk az országos zászlóvivők, a főpapok pompás dízkocsikon, a főváros két dízkocsija stb., azután pedig a magyar koronaörség egy szakasza széles kettős sorban. A koronaörség bíbor-vörös, pánczélsisakos ruhájában a közönség ámulatát csak úgy fölkelte, mint maga a banderium. Azután a koronát vitték hatlovas kocsin.

A királyi palota trónterme meglepő látványt nyújtott. Ott állt a most készített ragyogó trón. A terem két oldalán állottak az országos és a banderialis zászlók vivői a lobogókkal. A terem egyik oldalfala közepén a trón-mennyezet előtt csoportosult a főpapok, főurak és képviselők szingazdag sokasága. A trónterem két sarkában levő páholyokat a diplomata s az osztrák kormány tagjai foglalták el, szemben a trón-mennyezettel pedig a királyi herczog-nök és udvarhölgyeik számára volt páholy fölállítva.

Kevéssel a két ház elnökeinek megjelenése után, pálczaüté-

sek jelezték az udvar közeledését. A királyi herczegnők elfoglalták helyeiket, a királyi herczegek a trón jobbján helyezkedtek el s utánuk harsogó éljenzések között megjelent a király tábornoki egyenruhájában s a királyné magyaros fekete csipkeöltönyben. A trón-mennyezet előtt levő két szék előtt megállottak. Mire Szilágyi Dezső képviselőházi elnök előlépett a főrendek és képviselők sorából, mélyen meghajtotta magát s elmondotta hódoló-beszédét, mely így szól:

Felséges császár és apostoli király!

Legkegyelmesebb urunk!

Huszonkilencedik évfordulója annak, hogy Felséged magyar birodalmának országgyűlése örömben és reményben állott a trón előtt és Felségedet, mint megkoronázott királyt üdvözölte. A mai napon hálattal szívvel jelenünk meg Felséged előtt. Megjelentünk, hogy kifejezzük hálás hódolatunkat a ma hatályba lépett törvény szentesítéseért és az abban foglalt királyi nyilatkozatért, melynek visszhangja milliók és milliók szívéből és ajkáról száll föl a trón számolyához. Az a márvány, melybe e törvény be lesz vésve, elmálhatik, de soha ki nem apad a nemzet szívéből az erkölcsi erőnek az a forrása, melyet e fejedelmi nyilatkozat fakasztott, melyből a legkésőbbi nemzedékek nagy és nehéz napokban is lelkesedést fognak meríteni.

Felkisértük a koronát is e nagy alkalomra, hogy arra reá mutatva tanubizonytságot tegyünk, hogy az Felségedet nemcsak jog szerint illeti meg, hanem fejedelmi erényeinél fogva is, melyekkel e korszakot betöltötte. Vegye Felséged hálás hódolatát annak a nemzetnek, mely a koronát és az alkotmányosságot soha elválasztani nem tudta.

Midőn Felségedet oldalán a királynéval, a kit e nemzetnek soha meg nem szünő hálája és kegyelete környez, királyi házunk fenséges tagjainak közepette, mint emlékeink és örömeink osztályosát és jövő törekvéseink vezérét, megjelenni láttuk;

midőn azokból a királyságokból és országokból, melyekkel Felséged uralkodó háza alatt kapcsolatban vagyunk, a kormány és számosan a törvényhozó testület köréből ünnepeinken jelenlétükkel megtiszteltek és barátságos érzelmeiket kifejezték;

midőn a szövetséges és barátságos államok üdvözlétüket és

jó kívánságokat küldötték és rokonszenvüket nyilvánították Felséged előtt: lelkünkben felébrednek a multnak dicsőséges képei és érezzük, hogy erős a király és a nemzet, midőn érzésben és törekvésben egybe van olvadva“.

E bevezetés után következett a beszéd, melynek önérzetes hangja s politikai tartalmának különösen az egységes magyar államra vonatkozó s a nemzetiségeket illető része rendkívül mély hatással volt a hallgatóságra. Minduntalan lelkes éljenzés szakította meg a szónok szavait.

Mire csengő hangon olvasta fel a király a következő választ: Tisztelt Urak, Főrendek és Képviselők! Kedvelt Híveim! Örömmel üdvözlöm kedvelt Magyarországom főrendeit és képviselőit itt egybegyűlve s köszönettel fogadva hódolatukat, hálát mondok az isteni gondviselésnek, mely megélnem engedte, hogy szeretett magyar nemzetemmel együtt ünnepelhessem a magyar állam ezer éves fennállásának emlékét.

Ritka és megható e történelmi időszakot jelző ünnep s midőn az egész ország átérzi annak nagy jelentőségét, emlékezzünk meg mindenek előtt kegyelettel őseinkről, kiknek bölcsesége az Isten oltalma mellett biztosította ez állam eddigi fennállását és merítsük a történelemből azt a hasznos tanulságot, hogy ez az ország csak akkor volt erős és virágzó, midőn fiai királyukhoz és vallásukhoz híven ragaszkodva, egymás közt testvéries egyetértésben éltek, de ellenkezőleg veszedelmek környékezték akkor, midőn belső viszályok zibbasztották életerejét.

De még arra is utal a történelem, hogy hálásan emlékezzék meg az ország azokról a nemzetekről, kik készségesen siettek az ország segítségére, különösen akkor, midőn a több mint száz éves idegen uralomtól való felszabadulásáért küzdött s emlékezzék meg azokról a szomszédairól is, kikkel az országot a jó és balsors s őseink bölcsesége összefűzte, alakítva velük azt a monarkiát, melynek fennállása e helyen európai szükség, melyet őseinktől örökölve, utódainnak fentartani szent kötelességem és akaratom, a mint azt mind a két állam saját érdeke is kívánja.

Hő óhajtásom azért, hogy ez a kapocs iránti érzék nemcsak ne lazuljon, hanem mindenkor sértetlen maradjon s hogy ez az érzék és rokonszenv kölcsönös legyen a monarkia mindkét államá-

ban s kölcsönös egyszersmind az a tudat is, hogy ez összetartozás alapján nemcsak jogai, hanem kötelességei is vannak mindkét félnek, a mint ezt úgy a pragmatika sanctio, valamint az annak kifolyásaként teremtett mostani közjogi alap is bölcsen elrendeli, mely alapon az egész monarchia, de különösen szeretett Magyarországom oly örvendetesen fejlődött és felvirágozott, a nélkül, hogy ez által veszélyeztetnék a magyar állam és a magyar politikai nemzetnek rendületlenül fentartandó egysége s a különféle nemzetiségeknek az egységes állam s a törvények tisztelete melletti fejlődése, valamint amaz a történet s a törvények által szentesített viszony, mely Magyarországot társországaival, azok külön autonóm jogainak fentartásával összefűzi.

Ezer év az államok életében is hosszú idő. Fényes korszakok mellett sok viszontagság is érte ez idő alatt az országot, nagy katasztrófák következtek, melyek a nemzet lételét ismételve megsemmisüléssel fenyegették. A magyar nemzet lángoló haza- és szabadságszeretete, harci vitézsége s balsorsban tanusított szívós kitarása, az isteni gondviselés segítségével mindig leküzdötte a veszedelmeket, fényes tanuságát adva eképpen életerejének s államfentartó képességének.

Ez ünnepies pillanatban elismeréssel kell, hogy emlékezzem meg a magyar nemzetnek e kiváló tulajdonságairól és hő óhaj-tásom, hogy a jövő századok végtelen folyamán a nemzetet egyetértésben királyával mindig az igazi hazaszeretet szövétneke vezérelje s a béke áldása közepette is higgadt, a körülményeket és létező viszonyokat számbavevő megfontolással biztosítsa az állami élet nyugodt fejlődését és fölvirágzását.

Mértékadó szerep jut a haza sorsának intézésénél az országgyűlésnek; azért hő óhaj-tásom az is, hogy az országgyűlés mindkét házának minden egyes tagja is áthatva hivatásától, valamint attól a tudattól, hogy ebbeli állásával nemcsak különös jogok, hanem kötelességek is összekötvék az ország irányában, mely a törvényhozástól anyagi és szellemi jólétének gondozását és előmozdítását méltán várja, szorgalom és hasznos munka által e várokozásnak megfelelni igyekezzék, mely működésben teljesen összhangzó támogatásomra és kegyelmemre mindenkor számíthat.

S e nemes föladatot kölcsönös bizalommal és közös erővel

teljesítve, valósulni fog a mai ünnepies ülésükben hirdetett kegyeletes törvényben foglalt ama kijelentés, hogy „szilárd alapjai ezek annak az áldásos összhangnak, a melynek ereje a jövő századok biztos haladásának is zálogát képezi“. Adja az Ég, hogy úgy legyen most és mindenkor!“

Általános volt a vélekedés, hogy a rokonszenv és bizalom ily melegével három évszázad óta még soha nem beszéltek a trónról a magyar nemzethez. A királyi válasz egyes részei, a nemzet multjából levont tanulságok, az „öseinkre“ való hivatkozás, legkivált pedig a nemzet haza- és szabadságszeretetének dicsőítése, a lelkesedés páratlanul zajos kitöréseire nyújtottak alkalmat. A főrendek és képviselők kalapjaikat lenggették s a hosszas éljenzés miatt a királynak nem egyszer szünetet kellett tartania beszédében. A király befejezván beszédét, visszaadta a kéziratot a miniszterelnöknek s zúgó éljenzés által kísérve ugyanoly rendben, a mint érkezett, visszavonult az udvar.

Mikor a trónteremben elhangzottak a király szavai, a gellért-hegyi czitadellán megdördültek az ágyuk.

IV. A honfoglalás, a hét törzs, a hét vezér ünneplése hét országos emlékmű felavatásában.

„Hadverő, földet, folyót szerző, népeket hódító, országot alapító, nemzetet teremtő, törvényhozó, dicsőséges Árpád, vitéz seregeidnek unokái hódolnak előtted! Tied ez ország, melynek ormairól jövőndöt látó szemed e haza rónáira letekintett először s fegyvered lesujtott és sereged foglalt; első fejedelme Magyarországnak, tied a nemzet, míg él s nagy nevedet áldva említi! Mert nem hal meg, ki halhatatlant művelt s ki szerzeményét s lelkét örökül hagyta vérenek. Hűséget fogadtunk neked magyarok egykor s eskünket megtartottuk, mert megőriztük magát a hazát, a miként minékülk átaládtad az alkotmányt, a hogyan elrendelted hűségünket a királyhoz, utódodhoz a fejedelmi méltóságban és hatalomban, a mint meghagytlad és megtartottuk a nyelvet is, melyen parancsot adtl s igazságot osztottál. Ime oltárt emelünk dicsőségednek, hogy honszerelmet áldozunk szined előtt!“

A fővárosban lefolyt sátoros ünneplésünk két első napja után harmadnapja következett. A felavatás ünnepéyeihez sátrakat emelve az ország hét pontján, melyeket azok lábnyoma szentelt meg, kik ha a Fekete tenger mellől tovább ide nem vezetnek, ott a szkiták földén eddig hírünk is elpusztult volna.

Hogy Thaly Kálmáné volt a termékenyítő nagy gondolat, az alapkövekbe helyezett okmányok fentartják az utókornak.

Oszlopokat emeltünk, hogy beszéljék a multakat. Mindenik alapkövébe okmányt helyeztünk, reá vezetve, hogy melyik mit van hivatva megörökíteni. Honfoglalásunk történetét, legnagyobb történetírónk Pauler Gyula, Thaly Kálmán szövegezése szerint, Anonymus nyomán.

A munkácsi emlék hivatva van elbeszélni, hogy e ponton lépett Árpád a haza földére; a zaborhegyi emlék, hogy a hazánk síkságáig benyomult morva birodalmat a honfoglaló hadak a Kárpátok közül kiszorították, mert a haza egységének erre szüksége volt; ott a hol a Duna hazánkba jő a dévényi szobor, hogy Árpád a német elem határszélével szemben a haza határát ide ütötte fel; a pusztaszeri emlék hivatva van fentartani, hogy a honfoglalás közben Árpád a vérszerződésben letett alkotmány értelmében megtartotta az első magyar országgyűlést; a czenkhegyi emlék, hogy Töhötöm, vagy Gyula átszállt a Tiszán, a hegyeken, Erdély szintén elfoglaltatott s a haza határa a délkeleti Kárpátok ormáig térjesztetett.

S folytatják ez emlékek, hogy miután Árpád a Csepel-szigeten megpihent, átkelt a Dunán, a bajoroktól elfoglalta a Dunántúlt s a pannonhalmi emlék hivatva van hirdetni, hogy dicső munkája végeztével Árpád Pannonhalmára fellovagolt s diadalérettel végig tekintett a megszerzett szép hazán; egyúttal azt, hogy később ide az apátságot emeltük, mely Rómából a koronát hozta. S a hol a Duna ölébe fogadja a Száva vizét, Hunyadi János vára romladékai között épült egy magas csarnok, két emeletre három toronnyal s a torony felett turul madárral, csőrében arany kard, áttekint a Száván Nándorfehérvárra: a Hunyadi, Kinizsi, Dugonics védte falakra.

A hét emlékmű nem valami Nilusparti Cheops, Chefre, Maukara pyramisok, 72—135 méter magassággal, a legmagasabb 37

méter, 325.800 forint előirányzattal; ha nem is világcsodák, nekünk a honfiúi érzelem zarándokló helyei. Kezdetben hét Hungaria szoborról volt szó, Berczik hét különböző műalakban fejezte ki gondolatunkat. S bár csak a millenniumot megelőző év tavaszán járták meg a helyeket, legalább alapköve mindenikének letéetett.

Nem egyiptomi pyramisok, de azért nekünk zengő szobrok, melyek az Árpádok hagyományait zengik. Vérük, szívük, tiszta agyuk szellemét: a vérét, mely a vérszerződésnél eskü gyanánt a nemzetet érzelemben egybeforrasztotta; a szívét, melyből a honfoglalás bátorságát merítették, a vízióval megáldott agyát, mely megteremtette azt a csodatevő alkotmányt, mely itt a népek tengere hullámcsapásai közt mentő kőszálunk maradt.

Azt az alkotmányt, melyről az Akadémia egyik tagja a millenáris gyűlésén így szólt: „Ha önkormányzati rendszerünkön kívül semmit sem adtunk volna az emberiségnek, az maga a nagy missiókat teljesítő nemzetek közé emelne bennünket. Melynek titka csak Magyarországnak és Angliának nyilatkozott meg. S az az egy szállóigévé lett gondolattal, hogy minden, ki fegyvert visel, a koronának tagja, teremtett egy közéletet, egy közszellemet, egy jogi és erkölcsi közalapot, melyből a közélet munkájában való készséges résztvételünk, vagyunk, vérünk, életünk feláldozása készségének erénye, haza- és szabadságszeretetünk gyönyöre fakad.

A honfoglaló tábor zöme Beregmegeye határán, a vereczkei szoroson át, Munkácshoz érkezett, ott tartotta első pihenését.

Feszti Árpád körképe szerint Árpád kis magaslat élén áll fehér lovon, mellette a hat vezér; utána a szorosból családtagok nyomulnak elő ökörszekereken; Árpád jobbán a völgyben a diadalmas tábor, balján füstölgő csatatér; szemben vele füstölög az oltár, a táltos vezeti az áldozatra szánt ágaskodó fehér lovat; távolabb előtte róna, folyó, erdő látható. E jelenet maradandó emléke kíván lenni a munkácsi emlék-oszlop, mely kész s csak leleplezésre vár.

Az emlék a hős Zrinyi Ilona vára egyik bástyája kiugró csúcsán emelkedik. Háttére a várlak, hol a magyarok Istene II. Rákóczy Ferencznek életet adott; előtte a beregi síkság. Az emlékmű mind a négy sarka toronyszerű, ezek közül szökik az égnek egy karcsú obelisz, a felett teregetti négy és fél méternyi

szárnyát a vörös rézből készült turul madár, a honfoglaló hősök harci czímere. Az egész magassága 33 méter.

A munkácsi emlék felavatása július 19.-ére volt kitűzve.

Árpád Ungvárra támaszkodva, megkezdte a honfoglalás hadjáratát. Ha egységes határt akart s a Kárpátok körvonalát tűzte ki a hon határául, a hozzánk benyomuló morva birodalmat vissza kellett szorítani s mert Szvatoplukoknak és egy püspökségnek székhelye Nyitra volt, Zuárd, Kadocsa és Huba vezérlete alatt Nyitra ellen csatára szálltak. A hagyományok szerint Zobor helytartó szállott szembe velük, ellentállását és életét aképp végezte, hogy egyik hagyomány szerint Kadocsa kardja ejtette el, mások szerint a szláv vezér saját kardjába dőlt. Mint a hogy Munkácsy Mihály az országház számára megfestette, a nép meghódolt. Ezzel a felvidék a Csák Máté, a Zápolyák, Thökölicsek, Rákócziak, a hős Szécsy Mária, a murányi Venus bölcsőjévé lett.

A Nyitra város felett emelkedő Zobor-hegyen, messze kilátással a Nyitra és Vág völgyére emeltetik az emlék, egy kolostor helyén, melyről a nyelvészek szerint nevét vette, minthogy zobor szláv nyelven kolostort jelent. Az ide állított emlék 21·40 méter magas, négyszögletű, csúcsban végződő obeliszk, minden oldalán egy-egy turulmadár terjeszti ki szárnyát. Kiegészíti a bányhidai turul, Komárommegyétől állíttatva annak emlékére, hogy itt Bányhida mellett győzte le Árpád Szvatoplukot. Hegyen emelkedik. A turulmadár magassága 20 méter, a két szárnya közti szélesség 14 méter, a szájában tartott kard 14 méter.

Felső-Magyarország elfoglalása után, Árpád hada az Alföldnek indult. Az Alföldnek síksága, mit a római civilizáció sem birt meghódítani, még mind Tisza járta legelő, hová délvidékekről bolgárok nyomultak fel. A hagyományok szerint Zalán bolgár fejedelem az Árpád-hadak elébe állt, az alpári sikon csatát vesztett, a mint Vörösmarty „Zalán futása“ című hőskölteményben oly szépen megénekelte.

Árpád pihenőt tartott s Pusztaszeren megtartotta az első magyar országgyűlést, hol a vérszerződés alapján, az új haza állami életét beindította. A két előbbi emlék-oszlopban Árpádot a hőst és hadvezért, Pusztaszeren mint szervező államférfit jöttünk ünnepelni, ki diadalai közepette megtartotta a kiindulás előtt

kötött szerződést. Megmaradt választott vezérfejedelemnek, a közös szerzeményt, a hazát, hét vezér s mint írják a törzseket alkotó nemzetségek közt kiosztotta s az itt talált népeket a nemzetbe felvette.

A hét millenniumi országos emlék közül egyik, a legkitünőbb Pusztaszert illette. Ott a Tisza mentén Szeged közelében, a kisteleki vasútállomástól egy órányira, hol az Árpád-kor monostort állított, de a törökvilág lerombolta, Szert pusztává tette. S most rajta vadászkastély áll. Itt egy alföldi hegyen, halmon állították fel. Egy vidék és népesség közepette, hol Nagy-Körös emlékekkel jelölte meg a tetétleni halmot, hol egykor Árpád sátra állt; Tisza-Füred Tass és Szabolcs vezéreknek obeliszket állított.

A pusztaszeri emlék kettős portikus, egy-egy oldaloszloppal. A portikusok felül négyzetben végződnek, a melyen lépcsőzetes gula emelkedik; ennek két oldalán egy-egy ülő oroszlán. Berczik a gula tetejére a Hungária szobrát tervezte volt; az építés folyamában az országos bizottság meggondolta, hogy ezt a gyűlest mégsem Hungária istenasszony, hanem a párduczos Árpád vezette; úgy készült reá az ülő Árpád-szobor.

Töhötöm Magyarország fellegvára, Erdély elfoglalására indult. Hol beindultak, a Meszes heglánczán belől, a mai Kolozsmegye nyugati szélén, Anonymus szerint oláhokat találtak, kik az Almás vize völgyében ellentállást kíséreltek. A végeredmény a meghódolás volt; az esküt egy halmon tették le, mely Eskü-ülő nevet kapott s mely alatt ma Esküllő nevű falvak fekszenek. A római útmaradványokon haladva, a Szamos völgyén, Dés város hegyfokán régi emlékoszlop tartja fenn, hogy a vezérek onnan végignéztek a szép völgyön; Erdély közepén fátlan mezőség van, hova a római civilisatio sem hatolt be; túl rajta a keleti határszélig a székelység, a hunoktól visszamaradt magyarság; hova most az emlék állítatott, három század mulva is pusztaságnak nevezett terület. A többnyire lakatlan területen könnyű volt Erdély délkeleti pontjáig, a Czenk-tetőig hatolni. S hogy a hagyományokat folytassuk, ez által a székelységgel, kik már a beindulásnál Árpád elé mentek volt, magukat összekötötték. De az már nem hagyományszamba megy, hogy a győztes vezérek hazája a Hunyadiak bölcsője s az erdélyi nemzeti fejedelemség, az üldözött protésztánsok s patrioták menedékhelyévé lett.

A munkácsi emlék rutén, a zoborhegyi tót, ez szintén nemzetiségi területre állítottatott. Egy vidékre, hova a XIII. század eleje a német lovagrendet eresztette volt be, de mert németté akarták tenni a földet, tíz-tizennégy év múlva fegyverrel kiverték, ide épített várukat lerombolták; romjait Hunyadi János 1444-ben a város falához engedte át, úgy épült Brassó, mely felett a Czenk, a Barczaság és a Székelyföld síkságára tekint. Háta megett keletre a csángó magyarok hét faluja vonul el a hazát bezáró Kárpátok oldalán. Ide, a 800 méter magas pontra helyzetetett el a határ-emlék, melynek köveit siklón kellett felszállítani.

Berczik Gyula műépítő, Jankovics Győző szobrász, Mátray Lajos építész műve. A Czenk-hegy egymással szemben álló két csúcsának egyikén áll teljesen szabadon. Szemközt gyönyörű erdőborította hegyek, a másik oldalról remek kilátás nyílik Brassóra és a szomszéd községekre. A szobor kerek talapzaton emelkedő tíz méter magas dóroszlopon álló Árpád-korabeli közvitéz szobra. Ez impozáns alak három méter magas. A talpköre ez a két szám van vésvé: 896—1896.

Árpád a Csepel-szigeten tartott pihenése után hazáját a nyugati Kárpátokig kívánta terjeszteni, a Dunántúlra, a rómaiak Pannoniájára, a század elején megszűnt avar birodalom központjára.

Pannonia a frank királyság alatt bajor föld, északon morvák, délen horvátok lakják, kiket a keleti császárság az avarok ellenében a mult században telepített ide északról, de most Nagy Károly következői hűségében állanak. Árpád a hunok és az avarok ősi birtokáról ezeket a benyomult népeket kiszorította, hazánkat e területtel kiegészítette s a Kárpátok völgymedencéjének, a Közép-Dunának urává tette. Bevégezve nagy küldetését, Anonymus szerint vezérei kíséretében fellovagolt Pannonhalmára, gyönyörűséggel nézett végig az előtte elterülő szép hazára. A Dunántúlra, később a Berzsényi, Nagy Pál, Széchenyi, Vörösmarty, Deák szülőföldjére.

E jelenetet kívánta a törvényhozás emlékműben megörökíteni. Hol a kereszténynyé lett avarok unokái még éltek s hová az első szerzetes-rend, a benczések első monostorukat állították s a kereszténység első sugarait vetették a nemzetre. Pannonhalma magaslata, a nemzettel majdnem egyidős apátsága, a leghazafia-

sabb rend várszerű ösfészke lett a legnagyobb ezredévi emlék és emlékünnepegy színhelye.

Az emlékmű Pannonhalma hármás csúcsa legmagasabbikára terveltetett 170 négyszögöl területen, a főmonostori vártól keletre 10 méter belső átmérővel. Köralaku fedett kupolacsarnok. A főpárkány magassága $13\frac{1}{2}$, a kupolác 6, a felülvilágítóé 2, a kupola fölé helyezendő magyar korona a kettős kereszttel $1\frac{1}{2}$ méter magas. A kupolacsarnokot a nemzet építteti 105,000 forint előirányzattal; bele a koronához Asztrik szobor-alakja jön, melyet az apátság 12,000 forinttal rendelt meg. Belső falait és kupoláját történetünkből vett jelenetek freskói, az oldalrészeket szobrászati művek fogják díszíteni. S így a pannonhalmi emlék egyszersmind a királyság megalapításának is emlékoszlopává nőtte ki magát.

A hatodik szobor az ország északnyugati pontjára jött, a beinduló Duna partjára Dévényhez.

Dévény vára romjai a Morva vízének a Duna vízébe szakadásánál 212 méter magas meredek sziklacsúcson emelkedik, nagyban hozzájárul a táj festői szépségéhez. Dévény 903-ban már magyar birtok. A magyar királyok adományából a XV. században a Bazini és Szentgyörgyi grófok birtoka. II. Lajos halálával Zápolya János, utána a Báthory-család tagjai léptek birtokába s idővel több urat cserélt. 1635-ben Pálffy Pál gróf nádor II. Ferdinánd királytól megvette s mai napig a Pálffy-család hercegi ágának birtoka. A sok vihart látott vár a múlt század elején már lakatlan. A francziák 1809-ben elfoglalták, elvonulásuk alkalmával puskaporral vették fel a vár alsó részét s a Dunával összeköttetésben álló kútját kövekkel hányták tele; úgy, hogy most a vár festői omladékainak legépebb része csak egy kis örtorony, mely egy magánosan álló kőszirt tetején emelkedik; a nagy kiterjedésű várfalak alatt pedig Dévény virágzó község ötlük szemébe az arra útzónak.

Itt az ország határán, a dévényi vár romjaitól borított sziklás magaslaton helyezték el a dévényi emléket. Nyolczszegletű alapépitményből párkányzatos portament emelkedik s a fölött korinthusi oszlop tetején áll egy honfoglaló hős szoboralakja. Balkeze a magyar czimeres paizson nyugszik, jobbában lábhoz eresztett kard, mintha még nem ereszthetné vissza hüvelyébe. Ausztriára néz. Magassága 21 méter.

Az utolsó szoborhoz értünk.

Már Árpád a tengerig kívánt volna menni, de csakis kétszáz év múlva, Szent László és Kálmán csatolta Szlavoniát, Horvátországot és Dalmátiát Magyarországhoz s azzal elszakasztva kelettől a nyugati civilizációhoz. Itt a Duna jobb partján, a Szávának beszakadásánál Zimony felett épült a Hunyadi-vár, maig emléke annak, hogy a magyar szívével, vérével védte a Zrinyiek, Frangepánok hazáját a törökök ellen. A vár, hol a halhatatlan hős Hunyadi János Belgrádnál aratott fényes győzelmét néhány napra halálával fizette.

Akár hajón, akár vasúton érkezzék az útas Zimonyba, már messziről szemébe tűnik a Zimonyon uralkodó hegy tetején büszkén kimagasló emlék, melyet a Hunyadi-vár romjainak közepén építettek. Kényelmes hegyi úton jutunk fel az emlék tövéhez, a rombadőlt négy torony és eltörpült várfalak közé. Az emlékmű a vár udvarán áll és 35 méter magas, szép toronyszerű épület, melynek csúcsán óriási turulmadár karddal szájában, repülő szárnyakkal néz szembe Belgráddal. A mű belsejében kettős csigalépcsőn lehet feljutni az első, második és harmadik emeletre, melyen elértük egyszersmind a belső magasságot is, honnan az ablakokból pompás kilátás nyílik, mert 35 méter magas, míg a hegy, melyre építve van, 50 méter magas. Ebből a magasságból a szem tekintete legelőször a hegy alatt elterülő városra, távolabb nyugatra a nagy fensík elszórt falvaira esik.

Az ezredévi fordulónak maradandó emléke lesz az a hatalmas szobormű, melyet nemzeti költségen állítanak fel az Andrássy-út torkolatánál, a Városligetben. Az alapépítmény 86 méter átmérőjű, félkör alakú talapzat. Erre a talapzatra jön a félkör alakú oszlopcsarnok, melynek két középső fejére két quadriga kerül. Az oszlopcsarnok árkádjai alá állítják a magyar királyok és hősök bronzszobrait. A félkör közepén emelkedik a főcsoport talapzata. Ezen fog állani 40 méter magas köoszlopnak az ormán Gábor arkangyal alakja. A főoszlop körül sorakozik Árpád és a hét vezér lovas alakja.

V. A királyi palota s az országház felavatása.

1. A királyi palota alapköletétele.

A koronázási Mátyás templomon kellene kezdenünk, de restaurálásának kezdete a millenniumi készülődések előtti időkre esik. Húsz év alatt mostanra elkészült s augusztus 16.-án egyházi pompával felszenteltetett.

Az új királyi palota alapköve június 6.-án tétetett le. Buda mint királyi székhely IV. Béla király idején kezd szerepelni. A tatárok betörésének hírére a magyar seregeket Budára rendeli. A tatárok kivonulása után szervezni kezdi az elpusztult országot. A budai várat 1249-ben építtetni kezdi, az ország főurainak a várban való állandó megtelepedésére építteti a királyi palotát, a mai királyi palota helyén; s ez időtől kezdve Buda a magyar király állandó székhelye.

A budai királyi lakot voltaképpen. Zsigmond király emeli palotává. Megnagyobbíttatja észak felé, belül fejedelmi fénynyel berendezi és állandó udvariartást szervez. Mindazonáltal ragyogása, európai gazdagsága és mesés fényüzése Mátyás király idejére esik. Olasz építőmestereket hozatott, ők építették az új szárnyakat, ők végezték a belső berendezést is. Minden ablak és ajtófél tiszta olasz márványból való volt. A nagyobb termek és csarnokok mennyezetét márvány oszlopok tartották. A falakat és mennyezeteket meg festmények dús aranyozással borították. A királyi palota körül pompás park, a melyben ezüst és bronz szobrok, ezüst medenczéjü szökőkútak. Fegyvertára maga egy kincstár. A könyvtár két márványterem.

Ezt a tündéri palotát a törökök a XVI. században szétdúlták. A kincseket és Mátyás király híres könyvtárát elhordták. A rombolást betetőzte Budavár visszavétele. A fölmentő seregek 1686. július 13.-án kezdték ostromolni Budavárát. Az ostrom tizennegyedik napján gránátosaink felrobbantottak egy a királyi várpalota mellett volt puskaporos aknát, 8000 métermázsa puskaport. Ez a rettenetes robbanás nagy rést ütött a bástyafalon, de szétmorzsolta a királyi palota még meg volt romfalait is. Elpusztult egészen, csak az alapja maradt meg. Ettől fogva csak mohával benőtt köhalmazok

mutatták, hogy ott a magyar királyok palotája volt valamikor. Mária Terézia királyné kezdte építtetni a mai budai királyi palotát, azon a helyen és azon az alapon, a melyet még IV. Béla királyunk tett le. 1748-ban kezdtek építeni és 1777-ben fejezték be. Így maradt reánk a királyi palota, mely azonban a magyar király hatalmához képest kicsiny és kisszerű volt.

Az új királyi palotának alapkövét Ő Felseége a királyi ház tagjainak, a miniszterek, főpapok, országos méltóságok jelenlétében június 6.-án tette le.

2. Az új országház felavatása június 8.-án.

A millenniumi ünnepeknek egyik legnevezetesebb mozanata volt az új országház fényes palotájának felavatása, a király s a királyi hercegek jelenlétében, a képviselőház és főrendiház közös ülésével, június 8.-án.

Még nem volt kész egészen. Csak a fölépcső és a nagy kupolacsarnok készülhetett el a felavatás napjára. Ama tizenkét év óta, hogy az új országház építését megkezdették, paloták épültek, egész új utcák keletkeztek az új országház körül, a mely ragyogó gyöngye a Dunapartnak. Szabadon áll, előtte óriási térség. A hatalmas épület 17,745·95 négyszögméternyi területet foglal el. A dunai tornyok magassága a zászlórúddal együtt 83·60 méter a Duna fölött. Szabad lépcső szolgál a főkapuhoz, a mely előcsarnokba visz. Innen jutni a dízlépcső-csarnokon át az emeletre, a kupolaterembe, a hol az ünnepies ülés folyt. A lépcsőzet 77 fokból áll, a közepén nyugvóhelylyel, a honnan a lépcsőzet 15·5 méter szélességben folytatódik a főemeletig. A világítást 14 kétosztású ablak adja. A falakat különböző ékítmény díszíti.

A kupolacsarnok óriási terem. A magassága a boltzáróig 27·20 méter. A páholyemelet 9·74 méter magasságban van. A tizenhat pillér bronztetőzete alatt vannak királyaink és erdélyi fejedelmeink legkiválóbbjainak szobrai. Mindenik mellett két-két apród áll. Ez a tizenhat szobormű a következőleg sorakozik egymás mellé: Árpád, Szent István, Szent László, Könyves Kálmán, II. Endre, IV. Béla, Nagy Lajos, Hunyadi János és Corvin Mátyás,

Báthory István, Bocskay István, Bethlen Gábor, I. Rákóczy György, III. Károly, II. Lipót.

A monumentális épület külsején 90, belsejében 162 szoborhely van. A honfoglaló Árpádnak és a honalapító Szent István királynak díszes hely jutott. Árpád szobra az északi, István királyé a déli kapu felett van elhelyezve. A hét vezérnek az északi oldalon Árpád felett jutott kellő hely. A királyok szobra kronologikus sorrendben V. Ferdinándig a dunai homlokzaton áll. A főkapu felett van Nagy Lajos és Mátyás király szobra.

HARMADIK FEJEZET.

Második ezerévünk beindulása.

I. A millenniumi hangulat folytatása.

A honfoglalás sem egy esztendő munkája, tudomásunk szerint a X. század reggelén végződött. A millenniumi ünneplésünknek is folytatása volt a hangulat, melyet felvert, újabb, szebbnél szebb gondolatokat vetett fel, melyek míg egyfelől multunkat dicsőítik, derüt vetnek második ezer évünk első napjaira.

A hangulat keltéséhez hozzájárultak költők, szónokok, politikusok, a képzőművészek, de az oroszlanrészt mégis kinek juttathatnók méltóbban, mint történezetünknek. S mind ezen tényezőknek sem szabad lefoglalnunk a hangulatkeltés dicsőségét, mert a nemzet érzelmeit tolmácsolták, a nemzet gondolatait juttatták kifejezésre. S derűjéhez nagyban hozzájárult a korona, az uralkodóház, a birodalom másik fele s az európai népek szimpathiája.

S a midőn második ezer évünk reggele történeti mozzanataira kívánunk reámutatni, jelezni kívánjuk, hogy fennmaradásunk szögletköveit a dynastiához, Ausztriához s Európához való viszonyunk ezidőszerinti kedvező voltában találjuk. S történetírás alapon maradvá, azon gondolattal, hogy a história az élet mestere, a történet folyamának meg van a maga törvényszerűsége. S a nemzetre nézve azzal a gondolattal, hogy nem lehetünk eléggé hálásak az isteni gondviselés iránt, melynek nemzeti geniuszunkat köszönhetjük, melynek temperamentuma bátorsággal, akarat és kitartási erővel van felruházva, vészben viharban nem csügged, derüs napokban nem elbizakodott. S történetéből levonja a tanuságot, a krónikással fejezve ki magunkat, hogy még mind nem vághatjuk le szakállunkat. Azért sem, mivel az élet mestere, a história figyelmeztet, hogy a mult nagy hatalmai Hellasz, Róma, az abból kiszakadt keleti császárság, Velence részint ezredik évüknek nem örvendhettek, vagy kevéssel éltek túl. De nekünk arra is reá mutat,

hogy a görögökön kívül egy sem volt egységes haza, nemzet, s az is nemzeti egység híjjával volt.

Hazánk felett derült az ég, milyen kevés jutott a sokat szenvedett magyarnak. De nincs fellegek nélkül. Különben mikor ragyogtak felettünk tisztán a csillagok? Derűjét neveli, hogy annyi hányatás után történeti missiónk fonalának ismét felvehetésénél állunk. Mint nemzet és állam számítunk az európai népek és nemzetek koncertjében. Azon, még a latin világ fénykorától kapott missióval, hogy itt a kelet és nyugat, a keleti és nyugati vallás, a latin, germán és szláv elem határvonalán álljunk a nyugati vallások, a nyugati kultúra szolgálatában. A neutralitás politikája alapján.

Hangulatunk derűjéhez járul, hogy korunk ha nem is végzett új honfoglalást, de új államalkotás munkájára nyert a végzettől alkalmas időt. S azt a biztosítást, hogy egy második ezredév küzdelmei elé megújult alapon indulhatunk. Azon reménnyel, hogy ha az első ezerévet kibirta tartani a nemesség az alkotmány sáncaiba bevett néppel együtt, képesítve lett a további idők viharát kiállani.

II. A király a nemzetnek.

A nagy királyok alatt nagy gondolatok, nagy események születnek.

A midőn reá kívánunk mutatni a dynastiához való viszonyunkra, Széchenyi egy 1858. november 6.-án az Akadémiához irt levele egy részével vezetjük be, melyben látnoki lelke így jövendőli meg ezt az időt:

Én úgy vagyok meggyőződve, hogy Felséges Urunk, a fénykörülsugárzott Ferencz József császár előbb-utóbb, de elvégre bizonyosan át fogja látni, hogy a célba vett amalgamizációja és németesítése a közbirodalmi népeknek nem egyéb, mint a mostani államférfiak észficzomitott theoriája és keserű önmisztifikatio, hogy számos, talán legtöbb népei, ha egyszer zivatarra kelnek az idők — mi alkalmasint nem fog késni — kifelé gravitálnak. Míg a magyarnak nincs e világon rokona, nincs más hazája, mint a négy folyam közti és három hegy alatti alkotmányos paradicsoma,

ehhez képest a magyar jóllétét, szerencsését, boldogságát egyedül dinaszciális és törvényes királyának védpaizsa alatt remélheti, keresheti, lelheti és hogy ennél fogva a felséges császár nemcsak nem fogja tűrni, ha majd egyszer a legközelebbi sikertelen kísérletek az állam részéről, melyek az összes közbirodalmat a leg-problematikusabb helyzetbe sülyesztik, kellőleg felvilágosítandják lelkét és untatni kezdik legmagasabb úri kedélyét . . . nemcsak nem fogja tűrni, mondom, ha majd ezen idő beáll — miről én sehogy sem tudok kételkedni — hogy ama nemzetet gyöngítsék, gyilkolják, olvasszák, melylyel lovagi fejedelem, kit szeret, madarat fogathat és mely érte, ha kifejlésének, becsülésének, dicsőségének nem engedi útját állani, sőt ily kincseknek hü pártolója, utolsó csöpp véréért kiontani mindig kész volt és mai nap is minden pillanatban kész volna és kész is lesz.

Én azt szeretem hinni: fiatal fejedelmünk, ha látni és hallani akar és egyedül saját velejének tanácsát követendi s egyedül saját szívének sugallata után indul — bizony mondom — Magyarország tekintetében még Corvin dicső korát is homályba állítandja.

S ime a jövődölés beteljesedett. Hogy az eltűnt alkotásokkal kezdjük. A fővárosból az elnyomatás napjaira emlékeztető József császár által emeltetett úgynevezett „Neugebäude“ eltűnt s honnan a fővárost lebombázhatták volna: a gellérthegyi citadella elvesztette katonai jellegét, polgári jelleget öltött s a forradalom szomorú napjaira emlékeztető Hentzi-szobor eltűnt Budavár teréről.

A nagy alkotások közül a királyi palota újjáépítése s az újonnan épült monumentális országház hirdeti, hogy ismét szuverén nemzet vagyunk s a királyi udvartartás megvalósítása s egy magyar udvari múzeum felállítása a bécsi magyar műemlékek és műkincsek számára, kilátásaink közé tartozik.

Mi öseink iránti tiszteletünk emeléséhez járul.

A kiegyezés után felállított, mondhatni visszaállított a 48.-iki honvédség, de tüzérség és tiszti akadémia nélkül, a menyinyiben a Ludovika Akadémiát nem tekintették kielégítőnek. A nemzet közérzúlete fájdalommal látta, hogy a magyar a katonai körökben nem foglalhatja el azt a positiót, melyet katonai erényei neki méltán kijelölnek, mit az általános fegyverkötelezettség behozatala óta szégyenkedve kétszeresen érzett. A parlament nemzeti

pártja, ellenzéke folyvást sürgette, de a többség mintegy az udvar kedvében hitte eljárni az által, hogy a nemzet ezt az aspiratióját nem merte programjába venni. A király ezt a kérdést is megoldotta.

Mi az ősök iránti tisztelet emeléséhez járul, a legnagyobb Árpád-királyok egyike, ki 23 évig uralkodott s kit mint nagynevű Árpád-királyt hagyott maga után a magyar trónra, Imrét és II. Endrét, a székesfehérvári sirboltban volt eltemetve s miután a török hódítás székesegyházat és sirboltot rombadöntött, csak napjainkban kerültek tetemmaradványai napfényre, míg a nemzet az egyetlen Árpád-nemzeti ereklyeszámba menő maradványa felett elgondolkozott, a millenniumot követő 1897. év tavaszán a király a nemzetet a következő, miniszterelnökéhez intézett királyi kéz-irattal lepte meg:

Kedves Bánffy báró! Ama kegyelet által indítatva, melylyel elődeim emléke iránt viseltem, fölhívom Önt, hogy boldog emlékü III. Béla király és hitvestársa antiochiai Anna királyné tetemeinek az itteni koronázási templomban czélba vett nyugalomba helyezése, valamint ugyanott egy méltó siremlék föllállítása iránt haladéktalanul intézkedjék, megjegyezvén, hogy a siremlék költségeit magánpénztárámból viselendem. Kelt Budapesten, 1897. évi május 25.-én. Ferencz József s. k. Bánffy br. s. k.

A nemzet leírhatatlan örömmel fogadta a szép és nemes gondolatot. A kormány megvalósította. III. Béla és neje Rajnárd antiochiai herczeg leánya porai királyi pompával helyeztetek el a művészi kivitelű sirboltban.

A millenniumot követő ősön, mi államiságunk proclamálásához járult, azon meglepetés érte a nemzetet, hogy a király Vilmos német császárt Budán fogadta. A császár jövetele a millenniumra első hivatalos programba szeptember hónapra ki is volt tűzve. Mint a lapok tudni akarták, a Lajtántúli körök jövetelét meghiusították. A császár a millenniumot követő évben másodszor jött az őszi hadgyakorlat alkalmából Magyarországra. A fővárost először kikerülte. Most a látogatás jóelőre hivatalosan jeleztetett. A királyi palota és a székesfőváros egy ünnepély színhelye lett, melyet Mátyás király palotája századok óta nem látott. S elhangzott szept. 27.-én Vilmos német császár ajkáról az országot végig

viharzó pohárköszöntés, mely nem az osztrák császár-, hanem a magyar királyhoz volt intézve, felemlgetve a nemzet dicső multját, hivatkozva Zrinyi Miklóstra, magasztalja történeti alakjait.

Álom-e vagy valóság, kiáltanak fel a lapok, a midőn másnap új meglepetés várt a nemzetre. Az ország szive még örömben úszott a német császár pohárköszöntője felett, mely Magyarországot az európai hatalmak kötelékébe emelte, a király újabb nagy gondolattal lepte meg a nemzetet. Másnap a lapok a következő királyi leíratot hozták:

Kedves báró Bánffy! Óhajtván, hogy magyar székesfővárosnak erre alkalmas terei oly kisebbmértetű szoborművekkel láttassanak el, melyek midőn a várost diszítik, egyszersmind a mult idők azon kiválóbb alakjainak emlékét örökítik meg, kik a nemzeti élet különböző téerein kitűntek, udvartartásom költségeinek terhére több évre terjedő beosztással megfelelő összegeket engedélyezek arra a célra, hogy a keresztény vallásért vértanuságot szenvedett Szent Gellért csanádi püspököt, a hitbuzgó Pázmány Péter esztergomi érseket, Bocskay István és Bethlen Gábor erdélyi fejedelmeket, Hunyadi János és Zrinyi Miklós, a haza és kereszténység hős bajnokait, gróf Pálffy János, Magyarországnak a trón védelmében nagy érdemeket szerzett főhadiparancsnokát, a honfoglalás történetét megíró Béla király névtelen jegyzőjét, Verböczy István, Magyarország hagyhírű jogtudósát s annak népszerű lantosát Tinódy Sebestyént ábrázoló szobrok elkészíttessenek s megbízom Önt ez elhatározásomnak végrehajtásával. Kelt 1897 szeptember hó 25.-én. Ferencz József s. k. Bánffy báró s. k.

A tíz szobor elrendelésének tartalma nekünk egészen egyéb, mint volna másutt, hol inkább a közhelyek diszítésének kérdése. Nekünk viharos történetünk illusztrációja, követésreméltó martyrainkra mutató s történetünkbelől mintegy száműzött egy pár nemzeti hős bevonulását históriánk fényesebb lapjaira. Szobrászatunk, festészetünk, történetírásunk részére a katakombák megnyitása.

Fátyolvetés volt a Mohács utáni századokra. Megsemmisítése lelkünkben a Rákóczi Recrudescunt Vulnera kezdetű égbe kiáltó panasz-levelének. Már azon este elhangzott a szabadelvű klubban, hogy a tíz szobor, nemzeti nagyjaink megkoszorúzása, a király saját gondolata.

A lapok külön kiadásban gyűjtötták föl a lelkeket. Hozták a tiz nemzeti hős hazafiúi érdemeinek rövid ismertetését. Ott láttuk Hunyadi Jánost, kinek még méltó életirója nem akadt, mert megszakasztotta a Habsburg-ház uralkodási rendjét, Bocskait ki a Ház ellen forradalomba vitte a nemzetet, Bethlen Gábort, ki a magyar koronát a Ház fejéről levette. Mindezeknek maga a király emeltet szobrot, mi annyit jelent: szabad őket nyíltan tisztelni, mert a nemzetnek hű fiai voltak.

A költők himnuszokat zengettek. A főváros szívének kigyulását lángtenger hirdette. Az ifjuság fáklyát gyűjtött s kísérve a főváros lakosságától, este elvonult a királyi palota előtt, melynek ablakában a király megjelent, a fáklyák előtte földig hajoltak, mintegy jelezve, hogy a nemzet meghajol lelkének nagysága előtt, ki mert beszéli nyelvünket, megértette a magyart. S mert megértette, megfogamzott lelkében Magyarország újjáteremtésének gondolata.

A megyék, városok, diszgyűléseket tartottak. Magasztalták a királyt. S még ma kiszámíthatatlan horderejű elhatározása feletti örömüknek hódoló feliratokban adtak kifejezést.

Az országgyűlés összeült. A hódoló felirat elhangzott. Minden párt részéről egy-egy szónok tolmácsolta a hozzájárulást. Egyéb tárgy nem volt. Egyéb nem hangzott: éljen a király.

A főiskolák ünnepet ültek, Wlassics közoktatásügyi miniszter elrendelte, hogy minden népiskola kövesse.

A könyvirodalom is megszólalt. Ifj. Ábrányi Kornél 1896-ban „A király” címmel, Herzig Miksa többek tollából 1898-ban „A király könyve” címmel albumot adott ki, mely művészektol kiállítva a király magán és közéleté mozzanatait 400 képben s mintegy 2000 arczképpel tünteti fel.

Elkezdődött szoborban megörökítése. Marburgban 1899, Bruck-Újfaluban 1900-ban leplezték le.

III. A tiz szobor hősei.

A nemzet tiz nagyjának, a kit a király történelmünk emlékeiből kiválasztott, hogy szobrukkal megajándékozza a nemzetet, itt következnek:

I. Szent Gellért püspök (997—1046.). A kereszténységért martírságot szenvedett Szent Gellért püspök örök emlékezetében él a magyar nemzetnek s történelmünk egyik legtiszteltebb alakja. A csanádi ősi egyházmegyének legelső püspöke. Szent Gellért Velenczében született, hol hajlamait követve, a Szent Gergelyről nevezett kolostorba lépett. Innen eredetileg Palesztinába ohajtott zarándokolni, de előljárói tanácsára Magyarországra jött és itt Szent Imre herczeg nevelője lett. Imre herczeg kiképzése után nem vállalt új állást, de Bakony-Beél mellett vadonba vonult és itt hét éven keresztül remete életet élt. Ekkor azonban királya parancsára elfogadta a csanádi püspökséget, melynek szervezője s püspöke lett. Mint püspök, a vallási és hazafiui erények példányképe volt. Midőn Szent István halála után, Péter és Aba Samu helyébe I. Endrét hívták be Lengyelországból, a magyarok királyának, akkor ő is hódolatát akarván kifejezni uralkodójának, kíséretével együtt a király fogadására indult. De Buda környékén megrohanták őt a pogányság visszaállítását követő Watha-féle lázadók és a Gellért-hegyről szögekkel bélelt hordóban legurították.

II. Béla király névtelen jegyzője (XIII. század). Anonymus Belae Regis Notarius, Béla király névtelen jegyzőjéről csak igen kevés positiv életrajz-adatot tudtak kinyomozni a történetbuvárok. A névtelen jegyző pedig igen nevezetes helyet foglalt el a magyar történetírásban, mert ő a legrészletesebb megírója a honfoglalás történetének. Munkája a Gesta Hungarorum, a legnevezetesebb forrásmunkák egyike, a melyre a magyar honfoglalás történelmének megírását alapították. Benne tisztelhetjük a magyar történetírás atyját. A Gesta Hungarorum 57 fejezetben tárgyalja a magyarok őstörténelmét. Álmos vezértől, Taksony koráig. Újabban erdélyi püspöknek vitatják.

III. Hunyadi János (1390—1456.). Hunyadi János minden magyar embernek lelkében él s hősiségét szerb és bolgár népdalok is zengik. Hazánk történelmének egyik fényes szakát a Hunyadiak korának nevezik az apáról és fiáról. A pártvillongás és az idegen befolyás hatalmába került Magyarországot a hódító ozmán is megtámadta. Hunyadi János ekkor volt az ország kormányzója s ekkor érdemelte a nevet ki, mint hadvezér, hogy a kereszténység védelmezője. Hősiessége, vallásossága, glóriával veszi

körül a 15. század hősi- és lovagkorának ez eszményi tiszta alakját.

IV. Verböczi István (1476—1520.). Verböczi István egy ugocsamegyei szerény köznemes-család ivadéka. Olaszország egyetemén képezve ki magát, korának egyik kiváló műveltségű férfja volt. Különös jártasságát a hazai jogban előbb megyéjében, később a kir. Kurián teljesített bíraskodási működésének köszönte. Volt országbíró, erdélyi vajda, ítélőmester, az ország megválasztott nádora. 1505-ben ő fogalmazta meg a rákosi országgyűlésnek a trónutódlás iránt intézkedő végzését.

V. Tinódy Sebestyén (1505—1559.). A vándor-hegedűsök romantikus korának legrokonszenvesebb alakja Tinódy Sebestyén, a kit a maga idején országszerte Lantos Sebestyénnek neveztek. Azok közül való volt, a kik hegedűvel bejárták az országot és vándorolva tartván fön magukat, lelkesítő dalokat énekeltek a kor változatos eseményeiről és vitézi tetteiről, a maguk által készített dallamokra. Tinódy egy fehérmegyei nemesi család ivadéka volt, pályáját Enyingi Török Bálint hadi szolgálatában kezdte. Mikor ura 1541-ben török fogságba esett és a konstantinápolyi héttoronyba került, ő is „búbánatba merül” és egyik nemesi udvarból a másikba kóborolt. 1548-ban Kassán öt esztendei pihe-nőt tartott s itt készítette énekeinek nagy részét. Kassáról ezután tovább indulván, 1553-ban Kolozsvárott állapodott meg, a hol megírta Erdély históriáját, melyben Martinuzzi kormányzásának végső idejét festi. Életének végét Nádasdy Tamás nádor udvarában töltötte, a hol meg is halt körülbelül 1559-ben. Históriai énekei, a melyben leírta Buda elveszését 1541-ben, Egervár hősi védelmét Dobó által, Losonczy és Szondy hősi halálát, történelmi értékük miatt is becsben vannak.

VI. Zrinyi Miklós (1508—1566.). Zrinyi Miklós horvát bán, a szigetvári hős, egyik részese történelmünk e fényes családi nevének, melynek igazi ragyogását a költő és hadi író adta meg. A szigetvári legendából az újabb történelmi nyomozások sokat leszállítottak, de Zrinyi Miklós kötelességtudását, bátorságát tiszteletre méltón hagyták. Szigetvár védelmét Zrinyi katonai és császári hűségén kívül kettő tette nevezetessé: Szulejman szultán halála és Zrinyi Miklós unokaöcscsének hatalmas eposza a Zrinyiász. A

német császár csak pár nap előtt, mint az uralkodó iránti magasztos példára, hivatkozott Zrinyire, a kinek hősiessége, mint mondá, sok német ifjú szívét megdobogtatja. A németeknél Körner drámája tette ismeretessé, melyet a magyar szinpadokról is jól ismer mindenki. A horvátok maguknak reklamálják a szigetvári Zrinyit. Nekünk a magyar költő Zrinyi a megbecsülhetetlen.

VII. Bocskay István (1557—1606.). Erdélyi fejedelem, a bécsi béke megkötője. A magyar köznemességből hajtott ki, katona és politikai talentuma emelte a fejedelmi trónra. A török protektor Magyarország királyává akarta tenni és koronával ajándékozta meg, a mely a bécsi burg kincstárának ma egyik ékessége. Bocskay akkor állott Magyarország élére, a mikor fajunkat először tizedelte meg Báthory Zsigmond hóbortos és Rudolf király apatikus uralkodása alatt a katona uralom. A bécsi béke fontos fázisa történelmünknek. A politikai szabadság, alkotmányunk épségben tartása mellett, ez iktatja törvénybe először a lelkiismeret szabadságát.

VIII. Bethlen Gábor (1580—1629.), Bethlen Gábor választott magyar király és az erdélyi fejedelmek leghatalmasabbja, korának egyik legnagyobb diplomatája, a protestantizmus harczosa 1613-ban lett Erdély fejedelme. Midőn megszilárdult uralma Erdélyben, a magyarság hatalmát tovább terjesztette s az 1618.-iki cseh fölkelést felhasználván, okosságával, erélyével Magyarországot hatalmába kerítette, a pozsonyi várat és koronát elfoglalta s a besztlercei országgyűlés 1620-ban II. Ferdinándot trónvesztettnek nyilvánítván, a nagy embert magyar királylyá választotta. A cseh forradalma a fehérhegyi csatában elvérzett. Bocskay békét kötött a császárral, de Bethlen a harcot Ferdinánddal tovább folytatta s a protestáns fejedelmekkel is szövetkezett. Most már a lengyel trónt akarta megszerezni, de testi ereje megtört. Második neje volt Brandenburgi Katalin, a mostani német császár ős anyja, kinek megmaradt emléktárgyait II. Vilmos a napokban oly nagy érdeklődéssel nézte az iparművészeti múzeumban.

IX. Pázmány Péter (1550 – 1637.). A „magyar biboros Cicero“, hazánk történelmének e fényes csillaga s a XVII-ik század legkimagaslóbb alakja 1550-ben, Nagyváradon született, kisbirtokú, de előkelő református szülőktől. Szülei házat 16 éves korában hagyta el és ideális lelkét követve, a Jézus-társaságiak rendjébe

lépett, hol csakhamar felfedezték benne a ritka nagy elmét és lángoló szónoki tehetséget. Szerzete ezután Krakkóba, Bécsbe, majd Rómába küldte, honnan tanulmányai végeztével a híres gráci egyetemen a bölcsezet és theológia tanítását bízták reá. Mint ilyen kezdte meg irodalmi tevékenységét, melyben hatalmas elméje nemcsak fényesen érvényesült, de csakhamar félelmes ellensége is lett a hazánkban akkor túlsúlyban levő protestánsoknak. Szónoki tehetségeinek igazi hatalma azonban csak az 1608-iki országgyűlésen vonta magára a közfigyelmet, mely után újjászervezője és visszaállítója volt Magyarországon a katholicizmus régi fényének és dicsőségének. Csak Nagyszombatból 30 főnemesi családot hódított vissza lángszónoklataival a katolikus vallásba, köztük Forgách Zsigmond, a későbbi nádort és családját is, kiket az édes testvér, Forgách Ferencz nyitrai püspök sem volt képes előbb visszatéríteni. Lángbuzgósága nem maradhatott kellő figyelem nélkül, 1616-ban V. Pál pápa feloldozta a szerzetesi fogadalmak alól és II. Mátyás előbb túróczi préposttá, majd pár hónap mulva esztergomi érsekké nevezte ki s ez időtől fogva II. Ferdinánd oldalán, a harmincz éves háború nehéz viszonyai között állandó befolyást gyakorolt a politikai ügyek vezetésére és pedig mindig magyar nemzeti irányban. Hazafias szellemének számos bizonyosságát szolgáltatja politikai levelezése, melyet kora protestáns nagyjaival váltott. Huszonhét évig volt Magyarország primása, mely alatt VIII. Orbán pápa azzal tüntette ki érdemeit, hogy 1629-ben bibornokká nevezte ki. Nemcsak a katolikus egyháznak volt ő ez idő alatt újjáteremtője hazánkban, de a magyar nemzeti eszmének is rettenthetetlen védője és minden téren érvényesítője. Meghalt 1637-ben s Pozsonyban temették el.

X. Pálffy János (1664—1752.). Pálffy János, mint jeles hadvezér, a dinasztikus hűség mintaképe. Előkelőségét Thököly szabadságharcának leküzdésében való résztvevése szerezte neki, főleg a párkányi és esztergomi csatákban. Az udvar nagy kegyét élvezte s mint tábornagy halt meg Milanóban.

IV. A nemzet Erzsébet királyné emlékezetének.

(† 1898. szeptember 10.)

A nemzet és az uralkodóház közötti viszony rajzolását mivel folytathatnók méltóbban, mint azon fájdalom részvét megnyilvánulása által, mely Magyarország története másik nagy alakjának halálát kísérte.

Boldogult Erzsébet királyné már életében történetünk nagy Erzsébetjei sorába lépett. Szent Erzsébet, II. Endre leánya, midőn második hazájában éhség tört ki, leszállt várából, kenyeret osztott s amidőn kifogyott, kertje rózsáit szedte kötényébe s mire az éhezökhöz érkezett, rózsái kenyérré váltak. Károly Róbert özvegye a lengyelek koronáját, barátságát hozta Magyarországnak, fia özvegye martyr-halált halt, talán azért, mert Mária királynét francia királyfinak kívánta juttatni. A negyedik Erzsébet a nagy Hunyadi özvegye, ki Mátyás királyt juttatja trónra. Az ötödik János király özvegye, kinek nevéhez a nemzet fennmaradásáért való küzdelem és szenvedés fűződik. Boldogult Erzsébet királyné nem volt szent, nem volt özvegy, mint azok, de anya volt. Nem volt szent s mégis csodát csinált. Megtanulta nyelvünket s megértett, köveket, köszíveket lágyított meg. Deák Ferencz ravatalára koszorút tett s ennek a koszorúnak fátyola a feledés fátyolává lett.

Háromszáz év óta a mennyi királynénk volt, nem láttunk olyat, mint Erzsébet királyné. A koronázáskor fényben ragyogott, Árpád-kori nagyasszonyaink díszében. A millenniumi ünnepen már gyászban jelent meg, mintha mondta volna: szeretett nemzetem, meghoztam ezt az áldozatot.

Mert nagy szíve akkor is mélyen gyászolt. Gyászolta fiát, Rudolfot, kit 1889. januárus 30.-án Mayerlingben ért utól a kifürkészhetetlen végzet, derékban törve ketté ifjú életét. Magyar királyfi volt testestől, lelkestől, minő Mohács óta nem létezett, ki képes lett volna összeegyeztetni dinasztíája érdekeit a mi aspirációinkkal. Évszázadok óta táplált reményeinket ő volt hivatta valóra váltani. Ismertük állandóan nemes szívének melegét és ő is tudta, hogy magyar népének szeretete trónjának legbiztosabb támasza leend. Otthon volt tudósaink körében, kulturánk tüzhelyein és nemzetünk

szívében. A katasztrófa következtében egy anya szive megtörött, egy jó apa és egy sújtott nép hozzáfűzött reménye szertefoszlott. A magyar nép ma sem hiszi Rudolf királyfi halálát, emlékét legendákkal veszi körül.

A mint az idegen anarchista töre idegenben (Genfben, 1898. szeptember 10.-én) a legnemesebb szívet eltalálta, gyászba borult a nemzet, írók, szónokok, költők, festők, szobrászok kísérlették meg a nemzet fájdmát tolmácsolni.

Az első fájdalom még nem csillapult, mire ismét bebizonyúl, hogy alig van nemzet, mely a történelmében kimagasló alakok iránti hódolatát úgy tudja kifejezésre juttatni, mint a magyar. Mindjárt az első Erzsébet napját hatóságok, testületek felhasználták arra, hogy felemlégessek Erzsébet királyné azon örök időkre kiható gondolatát, hogy a magyar nyelvet az uralkodó család, a magyar nemzet iránti szeretetet a dynasztia körébe bevezette. S a nemzet érzelmének adott kifejezést, a midőn Wlassics közoktatási miniszter elrendelte, hogy az Erzsébet nap (november 19.) évről-évre a hazai tanintézetekben nemzeti ünneppé emeltessek, „Melyen hangoztassék lelkesülten Erzsébet királyné áldott emlékezte s az emlékünnap zárúljon a mi nemzeti imádságunkkal, a Kölcsey Hinnuszával“.

Halála évfordulója közeledtével a hercegprimás körlevelet intézett egyházmegyéje papságához, melyben megemlékezve a martyr királyasszony nemes életéről, nemzetünk iránt való vonzalmáról, „múlhatatlan kötelességünké teszi, hogy fájdalmas elköltözése emléknapján búzgó fohászokban rójuk le azt a soha el nem évülhető hálát, a melylyel édesanyai érényeinek tartozunk. S a követő nap (szeptember 11.-én) gyász isteni tisztelet tartassék, melyre a hatóságok meghívandók.“ S a felhívás viszhangra talált az egész országban.

Az irodalom ódákkal, emlékiratokkal kívánt hozzájárulni. Hogy a legkiválóbb férfiaktól tartott s a lapok által hozott ünnepi beszédek, elégiákat mellőzzük: felhozzuk Jakab Ödön, Ábrányi Kornél, Pósa Lajos és társai ódáját. És Olaszország nagy költője: Carducci a Rivistra d' Italiában, „A Valkűrökhöz a királyné és császárné halála napján“ című szép költeményével szintén megénekelte.

Az emlékiratok sorát Falk Miksa „Visszaemlékezései Erzsébet királynéra“ nyitotta meg. A Magyar Könyvtár összegyűjtötte a lapokban megjelent dolgozatokat. A halál évfordulója alkalmából Sebők Zsigmond, — Erzsébet királyné az ifjuság számára — dr. Márki Sándor: „Erzsébet Magyarország királynéja“ czimmal a királyné életét történetírói magaslapon írta meg s a Franklin-Társulat diszkiadásában illusztrációkkal adta ki. Ide számít Lengyel Gizella, az „Előkelő Világ“ szerkesztője által létrehozott Album, egy részvétírat, melyet a nők ezrei írtak alá s művészi borítékban nyújtották át Ö Felségének, mi aztán sokszorosítva lesz.

A képzőművészet gondolatait mivel nyithatták volna meg méltóbban, mint a magyar nők azzal a gondolatával, hogy a királyné koporsójára, ott a kapuczinusok temploma sirboltjában, hová csak koronás főnek van megengedve, Ö Felsége jóváhagyásával koszorut helyezzenek. A szép terv a megvalósulás útján van. Az Erzsébet királyné-alap nagybizottsága létesíti, mely Zala György szobrászt bízta meg, ki egy szenvedő Madonna-alakot tervezett, kinek lábánál két méter átmérőjű bronz koszorú a királyné kedvenc virágaiból, szegfűből és ibolyából.

Szobrok, nyilvános tereken diszlő szobrok illetik meg történetünk e nagy alakját s ezt mélyen érezte a nemzet. A törvényhozás az 1898. évi XXX. törvénycikkelyében szobrot szavazott meg Erzsébet királynénak, mi a király akaratából a nemzet határtalan örömére Budán a Szent György-térre jön a Hentzi-emlék helyén, mit már is elszállítottak.

A vidék is ki akarja venni részét. A zalamegyei Nyirád községet illeti a pálna, hogy első volt magyar földön, mely szobrát elsőnek leplezte le 1899 május 22.-én pünkösdben. A királyné alakja bronz s alapzatával együtt 312 centiméter magas. Utána Miskolcz város következett, főterén jun. 17.-én leplezte le. Nógrádmegye két kis faluja, Polták és Zelencz volt a harmadik, ligetet ültettek, szobrot állítottak belé s jun. 29.-én leplezték le. A szépségben a prakfalvi vasgyár igazgatósága kezdeményezésére a Hüttengrund nevű fürdőtelepen ércszobrot állítottak, októberben leplezték le. Kolozsmegye Hidalmás községe volt az első Erdélyben, mely Strobl által tervezett szobrát okt. 28.-án leplezte le. Pöstyén-fürdő parkjában a nyáron emlékkövet állítottak. Ha hozzáadjuk a tervben levőket, a nemzet kegyelete szépen indult.

Soborsinban 1899 nov. 19.-én emlékoszlopot állítottak, Varasdon nevére parkot neveztek el, belé szobrot állítottak. Kolozsvár hegyi útát vágattak, belé szobrot állított, melyet 1901 jun. 16.-án lepleztek le. Gödöllőn, a királyné kedvencz nyaralóhelyén 1901 május 19.-én szobrot állítottak. Szabadkán a VIII.-ik honvéd gyalogczred tisztikara állított szobrot, mit 1901 jul. 8.-án lepleztek le.

Erzsébet királyné tragikus halála hazánk határán túl is szoborban való megörökítésre ösztönözte a népeket. A hol megfordult, emlékezetét maradandóvá kívánják tenni. Ausztriában Kaltenleutgében fürdőhelyen aug. 17.-én emlékkövet lepleztek le, melynek felírata: E helyről élvezte boldogult Erzsébet királyné a bécsi erdő és Bécs város szépségeit. Salzburg két szoborban örökíti meg ott időzését. Kolomán szobrát aug. 26.-án leplezte le. Neuheimban a Kracht-villa falaiba márvány táblát illesztettek e felírral: Itt lakott 1898 július 6.-tól augusztus 29.-ig ő császári és királyi felsége Erzsébet, Ausztria császárnéja és Magyarország királynéja. Mit május 3.-án lepleztek le.

A francia Rivierán nyilatkozott meg a legpoetikusabb gondolat. Mentone község, mint a felirat elmondja, Erzsébet királyné 1894—97-ben ott négy telet töltött, a Cap Martin-szálloda előtt 15 méter magas obeliszket emelt. Április 6.-án leplezték le, mit a nizzai püspök vezetett s melyen Mentone polgármestere a hat osztrák zászló mellé hat magyar zászlót tüzetett s az osztrák himnusz mellett a magyar himnusz is elhangzott, mire a polgármester felállt, levette kalapját, mit a hallgatóság követett s a polgármester beszéde után magyar beszéd is hangzott. Territetben, hol gyakran időzött, tavasszal leplezték le a szobrot, melyen Chiattori szobrász a királynét fatörzsön ábrázolja, ölében nyitott könyv, jobb kezében esernyője s búskomoran néz maga elé.

De a legmagasztosabb az a gondolat, hogy a nemzet nagynevű asszonyai és férfiai mozgalmat indítottak, hogy Erzsébet királyné emlékére a fővárosban templomot építtessenek, örök imádás temploma elnevezéssel.

Hogy arczképben is láthassa a nemzet, hogy nemes alakja méltóképpen maradjon fenn, a király Horovitz Lipót magyar festővel megfestette arczképét. Wlassics miniszter László Fülöpöt bízta meg, hogy az ország számára megfesse, mit a képzőművészeti

múzeumban helyeznek el. A vármegyék közül Békés-, Pozsony-, Szilágymegye mentek elől.

A képzőművészet minden tehetsége sem képes e nemzetet kielégíteni. A városok, községek vetekednek, hogy valamely tért, parkot, utcát, közintézetet Erzsébet királyné emlékezetére nevezzenek. Országszerte ültetik az Erzsébet emlékfákat, parkokat, ligeteket. A fővárosban Erzsébet-alap létesítése indult meg elhagyott szegény leánykák megmentésére.

Projektálva lett egy Erzsébet-múzeum. A királyné leányai a magyar díszruhát, melyet a királyné a millenniumi ünnepélyen viselt, már a nemzeti múzeumba juttatták. A királyné hagyatékából Gizella és Valéria kir. hercegnők több, Magyarországot érdeklő tárgyat szintén a nemzeti múzeumnak ajándékoztak. Az ereklyék összegyűjtése megindult.

S befejezzük azzal, hogy a király a nők részére Erzsébet-rendet alapított rendjellel, éremmel.

V. Viszonyunk Ausztriához.

Ha a mult veti el a jövőt, ezeréves történetünkől azt olvaszuk, hogy Magyarország és Ausztria a jó szomszédságra van utalva s akármelyik túlkapása egyikre sem hozott áldást.

Azt is olvassuk, hogy Magyarország és Ausztria egy gondolatból született. Születtek pedig Magyarország a latin világ fénykorában azon gondolatból, mely Szent István korában a keleti és nyugati vallás periferiáján Horvátországtól Magyarországon át Cseh- és Lengyelországig fel szláv és magyar elemből egy zónát húzott fel. Ausztriának pedig léteelt a latin világ fénykorának az a gondolata adott, hogy a világbéke érdekében a belső germán elemet körülvette egy neutralis politikai zóna láncolatával.

Hogy viszonyunk történeti forrására mutassunk, Ausztria keletkezését a magyarok megjelenése idézte elő. Mint bajor tartomány őrállóul állítottott a Duna mentére. A mint Gejza vezér államalkotása fellépett, jönnek élére a Babenbergekek, kik már a mongolok megjelenésénél rossz szomszédoknak bizonyultak, az utolsó Babenberget fegyverünk elejti. S hogy a jelenlegi Ausztria kelet-

kezhessék, Habsburg Rudolf javára ott állunk a csehek lefelé vonulása megtörésénél s Ausztria, Sztiria a Habsburgok birtokába esett. Mohács után a török ellen a Habsburg-ház jogara alatt egy nagyhatalom alapját kívántuk megvetni, hoztuk koronánkat egy területtel, mely nagyobb, mint Ausztria minden tartománya. De beszéli a történet azt is, hogy valahányszor Ausztria túlkapása jó szomszédságot nem tartott, mondjuk forradalomba álltunk ellene, az európai események segítségünkre jöttek s Ausztria nagyokat vesztett. Az erdélyi fejedelmek ellentállása idejében a westfáli békével elvesztette addigi hegemoniáját Németország felett; a Rákóczi-forradalom alatt kiszorult Spanyolországból, mert József császárt nem támogattuk, elveszett Belgium, hogy az újabb még fájó veszteséget ne említsük. Háromszor kísérlette meg Ausztria Magyarország feldarabolását s Magyarország a gondviselés és Európa jóvoltából ma is olyan, mint a hogy az Árpádok hátrahagyták, Ausztria pedig nagyhatalmi kirándulásaiából visszaszállt keletkezésének, missziójának történeti alapjára.

Ausztria nagyhatalmi állását a török megjelenése idézte elő, a török lehanyatlott, Ausztria missziójának régi értéke megváltozott. S mert Ausztria nem föld-, vagy néprajzi alapon képződött, századok óta bajlódik a világpolitika Ausztriának nemzetközi helyzetével. Holott mind keletkezésének, mind nagyhatalommá emelkedésének politikai oka s így létjoga, missziójának szükségessége a világbéke érdekében ma is fennáll.

A Habsburgok Ausztriája keletkezett a germán elem kirohanásai s a szláv elem túlkapásai ellen. Nagyhatalmi állása keletkezett a török nyugatra áramlása ellen. Missziójának egyik frontja sem vesztette el a világbékét fenyegető jellegét, keleten a török helyébe lépett az orosz. Ausztria fennállásának szükségessége éppen nem változott s mégis az irányt adó napi sajtó szőnyegen tartja a kérdést s ez nemcsak Ausztria, hanem Magyarország kérdése is, viszonyunkat Ausztriához mélyen érinti.

Ausztria helyzete feletti elmélkedést a Habsburgok ellenségei, a Bourbonok, már a török-világban, még Ausztria nagyhatalmi állása keletkezése előtt beindították. IV. Henrik, Franciaország nagy királya, a középkori Európa felbomlását s újabbkori csoportosulását mintegy előre látva, igényelt politikai végrendelétében

felállított rendszerében hazánknak is szerepet osztott. E rendszerben az osztrák házat Németalföld, Olaszország és Németországból ki kívánta szoríttatni s helyébe Magyarországot az osztrák tartományokkal megnevelve, hatalmas királysággá óhajtotta volna emeltetni, képesíteni, hogy ha a törököt vissza nem vetheti Ázsiába, legalább megállásra kényszeríthesse.

A mint a török Magyarországról kinyomatott s az osztrák ház spanyol ága a spanyol trónról leszorult, az osztrák ház a Rákóczi-forradalommal kibékült s a *pragmatica sanctio* létrejött: a Habsburgok birodalma súlypontjának Magyarországra, Budára fektetésének gondolata azonnal felmerült, mely eszmét a nagy hadvezér, szavoyai Eugén herczegnek tulajdonítják.

Ferencz császár az austerliczi vesztes után (1806. aug. 6.-án) a német-római császári koronát letéve, Ausztria császára címet vett fel. Gentz az erről szóló manifestum szerkesztője, ki ez alkalomból egy új Ausztria alapítása tervének kidolgozásával lett megbízva, Eugenius nyomán a történetíró Müllernek augusztus 4-ről ezeket írja: „Bécsnek meg kell szünni székvárosnak lenni, a német államrészek mint mellék- és határszéli tartományok tekintendők, a kormány széke mélyen Magyarországra teendő át s ezen ország részére egy új alkotmány készítendő. Magyarországgal, Csehországgal, Galiciával s azzal, mi Németországból is fennmaradt, még tarthatja magát az ember a világ ellen, ha akarja“.

Mint Horváth Mihály „Huszonöt év“ című munkájában olvassuk, súlyunkat Ausztriával szemben egy akkori orosz diplomata így fejezte ki: Magyarország birtoka biztosítá a Habsburg-dynastiának európai jelentékenységét. Annál fontosabbá lett az reá nézve, mióta túlnyomólag német jellemét a nyugati tartományok elszakadása s a német császári korona letétele által elvesztette. Mert magyarok mentették meg s tartották fenn Ausztriát. És ezt nem csak a morál, hanem a politika Magyarország középponti fekvése s a magyar nemzeti jellem erélyessége is javasláék. És mennyire megszilárdult volna az új habsburgi birodalom, ha a dynasztia a monarchia középpontjára, mely felé nehézkednek a monarchia minden egyéb részei, Magyarországra támaszkodik.

A lapok hozták, hogy az olasz tartományok elvesztése ötletéből Bismarck herczeg gróf Károlyi berlini nagykövetünkhöz 1862.

december 4.-ről azon figyelmeztetést intézte volna: Ausztria legjobban gondoskodnék magáról, ha súlypontját Budára tenné át. Ez már a nagynémet törekvések izenete. Mint Liszt Frigyes, az európai híru nemzetgazdász, a német egység egyik úttörője, ki hazánkat a negyvenes években meglátogatta, commentálja midőn így ír felőlünk: Nem lehet a világon szebb és áldásosabb összeköttetés, mint a magyar és német elem közt. Az egyik hoz szorgalmat, ipari képzettséget, érzéket a polgári rend iránt, tudományt, műveltséget; a másik hoz lovagiasságot, harczias érzéket, lángoló hazaszeretetet, nagy politikai képzettséget, egészséges és szabad intézményeket. S ezek után ajánlja a németeknek, jöjjenek Magyarországra minél többen, de azután magyarosodjanak meg, hogy felépíthessenek egy magyar államot a Balkánig, mint Európa védbástyáját.

A mennyiben ezen combinatiók igen alkalmasak Ausztriához való őseinktől reánk hagyott viszonyunkba vetett hitünk megrendítésére, alkalmasak csábitólag hatni nemzeti létünk s államiságunk koczkára vetésére; nem felesleges megszívelni, hogy azon időben keltek, midőn Ausztria túlkapásai azon látszatot keltették Európában, hogy Magyarország, mint állam, többé nem számít. S csak arra fektettek súlyt, hogy Magyarország területre nagyobb, mint Ausztria összes tizennyolcz tartománya. S azon időből keltek, melyben Ausztria velünk s Európával szemben kilépett keletkezése s nagyhatalmi állásának missziója keretéből.

S hogy a napi sajtó aggodalmaira is reá olvassuk a történetet, az osztrák-magyar birodalom egy európai sajtóság. Nemcsak osztrák és magyar birodalom, egy harmadik hatalmasság birodalma is s ez a harmadik hatalmasság a Habsburg-ház. A Habsburg-házat lefűjni trónjáról, legalább ez idő szerint, nem lehet.

Ez a ház Európa történetének egy traditióját képviseli, mely míg a latin, germán és szláv világ Európa felett békésen s végleg ki nem egyezkedik, sok mindenféle szimpatikiából táplálkozó történeti traditio. A Habsburg-ház a keresztrel mellén, a latin és germán világ periferiáján Lotharingiából indul a Rajna mellett, átvonul Svájczon, felvonul a Duna mentére, itt ismét lothringeni vért vesz fel ereibe. Vele volt és van a kereszt és kard. S mi nem kisebb tényező: egy iskolázott politikai bölcseség.

Ez a politikai bölcsesség Magyarországgal szembe befejezte Ausztria harczát, századok harczának békekötése pecsételtetett meg az 1867.-iki kiegyezésben. S miután Ausztriát nem nemzetközi politika, hanem a Habsburg-ház családi politikája hozta létre, az osztrák-magyar birodalom harmadik tényezője a dynasztia, ha velünk lesz, lehet kilátásunk Ausztria jó szomszédságára.

VI. Nemzetközi helyzetünk.

Magyarország Európában az államok közt területre a hatodik, népességre a nyolczadik helyet foglalja el. Nagyobb Ausztriánál, Olaszországnál, Nagy Britanniánál, kiterjedettebb Dániát, Németalföldet, Svájcot, Görögországot együttvéve. Ilyen állam itt Európa szívében számot tesz, az európai egyensúly mérlegében nyomtérképpel bír.

Történetünk egész folyamából azon tanuságot vonhatjuk le, hogy haza, nemzet s azt a kifejezést ismétljük: a magyar globus az európai naprendszerben mozog, nemzetközi behatások irányítják pályafutását. Hogy Magyarország földrajzi fekvése s politikai földrajzi állásából fakadt a nemzet végzete s a történeti valószínűség szerint jövőre is alá lesz vetve. Már az, hogy Európa a legkisebb világrész s három népelem s az abból szakadt annyi nemzet lakja, arra tanít, hogy Európában egy nemzet sem teljes ura sorsának. De azért minden nemzet — népiesen kifejezve — szerencséjének maga a kovácsa.

Földrajzi helyzetünk a szláv és germán elem tengerében egy sziget, testvértelen nemzet birtokában. S mégis az történt velünk, hogy pályafutásunk egy harmadik: a latin világ politikája sferájába indult s folytatta útját félezer éven át meglehetősen szerencsésen, azon innen változó szerencsével. S most, a midőn Európa három népeleme úgy gondolkozik: tied volt a múlt, enyém a jelen s a harmadik magáénak nézi a messzi jövőt, különösen nemzetünk részére nagyfokú politikai bölcsesség kell ahhoz, hogy fentartsa positióját, Európa rokonszenvét. Mit történetünk tanúsítása szerint az által érdemelt ki, hogy nem követelt magának külön activ szerepet kifelé s a mennyiben nem sodortatott, neutralításban kívánt

maradni. Teljesítette az Európától koronként feladott megbízását. S ha a nagy gondolkodók azon műveit, melyeket kezdetben a történet filozófiájának, később civilizációnk történetének kezdtek nevezni — Vico, Herdertől, Buchleig — nemzetünk szempontjából olvassuk, megerősödünk azon meggyőződésben, hogy alig van nemzet, mely helyét a multban úgy megállta s az európai civilizatio különböző korszakai lerakódásait belügyeire nézve szerencsésebben használta volna fel, mint a magyar. Melynek végeredményekép itt, Európa keleti pontján, egy haza és nemzet oly alapra van fundálva, oly consolidált alapon jött le a mai időkre, hogy kultámogatás nélkül fent bírja magát tartani, sőt európai megbízásokat fogadhat el.

Ha mindjárt ismételnünk is fundáltatott agriculturára, mely saját zsírjában megfő; politikai nemzetre, mely a fegyvertől nem irtózik; gazdagon dotált klerusra, mely a haza földével, a nemzet szívével egybe van forrva; aristocratiára, mely cosmopolita hajlamokat nem ismer; s e fundamentumon felépült egy ország, melyet meghódítani nem lehetett, mely Európa simpatíjáért vérét ontotta a multban s mint szövetséges megbízható a jövőben.

S mert ilyennek tekintett a mult, egy különleges nemzetközi positiót teremtett számunkra Európa, egy nemét a neutralitásnak; miből következett, hogy fenmaradásunkért való küzdelmeinkben mindig hátunk megett találtuk Európa valamely hatalmát.

Leszámítva a törököt, egyedül a magyar az, mely Európa három népelemének egyikéhez sem tartozik: a testvértelenül állás s exponált földrajzi fekvése utalta s fogja örökre utalni nemzetünket, hogy minden más nemzet felett nemzetiesebb szempontból fogja fel nemzetközi helyzetét, hogy a nyugati civilizációval, a nyugati nemzetekkel haladjon. Nyugatot támogassa, hogy támogatást onnan várhasson. Mert a kire senki sem támaszkodhat: ő sem támaszkodhat senkire, hagyta meg a haza bölcse.

Mohács óta századokig voltunk feledve mint állam és nemzet. Negyvennyolczadiki harczi dicsőségünk nevünket Európában ismét felvetette. Szerencsétlenségünk s az emigratio felköltötte nemzetünk iránt a rokonszenvet. Kossuth Angliában, mint szónok, bámulat tárgya volt, Amerikában hivatalosan fogadtatott. A kiegyezés által az európai nemzetek és államok családkönyvébe ismét felvétettünk.

A dualismus alapján hol Ausztria megjelenik, mi is mint más souverén állam jelen vagyunk.

III. Napoleon fellépése óta egész Európa nemzetközi helyzete nagyot változott. A Balkán hazánkat érintő pontjairól a török fenhatóság lezorított. Románia, Szerbia királysággá alakult, Bulgária felszabadulás pontján áll, Boszniát, Hercegovinát az osztrák-magyar monarchia szállta meg. A trónokon nemes fejedelmek ülnek, de azért a vallásegység az orosz protectoratusnak útát nyitott.

III. Napoleon előidézte nekünk Solferinót. Elősegítette Sedant. Következett Olaszország egységesítése. Ausztriát Olaszországból kiszorította; a midőn a 38 német állam egységesítése előmozdításában a napoleoni eszmék diadalát s Ausztria megaláztatását látta: nem látta be, hogy Olaszország és Németország egységesítése a francia dicsőség porba omlása. Nem vette észre, hogy a Schnekkenberger Wacht am Rhein, a Recker Rajna-dala mind-megannyi induló Páris felé. A kiegyezés után három évvel, 1870 július 15.-én Bismarck III. Napoleonnak hadat izent s egy meglepően rövid hadjárat, aug. 23.-tól szept. 2.-ig, a napoleoni dynastiát elseperte, mit XIV. Lajos Franciaországhoz csatolt volt, Elzászt és Lotharingiát visszacsatolta.

Ezen világeseményt megelőzőleg br. Beust külügyminiszter a revanche-politikától vezetettve, a francziákhoz csatlakozás útján haladott. Osztrák részről május 19.-én Párisban az együttműködés terve is megbeszéltetett, de III. Napoleon nem fogadta el. A király tanácsot tartott, gr. Andrassy Gyula akkori magyar miniszterelnök a semlegesség mellett nyilatkozott. Bekövetkezett Sedan, III. Napoleon fogságra jutott. Beust visszalépett, helyébe gr. Andrassy Ausztria-Magyarország külügyminiszterévé neveztetett ki.

Magyar külügyminiszter: nagy fordulat. De a világ is nagyot fordult. Vilmos porosz király 1871 jan. 18.-án magát német császárrá proclamálta. Németország vezetése katolikus kézből protestáns, az európai continens vezetése francia kézből német kézbe esett. Ausztria kiszorítása Olaszországból betetőzést nyert. Közép-Európa régi államrendszere egészen más ábrázatot kapott. A porosz hegemonia alatt egyesült Németország diadalban állt Franciaország felett. Németország ma megint oly hatalmas, a milyen volt

a Karolingok, a Szászok és a Hohenstaufok alatt, minek visszaszerzéséhez öt-hatszázév kellett, mint Bismarck 80.-ik születése ünnepélye alkalmával magát kifejezte.

Miután a mit Ausztria és Franciaország vesztett, az mind a német császárság javára esett: gr. Andrassy, az új külügyminiszter azonnal tisztában volt, hogy a monarchiának az elveszett állás visszahódítás meddő munkája helyett Németország barátságát kell keresnie s mint a nyugatról keletre szorított hatalomnak, tekintetét keletre kell fordítania.

Gr. Andrassy az osztrák államférfiak eddigi politikáját megbukva látva, mint már nemcsak osztrák, de egyszersmind magyar külügyminiszter, hazánkat is egyik állami tényezőnek tekintve, politikáját a történeti tradíciókra vetette. Visszavezette Ausztria politikáját oda, a miért kezdetben keletkezett, a miért Ost-Mark, később Ost-Reichnak neveztetett, hogy legyen Németország kelet felé fordított előbástyája. Savoyai Eugenius nézetének adott helyet, miszerint az újabb Ausztria sulypontja Magyarország. Ausztria érdekeivel kapcsolatba hozta Magyarország külügyi érdekeit, mi nem lehet más, mint folytatni az Árpád- és Anjou-kori politikát, a barátságos összeköttetést a balkán-felszigeti tartományokkal; védeni érdekeiket, önállóságukat, megismertetni a nyugati civilizatio előnyeivel és eszközeivel.

E politikai irány csakhamar próbára tétetett. Nemsoká felvetődött a keleti kérdés, mely reánk nézve az 1774 július 10.-én kötött kutsuk-kenardzsii szerződéssel, illetőleg Krim függetlenítésével s a Törökországban lakó keleti vallású népek orosz védelem alá bocsátásával kezdődik s folytatódik Miklós czárnak 1844-ben Angliában tett látogatásával, melynek célja volt Angliát Törökország felbontására birni.

Ugyanis Oroszország, a mint a krimi (1854) háború vereségét kiheverte, 1877—78-ban ismét Konstantinápolynak indult. Bár híva voltunk, a birodalom semleges maradt. Rokonszenvünk a törökkel volt, a török induló az ifjúság kedvencz dalává vált. A pesti magyar ifjúság Abdul Kerimnek, a plewnai hősnek, Konstantinápolyba díszkardot vitt, mit a szultán a magyar történezet képviselőinek fogadásával s a megtalált Korvinák hazaadásával viszonzott.

A hősileg védett Plevna eleste után a török megkötötte a

sanstefanoi békét, mely a törökre nehéz feltételeket szabott. Gróf Andrassy keresztülvitte a berlini congressus megtartását, Oroszországnak Európa fóruma elé állítását. 1878. május 1.-én az európai nagyhatalmak szerződést irtak alá, mely az orosz győzelem gyümölcsseit a nagyhatalmak a Balkán tartományok részére juttatták, a mennyiben az orosz kényszerítve lett az elfoglalt tartományokból visszavonulni. Monarchiánk Bosnia megszállására felhatalmazást kapott.

A Balkán-félsziget a nyugati hatalmak érdekkörébe vonatott. Mintegy 450,000 négyszögkilométerről, 14½ millió népességről van szó. Havasalföld és Moldvából Románia keletkezett, királysággá emeltetett Hohenzollern Károly alatt. A berlini congressus után Szerbia 1882-ben nemzeti dynasztia alatt szintén királysággá lett. Sztambulov Bulgáriát Kelet-Ruméliával egyesítette, előbb Battenberg Sándor herczeg, majd Koburg Ferdinánd herczeggel élén fejedelemségre emeltetett, mit Törökország elismert. Bosnia és Hercegovina Ausztria-Magyarország által megszállva, Kállay Béni közös pénzügyminiszter vezetése mellett a modern kormányzás, igazságszolgáltatás bevitel, az anyagi jólét előmozdítása, már is 784 km. vasút kiépítése által a művelt világ kötelékébe bevezettetett.

Nyugat politikája Romániát, Montenegrót, Szerbiát s kikkel egy törzsből szakadtunk Európába, Bulgáriát függetlenséghez juttatta.

Gróf Andrassy külügyministerségén haladva, politikájának másik feladatául tűzte az elszigeteltségben kapott monarchiának szövetségeseket keresni. Külügyministersége kezdetén, mindjárt 1872-ben létrehozta a három császár találkozását, mi az eddig egymástól elhidegült udvarok kibékülése volt. Az uralkodó, hogy bizonyosságát adja, a hogy az olasz tartományok elvesztésére fátyolt vetett, 1875-ben meglátogatta az olasz királyt Velenczében. Gróf Andrassy a berlini congressust a Németország felé közeledésre használta fel. Így következett be, hogy a midőn gróf Andrassy annyi fényes siker után beadta lemondását, Bismarck herczeg hozzá Gasteinba sietett s 1879. október 15.-én megkötötte a német—osztrák-magyar szövetséget; melyhez később Olaszország is hozzájárult. Létrejött a hármas szövetség, mely az azóta fennálló európai béke garantiájának bizonyult.

Gr. Andrassy visszalépett, mert mint egyik életírója mondja, nem akarta sikereit s népszerűségét feláldozni. Gr. Andrassy úgy látszik, Bosznia megszállását vagy nem akarta keresztülvinni, vagy ha megszálljuk, a magyar külügyi politika irányához képest függetlenné kívánta tenni, vagy a magyar történelmi tradíciók nyomán mint egykori hűbéri tartományt, Szent István koronája sférájába kívánta vonni. De történelmi igényünk itt is figyelmen kívül hagyott. Galiczia, mit már 1790-ben reklamáltunk, Lengyelország első felosztásánál, Dalmátia a bécsi kongresszus alkalmával, most Bosznia a magyar korona jogán szakadt vissza s mégis az a szomorú kilátás, hogy Ausztria a visszahódított magyar hűbértartományokkal a minket körülszorító lánczolatát saját érdekei szempontjából egy új láncszemmel fogja szaporítani. Különösen, ha a körülünk lakó keleti népek rokonszenve megnyerése iránt tovább is közömbösek maradunk.

Hazánk védbástyája volt a nyugati civilisációnak. A kúnok, bessenyők áradata a XI—XIII. században hazánkon porlott szét. A tatárok, mongolok, ozmanok Európa elleni rohamának Szent István birodalma állott ellent.

S maig is fennáll azon missiója, hogy Európa e pontján, hol a román, germán és szláv elem három ethnikai tengere hajdan összeért, mintegy semleges sziget ékelődött be közéjük s a surlódások ellen gátul szolgált és szolgál. Hogy e semlegesség fenntartásék, Európa örök érdeke marad.

E kijelentés után a magyar állami élet ezredéves multjára gondolva, önként kínálkozik a gondolat, betöltöttük-e hivatásunkat a multban, van-e létjogunk a jövőben?

Bármily szerény véleménynyel legyünk is szellemünk szárnyalása, fegyverünk bátorsága felől, azt az egyet aligha megtagadják tőlünk, hogy hivatásunkat Európával, az európai civilisációval szemben, a mennyire annyi balsors között telhetett, igyekeztünk hiven betölteni.

Európában lett megjelenésünkkel a nagy szláv birodalom akkori képződését megakadályoztuk. Honfoglalásunkkal itt a Középduna mentén, hol a népvándorlás alatt és után egy nemzet se birt megállani, államot alkottunk. Keresztényekké létünkkel a nyugati valláshoz, a nyugati civilisációhoz csatlakoztunk. Kelet felé az európai civilisatio előőrseivé lettünk.

Monarchiát alkottunk. S a mint Angliában keletkezett a magna charta, mi is létrehoztuk a vérszerződésen alapuló aranybullát. Az akkori alkotmányos fogalmakat a kontinensre átültettük. Részt vettünk a keresztes hadjáratokban. A mongol-tatárok beözönlésének mi fogtuk fel az Európára mért újabb csapását.

A feudalizmus, a hűbéri rendszer beköszöntésével a lovagkor családi codexét, a hűbéri társadalom rendszerét elfogadtuk, ellenben az állam hűbéresítését s az ebből kifejtett absolutizmust viszszaútasítottuk. S ez által Európa szabadságának szolgálatot tettünk. A török hódítás, mely fél Európát fenyegette, hazánkban, nemzetünk csontjain törött meg. A renaissance beköszöntése nálunk találta az első visszhangot. Verbőczy Tripartitumával az európai codificatiót századokkal megelőzzük.

A reformatiót nagyban üdvözlöttük. Részt vettünk a katolicizmus és protestantizmus harminczéves háborújában; segítettük a westfáli békekötés létrejöttét s ez által a vallásszabadság megalapítását, a német birodalom megalakulását. Az angol forradalomra, mely a parlamentarizmust megalapította, mi a Rákóczi-forradalommal, az észak-amerikai és francia nagy forradalomra nemzeti felébredésünkkel, a liberalizmus- és parlamentarizmushoz való csatlakozásunkkal feleltünk. A negyvennyolczadiki forradalomnak sikerei az orosz fegyver rettegett nyomását eloszlatták. A forradalom utáni passiv ellentállásunk az olasz és német egységet elősegítette. Itt Európa keleti határán a keresztény európai civilizatio minden szívdobbanásainak tolmácsaivá lettünk.

De nemcsak Európának, legközelebbi szövetségesünknek, Ausztriának is nagy szolgálatokat tettünk. Megjelenésünk előidézte Ausztria keletkezését. Az Ausztriát elnyeléssel fenyegető cseh Ottokár ellen Habsburg Rudolfot megsegítettük. Ott álltunk a dynasztia bölcsőjénél. Mohács után a Habsburg-dynastiát trónunkra hívtuk, koronánk fénye által Ausztria nagyhatalommá emelkedett s a Habsburg-ház kihalásával Mária Terézia részére a magyar lelkesedés mentette meg a felbontási törekvésektől. Negyvennyolczban az absolutizmus alatt nyögő Ausztria részére mi követeltünk alkotmányt s a kiegyezéssel alkotmányos élethez juttattuk.

A kosmos törvényszerűsége s valószínűségi elmélete, a természeti tudományok fajkeletkezés és kiválasztás elmélete létjogunk-

bani hitünkben megerősít. El akar törölni a föld színéről mongol-tatár, török. A mongol egy évig, a török másfélszázadig irtott, pusztított, Ausztria a XVII. században tíz, a XVIII. században tíz, a XIX. században harmadszor is tíz évig semmisítette meg önállóságunkat. A nemzet ős ereje, törhetetlen bátorsága és kitartása, fegyverének szerencséje s kezdetben a szentszék, később Európa támogatásában nyilvánuló isteni gondviselés jóvoltából nemzeti nyelvünket, háromszínű lobogónkat, országunk czimerét, hazánk régi határait, ősi alkotmányunkat, Szent István koronáját hagyjuk át az utókornak.

Magunk iránti kötelességünket, keresztényi és európai hivatásunkat igyekeztünk betölteni. Ha betöltöttük-e, kijelentése nem minket illet. De ha betöltöttük — a költővel szólva — ha van bíró a felhők felett: létjogunk iránt a jövőben nem szabad kételkednünk. Már csak azért sem, mivel mi a csapásokat reánk hozta, földrajzi s nemzetközi fekvésünk tartotta és tartja ébren Európa irántunk való érdeklődését. S míg itt a Duna mentén műveltségben, vagyonosságban, bátorságban és szabadságban az európai civilizáció alapja, a valláserkölcsei törvények tiszteletében más nemzet túl nem szárnyal, előőrsi szerepünket át nem veszi, fogja fentartani Európa rokonszenvét és biztosítani támogatását a jövőre; különösen mióta a másik előbástya: Lengyelország elveszett; ez adja meg létjogunkat. Csak a mérséklet bölcsesége mellett bátorságunkat nem szabad elveszteni, a nemzetek sympathiáját nem szabad kockáztatnunk.

E szavakkal válhattunk volna meg azoktól, kik nevöknek fényét, sikereiknek biztosítását hagyták reánk. De a jelenkori Magyarország történelme zárszavánál kérdésessé válik, vajjon reformjaink mindenikére reá van-e ütve nemzeti jellegünk bélyege, a fekete kis pont, mely a középkori magyar zománczmű egyikéről sem hiányzott. Multunk Szent István I. k. 8. fejezete ezen végrendeletén épült: *Quis Graecus regetur latinus, Graecis moribus, aut quis latinus Graecos latinis regetur moribus.* A jelenkori Magyarország Mózes gróf Széchenyi István, ki lehanyatlásunk legnagyobb fokán megjövendölte, hogy Magyarország nem volt, hanem lesz; Szent István meghagyását a következő szavakban formulázta: „A magyar népnek nincs kevesebb hivatása, mint

képviselni — Európában egyedüli heterogén sarjadék — ázsiai bölcsőjében rejtőző, eddigelé sehol ki nem fejlett, sehol érettségre nem jutott sajátságait. “Vagyis, nemzeti erkölcsünk- és szokásainkból fakadó törvények alatt, nemzeti sajátságaink ápolása mellett számíthatunk fennmaradásra.

Nemzeti öltözetünk színpompája, a zsinórzat, sarkantyú, kard, keleties szabása, zenéink és tánczunk rithmusa, lobogónk trikolorja, mindaz, mit nagy őscinktől örököltünk: ereklye-múzeumi tárgyá válik, ha intézményeinket nem szabjuk a nemzet szellemének testére.

Kik megszerezték s megtartották a hazát, meghajoltak az európai civilisatio eszméi, intézményei előtt, de mindent nemzeti geniusunkhoz alakítottak. Bevettük a keresztény vallást, de az investitura, a püspökök kinevezési jogát mi egyedül magunknak tartottuk. Mikor Európa minden országa apró királyságokra oszlott a császárság és a szentszék alatt, mi egységes birodalmat alkottunk, a császárság fenhatóságát — egyedül mi — visszautasítottuk. A feudalismus bejöttével a királyok vazallusaik között kiszorították országuk kormányzását, mi egyedül maradtunk Európában a korona tagjai, a korona közvellen alattvalói. Mikor — mint mondani szokták — a continensről a szabadság Albion szigetére menekült, az absolutizmus mindenfelé ünnepeztetett, a királyválasztás jogát, megye- és országgyűléseinket nemzeti sajátságainkkal, a bátorság, ékesszólás s hol kellett: a harcz fegyverével megoltalmaztuk. Fentartottuk a haza földé kultuszát, ápolluk annak az emlékezetnek termékenyítő melegét, hogy a nagy ősök e föld minden göröngyét görög, német, tatár, török ellen csatázva, vérükkel öntözték; ezen érzelemből fakadó erő kiválván, sajátságunkat képező hazafiságunk egy varázslat forrása lett, mely még azokat is megszállta, kik idegenből szakadtak közénk.

A korona iránti határtalan hódolat, a nemzetinek maradt klerus, a demokratikusnak maradt aristokratia, őszinte tisztelet, nemzetünk összetartozandósága, érzelmének lüktetése volt a multban erőforrásunk. Ez tartott fenn. A jelenkori Magyarországot csakis nemzeti sajátságainkra, ezer év alatt jónak bizonyult nemzeti politikánk tradícióira, történelmi multunkra szabad építeni.

Sub hoc signo vinces.

ZÁRSZÓ.

Misszióink és jövőnk.

A civilizáció mentett meg s a haladó civilizáció fog tovább is megtartani. Miként a semita utolsó törzset: a zsidókat az egyiptomi fogságból Mózes, Árpád népét, mikor Ázsiára a szolgaság sötétsége kezdett borúlni, a turáni faj e kiválasztott törzsét a magyart kihozta s átadta az európai civilizációnak. Egy nemzetet mentett meg, mely már kifejlődött nyelvet bírt, egy temperamentumot, mely mint ethnikai unikum, maig hirdeti az asztralis vallásban maradt Középázsia népe egykori férfias voltát, szabadságszeretetét, mely szintoly unikum s a gondviselés tárgyát képezi.

Már letelepedtünk volt Etelközben, ott a Fekete-tenger északi csúcán, kiterjeszkedve a Kárpátokig, midőn a keleti császárság elnézése s a nyugati császárság ujjszatására a Duna mentére jöttünk s a szláv, germán és latin elem ezer éves torzsalkodásának s a három faj ezen érintkező pontján Európának meghoztuk a békét, az által, hogy az északi fajok Középtenger-felé áramlásának útját vágtuk.

A szláv-faj egy időre visszavonúlt, de nem úgy a germán-faj, mely az Árpádok alatt, különösen az Árpád-ház kihalása után, az ország meghódoltatása árán rá kívánt törni, hogy a Balkánon át Konstantinápolyhoz jusson. Árpád kora a bajorokat, a vezérek kora a Szász Ottók, az Árpádok kora a Swáb Henrik császárokat verte vissza. A már trónunkra jutott északnémet Luxemburgok által a Duna mentére nyomult császárságot Mátyás király a Felső-Dunáról is kiszorította és Spanyolországra vetette.

A midőn a felújított római birodalom és a feudalizmus a középkorban fellépett s az első ezer év vége felé járt, röpkedett

a légben, hogy világ vége közeledik. A föld siralom völgye lesz. Fegyveriszony lepte el a kedélyeket, a nagy elmék vadonokba vonultak; megjelent a magyar energikus, harcias temperamentumával. Árpád, mielőtt Európa területére lépett, a hét törzs vezéreivel vérszerződésre lépett, letette népe s hatalma közt az alkotmányosság alapkövét. S mikor Szent István a római vallásba belépett, nem lépett be a római imperium kötelékébe. Szabad nemzet maradt. Csatlakozott a be nem lépett lengyel, dán, svéd és angol zónához.

A közép-kor azt hitte, hogy a magyar nemzet missióját már bevégezte. Azon kor meg nem értette, hogy az emberiség Ádámtól leszármazásában, a Noé bárkája legendájában a keresztény vallás alapelve, az emberiség testvérisége, a kiválasztás, a civilizáció örök törvénye már le volt téve; s hogy az evolúció, a nivellirozás folyását feltartóztatni nincs emberi hatalom. A kor, mely időszámlálásunk első ezredévét a világ végével ijesztgette, a két római birodalom egy-egy ezer évére gondolt s a nemzetek szereplését ezer évben kezdte volt megszabni; de itt van a magyar, mely sem hatalmi túltengésbe nem ment, mint a nyugatrómai, sem bizantinizmusba nem ment, mint a keletrómai császárság s felújított erővel lép a második ezer év küszöbére, a gondolattal, hogy melyre a gondviselés — mondjuk a haladó civilizáció — felhívta volt: Dunamenti missióját még nem töltötte be.

A magyarnak már a terület, hová letelepedett, kijelölte európai küldetését. A honfoglalás idejében kelet és nyugat hazánk nyugati határán találkozott. A magyar honfoglalása nem kevesebbet jelentett, mint határfelhúzást a keleti és nyugati szellem között; s a nemzetnek európaivá tétele nem kevesebb jelentőségű, mint hazánk területének a nyugateurópai civilizáció részére lett megnyerése.

Eddig írta zárószavát az ősz történetíró s bekövetkezett az

Utolsó penna-próba

utolsó penna-próba — melyet íróasztalán találtam meg, s kihul-

lott a toll az agg tudós, felejthetetlen nagybátyám kezéből, melyet haláláig szemüveg nélkül használt.

A lélekben oly kiváló 89 éves történetíró, ki e gyönyörű kort oly csodálatos szellemi munkaerőben érte meg, erős meghülés következtében 1877 nyarán betegeskedni kezdett. Már július közepén írta nekem, hogy élete „erősen alkonyodik.“ Augusztusban magához hivatott, reám bízta különösen a jelen munkája sajtó alá rendezését. Utolsó szavát is hozzám intézte. Végső kívánsága az volt, hogy ügyeljünk őt mindvégig hűségesen gondozó, hátramaradó nejére, kivel 53 éven keresztül mintaszerű boldog házasságban élt s ki a jelen munka második kötetét saját költségén adatta ki.

Nagy lelke elszállt, de itt hagyta nagy számú munkáit, ránk hagyta mindörökre értékes jelen művét, hogy tanuljunk belőlük, hogy a késő unokák is megtanulják belőle történelmi nagy múltunk emlékeit s azokat olvasva, szívökbe vésődjék, miszerint hazánk fennmaradása európai szükség, a Gondviselés intézkedése.

Heteken keresztül küzdött szívós testi ereje az enyészettel, de élete a gondos ápolás daczára napról-napra alkonyodott. Értelme, tiszta gondolkodása azonban mindvégig megmaradt s ha fájdalmi engedték, legszívesebben hazánk története korszakot alkotó eseményeivel foglalkozott. A régi Deák-párti politikus, ki később szabadelvűpártivá lett, azt mondotta nekem utolsó napjaiban: jó hazafi volt gr. Széchenyi István, gondviselésszerű férfiú volt a haza bölcse Deák Ferencz, de csak Kossuth Lajos találta meg az egyenes utat, mely nemzetünket kitűzött céljához vezetheti.

Tíz évig dolgozott ezen munkáján. Míg egészsége engedte, nap-nap után folytonosan javított, simított rajta. A munka menetébe beleszóltak a politikai viszonyok úgyannyira, hogy háromszor dolgozta át s mint több ízben kifejezte, mint pályamunka liberális irányra miatt nem nyert kedvező fogadtatást.

Utolsó napjaiban a honalapító Árpád ezer éves emléke megünneplésével foglalkozott. Áldó imáját még júliusban megírta s augusztusban nyomatta ki. Midőn Magyarország története sajtó alá rendezését reám bízta, azon kívánságát fejezte ki, hogy a magyar hírlapok Árpád emlékezetét méltató értékesebb vezérczikkeit a második kötet végén mellékelve közöljem; de mivel az

első kötetet terjedelmével már is felülmulta, nem tehetni mást, minthogy dr. Barabás Bélának, a függetlenségi párt elnökének a pusztaszeri síkon megtartott Árpád-ünnepen elmondott nagyhatású beszédét s az ünnep lefolyását közölni s bezárni az ősz történetírónak Árpád ünnepére írott áldó imájával, hattyudalával s irodalmi munkássága utolsó gyöngyszemével.

K. WERESS SÁNDOR.

ÁRPÁD EMLÉKEZETE.

A pusztaszeri országos ünnep.

Honszerző Árpádnak emlékünnepét kegyelettel ünnepelte meg a magyar nemzet 1907 szeptember 17.-én, halálának ezredik évében. Szeged közelében azon a helyen, melyet az első országgyűlés emlékére mai napig Szeri pusztának hívnak, ugyane napon tartott meg. Az ünnepély nagy és méltó volt Árpád emlékezetéhez. Jelen volt azon az egész magyar nemzet, képviselve a kormány, az országgyűlés mindkét háza, törvényhatóságok, vármegyék, városok, egyesületek és testületek, kulturális és politikai társaságok és az összesereglett alföldi magyar népből több ezren.

Az évezredes templom romjai mellett áll honalapító Árpád millennáris emléke. Itt folyt le az ünneplés. Az emlékmű két oldalán sátorok voltak felállítva a küldöttségek részére. Előtte diszkapu volt, közepén: „Árpád apánk ne féltsd ősi nemzeted“ felírással.

Az ünnep délelőtt 10 órakor kezdődött. Közvetlen az emlékmű körül csendőr-kordon volt felállítva Ezen belül a talapzaton helyezkedtek el ragyogó díszmagyarban a törvényhozás tagjai, a törvényhatóságok küldöttei és a különböző küldöttségek.

Günther Antal igazságügyminiszter kevéssel 10 óra előtt megérkezvén, kezdetét vette az ünnepély, mit csendes mise előzött meg. Mise után Várhelyi József szegedi plébános szent beszédet tartott. Utána a szegedi egyesült dalárdák Hymnusza következett. Ezután Kelemen Béla szeged-városi főispán rövid megnyitó beszédet tartott, üdvözölve a megjelent küldöttségeket, mire Becsey Károly országgyűlési képviselő a szegedi Árpád-egyesület nevében üdvözölte a közönséget, majd Bakó László elszavalta Miskolczi Kovács

Gyula „Árpád siri álma“ című költeményét. A szegedi egyesült dalárdák karéneke után Barabás Béla országgyűlési képviselő tartotta meg nagyhatású, alább egész terjedelmében közölt ünnepi beszédét, melyet a közönség szünni nem akaró nagy lelkesedéssel fogadott. Ezután Szalay Károly tanár szavaltta el „Pusztaszeren“ című költeményét. Végül Cicatricis Lajos csongrádmegyei alispán, rendező-bizottsági alelnök rövid záró beszédében köszönetet mondott az ünneplő közönségnek megjelenéséért.

Az első koszorut Günther Antal igazságügyminiszter tette le a kormány nevében. A másodikat Barabás Béla a képviselőház, a harmadikat báró Nyári Jenő a főrendiház, a negyediket Török Aurél rektor a budapesti egyetem, az ötödiket Szádeczky Lajos történetíró a kolozsvári egyetem nevében helyezte el az emlékmű talapzatán, hova mintegy 40 koszorut helyeztek még el a különböző küldöttségek.

Délután 2 órakor a dízsátorban közös ebéd volt. A bankett a késő délutáni órákban ért véget. A Szeripusztán a nép részére mulatságos ünnepélyt rendeztek.

Dr. Barabás Béla ünnepi beszéde.

Véreim! Magyarok!

Hozott Isten titeket, kedves atyámfiai, a kik útnak indulátok az ország nagy tanácsának székhelyéről, viruló szép városaink falai közül, az úri kastélyok tornáczos udvaraiból, magyar nép lakta községeink cserepes és nádtetejű házaiból, távoli és közeli falvak egyszerű szalmafedeles viskóiból, avagy kútágasos kis tanyáitokról s eljövetek hintókon, kocsikon, szekereken, lóháton, avagy gyalogszerrel, hogy egybeseregeljünk ünnepre itt ezen a délibábos rónán, első fejedelmünk, honalapító Árpád apánk nagy nevének dicsőítésére.

S a kik eljövetek s elhozátok magatokkal a magyar nép szíve dobbanását, legyetek üdvözölve, legyetek köszöntve!

Hol vagyunk?

Megfelel reá ez a nemzeti emlékszobor, megfelelnek reá a századok viharát átélt szent épületnek pusztuló romjai, megmondja

ezt tinektek e sikon minden fa, minden fűszál, minden rög és minden porszem :

„Pusztaszer a nevem, itt szerzett törvényeket Árpád hőseivel s a hont biztos alapra tevé.“

Midőn itt egybegyülekezőnk, legyen cselekvésünk eleje a kegyeleté. Kerek ezer esztendővel ezelőtt halt meg honalapító Árpád apánk. Ősi szokás szerint temették el egy kis folyó kútfejnél, mely kömederben folyt le Etele városába. Hamvai felett később, a magyarok megtérése után, egyházat építettek és Fejérnek nevezték azt el.

Gyenge szemünk fussa át az időknek távolát, lelkünk képzeletét turulmadár szárnyalása vigye oda az óbudai határba. Álljuk körül egy-két pillanatra Árpád apánk kökoporsóját.

Nem a mai érdekvilág hangján fohászkodom ott, hanem előveszem az avult valót, nyelvemlékeink legrégebbi maradványát, a „Halotti beszédet és könyörgést“, imádkozásképen mondván abból, a mint következik :

„Látjátok, feleim, szemetekkel, mik vagyunk. Por és hamu vagyunk ugyanis. Mennyi malasztban teremté eleve Isten a mi ösünket: Ádámot, a ki nemcsak magának, hanem egész fajának halált évék. Ezért haraguvék az Isten és beleveté őt e gyötrelmes világba és lön halálnak és pokolnak fészke és az ő egész nemének. Kik azok? Mi vagyunk, a hogy ti is látjátok szemetekkel. Mert egy ember sem kerülheti ki e sírvermet, mert mind ahhoz járók vagyunk. Könyörögjünk, szerelmes barátim, imádkozzunk Árpád apánk, ős fejedelmünk lelkéért, kit az Úr ezer év előtt a hamis világ tömlöczéből kimenté, kinek akkor portestét temették, hogy az Úr őt kegyelmével Ábrahám, Izsák és Jákob kebelébe helyezze és az ítélet napja elkövetkezők, őt minden szentei és boldogjai között jobbjára iktatni élessze föl. És tibenneteket is.“

Ez ős imának kegyeletes szavai legyenek a mi ezer éves nagy halottunk emlékének szentelve, úgy, a miként az hagyományként szállott reánk.

Mi azonban nem gyászünnepre gyülekezőnk egybe, hanem elzarándokolánk ide, Pusztaszerre, az ezer év előtti első alkotmányozó gyűlés színhelyére, hogy a régi fénynél gyűjtsunk új szövétneket, hogy a letűnt ezer évnek s abban sok keserűségteljes

századoknak tanúságaiból önértetet, bátorságot, vigasztalást merítsünk, új reményeket fakasszunk.

S mikor kegyeletes szavunk elrebegte az imát, hogy legyen áldott az ezer éves halott, akkor szívünkben ébredjen fel a legszentebb kötelességnek szava : tovább fáradni, dolgozni és küzdeni, hogy legyen boldog, szabad és független az örökkön élő nemzet!

Ezer esztendő! Kimondani is sok. Nézzünk csak szét a nagy világban, mennyi minden történt azóta, milyen nagy változásokon mentek keresztül országok és nemzetek.

Vajjon merre és hol vannak azok az államok és népek, a melyek nemcsak léteztek, de nagyok, erősek, hatalmasak is voltak, a mikor Árpád fejedelem ezer év előtt végezte be honfoglaló munkáját? Voltak, nincsenek. Elpusztultak a föld színéről, vagy átváltoztak határaikban, nyelvükben, szokásaikban.

Avagy merre és hol voltak akkor a mostani nagy, erős és hatalmas államok, a melyek kedvteléssel kicsinyelnek le bennünket, mikor már Árpád apánk állandó otthont, hazát teremtett népének? Nem is léteztek.

Az akkor volt országok és nemzetek közül ma már egy sincs, a maiak közül pedig még nem volt egy sem.

Egyedül a magyar volt akkor is és Istennek hála, létezik ma is! Egyedül a magyar az, a mely ugyanazon helyről, a határok között, ugyanazon nyelvvvel, szokásokkal, törvényekkel és erkölcsökkel nézte végig más népek, országok pusztulását, változását, újra alakulását, keletkezését. Egyedül a magyar az, kinek nem volt fajrokona, testvére, nemzeti összeköttetése s a ki ezer év óta tudatában van annak, hogy a nagy világon e kívül nincsen számára hely. Egyedül a magyar az, a mely századok viharával daczolt, hogy megtarthassa állami szerkezetét, megvédhesse nemzeti jellegét, egyéniségét, függetlenségét s a világ nagy forgatagában s vészek között képes volt megmaradni államnak és megmaradni magyarnak.

Ennek a fentartó erőnek, hatalomnak, szívósságnak és ellentálló képességnek te voltál ősforrása : Árpád s te voltál meg nem rendülő alapköve : Pusztaszer!

Ezer évnek elmúlása után is visszaragyognak reánk Árpád küzdelmes csatáinak dicsőségei és honalapító nagyságának bölcse-

sége, a melyek húsz éves fejedelemségének rövid idejét betöltötték. Vessünk csak egy pillantást az ezer éves ragyogó mult ez arasznyi idejére, hogy lelkünkben megelevenedjék a honalapító Árpádnak fényes alakja.

Segítségül hívom a történetírót, a krónikást, a lantost, hogy egy-két vonással megláthassuk az etelközi vérszerződést, Árpád fejedelemmé választását, a pusztaszeri alkotmányozó gyűlést.

Lehet, hogy a mit elmondandó vagyok, csak a képzelet szüleménye, talán a költő alkotása, avagy a krónikás elbeszélése, de az kétségtelen, hogy az el nem vitatható való meg van: Árpádnak honalapító alkotása a ma is élő Magyarország.

A hetumogerek törzsvezérei: Álmos, Előd, Kund, Ond, Tas, Huba és Töhötöm, saját törzseik felett állva, szerte kalandoztak s fej nélkül, egységes irány nélkül vezették seregeiket, vívták harcaikat. Hamar belátták azt, hogy a csatákon győzni, tartományokat meghódítani nem elég, hanem azokat meg is kell tartani és védeni. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha a hetumogerek törzsei egyetértenek, egyet akarnak s egy vezér rendelkezéseinek vetik alá magukat.

És a vezérek maguk jövének össze s létrehozták azt a hat pontot, a mely ősalapját képezi ma is az ezer éves Magyarország alkotmányának, a melyet az etelközi vérszerződés neve alatt ismerünk s a mely a krónikás szerint az ősöknek Istentől sugalt kezdetleges bölcsesége vala.

Szerkezete pedig következő:

I. Hogy a fejedelem mindaddig a Magog, azaz Álmosnak, Ugek fiának családjából választassék, míg csak e család fennmarad.

II. Hogy a szerzemény, akár békés, akár harcias foglalás, vagy martalék legyen az, a nemzet közös birtokának tekintessék.

III. Hogy a nemzet főbbjei, kik a fejedelem választásában közvetlen résztvettek s őt szabad akaratukból megválasztották, mint szintén azoknak fiutódai, a fejedelem tanácsából s az ország hivatalaiból ki ne rekesztessenek.

IV. Hogyha valaki ezek maradékai közül hűtlenségi bűnt követne el a fejedelem ellen, vagy viszálykodást szítana a fejedelem s rokonai közt, halállal haljon s vére ontassék ki, miként a teendő eskükor az esküvők vére folyt.

V. Ha valaki Álmos utódai, vagy a vezérek s más előkelők közül bárki az eskü pontjait megszegné, azt a nemzet átkának súlya érje mindenkorra.

VI. Ha valaki akkor, mikor az országban felkelés jeléül a véres kard körülhordoztatik s a hirnök Isten s a magyar nép nevében a férfiút harczra szólítja s elmulasztásának elfogadható okát nem adja, annak teste kettéhasíttassék, vagy szolgaságra jusson.

Mikor a hetumogerek törzsvezérei e pontozatokba beleegyeztek, akkor az a kérdés merült fel, ki legyen hát a törzsek felett álló fejedelem, a kinek akarata és bölcsesége vezesse további útjaikon a harczok tűzében edzett magyarokat.

A kazárok nagy khánja az ő vejét, a vezérek legidősebbikét: Elődöt óhajtotta, de ez kitért előle s maga helyett a korban utána következő Álmos vezért emlegette, de mikor hajlott kora miatt ezt sem látták a vezérek alkalmasnak, akkor Előd így kiáltott fel:

— Igaz, hogy Álmos öcsém is leélte már a napok javát, de van egy kitünő fia, Árpád, kinél éles észre, vitézségre s becsületességre egyikünk sem különb, az egész nemzetben. Ez is meglett korú férfiú, de nem öreg s a ki nálunk egy szál kardot tud emelni, imádja őt.

És egy napon összegyűlt az egész magyar nemzet. Ott voltak a vezérek a külön elverőczézt tágas körben. Ott voltak a harczosok, a kik fegyverfenve sovárogtak a csaták riadásai után. A mennyire a szem látott, toporzékoló lovakon, kardokkal, nyilakkal puzdráikban, kopjákkal s parittyákkal felfegyverkezve a magyar, kún és kabar lovasság, lobogó zászlóik vígan örvényeltek a reggeli szellőben. És ott volt közel és távolban a nép is, a mely már hajnalban nagy vidékekről kezdett tódulni.

Valódi karavánok voltak ezek, szekerekkel, felmálházott tevékkel, öreg és fiatal nőkkel, férfiakkal, gyermekekkel, kiknek zsi bongását távolból lehetett hallani.

Egyszer csak Álmos tanyája felől sajtáságos hadizene szólalt meg, messze tőlük, a felállított seregben trombiták, kürtök és tárogatók fogadták az üdvözlést s feleltek arra.

Álmos hófehéren öltözve, csillogó mellvérttel, melyet ősz szakála majdnem egészen elfödött, jelent meg a láthatáron. Jobbján jött Árpád, a nép kegyencze, festői sisakban, ragyogó pikke-

lyes hadümegeben, mindketten lóháton, keleties fénynyel felkészülve.

A táltosok és jóskok hosszú talárjaikban s földetlen fővel, gyalog haladtak a vezérek után, megható csoportozatot képezvén, mely előtt a nép önként meghajtotta fejét.

Mikor a nemzet nagyjai és vénei együtt voltak, a hetumogerek elől, mellettük legközelebbi firokonaik s ezek közt legékesebb mindegyiknél a daliás Árpád.

Leszálltak lovaikról, Álmos kezével intett, a harsonák szóltak újra s lovas és gyalog fegyveresek csoportozatról-csopozatra lassanként a csendet helyreállították. Miként előbb senki sem tudott hallgatni, hiszen szíve oly tele volt, most egyszerre majdnem síri csend lön, melyet csak egy-egy lónak nyerítése s egy-egy csitító feddés szakított félbe.

Ekkor a táltosok közt a legidősebb, a legtekintélyesebb szép agg alak fehér talárban a kör közepére lépett s arczczal kelet felé fordulva, tudtára adta az egybegyülteknek, hogy Isten szava s a magyar nép akarata az, hogy a nemzet magának fejedelmet válasszon s ezután vezérek és nép egynek engedelmeskedjenek.

És — folytatá — ha fejedelmet választ magának a nemzet, szükség, hogy ez törvény s igazság szerint uralkodjék s hogy az értelmesebbeknek szava legyen a tanácsban. Ime a törvény, melyet a magyar nemzet magának örök időkre ad. Azután csendesén, de érczteljes hangon elmondotta a megegyezett hat pontot és kérdezé: Akarja-e a magyar nemzet a törvényt elfogadni?

A görcs leolvadt a keblekről, az ajkak felnyíltak, a kardok kirobogtak hüvelyeikből, a zászlók meghajoltak s egy egetrázó kiáltás, összhangzó, mintha egy torokból jönne, hasítá át a levegőt: Akarjuk!

Miután a vihar lecsendesedett, a táltos újra szólt: Akar-e a nemzet magának fejedelmet választani? — Akarunk! Akarunk! — dörgött fel, hogy a föld rengett beléje.

Akkor a táltos a hét vezérhez fordult és szóla: Isten és a nemzet nevében ki legyen a mi fejedelmünk?

A hét vezér előbbre lépett s Előd, a legkorosabb felkiáltott: Magog utódja Álmosnak, Ugek fiának vitéz fia, Árpád legyen a mi fejedelmünk!

Mihelyt e név ki volt mondva, a puszták erős fiai minden oldalról a sorompók felé tódulva kiálták harsányan: Árpád legyen a mi fejedelmünk! Olyan volt ez az egységes felkiáltás, mintha valóban Isten szava zengett volna el a nép ezer meg ezer ajkáról.

A férfiak süvegeiket csóválták, kardjaikat, buzogányaikat forgatták fejeik felett s az egész jelenetnek valami lázas, felmagasztalt tekintete volt. Az anyák gyermekeiket emelték fel, hogy ezek a nép választottját láthassák, míg a táltosok a kimondott ige után földre borúltak, imádván a magyarok Istenét.

A folyton hangzó örömkkiáltások közepette széles ezüst-pajzsot hoztak elő s a hetumogerek ráültetvén Árpádot, szívós, erős karjaikkal magasra felemelték, körülhordták a sorompók szélén, hogy a nép őt jobban láthassa.

Árpád a pillanat dicsőültségének hatása alatt kirántotta kardját s a világ négy része felé forgatván meg azt, így kiáltott fel: A világ bármely részéről jöjjön e nemzet ellensége, szembeállok vele, Isten engem úgy segítjen!

Végre pedig egy roppant arany kantát hoztak a fejedelem s a hét vezér elé, majdnem színültig megtöltvén azt a kulacsok bortartalmával az áldomás-ivásra.

De ez előtt a főtáltos ismét elmondotta az egyezkedési hat pontot, mire a fejedelem, a vezérek s az előkelők magasra emelték a kezeiket s minden pontra külön megesküdték, a nép pedig az eskü szavait ismételve, szentesítette azt.

Az eskü mélységes szavának elhangzása után Árpád feltúrte gazdagon arannyal himzett hosszú bársony dolmányának újjait, rövid törével felhasítván karját, néhány csepp vért eresztett az arany kantába; példáját a vezérek egytől-egyig követték. S mikor a vér egybekeveredett a borral, az ifjú daliás fejedelem felemelvén két kezével a mázsás súlyú edényt, áldomást ivott belőle az új törvényre, azután atyjának, Álmosnak ajkaihoz közelítette a kupát, ki hasonlóan ivott abból. Utána a hajlott korú Előd és sorba a többi vezérek ittak.

Igy jött létre a vérszerződés, így választották meg Árpádot fejedelemmé, így végződött az egygyéolvadt magyar nemzetnek első ünnepe.

Mindezek Etelközben, a magyarok régi hazájában történtek,

a honnan Árpád csakhamar kivezette nemzetét. Elindult talányos tájak felé, a hol sejtette Attila és Bajánnak régi országát, hogy azt, mint ősei birtokát, hódítsa vissza saját nemzetének. És Árpádnak seregét az a tudat, hogy földet, hazát, otthont kell szerezni karjaiknak erejével, kardjuknak élével, nyilaiknak hegyével: felvillanyozta őket, bizalommal, harci vágygyal töltötte el apraját, nagyját.

Néhány évi küzdelem után darabonként hódította meg Árpád fejedelmünk ezt a földet, a melyet midőn elvégezvén, akkor Árpádnak szíve tágult, honn volt végre, mert ősei hamvain járt s történelmi dicsőség lége legezte homlokát.

Az utolsó végzetes győzelem után Árpád kipihentetvén seregeit, eltemettetvén halottait, kimozdult táborából s a Körtvélytó felé intézte menetét. A Gyümölcsény erdő közelében Árpád újból táborba szállt s miután a Duna és Tisza közti gazdag síkságok kezében voltak, megállott, mert eljöttek hitte az időt, mint Attila örököse s a hun birodalom tekintelyes részének ura, hogy a meghódított új hont rendezze, felossza és szabályozza. Igazi honalapító volt ő, a ki népe eddigi életmódján és gondolkozásán felül emelkedve, felismerte azon határokat, melyek között ez a hon a legnagyobb válságok és csapások közt is fennmaradhat.

Ez okból Árpád fejedelem minden szükséges készületeket megtétezt, hogy egy alkotmányozó gyűlés s a késő maradékokra kiható nemzeti cselekmény illő fénynyel és ünnepélyességgel hejtassék végre. Fejedelmi meghívással hírnökök járták be a régi vezércsaládok tagjait, a tanácsban és a csataterén magukat kitüntető előkelőket, a seregeket s az összes népeket, nemcsak a magyarokat, hanem azokat is, a melyek velük szövetkeztek, vagy meghódoltak s ezután testvéries egyetértésben kívántak együtt élni. A magyar már akkor is testvéreileg törte meg kenyerét az idegennel s adott neki, hadd igyék borából.

A költő is elmondja Árpádról:

„Mig sasszemével a jövőbe néz,
Megtontolás vezérli bölcs szavát:
Ne sujsa vérbefojtó fegyverünk,
Ki kész velünk megvédni e hazát“.

Az első magyar országgyűlésre kitűzött napon, — roppant kiterjedésű, minden oldalról nyílt sátorba gyűltek össze ösatyáink.

A hosszú perzsiai szőnyegekkel borított asztal köré ültek a nemzet atyái, míg az erőteljes honalapító leemelt sisakkal az asztal élén foglalt helyet. A sátor, vagy inkább szövetpalota körül tágas tér volt hagyva, hol ősi szokás szerint a lovászok uraiknak csillogó czafrangokkal, ékes csajtárral hálózott paripáit jártatták.

Messze e körön túl, mennyire a szem elláthatott, a legkülönbözőbb színezetű s alakú kép tárta föl jeleneteit.

És a sátorban kezdetét vették a tanácskozások. Megismételték az etelközi vérszerződés pontjait azzal, hogy az első pontban kifejezetten Árpád nevét említik fel, a kinek családjából választandó a fejedelem mindaddig, míg a család fennmarad.

E tanácskozások további folyamán, a melyet 34 napig tartottak, többé nem a nemzet egyesítéséről, nem a fejedelem választásáról s nem az alkotmány sarkpontjairól volt szó, mert mindezek meg voltak már, de őseink előtt ennél nehezebb, ha nem is fontosabb feladatok állottak.

Törvény kellett az országnak, mely szerint az igazságot ki lehessen szolgáltatni. Köz- és magánjogokat kell körülírni és megállapítani. A rosszat elfojtó s büntető polgári igazság kiszolgáltatásának medret kellett ásní s végre elhatározni, kihez folyamodjék s minő indokokra alapítsa igényeit, vádjait s követeléseit. Szóval rendet, igazságot, fegyelmet kellett előteremteni s a rossznak minél szigorubban útját állni.

A harmincznegyedik nap reggeli óráiban minden tisztában, minden rendezve s elintézve volt. És azt a helyet, hol mindezeket elrendezték vala, a magyarok tulajdon nevükön Szernek nevezték, minthogy itt vették szerbe az országnak minden dolgát s mert a haza itt nyerte szervezetét.

Ime Árpád fejedelem és harczos népe ezer év előtt nemcsak területeket, országokat hódítottak meg vitézségükkel, de bölcsességükkel itt a szeri pusztán hazát is alkottak a magyarnak.

Ez a haza ma is él, ma is megvan, ma is a miénk. És a miénk ezer év után az az alkotmány is, a melynek ősalapját itt rakták le s a miket a későbbi századok viharai alatt, azoknak dicsőségei és szenvedései közben őseink reá építettek. Senki másé, csak egyedül a magyar nemzeté!

Hála neked magyarok hatalmas Istene, hogy mi, a dicső
ősöknek, a nagy elődöknek méltatlan utódai eljöhettünk ide, vissz-
hangját adni a pusztaszeri alapalkotásoknak.

Nem Árpádnak, nem a multak őseinek van szüksége ez
ünnepre, a nemzeti emlékek istápolására, hanem nekünk, gyen-
geségre hajló utódoknak. Kicsinységünk tudatában is büszkén
nézünk fel reátok:

„Hazám dicső nagy ősei,
Ti földet rázó viharok,
Kik egykoron a porbaomlott
Európa homlokán tomboltatok”.

Tiétek a multak minden dicsősége, minden alkotásnak ered-
ménye. De kijutott a kötelességből, a munkából nekünk is, a
kétséges jelenben s a sivár valóban élő nemzedéknek, mert az
ősöktől öröklött magyar hazát és a szent hagyományokat nem-
csak szeretni, megbecsülni kell, de azokat meg is kell védeni,
meg is kell tartani.

Az ősök szellemének s a magyar nép élő lelkének erejével
vissza kell hódítani Magyarországot önmagának, vissza kell hódí-
tani minden idegen befolyástól, minden csábító megtévesztéstől.
S lehet, hogy a honfiúi kötelességnek lelkiismeretes munkája köz-
ben, vagy a nyers erőnek durvasága, vagy alattomos cselszövé-
nyek, vagy mesterségesen élesztett viharok újból megfenyegetik
ősi alkotmányunkat, jogainkat, törvényeinket, nemzeti szokásainkat,
de az nem lehet, hogy ezekből bármi is alku tárgya legyen, vagy
azokat félremagyarazzák, eltiporják, megsemmisítsék. Én bizom
még az őserőben, az elszánt akaratban s abban a néplélekben, a
mely idehozta a magyarok ezreit, hogy vágyaink, törekvéseink és
küzdelmek egy szent fogadalomban egyesüljenek. Én bizom
abban is, hogy az újabb megpróbáltatások nehéz napjaiban akadni
fog még erős lelkű magyar, a ki újból megszólaltatja Lehel vezér
kürtjét s akadni fog még erős kar, a mely Botond vezér buzogá-
nyával döngetni képes a berozsdásodott kapukat.

Véreim, magyarok!

Nézzetek fel Árpádra, a ki nekünk hazát adott, a ki ölébe

teszi győzelmi kardját, sas szeme figyelemmel kíséri az élő nemzetet, mintha igaz volna a népköltőnek ez a képzelete :

„És ha egykor széjjelnézvén,
Nagy bajt látna az ő népén,
Föltámadna haddal, vésszszel,
Buzogánnyal, kelevésszel.
Kifenné majd nehéz kardját,
S e hont újra elfoglalná”.

Árpád fejedelmünk nagy szelleme örökös mindenütt feleltünk. Nemcsak itt Pusztaszeren, hanem szerte az ország kiváló pontjain.

Ott van Latorcza völgye felett a munkácsi emlék s Nyitra mellett a czoborhegyi műemkek turulmadaraikkal. Ott van a Duna és Száva egybefolyásánál, a Hunyadiak rombadőlt vára helyén Zimony mellett, Hungária kőszobra. Ott van a nevezetes három halom közepén a pannonhalmi emlék, a mely a honfoglalást szerencsésen befejező bánhidai csataterre tekint alá. És ott áll őt az ország keletén a brassói Czenkhegyen, nyugaton pedig a Duna s a Morva összefolyásánál a dévényi tetőn egy-egy Árpád-korabeli közvitéz, mintha csak az ősök szelleme és erős karja öröködnék e haza határai felett, készen a harcra, készen a védelemre. És ott áll elenyészhetetlenül Árpád apánk emléke minden becsületos magyar ember szívében.

Ez az ünnep ne vesszen el nyomtalanul lelkünkben, de erősítsük meg hazánknak tartozó szent fogadalmunkat a honfiúi kötelesség teljesítésére s ne engedjük, hogy a mi szavunk a pusztában kiáltónak szava legyen.

Emeljük fel e helyen is a nemzeti függetlenségnek zászlaját, hogy azt szent hevülettel s erős karral vihessük a küzdelembe.

Nézzetek e zászlóra ti öreg emberek, ti őszbeborult alakjai e nemzet mesés korszakának s küldjétek e zászló után apai áldásokat.

Nézzetek e zászlóra ti gyermekek s összetett kicsiny kezeikkel küldjétek e zászló után ártatlan lelketek imádságát.

Nézzetek e zászlóra ti nemzetem asszonyai, leányai s szivetek szeretetével szórjátok e zászló után minden virágotokat.

Apai áldással, gyermekek imájával kísért s honleányok virágaival díszített zászlónkat pedig hajtsuk meg Árpád apánk emléke előtt, hogy e zászlónak útja dicsőséges, Magyarország szabad és független legyen!

Magyarok hatalmas Istene!

Tekints e zászlóra, tekints a mi becsületes törekvéseink- és küzdelmeinkre. Nézd ott alant ezt a magyar néptengert s lásd meg, hogy az ösvértől duzzadó érzelemhullámok miként törnek fel Te hozzád.

Áldd meg a mi ünnepünket.

Áldd meg az ezer év óta elhalt Árpád apánknak emlékét s áldd meg az ezer év óta élő Árpád nemzetét, ennek minden igaz, jóra való hű fiát és leányát.

Áldd meg ezt a földet, a melyet Árpád apánk ezer év előtt nekünk megszerzett és reánk hagyott.

Áldd meg hegyeinket, bérceinket, völgyeinket, rónáinkat, pusztáinkat, erdeinket, vizeinket. Áldd meg állatainkat, növényeinket, ásványainkat, gabonáinkat, veteményeinket, kenyerünket, borainkat. Áldd meg palotáinkat, házainkat és kunyhóinkat s mindazokat, a kik hatalmasok és gyengék benne élnek, benne laknak.

Áldd meg az édes anyákat és áldd meg a gyermekeiket.

És áldd meg az ország ügyeinek intézőit, a köztevékenységben önzetlenül fáradozókat. S az idők folyamán végzendő nemes alkotások, nemzetet fentartó intézkedések eredményeként engeddd oh magyarok Istene megérnünk azt, hogy minden ember legyen ember és magyar, a kit e föld hord s egével betakar.

Legyen áldott az ezeréves halott, legyen boldog az örökkön élő nemzet!

Dr. Kövály László hattyudala Árpád ősapánk ezeréves sirjánál.

Kik még a költő ajkáról hallottuk: Hol sirjaink domborulnak, unokáink leborulnak és áldó imádság mellett említik szent neveinket; kiknek bölcsője fölött az első magyar operából: Hunnia nyög letiporva, sírnak a bús magyarok, hangzott; kiknek, mint serdű-

lőknek: Multadban nincs öröm, jövődben nincs remény, imádott szép hazám, miattad vérzem én s kiknek a történezet nyomán, mint ifjúnak, az epikusoknál a Zalán futásában megjelent Árpád s a pesti színház megnyitásánál az Árpád ébredésében szinpadra lépett; kik mint férfiak ünnepeltük, mit Árpád szerzett, a haza fennállásának ezredéves országos ünnepét, jövünk, hogy halálának ezredéves fordulója alkalmából valahára föltaalált sirodnál áldó imát rebegjünk. Árpád, ősapánk, a tőled vett örökségből élünk mai napig. Neked köszönjük temperamentumunkat, nyelvünket, hazánkat.

Mikor Ázsiára, az emberiség bölcsőjére sölétség kezdett borulni s a gondviselés midőn választott népét az egyiptomi fog-ságból, a turáni fajból, mint legnemesebbet, kivezért: hoztuk már kiképződött nyelvünket, energikus temperamentumunkat, specialis akarakterönket, provindentialis politikai előrelátásunkat, veszélyben páratlan bátorságunkat s ha kell, harczias voltunkat. Mintegy negyven évi vándorlásunkban atyádtól, Álmostól midőn átvetted a vezérletet, vezértársaiddal vérszerződést kötöttél a nemzeted lelkében, égő oltárt emeltél a szabadságszeretnek s Európa földére érkeve, hol a nép hitében a földi élet csak siralomvölgy s eszményképe a remeteélet, fölléptetted a férfit, a szabadságszeretetet.

Ősapánk, Árpád, neked köszönjük e szép hazát, melyet nemcsak megszereztél, de hol eddig ország sem volt, a folyók összefolyása s a Kárpátok övedzése szempontjából egy országgá alakítottad, melyhez hasonló nagy nem volt abban az időben. Pusztaszeren nemzetgyűlést tartva, meggyújtottad a nemzeti eszme fátyóját Európának, mely aztán minket is fentartott. Egy családot hagytaál hátra, az Árpád-családot, mely nyomdokaidon haladva, temperamentumunkat, nyelvünket, nemzetünket, a hazát számunkra megtartotta. Most e gondviselés után, lánglelkednek itt sirodnál leborulunk áldó imát rebegni, hogy reánk hagytaál honfoglaló őseink erényét, a turáni faj becsületességét, törzsünk emberszeretetét, melyből vendégszeretetünk fakad, mely megsegítette hazánkat, magyarrá tette a hozzánk jött idegeneket; reánk hagytaál a faj-, a nemzetszeretetet, mely midőn törzsszervezetből nemzetté olvadtunk, a haza földét közössé tette, az öröklést a legszelesebb alapra fektette, mely oly fenséges érzésünket fentartotta; reánk hagytaál szabadságérzetünket, mely első koronás fejedelmünk alatt

nem engedte, hogy a római imperium kötelékét felvegyük s reánk hagytad a hazaszeretet oly mértékét, mely a haza keleti felében előállította Mátyás király korát. Bocskay akadt, Rákóczi akadt s hol hiszékenységünk leginkább pusztított, a Dunántúl, megszólaltattad a *Romlásnak indult hajdan erős magyar* költőjét s a *Hymnusz* írója után a *Szózat* íróját s most a huszadik század nemzedéke megértette a Hazádnak rendületlenül légy híve oh magyar refrainjét, hogy itt éljed, halnod kell!

TARTALOM.

Előszó. Tartalom áttekintés. Dunamenti helyzetünk hatása történetünkre s hatásunk Kelet-Európa alakulására. Bevezetés. A Dunamente s hazánk a magyarok bejövetele előtti századokban.

Lapsz.

- ELSŐ FEJEZET.** A Dunamente a történelem előtti időkben. I. Az ősidők átvonulása a Dunamente felett II. Hová jövünk, a Dunamente feltűnése a történelmi idők mondakörében 1-4
- MÁSODIK FEJEZET.** A Dunamente s hazánk a görög-római világban. I. A görögök a Dunamentét a történelmi időkbe léptetik. II. Róma a Dunamentén meghódítja Dáciaát, Pannoniát római provinciává alakítja s a hódítás fennmaradt nyomai 5-10
- HARMADIK FEJEZET.** A népvándorlás átvonulása a Dunamente s hazánk felett. I. A népvándorlás. II. A népvándorlást a gótok kezdik. Rómát Dáciából, Pannoniából kiszorítják. III. A hunnok, a hunn birodalom felépítése a Dunamentén. IV. A germánok a nyugat-római birodalomnak véget vetnek. A Dunamentét keleti gótok, gepidák, longobardok szállják meg s keletkezik az avar birodalom. V. A népvándorlás utócsapatja, szerbek, horvátok, bolgárok, arabok, normannok s a magyarok megjelenése 11-21

ELSŐ KORSZAKUNK.

Magyarország alakulása Álmos, Árpád, Szent István alatt.

- ELSŐ FEJEZET.** Álmos kivételése. I. A népvándorlás népei nemzetekké alakulása, a római birodalom feltámadása, a nyugati országok keletkezése. II. Kiindulás az őshazából. III. Harmadik ideiglenes hazánk, Lebedia. IV. Negyedik ideiglenes hazánk Etelköz s az ott kötött vérszerződés 22-30
- MÁSODIK FEJEZET.** Árpád honfoglalása. I. A honfoglalásra indulás. II. Árpád megjelenése Munkácsnál. III. Felső-Magyarország s a Duna, Tisza közti részek elfoglalása. IV. A Dunántúli részek elfoglalása. V. A honfoglalás után a letelepedés s a törzsszervezetben indult

állami élet. VI. Árpád utolsó harczai a nyugati határ felett. VII. A honfoglaló ősök és hősök hagyatéka, hazánk, nyelvünk, nemzeti géniuszunk 31—43

HARMADIK FEJEZET. A vezérfejedelmek kora Zsolt, Taksony, Géza alatt. (907—997.) I. Hová be kellene vonulnunk, az európai akkori állapotok s fogadtatásunk. II. A vezérkari portyázások kezdete Árpád fia : Zsolt alatt. (907—47.) III. A harczias kalandok folytatása, beszüntetése Taksony vezérfejedlem alatt. (947—71.) Géza vezérfejedelemsége. (971—97.) I. A quedlinburgi béke, a honfoglalás elismeretése. II. Európa nyugati világába indulásunk 44—57

NEGYEDIK FEJEZET. Magyarország királysággá alakulása Szent István alatt. (997—1038.) I. Hová beindulunk, a keresztény állameszme fejlődésének akkori stádiuma. II. Szent István fellépése. III. Szent István felbontja a törzsszervezetet s kialakul az egységes Magyarország. IV. A törzsszervezet felbontásával előállt az egységes magyar nemzet. V. Szent István felbontja a törzsszervezetet s előállt a szabad föld, a földbirtokos társadalom. VI. Szent István szakaszt a keleti vallással, az egyházat nemzeti alapon rendezi. VII. A törzsszervezet felbontásával kialakult a magyar királyság. VIII. Szent István monarchiája megjelenése Európa államrendszerében. IX. Kupa és Gyula törzsfők felkelése a dolgok új rendje ellen. X. Szent István monarchiája fellépésének hatása a Dunamentére, az európai fajokra. A nyugati császárság támadja, legyőzt, Bécsből kiszorítja. XI. Szent István elkeserített utolsó nyolcz éve. Az Árpádok kipusztítani akarása. XII. Szent István emlékezete, a róla fennmaradt legendák, a tőle fennmaradt korona s koronázási jelvények, decretumok, alapító okmányok 58—84

ÖTÖDIK FEJEZET. Kezdődik harczunk a birodalomba bekebeleztetés ellen Péter, Aba, Endre, Béla, Salamon, Géza ellenkirályok alatt. (1038—77.) I. Hová bevonulunk, a dunamenti s a földközi tenger melléki nemzetközi helyzet. II. Kezdődik negyven évi harczunk a császársággal Péter, Aba ellenkirályok alatt. (1308—46.) III. III. Henrik császár támadása, a pápaság közbelépése I. Endre, I. Béla királyok alatt. (1146—63.) IV. A nemzet küzdelme IV. Henrik ellen Salamon és Géza alatt (1063—77.) 85—96

HATODIK FEJEZET. Szent László és Kálmán király a jogrendet helyreállítják. VII. Gergely hierarchiájával kiegyeztetik. (1077—1116.) I. A császársággal vívott harczainkat a pápaság veszi át. Szent László király. (1077 április 25—95 jul. 29.) I. Szent László fellépése. II. Szent László Horvátországot Magyarországhoz csatolja. III. Szent László tartja az első nemzeti gyűlést Szabolcson, VII. Gergely reformjához illeszkedik. IV. Szent László halála s emlékezete. Könyves Kálmán király. (1095 jul. 29—1116 febr. 3.) I. Trónra lépése. A kereszt-

tes hadjáratok fellépése, Kálmán átvonulásukat fegyveresen fogadja. II. Kálmán király kartali nemzetgyűlése s decretumai. III. Kálmán király özcsese: Álmos s fia: Béla tragédiája. IV. Kálmán király Dalmáciát elfoglalja, berendezi 97—114

HETEDIK FEJEZET. Az Árpád-ház s a Komnen császári ház családi szövetekezése a nyugati császárság ellen. (1116—1204.) I. Kálmán fia II. István királysága. (1116 febr. 3—1131 márcz. 1.) II. Béla királysága. (1131 április 28—1141 febr. 13.) II. Géza királysága. (1141 febr. 16—1162 május 31.) A Komnen-ház beavatkozása az Árpád-ház trónutódlásába III. és IV. István, II. László királyok alatt (1162—72.) 115—124

NYOLCZADIK FEJEZET. A másodszori reconstructio s az aranybulla kora. (1172—1235.) Nemzetközi helyzetünk. A Komnen- és Árpád-ház közös sorsa. III. Béla a második regenerator. (1172—96 április 23.) I. III. Béla fellépése, belügyi szervezkedése. II. Monarchiánk régi nemzetközi fényében s a harmadik keresztes hadjárat. Imre király s kiskorú fia III. László. A negyedik keresztes hadjárat. Konstantinápoly bevétele a normannoktól. (1190 április 23—1235 május 7.) II. Endre, az aranybulla kiadója. (1205 május 5—1235 szept. 21.) I. II. Endre fellépése s a pápaság Konstantinápoly bevétele után. II. A király Galicziában van, a királynét Bánk bánék meggyilkolják. III. Endre keresztes hadjárata 1217 őszen, 1218 elején. IV. Az 1222.-iki aranybulla keletkezése s főbb vonalai. V. II. Endre az erdélyi szászoknak diplomát ad, az 1211-ben befogadott német lovagrendet 1225-ben fegyverrel kiűzi. VI. II. Endre utolsó tíz évében a nemzeti párt küzdelme az aranybulla fenntartásáért a közép-kor szelleme ellen 125—144

KILENCZEDIK FEJEZET. A mongolok reánk bocsátása s az Árpádok kipusztítása. (1235—1301.) I. A lovagkor és renaissance fellépése. IV. Béla s a mongol tatárjárás. (1235 szept. 14—1270.) I. IV. Béla fellépése. A kunok telepedése. II. Szerzetesek hozzák a hírt, jönnek Európára a mongolok. A Dunamentét birtokba akarják venni. Megütközünk. IV. Béla a szigetekre menekül. III. IV. Béla Dalmáciából hazajön, a jogrendet a hazában helyreállítja. Alsó-Ausztria hercegét csatában elejti. IV. A Babenbergcek örökéből Stiria megszállása, azután Csehországnak engedése. V. A Tisza- és Duna-vidék, István ifjabb király s IV. Béla pártja összeütközése. Szent István alkotmánya harmadszori revíziója. V. István, a volt ifjabb király. (1270 május 3—1272 aug. 6.) IV. László király az utolsó-előtti Árpád. (1272 máj. 6—1290 július 10.) I. Kiskorúsága s II. Ottokár betörései. II. Habsburg Rudolf megjelenése, II. Ottokár morvamezei ütközete s elesése, Ausztria alakulása. III. IV. László, a nagykorú, összeütközése a pápai legátussal s meggyilkoltatása. III. Endre, az utolsó Árpád. (1290 jul. 10—1301 jan. 14.) Habsburg

Rudolf Magyarországot mint feudumot fiának adományozza, Endre fegyverre viszi, Albrechtet lemondattja. II. Habsburg Rudolf halála. Az Anjou-ház fellépése. III. Endre küzdelme a germán és latin trón-jelentkezőkkel s a nemzeti állam fentartására való küzdelme . 145—176

TIZEDIK FEJEZET. Az Árpádoktól hátrahagyott Magyarország. I. Az ország és népe. II. A vármegyék. III. A kormány és kormányzás. IV. Az országgyűlés és törvényhozás. V. A királyság s a koronázás. VI. A pénzügy és honvédelem. VII. Az egyház, az iskola és irodalom. VIII. Az Árpádoktól hátrahagyott nemzetközi helyzet. IX. Az Árpád-ház emlékezete 177—198

MÁSODIK KORSZAKUNK.

Vegyesházbeli királyaink kora. (1301—1526.)

ELSŐ FEJEZET. Nemzeti királyságunk fentartásáért való küzdelmünk kora, szelleme. I. A középkor utószakába lépünk. II. A germán feudalizmus reánk szakadása. III. A középkor szellemével szemben fellépett Renaissance 201 205

MÁSODIK FEJEZET. Az Árpád-ház kihalására következett trónviszály Erzsébet kikérése, Róbert Károly jelöltsége Venczel és Ottó trón-foglalása. (1302—1310.) I. A III. Endre leánya, ki nem adatása az olygarkák fellépése. II. Az Anjouház jelöltsége. III. Venczel, mint V. László, Ottó, mint V. Béla trónrahozása (1301 aug. 27—1308.) 207—212

HARMADIK FEJEZET. Az Anjouház kora. (1310—82.) Róbert Károly király. (1301—42.) I. Róbert Károly harmadszor s negyedszer a Szent István koronájával megkoronáztatása. II. Gentilis biztosítja Magyarországot a latin sferának. A pápaság Avignonba menekül. III. Róbert Károly átveszi a kormányt, folytatja a Dunáninni olygarkák megtörését. IV. A Zach-nemzetség kiirtása, birtokainak elkobzása. V. Róbert Károly külügyei, Nápolyban ősei trónját keresi. Lengyelországban szövetséget keres. VI. Róbert Károly reformjai beindítja a banderialis rendszert az adózást kapuk szerint. Végül országgyűlést tart. Nagy Lajos király (1342 jul. 25—1382 szept. 10.) I. Fellépése, megkoronáztatása. II. Nagy Lajos első és második nápolyi hadjárata Endre öcscse trónjáért. III. Az 1351-ki országgyűlés. A banderialis rendszer az ösiség s a jobbgység behozatalával a feudális rangfokozatos társadalom beindítása. IV. Nagy Lajos hadjárata Velence ellen Dalmatiáért, az Adriáért. V. A mohamedanizmus Európára rohanása, Nagy Lajos a Balkánon ellene száll. VI. A külvizonyok által félbeszakadt Renaissance képzőművészet egyetem, irodalom fellépése. VII. Nagy Lajos Lengyelországot, Nápolyt a török ellen magyar fennhatóság alá kívánja vonni, közbe Velenczét adófizetővé teszi. VIII. Az Anjouktól hátramaradt Magyarország. 213 241

MÁSODIK ALKORSZAK.

Római-német császárok a magyar trónon.

ELSŐ FEJEZET. Az Anjou ítódok Mária II. Károly királysága Mária király (1382–86.) I. A latin sferából germán sferába indulunk. II. Nagy Lajos leánya Mária királylyá koronáztatása. III. Nagy Lajos másik leánya Hedvig Lengyelország trónjára jut, de elszakad. IV. A Balkán elszakadni akarása. Máriát a francia királyi házba akarják eljegyezni. II. Károly királysága (1385 decz. 31—1386 febr. 24.) I. Trónfoglalása legyilkoltatása V. Mária s anyja szlavoniai fogsága. Zsigmond trónrajutása. Erzsébet megfojtatása. Mária kiszabadulása. VI. Mária és Zsigmond együtt uralkodása. Zsigmond uralkodásának megtámadtatása 242—256

MÁSODIK FEJEZET. Német-római császárságra jutott királyaink. Luxemburg Zsigmond, Habsburg Albert, Zsigmond király. (1387—1437.) I. A Luxemburgok s a német aranybulla keletkezése. II. Zsigmond az egyedüli uralkodó. A nikápolyi csata s elvesztése. III. Zsigmond fogságra vettetése. IV. Forradalom Zsigmond ellen. Nápolyi László megjelenése, Zsigmond alkotmányos útra térése. V. Zsigmond a magyar király s feudalis irányu szervezkedései. VI. Zsigmond a császár beiktatása. A szepességi városok zálogba vetése. VII. A német-római császárság a magyar trónon. Tenger-partunk, Velenceze. Balkán tartományaink a töröktől, hazánk a huszitáktól megtámadtatása. Albert király. Alsó-Ausztria hercege később csak a német király (1438 jan. 1—1439 okt. 28.) I. A Luxemburgok helyébe Habsburgok lépnek. II. Albert királysága. III. A két császár-király korából hátrahagyott Magyarország 257—284

NEGYEDIK ALKORSZAK.

A Hunyadlak kora (1440—1490.)

ELSŐ FEJEZET. Hunyadi János királyai. I. Ulászló, V. László Hunyadi főkormányzósága I. A Hunyadiak fellépése. II. Kivel Hunyadi győztesen szembeszáll a török. I. Ulászló király (1440 jan. 13—1444 nov. 10.) I. Megválasztatása, megkoronáztatása. II. Ulászló várnai ütközete, második nikápolyi csatánk. Hunyadi János főkapitánysága főkormányzósága. (1444—1453.) I. V. László fellépése Hunyadi utolsó győzelme, halála. II. Hunyadi László vérpadra juttatása, V. László gyanus halála 284—302

MÁSODIK FEJEZET. A nemzeti királyság visszaállítása Mátyás király (1458 jan. 23—1490 ápril. 6.) I. Másfélszázad után nemzeti királyság visszaállítása. Hunyadi Mátyás királylyá választatása. II. Hunyadi

Mátyás egyénisége, házasszabadulása, trónfoglalása. III. A birodalmi párt Frigyeset királynak választja. Mátyás a koronát Frigyes kezéből visszakéri. IV. Mátyás király első török hadjárata. II. Pius pápával szövetségében közben megkoronáztatása. V. Mátyás király három évi hadjárata után rendezi országa had és pénzügyét, egyetemet, könyvtárat alapít. Erdélyben forradalom. VI. Mátyás király a török ellen nemzetközi koalíciót kezd szervezni. A cseh királyukká választják a német fejedelmek Pozsonyba jönnek, csatlakoznak. VII. III. Frigyes. Rómában jár. A lengyel Ulászlót Mátyás ellenében cseh királynak választják. A lengyelek forradalmát lefegyverezi s tartja Beatrixszal a második házasságát. VIII. Mátyás király első 1477-iki hadjárata Frigyes ellen cseh királyságának elismertetése. IX. Mátyás király második török háboruja s békekötése. X. Mátyás 1480—1485-iki hadjárata Frigyes császár ellen. Frigyes Ausztriából kivonul. Mátyás bécsset mngszállja. XI. Mátyás király visszaállítja az őszintéményeket az 1485-iki országgyűlésen a nádorságot 86-iki constitutiójával a bel- és igazság ügyet. XII. Mátyás király viszonyunkat a Vatikánhoz visszavezeti a szentkirályok alatti alapra. XIII. Mátyás király Dunamente fölötti hegemoniánk s a fajoktól felbontott egyensúly érdekében az oroszokhoz fordul. XIV. A magyar királyság Mátyás király udvara ismét európai magaslaton. XV. A magyar nemzet s közműveltsége a renaissance magaslatán. XVI. Mátyás király európai magaslaton. 1490 ápril. 24.-ére trónútód választógyűlést hirdet, ápril. 6.-án megmérgeztetése. XVII. Mátyás király emlékezete a nemzet emlékében emlékkönyvekben s a lovagszobra. 313—376

NEGYEDIK ALKORSZAKUNK.

A Jagellok kora (1490—1526.) II. Ulászló magyar- és cseh-király (1490—1516.)

- I. A középkor végszaka sodor Mohács felé. II. Négy őnjelöltből Ulászló királylyá választatása. III. Ulászló bejövetele, megkoronáztatása. A mellőzött trónkövetelőkkel Kassán. Pozsonyban kiegyezése s a penzset által el nem ismerése. IV. Megújulnak történetünk régi eseményei küzdelmünk, alkotmányunk főtartásáért Zápolya nádor alatt. V. Zápolya nádor halálával Bakács kancellár került a kormány élére. Ulászló gyermekei és a császár unokái közt kettős házasság jött létre. VI. a Dózsa-féle lázadás az Alföld s a jobbágyság leigázása Verböczy hármas könyve a nemesség codexének föllépte. II. Lajos magyar- és cseh-király (1516—1526.) I. A középkorból az új korba. II. A tíz éves II. Lajos föllépése s kormányférfiai. III. Kezdődik a második mongol tatárjárás, követségek a pápához és a császárhoz. A török első hadjárata, Belgrád elvesztése. IV. Belgrád elvesztésének hatása Európára és nálunk. Új idők, új emberek.

Nálunk klerikális és nemzeti párt közt viharos országgyűlések. A mohácsi csata. A mohamedanizmus és katolicizmus összeütközése. II. Lajos s nagyhatalmi állásunk elvesztése 377—410

TÖRTÉNETÜNK HARMADIK KORSZAKA.

A Habsburg-ház alatti idők. (1526—1896.)

- ELSŐ FEJEZET. Az ország. I. A Mohács után fennmaradt Magyarország. Az új-kor beköszöntése s a Mohács utáni idők. A nemzet. II. A rangfokozatos feudalizmus által megtámadott társadalom szervezete. A politikai nemzet. III. Fennmarad a politikai nemzet, a nemesség. Alkotmány. IV. A fennmaradt alkotmány s biztosítékai, a vármegyék, országgyűlés, koronázás. Fennmaradt az alkotmány. V. Fennmaradt codifikációk s Verböczy Tripartituma. A vármegyék. VI. Fennmaradtak a vármegyék. VII. Fennmaradt az országgyűlés. VIII. Kormány forma. Pénzügy, hadügy. A király. IX. Fennmarad a királyi korona és királyi méltóság. Az egyház és klerus. X. Fennmaradt a nemzeti klerus Rómával szemben 411—427
- MÁSODIK FEJEZET. Mohács után Zápolya és I. Ferdinánd királysága közt Magyarország kétfelé válása. (1526—1538.) I. Zápolya János erdélyi vajda királylyá választatása s megkoronáztatása. I. Ferdinánd. II. János királylyal szemben az osztrák herczeg, mint I. Ferdinánd, királylyá választatik. III. A két király. A Zápolya és Ferdinánd pártja fegyverrel mérkőzik. Zápolya sógorához, a lengyel királyhoz menekül. IV. János király a törökkel szövetséget köt. A szultán segítségére jön. Budát részére beveszi. V. Gritti szereplése és megöletése. VI. A két király megkötöi a váradi békét. Magyarország kétfelé szakadt 428—446
- HARMADIK FEJEZET. Magyarország török hódoltságra, erdélyi fejedelemségre, királyi Magyarországra szakadása s alakulásának kezdete. (1538—1570.) I. A váradi békére következett zavarok, János király házassága, halála. Buda megszállása. II. Zápolya halálával Budát a török megszállja. A haza három részre szakadása. A török hódoltság. III. Magyarország déli részének török hódoltsággá alakulása. II. Szolimán. (1526—1566.) II. Szelim. (1566—1574.) III. Murád. (1574—1597.) III. Mohamed (1595—1604.) alatt. Az erdélyi nemzeti fejedelemség megalakulása. IV. Erdély elválása, függetlenségének kimondása. II. Izabella lemondatása s a korona kiadása. III. A királynét Erdély visszahozza. IV. Az ország és alkotmánya. V. A fejedelem-választás és beiktatás. VI. A fejedelmi udvartartás. A korona alatti Magyarország alakulása. I. Ferdinánd császárrá választatik. Ferdinánd s a Zápolya-ház végső évei. III. Az I. Ferdinándtól hátralagyott Magyarország. A) A kormány Bécsbe központosítása. B) A közjvedelmek

forrásai. C) Az egyház s az anyakönyvek vezetéseinek az egyháztól való felvétele. III. Az alkotmány maradványa s a nemzet küzdelme azoknak fentartásáért. A) Az akkori társadalom. IV. A közélet. A megyék, országgyűlések. A korona és koronázás 447—493

NEGYEDIK FEJEZET. Európa s nemzetünk küzdelmei a vallásszabadságért. A bécsi, nikolsburgi, linczi, westfali béke koráig. I. Az ellenreformáció s a szent liga. Miksa király. János Zsigmond, Báthory István erdélyi fejedelmek alatt. (1564—1576.) I. A római császárságnak a Habsburg-ház osztrák ágára szállása. II. Miksa trónra lépése s az imperiumba kapcsoltság kísérlete. III. Szolimán utolsó hadjárata. Az erdélyi fejedelemség elismertetése. János Zsigmond fogadtatása. Zrinyi Miklós szigetvári hős halála. IV. A nemzet csalódás érzetének kitörése az imperium politikája ellen. V. Az erdélyi fejedelemségnek a porta s az udvar általi elismertetése. A Zápolya-ház kihalása. A Báthory-ház fellépése. Rudolf király. Báthory Kristóf, Zsigmond, Endre, Székely Mózes, Bocskay István, Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelmek kora. (1576—1608.) I. A szent liga fellépése. II. Rudolf fellépése. III. A tizenöt éves háború kitörése. Erdély s Báthory Zsigmond megnyerése a szent lígának. IV. A hosszú török háború második cyclusa. A mező-keresztesi csata. Báthory lemond. Erdély visszatér a korona alá. V. Erdély a töröknek felmond, Rudolf nem veszi át. Anarchia kezébe dobatik. VI. Mihály vajda a szent liga szolgálatában. VII. A tizenöt éves háború harmadik cyclusa. Bástia kora Erdélyben. Mihály vajdát megöletti, Erdélyt eltiporja. A Bocskai-forradalom Rudolf ellen. Bocskai bécsi és a török zsitvatoroki békéje. A felsőmagyarországi protestánsok megtámadtatása s a forradalom kitörése. II. Bocskai Erdélyt a császáriaktól visszafoglalja. Erdély s Magyarország fejedelmévé választatik. A bécsi béke. III. A tizenöt éves háború vége. A zsitvatoroki béke. Az alkotmányos élet helyreállítása 494—550

ÖTÖDIK FEJEZET. A harmincz éves háború. A linczi és westfáliai béke korszaka II. Mátyás, II. és III. Ferdinánd alatt. (1608—1648.) II. Henri francia király programja. A protestáns fejedelmek koalíciója. II. Mátyás király, Báthory G., Bethlen G. erdélyi fejedelmek. (1608—1619.) I. Rudolf lemondtatása. Mátyás királylyá választatása. Az alkotmány helyreálltatása. II. Bethlen G. s Pázmány Péter fellépése. A harmincz éves háború II. Ferdinánd alatt. Bethlen Gábor, I. Rákóczi György erdélyi fejedelmek fellépése ellene. (1618—1637.) I. A Habsburg-ház ifjabb ágának fellépése s politikájának iránya. A cseli forradalom kitörése. II. A harmincz éves háború kitörése. Csehország felkelése. Az erdélyi fejedelemség fegyverfogása. A csehek fehérhegyi Mohácsa. A nikolsburgi békekötés. III. Bethlen, Pázmány, Eszterházy. Magyarország másodszeri felkelése s a bécsi béke. IV. Magyarország

harmadszori felkelése s a pozsonyi béke. V. II. Ferdinánd politikája eredményei. III. és IV. Ferdinánd király. I., II. Rákóczi György erdélyi fejedelmek. (1637—1657.) I. A harmincz éves háború folytatása. A nemzet negyedszeri felkelése. II. A linczi békekötés. III. A westfali béke. Az európai új államalakulás 551—590

HATODIK FEJEZET. Nemzetünk az abszolutizmus és liberalizmusnak az angolok által kezdeményezett harcában I. Leopold és I. József alatt. (1657—1711.) I. Az angol 1647. s az 1688.-iki forradalom, mely a parlamentarismus felléptetésével végződött. II. Az angol 1688.-iki forradalom s a parlamentarismus fellépése. I. Lipót király, II. Rákóczi György, Rhédei Ferencz, Barsai Ákos, Kemény János, Apaffy Mihály erdélyi fejedelmek kora. (1657—1705.) I. Lipót király trónralépése. Az erdélyi fejedelemség meggyengítése, mint előjáték. II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata. III. A szentgothardi csata s a vasvári béke. IV. A Wesselényi nádor-féle liga forradalma. 1. A vasvári béke által felvert elégtelenség. 2. Az akkori idők aristokratái honszerelme. 3. Az interessatusok szövetkezése. 4. A védekezés szervezkedése és elfojtatása. 5. A vezérférfiak kivégeztése. Erdélybe menekülése. Az első összbirodalmi kísérlet s a Thököli forradalma. (1671—1682.) I. Az Ampringen kormány. A protestáns papok gályarabságra hurczoltatása. II. A bujdosók forradalma. Erdély támogatása. III. Thököly forradalma. Az Ampringen rendszer bukása. Bécs ostroma s Buda visszavétele. (1682—1686.) I. Bécs ostroma. I. Buda visszavétele, az erdélyi fejedelemség végnapjai. (1686—169.) I. Erdély katonai megszállása. II. Erdély egyezkedése a koronával a diploma kiadása felett. III. A leopoldi diploma magyar nyelven. A török hódoltság végnapjai. I. A visszafoglalás hadjáratai. II. A karloviczi béke. A hódoltság emlékei, Thökölyiek belebbeztetése. A Rákóczi-forradalom előtti napok. (1687—1703.) I. A Lipót-korszak politikája. II. Az 1687.-iki országgyűlés a királyválasztási jog feladatása. III. A magyar alkotmány osztrák szellemben való módosítása. IV. A magyar királyi főkegyúri jog gyakorlásának abszolút irányba terelése. V. Az ország integritásának megtámadtatása s a telepítések. I. A Rákóczi-forradalom, mint a világesemények epizódja. II. A Rákóczi név felvonulása. III. Rákóczi zászlóbontása Lengyelországból betörése s manifestuma. IV. A nemzet fegyverre kelése a bel- és külföldi békeközvetítők fellépése. V. Rákóczi s a francia udvar. Erdélyi fejedelemmé választatása. Lipót király utolsó napjai. I. József király. (1701—1711.) I. Rákóczi forradalom folytatása. A szécsényi convent. Rákóczi beiktatása az erdélyi fejedelemségbe. II. Az országtanács rozsnyai gyűlése. Rákóczinak erdélyi fejedelemségbe iktatása. III. Az ónodi gyűlés s a függetlenségi nyilatkozat. IV. A harc folytatása s az

egyezkedés. V. A szathmári béke. Az alkotmány és vallásszabadság biztosítása. Általános amnestia Rákóczi és hívei elbujdosása 591—690

MÁSODIK ALKORSZAK.

További küzdelmeink. Ausztriába bekebeleztetésünk ellen az ügynevezett felvilágosult absolutizmus korában.

ELSŐ FEJEZET. III. Károly, Mária Terézia, II. József kora. (1711—1790.)

I. A felvilágosodott absolutizmus s a francia forradalom előzményei.

III. Károly. (1711—1740.) I. Az újkori Magyarország első napjai.

Hazánk s az uralkodóház közeledése. II. III. Károly király megkoronáztatása. Az 1712—15-iki országgyűlés. III. Temesvár visszafoglalása. A passaroviczi béke. Az 1722-iki országgyűlés s a pragmática sanctió. IV. A perszonal unió alapján való belügyi szervezkedés.

V. Az 1723-iki törvények megmásítása. Új török háborúk. A keleti tartományok elvesztése. A magyar pragmatika sanctió szövege magyar nyelven. A magyar pragmatika sanctió, vagyis az 1723.

1., 2., 3. t.-cz. egész terjedelmében így hangzik. Mária Terézia (1740 okt. 20—1780 nov. 29.) I. A francia encyclopedisták. II. Az 1740—48-iki örökösödési háború. A pozsonyi 1741-iki országgyűlés.

III. Kaunitz centralisatiója és absolutizmusa. Mária Terézia udvara.

A hét éves 1756—1763-iki porosz háború. IV. Az 1764-iki országgyűlés, mint forduló pont. V. József császár, mint corregens. Mária Terézia reformjai és alkotásai. József császár kora, (1780 nov. 23—1790 febr. 20.) Az akkori világrámlat. Az északamerikai szabadságharcz. Lengyelország felosztása. I. Az északamerikai szabadságharcz. II. Lengyelország feldarabolása s három hatalom közti felosztása. III. József császár trónfoglalása. IV. Nem koronáztatja meg magát, szakít a történelmi alappal nálunk és Ausztriában. V. Szakít Rómával s egyházi politikája. VI. Magyarország megtámadása s megsemmisíteni akarása. VII. Néplázadás Erdélyben. VIII. Keleti háborúja s külügyi politikája balsikerei. IX. Belügyi szervezkedéseinek bukása 691—766

VI. Magyarország megtámadása s megsemmisíteni akarása. VII. Néplázadás Erdélyben. VIII. Keleti háborúja s külügyi politikája balsikerei. IX. Belügyi szervezkedéseinek bukása 691—766

VI. Magyarország megtámadása s megsemmisíteni akarása. VII. Néplázadás Erdélyben. VIII. Keleti háborúja s külügyi politikája balsikerei. IX. Belügyi szervezkedéseinek bukása 691—766

VI. Magyarország megtámadása s megsemmisíteni akarása. VII. Néplázadás Erdélyben. VIII. Keleti háborúja s külügyi politikája balsikerei. IX. Belügyi szervezkedéseinek bukása 691—766

VI. Magyarország megtámadása s megsemmisíteni akarása. VII. Néplázadás Erdélyben. VIII. Keleti háborúja s külügyi politikája balsikerei. IX. Belügyi szervezkedéseinek bukása 691—766

VI. Magyarország megtámadása s megsemmisíteni akarása. VII. Néplázadás Erdélyben. VIII. Keleti háborúja s külügyi politikája balsikerei. IX. Belügyi szervezkedéseinek bukása 691—766

VI. Magyarország megtámadása s megsemmisíteni akarása. VII. Néplázadás Erdélyben. VIII. Keleti háborúja s külügyi politikája balsikerei. IX. Belügyi szervezkedéseinek bukása 691—766

VI. Magyarország megtámadása s megsemmisíteni akarása. VII. Néplázadás Erdélyben. VIII. Keleti háborúja s külügyi politikája balsikerei. IX. Belügyi szervezkedéseinek bukása 691—766

VI. Magyarország megtámadása s megsemmisíteni akarása. VII. Néplázadás Erdélyben. VIII. Keleti háborúja s külügyi politikája balsikerei. IX. Belügyi szervezkedéseinek bukása 691—766

VI. Magyarország megtámadása s megsemmisíteni akarása. VII. Néplázadás Erdélyben. VIII. Keleti háborúja s külügyi politikája balsikerei. IX. Belügyi szervezkedéseinek bukása 691—766

VI. Magyarország megtámadása s megsemmisíteni akarása. VII. Néplázadás Erdélyben. VIII. Keleti háborúja s külügyi politikája balsikerei. IX. Belügyi szervezkedéseinek bukása 691—766

VI. Magyarország megtámadása s megsemmisíteni akarása. VII. Néplázadás Erdélyben. VIII. Keleti háborúja s külügyi politikája balsikerei. IX. Belügyi szervezkedéseinek bukása 691—766

VI. Magyarország megtámadása s megsemmisíteni akarása. VII. Néplázadás Erdélyben. VIII. Keleti háborúja s külügyi politikája balsikerei. IX. Belügyi szervezkedéseinek bukása 691—766

VI. Magyarország megtámadása s megsemmisíteni akarása. VII. Néplázadás Erdélyben. VIII. Keleti háborúja s külügyi politikája balsikerei. IX. Belügyi szervezkedéseinek bukása 691—766

VI. Magyarország megtámadása s megsemmisíteni akarása. VII. Néplázadás Erdélyben. VIII. Keleti háborúja s külügyi politikája balsikerei. IX. Belügyi szervezkedéseinek bukása 691—766

VI. Magyarország megtámadása s megsemmisíteni akarása. VII. Néplázadás Erdélyben. VIII. Keleti háborúja s külügyi politikája balsikerei. IX. Belügyi szervezkedéseinek bukása 691—766

VI. Magyarország megtámadása s megsemmisíteni akarása. VII. Néplázadás Erdélyben. VIII. Keleti háborúja s külügyi politikája balsikerei. IX. Belügyi szervezkedéseinek bukása 691—766

VI. Magyarország megtámadása s megsemmisíteni akarása. VII. Néplázadás Erdélyben. VIII. Keleti háborúja s külügyi politikája balsikerei. IX. Belügyi szervezkedéseinek bukása 691—766

MÁSODIK FEJEZET. A nemzet ébredése s az alkotmányos élet beköszöntése a francziák nagyforradalma hatása alatt. (1790—1835.) A francziák nagy forradalma. II. Leopold király. (1790 febr. 20—1792 márczius 1.) A nemzeti szellem ébredése. I. A nemzeti nyelv és irodalom ébredése. II. A politikai ébredés, az első politikai röpiratok és azok eszmei. III. II. Leopold trónralépte, megkoronáztatása. IV. Az 1790—91-iki országgyűlés megnyílása s a nemzeti nyelv jogaiba visszahelyezése. V. Az alkotmány visszaállítása törvényczikkek útján. Lipót utolsó napjai. I. Ferencz uralkodása. (1792 márcz. 1—1835 márcz. 1.) I. Előbb absolut szellemben. Trónralépése

II. Leopold király. (1790 febr. 20—1792 márczius 1.) A nemzeti szellem ébredése. I. A nemzeti nyelv és irodalom ébredése. II. A politikai ébredés, az első politikai röpiratok és azok eszmei. III. II. Leopold trónralépte, megkoronáztatása. IV. Az 1790—91-iki országgyűlés megnyílása s a nemzeti nyelv jogaiba visszahelyezése. V. Az alkotmány visszaállítása törvényczikkek útján. Lipót utolsó napjai. I. Ferencz uralkodása. (1792 márcz. 1—1835 márcz. 1.) I. Előbb absolut szellemben. Trónralépése

II. Leopold király. (1790 febr. 20—1792 márczius 1.) A nemzeti szellem ébredése. I. A nemzeti nyelv és irodalom ébredése. II. A politikai ébredés, az első politikai röpiratok és azok eszmei. III. II. Leopold trónralépte, megkoronáztatása. IV. Az 1790—91-iki országgyűlés megnyílása s a nemzeti nyelv jogaiba visszahelyezése. V. Az alkotmány visszaállítása törvényczikkek útján. Lipót utolsó napjai. I. Ferencz uralkodása. (1792 márcz. 1—1835 márcz. 1.) I. Előbb absolut szellemben. Trónralépése

II. Leopold király. (1790 febr. 20—1792 márczius 1.) A nemzeti szellem ébredése. I. A nemzeti nyelv és irodalom ébredése. II. A politikai ébredés, az első politikai röpiratok és azok eszmei. III. II. Leopold trónralépte, megkoronáztatása. IV. Az 1790—91-iki országgyűlés megnyílása s a nemzeti nyelv jogaiba visszahelyezése. V. Az alkotmány visszaállítása törvényczikkek útján. Lipót utolsó napjai. I. Ferencz uralkodása. (1792 márcz. 1—1835 márcz. 1.) I. Előbb absolut szellemben. Trónralépése

II. Leopold király. (1790 febr. 20—1792 márczius 1.) A nemzeti szellem ébredése. I. A nemzeti nyelv és irodalom ébredése. II. A politikai ébredés, az első politikai röpiratok és azok eszmei. III. II. Leopold trónralépte, megkoronáztatása. IV. Az 1790—91-iki országgyűlés megnyílása s a nemzeti nyelv jogaiba visszahelyezése. V. Az alkotmány visszaállítása törvényczikkek útján. Lipót utolsó napjai. I. Ferencz uralkodása. (1792 márcz. 1—1835 márcz. 1.) I. Előbb absolut szellemben. Trónralépése

II. Leopold király. (1790 febr. 20—1792 márczius 1.) A nemzeti szellem ébredése. I. A nemzeti nyelv és irodalom ébredése. II. A politikai ébredés, az első politikai röpiratok és azok eszmei. III. II. Leopold trónralépte, megkoronáztatása. IV. Az 1790—91-iki országgyűlés megnyílása s a nemzeti nyelv jogaiba visszahelyezése. V. Az alkotmány visszaállítása törvényczikkek útján. Lipót utolsó napjai. I. Ferencz uralkodása. (1792 márcz. 1—1835 márcz. 1.) I. Előbb absolut szellemben. Trónralépése

II. Leopold király. (1790 febr. 20—1792 márczius 1.) A nemzeti szellem ébredése. I. A nemzeti nyelv és irodalom ébredése. II. A politikai ébredés, az első politikai röpiratok és azok eszmei. III. II. Leopold trónralépte, megkoronáztatása. IV. Az 1790—91-iki országgyűlés megnyílása s a nemzeti nyelv jogaiba visszahelyezése. V. Az alkotmány visszaállítása törvényczikkek útján. Lipót utolsó napjai. I. Ferencz uralkodása. (1792 márcz. 1—1835 márcz. 1.) I. Előbb absolut szellemben. Trónralépése

II. Leopold király. (1790 febr. 20—1792 márczius 1.) A nemzeti szellem ébredése. I. A nemzeti nyelv és irodalom ébredése. II. A politikai ébredés, az első politikai röpiratok és azok eszmei. III. II. Leopold trónralépte, megkoronáztatása. IV. Az 1790—91-iki országgyűlés megnyílása s a nemzeti nyelv jogaiba visszahelyezése. V. Az alkotmány visszaállítása törvényczikkek útján. Lipót utolsó napjai. I. Ferencz uralkodása. (1792 márcz. 1—1835 márcz. 1.) I. Előbb absolut szellemben. Trónralépése

II. Leopold király. (1790 febr. 20—1792 márczius 1.) A nemzeti szellem ébredése. I. A nemzeti nyelv és irodalom ébredése. II. A politikai ébredés, az első politikai röpiratok és azok eszmei. III. II. Leopold trónralépte, megkoronáztatása. IV. Az 1790—91-iki országgyűlés megnyílása s a nemzeti nyelv jogaiba visszahelyezése. V. Az alkotmány visszaállítása törvényczikkek útján. Lipót utolsó napjai. I. Ferencz uralkodása. (1792 márcz. 1—1835 márcz. 1.) I. Előbb absolut szellemben. Trónralépése

II. Leopold király. (1790 febr. 20—1792 márczius 1.) A nemzeti szellem ébredése. I. A nemzeti nyelv és irodalom ébredése. II. A politikai ébredés, az első politikai röpiratok és azok eszmei. III. II. Leopold trónralépte, megkoronáztatása. IV. Az 1790—91-iki országgyűlés megnyílása s a nemzeti nyelv jogaiba visszahelyezése. V. Az alkotmány visszaállítása törvényczikkek útján. Lipót utolsó napjai. I. Ferencz uralkodása. (1792 márcz. 1—1835 márcz. 1.) I. Előbb absolut szellemben. Trónralépése

II. Leopold király. (1790 febr. 20—1792 márczius 1.) A nemzeti szellem ébredése. I. A nemzeti nyelv és irodalom ébredése. II. A politikai ébredés, az első politikai röpiratok és azok eszmei. III. II. Leopold trónralépte, megkoronáztatása. IV. Az 1790—91-iki országgyűlés megnyílása s a nemzeti nyelv jogaiba visszahelyezése. V. Az alkotmány visszaállítása törvényczikkek útján. Lipót utolsó napjai. I. Ferencz uralkodása. (1792 márcz. 1—1835 márcz. 1.) I. Előbb absolut szellemben. Trónralépése

és fellépése a francia forradalom ellen. II. Thugut rémkormány. Martinovichék vérpadra juttatása. III. Napoleon császárságra emelkedése. A római császárság osztrák császársággá változása. Metternich fellépése. IV. A nemzet akkori hangulata a napoleoni időkkel szemben. V. Napoleon proklamációja a Magyarokhoz. Az 1809-iki insurrectió. A győri csata. VI. A devalvatio. Napoleon bukása. VII. A bécsi congressus. A restauratio. A szent liga. I. Ferencz király, mint alkotmányos uralkodó. (1825—1835.) I. Az 1825/27-iki országgyűlés. II. Széchenyi s a reformeszmék fellépése. III. A reformok kezdetei, az 1830-iki és 1832/36-iki országgyűlés. IV. A rendi társadalom utolsó napjai 767—829

HARMADIK FEJEZET. A jelenkori Magyarország alakulása. Rendi alapról liberális, parlamentáris alapra fektetése V. Ferdinánd, I. Ferencz József királyok alatt. (1835—1867.) V. Ferdinánd király. (1835—1848.) I. A bécsi kormány reakciója. Az 1839—40-iki országgyűlés. II. Kossuth s a demokratikus irány fellépése. III. A népképviselő és parlamentarismus előharczai. Az 1843—44-iki országgyűlés. A rendi állam utolsó napjai. I. Az újabbkori társadalom alakulásának kezdetei. II. A rendi alkotmány utolsó napjaiban. III. Az 1848-iki alkotmány keletkezése és alapelvei. Az 1848-iki forradalom V. Ferdinánd uralkodása alatt. I. A hazai nemzetiségek felkelése. II. A forradalom kitörése 830—864

I. FERENCZ JÓZSEF KORA. (1848 decz. 2.)

ELSŐ FEJEZET. A Gesammt-Monarchia jegyében. I. A helyzet. II. Az osztrák hadsereg támadja a forradalmat. III. A magyar sereg támadó harcza s a függetlenség kimondása. IV. Az oroszok behívása, betörése. V. A fegyverletétel. Harmadszori öszsbirodalom alkotási kísérlet. Előbb abszolút úton. (1849—1859.) I. A forradalom utáni gyásznapok. II. Az öszsbirodalom szervezkedései. III. A további intézkedések, a krími háború s következményei. IV. Az 1859-iki olasz háború. V. Ausztriába olvasztásunk harmadszori kísérletének bukása. Öszsbirodalom alkotási kísérletek most alkotmányos úton. (1860—1865.) I. Az alkotmányosság helyreállítása. Az októberi diploma, a februáriusi patens. II. Az 1861-iki országgyűlés küzdelmei. III. Az országgyűlés feloszlata s iránti reakció. IV. A Schmerling-rendszer bukása. A kiegyezés és koronázás. (1865—1867.) I. Az 1865-iki országgyűlés. Az 1866-iki porosz-osztrák háború. A magyar miniszterium kinevezése. II. Az 1867 június 8-iki koronázás ünnepélye. III. Az 1867-iki kiegyezési törvények 865—927

HARMADIK ALKORSZAKUNK.

Az első ezredévünktől hátrahagyott Magyarország s ezredévi fennállásunk nagy ünnepe.

Lapsz.

- ELSŐ FEJEZET.** A personal-unióból dualismusba sodortott Magyarország új szervezete. I. A dualismus. II. Parlamentarismusunk fejlődése, rendszere, választási módszere, hiányai. A dualismus alapjáni szervezkedés történelmi fejlődése. I. A szervezkedés alapfeltételei. II. A Deák-párt vezérférfiai és a szervezkedésben elért sikerei. Deák Ferencz utóda. III. A Tisza- vagy szabadelvűpárt elért sikerei s Kossuth Lajos halála. A területi és népességi viszonyok alakulása. I. A területi alakulások. II. A népességi és társadalmi viszonyok alakulása. III. A nemzetiségi viszonyok alakulása. IV. A parlament, az alsó- és felsőház alakulásai. A politikai kormányzat. I. A felelős kormány. II. A belügyi kormányzat. III. Az igazságügy. IV. Vallás- és közoktatásügy. Az egyházpolitikai vita. Közgazdasági viszonyaink alakulásai. I. Közgazdasági politikánk. II. A földművelésügyi tárca, a latifundiumok és hitbizományok. III. Az ipar- és kereskedelmi ügy alakulásai. IV. Közlekedésügyünk. Vasút. Hajózás, tekintettel a Dunára és a Vaskapu megnyitására. A pénzügyi és honvédelmi tárca. A király személye körüli miniszter. I. A pénzügyi tárca miniszterei és sikerei. II. A honvédelmi tárca. III. A király személye körüli és a horvát miniszter. A közös ügyek s a közös miniszterium 928—1000
- MÁSODIK FEJEZET.** A millennium, európai létünk ezredik éve s megünneplése. I. A honfoglaló Árpád és honfentartó őseink ünneptetése. II. Az ünnepély megnyitása. III. A nagyünnep június 8.-án. IV. A honfoglalás, a hét törzs, a hét vezér ünneplése hét országos emlékmű felavatásában. V. A királyi palota s az országgláz felavatása. 1. A királyi palota alapkövetétele. 2. Az új országgláz felavatása június 8.-án 1001—1028
- HARMADIK FEJEZET.** Második ezredévünk beindulása. I. A millenniumi hangulat folytatása. II. A király a nemzetnek. III. A tíz szobor hősei. IV. A nemzet Erzsébet királyné emlékezetének († 1898 szept. 10.). V. Viszonyunk Ausztriához. VI. Nemzetközi helyzetünk 1029—1055
- Zárszó.** Misszióink és jövőnk 1056—1059
- Árpád emlékezete.** A pusztaszeri országos ünnep. Dr. Barabás Béla ünnepi beszéde. Dr. Kőváry László hatyudala Árpád ősapánk ezeréves sirjánál 1060—1074

